

Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՎՃԱՆՈՒԵԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Յ Օ Ր Ի Ն Ե Ա Յ

Հ. ԳՆՈՒԿԱՆ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆՅ

Ի ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

Ի ՎՔԷՆՆԵԱ

Ի ՎԱՆՍ ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԲՈՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

1848 ՌՄ ԳՔՆԱՆՆԵԳ ԵՎ ԶԵՆԱՆՆԵԳ

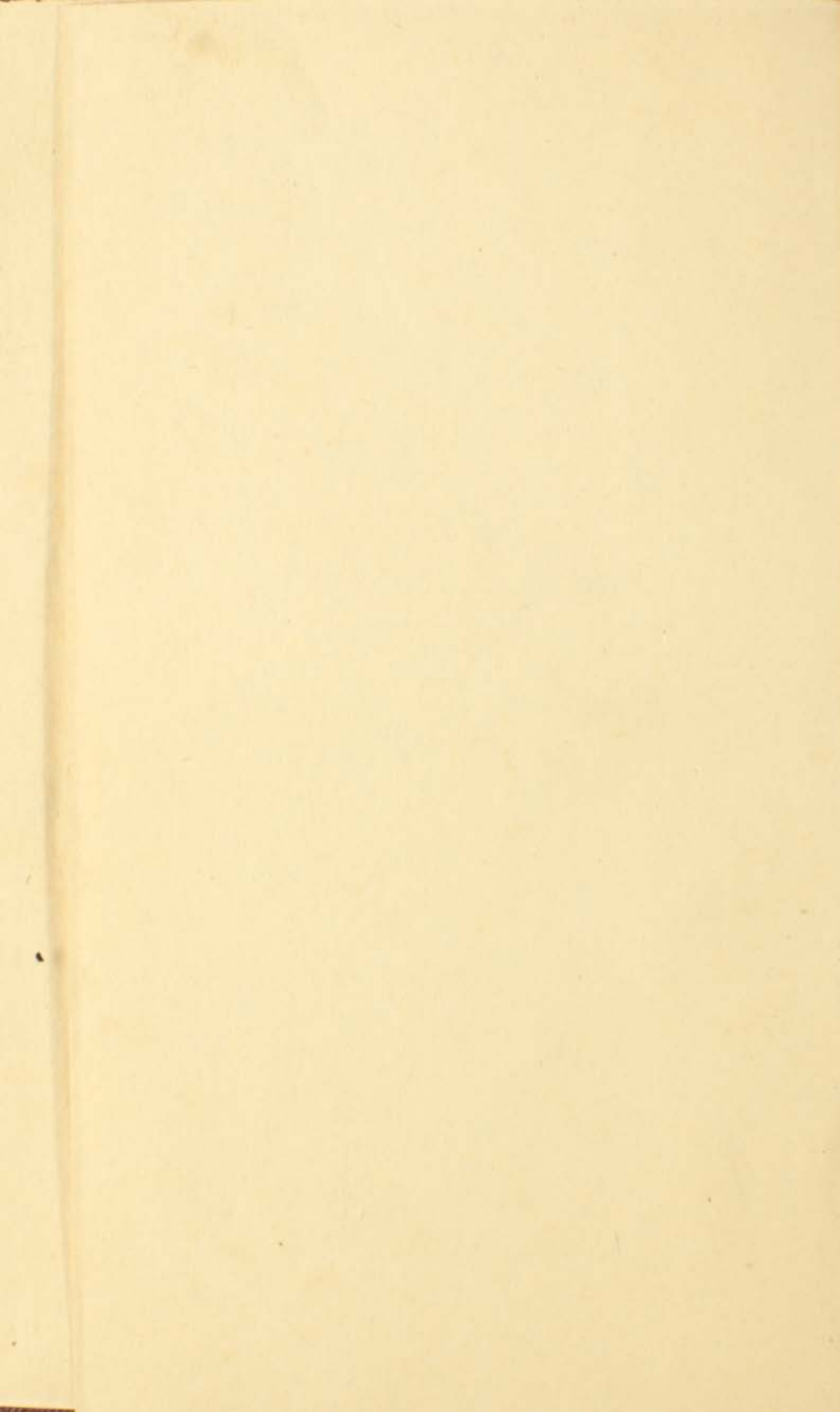
ՄԵՏԵՆԵԴԵՐԵՆ

ԵՐԵՄԵՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆ

Գ.

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՃԵՌԵԿԵՆՈՒԹԵՆ

1845

1845

1845

1845

1845

1845

1845

1845

Թէ որ աշխարհքիս վրայ վաճառականի վիճակին պէս ընդարձակ, ամէն բանի վրայ տարածուող ու անբաւ սահման մը ունեցող վիճակ չկայ ըսելու ըլլանք, կարծենք թէ չենք սխալիր: Ա՛յ՛ վաճառականը չէ թէ միայն երկրիս ու ճարտարութեան ամէն բերքը, հապա նաեւ իր գիտութիւնն ու ստացած տեղեկութիւնները իր շահին կրնայ ծառայեցընել: Ա՛յ՛ վաճառականութեամբ բոլոր աշխարհք կը դառնայ, ու վաճառականը ընկերութեան մէջ չէ թէ միայն դործունեայ, հապա նաեւ պատուաւոր, հմուտ, տեղեակ ու լուսաւորեալ մարդոց կարգ կը դրուի. ինչու որ ինչպէս կ'ըսէ բանաստեղծ մը՝ «Ապրանք փնտռելու համար պատրաստուած նաւին մէջ աննիւթական ապրանքն ալ լեցուած կը գտնուի»: Պատմութիւնը մեզի յայտնի կը ցուցընէ որ վաճառականութիւնը ազգի մը երջանկութեան ու հանգստութեան գլխաւոր պատճառներէն մէկն է: Անգղիայի մեծութիւնն ու հարստութիւնը իր իմաստուն վաճառականութեանը վրայ հաստատուած է, աս տէրութիւնը ամէն ջանքն ու ճիգը ի գործ կը դնէ որ իր վաճառականութիւնը ծաղկեցընելով ու ընդարձակելով անոր շահովը իր ժողովուրդը երջանկացընէ ու իր քաղաքական իշխանութիւնը հաստատէ ու զօրացընէ: Թէ որ անգամ մը աչուրնիս դարձընենք նայինք,

որ գաւառի մը բնակչաց մէջէն որչափ բաղմունքիւն
ասոր պատճառաւ գործքի կը զբաղին, ու որչափ
հարիւրաւոր հազարաւոր բնականիք ասկից կը կերա-
կրին, տարակոյս չկայ որ չհամոզուինք թէ ասի-
կայ ազգի մը չէ թէ միայն օգտակար ու շահաբեր,
հապա նաեւ հարկաւոր վիճակ է:

Բայց ինչ է որ ասանկ մեծ, օգտակար ու հար-
կաւոր վիճակի մը յառաջացման պատճառ պիտ'որ
ըլլայ: Ա՛յն կողմէն տէրութեան՝ վաճառականու-
թիւնը պաշտպանելու համար ի գործ գրած զօ-
րաւոր միջոցները, ու մէկալ կողմէն վաճառակա-
նութեան զբաղող անձանց գիտութիւնն ու ու-
սումը: Այդէկ վաճառական ըլլալ ուզող պատանի
մը ամէն բանէն յառաջ իր միտքը կրթելէն ու իր
վիճակին վրայ ազէկ ընդարձակ տեղեկութիւն ու
անոր հարկաւոր գիտութիւններն ունենալէն ետքը
աս վիճակիս մէջ մտնելու է: Ի՞նչ որ քննենք թէ
ետեւէն եկող Եւրոպացիք ինչո՞վ իրենցմէ առջին-
ները (Ասիացիները) եկան անցան, ուրիշ բան չենք
գտներ, բայց եթէ իրենց ուսումն ու գիտու-
թիւնը: Եւրոպացիք Ասիացիներէն կամ Ափրիկե-
ցիներէն մէկ բնածին առաւելութիւն մը չունին,
գուցէ անոնցմէ աւելի վար ալ են, բայց իրենց
խմաստութեամբն ու խելքովը տեսան, որ ասանկ
երեւելի վիճակ մը առանց գիտութեան չկրնար
յառաջանալ, անոր համար վաճառականութեան
ամէն մասերուն վրայ անբաւ գրքեր գրեցին, ու
մինչեւ վաճառականութիւն սորվեցընելու համար
գպրոցներ հաստատեցին: Առջի ժամանակները

անանկ կը կարծուէր թէ վաճառականի մը մտաց
կրթութիւն, գիտութիւն ու լուսաւորեալ միտք
հարկաւոր չէ, հապա միայն մենքենայի մը պէս
գործելն աշխատիր ու քիչ մը ճարակութիւն
բաւական է: Շատ հայրեր եղած են որ իրենց
ղաւկըներէն բթամիտները ու սորվելու փոյթ չու-
նեցողները բնորած հանած ու վաճառականու-
թեան մէջ խոթած են: Ա՛յ՜ վաճառական մը երբ որ
իր աշկերտներէն մէկը տեսնէր որ պարապ ժամա-
նակները գիտնական գրքեր կարդալով միտքը լու-
սաւորելու ու լեցընելու աշխատէր, «Դուն գիտ-
նական պիտ'որ չըլլաս, վաճառական պիտ'որ ըլլաս,
ձգէ գիրքը, գնա փողոցները իրիկուան գէմ պը-
տըտէ, ինքը զինքդ ցուցուր, կ'ըսէր»: Շատերը
վաճառականութեան առանց մէկ սկզբունքը գիտ-
նալու վաճառականութեան ձեռք կը զարնէին, ու
երեք չորս հազար ղուրուշ մը գոյք ունենալը բաւա-
կան կը սեպէին: Ա՛սով վաճառականութեան ան-
ընդունակ ու անյարմար մարդիկ վաճառական ըլ-
լալով, նախատինք կ'ըլլային թէ աս գեղեցիկ վի-
ճակին եւ թէ ազգին՝ որուն որ կը վերաբերէին:
Իսկ հազար փառք, որ ժամանակն ու փորձերը՝
ասանկ կարծիքներուն ծառութիւնը ցուցուցին, ու
հիմակուան ատենս ալ Եւրոպացւոց՝ աշխարհքիս
ուրիշ մասերուն բնակիչներէն շատ աւելի յառա-
ջանալին ըսածնիս ամենուն շօշափելի կ'ընէ:
Հայտնի կը տեսնենք որ հիմակուան ժամանակս
վաճառականութիւնը ալ ձեռագործ գործելու
չնմանիր, ու առանց գիտութեան վաճառական մը

չկրնար յառաջ երթալ. ով որ չուզեր որ իր ընկերները զինքը դան անցնին, ով որ փոշուով միայն ծածկուած գրասեղանին առջեւ նստիլ ու հառաչել չուզեր, պէտք է որ երբ որ բոլոր աշխարհք սորվելով յառաջ կ'երթայ, ինքն ալ սորվի. ու թէ որ հնձել կ'ուզէ, ուրիշներուն պէս յառաջուց ցանելու է: Ավ որ ազատութեամբ ու ուզելով յառաջուց չսորվիր, ետեւէն՝ ունեցածը չունեցածը կորսընցընելէն ետքը, ակամայ կը սորվի, բայց պարապ տեղը: Ա՛՛՛՛ լաճառականութեան պէս երեւելի գործք մը կառավարելու համար, կառավարելու սկզբունքն ունենալու է, որոնք սորվելու ժամանակը տղայութեան ու երիտասարդութեան ատենն է, որուն մէջ սորվածը բոլոր կենացը համար է:

Աս ըսածներնուս ճշմարտութիւնը տեսնելով, պէտք է որ չէ թէ մինակ մենք, հապա բոլոր ազգին գիտնականները մտադրութիւննին քիչ մ'ալ աս մասին վրայ դարձընեն: Ազգերնուս վաճառականութեան յարմար բնութիւնը, բնական խելքի քրութիւնը, որ նոյն իսկ Նւրոպացիներէն աւելի է կրնանք ըսել, ճարպկութիւնը եւ ուրիշ կատարելութիւնները մեզի յայտնի են, յայտնի է միանգամայն որ ազգերնուս ասանկ ցրուած վիճակին մէջ վաճառականութիւնը մեր ազգին դայեակ, նեցուկ ու զօրութիւնն է: Ասց որչափ որ ասոնք ճշմարիտ են, այնչափ ալ մէկալ կողմանէ ստոյգ է որ վաճառականութեան գիտութեանը վերաբերած գրքեր մեր մէջը պակաս են, որոնք թէ որ ըլլային,

ու վաճառականութեան ուսումնն ու գիտութիւնը
պղտիկուց տղոց սորվեցուէր, աղգերնուս թէ նիւ-
թական եւ թէ ուսումնական վիճակը ուրիշ կ'ըլլար:
Սեր աղգին դպրոցներուն ուսումը ըստ մեծի մասին
բանասիրական է, հազիւ տղաք թուաբանութիւն
մը կը սորվին, բայց ան ալ վաճառականի թուա-
բանութիւն չէ: Բայց ասոր աղգին գլխաւորներն
ու մանաւանդ աղգին Վաճառականները հոգ տա-
նելու են, որոնց գաղափարները ընդարձակ ու աղ-
գին ամէն կողմանէ յառաջանալուն վրայ ըլլալու է:

Եւ ամէն բան մտածելով ու մեր սիրելի աղգին
շահն ու օգուտը ամէն բանէ աւելի մեծ սեպելով՝
աս մեր վաճառականութեան գիտութեան գիրքը
հրատարակելու համարձակեցանք: Եւսոր մէջ գլխա-
ւորաբար վաճառականութիւն ընելու ամէն սկըզ-
բունքները դրած ենք, ինչու որ մտածեցինք որ
աղգերնուս աս կողմէն ասանկ կարօտեալ վիճակին
մէջ՝ ամէնէն յառաջ անանկ գիրք մը հարկաւոր է,
որ վաճառականութեան սկզբունքը տայ, որոնք
գիտնալէն ետքը կու գան ուրիշ մասերը: Ատոյգ
է մեր գիտութիւնը աս մասին մէջ տկար է, ու
ասանկ գրքեր գրել աւելի աղգային վաճառական-
ներուն գործքն է, գուցէ ալ՝ մեր գրքին մէջը
աս պատճառաւ պակսութիւններ գտնուին, բայց
կը յուսանք որ մեր աղգին յառաջացման վրայ
ունեցած փոյթն ու աղգերնուս սէրը ասոնք կը գոցեն,
մանաւանդ թէ աս գիրքը աղգին վաճառականնե-
րուն յորդոր մը կ'ըլլայ աս պակասն ալ լեցընելու:
Վզգերնիս կը յորդորենք որ աս ուսումը դպրոց-

ներու մէջ խոթեն, ու կարծենք թէ աս գիրքը
թէպէտ համառօտ, բայց աս ուսման սկզբունքներն
ու հիմերը տալու բաւական է: Անանկ գրելու աշ-
խատած ենք, որ որչափ կարելի է աս ուսումը զու-
արձալի ընենք. նաեւ ասոր ալ միտ դրած ենք, որ
ամէն կողմ եղած ազգայնոց ծառայէ: Անք իրմէ
կենթադրուի որ վարպետները այլեւայլ սկզբունք-
ներուն իրենց եղած քաղքին կամ տէրութեան
յարմար օրինակներ կրնան տալ:

Ար յուսանք որ ազգին վաճառականներն ալ ասկից
կրնան օգուտ քաղել, բայց աւելի ասիկայ ունե-
նալով իրենց ընտանեացը մէջ ըլլող պատանիներուն
աս ուսումը սորվեցընել, որովհետեւ ասոր մէջ
գրուածներէն շատերը իրենք արդէն փորձով գի-
տեն: Հայրերը ձմեռուան երկայն իրիկունները
տուն դառնալէն ետքը իրենց զաւկրներուն մէկ եր-
կու սկզբունքներ ու կանոններ սորվեցընելու ըլլան,
քիչ ատենի մէջ գիտուն երիտասարդ վաճառական-
ներ կ'ունենանք: Աս էր որ զմեզ յորդորեց ու
քաջալերեց, ու աս յուսով կը մնանք մեր աշխա-
տութեան պտուղը տեսնելու, որ է ազգին յառա-
ջացումն ու օգուտը:

ՍՆՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

1. ՍՆՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ կամ առուտութիւնը ըսելով աշխարհքիս վրայ գտնուած զանազան նիւթական բերքեր կամ ապրանքներ առնուել ու առածին տեղ ուրիշ ապրանք մը տալ, եւ կամ համառօտիւ ըսելու համար Ապրանքներու փոփոխութիւն կ'իմացուի: Որովհետեւ ամէն երկիր նոյն բերքը չունի, եւ ամէն երկրի մարդիկն ալ նոյն ճարտարութիւնը (industrie) չունին, անոր համար միշտ հարկ կ'ըլլայ, որ տեղ մը աւելցած ապրանքը ուրիշ երկիր տարուի, ու մէկ կողմը գործուածը ուրիշ կողմի կարօտութիւնը լեցընէ, որն որ ուրիշ կերպով շիրնար ըլլալ, բայց եթէ ասով որ կարօտութիւն ունեցողներն ալ առածներնուն տեղ, բերողներուն՝ իրենցմէ աւելցածը տան, եւ կամ կերպով մը հատուցում ընեն: Ասով միայն՝ ամէն կողմի կարօտութիւնը կը լեցուի, ամէն կողմ ընդհանուր ճարտարութիւնը մշակելու փոյթ կը տարուի, ու ամէն մարդ մէկ վախճանի, այս ինքն որչափ կարելի է շուտ ու աղէկ ապրանք հանելու կ'աշխատի:

2. Աս տեսակ գործքի միտ գնողները կամ զբաղողները երեք կարգ կը բաժնուին, այս ինքն են Յառաջ բերող, Պատրաստող ու Բաժանող: Ա. Յ--Վ Բերող կ'ըսուին ան մարդիկը, որոնք կամ բնութեան տուած բերքերը կը ժողովեն եւ կամ բնութիւնը կը դարմանեն, որ պտղաբերէ, ու անկից առած բերքերնին անգործ եւ կամ շատ քիչ փոփոխելով կը թողուն: Բ. Ոլոր երկրագործութեան անուան տակ գացող գործքերը, ինչպէս են մշակութիւն, կենդանի պահել

սնուցանել, ձկնորսութիւն, հանքեր հանել եւ այլն, ու ասոնց պարապող մարդիկը աս կարգին կը վերաբերին: Բ. Պարտապող կ'ըսուին անոնք, որոնք անգործ բերքերը կ'առնուն, կը գործեն, կը փոփոխեն, կը պատրաստեն ու կը բաղադրեն, որպէս զի այլեւայլ պէտք եղած բաներու գործածութիւն: Ասոր մէջ կը մտնեն արուեստաւորները, ձեռագէտները, գործատուներու ու արուեստանոցներու տէրերը (զոր օրինակ լաթեղէններ գործողները, դարբինները, պղնձագործները) եւ այլն: Գ. Իսկ Բռնաշէնը կարգը անոնք են, որոնք յառաջ բերողներուն ու պատրաստողներուն ապրանքը ասդին անդին կը տանին, այսինքն մէկ տեղ մը գտնուած աւելորդ ապրանքը՝ ան ապրանքին կարօտութիւն ունեցող տեղ կը տանին, ու անոր տեղ հոն տեղէն ուրիշ ապրանք կ'առնուն: Ասոնք են որ բուն վաճառական կ'ըսուին, ու իրենց գործքը կամ զբաղմունքը Առուտուր կը կոչուի: Ապա ուրեմն ասանկ վաճառականը այլեւայլ գաւառներուն, տէրութիւններուն ու ազգերուն մէջ եղած առուտուրին այս ինքն յառաջ բերողներուն ու ապրանքները սպառողներուն մէջ միջնորդ (Ֆէւնճը) է, արուեստները յառաջացընելու փոյթն ու ջանքը գրգռող, ստակին շրջանը անդադար շարժման մէջ պահող, ու տէրութեան ձեռքը ստակը կարգաւորելու գործիք, ու նաեւ գործքերուն ամենուն հաւասար բաժնուելուն պատճառ է: Ասկից յայտնի կը հետեւի, որ մենք ալ աս գրքիս մէջ վաճառականութեան վրայ կանոններ տալու ատեննիս, ասիկա մեզի պէտք ենք հիմն դնել, եւ ասոր վրայ մեր բոլոր շինուածը կառուցանելու ենք: Տալու կանոննիս պէտք չենք միայն ստորագրութեան ու փորձով իմացուած կանոններու պէս կարգ կարգ բաժնելով գրել, հապա գիտնական կերպով սկզբունքներէ յառաջ բերելով:

3. Կարգուն փորձով ու վարժութեամբ միայն ստացած տեղեկութիւնը՝ ասդիէն անդիէն պատմու-

Թիւն լսող եւ ոչ Թէ քննող մարդու մը պէս ժողոված
 ըլլալուն, չէ Թէ Գիտութիւն, հապա Պատմական
 տեղեկութիւն կ'ըսուի. բայց երբ որ աս կերպով
 ստացած տեղեկութիւնները իրարու հետ համեմա-
 տելու ըլլայ, անոնք իրարմէ հետեւցնէ ու անոնցմէ
 իր վախճանին համաձայն միջոցներ, ու միջոցներուն
 համաձայն վախճաններ գտնելու ըլլայ, ան ատեն աս
 տեղեկութիւնները Գիտնական կ'անուանին: Ասոնց-
 մով միայն կրնայ մարդ իմանալ Թէ աս կամ ան բանը
 աղէկ է, իր վախճանին համաձայն ու իր մտքին յար-
 մար է, Թէ չէ: Աս զանազանութիւնը վաճառակա-
 նութեան վերաբերեալ տեղեկութեանց մէջ ալ կը
 տեսնուի: Արբ որ առուտուրին այլեւայլ երկիրներու
 մէջ ինչպէս ըլլալը, անոր վերաբերեալ սովորութիւն-
 ները կամ ապրանքները ստորագրելու ըլլանք, առ-
 ւուտուրի վրայ ծանօթութիւն միայն տուած կ'ըլլանք.
 բայց երբ որ առուտուրին ինչ ըլլալը մեկնենք, անոր
 հարկաւոր վախճանը ու վախճանին հարկաւոր միջոց-
 ները մէկիկ մէկիկ սորվեցնենք, ապրանքներուն
 ընդհանուր պահանջուած յատկութիւնները, անոնց
 սպառելուն պատճառները ու անկից յառաջ եկած
 հարկաւոր պայմանները իմացընելու ըլլանք, ան ատեն
 ասոնցմէ հետեւցուցած ծանօթութիւնները Գիտնա-
 կան ծանօթութիւններ կ'ըսուին, եւ Թէ որ ասոնք
 ամէնը մէկտեղ կարգաւորեալ ժողովելու ըլլան, Աճա-
 ճառականութեան գիտութիւնը կը կազմեն: Ապա
 ուրեմն Գիտութիւն վաճառականութեան ուրիշ բան
 չէ, բայց եթէ վաճառականութեան վերաբերեալ
 տեղեկութիւններէն յառաջ եկած ընդհանուր օրէնք-
 ներուն, ու միանգամայն գիտնալու ծանօթութիւն-
 ներուն կարգաւորեալ հաւաքումը: Ասիկա փորձով
 ստացուած տեղեկութիւններուն պէս՝ չէ Թէ փոփո-
 խական ու փորձի վրայ, հապա իրին բնութեանը ու
 հաստատուն սկզբունքներու վրայ հաստատուած է
 ու անփոփոխ է:

4. Ասանկ մէկ գիտութիւն մը կարգաւորեալ կերպով աւանդելու համար կը պահանջուի որ մէկը մէկալէն տարբեր նիւթերը իրարմէ զատուին ու ամէն մէկ նիւթին վերաբերեալ, եւ կամ մէկը մէկալին հետ կապակցութիւն ունեցող օրէնքները կամ կանոնները առանձին գլուխներու մէջ խօսուին: — Առուտուրը իրեն բան գործք ու արուեստ ընող, ու ապրանքներու փոփոխութիւն ընելէն վաստակիլ, այս ինքն տուած ապրանքին գիմացը աւելի առնուլ ուղղող վաճառականը, պէտք է որ Ա. ապրանքներու ու ստակի վրայ, որոնք առուտուրի միջոցներ են, տեղեկութիւն ունենայ. Բ. ապրանքներուն արժէքն ու գիները կարող ըլլայ որոշել, մէկը մէկալին հետ համեմատել. Գ. զանազան տեղերուն կարօտութեան աստիճանը ճանչնալ, ու պատրաստ գտնուած ապրանքին՝ կարօտութեան հետ ունեցած համեմատութիւնը մտօքը չափել գիտնայ, որ անկից ապրանքին աւելի կամ պակաս քշուելուն վրայ յառաջուց կարող ըլլայ դատաստան ընել: Վ. աճառականութեան գիտութեան մէջ ասոնց ամենուն վրայ զատ զատ կը խօսուի, առջինը կ'ըսուի Առուտուրի միջոցներու ուսում. երկրորդը՝ Արժէքը որոշելու ուսում, ու երրորդը՝ Դիտողութեան կամ Հնարագիտութեան (Spéculation) ուսում կը կոչուին: Եւ այց վաճառականութեան գիտութիւնը ասոնցմով միայն չլմըննար. շատ նիւթեր կան որ ասոնցմէ բոլորովին տարբեր են, որոնց վրայ ալ տեղեկութիւն պէտք է ունենալ: Վ. աճառական մարդը իր բարեկամներուն հետ ունեցած գործքը միշտ չկրնար մէկէն գոցել ըմբընել, երբեմն առնելիք կ'ունենայ, երբեմն ալ պարտական կը մնայ, անոր համար կը պահանջուի որ բոլոր առուտուրին գործողութիւնները տեղ մը նշանակէ, որ կարող ըլլայ ուղած ատենը իմանալ թէ առանձին իր բարեկամներուն հետ ինչ յարաբերութեան մէջ է, եւ թէ ընդհանրապէս իր վիճակը ինչպէս է: Միանգամայն

առուտուրի մէջ շատ գրաւոր գործքեր կան, որոնք ինչ կերպով կատարելը վաճառական ըլլող մարդը պէտք է որ գիտնայ: Ասոնք սորվեցընող մասը Հաշուեգիտութիւն կ'ըսուի: Ա՛յն վաճառական մարդը նաեւ գիտնալու է, թէ առուտուրը իբրեւ գործք կամ զբաղմունք ինչպէս ընելու է, ասոր ալ պահանջուած հարկաւոր տեղեկութիւններ կան, որոնց գիտութիւնը առանձինն անուամբ Առուտուրի ուսում կ'ըսուի:

5. Ա՛յն վաճառականութիւնը հիմնելու, դիւրացընելու, յառաջ տանելու, հաստատուն ու կենդանի պահելու համար հարկաւոր է որ միջոցներ մտածուած ու կարգադրութիւններ եղած ըլլան. որն որ թէ վաճառականութեան վիճակը եւ թէ ընդհանուր քաղաքային ընկերութեան բարիքը կը պահանջեն: Ա՛յն միջոցներուն գիտութիւնն ալ, Տէրութեան վաճառականութեան ուսում կ'ըսուի, որն որ ամէն վաճառական հարկ է որ գիտնայ:

Ա՛յն վեց գլխաւոր գլուխներէ կը բաղկանայ Ա՛յն վաճառականութեան ուսման գիտնական մասը, որոնց վրայ մենք ալ աս գործքիս մէջ պիտ'որ խօսինք.

Ա. Առուտուրի միջոցներուն կամ միջնորդներուն վրայ,

Բ. Ապրանքներուն գիները որոշելու վրայ,

Գ. Առուտուրի ուսման վրայ,

Դ. Հաշուեգիտութեան կամ համարակալութեան վրայ,

Ե. Դիտողութեան վրայ,

Զ. Տէրութեան վաճառականութեան վրայ:

6. Ա՛յն վաճառականութեան պատմական մասին վերաբերեալ տեղեկութեանց մէջ ալ՝ վաճառականի մը, մանաւանդ մեր ազգայնոց շատ օգտակար ու հարկաւոր նիւթեր կան, որոնք աս գրքիս անյարմար չենք տեսներ: Ա՛յն վաճառականութեան՝ աշխարհքիս սկիզբէն մինչեւ հիմա ինչ կերպով յառաջ գալը, զանազան դարերու մէջ կրած փոփոխութիւնները, մէկ կողմ մը

ինկած ատեն մէկալ կողմ բարձրանալը, մէկ խօսքով
բանք վաճառականութեան պատմութիւնը գիտնալը
վաճառականի մը ցանկալի բան է։ Ասոնց տեղեկա-
լէն ետքը առանձինն ազգային վաճառականութեան
պատմութիւնը սորվիլը, մեր նախնի հարցը ասոր մէջ
երեւելութիւնը ու ինչ կերպով յառաջանալին տես-
նելը, ազգային վաճառականի մը չէ թէ միայն զուար-
ճալի ու հարկաւոր, այլ նաեւ յորդոր ու գրգիռ մըն
է։ Ասոնց պէս վաճառականի մը համար հարկաւոր
մաս մըն ալ է իր գործքին վերաբերեալ աշխարհա-
գրական գիտութիւնը, այս ինքն աս կամ ան տէ-
րութեան գլխաւոր քաղաքները, վաճառատեղիները
գլխաւոր նաւահանգիստները, բերքերը եւ այլն, գիտ-
նալը։ Աս երկու մասին վրայ ալ, որչափ որ մեր գիրքը
կը տանի, յանձն կ'առնունք խօսիլ։ 'Ախ'՝ վաճա-
ռականութեան պատմութեան վրայ, որն որ առու-
տուրի ուսման վրայ խօսելէն ետքը կը գնենք առան-
ձին գլխու մէջ, ու երկրորդ՝ վաճառականութեան
աշխարհագրութեան վրայ, որն որ գրքիս ութերորդ
ու վերջին գլուխը կ'ըլլայ։

Վաճառականութեան պատմական մասին կը վե-
րաբերի նաեւ Ապրանքներ ճանչնալու ուսումը, բայց
մենք ասիկա բոլորովին դուրս կը ձգենք, ինչու որ աս
գրքիս մէջ չկրնալով ընդարձակ խօսիլ, մէկ քանի
թղթով մեր ընթերցողներուն օգուտ մը չենք կրնար
ընել։ Սեր ազգայինները աս մասին մէջ աղէկ տեղեակ
ընելու համար աս նիւթիս վրայ առանձին գիրք հար-
կաւոր է։ Աստուած տայ որ թէ ազգը եւ թէ մենք
աս գիրքն ալ հրատարակուած տեսնելու բաղձանք-
ներնուս հասնինք։

ԱՌՈՒՏՈՒՐԻ ՄԻՋՈՅՆԵՐՈՒՆ ԿԱՄ ՄԻ-
ՋՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

7. ԱՌՈՒՏՈՒՐԻ տակ ինկող բաները կամ ընդհանրապէս խօսելով Ապրանքները առուտուրի նիւթեր են: Ամէն բան՝ որ մարդուն անձէն զատ է, ու մարդու գործածութեանը կը ծառայէ, իր կամ նիւթ կ'ըսուի, իսկ ան ամէն նիւթը կամ իրը, որ առուտուրի տակ իյնալով արժէք մը կ'ունենայ, Ապրանք կամ Վաճառք կը կոչուի: Ապա ուրեմն նիւթերը Ապրանք ընողը՝ նախ առուտորն է:

Աս ըսածներնէս կը հետեւի, որ երկրիս բերքերը, կենդանիները եւ այլն Ապրանք կրնան ըլլալ, բայց մարդը ոչ երբեք, ինչու որ մարդուս վրայ աննիւթահան մաս մ'ալ կայ:

8. Առուտուրի տակ ինկող նիւթերը իրենց գործածութեան կողմանէ նայելով մէկը մէկալէն շատ կը զանազանին: Ան ապրանքներ, որոնք իբրեւ ապրանք կը գործածուին, ինչպէս են ամէն մասնաւոր ապրանքները. բայց կան ալ, որ իրենք իրենցմէ ինչպէս որ են, ապրանքի պէս բանի մը շէն գործածուիր, հապա ապրանքներուն գինը ցուցնելու համար որոշուած չափի մը պէս, ինչպէս է Ստակը: Ուրեմն երկու տեսակ առուտուրի միջոց կայ, մէյ մը ստակէն դուրս եղած ամէն ապրանքները որ ճիշդ մտք Ապրանք կամ Առուտուրի մասնաւոր միջոցներ կ'անուանին, մէյ մ'ալ Ստակը՝ որ Առուտուրի ընդհանուր միջոց կ'ըսուի: Ասկից մեր առուտուրի միջոցներուն վրայ խօսելիքն ալ ի հարկէ երկու կը բաժնուի, մէյ մը Ապրանքներու վրայ, մէյ մ'ալ Ստակի վրայ:

9. ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԸ, որոնք առուտուրի մասնաւոր միջոցներ են, երկու տեսակ կը բաժնուին, Անգործ (չգործուած) ու Գործուած: Անգործ ապրանքները բնութեան երեք ցեղէն յառաջ գալնուն համար երեք կարգ կը զաւառին: Ա. Տնկերու՝ որուն տակ կ'երթան արմատներ, փայտեր, կինամոմանի տեսակ համեմներ, գեղերու գործածուած կեղեւներ (զոր օրինակ գլխիկներ), խոտեր, ծաղիկներ, հոնտեր ու ընդեղէններ (ինչպէս ցորեն, խահուէ), խիժեր եւ այլն: Բ. Անասուններու՝ որով կ'իմացուին մորթ, կճղակ, ակռայ՝ ինչպէս փղոսկր, եղջիւր, բուրդ, մազ եւ այլն: Գ. Հանքերու՝ որուն տակն են հանք, մետաղ, քար, հող, ձիւթ, կուպր, սաթ, ծծումբ, աղ եւ այլն: Իսկ Գործուած կամ պատրաստուած ապրանքները երկու կարգ կը բաժնուին, մէյ մը իրենց նիւթին կազմութեան կողմանէ նայելով, ինչպէս են բամբակեղէններ, կտաւեղէններ, մետաքսեղէններ եւ այլն, մէյ մ'ալ իրենց գործուելուն ու պատրաստուելուն կերպէն առնելով: Աս վերջի տեսակին տակ գացող ապրանքները երեք կարգ կը բաժնուին, Մենքենական ապրանքներու, որոնք հասարակ անուամբ Չեռագործք (Manufacture) կ'ըսուին, Մենքենական քիմիական ապրանքներու, որոնք արուեստանոցներու ապրանքներ կը կոչուին ու Գիմիական ապրանքներու:

Ա. Մենքենական ապրանքներ անոնք են՝ որոնք գործելու կամ պատրաստելու համար հարկաւոր եղած աշխատութեան մեծ մասը, մարդու ձեռք կամ մենքենաներ ու գործիքներն են, որ կը կատարեն, որուն մէջ նիւթը գրեթէ բոլորովին կը կրէ քան թէ կը գործէ: Աս կարգին տակ կ'երթան բոլոր փայտի վրայ փորուածներ, ճախարակեայ գործուածներ, տարազներ (ինչպէս մանուած, ոստայնանկած, հիւսուած

լաթեր), պղնձի փորուածքներ, ամէն կերպ աղացքներ, մամուլներ, փայտեղէններ (մաղ, տուփ, կողով) եւ այլն: Աս ամէն ապրանքները շինելու ու պատրաստելու համար որոշուած տեղերը Չեռագործներու գործատուն (manufacture) կը կոչուին:

Բ. Մենքենական քիմիական ապրանքներ անոնք են, որոնք շինելու կամ պատրաստելու համար թէ նիւթին եւ թէ աշխատող մարդու զօրութիւն մէկտեղ պէտք է որ ըլլայ, ու նիւթին վրայ թէ քիմիական եւ թէ մենքենական գործողութիւն կը կատարուի: Աս կարգին կը վերաբերին կաշիէ (խաղախորդի) գործուածներ, մետաղէ ապրանքներ, ապակեղէններ, տպագրութիւններ, պատրաստուած ծխախոտ ու ընչախոտ եւ այլն, որոնք շինելու համար պատրաստուած շէնքերը Արուեստանոց (§-դէէ-) կը կոչուին:

Գ. Իսկ քիմիական ապրանք անոնք կը կոչուին որոնք յառաջ բերելու կամ շինելու համար բնութիւնը կամ թէ ըսենք նիւթին զօրութիւնը միայն կը գործէ, իսկ աշխատող մարդը միայն ան զօրութիւնները իրարու հետ ըստ պաշտօնի հաղորդելու կամ կապելու կը ծառայէ: Ասանկ են զտելով ու խմորելով յառաջ եկած ամէն ապրանքները (ինչպէս գինւոյ սղի, օղի, քացախ, ժանտաջուր, բորակի, ծծմբոյ թթուներ, արջասպի իւղ եւ այլն) ներկեր, սառնացածներ (crystallisation), աղային բաղադրութիւններ (զոր օրինակ տնկաղ, բորակ, պաղլեղ, շաքարի զտուածներ, սապոններ եւ այլն: Ասոնք պատրաստելու համար որոշուած շէնքերը Բնալուծական արուեստանոցներ կամ սենեակներ (Laboratoire) կը կոչուին:

Հոս տեղս հարկաւոր կը սեպենք մեր ընթերցողներուն ծանուցանելու որ աս վերջի երեք բաժանումներուն ծիշդ որոշ եզր կամ սահման մը չկրնար մտածուիլ, բայց մենք ապրանքները ըստ մասին մէկը մէկալէն զանազանելու ու դիւրաւ սորվեցընելու համար աս բաժանումները ըրած ենք: Հասարակ խօսակցութեան ու գործածութեան մէջ ասոնք շատ անգամ մէկը մէկալին հետ կը խառնուին, ձեռա-

գործները ու քիմիական ապրանքները՝ արուեստանոցներու ապրանք կ'ըմբռնուին, ու ձեռագործներու գործատուներ արուեստանոցէն չլատուիր: Բայց թէ որ ընդունելի եղած զանազանութիւն մը կայ նէ, աս է, որ արուեստանոց ըսելով հասարակօրէն ան տեղերը կ'իմացուին, ուր որ ապրանքը կրակով, մրճով, եւ ուրիշ ասոնց նման միջոցներով կը պատրաստուի, իսկ ձեռագործներու գործատուն մարդու ձեռքով կամ մենքենաներով ապրանքներ պատրաստելու տեղերուն կ'ըսուի. ասոր համար մենք ալ աս զանազանութիւնը պահել ուղեցինք: Բայց կան շատեր ալ, որ ձեռագործ ըսելով միայն հիւսուած, մանուած, օստայնանկած ապրանք կ'իմանան, որոնց մենք հայերէն ընդհանուր անուամբ Տարազ կ'ըսենք:

10. Հոս տեղս ապրանքներու վրայ խօսելիքնիս որ Ապրանքներու գիտութիւն կրնայ ըսուիլ, ապրանքներուն ի հարկէ հարկաւոր եղած հանգամանքները մեր առջեւը կը դնէ. եւ որովհետեւ ամէն ապրանք իր վախճանին գործածական ըլլալէն կամ ծառայելէն իր յարգն ու արժէքը կ'ունենայ, անոր համար աս խօսելու մասին մէջ գլխաւոր ըսելիքնիս՝ ապրանքներուն իրենց վախճանին համաձայն ու գործածական ըլլալու համար ունենալու հարկաւոր պայմաններուն, ուստի եւ ասկից ունեցած արժէքներնուն վրայ պիտ'որ ըլլայ:

11. Ապրանքները իրենց զանազան բաներու ու հարկաւորութիւններու գործածութեանը կողմանէ մտածելու ըլլանք, տեսակ տեսակ բաժնուած կը գտնենք: Ան ապրանքներ որ ուտելու, կան ալ որ հագնելու կը գործածուին: Հատերն ալ հանգստութեան, կամ զարդի, զբօսանքի, զուարճութեան եւ կամ ուրիշ ապրանքներ յառաջ բերելու կը ծառայեն: Ասոնք իրենց գործածութեանը համաձայն անուններ ալ ունին, ուտելու ապրանքները թէ որ սննդեան համար ու կերակրոյ տեղ առնուին Աերակրեղէնք, բայց թէ որ բժշկութեան համար առնուելու ըլլան Դեղորայք կ'ըսուին: Այսպէս կը կոչուին Զգեստեղէնք եւ այլն: Արդ սկսինք ասոնց վրայ մէկիկ մէ-

կիկ խօսելու, որով մեր վախճանին կարող ըլլանք հասնիլ :

12. **Կերակրեղէնք :** Կերակրեղինաց աղէկ ըլլալուն ու իրենց վախճանին ծառայելու համար աս ընդհանուր հանգամանքները կը պահանջուին, որոնք մէկ ապրանքի մը վրայ աւելի կամ պակաս դաշնուելով, անոր յարգէն ու արժէքը կ'աւելցընեն կամ կը պակսեցընեն : Ա. Պէտք է որ Մենդարար ըլլան : Կերակրեղէնները սենդարար կամ սնուցիչ կ'ըլլան, երբ որ գործարաններուն անդադար շարժմամբը ու աշխատելովը մարմիններնուս զանգուածէն պակսածը նորէն կը լեցընեն. այս ինքն ուր որ չեն աւելցընել, գոնէ առջի վիճակին մէջ կը պահեն : Բ. Օջորացուցիչ : Մենդարարը մարմնոյն զանգուածը, իսկ զօրացուցիչը մարմնոյն դժը կը պահէ, կը կենդանացընէ ու կ'աւելցընէ : Գ. Վիւրամարս : Արչափ որ մէկ կերակուր մը գիւրաւ ու շուտով ստամոքսին մէջ սննդեան նիւթի կը փոխուի, ու շրջանի մէջ կը մանէ, այնչափ աւելի գիւրամարս կ'ըսուի : Դ. ()գտակար ու առողջարար ըլլան, այնպէս որ մարդուս ոչ տկարութիւն եւ ոչ ուրիշ անհանգստութիւն մը պատճառեն, մարմնոյն զօրութիւնը ու ոգւոյն կենդանութիւնը շնուազեցընեն, այլ անոր հակառակ զօրացընեն : Ե. Պէտք է որ աղէկ համ ու անուշ հոտ ունենան : Աս պահանջուած յատկութիւնները աստիճանի մը կարգաւ դրուած չեն. ըստ ինքեան խօսելով առջի դրուած հանգամանքները աւելի օգտակար ու հարկաւոր կ'երեւան, բայց հիմակուան խիստ զգայուն աշխարհքը աս կարգը փոխել է, անոր համար ալ ամէն կերակրոյ մէջ աղէկ համը ամենէն վեր կը դրուի. բայց աս ալ պէտք չենք մոռնալ, որ թէ որ վախճանը փոխուելու ըլլայ, պահանջուած հանգամանքներն ալ կը փոխուին :

Առողջութեան կամ բժշկութեան համար առնուելու ապրանքներու վրայ մենք չենք ուզեր կանոն

տալ, տալա՞յ միայն կ'ըսենք որ ասոնք գեղադործութեան կանոններուն համաձայն պէտք է որ շինուած ըլլան:

13. Օգտեալեղէններ: Հագուստներու աղէկութեան համար պահանջուած հանգամանքները զգեստին վախճանէն կ'առնուին: Օգտեալին գլխաւոր նպատակը՝ մարմինը ծածկել, վիրաւորելէն պահպանել, ներսի ջերմութիւնը բռնել, խոնաւութիւնը ներս չանցընել ու զարգն են: Ասկից ինք իրէն կը հետեւի, որ Ա. Ամէն զգեստ մարդուն անձին պիտ'որ յարմարի. Բ. Նիւթին, գործուածքին, կարուածքին, գոյնին եւ այլն կողմանէ Գիմացկուն ու հաստատուն ըլլայ. Գ. Չանազան նպատակներու նայելով խիտ կամ ցանցառ. Դ. Տաք կամ Պաղ բռնող, որ պարագաներէն կախում ունի: Աս բանիս վրայ, ուրիշ կողմանէ հանգամանքները հաւասար ալ ըլլան, գոյնը շատ ազդեցութիւն կ'ընէ: Այն նիւթէ շինած, բայց սեւագոյն զգեստ մը աւելի տաք կը բռնէ, քան թէ ճերմակը: Ե. Վիւրատար, այս ինքն դիւրաւ գործածուի: Ասոր մէջ զանազան պարագաներուն նայելով թեթեւութիւնը, տարածականութիւնը կամ առածգականութիւնը, կակղութիւնը, կարծրութիւնը շատ ազդուութիւն կ'ունենան: Զ. Վոյնները աղուոր ու ձեւը գեղեցիկ պիտ'որ ըլլայ, դարձեալ կակուղ ու բարակ, բայց ասոնք գլխաւորաբար նորաձեւ սովորութիւնը (ճոգան) ու ժամանակին ճաշակը կ'որոշեն:

14. Հանգստութեան վերաբերեալ ապրանքներ: Աս տեսակ ապրանքները, ինչպէս են տան մը կահ կարասիքը, անօթները եւ այլն, զանազան բաներու կը գործածուին, ուստի եւ զանազան հանգամանքներ կը պահանջեն: Հոս տեղս աս ապրանքները մէկիկ մէկիկ քննել չենք ուզեր, միայն ընդհանուր անոնց բնութենէ բխած թեութիւնները գնելով կը շատանանք: Ասոնց աղէկ ըլլալուն համար կը պահանջուի

որ Ա. վախճանին համաձայն, Բ. դիւրատար, Գ. գիմացկուն ըլլան, ու Դ. աղուոր ձեւ ու գոյն ունենան, որն որ ըստ մեծի մասին նորամուտ սովորութիւնը (հոգան) կ'որոշէ:

Օ. արդի վերաբերեալ ապրանքներու վրայ ալ խօսելու զանց կ'առնունք, ինչու որ նորամուտ սովորութեան տակ ինկած բաներ են, երկրորդ որ ասոնց քննութեան սկսելու ըլլանք, բոլոր գրքերնիս ասոնց վրայ գրելու ենք, բայց գուցէ անշափով ալ չենք կրնար լմնցընել:

15. Եւ առաջ բերող ապրանքներ: Աւրիշ գործք մը յառաջ բերելու ծառայող ապրանքները, զոր օրինակ են արուեստաւորներու գործիքներ, մնեքենայներ եւ այլն, ուրիշ վախճան մը շունին, բայց եթէ կամ ուզուած գործք մը կարելի ընել, կամ դիւրինցընել, եւ կամ շուտցընել, անոր համար ալ կը պահանջուի որ անանկ շինուած ըլլան, որ անոնցմով Ա. Զօրութեան խնայութիւն ըլլայ, այս ինքն քիչ զօրութեամբ բանը լմննայ: Եւ վախճանիս հասնելու համար գործածելու դիւրին պիտ'որ ըլլան, ու աշխատողը պիտ'որ չյոգնեցընեն. Բ. Ժամանակի խնայութիւն ըլլայ, այս ինքն որչափ կարելի է, գործքը շուտ լմննայ. Գ. Շատ տեղ չբռնեն. Դ. Միօրինակ ու կանոնաւոր գործեն. Ե. Իրենց վախճանին յարմար ըլլան, այս ինքն ինչ բանի որ պիտի ծառայեն, ծառայեն, ու ինչ որ պիտ'որ յառաջ բերեն, կարող ըլլան իրօք ալ յառաջ բերել. Զ. Գիմացկուն, ու է. Աղուոր ըլլան, որն որ երկրորդական թէութիւն մըն է:

Ընդհանրապէս տեսակ տեսակ ապրանքներուն վրայ դատաստան ընելու համար աս կանոնը կրնայ արուիլ, որ ոչ այնչափ անոնց արտաքին, որչափ զանոնք կազմող ներքին մասունքներուն միտ գնելու է, ու իմանալու է, թէ մէկ ապրանք մը կազմիչ մասերէն որուն մէջ մէկալ ապրանքէն առաւելութիւն ունի:

Աս խմանալէն ետքը կրնայ մարդ գիւրաւ հետեւցընել, թէ որը իր վախճանին կը ծառայէ ու որը չծառայէր: Օրը օրինակ ցորենին կամ ալիւրին բաղադրիչ մասունքներն են օսլայի (նիշ-միշէ) նիւթ, խիւս (էզ) ու շաքար: Արդ որովհետեւ ալիւրին կամ ցորենին սննդարար մասը խիւսն է, ուրեմն հաց շինելու համար ան տեսակ ցորենը աղէկ է, որն որ համեմատութեամբ աւելի խիւս ունի. բայց անկից օղի հանողները ան ցորենը պէտք են առնուլ, որուն շաքարի նիւթը աւելի է, իսկ օսլայ շինողները ան ընտրելու են, որուն օսլայի նիւթը շատ է:

Ասով նաեւ շատ տեսակ ապրանքներուն գինը ուղղութեամբ կրնանք հաշուել: () զին ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ջրի ու բարկ ոգիի (միշ-նիշ, բո-նի) խառնուրդ, եւ որովհետեւ մէջի ջուրը բան չարժէք, ասկից կը հետեւի, որ օղին՝ որչափ որ բարկ ոգիի մասն աւելի ունենայ, այնչափ աւելի յարդի ու ընտիր է: Արդ թէ որ առջեւդ երկու տեսակ օղի ունենաս, որոնց մէկուն շորս մասին երեքը, իսկ մէկալին կէսը միայն բարկ ոգի ըլլայ, ու առջի տեսակէն մէկ մարը 100 ղուրուշի, իսկ երկրորդէն մէկ մարը 70 ղուրուշի ծախուի, յայտնի բան է որ առջի կամ աղէկ տեսակը աւելի արժան է: Ինչու որ աս երկու տեսակին որպիսութեան աստիճանները իրարու հետ կը համեմատին ինչպէս 3 առ 2 (այս ինքն $\frac{3}{4} : \frac{2}{4}$), անոր համար հարկ էր որ գիներն ալ այնպէս համեմատէին, ու ասորին տեսակ օղիին մարը $66\frac{2}{3}$ ղուրուշ արժէր,

$$\text{վասնդի } 3:2=100:+, \text{ ու } + = \frac{100 \times 2}{3} = \frac{200}{3} = 66\frac{2}{3}.$$

Բայց որովհետեւ 70ի կը ծախուի, ուրեմն $3\frac{1}{3}$ ղուրուշ առջինէն սուղ է: — Վարձեալ գնենք որ ցորենի տեսակ մը, որուն քոռը 20 ղուրուշով ծախուի, վեց մաս օղի տայ, ուրիշ տեսակ մ'ալ, որուն քոռը 30 ղուրուշ արժէ, բայց 10 մաս նոյնչափ սաստիկ օղի տայ. յայտնի բան է որ վերջի տեսակը աւելի

աժան է : Այսին ղի երկրորդը՝ առջինին հաւասար արժէք ունենալու համար, 9 մասն օղի ալ տալու ըլլար, բաւական էր, բայց ասով ալ առջինէն աւելի աժան կ'ըլլար, ինչու որ առջի տեսակէն 9 մաս օղի առնելու համար $1\frac{1}{2}$ ին չափ ալ ցորեն պէտք է, որուն համար զատ ստակ, նոր աշխատութիւն ու եփելու պատրաստելու համար փայտ ալ հարկաւոր է :

Ապրանքներու գիտութեան վրայ տուած կանոննիս շատ օգտակար ու շահաւոր բաներ են : Արդէն գործածութեան մէջ ալ աս օկզբունքներն են, որով ապրանքներու վրայ դատում կ'ըլլայ, բայց առանց միտ դնելու ու յայտնի իմանալու :

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ

Ս Տ Ա Կ Ի Վ Ր Ա Յ

16. Մեկ նիւթի կամ ապրանքի մը արժէքը որոշելու համար, հարկ է որ ծանօթ ու որոշ արժէք ունեցող բան մը Միութեան տեղ առնուի, ու անիկա բոլոր ապրանքներուն արժէքն ու գինը իմանալու համար Չափի կամ Չափելու գործիքի մը պէս գործածուի : Աշիւները, Երկայնութեան ու Մարմիններու չափերը նոյնատեսակ ապրանքները մէկը մէկալին հետ համեմատելու չափեր են, բայց աս գիպուածին մէջ հարկ է որ ապրանքին արժէքն ու գինը զանգուածին ու մեծութեան հետ ուղիղ համեմատի, այս ինքն որչափ որ ապրանքը ծանր է կամ մեծ է, այնչափ ալ աւելի արժէ : Բայց որովհետեւ ասիկա միայն նոյնատեսակ ապրանքներու վրայ կրնայ յարմարիլ, անոր համար ուրիշ չափ մը փնտռելու ենք : Հին ատենի ազգերն ալ տեսան որ աս կերպով կարօտութիւնը չլեցուիր. իմացան որ առուտուրի մէջ իբրեւ ապրանք անցնող նիւթերուն գինը որոշելու համար հաստատուն ու անփոփոխ արժէք ունեցող նիւթ մը առնելու է, անոր համար ալ առուտուրի Ընդհանուր միջնորդ սկսան փնտռել, որն որ Ստակ անուանեցաւ :

Ստակը կամ առուտուրի ընդհանուր միջնորդը, որպէս զի գործածական ըլլայ, աս հարկաւոր թէու-
թիւնները կ'ուզէ. Ա. Պէտք է որ պզտիկ միջոց (քիչ
տեղ) բռնելով ալ, շատ մեծ արժէք ունենայ. Բ.
Արժէքը որչափ կարելի է հաստատուն ու անփոփոխ
ըլլայ. Գ. Թէ որ կտոր բաժնուէլու ըլլայ, արժէքը
չկորսընցընէ, ու վերջապէս Դ. Հազուագիւտ ըլլայ:

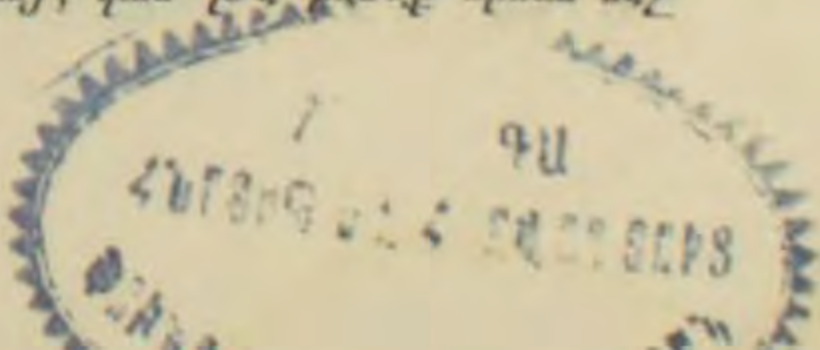
17. Աթենացիք դրամներու գործածութիւնը
Լիւդացիներէն սորվելէն յառաջ, ապրանքներուն
արժէքը ցուցընելու համար ստակի տեղ եղ կը գոր-
ծածէին: Իսլանտացիք մինչեւ հիմա հաշիւնին գոցե-
լու ու առնելիքնին տալիքնին հաւասարցընելու ատեն-
նին չորցած ձուկ ու ծխախոտ կը գործածեն: Արկու-
լիտը ծանրութեամբ ձուկ մը երկու շիլլինկ կ'արժէ,
ու մէկ կանգուն ծխախոտը մէկ ձուկի հաւասար է:
Ամերիկայի ծովեզերեայ տեղուանքը ազգեր կան,
որոնց ստակը տեսակ մը խեցեմորթ է, որ Աորիս
կ'ըսուի. կան ալ, մանաւանդ հիւսիսային Ամերիկայի
մէջ, որոնք Ալարոս ըսուած ստակ մը ունին, որն որ
նոյնպէս տեսակ մը խեցեմորթ է. բայց թէ աս տեսակ
ստակները որչափ խոշոր ու անյարմար են, ու հար-
կաւորութիւնը չեն կրնար լեցընել, ամէն մարդ ինք
իրմէ կը տեսնէ: Օւաղիկալ ու կրթուած ազգերը
առուտուրի ընդհանուր միջնորդի, այս ինքն Ստակի
տեղ մետաղները ու անոնցմէ ալ ոսկին ու արծաթը
ընտրած են, որոնք ստակի համար պահանջուած ամէն
թէութիւններն ալ ունին:

18. Իբրեւ առուտուրի միջնորդ գործածուած մե-
տաղները, մէյ մը իբրեւ ապրանք, մէյ մ'ալ իբրեւ
ընդհանուր ընդունուած առուտուրի միջնորդ, ու եր-
րորդ՝ իբրեւ տէրութենէ ճանչցուած ու հաւանեալ
առուտուրի միջնորդ կրնանք մտածել:

Ազնիւ մետաղները իբրեւ ապրանք մտածելով,
ինչպէս որ առ հասարակ ճանչցուած է, ըստ ինքեան
բարձր արժէք մը ունին: Յուրաք մընին ազդեցու-

Թիւն չունենալէն զատ՝ երկայն կը տեւեն ու առողջութեան այնպէս փնտաւար չեն, ինչպէս որ մէկալ մետաղները, անոր համար ալ երկայն ատենէ ի վեր դործածութեան մէջ են: Իրենց հազուադիտութեանը, երկրէս հանելու ծախքին ու աշխատութեան պատճառաւ Թանկ բլաշուէն, ու նաեւ գեղեցկութիւննին չկորսընցընելնուն համար՝ իսկզբանէ մինչեւ հիմա ամենուն առջեւը զարդարանքի ու փառաւորութեան մէկիկ յարմար սեպուած են: Վախաւորաբար աս յարգին ու դործածութեան շատ յարմար բլաշուէն համար է, որ ասոնք ծաղկեալ աղգերը առուտուրի ընդհանուր միջնորդի տեղ հաստատել ուզեցին:

19. Իսկ տէրութիւնները ասանկ ընդհանուր միջնորդի տեղ ընդունելի եղած մետաղներուն մէջ սրչափ զուտ մետաղի նիւթ պարունակելը ու միանգամայն անոնց ինչ սրպիտութիւն ունենալը ցուցընելու համար, վրանին նշաններ կ'օխեցին: Ասանկ դրոշմ կամ արժանք (+++) ունեցող ստակը Գրամ կը կոչուի. իսկ անոնց ծանրութիւնը գտնելու համար դրուած կշռոյն միութիւնը Մարկ կ'անուանուի: — Ասկին ու արծաթը զուտ ինչպէս որ են, այս ինքն առանց մէջերնին օտար մետաղի խառնուրդ ունենալու շատ կակուղ են, անոր համար ալ աս վիճակիս մէջ ստակ կ'օխելու չեն յարմարիր, ու հիմակուան ժամանակս ալ եւ ոչ մէկ դրամ կը գտնուի, որ զուտ ոսկի կամ արծաթ բլայ: Զասարակօրէն ոսկին ու արծաթը պղնձով, բայց երբեմն ալ ոսկին արծաթով կը խառնեն, ու աս միաւորութենէն դրամ կը կոչեն: Այս որովհետեւ աս խառնուրդին մէջ գտնուած ստորին տեսակ մետաղին արժէքը այնչափ նուազ է, որ ազնիւ մետաղին հետ համեմատութեան չգար, անոր համար ալ ասանկ դրամներու յարգը կամ առաւելութիւնը ազնիւ մետաղէն կ'առնուի, ու նոյն ազնիւ մետաղէն շինուած դրամներու մէջ անիկա աւելի կ'արժէ, որուն մէջ աւելի ազնիւ մետաղի մաս կայ, կամ թէ քսենք որուն մէջ

որ գտնուած ազնիւ մետաղը աւելի կը կշռէ։ (Ժ) Ե որ դրամները նոյնատեսակ մետաղներէ, կամ այլատեսակ բայց հաւասար արժէք ունեցող մետաղներէ շինուած ըլլային, ան ատենը անոնց արժէքներն ալ մէկը մէկալին հետ այնպէս կը համեմատէին, ինչպէս իրենց կշիռները, կամ արժէքներուն համեմատութիւնը իրենց կշիռներուն համեմատութեանը հաւասար կ'ըլլար. բայց գրեթէ ամէն տէրութեանց մէջ դրամները՝ զանազան ու տարբեր տարբեր համեմատութիւններով ստորին տեսակ մետաղներու խառնուրդ ունենալով՝ կոխուած են, անոր համար հիմակ աս համեմատութեամբ անոնց արժէքը չկրնար իմացուիլ։

20. Ամէն մէկ տէրութիւն իրեն երկիրը կոխուելու դրամներուն խառնուածը ու անոնց ամէն մէկ հատին կշիռը եւ այլն, որոշած ու անոնց վրայ օրէնքներ դրած է։ Աս օրէնքներով, որոնք Գրամական օրէնք կամ աստիճան (titre de monnaie) կը կոչուին, ու ամէն մէկ տէրութեան մէջ զատ զատ են, դրամներուն օրինաւոր խառնուածը կ'որոշուի ու կ'իմացուի թէ մէկ մարկ զուտ ոսկիէ կամ արծաթէ մի եւ նոյն տեսակէ քանի հատ դրամ պիտ'որ կտրուի, եւ կամ թէ ամէն մէկ տեսակ դրամին ամէն մէկ հատին մէջ քանի մարկ զուտ ոսկի կամ արծաթ պիտ'որ գտնուի։ (Ժ) Ե որ աս ազնիւ մետաղին կշռոյն վրայ օրէնքէն որոշուածին չափ պղնձին մասն ալ աւելցընելու ըլլաս, խառնուած դրամին ամէն մէկ հատին կշիռը կ'ելլէ, որ Օրինակշիռ (Aloi, ար) կ'անուանուի։ Ասկից դիւրաւ կրնայ գտնուիլ նաեւ ամէն մէկ հատ դրամին մէջ գտնուած զուտ ոսկւոյն կամ արծաթին կշիռը, որն որ Գարեհատ (grain) կը կոչուի։

Շատ երկիրներ նաեւ ոսկւոյն ու արծաթին մէկը մէկալին հետ ունեցած համեմատութիւնն ալ օրէնքով հաստատուած է (գրեթէ 1 առ 15) բայց առուտուրի մէջ ասիկա հաստատուն չպահուիր, ինչու որ երբ որ ոսկին շատ փնտռուելու ըլլայ, ան ժամանակը համե-

մատուցիւնը կ'եղծանի, ոսկւոյն գինը կը բարձրանայ՝ որն որ պարագաներուն նայելով երբեմն երկայն երբեմն ալ քիչ ժամանակ կրնայ տեւել։ Ոսկւոյն գնոյն բարձրացած մասը Ոսկիի լումայաշահ (agio) կը զըցուի։

21. Տեսակ տեսակ դրամներու գիններն ու արժէքը ճիշդ իմանալու ու որոշելու, եւ առուտուրի մէջ անոնց գիններուն փոփոխականութենէն չշփոթելու համար, դրամներու վրայ երեք գին կամ արժէք կը զանազանուին, որոնց գործածութեան մէջ աղէկ միտ դնելու է։

Ա. Աերքին արժէք, կամ որ նոյն է զուտ ազնիւ մետաղէն դրամին մէջ գտնուած մասը։

Որովհետեւ դրամներուն վրայ եղած կարգադրութիւնները բոլորովին տէրութենէ կախում ունին, ու վրանին որոշեալ օրէնքներ կան, եւ դարձեալ որովհետեւ դրամներու ամէն մէկ հատին մէջ որչափ զուտ ազնիւ մետաղ գտնուիլը, որչափ արժելը ու մէկը մէկալին հետ համեմատութիւնը արդէն որոշուած ու հրատարակուած է, ասկից դուրս կրնար հետեւիլ, որ տեղւոյ մը բնակիչներուն, մանաւանդ վաճառականներուն ալ հարկ չկար որ իրենց տէրութեան դրամներուն ներքին արժէքը գիտնային, հապա զանազան տեսակ դրամներու հատերուն մէկը մէկալին հետ ունեցած օրինաւոր համեմատութիւնը միայն գիտնալը բաւական էր։ Բայց ասիկա ծուռ ու սխալ կարծիք մըն է։ Ամէն տէրութիւնները մի եւ նոյն միութիւնը իրենց չափերուն հիմ դրած չեն, ու դրամ կտրելու ատենն ալ մէկ միութենէ նոյնչափ հատ դրամ չեն կտրեր. վասն զի ամէն մէկը զատ զատ մարկ ունի, ուրեմն ասկէ կը հետեւի որ տէրութեանց դրամական օրէնքը գիտնալը մանաւանդ վաճառականի մը շատ հարկաւոր բան է, որով դրամներուն ներքին արժէքը մէկը մէկալին հետ կրնայ համեմատել։

Այս վախճանը աս գրքիս մէջ ասոնք սորվեցընել չէ, որոնք աւելի պատմական մասին կը վերաբերին, բայց աս զրուցածներնէս ճշգիւ յառաջ կու կայ, [Թէ՛

Չանազան տեսակ գրամներու ներքին արժէքներուն (այս ինքն բուն իրական արժէքներուն) մէկը մէկալին հետ ունեցած համեմատութիւնը, անոնց մէջ գրաւած զուտ ազնիւ մետաղին շատութենէ ու քիչութենէ կախում ունի: Ասոր համար երբ որ մէկ տէրութեան մը որոշեալ թուով (զոր օրինակ 9 հատ) գրամներուն մէջ այնչափ մաքուր մետաղ (ոսկի կամ արծաթ) բլայ, որչափ որ նոյն կամ ուրիշ տէրութեան գրամներէն որոշեալ թուով հատերուն (զոր օրինակ 12 հատին) մէջ նոյն ազնիւ մետաղէն կը գտնուի, ան ժամանակը աս երկու տեսակ գրամներուն որոշեալ թուով հատերը ներքին արժէքին կողմանէ նայելով մէկը մէկալին Հաւասար կամ Հանգէտ (Pari) կը զոյգուին:

Այս ուրեմն գրամներուն հաւասարութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ երկու տեսակ գրամներէն զանազան թուով առնուած հատերուն մէկը մէկալին հետ ունեցած համեմատութիւնը որոնց մէջը գտնուած ազնիւ զուտ մետաղը հաւասար է: — Հաստ անգամ կը պատահի որ մարդ տեսակ մը գրամի կարօտութիւն կ'ունենայ, որն որ ձեռք բերելու համար զատ տեսակ գրամով անոր հաւասարէն աւելի կը տրուի եւ ասիկա Լոմայաշահ կ'ըսուի:

Մինչեւ հիմա զրուցածնիս դիւրինցընելու համար քանի մը օրինակներ բերեմք: Աւելը ըսինք որ ամէն տէրութիւն ոսկին կամ արծաթը կըսելու համար զատ զատ մարկ ունի: Ամէն մէկ մարկը ուրիշ միութեանց նման զանազան փոքր մասեր կը բաժնուին: Ալեմնայի 1 մարկը = 12 Լոթ է, 1 Լոթը = 4 դուինդ, 1 դուինդը = 3 ֆէնիկ, ուստի աս հաշուով 1 մարկը 256 ֆէնիկ է: Պազդիսցիք ոսկին ու արծաթը Արամով կը չափեն, 10 կրամը Տէգակրամ կ'ըսուի, 100 կրամը Հէկատկրամ, 1000 կրամը Քիլոկրամ, 10000 կրամը Միլիակրամ կը կոչուի: Իսկ Արամի տասնեւորդ մասը Տէսիկրամ, հարիւրերորդ մասը՝ Սանդիկրամ, հազարերորդ մասը՝ Միլիկրամ կը զոյգուի: 10 միլիակրամը մէկ մեգրական կենդինար է: — Պրուսիայի կամ գերմանական մարկը = 18 ունկի է, 1 ունկին = 2 Լոթ է, 1 Լոթը

$= 1\frac{1}{2}$ Կերատ $= 2$ Պուլինգէլ, 1 Պուլինգէլը $= 4$ ֆէն-
նինկ, 1 ֆէննինկը $= 1\frac{1}{8}$ կրան, 1 կրանը $= 15\frac{1}{9}$ էշէն,
 1 էշէն $= 15\frac{1}{17}$ բիւլթֆէննինկ է, ուստի եւ մէկ մարկը
 $= 24$ Կերատ $= 4352$ էշէն $= 65536$ բիւլթֆէննինկ է,
Այսպէս զանազան մասունք կը բաժնուին ամէն մէկ երկրին
մարկերը:

Պրուսիայի դրամական օրէնքին նայելով 14 Պրուսիայի
թաւէրին մէջ 1 մարկ արծաթ պիտ'որ ըլլայ, եւ 100 թա-
ւէրը 9 մարկ եւ 8 լոթ պիտ'որ կշռէ. իսկ դաշնագրութեան
դրամական օրէնքին նայելով 20 ֆիորինի կամ 10 (դաշնա-
դրութեան) թաւէրին մէջ մէկ մարկ զուտ արծաթ պիտ'որ
գտնուի: Ասկից կը հետեւի որ 14 Պրուսի թաւէր, եւ
 20 ֆիորին արծաթը մէկը մէկալին հաւասար արժէք ունին,
ուստի եւ բուն արժէքով 2 ֆիոր. արծաթ $= 1\frac{2}{5}$ Պրու-
սիայի թաւէր է:

Բ. Օրինաւոր արժէք:

Ասիկա ուրիշ բան չէ, բայց եթէ կամ մէկ տե-
րութեան մը՝ իրեն զանազան տեսակ դրամներուն ար-
ժէքին իրարու հետ ունեցած համեմատութիւնը, եւ
կամ ուրիշ երկիրներուն դրամներուն հետ փոփոխու-
թիւն ընելու համար որոշուած գինը: Աս երկու որո-
շումները կառավարութիւնը կ'ընէ, կէս մը՝ որպէս զի
անտեղեակները չխաբուին ու կէս մ'ալ որպէս զի
զժողովուրդը կախներէն ու վէճերէն ազատէ, որոնք
կրնան պատահիլ այնպիսի դիպուածներու մէջ երբ որ
դրամներու տեսակները որոշուած չեն, ու մէկ տեսակ
դրամով մը ստակ վճարել ուղելով, հաւասարութեան
(բարէք) դիմել հարկ կ'ըլլայ: Տէրութիւնը իր ելքին
մուտքին մէջն ալ միշտ իր հաստատած օրինաւոր
գինովը կը վարուի: Աս զրուցածներնէս յառաջ կու
գայ, որ տեղւոյ մը բնակիչները պէտք է որ իրենց կա-
ռավարութեան դրած օրինաւոր գնոյն վրայ կապուին,
բայց առուտուրի մէջ երբեմն վաճառականները ասոր
չեն հետեւիր:

Տէրութեանց դրամներուն մէկը մէկալին հետ համեմա-
տութիւնները քննելը աս դրքիս շփեարեքիր, ասոնք շատ
թուաբանութիւններու, բայց գլխաւորաբար առանձինն
ստակներու, դրամներու ու կշիռներու վրայ դրուած գըր-

քերու մէջ կը գտնուին: Աս նիւթիս վրայ նոր գիրք մը գուցէ մօտերս կը հանենք, որն որ վաճառականներուն համար մէկիկ հարկաւոր է:

Գ. Պատահական գին, որն որ նաեւ վաճառատեղեաց կամ ընթացիկ գին ալ կ'անուանուի:

Ինչպէս որ առուտուրի մէջ ապրանքներուն գինը զանազան պարագաներուն հետ կապակցութիւն ունի, ասանկ ալ աս կամ ան տեսակ որոշեալ դրամներու գիները զանազան պարագաներու նայելով, զոր օրինակ գնողներու կամ ծախողներու շատնալուն կամ քիչնալուն, նոյն իսկ դրամներուն շատնալուն կամ քիչնալուն եւ ուրիշ ասանկ պարագաներու պատճառաւ կ'ելլէ կ'իջնայ: Ասոր պատճառն ան է, որ դրամներն ալ՝ ապրանքի պէս կը մտածուին, անոր համար ալ է որ աս տեսակ գինը վաճառատեղեաց կամ Շուկայի գին ըսուած է:

Դրամներուն պատահական կամ վաճառատեղեաց գինը, նաեւ օտար երկիրներու վաճառատեղեաց մէջ վճարուելու փոխանակագիրներուն գինը՝ ընթացք (Cours) կը կոչուի, դրամներունը՝ Դրամներու ընթացք, իսկ փոխանակագրերունը՝ Փոխանակագրերու ընթացք կ'անուանուի: Ի՞նչ որ ընթացքը դրամին ներքին արժէքին հաւասար է, ան ժամանակը ընթացքը հաւասար (pari) է կ'ըսուի, բայց թէ որ ներքին արժէքէն ցած կամ բարձր է, ան ատենը հաւասարէն վար կամ վեր է կը զըցուի:

Դրամներու ընթացքը որոշեալ տեսակ ստակի մը քիչ կամ շատ փնտռուելէն կը ծագի ու դրամներու գինը կ'ելլէ ու կ'իջնայ ըսինք: Ստոյգ է որ ասիկա մէկէն ըմբռնելը նոր սորվողի մը գծուար կ'ըլլայ, ու տղու մը միտքը խօթել անկարելի կ'ըլլայ, որ նոյն ներքին արժէք ունեցող դրամներ ինչպէս իրարմէ տարբեր գին կրնան ունենալ: Բայց ասչափ միայն մտածելու ըլլանք, որ նոյն իսկ երբ որ երկու վաճառականի իրրեւ առնող ու տուողի մէջ մեծ գումար ստակի վճարմունք պիտ'որ ըլլայ նէ, կարծեմ կրնանք գիւրաւ իմանալ որ առնողն ալ տուողն ալ ամեն տեսակ ստակի անասարբեր չեն կրնար ըլլալ, նոյն տեսակ ստակին փոքր տե-

ոսկիաւը վճարուեր է եւ կամ մեծ տեսակաւ (զոր օրինակ զուրուշով կամ փարայով) թէ՛ առնողին եւ թէ՛ տուողին հաւասար չէ։ Ասլափս թէ որ բաւական չըլլար ըմբռնելու, ուրիշ օրինակ մ'ալ բերենք. երբ որ ուրիշ երկիր վճարելու համար ստակ պիտ'որ անցընես, ուր որ քու եղած տեղւոյդ դրամներէն աս կամ ան տեսակը միայն կ'անցնի, յայտնի բան է, որ ան ատեն պէտք է որ ան տեսակէն ժողվես ու ձեռք ձգելու ջանաս. բայց ան ստակը ունեցողներէն զով կրնաս գտնել, որ իր ունեցած մ[թ]երքը առանց իր շահուն գործածելու այս ինքն դրամաշահ առնելու աշխատիլ ու քուկինիդ հետ փոփոխել ուզէ, մանաւանդ երբ որ պարագաներէն կրնայ տեսնել գուշակել, որ դրսի երկիր ստակ վճարելու համար, ինքն ալ ան տեսակ դրամի հարկաւորութիւն կրնայ ունենալ։

Աւստրիայի կայսերական դրամները իրենց սիրուն կոխուածքին ու դիւրին բաժանմանը համար գրեթէ ամէն տեղ առ հասարակ շատ կ'ուզուին։ 1 մարկ արծաթէն 10 թալէր, 20 ֆիորին, 60 քսաննոց եւ այլն կ'ելլէ։ Աստակին թալէրը Տաճկաստանի մէջ Արծուէկիր (تاجك) կը կոչուի։ Ռուսաստանի ու Լեհաստանի մէջ Հոլանտայի տուգաթը շատ կը գործածուի, ինչու որ աս տեղաց մարդիկը ասով հաշիւ ընելու վարժած են։

22. Սետաղէ կամ հնչող դրամները ցուցնելու համար նշաններ հնարուած են, ու քաղաքային կենաց ու գործոց մէջ դիւրութիւն ըլլալու համար ստակի տեղ ասոնք կը գործածուին։ Այսպէս են Սեղանատոմս կամ Լոմայագիր (billet de banque) ըսուած թղթերը։ Ան երկիրները ուր որ ասոնց գործածուած թիւնը հասարակ եղած է, ու օրինաւոր արժէք ունին, ապրանքներու գիներն ալ ցուցնելու համար կամ առ հասարակ ընդհանուր առուտուրի միջնորդի (այս ինքն ստակի) տեղ կ'անցնին, ու հասարակ հնչող դրամներէն զատուելու համար թղթէ ստակ կամ Դրամաթուղթ (papier-monnaie) կը զրցուին։

Սերը առուտուրի ընդհանուր միջնորդին կամ ստակին պահանջուած յատկութիւնները մէկիկ մէկիկ նշանակեցինք։ Արդ որովհետեւ ստակը՝ ըստ ինքեան իր նիւթին մէջ իրական արժէք պիտ'որ

ունենայ, ասկից յայտնի յառաջ կու գայ, որ թղթէ ստակները իրենցմէ դուրս արտաքին արժէք մը կը նշանակեն: Այս ինքն արժէքնին իրենց վրայ եղած կամ կապուած, ու տէրութենէ ալ ապահովուցած իրաւունքէ մը կ'առնուն: Արենց արժէքը միայն համարմանէ կը կախուի, այս ինքն է իր հաստատութիւնը կ'առնու նախ անիկա հանողին ու վճարելու պարտական ըլլողին կարողութենէ, ու երկրորդ տէրութենէ՝ որչափ որ աս թղթերուն իրաւանցը կ'ուզէ ու կարող է պաշտպան եւ օգնական ըլլալ:

Թղթէ ստակին մուտ գտնելուն ու այսչափ սովորական ըլլալուն առջի պատճառը՝ վճարելու ու ստակ տալու կամ յանձնելու դիւրութիւնը եղած է: Առանց սաստիկ ծանրութիւն կրելու երկու երեք հարիւր ֆիորին արծաթի ստակ վրանիս չենք կրնար կրել, բայց թղթէ ստակով հազարաւոր ֆիորին վրանիս կրնանք առնուլ ու ծանրութիւն մը չենք զգար: Ան քաղաքները ուր որ թէ ապրանքներու եւ թէ փոխանակագրերու շատ առուտուր կայ, ստակ վճարելը ու կշռելը խիստ շատ ժամանակ կ'ուտէ, բայց մանաւանդ երբ որ ան երկրին իշխանը կամ թագաւորը իր առանձին շահին համար ըստ մեծի մասին փոքր տեսակ դրամ կտրել տուած ըլլայ: Ստածենք մէյ մը որ օրուան մէջ 50, 100 կամ 200 հազար ֆիորին վճարելէք ունեցող սեղանաւոր կամ վաճառական մը քսաննոցով կամ տասնոցով նաեւ ասոնցմէ մեծ տեսակ ստակով ալ վճարելու համար որչափ ժամանակ պիտ'որ կորորնցընէ, ու որչափ դիւրին է ասիկա հինգնոց, տասնոց, հարիւրնոց, հազարնոց թղթէ ստակներով վճարել: Աս զրուցածներնէս կրնանք իմանալ, որ ինչո՞ւ համար ամենէն յառաջ թղթէ ստակը ան տէրութեանց մէջ սկսաւ, ուր որ ամենէն աւելի շատ ստակ ու ստակի ու ապրանքներու շրջան կար: Ասն զի չէ թէ ըստ ինքեան ստակի պակասութիւնը, հապա աս մեծ շրջանը պատճառ եղաւ, որուն համար թղթէ

ստակը բաղձալի, օգտակար ու հարկաւոր երեւցաւ, մանաւանդ որ անոր վրայ անանկ ապահովութիւն մը կայ, որ երբ որ ուղուի նէ անոր տեղը իրական արժէք ունեցող ստակ կրնայ առնուիլ: Ապա ուրեմն թղթէ ստակը առեւտրական գործքերու ստակի ու ապրանքներու շրջանին մեծութենէ յառաջ եկած գործք մըն է, բայց պատճառ չէ:

Թղթէ ստակին մանելուն պատճառ եղաւ նաեւ տէրութեանց ստակի կարօտութիւն ունենալը: Թաւադաւորները տեսան որ ասիկա դիւրաւ հարստնալու ու ստակի պակսութեան նեղութենէ ազատելու հեշտ ճամբայ մըն է, ինչպէս վաճառականներուն սուտ փոխանակագիր ձեւացրնելը: Նաեւ տեսնուեցաւ ալ որ թղթէ ստակ մանելով՝ ստակը կ'աւելնայ, ու աս ստակով, ու ստակի նշաններով շատ գործք կրնայ գործուիլ, արուեստանոցներ հաստատուիլ, առուտուրը ընդարձակուիլ եւ այլն: Արուեստագէտ մը թէ որ միայն 10,000 զուրուշ գրամագլուխ օւնի, ու իր տունը պահելու համար իրեն 5000 զուրուշ պէտք է, ան ժամանակը 100ին 50 պիտ'որ վաստըկի որ կարող ըլլայ ապրիլ: Բայց եկուր աս մարդուն գրամագլուխը շաղցրենք 100,000 զուրուշ ընենք, յայտնի բան է որ աս մարդը 100ին 10ը վաստըկելով՝ տարին 10,000 զուրուշ կը վաստըկի, ու 5000 ծախքը հանելէն ետքը՝ 5000 ալ մէկ դի կրնայ դնել, ուր թողունք որ իր արուեստանոցին ապրանքը 100ին 40 ածան կրնայ ծախսել, որով կամ օտար ապրանքներուն ներս մանելը կ'արգելուի եւ կամ թէ որ իր ապրանքը դրսի երկիրներ տանելու ըլլայ, դիւրաւ կրնայ ծախսել: Ասոնցմէ զատ ուրիշ օգուտ մ'ալ, թղթէ ստակը տէրութեան մէջ բանեցրնելով, մեծազէ ստակով արտաքիններուն հետ շատ գործք կրնայ տեսնել:

Մինչեւ հիմա զրուցածնիս թղթէ ստակին օգուտները կը ցուցրեն, բայց աս օգուտները աւերելոյթ միայն կ'ըլլան, թէ որ ուրիշ պարագաներու միտ

չգործի եւ զգուշութիւն չըլլայ: Թղթէ ստակ հանելով երկրի մը մէջ չէ թէ միայն մէկ արուեստաւորի մը, հապա նաեւ բոլոր արուեստաւորներուն ու բոլոր երկրին ստակը կ'աւելնայ, բայց ինչպէս դիտողութեան (speculation) վրայ խօսած ատեննիս պիտ'որ ըսենք, որչափ որ ստակը կը շատնայ, այնչափ ալ անոր գինը վար կ'իյնայ եւ կամ որ նոյն է մէկալ ապրանքներուն գիները կը բարձրանան: Վսովի դրացի երկիրներէն ուր որ ստակը քիչ է, ու մարդիկը քիչ վարձքով գոհ կ'ըլլան, իրենց ապրանքը ներս կը բերեն, ու թափան ծախելով, մետաղէ ստակը կ'առնուն դուրս կը հանեն: Վերսի գործատանց տէրերը դրսէն իրենց գործատանցը համար շատ ապրանք բերել տալով ու թղթէ ստակ չկրնալով հատուցանել, մետաղէ ստակ հարկ կ'ըլլայ դուրս հանել: Արդ որովհետեւ թղթէ ստակը իրական հարստութիւն մը չէ, աս կերպով մետաղէ ստակը՝ ճշմարիտ հարստութիւնը դուրս կ'ելլէ, իսկ թղթէ ստակը՝ երեւակայական ու առերեւոյթ հարստութիւնը միայն ներսը կը մնայ: Աս ամէն մնասնէրը կ'ըլլան, թէ որ ճարտարութիւնն ու ներգործական վաճառականութիւնը (այս ինքն իր երկրին ապրանքը օտար երկիրները ծախելու առուտուրը) աղէկ չըլլալով դրսէն ալ ներս իրական ստակ չմանէ: Ասիկա հաւասարակշռութեան մէջ պահուելու չըլլայ, տէրութիւնը վերի ըսուած մնասնէրը կը կրէ ու մինչեւ կործանման վիճակի մէջ կ'իյնայ:

Չէ թէ հարստութեան կամ ստակին շատնալովը տէրութիւն մը հարուստ կ'ըլլայ: Արկրի մը հարստութեան աղբիւրը իր մէջը պիտ'որ ըլլայ, որ է ճարտարութիւնն ու արուեստները: Ապանիա՝ երբ որ Բերուն ու Մեքսիկոն կողոպտեց, սակին ու արծաթը շատնալով, մէկէն ամէն բան սաստիկ սղցաւ, ու տեղացիք արուեստներն ու առուտուրը ձգեցին, օտարականներուն թող տուին, որով եւ քիչ մը ետքը ստակնին ալ հատաւ: Ասոր հակառակ՝ օրինակ է մեզի Անգղիան:

23. Ստակ ըսած բաներնիս, ու ստակի ամէն տեսակները միշտ մէկ արժէք մը կը յայտնեն, ու ինչպէս վերը ըսինք մէկ մարկի համեմատութեան հետ կապակցեալ են: Անոր համար Ստակի մը յարգը իր մէջը եղած զուտ մետաղին որչափութենէ կախում ունի: Թէ որ ստակ մը որչափ արժէք ունի նէ, այնչափ ալ մէջը զուտ մետաղ կայ, ան ատեն անիկա ճշմարիտ դրամ կը զըցուի, բայց թէ որ իրօք այնչափ չունենալու ըլլայ, Աեղծեալ կամ Հաշուի դրամ կ'ըսուի: Ասանկ կեղծեալ ստակներ են փաւնտ ստերլինը, Տաճկաստանի 100 զուրուշնոց ոսկին եւ ուրիշ դրեթէ ամէն դրամները, ինչու որ ինչ որ անուննին կը նշանակէ, մէջերնին այնչափ զուտ մետաղ չունին:

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒՆ ԱՐԺԷՔԸ ՈՐՈՇԵԼՈՒ ՎԲԱՅ

24. Այս գլխոյս մէջ խօսելիքնիս արժէքի ու գնոյ վրայ պիտ'որ ըլլայ, ու միանգամայն ամէն բան որ ասոնց վրայ ազդեցութիւն մը ունին, աս գլխոյն տակը կ'երթան:

Մէկ բանի մը ուրիշ իրերու նկատմամբ ունեցած յարգը՝ Արժէք կամ Արժողութիւն կը զըցուի: Թէ որ աս յարգը ընդհանուր է, ան ատենը՝ ան իրը Ընդհանուր արժէք ունի. զոր օրինակ են սննդեան համար հարկաւոր եղած ուտելիքը, զգեստեղէնի նիւթերը, վաճառականներու հասարակ ապրանքները, որոնք ընդհանուր յարգ մը ունին, անոր համար ալ գիններնին մէկ որոշ հաւասար ատիժանի մը մէջ է, թէպէտ իրենց հարկաւորութեան ատիժանին նայելով, գիններնին մէկը մէկալէն կը տարբերին: Բայց երբ որ իր մը քիչերուն առջեւ յարգ ունի, ան ատեն Մասնաւոր արժէք ունի կ'ըսուի: Ասանկ են արուեստական ապրանքները, զոր օրինակ պատկերներ, հնութիւններ, գիրքեր եւ այլն: Իսկ երբ որ իրի մը յարգը միայն քանի մը անձնական առանձին մարդիկներու նկատումէն յառաջ կու գայ, ան ատեն Անձնական արժէք կը զըցուի: Ասանկ են այլեւայլ ընտանիքներու վերաբերեալ բաները, զոր օրինակ ըսեմ Փրեդերիկոս Բ.ին, Նաբոլէոնին եւ այլն զգեստները, կահ կարասիքը, որոնք Անգղիացիք ու Վերմանացիք շատ բարձր գնով ալ ըլլայ կը գնեն, ազգականաց կամ սիրելի անձանց պատկերները եւ այլն:

25. Մէկ նիւթի մը յարգը անոր օգտակարութեան ատիժանէն չչափուիր, այս ինքն իր մը որչափ որ օգտակար է, այնչափ ալ յարգի չըլլար, ինչու որ ամենէն աւելի օգտակար բաներ շատ անգամ կամ ամենեւին յարգ չեն ունենար եւ կամ շատ քիչ, զոր

օրինակ ջուրը, որ թէպէտ օգտակար է, բայց յարգ չունի, անոր համար ալ ասանկ բաները առուտուրի նիւթ չեն ըլլար, ու ապրանք ալ չեն, բայց եթէ վրանին աշխատութիւն մը եղած ըլլայ. ինչպէս Առաքանդնուպոլիս, ուր ջուրը՝ բերել տալու աշխատութեան համար արժէք ունի, ու կը ծախուի: Ա իէննա ալ Ալպերդեան ջրանցքները շինուելէն յառաջ քանի մը արուարձաններու մէջ ջուրը հրապարակաւ կը ծախէին:

Բայց ապրանքի մը արժէքը՝ անոր վրայ եղած աշխատութենէ, գործողին վարպետութենէն, ու անիկա պատրաստելու կամ յառաջ բերելու համար հարկաւոր նիւթերուն գացած ծախքէն կ'առնուի, նաեւ տեղւոյն կարօտութեանն ու հարկաւորութեանը նայելով, ապրանքին շատութենէն կամ քիչութենէն ալ շատ կ'ախում ունի:

Ըսինք. Ա. Անոր վրայ եղած աշխատութենէն: Մէկ ապրանք մը յառաջ բերելու համար որչափ շատ ու երկայն ատեն աշխատելու ըլլանք, ան ապրանքին արժէքը այնչափ կ'աւելնայ: (Ը) որ ատաղձագործ (որդը-մ-ճը) մը մէկ գրասեղան մը ութը օրուան մէջ եւ ուրիշ նոյն նիւթէ գրասեղան մը մէկ ամսուան մէջ լմնցընելու ըլլայ, երկրորդը աւելի սուղ պէտք է որ ծախէ, քան թէ առջինը:

Բ. Գործողին վարպետութենէն: Ապրանք մը յառաջ բերելու համար, հաւասար ատենի մէջ, որչափ աւելի որ վարպետութիւն պահանջուի, այնչափ ապրանքը աւելի արժէք կ'ունենայ:

Գ. Ուրիշ նիւթերու գացած ծախքէն: Որչափ աւելի գործիքի, մենքենայի, նիւթերու եւ այլն հարկաւորութիւն ըլլայ, եւ որչափ որ ասոնք սուղ ըլլան, անկից յառաջ եկած ապրանքն ալ այնչափ սուղ կը նստի:

Դ. Տեղւոյն կարօտութեան նայելով՝ ապրանքին շատութենէն կամ քիչութենէն: Աստ ինքեան խօ-

սեւում առ պայմանը չէ թէ արժէքին հապա դնոյն կը վերաբերի : Աթէ որ մէկ նիւթէ մը , որն որ յառաջ բերելու համար շատ վարպետութիւն , աշխատութիւն ու ծախք գացած ըլլայ , բայց հիմա (նորաձեւ սովորութիւնը անցած ըլլալով) փնտռող չըլլայ , ստոյգ է «ալ հիմա արժէք չունի , բան չարժեր կ'ըսուի» , բայց աւելի «հիմա որոշ գին չունի» պէտք էր ըսել :

Նիւթ մը ան ատենն ալ աւելի մեծ յարգ կ'ունենայ , երբ որ անիկա շատ օգտակար ու գոյարար գտնուելու բաներու տեղ գիւրաւ կրնայ գործածուիլ :

26. Աս ընդհանուր սկզբունքներէն գանք առանձինն առուտորի նկատմամբ ապրանքներուն արժէքը նայինք : Ապրանքի մը արժէքը՝ առուտորի նկատմամբ ան ապրանքին համար եղած ու գեռ ըլլալու ծախքերէն , վրան եղած աշխատութենէն , ու ապրանքին արժէքը ձեռք բերելու վտանգներէն կ'առնուի :

Առուտորի նկատմամբ ապրանքի մը արժէք ըսելով՝ առանձինն կ'իմացուի անիկա ծախու առնելու ատեն տրուած գինը , բոլոր տանելու բերելու համար գացած ծախքերը . իսկ արուեստանոցի նկատմամբ ապրանքի մը արժէք կ'ըսուի անգործ նիւթին , անոր մասունքներուն , ու գործելուն կամ աշխատութեան վարձքին եւ այլն տրուած ծախքերը , արուեստանոցին վարձքը (+էրձ) , մենքենաներու պահպանութեան գացած ծախքը եւ այլն : Ասոնցմով արուեստանոցի ապրանքին գինը կ'որոշուի , բայց վրան աւելցրնելու է նաեւ վտանգը որ քիչ մը յառաջ զրուցեցինք : Աթէ որ շատ անգամ ապրանքը յաջողութեամբ պատրաստուի , բայց անգամ մ'ալ գոյազգութիւն մը պատահելու ըլլայ , զոր օրինակ լուսաբեր (ֆոֆոլ) շինելու ատեն՝ օրուակին մէկը յանկարծ ճաթի , ու նիւթը կորսուի , ան ատեն առ կորուստը՝ յաջողածներուն վրայ հաւասար պէտք է բաժնել , առ մասն ալ արժէքին կը վերաբերի :

27. Առուտուրի մէջ ապրանքի մը համար առ-
նուածը կամ պահանջուածը, ան ապրանքին գինը
կ'ըսուի: Թէ որ աս գինը որոշելը սակարկողներուն
(~~է-շ-ը~~ ~~ըն-դէ-ը-ն~~) կամքին թող տրուած է, ան
ատենը վաճառատեղեաց կամ Շուկայի գին կ'ըսուի,
բայց թէ որ տէրութիւնը կամ կառավարութիւնը
գրեթէ որոշեր է, գնատութիւն կամ գնարկութիւն
(~~ն-ը-ը~~) կը զըցուի: Թէ որ ապրանքի մը համար՝ ունե-
ցած արժէքէն աւելի բան պահանջուելու ըլլայ կամ
տրուի, ան ապրանքը Սուղ կամ Թանկ կ'ըսուի, բայց
երբ որ անկից աւելի քիչ տրուի կամ պահանջուի
Աժան, Դիւրագին, Թեթեւագին կը կոչուի:

Ան ապրանքները՝ որոնք սովորաբար կը փնտռուին
ու կը գործածուին, երկու գին ունին, մէյ մը Որո-
շեալ ու սովորական, մէյ մ'ալ Անորոշ: — Որ
ապրանքները որ աւելի հարկաւոր են, եւ կամ աղէ-
կութիւննին մի եւ նոյն որպիսութենէ կախում ունի,
գիններնին աւելի հաստատուն, որոշ ու տեւական է,
քան թէ քիչ հարկաւոր ապրանքներունը. անոր հա-
մար ալ շաքար, խահուէ, բրինձ աւելի հաստատուն
գին ունին, քան թէ դեղորայները եւ կամ ներկերը:
Անոր համար թէ որ ասանկ ընդհանուր գին ունեցող
ապրանք մը, զոր օրինակ 100 ղուրուշ արժելու ըլլայ,
նոյն տեսակը այլեւայլ վաճառականներէն գնելու
ըլլա՞ս՝ հազիւ գնոյն մէջ հարիւրին մէկ կամ երկու
տարբերութիւն կը գտնես. բայց ասոր հակառակ
անանկ ապրանքներ որ այլեւայլ որպիսութիւն ունե-
նան, որն որ առջի բերան նայելնուս չենք կրնար
ճանչնալ, 60, 80 ու 100 ղուրուշով ալ կրնան ծա-
խուիլ: Ինչպէս քրքումը (~~ա-ճ-ը-ն-ը~~) եւ այլն:

28. Ստակի ձեռքով՝ ապրանքի մը արժէքը եւ
գինը որոշելը շատ դիւրինցած է, ինչու որ ապրանքի
մը արժէքը ան ապրանքին համար ուղղակի կամ ան-
ուղղակի ծախք եղած ստակներուն գումարին հաւա-
սար է: Ասկից կը հետեւի որ ապրանքի մը համար

պահանջուած դիմը թէ որ ծախողը բնական համեմատութիւնը պահէլ կ'ուզէ, ու փաստ ընել չուզեր, աս գումարէն վար չկրնար ըլլալ: Արդ հիմա սկսինք քննել, թէ ինչպէս պէտք է ընել, որ աս համեմատութիւնը ճշգիւ պահուի:

Առուտուրին անմիջական ու զլխաւոր վախճանը վաստակը ըլլալով, յայտնի բան է, որ վաճառականը թէ որ առուտուրի մէջ վաստակիլ կ'ուզէ, իրօք կամ համեմատութեամբ աւելի պիտ'որ առնու քան թէ տայ: Ասոր համար կը պահանջուի, որ վաճառականը յառաջուց գիտնայ թէ սա ու սա ապրանքը բոլոր ծախքերովը մէկտեղ իրեն ինչ արժեց, որպէս զի աս գտած արժէքէն կարող ըլլայ ան ապրանքին տեղը ընդունելու դիմը որոշել, որմէ իր վաստակն ալ կը կախուի: Աս ծախքերուն գումարները ու նաեւ ամէն պարագաները, որ ապրանքին արժէքին, որով եւ անոր գնայն վրայ ազդեցութիւն մը ունին, աղէկ պիտ'որ քննէ ու հաշուէ:

Ապրանք մը երկու տեսակ ծախք ունի, մէյ մը Յայտնի որն որ Ազդակի ալ կ'ըսուի, մէյ մ'ալ Անյայտ կամ Անուղղակի: Ապրանք մը առնելու համար տուած ստակնիս, տեղէ մը ուրիշ տեղ փոխադրելու համար բրած ծախքերնիս (կրողէք, տանողէքը) եւ ուրիշ ասոնց նման ան ապրանքին վերաբերեալ անմիջական ծախքերը, ապրանքին յայտնի ծախքերն են, որոնք հաշուելը շատ դիւրին է, ինչու որ ասանկ ծախքերու համար սովորաբար առձեռնպատրաստ դրամ տուած կ'ըլլանք: Բայց աս անմիջական ծախքերէն դուրս ապրանքի մը վրայ անուղղակի եղած ծախքեր ալ կան, որոնք հաշուելը դիւրին չէ. անոր համար ալ մտադիր քննութեան ու զգուշաւոր հաշիւներու կարօտ է: Ասանկ անուղղակի ծախքերուն տակը կ'երթան ան ամէն ծախքերը, որոնք որ առուտուրդ յառաջ տանելու վախճանաւ կ'ընես, ինչպէս են ան անձինքներու տուած ստակդ, որոնք միայն վաճա-

աականութեան գործքիդ համար կը պահես, դարձեալ քու սեպհական եւ կամ առուտուրի գործքիդ համար պարտք առած գումարիդ տոկոսիքը, առուտուրի համար շտկած կահույց ու կարասեաց վրայ կեցող գրամագլխոյն տոկոսիքը, վարձքով բռնած բնականութեանդ, խանութիդ ու մթերանոցներուդ (հաշուներդ) համար տուած տարեկան վարձքդ, եւ կամ թէ որ աս շէնքերը քու սեպհական ստացուածներդ են, անոնց համար տուած ստակներուդ տոկոսիքը, առուտուրի ու անոր գործածած գրամագլխոյդ պատճառաւ վճարած բոլոր տուրքերն ու հարկերը: Աս անուղղակի ծախքերը հաշուելը ասանկ կ'ըլլայ: Պէտք է, առանց մէկ որոշ ապրանքի մը վրայ կապուելու, աս կերպով դուրս տուած այլեւայլ ստակներուդ համար, որոնք ետքէն առուտուրին շահովը մէկտեղ ձեռք ձգելու միտք ունիս, որոշ ժամանակ մը որոշել (զոր օրինակ մէկ տարի) ու այնչափ ատենի մէջ եղած անուղղակի ծախքերը իրենց տոկոսիքովը մէկտեղ հաշուելով, իւրաքանչիւր ապրանքին վրայ համեմատութեամբ բաժնել: Աս անուղղակի ծախքերուն կարգն են նաեւ ապրանքը ծախելու ատեն ըլլալու կորստեան վտանգը ու ամէն այլեւայլ դիպուածներով [զոր օրինակ են փոխադրութեան (transport) ժամանակ եղած կարելի վտանգները, պարտապանին սնանկութիւնը եւ կամ ուղելով ալ չվճարելը եւ այլն,] եղած կամ ըլլալու կորուստները, որոնք ամէն տեսակ գործքի ու առուտուրի մէջ կրնան պատահիլ: Ասոնք ալ առջիններուն կերպովը հաշուելով հարիւրին մէկ քանի ամէն մէկ ապրանքին վրայ դրնելու է: Ասոնք մէկիկ մէկիկ մանրամասն մեկնենք:

Ա. Ամենէն գլխաւորն է ապրանք մը գնելու կամ մեզի սեպհականելու համար, ան ապրանքին դիմացը տուած գիններնիս: Այց թէ որ ապրանքի մը տեղ ապրանք կու տանք, առած ապրանքնիս ինչպէս պիտ'որ արժեցընենք, արդեօք տուած ապրանքնիս

գնած ատեննիս ըրած ծախքերնուս պիտ'որ նայինք, չէ նէ մեր սովորական ծախելու գիններնէս պիտ'որ չափենք: Յայտնի բան է որ առջի կերպը ապահով է, բայց աս ալ պէտք չէ մոռնալ, որ եթէ տուած ապրանքնիս՝ քովերնիս երկայն ատեն մնացած է նէ, ան ատեն շատ աժան հաշուած կ'ըլլանք, թէ որ առջի գինին վրայ ոչինչ եւ կամ շատ քիչ բան մը աւելցրնենք:

Եթէ գնած ապրանքներնուս արժէքը փոխանակադրով պիտ'որ վճարենք, ան ատենուան փոխանակադրին ընթացքը (cours), եւ գլխաւորաբար ան գինը, որով փոխանակադիրը յանձն առինք, ապրանքին վրայ հաշուելու ծախքերնիս ճիշդ կը ցուցրնէ:

Բ. Ապրանքը գնելու համար վաճառատեղիները պարտելու ծախքերը: Այս ինքն երբ որ ապրանք գնելու համար անձամբ ճամբորդութիւն կ'ընենք եւ կամ գնելու համար մարդ կը խաւրենք, ասոնց համար եղած ծախքը՝ առձեռն պատրաստ դրամ տուած ծախքերու կարգը կը գրուի: Իսկ երբ որ դորձակատարներու կամ յանձնառուներու (commissions) ձեռքով ապրանք կը գնենք, ան ատեն թղթաբերին տրուած ստակը ու յանձնառուին տրուած յանձնառուչէքը (provision) աս ծախքերուն կարգը սեպելու է:

Գ. Ապրանքի մը մէկ տեղէ ուրիշ տեղ տանելու համար ըրած ծախքերնիս, որուն ստակը կ'երթան, Ա. կրողէք կամ տանողէք, Բ. մաքս, տուրք եւ այլն, ու Գ. ապրանքը ուղեւորողին վարձքը կամ ուղեւորչէքը:

Դ. Ապրանքը փոխադրելու ատեն կորըստեան եղած վտանգը: Աս վտանգէն ազատելու համար, ապրանքը կրնաս ապահովցրնել (insurer ընել), ան ատենը ապահովցրնելու համար տուած վարձքդ հաշուելու ես. բայց ասոր կերպին վրայ ետեւէն եկած գլուխներուն մէջ երկայն պիտ'որ խօսինք: Ասանկ գէպքերու մէջ վաճառականը կրնայ սյնպէս ենթա-

դրել, որ ապրանքին բուն տէրը ապահովուցած ըլլայ, ու ապահովորենեւու գացած ծախքը ապրանքին գնոյն վրայ զարկած ըլլայ:

Ե. Չափերու ու կշիռներու տարբերութիւնն ալ նայելու է: Արովհետեւ ապրանքի մը վրայ դրած ու որոշած արժէքնիս մեր քաղքին ստակովը, չափովն ու կշռովը չափուած են, անոր համար աս չափերը կամ կշիռները փոխուելու ըլլան, նոյն համեմատութեամբ ապրանքին գինն ալ կը փոխուի: Օր օրինակ Տաճկաստանի կանգունը Ախէննայի կանգունէն գրեթէ $\frac{5}{22}$ օտք պզտիկ է, անոր համար թէ որ մէկը Տաճկաստանի կանգունին վրայ չափելով, կանգունը ասոչափ զուրուշով ապրանք մը գնած է նէ, Ախէննայի կանգունով նոյնչափ զուրուշի շկրնար ծախել. պէտք է արժէքը որոշելու ատեն աս երկուքին տարբերութիւնները քննել, ու անոր համեմատութեամբ գին գնել. ապա թէ ոչ փնաս կ'ընէ:

Զ. Պէտք է տեղւոյն օրինաւոր եւ կամ սովորութեամբ ընդունելի եղած պայմաններուն ալ միտ գնել, զոր օրինակ են ապրայ (արդ), ձիւր կամ աւելի տուած մասդ (ճար), զանազան հաշիւներէն վար առնուածները, որոնք ապրանքին գինը կրնան աւելցընել կամ պակսեցընել:

Է. Աճառականութեան գործքը յառաջ տանելու համար եղած ծախքերը, զոր օրինակ թղթաբերի վճարուած ստակը, միջնավաճառներու (Բէլլէ-Նէրո) տրուած վարձքը, անցագիր (Ժո-Բո-Բո) առնելու համար եղած վճարմունքը եւ այլն:

Ը. Օտխած ապրանքին գինը ձեռք բերելու համար եւ կամ առած ստակը ուրիշ տեղ անցընելու համար եղած ամէն ծախքն ու կորստեան վտանգը: Ասոր տակ կ'երթան տուած գրամաշահ (Մէ-Բո), փոխանակագրերու ընթացքին մէջ եղած կորուստը, փոխանակագրի միջնավաճառներուն վարձքը, մէկ տեղաց ուրիշ տեղ առձեռնպատրաստ գրամ խրկելու

ատեն տէրութեան եղած վճարմունքը եւ այլն : Սե-
ծամեծ կորուստներ կ'ունենայ վաճառականը թէ
որ ասանկ բաները հաշուելու անհոգ ըլլայ, որոնք
շատ անգամ առանց զգալու ապրանքին արժէքին
վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն : Մըշտի վաճառական-
ներ, արուեստանոցներու ու գործատուներու տէրեր
ասոնց միտ չգնելով կործանած են ու կը կործանին :

Թ. Ապրանքի մը վրայ կեցած դրամագլխոյն տու-
կոսիքը, որն որ ան ապրանքը գնելու ատենէդ մինչեւ
ծախելէն ետքը ստակը առնելու ատենդ ան դրամա-
գլխէն կրնայիր ունենալ :

Ստակ ըսած բանդ արդէն ինք իրմէ շահ կը բերէ,
հարկ չկայ որ աշխատիս կամ առուտուր ընես : Արդ-
եք որ առուտուրի մէջ առձեռն պատրաստ դրամով
ապրանք մը գներ ես, ու ապրանքը առանց ծախուելու
քովդ մնացեր է, ան ապրանքին տեղ վճարած ստակդ
մեռած դրամագլուխ մըն է, այս ինքն ըսել կ'ուզեմ
շահ մը չբերեր : Բայց որովհետեւ վաճառական մը
առանց ապրանք գնելու չկրնար առուտուր ընել, բայց
գնած շատ ապրանքներն ալ մէկէն չկրնար ծախել,
ուստի աս ստակը շահաբեր ընելու համար, ապրանքը
ծախելու ատենդ ան տոկոսիքը կամ շահը, որն որ մին-
չեւ ան ատենը մեռած դրամագլխէն կրնայիր ունենալ,
ապրանքին վրայ զարնելու ես : Ապա ուրեմն թէ որ
առուտուրի մէջ վաստակը՝ ան շահէն աւելի չըլլար,
որն որ մեռած դրամագլուխ մը ապրանքը գնած ատե-
նէն մինչեւ ծախելու ատեն կրնար բերել, յայտնի բան
է որ բուն առուտուրի վաստակ չէ : Վրամագլխոյ մը
տոկոսիքը (թէ դրամագլուխը քու ստացուածքդ
ըլլայ, եւ թէ կամ ամբողջ եւ կամ ըստ մասին փոխ
առած ըլլաս) միշտ զուտ ելք է, անոր համար ալ թէ
որ մնասական ելլել կամ կործանիլ չես ուզեր, պէտք
ես ապրանքին վրայ զարնել :

Աս տոկոսիքը հաշուելու համար ան ապրանքին
կանուխ թէ ուշ ծախուիլը յառաջուց իմանալու է,

ան ապրանքէն որոշեալ ատենի մէջ իրչափ քշուիլը, ու առուտուրին համար դրած դրամագլխոյն շրջանը նոյն ժամանակին ու տեղւոյն հանգամանացը հետ համեմատելու է: Աս բանիս վրայ այսչափ միայն ընդհանուր խօսելով կը շատանանք, վասն զի քաջ, տեղեակ ու վարժ վաճառականը իրեն անձին, առանձին գործքին ու ներկայ վիճակին առուտուրը ու անոնց պարագաները աւելի աղէկ գիտնալով ու ճանչնալով, աս կերպ հաւանականութիւնները աւելի աղէկ կրնայ գուշակել քան թէ մենք հոս տեսական կերպով երկայն բարակ խօսելու ըլլանք: — Ասածներնէս կը հետեւի, որ եթէ ապրանք մը երկայն ատեն մնալու ըլլայ, աւելի սուղ կ'ըլլայ, քան թէ քիչ ատենի մէջ ծախուի լմրննայ: Հատ գործատուներ իրենց ապրանքներուն գիները այնպէս որոշած ու կարգաւորած են, որ արդէն որոշեալ ժամանակուան համար կեցած կամ կենալու դրամագլխոյն տոկոսիքը յառաջուց հաշուած ու ապրանքին վրայ աւելցուցած են. թէ որ գնողը մէկէն շուտով վճարէ կամ թէ շատ չյապաղէ, ան ատեն երկայն ատենի համար հաշուած տոկոսիքը գործատան որոշուած գինէն վար կ'առնուն:

Ժ. Ան դրամագլխոյն տոկոսիքը, որն որ առուտուրին համար որոշուած շէնքերուն վրայ կը կենայ, եւ կամ անոնց պահպանութեանը համար կը տրուի. իսկ թէ որ շէնքերը քուկդ չեն, ան ատեն վարձքով բռնածներուդ ծախքը հաշուելու ես:

ԺԱ. Առուտուրի համար հարկաւոր մարդիկներուդ առճիկները եւ ուրիշ առուտուրի վերաբերեալ ծախքերը, ինչպէս թղթի, նամակի եւ այլն:

Աս վերջին երկու (Ժ ու ԺԱ) թուերուն մէջ նշանակած ծախքերը պէտք է ասանկ հաշուել. մէկ տարուան մէջ եղածները գումար ընելու ժողվելու է, պէտք է բոլոր տարուան մէջ եղած առուտուրի շրջանին հետ համեմատել, ու հարիւրին քանի որ կը ցուցնէ՝ ան համեմատութեամբ ապրանքներուն գինը աւելցնելու է:

Ըսենք թէ աս տեսակ տարեկան ծախքերդ 1000 ղու-
րուշ եղած ըլլայ, ան ատեն՝ թէ որ բոլոր տարուան
մէջ հարիւր հազար ղուրուշի առուտուրի շրջան եղած
է նէ, այս ինքն 100,000 ղուրուշի ապրանք ծախած
ես նէ, 100 ին մէկ կ'ելէ, որն որ ապրանքներուն գնոյն
վրայ պէտք է զարնել:

ԺԲ. Տուրքերն ու հարկերը, որոնք վաճառականը
իր առուտուրին ընդարձակութեան, ու անոր գործա-
ծած դրամագլխոյն համեմատութեամբ պիտ'որ վճարէ:

ԺԳ. Օտխելու ատենդ եղած վտանգը կամ սնան-
կութիւններով, պարտապաններուն խաբէութեամբ
շվճարելովը, եւ ուրիշ այլեւայլ դժբաղդութիւններով
ըրած վնասդ:

Ամէն գնողները միշտ իրօք չեն վճարեր, ոմանք
ապրանքը գնելէն ետքը անանկ վիճակի մէջ կ'իյնան, որ
վճարելու կարողութիւն չեն ունենար, ոմանք ալ
խաբէութիւն կ'ընեն, ապրանքը կամ ստակը մէյ մը
ձեռք ձգել կ'ուզեն, առնելէն ետքը՝ վճարելու ժա-
մանակը կու գայ նէ, չեն վճարեր, երկայն ատեն
կ'ուշացընեն, ունեցած պարտքերնէն մաս մը չեն
վճարեր, եւ կամ շատ անգամ ամենեւին չեն վճա-
րեր: Ամէն վաճառական ասոնց փորձը գրեթէ ամէն
օր կ'առնու, բայց մէկը շատ՝ մէկը քիչ: Աս շատութիւնը
կամ քիչութիւնը վաճառականին ուրիշին փոխ տուած
ատենը ըրած քննութենէն ու զգուշութենէն, ժա-
մանակին պարագաներէն, աղգի մը բարոյական բա-
րութենէն ու անխարդախ բնութենէն, աղէկ վիճակի
մէջ գտնուելէն ու ունեցած օրէնքներէն կախում ու-
նի: Վանի մը տարի յառաջ Աւստրիական տէրու-
թեան մէջ կային գաւառներ, ուր ունեցած պահանջքդ
գծուարաւ կրնայիր առնուլ, ինչու որ աս տեղերը
փոխանակագրի գատաստան չըլլալով, սնանկացած
մարդիկներուն փոխանակագրերը չէին կրնար դիւրաւ
գատաստանաւ բռնագատել ու պահանջել: Ասանկ
երկիրներու հետ առուտուր ընողը՝ պէտք է որ իր

ապրանքը սովորական ծախելու գնէն շատ աւելի վեր
 բռնէ, ինչու որ անանկ մարդիկներու հետ գործք
 օւնի, որ դժուարաւ կը վճարեն, ու անանկ վտանգի
 մէջ է, որ իր պարտապանը իրեն վրայ կ'իշխէ: Այց
 կան գաւառներ ալ, որոնց մէջ եղած ազգին աղնու-
 ական բնութիւնը, արդարութիւնը, աղէկ վիճակի
 մէջ գտնուիլը, օրէնքները, մանաւանդ շուտով դա-
 տաստան ընելով առնելիքը պահանջելը առջիններէն
 շատ տարբեր է: Աստիկային օրինակէն աղէկ օգուտ
 կրնանք քաղել, երբ որ աս գաղափարով աշուրնիս
 անգամ մը մեր ազգին վրայ դարձնելու ըլլանք:
 () րէքները, ազգային վաճառականներուն բարոյական
 բարութիւնը ու անխարդախ բնութիւնը գլխաւոր հի-
 մերը պիտ' որ ըլլան, որոնց վրայ ազգերնու վաճա-
 ռականութիւնը հիմնելով պիտ' որ կարող ըլլայ յա-
 ռաջանալ ու ծաղկիլ: () Ե որ ասոնք մեր ազգին մէջ
 պակաս են, ան ատենը շուտացուի որ ազգային
 վաճառականութիւնը յառաջ երթայ ու ազգը հարըս-
 տանայ: () Ե որ ազգի մը մէջ օրէնք, արդարութիւն
 ու դատաստան պակաս է, կամ ինչպէս որ պէտք է
 նէ՝ չէ, ո՞ր օտարականը ան ազգին վաճառականնե-
 րուն վրայ ապահով կրնայ ըլլալ: Ամ թէ որ ազ-
 գային վաճառականները արդար մարդիկ չեն, ո՞վ կը
 գտնուի որ անոնց բան մը հաւտայ: Ասանկ վաճառա-
 կանները նախ իրար ու ետքը օտարականները խաբե-
 լու ու նենգելու կը ջանան, մէկը մէկալին ստակը
 սւտելու կը նային, որով ոչ ազգայինք իրարու եւ ոչ
 ալ օտարականները ազգայնոց վրայ համարում ու ա-
 պահովութիւն կ'ունենան: Ասանկ վիճակի մէջ ո՞ր
 հայը կամ եւրոպացին հայազգիի մը փոխ ստակ կրնայ
 տալ, ու կը յուսայ որ ետքը իր ստակը կրնայ ետ
 առնուլ կամ ո՞վ կը գտնուի որ ասանկ մարդու ապա-
 ռիկ (վերէնէն) ապրանք ծախէ: Ասով ազգին համա-
 րումը թէ օտարականներուն եւ թէ իր առջեւը մէկ
 ստակի կ'ըլլայ, ու ի վախճանի իր առուտուն ալ

կ'իյնայ, երբ որ մէկը իրեն հետ հաղորդութիւն չընէ։
 Հիմակուան ժամանակս աղգին ինչ բնութիւն ունենալը աւելորդ ու անօգուտ կը սեպենք հոս տեղս նկարագրել, մանաւանդ որ աղգերնիս զանազան կողմ ցրուած ըլլալով, աս նկարագիրը ընել անկարելի կ'ըլլայ։ Բայց նորուս պատանիները՝ որոնք ետքը վաճառականութեան վիճակին մէջ պիտ'որ մտնեն՝ կը յորդորենք, ու անոնց առջեւ իբրեւ սկիզբ հաստատուն կը դնենք, որ անխարդախ բնութիւնը իրենց սեպահական ու հարկաւոր պայման մը սեպեն, ու թէ որքա՞ջ ու միանգամայն աղէկ վաճառական կ'ուզեն ըլլալ աս ըսածնիս աչքերնէն չհեռացնին։

Ասանկ ապրանքները ծախելու ատեն եղած վտանգները հաշուելը շատ դժուար է. վաճառականը պէտք է աղէկ ճանչնայ թէ պարտք տուած տեղը ինչպէս է, մանաւանդ երբ որ միայն հաւանականութեամբ պիտի դործէ։ Հատ անգամ կը պատահի, որ ասանկ դործքի զբաղող մարդիկ շատ պարտապաններ ու կորսընցուցած (կամ ինկած) փոխանակադիրներ կ'ունենան, իսկ արկեղ մէջ քիչ ստակ. բայց զարմանալին ան է որ ասանկները մեծ հարստութիւն ունինք կը կարծեն, որ անոր հակառակն է, ու իրենց պարտքերն ալ վճարելու կարողութիւն չունին։

ԺԴ. Ա՛վաճառականին տարեկան ծախքը, որ իր տանը համար կ'ընէ։ Ասոնք են գլխաւոր մասունքը, որոնցմով ապրանքի մը արժէքը կ'որոշուի։ Բայց վաճառականը ապրանքը միայն այսչափ գնով չկրնար ծախել, ապա թէ ոչ մնաստակար կ'ելլէ, այլ պէտք է որ աւելի ծախէ, ու ինչ որ աս զրուցածներնէս աւելի կ'առնու, ան իրեն վաստակն է, որով իր ստացուածքը կրնայ շատցընել ու հարըստնալ։

Ապրանքներուն արժէքին որոշումը ասանկ մէկիկ մէկիկ զատելը շատ հարկաւոր բան է։ Ասիկայ չգիտնալն է, որ գլխաւորաբար այնչափ սնանկութիւններու պատճառ կ'ըլլայ։ Անտեղեակ ու անհմուտ թեթեւ-

ամիս վաճառականը աս զրուցած կտորներնուս մէջ
 դիւրաւ կրնայ խաբուիլ: Ասանկները իրենց մէկ հաս-
 տատուն գոյք (Fondo) ու ստացուածք մը ձարելու,
 ու իրենց առուտուրին կենդանութիւն տալու եւ ապ-
 րանքները շուտով քշելու մտքով ապրանքը ծախելու
 համար հարկաւոր եղած գնէն դիւրաւ ու առանց զգա-
 լու այնչափ վար կ'առնուն ու չեն հաշուեր, որչափ
 որ իրենց կարծած վաստակը կը պարունակէ, բայց
 ետքէն ուրիշ կողմանէ իրենց օգնութիւն մը չկրնալով
 գտնել, իրենց վաճառականութեան տանը նախատինք
 ըլլող միջոցներ ձեռք կ'առնուն, ու կը տեսնեն յայտ-
 նապէս որ պղտիկ ու շնչին բան մըն էր, որն որ անհո-
 գութեամբ կամ մոռացմամբ չհաշուելով ասանկ չա-
 րեաց պատճառ եղեր է:

Աս տեղս պատշաճ կը համարինք մասնաւոր կերպով մը
 վարպետները յորդորել, որ ասանկ օգտակար նիւթ մը աշ-
 կերաներնուն միտքը հիմնովին խօթելու աշխատին, ու մեր
 ասոր մէջ համառօտութեան համար ամէն մէկ գլխուն մէյ-
 մէկ օրինակ չգնեւնուս թերին իրենք լեցընեն իւրաքանչիւր
 տեղւոյ իր յարմար օրինակը տալով:

29. Ապրանքի մը բոլոր թէ հեռաւոր եւ թէ մեր-
 ձաւոր ծախքերը քննելէն ետքը ներքուստ ասոր հետ
 կապակցեալ բան մ'ալ կայ քննելու, այս ինքն թէ
 քաղաքային ընկերութեան կամ առուտուրի մէջ ապ-
 րանքի մը գինը (ինչպիսի բերք որ ըլլայ թէ բնական
 թէ արուեստական) ինչ բանի նայելով կ'ելլէ կ'իջնայ,
 եւ թէ ասիկայ ինչ բանով հաւանականաբար յառա-
 ջուց կրնայ գուշակուիլ: Թէպէտեւ ասիկայ քննելը
 կէս մը բուն առուտուրի գլխոյն կը վերաբերի, կէս
 մ'ալ դիտողութեան (սէֆ+ու-լ-դի-նէ), բայց մենք նոյն
 նիւթին վրայ եղած գլխաւոր մասնաւոր մասերը ան
 գլուխներուն թող տալով ընդհանուր սկզբունքները
 հոս տեղս կը գնենք:

Ապրանքի մը արժէքը անոր օգտակարութենէն
 կ'առնուի, բայց անիկայ ձեռք ձգելու դիւրութիւնը
 կամ դժուարութիւնն ալ մէկտեղ մտածելով, իսկ

Գինը արտաքին պարագաներէ, այս ինքն ապրանքին քիչ կամ առատ գտնուելէն ու քիչ կամ շատ փրնտուելէն կ'առնուի: Աս բաժնեւորներնէս կը հետեւի, որ ապրանքի մը գինը կ'որոշեն,

Ա. Ապրանքին շատութեան՝ գործածական ըլլալուն աստիճանին հետ ունեցած համեմատութիւնը: Ապրանքէ մը որչափ շատ գտնուի կամ յառաջ բերուի ու պատրաստուի, եւ որչափ որ գործածութիւնը քիչնայ ու նուազի, անոր գինը այնչափ կ'իյնայ ու կը նուազի. նոյնպէս՝ որչափ որ ապրանք մը քիչ ըլլայ ու որչափ որ գործածութիւնը շատնայ, ան ապրանքին գինը ան համեմատութեամբ կը բարձրանայ:

Բ. Ապրանքին մթերքը կամ համբարը հաւասար եղած ատեն, գնողներուն քիչութիւնն ու շատութիւնը կամ որ նոյն բան է, ծախողներուն ու գնողներուն համեմատութիւնը: Ապրանք մը որչափ շատ որ փնտռուելու ըլլայ, կամ որչափ որ քիչ գտնուի, այնչափ աւելի կրնայ սղնալ:

Գ. Ծախու նիւթերուն, ստակին հետ ունեցած համեմատութիւնը: Անկ տեղ մը՝ որչափ որ ստակը շատնայ, ապրանքներն ալ այնչափ կը սղնան. ու ասոր հակառակ որչափ որ ստակը քիչնայ, ու առձեռն պատրաստ ստակ շատ փնտռուի, այնչափ ալ ապրանքները կ'աժընճան: Գիններն ու աշխատողներուն վարձքը որոշելու ատեն, միտ դնելու է որ ասիկա հաշուելը չմոռցուի:

Դ. Ապրանքին հետ կապակցեալ ելքը, ինչպէս են դրամագլուխը, աշխատաւորներուն տրուած վարձքը, մենքենաները, ժամանակի կորուստը եւ այլն: Ասիկց կը հետեւի որ ապրանք մը քիչ քիչ կամ թէ պղտիկ քանակութեամբ ծախուելու ըլլայ նէ, աւելի սուղ պիտ'որ ըլլայ, քան թէ շատը մէկտեղ: Առածէ մէյ մը, որ նպարաւաճառը մէկ կամ կէս օխայ կամ 50 արամ ապրանքը կ'ընելու համար, նոյնպէս գեղա-գործը ան քանի մը տրամ նիւթերը բաղադրելու,

տուփերու մէջ գնելու, գիրք անցընելու համար որ-
չափ պիտ'որ աշխատին:

Ե. Պահանջուած ճարպկութիւնն ու աշխատու-
թիւնը:

30. Առանձինն շինելու կամ պատրաստելու
ապրանքներուն գինը կ'որոշեն:

Ա. Անիկա պատրաստելու համար հարկաւոր եղած
գլխաւոր նիւթին ու նաեւ անոր վերաբերեալ երկրոր-
դական նիւթերուն գինը:

Բ. Ապրանքը պատրաստելու համար գործածուած
միջոցները, զոր օրինակ են գործիքները, մենքենա-
ները, շէնքերը ու ասոնք պահպանելու համար եղած
ծախքերը եւ այլն: Ասոնց վրայ կեցած դրամագլխոյն
տոկոսիքը, զանոնք պահպանելու ծախքերը, ու նոյն
իսկ դրամագլուխը, երբ որ գործիքները, մենքենա-
ները եւ այլն ալ չեն գործածուիր, պէտք է պատրաս-
տուած ապրանքին վրայ զարնել:

Գ. Ապրանքը պատրաստուելուն գացած ժամա-
նակի կորուստը, ու ան ապրանքին յաջողելուն ստու-
գութեան աստիճանը: Անչպէս ըսենք հայլի շինելու
ատեն կամ քիմիական գործողութեանց մէջ եւ այլն
ապակիին ճաթիլը, որն որ մէկալ յաջողածներուն
վրայ պիտ'որ զարնուի:

Դ. Ան ապրանքները պատրաստելու համար պա-
հած բանուորներուդ գացած ծախքը:

Ե. Պատրաստելու ու յառաջ բերելու համար
պահանջուած յաջողակութիւնը կամ վարպետու-
թիւնը, ու աս յաջողակութիւնը ստանալու համար
սորված ատենդ ըրած ծախքերդ:

Զ. Ապրանքին հարկաւորութեան համեմատու-
թեամբ բանուորներուն շատնալը կամ պակսիլը:

Է. Ապրանքին հարկաւորութեան կամ փնտռուե-
լուն համեմատութեամբ, պատրաստողներուն շատու-
թիւնը կամ քիչութիւնը:

Ը. Գործքը լմնցրնելու դադար ժամանակին երկայնութիւնը, ան ալ գործողին կամ աշխատողին պահպանութեանը հարկաւոր եղած ծախքին հետ համեմատելով: Օր օրինակ նկարիչը, քանդակողը, եւ ուրիշ արուեստաւորներ, մանաւանդ ուսումնականները օրուան մէջ քանի մը ժամ միայն կրնան գործել, բայց անով այնչափ պէտք են վաստակիլ որ մէկալ ժամանակներուն տեղն ալ ըլլայ, որ կարող ըլլան իրենց վիճակին համաձայն ապրիլ: Վաղաքական ընկերութեան մէջ ամէն աշխատող իր վիճակին, իր լուսաւորութեանը նայելով, իրմէ ստորին վիճակի մէջ գտնուող մարդիկներուն պէս չկրնար ապրիլ, թէ նիւթական եւ թէ բարոյական կարօտութեան կողմանէ նայելով: Այլ հանքերուն մէջ աշխատող գործավարը քիչ ստակով օրը կ'անցընէ, բայց ուրիշ արուեստաւոր մը պէտք է որ քսան, քսանուհինգ ղուրուշ օրը վաստակի, որ իր վիճակին նայելով մէկալին պէս չափաւոր կեանք անցընէ:

ԱՌՈՒՏՈՒՐԻ ՈՒՍԾԱՆ ՎՐԱՅ

31. Աս գլխուս մէջ, որն որ վաճառականութեան ուսման երեւելի ու հարկաւոր մասերէն մէկն է, պիտ'որ խօսինք նախ՝ Առուտուրի վրայ ընդհանրապէս ու առանձինն անոր ճիւղերուն վրայ, երկրորդ՝ գնելու վրայ, երրորդ՝ ծախելու վրայ, չորրորդ՝ վճարելու վրայ, ու հինգերորդ՝ ապրանքներու ուղեւորչութեան (expédition) վրայ:

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ն Ա

ԱՌՈՒՏՈՒՐԻ ՎՐԱՅ ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԷՍ ՈՒ ԱՌԱՆՁԻՆՆ
ԱՆՈՐ ՃԻՒՂԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

32. Թէ որ Առուտուր անունը ընդարձակ մտքով առնելու ըլլանք, մէկ բան մը տալ ու անոր տեղ ուրիշ բան մը առնուլ կ'իմացուի, բայց ամփոփ մտք առնելով, Առուտուր ըսելով ան մարդիկներուն զբաղմունքը կ'իմանանք, որոնք խել մը ապրանք կը գնեն ան վախճանաւ, որ անիկա առանց փոփոխելու նոյն վիճակին մէջ իրենց շահովը որ ինչ եւ իցէ կերպով կամ ապրանքի տեղ ապրանք փոխանակելով եւ կամ ծախելով ձեռքէ հանեն: Արչափ ապրանքի որ տեսակ կայ, ու քանի կերպով որ իրարու հետ փոխանակութիւն կրնայ ըլլալ նէ, այնչափ ալ առուտուրի տեսակ կայ:

Թէ որ վաճառական մը իր հաշուին, այս ինքն իր շահուն կամ վնասուն՝ առուտուր կ'ընէ, ան ատեն աս առուտուրը Սեպհական առուտուր կը կոչուի. բայց երբ որ ուրիշի մը համար կը գնէ կամ կը ծախէ, ան ատեն իր գործքը կամ զբաղմունքը՝ Յանձնարարութեան առուտուր կամ Յանձնարարութիւն կ'ըսուի: Ինքք՝ որ յանձնարարութիւնը կը կատարէ Յանձնառու (+սփռննն), անիկա՝ որուն համար որ աս առ-

ուսուիրը կ'ընէ կամ որն որ իրեն յանձնարարութիւն կ'ընէ, Յանձնարարող կը կոչուի. իսկ իր աշխատութեանը համար աս մարդէն առած վարձքը՝ Յանձնառողէք կը զոյգուի:

Առուսուիրը՝ ծախուած նիւթին մեծութեանը կողմանէ մտածելով կը բաժնուի Մեծ կամ Բոլորական ու Փոքր կամ Մասնական, իսկ տէրութեան կամ ազգի նայելով՝ Ներքին ու Արտաքին, տեղւոյն կողմանէ՝ Արեւելքի, Արեւմուտքի, կամ նաեւ Անդդիական, Տաճկաստանի, Հայաստանի առուսուիր եւ այլն
 Առուսուիրը՝ նիւթին կողմանէ մտածելով կը բաժնուի Ապրանքներու առուսուիրի, որուն գործքը՝ անգործ կամ գործուած, բայց բուն յատուկ ապրանքներու հետ է, մէյ մ'ալ Ստակի, Փոխանակագրերու (+աւ-դէ-նէ-բո-), Բաժանորդութեան թղթերու (+աւ-դէ-նէ-բո-) առուսուիր եւ այլն, որոնք բուն ապրանք չեն, հապա ապրանք եղած իրեր են:

Ա. Աւդ-նէ-նէ-բո- առ-աւ-դո-բո-:

33. Ամենէն աւելի բնական աւ բուն յատկապէս աւելալ առուսուիրը Ապրանքներու առուսուիրն է: Ապրանքներ ճանչնալու ու անոնց արժէքն իմանալու բաղձանք ունեցող վաճառականը կէս մը ապրանքներ ճանչնալու ուսման (տես Հ. 6) ու կէս մ'ալ մեր վերը Ապրանքներու վրայ դրած յօդուածին կը խաւրենք: Իսկ թէ ինչպիսի ապրանքներ գնելու է, կամ թէ հաւանականաբար որ ապրանքը շուտով ու աւելի շահով կրնայ ծախուիլ, ասոնց վրայ դիտողութեան գլխոյն մէջ երկայն պիտ'որ զրուցենք: Հոս խօսելիքնիս գլխաւորաբար ապրանքի առուսուիրին այլեւայլ տեսակներուն կամ այլեւայլ տեսակ գործատուներու ու անոնց առուսուիրին սեպհական ընդհանուր սկզբունքներուն վրայ պիտ'որ ըլլայ:

34. Ուր տեղ որ տեսակ մը ապրանք աւելի կը քշուի կամ կը ծախուի, նոյն տեղը խանութները աւելի կը

պարզին, կ'ուզեմ ըսել կը բաժնուին, ու խանութ-
պաններ կ'ելլեն, որոնք օրինակի համար՝ միայն խա-
հաւի առուտուր կ'ընեն, ուրիշները միայն եղ կը
ծախեն, եւ այսպէս առուտուրը զանազան ճիւղեր
կը բաժնուի: Ասիկա շատ օգտակար է թէ՛ ծախող-
ներուն եւ թէ՛ գնողներուն, ինչու որ ասով թէ՛ շատ
ապրանք կը ծախուի, եւ թէ՛ ապրանքները կրնան
ածրննալ: Բայց պզտիկ տեղեր մէկ ապրանքով
միայն առուտուր ընելը անկարելի է, անոր համար
գիւղաքաղաքներու մէջ ասոր հակառակը կը տեսնուի,
ուր խահուէ, շաքար ծախողը՝ լաթ ալ կը ծախէ:
Բայց որովհետեւ մէկ ապրանքով միայն առուտուր
ընող շատ քիչ կը գտնուի, անոր համար ալ եղած
վաստակը բոլորէն մէկտեղ կ'ըլլայ, եւ ոչ թէ
մէկ հատէն միայն, ու ամէն մէկ հատէն ալ շահ
դժուարաւ կ'ըլլայ: Արշափ որ առուտուրիդ նիւթերը
շատ ու տարբեր են, այնչափ ալ անոնց մէջ շատ
ապրանքներ կը գտնուին, որ անոնց ծախուելու տա-
րիներով քովդ կը մնան, անանկ որ ապրանք կ'ըլլայ,
որուն վրայ կեցող դրամագլխոյն եւ ոչ տոկոսիքը
կրնաս հանել:

Վիխաւոր ապրանքներու առուտուրի տեսակները,
կամ թէ այլեւայլ տեսակ ապրանքները, որոնք սո-
վորարար մէկ խանութի մէջ կը ծախուին, են.

Վեղ-վ-ճ-ւ-ի աղ-ն-ն-ի կամ Դեղ-ը-յն-ի: Ասոր
տակ կ'երթան ամէն գեղի համար գործածուած
անկային ու հանքային նիւթերը, զոր օրինակ Խոտ
(թէյ, պատրինջ [օղ-ւ օղ-ւ], դափնիի տերեւներ
եւ այլն), Արմատ (ինչպէս գարծիլ [ւ-վ-ն-ւ] եւ այլն),
Ծաղիկ (ինչպէս երիցուկ [վ-վ-ն-ւ], շամբուկ [վ-ը-
վ-ը] եւ այլն), Հունա (ինչպէս անխոն եւ այլն):
Վարձեալ կեղեւ, փայտ, խիտ, մետաղ, հող, բնա-
լուծութեամբ պատրաստուած ապրանքներ (ինչպէս
ծծմբոյ եթեր, քլորակերպ եւ այլն) եւ ուրիշ ամէն
կերպ նիւթեր, որ գեղի կը գործածուին:

Վարդապետ (մաղաղածրոյի) **աղբաշէն**, ինչպէս խաչուէ, շաքար, պղպեղ, թուզթ, քանի մը տեսակ գունաւորելու փայտեր եւ այլն, որոնք ծախողը Նպարաւաճառ, ու ծախելու տեղը Նպարանոց կը զըցուի:

Վարդապետ (թօհաթճրոյի) **աղբաշէն**, ինչպէս են տփեր (խաւիշէն), պահարաններ, խաղի թուզթ, գունաւոր թղթեր, նկարելու համար ներկեր (պշաշէն), գլխարկներ, ձեռնոցներ եւ այլն եւ այլն: **Վսոնց** խանութները Նորաւաճառի խանութներ կը զըցուին:

Վիշնիշէն կամ **աղբաշէն**, որոնց տակն են շուխայ, մետաքսեղէններ, կերպասեղէններ ծախողներու խանութները:

Ղաւար-ի-գործի (չարգճրոյի) **աղբաշէն**, որոնց տակն են ամէն փայտէ, սակրէ, եղջիւրէ, փղոսկրէ՝ ծախարակով գործուած ապրանքները (գնդակներ եւ այլն):

Վարդիշէն, որոնց տակը կ'երթան ամէն տեսակ ապակիները ու ապակիէ գործուած ապրանքները, ինչպէս են պատուհանի, հայլի ապակիներ, դաւաթներ, շիշեր, սրուակներ, ապակի խողովակներ եւ այլն:

Վսոնց նման շատ տեսակ խանութներ կան, ինչպէս թղթաւաճառի, երկաթագործի, պղնձագործի, գրքածախի, մուշտակագործի (+հրէշէն), խաղալիկներ ծախողներու (շաշէն-գճէն), ծխախոտ ծախողի, ցորենաւաճառի եւ ուրիշ այլեւայլ խանութներ, ու անոնց մէջ ծախուած տեսակ տեսակ ապրանքներ, որոնք հաստեղս յիշելը աւելորդ կը համարինք, մանաւանդ որ աս բաժանումները ամէն երկիր ու ամէն դաւառնոյն չէ: **Վարպետներուն** կը յանձնենք որ ուր տեղ են նէ, հոն տեղաց բաժանումներուն պէս իրենց աշկերաններուն վարդապետն ու սորվեցընեն:

35. **Վսոտուրի** վախճանին կրնանք հասնիլ, թէ որ ապրանքները **Ա.** շուտ, **Բ.** յաճախ ու **Գ.** շահով ծախելու բլանք: **Վս** բանիս միջնորդ են **Վարպետներն** ու **Յաճախորդները** (**հշտիշէն**), բայց պահանջուած

բանը վաստակն է: Աս զրուցածներնէս յառաջ կու գան հետեւեալ գլխաւոր սկզբունքները:

Ա. Պէտք է որ ապրանք ունենաս, ու փնտրուած ապրանք ունենաս. դարձեալ այնպիսի գնով ունենաս, որով կարող ըլլաս դիւրաւ ծախել ու ձեռքէ հանել: Ասկից զատ՝ այնչափ շատ, այնչափ այլեւայլ տեսակ ու այնպէս աղէկ ապրանքներ ունենալու ես, որ գնողները հաճին ու գոհ ըլլան: Ասոնք ետքէն պիտ'որ ճշդիւ քննենք ու սորվեցնենք, երբ որ ան մասը հասնինք, ուր պիտ'որ խօսինք թէ ապրանքները ինչպէս գնելու է:

Բ. Պէտք է որ յաճախորդ (հէշթէթ) ունենաս, որոնք քեզի հետ ճանչուոր ու քու ապրանքներդ գնելու յօժար ըլլան: Ասոնք ալ՝ ծախելու վրայ խօսելու մասին կը վերաբերին:

Գ. Պէտք է որ վաստակ ալ ունենաս: Ապրանքին արժէքն ու գինը որոշելու վրայ սորվեցուցածնիս, ու գիտողութեան (ֆէէմ-լադէն) ուսումը, որուն վրայ ետքէն պիտ'որ խօսինք, ասոնք կը սորվեցնեն:

Իսկ զգիտութեան չոր ու ցամաք սկզբունքներն ու կանոնները առուտուրի մէջ գանուող վաճառականի մը գործնականին բաւական չեն: Ա՛ւճառականը աշխարհք ճանչցող մարդ պիտ'որ ըլլայ, հասարակութեան տեղեակ պէտք է որ ըլլայ, անոր հարկաւորութիւնը, կարօտութիւնը, ինչ բանի ճաշակ ունենալը, անոր բարքը, յօժարութիւնը, նորաձեւ սովորութիւնները (ֆաշէն) աղէկ ճանչնայ, որոնք առուտուրին ամէն ճիւղին հարկաւոր ու էական բաներն են: Ա՛ւճառականը՝ հասարակութեան նկատմամբ ու անոր համեմատութեամբ պիտ'որ վարուի, եւ ոչ թէ պիտ'որ ուղէ որ աշխարհք կամ հասարակութիւնը, քիմքն ու ճաշակը իրեն քմացը ու առանձին յօժարութեանը համաձայնեցնէ կամ փոխէ: Իսկ ասոնցմէ զատ նաեւ իր առուտուրը բաժ վաճառատեղւոյն վրայ ալ աղէկ ծանօթութիւն ու տեղեկութիւն ունենալու

է, որ շատ հարկաւոր բան է. ան տեղաց վիճակը, հոն ամէն տեսակ առուտուր ընողներուն կամ վաճառականներուն վիճակը, իր՝ անոնց հետ ունեցած յարաբերութիւնը, իր՝ ուրիշ տեղաց հետ ունեցած կապը, ան տեղերուն բերքին առատութիւնը կամ նուազութիւնը, ու անոնց ապահով, օգտակար ու շահաբեր հանգամանքները աղէկ գիտնալու է: Ա՛յ՝ վաճառական մը որչափ աւելի որ ասոնց տեղեակ է, այնչափ ալ աղէկ ու օգտիւ ձեռք զարկած գործքը կրնայ յառաջ տանիլ, նոր նոր հնարքներ կրնայ մտածել, աւելի քիչ վտանգներու մէջ կ'իյնայ. մէկ խօսքով ըսենք՝ ասանկ վաճառականն է, որ լուսաւորեալ ու քաջ կրնայ ըսուիլ, որուն՝ աս բաներուս անտեղեակ ըլլող վաճառականներէն ունեցած տարբերութիւնը ամէն մարդ կրնայ իմանալ: Այսին մեր ազգին վաճառականներն ալ որ ասոնց պէս ըլլան, որ ազգին վաճառականութիւնը ծաղկի, ու ազգը զօրանայ ու հարստնայ:

Բ. Փոխանակութիւն տրուողը:

36. Ա՛յջին դարերու մէջ որչափ որ զանազան երկիրներ առուտուրի կապով իրարու հետ կապուեցան, որչափ որ վաճառականութիւնը ընդարձակեցաւ ու կենդանացաւ, ու իրարմէ շատ հեռու տեղուանք իրարու հետ հաղորդութիւն ընելու սկսան, այնչափ ալ իրարու ստակ վճարելու համար՝ վաճառականները այլեւայլ միջոցներ մտածեցին: Ա՛յ՝ վաճառականները մէկը մէկալին ունեցած վճարմունքները մէկ տօնավաճառի մէջ չկրնալով ըմբռնել, մէկալ տօնավաճառ ձգելու պարտաւորեցան, ու ասկից պարտականութեան թղթեր կամ մուրհակներ (billet de reconnaissance) ելան, որոնք փոխանակադրերու սկիզբ եղան: Ա՛յ՝ վաճառական մը իր քովը ունեցած պարտականութեան թուղթը երրորդի մը ծախեց, աս առնողն ալ ուրիշի մը, եւ ասանկով թղթերը ձեռքէ ձեռք անցան, որով կամաց կամաց փոխանակադրի ձեւ մտաւ: Ա՛յ՝

մատուցող նամակի ձեռով գրելը տասուիրեքերորդ դարուն մէջ հասարակ եղած էր: Արդէն 1246ին երբ որ Իննովկենտիոս Դ. Քահանայապետը՝ Հենրիկոս Ռասբէթուրինգիայի աշխարհատէր կոմսին 25,000 մարկ արծաթ օգնութիւն ուղեց խաւրել, աս ստակը Վենետիկի մէջ գտնուող սեղանաւորի մը վճարեց, ու սեղանաւորը Մայն գետին քովի Ֆրանգֆուրդ քաղաքը թուղթ մը խաւրեց, ու հոն ստակը կոմսին վճարուեցաւ: Փոխանակագրի գործածութիւնը ամենէն յառաջ գլխաւորաբար Իտալիայի ու Սպանիայի քաղաքները շատցած էր, բայց մանաւանդ Վենետիկ, ճենովա ու Պարչէլլոնա: Հասարակ պարտականութեան թղթերէն ասով կը զանազանէր, որ վճարելու խիստ պարտք կար, այնպէս որ եթէ անիկա՝ որուն վրայ խաւրուած էր, վճարելու չըլար, խաւրողին կը դառնար: Փոխանակագրին սկզբան վրայ այսչափ խօսելէն ետքը, հիմա անոր ինչ ըլլալը մեկնենք:

37. Փոխանակագիրը տեսակ մը համառօտ նամակ կամ գիր մըն է, որով երկու կողման մէջ ըլլալու վճարմունքը դիւրաւ կը կատարուի: Ասէնք թէ Խորէն Բագրատունին՝ որ Աոստանդնուպոլիս կը նստի, Վիէննայի Թէոդորեանց տանը 1000 ֆիորին պարտական մնացեր է, որն որ վճարել կ'ուզէ: Ասիկա կատարելու համար կ'ելլէ Աոստանդնուպոլիսի սեղանաւորի մը կ'երթայ, ու անոր 1000 ֆիորինը տալէն ետքը՝ անկից կը խնդրէ որ աս ստակը Վիէննա Թէոդորոսեանց տանը վճարել տայ: Սեղանաւորը 1000 ֆիորինը առնելուն վրայ, Խորէն Բագրատունիին ձեռքը գիր մը կու տայ (որ Փոխանակագիր կ'ըսուի), որուն մէջ Վիէննայի ան սեղանաւորին անունը գրուած է, որն որ Բագրատունիին կամայք համաձայն Թէոդորոսեանց 1000 ֆիորինը պիտ'որ վճարէ: Բագրատունին աս թուղթը առնելէն ետքը Վիէննա Թէոդորոսեանց կը խաւրէ, որն որ Թէոդորոսեանք առնելուն պէս՝ ան թղթով կ'ելլեն թղթին մէջ նշանակուած

սեղանաւորին կ'երթան ու անկից իրենց ստակը կ'առնուն : Ուրիշ օրինակ մ'ալ գնենք : Մարսիլիայի վաճէ վաճառականը 1000 ֆրանգ Աոստանդնուպոլիս խ. Բազրատունիէն առնելիք ունի, որն որ կ'ուզէ առնուլ : Աս իր առնելիքը առնելուն կերպը ասիկա է : Ա' երթայ սեղանաւորի մը, անկից իր 1000 ֆրանգ կ'առնու, ու սեղանաւորին գիր մը կու տայ, որուն մէջ իր Աոստանդնուպոլսեցի խ. Բազրատունի պարտապանին կը պատուիրէ կամ կը յանձնէ, որ այնչափ ստակի դումարը ան սեղանաւորին գործակալին վճարէ : Արդ Մարսիլիացի սեղանաւորը աս թուղթը կ'առնու իր Աոստանդնուպոլիս ունեցած գործակալին կը խաւրէ, ու գործակալը աս թուղթը խ. Բազրատունիին կը ներկայացընէ ու ստակը կ'առնու :

Աս քսածներնէս փոխանակագրին առուտուրի մէջ բրած գիւրութիւնը կրնայ տեսնուիլ. որն որ գլխաւորաբար ասոր վրայ կայացեալ է, որ պարտատէրը ձեռքը եղած փոխանակագիրը (ստակի պէս) ուրիշ երկրորդի մը, աս ալ երրորդի մը կրնայ տալ կամ ծախել, ու ասանկով ձեռքէ ձեռք կը պտըտի, մինչեւ որ վճարուելու ժամանակին անոր կը հասնի, որն որ անիկա պիտ'որ վճարէ : Ասով շատ անգամ երկու կողմանէ ըլլալու վճարմունքները կը կատարուին, ու առձեռնպատրաստ դրամ խրկուիլը կ'արդելուի, որն որ դժուարութենէն զատ, այնչափ ծախք կ'ուզէ ու ժամանակի կարօտ է : Առանց փոխանակագրի՝ չէր կրնար առուտուրը այնչափ ընդարձակուիլ, ինչպէս որ այսօրուան օրս է. ասով միայն եղաւ, որ վաճառականներու մէջ եղած վճարմունքները այնչափ պարզեցան : Տէրութեանց՝ ասոնց ժամանակին վճարուելուն վրայ բանեցուցած խտուրթիւնը՝ աս թղթերուն յարդը շատ աւելցուց, ու առձեռնպատրաստ դրամի տեղ անցնելուն շատ օգնեց :

38. Ա՛յ՜ վաճառականներու լեզուաւ փոխանակագիր մը հանելը՝ քարշել (tirer) կ'ըսուի. փոխանակագիրը

Հանողը՝ Քարշող (tireur), իսկ անիկա որուն վրայ որ փոխանակագիրը խրկուած է, Քարշուող (sur-tiré) կը զըցուի: Փոխանակագիրը վճարելու տեղը խաւրողը՝ Յուղարկող (remetteur), ու փոխանակագիրը իբրեւ վճարելի խրկելու գործողութիւնը Յուղարկած (remise) կը զըցուի, բայց շատ անգամ նաեւ խրկուած փոխանակագիրն ալ Յուղարկած կ'անուանուի: Անիկա որ փոխանակագիրը՝ Քարշողէն կ'առնու, Փոխանակագրի տէր կ'ըսուի, աս անուամբ կը կոչուին նաեւ անոնք ալ, որոնց որ ետեւէ ետեւ ծախելով փոխանակագիրը ձեռքերնին կ'անցնի, ու անոր ստացող կ'ըլլան, բայց ի Քարշուողէն: Այլ որ փոխանակագրին տէր ըլլող առաջին պարտատէրը փոխանակագիրը ուրիշին կու տայ՝ ինք Դարձնող, Փոխանցող (endosseur), իսկ փոխանակագիրը առնողը՝ Փոխանցառու (endossé) կը զըցուի: Աս գործողութիւնը Փոխանցութիւն (endossement, giro) կ'ըսուի: Աս անուններով կը կոչուին նաեւ ետեւէ ետեւ փոխանակագիրը իրարմէ առնողներն ու տուողները: Անիկա՝ որուն ձեռքը որ ամենէն ետքը փոխանակագիրը կը մնայ ու ստակը առնելու համար փոխանակագիրը Քարշուողին առջեւ կը հանէ, Ներկայացընող կ'ըսուի: Վարշուողը փոխանակագիրը ըստ օրինի ճանչնալէն կամ իրօք ընդունելէն ետքը՝ Ընդունող (acceptant) է:

39. Փոխանակագրերը ընդհանրապէս երկու գըլխաւոր տեսակ կը բաժնուին: Ա. Վարշուած կամ ռամկօրէն Դր-Դր- ըսուած փոխանակագրեր, որոնք Հանողը՝ օտար ու դրսի Քարշուողին վրայ կը քարշէ, եւ ասոնք են որ բուն փոխանակագիր անուանարժանի են: Բ. Ապահովան կամ չոր փոխանակագրեր, որոնք ռամկօրէն Տէճ-Նի-Դ- փոխանակագրեր ալ կը զըսուին, եւ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ փոխանակագրի ձեւով հանուած պարտականութեան թուղթ մը, որ հանողին պիտ'որ դառնայ, որ միանգամայն Քարշուող է: Աս տեսակ փոխանակագրին ըստ ինքեան փոխա-

նակագիր անունը շարմարի, ինչու որ թէեւ ձեւն ու հանողին պարտականութիւնը առջի տեսակ փոխանակագրին հետ նոյն է, բայց իր ներքին էութեան կողմանէ նայելու ըլլանք, պարտականութեան թրջութեան շտաբերի:

Վարչուած փոխանակագրերը հասարակօրէն մէկ օրինակ միայն չեն ըլլար, երկու, երեւմն ալ երեք կ'ըլլան: Առջի խրկուածը՝ Առաջնական (prima), երկրորդը՝ Երկրորդական (secunda), երրորդը՝ Երրորդական (tertia) փոխանակագիր կը զըցուի: Թէ որ փոխանակագիրը մէկ օրինակ միայն ըլլայ, ինչպէս հասարակօրէն սեպհական կամ չոր փոխանակագրերը կ'ըլլան, ան ատենը Մենական (sola) փոխանակագիր կ'ըսուի: Փոխանակագրի մը օրինակները շատցընելու րիշ վախճան մը չունի, բայց եթէ կամ որ առջինին պատահամբ կորսուած ատենը՝ երկրորդը կարող ըլլայ գործածուիլ, եւ կամ որ տէրը՝ անոնցմէ մէկը, սովորաբար առաջնականը, ընդունել, ստորագրել ու վճարուելու տեղը պահել տայ, իսկ մէկալը շրջանի մէջ խօթէ ու ձեռքէ ձեռք պտըտցընէ: Աս շատցուցած բոլոր օրինակները ամէնը մէկտեղ մէկ փոխանակագրի տեղ կ'անցնին, բայց որպէս զի խաբէութիւն չըլլայ (որն որ դիւրաւ կրնայ պատահիլ), ամէն մէկ օրինակին վրայ Առաջնական, Երկրորդական, Երրորդական բառերը յայտնի կը նշանակուին, ու առաջնականին վրայ աս խօսքը կը գրուի, «եթէ Երկրորդականն եւ Երրորդականն ոչ», այս ինքն թէ որ երկրորդ ու երրորդ օրինակները վճարուած չեն նէ. ասանկ ալ երկրորդականին ու երրորդականին վրան կը նշանակուի, «եթէ Առաջնականն եւ Երրորդականն ոչ, կամ եթէ Առաջնականն եւ Երկրորդականն ոչ», որով՝ քանի որ վճարողը վճարածին օրինակը քովը պահած է, խաբէութիւնը անկարելի կ'ըլլայ: Երրորդական օրինակը շատ քիչ կը գործածուի, իսկ Չորրորդականը (quarta) գրեթէ երբեք չգործածուիր. ասոնք աւելի

ան ատենը կը դործածուին, երբ որ տեղերը մէկը մէկալէն շատ հեռու են:

Փոխանակագրերը աս բաժանմունքէն զատ ուրիշ բաժանմունք մ'ալ ունին, այս ինքն Ա. Փոխանակագիր ըստ թուականին (a dato), որն որ փոխանակագրին մէջ որոշուած ժամանակին պիտ'որ վճարուի. Բ. Փոխանակագիր ի տեսութեան (a vista), որն որ վճարողին ներկայացընելուդ պէս պիտ'որ վճարուի, եւ ասիկա՝ փոխանակագրին մէջ «ի տեսութեան», բառը բացայայտ դնելով կը նշանակուի. Գ. Փոխանակագիր ըստ սովորութեան (a uso), որն որ ներկայացուցած ժամանակէդ սկսեալ սովորութեամբ ընդունուած ատենին մէջ պիտ'որ վճարուի: Աս սովորութեամբ ընդունուած ատենը այլեւայլ վաճառատեղիներ տարբեր է, 44 օր, 15 օր եւ այլն: Ասիկա նշանակելու համար «ըստ սովորութեան», բառը բացայայտ դնելու է. երբ որ այնչափ ժամանակին կրկինը, մէկ ու կէսը, կամ կէսը կ'ուզուի՝ ասանկ կը գրուի, «Արկին սովորութիւն, $1\frac{1}{2}$ սովորութիւն, $\frac{1}{2}$ սովորութիւն», եւ այլն:

Ան նաեւ տեսակ մը փոխանակագրեր ալ, որ Օրական փոխանակագրեր կ'ըսուին, որոնց վճարուելու ատենը որոշեալ օր մըն է, ինչպէս ամսոյն տասը, տասնուհինգը, քսանուչորսը, եւ կամ ամսոյն սկիզբը, կէսը կամ վերջին օրը, կամ Նոր կիւրակին օրը կամ զատիկէն 15 օր ետքը կամ Լիւիսիայի՝ Ս. Միքայէլի տօնավաճառէն ութը օր ետքը եւ այլն: Ան փոխանակագրերը, որոնց վճարուելու օրը ամսոյն առջին օրն է՝ Սկզբնական (primo) փոխանակագրեր կ'ըսուին, իսկ անոնք որ ամսոյն կէսին պիտ'որ վճարուին՝ Միջնական (medio) կ'ըսուին: Բայց որովհետեւ ամսոյն օրերը հաւասար չեն, անոր համար վճարուելու օրը ամէն անգամ ամսոյն նոյն օրը չէ. 30 ու 29 օր ունեցող ամիսներուն մէջ՝ 16ը, իսկ Փետրուար ամսոյն մէջ, 28 օր ունեցած ատենը (ինչպէս նահանջ տա-

րիները դուրս հանելով միշտ կ'ըլլայ) ամսոյն 14ը : Բայց շատ տեղուանք օրէնքը ամէն ամիսներուն ալ մէկ հաստատուն օր մը կ'որոշէ, հասարակօրէն ամսոյն 15ը, բայց Լիփսիա ամսոյն 14ն է : Աւերջնական (ultimo) փոխանակագրեր կ'ըսուին անոնք, որոնց վճարուելու օրը ամսոյն վերջին օրն է : — Այս տեսակ մը փոխանակագիր ալ որ Ըստ հաճոյից (a piacere) կ'ըսուի, որուն մէջ ներկայացընելու ու ստակ առնելու օրը փոխանակագրին տիրոջը կամքին թող կը տրուի :

40. Փոխանակագիր մը ըստ օրինի գրուած ըլլալու համար պէտք է որ մէջը գտնուի, Ը. փոխանակագիրը քարշողին եւ կամ իր գործակալին ստորագրութիւնը. Բ. քարշուած տեղը. Գ. քարշուելուն ատենը, տարւովը, ամսովն ու օրովը. Դ. ան մարդուն անունը՝ որ ստակը պիտ'որ առնուէ կամ առնել տայ. Ե. փոխանակագիրը վճարողին անունը. Զ. փոխանակագրին վճարուելու տեղը. Է. փոխանակագրին վճարուելու ժամանակը կամ պայմանաժամը. Ը. վճարուելու գումարը, ու ստակին տեսակը որով պիտ'որ հատուցուի. Թ. ծանուցանելու է թէ անոր արժէքը (Valuta) արդէն առնուած է : Աս բանս իբրեւ քարշողին ու պարտապանին մէջ եղած պարտքին պատճառ դնելու է, որ դիւրաւ կը նշանակուի փոխանակագրին մէջ «Արժէքն ընդունած եմ», կամ «Արժէքն ի հաշիւ», խօսքը դնելով : Ժ. «Ըստ հրամանի», խօսքը, որ կը նշանակէ Ըստ հրամանի փոխանակագրին տիրոջը, որմէ կ'իմացուի որ փոխանակագրին տէրը չէ թէ անձամբ աս փոխանակագրին գումարը պիտ'որ առնուէ, այլ ուրիշի մը անիկա ընդունելու համար իշխանութիւն կու տայ : ԺԱ. Վարշուողէն խնդրելու է, որ ան փոխանակագրին գումարը ի հաշիւ անցընէ կամ յառաջուց իրեն մասնաւոր ու առանձինն ծանուցածին համաձայն եւ կամ առանց այնպիսի ծանուցման : Աս եղած ծանուցումը իմացընելու համար փոխանակագրին մէջ կը գրուի «Ըստ ազդարարութեանս», խօսքը : Ն. անու-

ցումը որն որ թուղթ ազդարարութեան ալ կ'ըսուի, ուրիշ վախճանի համար չէ, բայց եթէ որ քարշուղը իմանայ ու պատրաստութիւն տեսնէ, անոր համար ազդարարութեան թղթին մէջ պիտ'որ ծանուցուին գումարը, քարշուղուն օրը, փոխանակագրին առաջին տիրոջը անունը, հրամանը, եւ ուրիշ պարագաները: ԺԲ. Առաջնական, երկրորդական, երրորդական եւ այլն, կամ Մենական բառերը բացայայտ նշանակուին պիտ'որ: ԺԳ. Վարուածքը փոխանակագրի ձեւով պիտ'որ ըլլայ, որով քարշուղը ինքը ղինքը փոխանակագրի գատաստանին տակ կը ձգէ:

Քարշուղ ինքնակշիռ չը օրինակ.

Առաջնական.

Առաստանդնուպոլիս, 1 Յուլիսի 1848.

1500 արծաթ ֆիորինի համար (1 ֆիորինը 3 քսաննոց հաշուելով):

Այսօրուրնէ երկու ամիս ետքը աս իմ Առաջնական փոխանակագրիս գիմացը ըստ հրամանի Պ. Ստեփանի Մարութեանց վճարեցէք 1500 (հազար հինգհարիւր) արծաթ ֆիորինի գումարը, 1 արծաթ ֆիորինը 3 (երեք) քսաննոց հաշուելով: Արժէքը ընդունած եմ: Անցուցէք ի հաշիւ ըստ ազդարարութեանս.

Արժէ 1500 (հազար հինգհարիւր) արծաթ ֆիորինի համար, մէկ ֆիորինը երեք քսաննոցով.

Գրիգոր Մամիկոնեան:

Պ. Խաչատուր Թէոգորեանց
ի վիէննա:

Առ փոխանակագրին մէջ չորս գլխաւոր մաս կայ. Ա. Փոխանակագրին Առաջնականը՝ որն որ վրան ձախ կողմը կեցած է, որն որ ոմանք վարը ձախ կողմը կը դնեն. Բ. Փոխանակագրին քարշուած տեղը, որն որ վրան ձախ կողմը դրուած է. Գ. Ստորագրութիւնը վարի աջ կողմը. Դ. Քարշուղին տեղն ու անունը, որ

վարը ձախ կողմը կեցած է: Փոխանակագրի մը ըստ պատշաճի ըլլալուն համար քանի մը երկրորդական պայմաններ ալ կը պահանջուին, որոնք Արտաքին հանգամանքներ կը զըցուին: Ընդհանրապէս մաքուր պիտ'որ ըլլայ, մէջը աւրուած պիտ'որ չգտնուի: Թէպէտեւ արտաքին ձեւը ամէն մարդուն կամքին թող տրուած է, բայց առհասարակ երկայնաձեւ քառակուսի ձեւով բարակ թղթի վրայ գրելը ընդունելի եղած է: Ան շատ վաճառականի տներ, որոնք իրենց փոխանակագրերը տպել կու տան, ասանկ տպած փոխանակագրերու մէջ փոփոխութեան տակ ինկած մասերը պարապ թող տալու է, որ ժամանակին ինչ որ մէջը գրել պէտք ըլլայ կարող ըլլայ գրուիլ:

Հոստեղս սեպհական կամ չոր փոխանակագրի օրինակ մ'ալ գնենք

Վիեննա, 16 Յուլիսի 1848.

200 արծաթ ֆիորինի համար
(1 ֆիորինը երեք քսաննոցով):

Աս թուականէն երկու ամիս ետքը աս իմ Մենական փոխանակագրիս դիմացը կը վճարեմ Գ. Վահանայ Խորենեանց կամ ըստ հրամանի նորա, 200 (երկուհարիւր) արծաթ ֆիորին մէկ արծաթ ֆիորինը երեք քսաննոցով: Արժէքը առձեռնպատրաստ դրամով ընդունած եմ:

Սարգիս Թաթուլեանց:

Թէ որ ասանկ փոխանակագիրը միայն պարտատէրին ուղղեալ ըլլայ եւ ոչ թէ անոր հրամանին նայելով ուրիշի մ'ալ, ան ատեն «Ըստ հրամանի նորա» խօսքը չգրուիր: Ինչու որ աս խօսքը կը նշանակէ որ փոխանակագիրը առնողը ուրիշ երրորդի մը ծախելու ազատութիւն ունի:

41. Արբ որ պարտատէրը կամ փոխանակագրին տէրը իր ձեռքը ունեցած փոխանակագիրը կը ծախէ կամ իր վճարմունքին տեղը կու տայ, աս իրեն գործողութիւնը փոխանակագրին կանակը կը գրէ: Իրմէ

ետքը եկող ան փոխանակագրին տէրը անիկա ուրիշին ծախելու կամ տալու իրաւունք ունի: Աս գործողութիւնը Փոխանցութիւն (endossement) կը կոչուի, եւ կամ ռամկօրէն ճիւղ (Giro), փոխանակագիրը տուողը Փոխանցող (endosseur), իսկ առնողը Փոխանցառու կամ Դարձառու (endossé) կը զոչուի: Աս գործողութիւնը փոխանակագրին ետեւը նշանակելու ձեւը ասանկ է. փոխանցողը կը գրէ

Ինծի համար ըստ հրամանի Պ. Աբրահամու Աստուածատուրեանց վճարեցէք: Արժէքը ընդունած եմ:

Կոստանդնուպոլիս, 4 Օգոստոսի 1848.

Ստեփան Մարութեանց:

Ասոր մէջ ինչպէս յայտնի կը տեսնուի, կայ Ա. Ստեփան Մարութեանցին (փոխանցողին)՝ քարշուռդին տուած հրամանը, որ փոխանակագրին գումարը դարձառուին (Պ. Աբրահամին) վճարէ: Բ. Փոխանցողին առած ստակին վկայութիւն, որ է «Արժէքը ընդունած եմ», խօսքը. որուն տեղ, թէ որ արժէքը վար առնուած է նէ «Արժէքն ի հաշիւ», կը գրուի: Գ. Այլած փոխանցութեան տեղը, տարին ու ամսոյն օրը: Դ. Փոխանցողին անուան ստորագրութիւնը: Ասկէ ետքը թէ որ դարձառուն աս փոխանակագիրը ուրիշի տալ ուղէ, ան ատեն ըստ ամենայնի աս կերպով կ'ըլլայ, ինքը փոխանցող, իսկ փոխանակագիրը իրմէ առնողը դարձառու կ'ըլլայ: Աս կերպով յառաջ կ'երթայ, մինչեւ որ ան մարդուն ձեռքը անցնի, որն որ ժամանակը գալով քարշուռդէն կ'երթայ ստակին գումարը կ'առնու: Փոխանցութեան մէկ կերպ մ'ալ կայ, որ ճերմակի վրայ կ'ըսուի, որուն մէջ փոխանցողները միայն անուննին կը գրեն, ու լեցրնելու պարապ տեղ կը թողուն, բայց ասիկա այնչափ աղէկ ու գործածական չէ: Ինչ որ փոխանակագիր մը այնչափ անգամ փոխանցուի, որ կանակը ալ գրելու տեղ չունենայ, ան ատենը վրան նոյն ձեւով թուղթ

մը կը փակցուի, ու անոր վրայ կը շարունակուի: Ասանկ թղթերը Յաւելուած կ'ըսուին, ու յաւելուած ըլլալին բացայայտ վրանին կը նշանակուի, փոխանակադրին գլխաւոր մասերը (տեսակը, ստակին գումարը, անունը, փոխանցողին բնակութեան տեղը եւ այլն) յառաջ բերելով այսպէս. «Յաւելուած Առաջնական փոխանակադրի 1500 արծաթ ֆիորինից, Գրիգոր Մամիկոնեանէն քարշուած, ի Առստանդնուպոլիս, 1 Յուլիսի 1848, թուականէն երկու ամիս ետքը վճարելի, ըստ հրամանի Ստեփանի Մարութեանց, Թէոդօրեանց Խաչատուրին վրայ ի Ալիէննա», : Աս կերպը ամենէն աղէկն ու ապահովն է: Աայց որպէս զի ասոր մէջն ալ խաբէութեան տեղ չմնայ, խօսքին մէկ մասը բուն փոխանակադրին թղթին վրայ սկսելու է, իսկ մէկալ մասը անոր կպցուցածին վրայ լմնցընելու է: Կան ոմանք որ երկու կտորներուն իրարու հետ կպած տեղը ծուռ խաչածեւ նշան մ'ընելով կը շատանան:

42. Որպէս զի փոխանակադիր մը քարշուողին կողմանէ ընդունուի, կամ թէ ըսենք իրօք վճարուի, պէտք է որ փոխանակադրին տէրը կամ անոր գործակալը անիկա քարշուողին առջեւը հանէ, կամ ներկայացընէ: Փոխանակադրի աս գործողութիւնը ներկայացուցումն կը զըցուի, իսկ առջեւը հանողը՝ ներկայացընող: Ներկայացուցումը երկու վախճանի համար կրնայ ըլլալ. մէյ մը փոխանակադիրը ընդունել տալու համար, մէյ մ'ալ վճարել տալու համար: Որպէս զի քարշուողին կողմանէ փոխանակադիրը ճանչցընել տրուի, ուստի եւ անոր վճարուիլը ապահովցուի, փոխանակադիրը անոր բնակած տեղը կը խաւրուի, ու նոյն տեղը բարեկամի մը յանձնարարութիւն կ'ըլլուի՝ որ անիկա քարշուողին ընդունել տայ, որն որ սովորաբար փոխանակադիրը ցուցուելէն ետքը քսանուչորս ժամու մէջ պիտ'որ ըլլայ: Իսկ վճարելու համար ներկայացընելու պարտականութիւնը ան գարձառուն վրայ է, որն որ վճարուելու սահմանած

որը՝ փոխանակագրին տէրն է։ Ան փոխանակագրերը՝ որոնք տեսնելէն խել մը ատեն ետքը պիտ' որ վճարուին, յայտնի բան է որ երկու անգամ կը ներկայացուին, մէյ մը ընդունել տալու համար, մէյ մ'ալ վճարել տալու համար։ Արբ որ մէկը՝ իրեն փոխանակագիր մը վճարելու պարտաւոր ըլլալուն յայտարարութիւն կու տայ, անիկայ ընդունելութիւն (acceptation) կ'ըսուի։ Աս բառով կ'իմացուի նաեւ փոխանակագրին վրայ գրուած խօսքը կամ ծանուցումը՝ որով քարշուողը՝ ընդունող (acceptant) կ'ըլլայ, ու դատատանի առջեւ միայն ինքը ան փոխանակագիրը վճարելու պարտական կը մնայ։ Ընդունելութիւնը՝ միայն քարշուած (բռնաբեր) փոխանակագրին կը պահանջուի, իսկ սեպհական կամ չոր փոխանակագրերուն աւելորդ է։

Արկու տեսակ ընդունել կայ, մէյ մը Հասարակ, մէյ մ'ալ Միջնորդաւ։ Հասարակ ընդունելութիւն ան է, երբ որ քարշուողը անոր օրինաւորութիւնը ու իրեն ալ վճարելու պարտականութիւնը կը յայտնէ, փոխանակագրին առջեւի կողմը կը գրէ «Ընկալեալ», ու անոր տակը իր ստորագրութիւնը կը դնէ այսպէս «Ընկալեալ 1500 արծաթ ֆիորինի համար».

Խաչատուր Թէոդորեանց։

Իսկ Միջնորդաւ կամ Պատուոյ համար (per onor) ընդունելութիւն ան ատեն կ'ըլլայ, երբ որ քարշուողը փոխանակագիրը չընդունիր, եւ կամ կ'ընդունի, բայց պայմանեալ ժամանակը հասնելու ըլլայ՝ չվճարեր, ու ան ատեն ուրիշ մէկը քարշողին եւ կամ դարձառուին մէկուն հաշուին փոխանակագրին ընդունելութեան պարտքը կը վճարէ։ Աս կերպով փոխանակագիր մը ընդունողը կամ վճարողը Միջնորդ կամ Միջամուտ (intervenent) կ'ըսուի, իսկ գործողութիւնը Միջնորդութիւն, Միջնորդ ըլլալ, Մէջը մտնել եւ այլն։ Աս միջնորդութիւնը, որն որ թէ ազատ կամ մօք եւ թէ դարձառուին մէկուն յանձնարարութեամբն

ալ կրնայ բլրով, ուրիշ վախճան մը չունի, բայց եթէ
աս, որ փոխանակագրին ընդունուելուն պատճառաւ
ետ դառնալուն ծախքերը արդեւելին, ու միանգա-
մայն քարշուողին պատիւն ու համարումը (+բէրէրուն)
չկնայ, ան պատճառաւ ալ «Անոր պատուոյն համար
ընկալեալ կամ վճարեալ», կ'ըսուի: Պատուոյ համար
եղած ընդունելութիւնը հասարակ ընդունելութեան
պէս փոխանակագրի վրայ կրնչանակուի, թէ որ քարշու-
ողին համար է, աս խօսքերով «Ընկալեալ (1500 արծաթ
ֆիորինի համար) ի պատիւ ստորագրողին (Գրիգորի
Մամիկոնեան ի Աոստանդնուպոլիս)», իսկ թէ որ փո-
խանցողի մը համար է, աս խօսքերով «ի պատիւ փո-
խանցողին (Ստեփանի Մարութենց ի Աոստանդնուպո-
լիս)», ու ընդունելութեան օրը եւ ընդունողին անուան
ստորագրութիւնը կը գրուի: Աս միջնորդութիւնը
վաճառականներուն համարումը չիյնալու համար շատ
հարկաւոր ու փոխանակագրի գործքին մէջ էական բան
մը եղած, է ու փոխանակագրի առուտուրին շատ դիւ-
րութիւն կու տայ:

Աս հասարակ ըստ փոխանակագրի օրինաց, փո-
խանակագիր մը ընդունողը կը պարտաւորի պայմանեալ
օրը հասած ատեն անիկայ վճարելու ու ամենեւին
չկրնար եւ ոչ դէպքի մը մէջ անիկայ ետ կանչել: Ասպ
կան շատ երկիրներ, ուր օրէնք դրուած է, որուն զօ-
րութեամբ քարշուողը ըստ ամենայնի պայմանեալ օրը
վճարելու չկրնար ստիպուիլ, հապա քանի մը օր ալ
վճարմունքը կատարելու ժամանակ կը տրուի: Աս
պայմանեալ օրէն ետքը ուշացած օրերը՝ Մեծարանաց
կամ Շնորհաց օրեր (jours de grâce, jours de faveur)
կը կոչուին, եւ այլեւայլ տեղեր իրարմէ տարբեր են:
Մեծարանաց օրերուն վերջին օրը վճարելու օր է, ու
ներկայացրնողը մինչեւ ան օրը հանդարտութեամբ
պիտ' որ սպասէ: Արբ որ ընդունողը ատենին ստակը
կը վճարէ, ան ատեն փոխանակագիրը իրեն կը տրուի,
որն որ իրեն քովը ընկալագրի տեղ կը բռնէ, մա-

նաւանդ երբ որ ստակը առնողը գրէ «Ընկալայ», ու
իր ստորագրութիւնը դնէ, ինչպէս որ սովորութիւն է:
Եւ այց թէ որ ընդունողը գծադրութեամբ չվճարէ,
ան ատեն դատ կը բացուի, այս ինքն պարտատէրը
դատաստանի կը դիմէ, բողոք (protêt) կ'ընէ, որոնց
վրայ խօսիլը տեղւոյս չվերաբերիր:

43. Փոխանակագրի նման մէկ տեսակ թուղթ
մ'ալ կայ, որն որ նշանակագիր (assignation) կը
կոչուի, որն որ մէկ երկրորդի մը կը յանձնէ, որ աս
կամ ան մարդուն ասչափ գումար ստակ վճարէ:
Ասիկայ ձեւին ու խօսակցութեանցը կողմանէ փոխա-
նակագրին շատ նմանութիւն ունի, բայց ասով ան-
կից կը տարբերի որ, թէ որ վճարելու պարտական
ըլլողը ընդունիր կամ չվճարեր, ան ատեն փոխանա-
կագրին կերպովը դատաստանի չելլուիր: Ասոր ձեւը
սորվողներուն իմացընելու համար հոս երկու հատ
այլեւայլ կերպով գրուածներ կը դնենք:

Ա—Վն օրինակ՝ որ Ժ—Խ—Խ—Խ—Խ Ե—ՈՎ Ժր—Մ ի:

Կոստանդնուպոլիս, 1 Յուլիսի 1848.

1500 ֆիորին արծաթ, (մէկ
ֆիորինը երեք քսաննոցով):

Ի տեսութեան՝ աս իմ նշանակագրիս գիմացը,
ըստ հրամանի Պ. Ստեփանի Մարութենց, վճարեցէք
1500 (հազար հինգհարիւր) արծաթ ֆիորին, մէկ
ֆիորինը երեք քսաննոցով: Արժէքը ընդունած եմ:
Իմ հաշուիս անցուցէք ըստ ազգարարութեանս:

Գրիգոր Մամիկոնեան:

Պ. Խաչատուր Թէոդորեանց
ի Վիեննա

Երկրորդ օրինակ՝ որ Ժ—Խ—Խ—Խ—Խ Ե—ՈՎ Ժր—Մ ի:

Պ. Խաչատուր Թէոդորեանց ի Վիեննա: Աս
իմ նշանակագրիս գիմացը ի տեսութեան շնորհք
ըրէք, ըստ հրամանի Պ. Ստեփանի Մարութենց, վճա-

ընցէք 1500 արծաթ ֆիորին, մէկ ֆիորինը երեք քսաննոցով, ու անիկայ իմ հաշուիս անցուցէք (ըստ աղդարարութեանս)։

Ի կոստանդնուպոլիս, 1 Յուլիսի 1848.

Գրիգոր Մամիկոնեան :

1500 ֆիորին արծաթ, ֆիորինը երեք քսաննոցով :

Աստեասակ նշանակագրերը աւելի օգտիւ կրնան գործածուիլ. Ա. անանկ տեղուանք, ուր փոխանակագրի իրաւունք չկայ, եւ կամ երբ որ անանկ մարդիկներէ ստակ պիտ'որ առնուի, որոնք փոխանակագիր տալու ընդունակ չեն. (փոխանակագիր տալու ընդունակ եղող մարդիկը տէրութեան օրէնքները կ'որոշեն)։ Ինչու որ ասանկ տեղուանք նոյն իսկ փոխանակագրով ալ քարշուողին վրայ աւելի պարտականութիւն մը չը դրուիր։ Բ. Արբ որ վճարելու գումարը պղտիկ բան մըն է։ Գ. Արբ որ ծախած ապրանքին ստակը կ'ուղես առնուլ, ու դեռ չես ուղեր պարտապանդ խստիւ փոխանակագրի իրաւունքով ստիպել։

Առջափս փոխանակագրի վրայ ընդ հանրապէս խօսելէն ետքը՝ հիմա փոխանակագրով առուտուրին դառնանք, որն որ մեր գլխաւոր խօսելու նիւթն էր։

44. Ա երբ 37 համարին մէջ փոխանակագրին ինչը ըլլալը մեկնելու ատեն՝ բերած երկու օրինակներնուս մէջ Խ. Բաղրատունին Աիէննա ստակ անցընելու համար, նոյնպէս եւ Պ. Ահմէտ Վոստանդնուպոլիս ունեցած առնելիքը առնելու համար, սեղանաւոր մը ձեռք առին, ու անոր միջնորդութեամբը ուղածնին կատարեցին։ Աայց աս ալ յայտնի է, որ ասանկ գործքի մը զբաղող սեղանաւորները, որոնք ասիկից պիտ'որ ապրին, չեն կրնար վերը ըսած կերպով ասիկայ ձրի կատարել, ու իրենց աշխատութիւնը ղոհել, հապա իրենց ծառայութեանը համար պէտք է որ բան մը

առնուն: Աս վարձքը՝ որն որ (այսչափ) Առ հարիւր (pour cent) կ'ըսուի, ստուգիւ սեղանաւորին արդար պահանջմունքն է, ու իրաւամբ իրեն կը տրուի: Իս. Բաղրատունին ստակ վճարելու ատեն՝ աւելի, զոր օրինակ 100 ին մէկ աւելի (այս ինքն 101) ուստի եւ 1000 ին՝ 1010 կու տայ. նոյնպէս Վահէն ալ ստակը առնելու ատեն՝ պակաս, զորօրինակ 100 ին երկու պակաս (այս ինքն 98) ուստի եւ 1000 ին 980 կ'առնու: Ասչափ ըսածներնէս սեղանաւորներուն գործքն ու զբաղմունքը բաւական յայտնի տեսնուեցաւ, թէ ինչ բան է: Աս տեսակ գործքը կամ առուտուրը Փոխանակագրի առուտուր կ'ըսուի, ինչու որ անոր զբաղողին գործքը բոլոր փոխանակագրերու հետ է, ու թէ որ ճիշդ սահմանել ուզենք,

“Փոխանակագրի առուտուրը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հեռաւոր տեղուանք, ուրիշ մը համար վճարել կամ ստակ առնուլ,”

Ան վաճառականը՝ որն որ գլխաւորաբար կամ թէ ըսենք՝ աւելի ասանկ առուտուրի մը կը զբաղի, Աեղանաւոր կամ Լուսնայափոխ (—բբ—Ֆ) կը կոչուի: Աեղանաւորը չէ թէ միայն հարստութիւն եւ ուրիշներուն իր վրայ վստահութիւնը ստացած պիտ'որ ըլլայ, հապանաւ հարկ է որ գիտուն, սորված մարդ ու բարձրագոյն տեղեկութիւններ ալ մտքին մէջ ժողված ըլլայ, ինչու որ քաղաքային ընկերութեան ու տէրութեանց առջեւ սեղանաւորները՝ երեւելի, անուանի ու համբաւաւոր անձանց կարգն են, ու իրենց գործքը բարձր կարգի ազնուականաց ալ անվայել ու նախատական բան մը չէ:

45. Փոխանակագրի առուտուրին ինչ ըլլալուն վրայ ըսածներնէս կը հետեւի որ սեղանաւորէ մը (որովհետեւ իր պաշտօնը հեռու տեղերը ստակ վճարել, կամ հեռու տեղերէն ստակ առնուլ է) կը պահանջուի,

Ա. Ճանչնուորութիւն: Ան տեղուանքը՝ ուր որ վճարմունք պիտ' որ ընէ կամ ստակ անցընէ, պէտք

է որ վաճառականներ ու թղթակիցներ ունենայ, որոնք իրեն հետ հաղորդակցին, իրեն տեղը վճարեն, կամ ստակ քարշելը հոգան:

Բ. Համարում եւ համարման ընդունակութիւն:
Այլը որ ուրիշ մը քեզի համար կամ քու տեղդ ստակ պիտ' որ վճարէ, աս վճարած կամ դուրս տուած ստակին արժէքը կամ իր ձեռքը ապահով ունի եւ կամ չունի: Թէ որ ունի, յայտնի է որ դուն անոր վրայ բան մը վստահացած ես, ու քու քովդ համարում (յարգ) ունի, կամ թէ ըսենք՝ դուն անոր վրայ համարում ունիս, որն որ չէիր ունենար, թէ որ ինքը համարման ընդունակ մարդ չըլար: Այոյ թէ որ արժէքը իր ձեռքը չունի, ու քեզի հետ անանկ կապ մը ունի, որ հարկաւոր եղած ատեն քու տեղդ ուրիշին ստակ պիտ' որ վճարէ, միշտ կարելի չէ, որ ամէն անգամ քեզի համար ստակ վճարելուն պէս՝ շուտ մը ան ստակին արժէքը կամ առձեռնպատրաստ գրամով եւ կամ փոխանակագրով հատուցանես, ինչու որ շատ վաճառատեղիներ ու քանի մը տեսակ փոխանակագրերու մէջ պէտք է որ քու տունդ կամ քաղաքդ խաւրէ որ ընդունիս ու ստորագրես: Ասոր տեղը իրեն հեռու տեղուանք ունեցած համարումը կը լեցընէ. որմէ յայտնի կը տեսնես, որ աս կերպով փոխանակագրի առուտուր ընող սեղանաւորը հեռու տեղուանք ինչպէս համարում ունենալու է:

Գ. Այլելու է, որ ստակը առձեռնպատրաստ գրամով չխաւրուի, հապա զանազան վաճառատեղեաց մէջ եղած առնելիքն ու տալիքը որչափ կարելի է համեմատութեամբ հաւասարցուին, ապա թէ ոչ՝ փոխանակագրի առուտուրին մեծ շահը կը կորսուի: Ասոր համար ամէն սեղանաւոր պէտք է որ ամէն վաճառատեղեաց փոխանակագրերուն գիներուն վրայ ընդհանուր տեսութիւն ունենայ, որ անոնք իրարու հետ համեմատելով կարող ըլլայ իմանալ ու որոշել, թէ որ տեղաց փոխանակագիրը վճարելը եւ սւր տեղ փո-

խանակագիր քարշելը կամ ստակ վճարելու համար փոխանակագիր խաւրելը իրեն աւելի շահաւոր կ'ըլլայ:

Գ. Ամէն տեսակ ստակը՝ ամէն կողմ իր մէջը եղած զուտ ազնուական մետաղին գնովը շանյնիր, եւ կամ այսպէս ըսենք՝ ստակին գինը ամէն տեղ իր ներքին արժէքին հաւասար չէ. եւ դարձեալ քանի մը տեսակ ստակներուն գնոյն վրայ տեսնուած աս փոփոխականութիւնը միշտ չմնար, երբեմն շատ ու երբեմն ալ քիչ կը տեւէ, բայց երբեմն ալ անցողական բան մը կ'ըլլայ: Անշուշտօրը աս համեմատութիւնը, չէ թէ միայն ստակներու փոխանակութիւն, հապա փոխանակագրով առուտուր ընելու համար ալ աղէկ պիտ'որ գիտնայ, որպէս զի որոշեալ գործքերու համար ան տեսակ ստակ պատրաստ ունենայ, որն որ աւելի շահով կրնայ գործածել:

Ե. Անշուշտօրը պէտք է գիտնայ ու հաւանականութեամբ կարող ըլլայ յառաջուց իմանալ, թէ աս կամ ան տեսակ ստակն ու փոխանակագիրը որ ատենն ու որ վաճառատեղիներու մէջ կրնայ փնտռուիլ, որպէս զի գիները փոփոխութիւն մը կրելէն յառաջ կարող ըլլայ պատրաստուիլ, ու հարկաւոր եղած միջոցները ի գործ դնել: Վատմական, աշխարհագրական եւ մանաւանդ այլեւայլ վաճառատեղիներու ու տօնավաճառներու (~~խանութներ~~) վրայ տեղեկութիւնները, ու երեւելի տեղերու ու քաղաքներու հետ ունեցած թղթակցութիւնը, բայց ամենէն աւելի աս վախճանաւ լրագիրներ կարդալը ասանկ գործքի զբաղող ու գիտող մարդու մը շատ կրնայ օգնել ու մեծամեծ օգուտներ քաղել տալ:

Մեր ազգին վաճառականութիւնը յառաջացրնելու համար վաճառականութեան լրագիրներ ալ շատ հարկաւոր են, մանաւանդ ան տեղուանքը ուր որ առուտուրի քաղաքներ կան, ինչպէս Կոստանդնուպոլիս, Չմիւռնիա, Աթինա, Հալէպ, Կարին, եւ այլն: Աս լրագիրները երկու տեսակ կրնան ըլլալ, մէյ մը՝ որ վաճառականներուն ու գիտողութեան ի մերձուստ կ'օգնեն, զանազան վաճառատեղեաց,

տօնավաճառներու, երեւելի քաղաքներու մէջ եղած առու-
տուրին վրայ տեղեկութիւն տալով, ան քաղքին նաւա-
հանգիստը մտած ու ելած նաւերը, անոնց թիւը, բերած
ու տարած ապրանքնին, ապրանքներուն գինը խնայն ու
բարձրանալը, ստակներու ու փոխանակագրերու ընթացքը,
փնտռուած ապրանքները ծանուցանելով: Մէյ մ'ալ՝ որ ա-
ւելի պատմական է, ու աս կամ ան թագաւորութեան կամ
երկրին վաճառականութեան ինչ վիճակի մէջ ըլլալը, անոնց
յառաջ երթալուն արդեւքները, տէրութեանց մէկը մէ-
կալէն առած ապրանքներուն չափը կը պատմէ, անոնցմէ
ազգային առուտուրը յառաջ տանելու խորհուրդներ կը
գտնէ, ու վերջապէս ազգային վաճառականներուն միտքը
այլեւայլ իրենց վիճակին վերաբերեալ տեղեկութիւններով
լեցընելու կը ջանայ: Յայտնի բան է, որ առջի տեսակ
լրագիրները ան տեղուանքը պէտք է որ շինուին ու տպուին,
ուր որ ազգին գլխաւոր բազմութիւնն է, ու գլխաւորա-
բար աս տեսակ լուրերը ան տեղերուն լրագիրներուն մէջ
կարդացուին. ինչու որ թէ որ հեռու տեղուանք շինուին
ու խաւրուին, լուրերը հիննալով՝ գիտող վաճառականի
մը ամենեւին օգուտ մը չեն կրնար ընել: Բայց երկրորդ
տեսակ լրագիրները հեռու տեղուանք ալ կրնան շինուիլ,
ու ան տեսակ տեղեկութիւնները հեռու եղած լրագիրնե-
րու մէջ ալ կրնան գրուիլ:

Գ. Յաննարարութեան առուտուրի կամ ընդհանրապէս
յաննարարութեան գործ+երո՝ վրայ:

46. Յաննարարութեան առուտուր կամ Ապրու-
պարութիւն (commission), ինչպէս վերը ըսինք, ու-
րիշ բան չէ, բայց եթէ աս, որ վաճառականը՝ ուրիշ
մէկու մը հաշուին ապրանք կը գնէ ու կը ծախէ, ան
անձին հրամանին նայելով, ու իր աս աշխատու-
թեանը համար որոշեալ վարձք մը կ'ընդունի: Ասանկ
առուտուր մը ըլլալու համար կ'ենթադրուի, որ Ա.
Ըլլայ մէկը որ խնդրէ կամ հրամայէ, այս ինքն է Յան-
նարարող (commettant) մը ըլլայ. Բ. Ուրիշ մէկն
ալ, որ յաննարարողին ուղածը յանձն առնու կա-
տարել. այս ինքն Յաննառուն (commissionnaire,
գործ+իւնճան). Գ. Յաննուած բան մ'ալ, այս ինքն
Յաննարարութիւն մ'ալ պիտ'որ ըլլայ, ու Դ.

Յանձնառուն վարձք մ'ալ, այս ինքն Յանձնառողէք (provision) մը պիտ' որ ընդունի:

47. Ան ամէն գործքերը, որոնք վաճառականը իր հաշուին համար կը հոգայ ու կը գործէ, կրնայ նաեւ ուրիշին յանձնել, որ հոգայ. ու ան ամէն գործքերը՝ որուն վաճառականը իր առանձին շահուն կամ հաշուին համար ձեռք կը զարնէ, կրնայ անոնք օտարին հաշուին համար ալ գործել: Ասկից կը հետեւի, որ որչափ առուտուրի տեսակ ու գործք կայ, նոյնչափ ալ Յանձնարարութեան գործքեր կրնան մտածուիլ. բայց աս ասանկ չէ, գլխաւորաբար Յանձնարարութեան առուտուր մինակ ան կ'ըսուի, երբ որ մէկը ուրիշին հաշուին ապրանք կը գնէ ու կը ծախէ. իսկ առուտուրի ուրիշ տեսակ գործքերը, որ ուրիշին հաշուին կ'ըլնան, Հոգացողութեան (procuration) գործքեր կը զըցուին: Բայց որովհետեւ վաճառականութիւն ըսած բաներն իս միայն ապրանք գնելու ու ծախելու վրայ չէ, հապա նաեւ փոխանակագրերու ու տեսակ տեսակ ստակներու գործքերուն վրայ ալ կը տարածուի. ասոր համար Յանձնարարութեան առուտուրը ասոնց ալ կը զըաղի, որոնք հոգացողութեան գործքերէն զանազանելու համար Բուն յանձնարարութեան գործքեր կը զըցուին: Իսկ հոգացողութեան կամ ասոնցմէ գուրս եղած գործքերը՝ Անյատուկ յանձնարարութեան գործքեր կ'անուանուին, որոնք շատ տեսակ են, որոնցմէ ոմանք մարդ անձամբ ու ոմանք ալ ուրիշի մը ձեռքով կը կատարէ: Ասոնց կարգը կ'երթան գլխաւորաբար Ուղեւորչութիւնը (expédition), ու Ապահովութիւնը (assurance), որոնց վրայ ետքէն երկայն պիտ'որ խօսինք:

48. Յայտնի բան է որ յանձնարարողը կ'ուզէ, որ յանձնառուն իր հաշուին՝ իրեն առուտուրին վերաբերած գործք մը հոգայ: Բայց որպէս զի յանձնառուն աս իր պաշտօնը աղէկ կատարէ, կը պահանջուի որ յանձնարարողը իր ուզածը ճիշդ, յայտնի, որոշ ու

շխտակ բացատրէ կամ որոշէ: Ա՛յ՝ աճառականութեան վիճակին վերաբերեալ գործքերուն մէջ չկայ անանկ մէկ գործք մը, որուն այնպէս ճիշդ ու որոշ խօսքերու ու բառերու հարկաւորութիւնը ըլլայ, ինչպէս յանձնարարութիւնը: Ա՛յրբ որ յանձնարարողը իր թղթերուն մէջ բառերու ու խօսակցութիւններու ճշգրտութեան միտ չդնէր ու չցգռւշանար, իրեն մեծ փաստներ կրնայ հասցընել, ինչու որ թէ որ յանձնառուն պատուաւոր մարդ ալ ըլլայ, կրնայ ծուռ հասկընալ. բայց թէ որ խորամանկ, խաբեբայ ու պատիւը բանի տեղ չդնող մարդ է, կամօք ծուռ կ'իմանայ ու ծուռ մեկնութիւն կու տայ: Ա՛յնոր համար յանձնարարողը բան մը ապստարած առեւնք իր թղթին մէջ ճիշդ պիտ'որ որոշէ,

Ա. Ա՛խիւթը: Ա՛յն ապրանքները, որոնք որ իր հաշուին պիտ'որ գնուին կամ ծախուին, պէտք է որ ճիշդ ու որոշ գրուած ըլլան: Ա՛յէ որ ապրանքներուն մէկը մէկալէն ունեցած տարբերութիւնները գրելով միայն կրնայ որոշ իմացընել, ան առեւնք անիկայ բաւական ճշգրտութիւն սեպելով կրնայ այսչափով շատանալ. բայց երբ որ աս կերպով իրը բաւական յայտնի ու որոշ չկրնար ստորագրել ու ցուցընել, ան առեւնք նոյն ապրանքէն, օրինակ մ'ալ խաւրելու է: Օ՛ր օրինակ ան մետաղէ ապրանքները, որոնք հասարակօրէն գործատուներ մէկ թուանշանով (նոմերայով) կը նշանակէ, եւ որպիսութեան ու տեսակին կողմանէ նոյն կ'ըլլան, կրնայ իմացընել, երբ որ նոյն թուանշանը ու տեսակը գրելու ըլլայ. բայց դոյնին կողմանէ քիչ զանազանութիւն ունեցող մետաքսէ ապրանքները, նոյնպէս տպուած ձեւերուն կողմանէ մէկը մէկալէն տարբեր եղած բամբակէ ապրանքները եւ այլն, չկրնար ստորագրել կամ բաւական աղէկ իմացընել, անոր համար օրինակով մը ցուցընելու է:

Բ. Վ՛ինը՝ որով ապրանքը պիտ'որ գնուի կամ ծախուի: Արովհետեւ աս գինը գրելթէ չկրնար ճշգրտորոշուիլ, անոր համար գնելու համար յանձնարա-

բութիւն մը ըրած ատենդ, յանձնառուին պէտք եւս գրել ամենէն բարձր գինը որ ապրանքը գնելու համար կրնայ տալ. իսկ ծախելու համար ըրած յանձնարարութեանդ ատենը իմացընելու եւս ամենէն վար գինը, որով ան ապրանքը կրնայ ծախել: Ասկից զատ պէտք եւս նաեւ անոր իշխանութիւն տալ, որ պէտք ու հարկաւոր եղած ատեն այնպիսի գնով մը կարենայ ծախել, որչափի որ իրեն տուած իշխանութեան վերջին սահմանը կը հասնի: Աս տեսակ գինը վերջին գին կը զոյգուի:

Գ. Օ՞ր ծախելուն վտանգը, եւ թէ փնասը որուն վրայ է, յանձնարարողին չէ՛նէ յանձնառուին: Թէ որ յանձնառուն՝ գնած փոխանակագրերուն ու յանձնարարողին հաշուին՝ ուրիշներուն տուած ստակներուն յաջողութեանը երաշխաւոր կեցած է, ան ատեն կ'ըսուի, որ իր երաշխաւորութեանը վրայ կը դործէ, ու իր աս աշխատութեանը համար առած վարձքը երաշխաւորչէք կ'անուանուի: Աս վարձքը ու յանձնառողչէքը յանձնարարողը ու յանձնառուն առջի յանձնարարութեան ատենը պէտք է որ մէջերնին ճիշդ որոշեն, որպէս զի ետքէն շփոթութիւններու առիթ չըլլայ:

Գ. Ա՛յ ճարելու կերպը եւ կամ թէ ծախած կամ գնած ապրանքներուն գիմացը մէկը մէկալին երբ ու ինչպէս ստակ պիտ' որ անցընեն: Թէպէտեւ ստոյգ է որ երբեմն յանձնարարողը՝ յանձնառուին, ու երբեմն ալ յանձնառուն յանձնարարողին ստակ վճարելու կ'ըլլայ, դարձեալ երբեմն յանձնառուն յանձնարարողին, երբեմն ալ յանձնարարողը յանձնառուին ապրանք կը խրկէ, ու ասոնց նայելով հաստատուն չէ, թէ որը որուն պիտ'որ վճարէ, բայց միշտ հարկաւոր է, որ յառաջուց ասոր վրայ վեր ի վերոյ մէջերնին խօսած ըլլան, ու ետքէն թէ յանձնարարողին թղթերուն եւ թէ յանձնառուին անոնց տուած պատասխանին մէջ ճիշդ որոշուի ու մանրամասն գրուի, որ-

պէս զի վերջէն իրարու մէջ շփոթութիւն ու վէճ կամ
կռիւ ծագելով, երկուքն ալ վտանգի մէջ չիյնան:

Ե. Սերջապէս զանազան դործքերու նայելով,
ամէն մանր մանր պարագաները:

Սի կարծեր որ ասանկ մանր մանր ու ընդհանուր
պահանջմունքները յանձնառուին հաճոյական չըլլար:
Ինչու որ արդար ու պատուաւոր յանձնառուն կ'ուզէ
ու կը բաղձայ, որ թէ իր իրաւունքը ու թէ իր պար-
տականութիւնը յայտնի ու որոշ ըլլայ. ասոր հակա-
ռակ խաբեբայ ու նենգաւոր յանձնառուներն են, որ
ամէն բացայայտութիւնը ու յայտնի դործք դործելը
կ'ատեն, բայց յայտնի բան է, որ այսպիսիներուն վրայ
մարդ վստահութիւն ու ապահովութիւն չկրնար ու-
նենալ, որն որ մէկ յանձնառուի մը ամենէն աւելի հար-
կաւոր բանն է, անոր համար ալ իրեն խօսքերուն՝
որչափ որ ուզէ մարդ, այնչափ կը հաւտայ:

49. Հանձնառուին պաշտօնը յանձնարարողին
ուղածը կամ հրամայածը կատարել է, անոր համար
ալ իրեն յանձնարարութիւն եղածէն աւելի կամ պա-
կաս չկրնար դործել: Ասիկայ աղէկ կատարելու համար,
պէտք է նայի, որ

Ա. Ուղուած ապրանքէն ճիշդ ու որոշ օրինակ
բերել տայ:

Բ. Ճիշդ անոնց հետեւի. բայց

Գ. Թէ որ պարագաները այնպէս փոխուին, որ
յանձնարարողին ուղածին պէս կատարելը անկարելի
ըլլայ, զրէ ու անոր իմացընէ ու նոր հրամանի սպասէ:

Դ. Հանձնարարողին բարին այնպէս հոգայ, իբրեւ
թէ իրեն շահն է:

Ե. Աւածին, տուածին ու եղած շահին վրայ
յանձնարարողին ճիշդ հաշիւ տայ, ու իր յանձնա-
ռողէքէն զատ ուրիշ աւելի շահ մը չյուսայ ու
չառնու:

50. Հանձնարարութիւնը, ինչպէս որ իրին բնու-
թիւնն ալ կը ցուցընէ, յանձնարարողին համար շատ

մեծամեծ վտանգներ ունի, որոնք շատ անգամ վարժ
ու հմուտ վաճառականի աչքէն ալ կը սպրդին ու կը
ծածկուին, եւ ետքը, բայց շատ ուշ իր փորձովը կը
սորվի ու կը ճանչնայ: Աստ կանոնի պէտք է որ յանձն-
արարողը կամ թէ ըսենք վաճառականը՝ յանձնա-
ռութիւն քովը կամ ստակ եւ կամ ապրանք ունենայ,
ու շատ անգամ իրեն ու յանձնառութիւն մէջ հաշուի
տարբերութեան համար խնդիր ելլելով, յանձնառուն՝
յանձնարարողին իր քովը մնացած ստակը չուզեր
խաւրել, մինչեւ որ հաշիւները շտկուին ու հաւասար-
ցուին, ու քանի որ աս շփոթութիւնը կը տեսէ,
յանձնարարողին ստակ կը պակսի ու նեղը կը մանէ:

Շատ անգամ յանձնարարողը, թէ որ խաբեբայ,
նենգաւոր ու պատիւը արհամարհող յանձնառութի մը
ձեռք իյնալու ըլլայ, ծախելու համար խրկած ապ-
րանքներուն վրայ մեծ փնաս կ'ընէ, ինչու որ սովորաբար
այսպիսիները՝ յանձնարարութեամբ ծախելու համար
ապրանքներ կ'առնուն, ու նոյն տեսակ ապրանքներով
իրենց հաշուին ալ առուտուր կ'ընեն: Այլ որ ան
իրեն յանձնուած ապրանքին գինը իյնալու ըլլայ, ու
անկից ըստ մասին ծախուած ալ ըլլայ, յանձնառուն
իր յանձնարարողին կը գրէ, թէ ապրանքդ չծախուիր
կոր, մթերանոցին (հաշիւ) մէջ կեցեր է, ու
ծախուածին տեղ իր ապրանքին մնացածէն կը գնէ,
իսկ երբ որ գիները կը սուղնան ու կը բարձրանան,
կը գրէ որ արդէն ինքը յառաջագոյն տեղւոյն աժան
գնովը ծախած է, ու սուտ մուտ գիներ ու հաշիւ-
ներ կը յարմարցնէ: Այլպէտեւ ասանկ խաբեբաները
հմուտ ու տեղեակ յանձնարարողին հակող աչքէն եր-
կայն ատեն չեն կրնար պրծիլ ու անտես մնալ, բայց
ի՞նչ օգուտ, որ փնասը արդէն եղած կ'ըլլայ, ու
շատ անգամ դատաստանաւ ալ չկրնար իմացուիլ ու
ցուցուիլ:

Ան յանձնառուները, որոնք սովորութենէ դուրս
քիչ յանձնառողէքով գոհ կ'ըլլան, հասարակօրէն

յանձնարարողին խրկած ապրանքին գինէն գողնալով, յանձնառողէքին պակասը լեցընել կը յուսան: Թէ որ յանձնառուն իր պարտքը ալէկ հաւատարմութեամբ ու արդարութեամբ կատարելու ըլլայ, ծախուածին գինէն հարիւրին երկու իրեն մաս հանելը՝ շափաւոր վարձք է: Թէպէտեւ երբեմն այնպէս կը պատահի որ անիկայ իր յանձնառողէքը շուտով ձեռք կը ձգէ, բայց շատ անգամ ասոր հակառակը անանկ դէպքեր կը պատահին, որ իր բրած ծառայութիւնը վաստակածէն աւելի կ'ըլլայ, երբեմն ալ իր աշխատութեանը տեղ ձեռքը բան չանցնիր, ապրանքը ծախելու համար ասդին անդին կ'իյնայ, առտուրնէ մինչեւ իրիկուն կ'աշխատի, բայց գնող չգտնուելով դանդ մը յանձնառողէք չկրնար գտնել:

51. Ար կարծուի հասարակօրէն, որ յանձնարարութեան առուտուրը յանձնառողին ամենեւին վտանգ մը չունի, ու կան անտեղեակ ու անփորձ վաճառականներ, որոնք առանց իրենք զիրենք ճանչնալու ասանկ վտանգներու մէջ իրենք զիրենք կը ձգեն. բայց ասանկ կարծողները շատ կը սխալին:

Շատ անգամ կը պատահի, որ յանձնառուն յանձնարարողին համար ապրանք գնելու կ'ըլլայ, ու ստակը յանձնարարողէն կանխիկ առած չըլլար: Հասարակօրէն խնդրուած ապրանքը յանձնարարողին համարմանը վրայ կամ իր վրայ պարտք առնելով կը գնէ, ու յանձնարարողը փոխանակագիրը չվճարած՝ անոր հրամանին ու կարգադրութեանը համեմատ՝ ապրանքը խրկած կամ տրամադրած կ'ըլլայ: Արդ թէ որ յանձնարարողը՝ փոխանակագիրը վճարելէն յառաջ անանկանալու ըլլայ, ան ատեն յանձնառուն նոյն փոխանակագիրը վճարելու կը պարտաւորի, ու ան ապրանքին տեղը, որն որ երբորդի մը անցած ու ալ անոր ստացուածքը եղած կ'ըլլայ, բան մը չկրնար առնուլ:

Յանձնառուն՝ իրեն գնելու համար եղած յանձն-

արարութեանց մէջ չխաբուելու համար, պէտք է որ ապրանքները աղէկ ծանօնայ, ու միայն իր քննութեանը վստահանայ, ինչու որ առանկ գործքերու մէջ ուրիշներուն նաեւ նոյն իսկ միջնավաճառներու ալ քիչ վստահութիւն ցուցընելու է: Ասկից զատ նաեւ իր յանձնարարողն ալ աղէկ ծանօնալու ու անոր ինչպէս մարդ ըլլալը դիտնալու է, մանաւանդ անոր համար որ անոր հաշուին այնչափ ապրանք պիտ'որ գնէ, ու երկայն ատեն անոր տեղը ձեռքը ամենեւին ստակ պիտ'որ չանցնի, մանաւանդ երբ որ ձեռքը եւ ոչ փոխանակագիր ունի: Վիտնալու է, որ դիտող մարդիկ (սէր+ւոյն+էր) շատ անգամ իրենց կարողութենէն վեր բաներ կ'որոշեն, ու գրածնին կամ որոշածնին քիչ մը ետքը ետ կ'առնուն, ու ամենեւին չեն հոգար որ արդեօք ասով յանձնառուն ինչպէս նեղը կը մտնէ:

Արշափ անգամ որ յանձնառուն որ ինչ եւ իցէ պատճառաւ յանձնարարողին համար փոխանակագիր կ'ընդունի, ինչպէս ըսեմ երբ որ անոր հաշուին փոխանակագիր կը գնէ, եւ կամ ծախած ապրանքին դիմացը առնելու ստակին տեղ փոխանակագիր կ'առնու, խոհեմութիւնը կը պահանջէ որ ինքը մէջը չմտնէ, ու անունը մէջը չխօթէ, հապա կամ ան փոխանակագիրը յանձնարարողին հրամանին (ըստ հրամանի Ա. Ա.) քաշել ստայ, եւ կամ անոր ձեռքովը՝ որմէ որ փոխանակագիրը կ'առնու, յանձնարարողին վրայ դարձընէ (հէրոյ ընել տայ), որպէս զի չըլլայ, որ ինքը մէջը մտնելով, անանկ դէպք մը պատահի, որ անկիայ վճարելու ստիպուի: Բայց յայտնի բան է որ աս զրուցածներնէս դուրս է ան դէպքը, երբ որ յանձնառուն երաշխաւորութեամբ կը գործէ:

Վնելու համար եղած յանձնարարութեանց մէջ շատ անգամ յանձնառուն՝ ստակը կանխիկ վճարելու կը ստիպուի, ու հասարակօրէն ընդունած փոխանակագրեր կ'ունենայ: Ասանկ պարագայի մէջ այնպէս

Հաշիւ կ'ընէ, որ մինչեւ ստակը վճարելու, կամ ստորագրած փոխանակագրին վճարուելու ժամանակը հասնի նէ, քովը եղած ապրանքները կը ծախուին, բայց շատ անգամ անանկ պարագաներ կը պատահին, որ ապրանքները յանձնարարողին սահման դրած վերջին աժան գնովն ալ չկրնար ծախել, ու վճարմունքներ ունենալուն պատճառաւ բարձր ու շատ տոկոսիքով պարտք առնելու կը ստիպուի, ու ան ապրանքը ծախելուն համար առած յանձնառողէքը եւ ոչ ան տոկոսիքին կրնայ հաւասարիլ:

Յանձնառողէքը, ինչպէս վերը ըսինք, հասարակօրէն հարիւրին երկու է. բայց աս ալ կը զօուցենք, որ երկու վաճառական ասոր վրայ մէջերնին զատ դաշնագրութիւն ու որոշմունք կրնան ընել: Նաեւ զանազան երկիրներ, զանազան յանձնառողէք սովորական կրնայ ըլլալ:

Դ. Առտուի մէջտեղէն Կոնստանտնուպոլիս:

52. Տուչութեամբ առուտուր (marché à livrer, à terme): Ասանկ կը կոչուի ան առուտուրը, երբ որ գեռ պատրաստ չեղած ապրանք մը գնելու վրայ խօսք կ'ըլլայ, ու ծախողը՝ որոշ ժամանակ մը անցնելէն ետքը տալու, իսկ գնողը որոշեալ ժամանակէ մը ետքը աս կամ ան գնով առնելու իրարու խօսք կու տան: Ասանկ վտանգաւոր գործողութեան մէջ, որչափ որ գնելու ապրանքին գինը անորոշ ու փոփոխութեան տակ ինկած է, գնողը պիտ' որ նայի, ու հաւանակաւ նութեամբ որոշէ:

Ա. Գնելու նիւթը: Յայտնի բան է, որ անգործ ու չմընցած ապրանք մը՝ չկրնար ալ տեսնուիլ, անոր համար կամ վաճառականներու ճշգրութեամբ ստորագրուած պիտ' որ ըլլայ, ու անոր որպիսութիւնը վաճառականներու կանոնով, նշաններով որոշուած պիտ' որ ըլլայ, եւ կամ երկու դաշնագրողներուն միաբան հաւանութեամբը օրինակը կնքուի, ու պահուի կամ իրենց քովը եւ կամ երրորդ պատուաւոր ու համարում ունեցող անձի մը քով:

Բ. Ապրանքը տրուելուն ժամանակն ու տեղը :
 Ասոնք երկու դաշնագրողները մէջերնին պիտի որոշեն
 կամ իրենց ազատ կամօքը եւ կամ ուրիշ պարագայի
 մը կապուելով, ինչպէս ըսեմ ժամանակին նկատմամբ
 իրարու մէջ հաստատեն, թէ երբ որ նաւը հասնելու
 ըլլայ :

Գ. Ս՝ ճարուելու գինն ու ինչ կերպով վճա-
 րուելիքը :

Աս զրուցածնիս գնողին կողմանէ մտածելու բաներ
 են : Իսկ ծախօղը, թէ որ իրին վրայ ստուգութիւն
 ու ապահովութիւն չունի աւելի վտանգի մէջ է, անոր
 համար պէտք է մտածէ . Ա. Թէ արդեօք շինելու ու
 տալու ապրանքները ստուգիւ իրօք ալ կրնայ ճարել
 թէ չէ : Թէ որ ան ապրանքէն տեղ մը պատրաստ
 ունի, ան ատեն ապահով է . բայց երբ որ չունի ու
 ապօպրած է, ան ատեն ժամանակին հասնելուն ու
 յաջողելուն միշտ վտանգ կայ : Բայց երբ որ այնպէս
 միտքը դրած է, որ տալու ատենէն յառաջ պիտի
 դնէ, ան ատեն մեծ հիմն ու հաւանականութեան շատ
 պատճառներ պիտ' որ ունենայ, որ աս ապրանքէն ու-
 րիշին խոստացածին չափ ատենին իրեն օգտակար
 գնով մը կրնայ ճարել : Բ. Արդեօք յանձնելու
 ատենը որոշուի նէ, ստուգիւ ապրանքը ան ժամանա-
 կին կրնայ հասցընել . Գ. Ան ապրանքին համար՝ մին-
 չեւ յանձնելու ժամանակը ուրիշ հիմակուան որոշելու
 գինէն աւելի տուող չը կրնար արդեօք գտնել : Դ.
 Պէտք է որ յանձնելուն ու վճարման ամէն պարագա-
 ներն ու պայմանները ճիշդ որոշէ, ու կարգաւորեալ
 կերպով դաշնագրութիւն ընէ, ուր որ պարագաները
 յարմար ու հարկաւոր կ'երեւցընեն՝ օրինակ առնու կամ
 տայ, որպէս զի ասանկ գործքի մը մէջ, որ արդէն ըստ
 ինքեան վտանգաւոր է, հարկաւոր թէութիւններն ալ
 պակսելով, աւելի եւս մեծ վտանգի մէջ չի յնայ :

53. Սէկ տեսակ առուտուր մ'ալ կայ, որ Աւարձ-
 քով առուտուր կ'ըսուի, որն որ տուչութեամբ առ-

աւտուրին հետ գրեթէ նոյն է, միայն ասով անկից տարբերութիւն ունի, որ ասոր մէջ գնողը՝ ապրանքը գալէն ետքը առնելու չպարտաւորի, բայց ծախողը բերելու կը պարտաւորի: Այժմ որ գնողը՝ ապրանքը պահել ուզէ, ան ատեն դաշնագրած գինը պիտ'որ վճարէ, ու ապրանքը առնու. բայց երբ որ չպահէր, ան ատեն պէտք է որ դաշնագրած վարձքը հատուցանէ, որպէս զի ապրանքը շնորհունելուն ու վտանգին համար ծախողին հատուցումը ըլլայ:

54. Բաժանորդութեան թղթերու (սոսիալիզմ) կամ բաժանորդութեան առուտուր: Արովհետեւ շատ գործքեր կան, որոնց ձեռք զարնելը առանձինն մէկ մարդու կարողութենէն վեր է, ինչպէս ըսեմ Թրեւտու ու Աստանդինուպոլսոյ եւ ուրիշ արեւելքի քաղաքներու մէջ շոգենաւներու երթեւեկութիւն հաստատել. դարձեալ կան գործքեր ալ, որոնց հետ անանկ մեծ վտանգներ կապուած են, որ մէկ մարդ մը առանձին անոնց դէմ չկրնար դիմանալ. ասանկ գործքերը յառաջ տանելու ու գլուխ հանելու համար շատ մարդիկ մէկտեղ կը միաբանին, ընկերութիւն մը կը հաստատեն, որն որ Բաժանորդութիւն կ'ըսուի: Աս գործքիս համար հարկաւոր եղած դրամագլուխը, որոշ, զոր օրինակ 100, 200 ու մինչեւ 1000-նոց մասեր կը բաժնեն, ու աս մասերուն նայելով, 100-նոց, 200-նոց ու մինչեւ 1000-նոց թղթեր կը հանեն, որոնցմէ ամէն մէկը Բաժանորդութեան թուղթ կ'ըսուի, եւ սով որ կ'ուզէ ու քանի հատ որ կ'ուզէ ան թղթերէն կ'առնու ու անոր տեղը առձեռն պատրաստ դրամ կը վճարէ: Աս կերպով ստակ ժողովելով, ան գործքը կը սկսի, յառաջ կ'երթայ ու գլուխ կ'ելլէ: Տարւոյն վերջը թէ որ աս գործքէն վաստակ եղած է, անիկայ ամէն ան թղթերէն առնողներուն (որոնք Բաժանորդ [սոսիալիզմ] կ'ըսուին) կը բաժնեն: Ամէն մէկ բաժնին ինկած շահը Բաժանելի (dividende) կը կոչուի, որն որ հարիւրին, 2, 3, ... 10 եւ այլն կրնայ ըլլալ: Արչափ

ատեն որ աս սկսուած գործքը կը շարունակուի, բա-
 ժանորդներէն մէկը չկրնար իր բաժանորդութեան
 թղթին ստակը պահանջել ետ առնուլ. բայց ուրիշին
 ծախելու իշխանութիւն ունի: Ասոր տեղը տուած
 ստակէն աւելի կամ պակաս առնելուն նայելով կը շահի
 կամ կը մնասի: Ասկից կը ծագի Բաժանորդութեան
 թղթերու առուտուր, որն որ Արեւելեան Հնդկաստան,
 Ամերիկա, Լոնտոն, Ամստերտամ, Վիէննա, Փարիզ,
 եւ այլն շատ երեւելի է: Ապա ուրեմն Բաժանոր-
 դութեան թուղթը ընկալագիր մըն է, որն որ ընկե-
 րութեամբ գործք մը յառաջ տանելու համար տրուած
 առձեռնպատրաստ դրամին գիմացը կը տրուի, որով
 ան թուղթը ձեռքը ունեցողը դաշնագրութեան հա-
 մաձայն՝ ան գործքէն յառաջ եկած շահին մասնակից
 կ'ըլլայ, եւ նաեւ (թէ որ մնաս ալ կայ) մնասին ալ
 հաղորդ կ'ըլլայ: Հասարակօրէն գործքին յաջողիլն ու
 չյաջողիլը՝ գործքին սկսելու ատենները անորոշ կ'ըլլայ,
 անոր համար ալ Բաժանորդութեան թղթերը ան ա-
 տենը առուտուրի չեն ելլեր, բայց քիչ մը ետքը երբ
 որ գործքին յաջողութիւնն ու յառաջացումը տես-
 նուի, ան ատեն ասոնք ալ երբեմն բարձր ու եր-
 բեմն ալ ցած գնով կը գնուին ու կը ծախուին:

Բաժանորդութեան թղթերուն գինն ու արժէքը
 կէս մը Ա. Ան գործքին համար գրուած ստակին
 ապահովութենէն, կէս մ'ալ Բ. Ան գործքէն յա-
 ռաջ եկած կամ յուսացուած շահին մեծութենէ
 կ'առնուի, բայց միանգամայն Գ. Ստակին քիչութեան
 կամ շատութեան նայելով քիչ կամ շատ փնտռուիլն
 ալ, ու անոնք աւելի օգտիւ գործածելու առիթներն
 ալ գինը կ'աւելցընեն ու կը պակսեցընեն:

Թէ որ հասարակ ատեն դրամագլխոյ մը բերած տոկո-
 սիքը սովորաբար 100 ին 5 ըլլայ, իսկ Բաժանորդութեան
 ընկերութենէն յառաջ եկած շահը 1000 ին 100 ինչաւու-
 ըլլայ նէ, ան ատեն յայտնի բան է որ աս վաստակը վերի
 դրամագլխին հետ համեմատելով 2000ի վաստակ է: Ասոր
 համար է, որ Բաժանորդութեան թղթերուն գիները կ'եւ-

լեն ու կ'իջնան, ինչու որ վաստակն ալ փոփոխական է : Բայց թէ որ վաստակը միօրինակ քանի մը տարի տեւէ, ու յոյս ըլլայ որ անանկ կ'երթայ, եւ կամ աւելի կը շատնայ, ու ստակը ուրիշ տեղ աւելի շահով դործածելու յոյս չըլլայ, ան ժամանակը ան թղթերը որ քեզի 1000 արժած են, դիւրաւ 1200 ի, 1500ի նաեւ 2000 ի կրնան ծախուիլ : Ալեկնայի Գանուրի շոգենաւի ընկերութեան հաստատուելու ատեն հանած 500նոց թուղթը՝ ժամանակ եղաւ որ 597ի ծախուեցաւ, բայց ատեն ալ եղաւ որ 410ով ալ դժուարաւ կ'երթար :

55. Տէրութեան թղթերով առուտուր : Տէրութեան թղթեր կը կոչուին, ան ամէն պարտականութեան թղթերը, որոնք տէրութիւնը կամ կառավարութիւնը պարտք առած գրամագլխոյն համար կուտայ : Աս ընդհանուր անուան տակ կ'երթան թէ ան ամէն թղթերը, որոնք տէրութիւնը՝ իր արտաքոյ կարգի ծախքերը վճարելու համար առած պարտքին գիմացը կուտայ, որոնց համար տոկոսիք կը վճարէ, եւ թէ անոնք, որոնց համար տոկոսիք չվճարեր, հապա երբեմն երբեմն վիճակահանութիւններ (բէռն-գնէր) որոշած է, որոնք որոշած ժամանակին հանելով, ան պարտքին համար տուած պարտականութեան թղթերը կը վճարէ :

Տէրութեան թղթերով առուտուր ընելու համար ետեւէն եկած կանոններն ու հիմունքը միտք առնելու է :

Ա. Արբ որ ուրիշ կողմանէ ամէն պարագաները հաւասար են, ան ատենը ան պարտականութեան թղթերը աւելի յարգի են, որոնց համար պարտատէրը կրնայ ծանուցում ընել, ու ստակը ուղել, ու ծանուցում ընելէն քիչ մը ետքը պիտ'որ վճարուի, քան թէ անիկայ, որն որ ծանուցում չունի. եւ կամ ծանուցանելուն վրայ երկայն ատեն անցնելէն ետքը պիտ'որ վճարուի :

Բ. Անիկայ աւելի յարգի է, որուն որ գրամագլուխը աւելի ազահով է :

Գ. Որն որ մեծամեծ ու շատ արտօնութիւններ ունի:

Դ. Որուն որ տոկոսիքը աւելի է, ու կարգաւորեալ պիտ' որ վճարուի:

Ե. Որն որ շատ կը փնտռուի, ու անիկայ գնելու համար բաւական առձեռնպատրաստ դրամ ալ կայ:

Իսկ վիճակահանութեան պարտականութեան թղթերուն առուտուրին համար աս կանոնները միտք առնելու է:

Ա. Այրբ որ ուրիշ կողմանէ ամէն պարագաները հաւասար են, անիկայ աւելի յարգի է, որուն ինչ բլլալիքը որոշուելուն, ու քաշուելուն ժամանակը աւելի մօտիկ է:

Բ. Այնչափ աւելի յարգի է, որչափ որ բլլալու շահը մեծ, ու կորսուելիքը քիչ է:

Գ. Որչափ որ վաստըկելու աւելի յոյս կայ:

Դ. Որչափ որ վաստըկածին վճարմունքը ապահով է:

Ե. Որչափ որ վաստըկածին հետ շատ ու մեծ արտօնութիւններ կապուած են:

Զ. Ի վախճանի, որչափ որ աւելի շատ կը փնտռուի, ու գնելու համար պատրաստ շատ ստակ ալ կայ:

Ամէն առուտուրներէն աւելի, աս տէրութեան թղթերուն առուտուրին մէջ անկարգութիւն ու խառնաշփոթութիւն ու անհաստատութիւն կը տիրէ: Հետ անգամ կը պատահի, որ պատերազմի ու խաղաղութեան, տէրութեան ելեւմտիցը վիճակին, կառավարութեան պատրաստութիւններուն, պաշտօնեաներուն փոփոխութեանը, եւ ուրիշ աս տեսակ բաներու վրայ սուտ ու մուտ համբաւներ ելլելով, տէրութեան թղթերուն գիներն ալ կ'իյնան ու կ'երկն: Ասանկ սուտ համբաւներ հանելու անկարգութիւնը կամ խաբէութիւնը քանի մը տեսակ մարդկան ու մանաւանդ ասանկ թղթերով առուտուր ընողներուն

մէջ տարածուած է, ու տէրութիւնը չկրնար ասիկայ դիւրաւ ջնջել, որովհետեւ թէ որ ասանկներուն հետ խառնու վարուելու ըլլայ, աւելի գէշ կ'ըլլայ, ինչու որ ան ատենը ասանկ համբաւները գաղանի ու ծածուկ կը տարածեն, որն որ աւելի վտանգաւոր է: Ասանկ լուրերը, որ ծաղու համար հասարակօրէն Ահմէտ-նոցի (պարսպ) նորալուրեր կը կոչուին, խելացի մարդու մը չեն կրնար ազդել, ու միայն անմիտ մարդիկ խաբուելով անոնք ստոյգ կը համարին: Բայց աս ալ ըսելու ենք, որ վաճառականը աս կերպ լուրերէն ան թղթերուն իյնալն ու բարձրանալը իր օգտին ու շահին կրնայ ծառայեցընել: Տէրութեանց վիճակը, պատերազմը, խաղաղութիւնը՝ որ իրօք շատ անգամ կը պատահին, ասոնց գիտներուն վրայ շատ ազդեցութիւն ունին:

Տէրութեան թղթերու առուտուր ամենէն աւելի Լոնտոն, Ամստերտամ ու Վիեննա կ'ըլլայ. շատ վաճառականի տներ աս առուտուրին կը զբաղին, ու մասնաւոր միջնավաճառներ (Էլէւէլէր) կան, որ գնողներ ու ծախողներ կը փնտռեն: — Գրեթէ ամէն տէրութեանց մէջ ասանկ պարտականութեան թղթեր կը դառնուին. Անգղիան իր Հոգերը, Գաղղիա իր Ռանդ ըսուած թղթերը, Հոլանտա իր Ինդէկրալն ու Ռանձները, Սպանիան՝ իր Արտոասը ու Ագուադոսը, Ռուսաստան՝ իր վկայականները, եւ այլն եւ այլն ունի: Ասոնց մանրամասն քննութիւնն ու ուսումը սորվիլ ուզողը, ասոնց վրայ եղած մասնաւոր գրքերը կարդալու է, սեղանաւորներէն ու միջնավաճառներէն տեղեկանալու է:

Աս նիւթիս վրայ ալ մեր ազգին մէջ մինչեւ հիմա դրուած դիւրք մը չկայ: Ասանկ բաներու տեղեկութիւնը՝ վաճառականի մը շատ հարկաւոր բան է, ասոնցմով է որ ետեւէն եկող Եւրոպացիք, իրենցմէ յառաջ եղող վաճառականները անցան: Մեր ազգին դրադէտներն ալ ասանկ գիտութիւնները ազգին մէջ խոթելու պիտ'որ ջանան, թէ

որ ազգը թէ նիւթականին եւ թէ մաււորականին կողմանէ ծաղկեցընել կ'ուզեն :

Ե. Առաջինը մէջ գտնուող գոյմաները :

56. Ամայական կամ թէ վաճառականի մը առանձին կամքէն ու հաճոյքէն (+էֆէն) կախում ունեցող պայմանները՝ դիտութեան ու դիտնական քննութիւններու ամենեւին նիւթ չեն կրնար ըլլալ, ինչու որ իրարու հետ առուտուր ընող անձինքներուն վիճակին, առանձին պարագաներուն նայելով հաղարումէկ տեսակ կրնան ըլլալ, ուստի եւ չեն կրնար ալ մէկիկ մէկիկ համրուիլ ու քննուիլ : Արբեմն վաճառականը այնպիսի գնով ապրանք կը գնէ, որն որ որոշ ժամանակ ետքը ուրիշ վաճառատեղւոյ մը մէջ փոխանակազրով պիտի վճարուի, երբեմն ալ աս վճարմունքը ապրանքին տիրոջը յանձնուելէն կախում կ'ունենայ, իսկ երբեմն ան ծախուած ապրանքին տեղ երրորդէ մը առնելու ստակէն : Արձեալ ծախուածին ընդունելի ըլլալը ըստ հաճոյից դրուած պայմաններէն կախուած կ'ըլլայ. համառօտ ըսենք, ասանկ ըստ հաճոյից դրուած կամայական պայմանները՝ իրարու հետ դաշինք դնող երկու կողմանց առանձինն հանգամանքներէն կը կախուի, ու ընդհանրապէս ասոնց վրայ ուրիշ կանոն չկրնար դրուիլ, բայց եթէ աս, որ վաճառականը առանց մեծ ու երեւելի պատճառի մը հասարակ սովորական պայմաններէն չհեռանալու է, որ իր վրայ տրանջել չտայ, թէ իրեն առուտուրի բարեկամներէն անսովոր պահանջմունքներ կ'ընէ : Աճառականին գործքը սովորաբար հասարակ ու ճանչուոր մարդիկներու հետ ըլլալով, սովորականէն դուրս եղած բանը անոնց զարմանալի կու գայ, ու աչքի կը զարնէ :

57. Առուտուրի մէջ գործածական եղած պայմանները երկու տեսակ են, մէյ մը Էական, մէյ մ'ալ Սովորութենէ դրուած կամ սովորութեամբ ընդունելի եղած պայմաններ : Այսինքն զլիաւոր ու բուն պայմանները ասոնք են :

Ա. Ճիշդ ու բացայայտ պիտի որոշուին ապրանքները, որոնք առուտուրի նխութեր կամ առարկաներն են:

Բ. Ապրանքին դիմացը ինչ որ պիտի հատուցուի, հաստատ պիտի որ որոշուի. թէ որ ապրանքը ծախուած է, անոր դիմացը տրուելու ստակը, ստակին տեսակը, եւ այլն. իսկ թէ որ եղածը ապրանքներու փոխանակութիւն է, տուածիդ դիմացը առնելու ապրանքներդ, որոնց վրայ քու ստացուածքներուդ պէս իրաւունք ունիս:

Գ. Հանձնելուդ, կամ թէ ըսենք ապրանքը քեզմէ հանելուդ պայմանները:

Դ. Օտխած ապրանքիդ տեղ առնելու ստակիդ վճարուելուն կերպը, կամ թէ ըսենք արժէքը ձեռք բերելու կերպը:

58. Իսկ սովորութեամբ ընդունուած պայմանները ասոնք են, որոնք կ'արժեն, քանի որ առուտուրի մէջ բացայայտ հակառակը չդաշնադրուիր:

Ա. Ապրայ (Տրայ): Ա՛յ՝ աճառականները՝ ապրանքի մը ամանին, տակառին, արկղին, ծրարին կամ պատասանքին (շէշ-լաթին), որն որ ապրանքին հետ մէկտեղ կը կշռուի, Ապրայ կ'ըսեն: Ա՛ն ապրանքներուն ապրան, որոնք առանց վնասելու իրենց ամաններէն կամ ծրարներէն դուրս կրնան հանուիլ, դիւրաւ կը գտնուի, երբ որ կշռելով ծրարին կշիռը կը գտնես, եւ կամ բոլորին կշռէն՝ ծրարին կշիռը կը հանես, որն որ Անխառն կամ զուտ (netto) ապրայ կը զըցուի: Բայց կան շատ ապրանքներ ալ, ինչպէս շաքարաջուր (շէշ-դ), եղ, բամբակ, եւ այլն, որոնք առանց վնասի կամ վտանգի մը ամաններնէն կամ ծրարներնէն դուրս հանելն ու առանձին կշռելը (որ ապրայել կրնայ ըսուիլ) դժուար, մանաւանդ թէ ապրանքին վնասակար եւ կամ դոնէ վտանգաւոր կ'ըլլայ: Ա՛սանկ ապրանքներուն ապրային կշիռը փորձով ու աչքի չափով իմանալու է: Ապրանքին ու

պատասխանքին կշիռը մէկտեղ առած՝ խառն (sporco, brutto) կշիռ կը զըցուի, իսկ մինակ ապրանքին կշիռը՝ Անխառն կամ զուտ (netto) կը զըցուի:

Սովորութեամբ ընդունելի եղած պայմանը աս է, որ ապրային գինը հարիւրին մէկ քանի հաշուելով՝ ապրանքին ծախուած գնէն վար կ'առնուի, եւ կամ թէ որ գնողը խառն կշռոյն նայելով ապրանքին գինը պիտ'որ վճարէ, ան ատեն ծախողը հարիւրին մէկ քանի աւելի կու տայ:

Բ. Չիր կամ Աքան տալ (հաշոյ): Ասիկայ ծախուած ապրանքին կշռոյն վրայ աւելի տրուածն է, եւ կամ զնողին առածին վրայ եղած յաւելուածը, որուն գինը ծախողը չկրնար պահանջել: Ասով հատուցում մը ըրած կ'ըլլայ ան փնասին տեղ, որն որ գնողը կը կրէ, երբ որ մեծ կտոր ու շատը մէկտեղ գնած ապրանքը կտոր կտոր ծախելու ըլլայ. կամ թէ ըսենք գնողին՝ շատը մէկտեղ գնելուն համար վրան պարգեւ կը տրուի:

Խոշոր ու հաստը (հաշոյ) ապրանքներուն առուտուրին մէջ վրան տրուածը կշռոյն հարիւր մասին մէկ մասն է, իսկ բարակներունը՝ հարիւրին կէս:

Սովորութենէ գրուած աս պայմանը կ'երեւայ որ վաճառականութեան սկիզբէն սկսած պիտ'որ ըլլայ, ու մինչեւ հիմա ալ կը տեսէ, թէ պէտեւ անիկայ պահելու համար մինչեւ հիմա համողող ու միտք հանգչեցընող պատճառ մը մտածուած ու յառաջ բերուած չէ: Ինչու որ գնողը յառաջունէ մտածելով, որ ծախողը վրան տալիքին համար գինը աւելի բարձր բռնած է, անիկայ վար զարնելու կը նայի: Աս պատճառաւ է, որ ծաղկեալ վաճառական ազգերը կամաց կամաց աս բանս կը վերջացընեն, վասն զի ազէկ նայելու ըլլանք, կը տեսնենք որ ասիկայ ըստ ինքեան կեղծիք ու ինքը զինքը խաբել մըն է, որն որ երկայն ու անօգուտ հաշիւներու ալ պատճառ կ'ըլլայ:

Գ. Այլ ար առնուլ, կտրել կամ Ռաշո, կամ թէ գնուած ապրանքին արժէքէն համեմատութեամբ վար

առնուած մասը, որն որ գնողին օգուտ է, ու իրեն
կը թողուի, երբ որ գնածին գինը՝ սովորական կամ
պայմանեալ ժամանակէն յառաջ կը վճարէ :

Շատ տեղեր գործատուներու սովորութիւն է, որ գնուած ապրանքներուն արժէքը վճարելու համար գնողին երկայն ատեն, այս ինքն քանի մը ամիս ժամանակ կու տան: Բայց առ անգործ մնացած դրամագլխոյն տոկոսիքը արդէն գործատէրը հաշուած ու անոր նայելով ապրանքին գինը որոշած կ'ըլլայ, անոր համար ալ երբ որ գնողը ժամանակէն յառաջ ստակը գայ վճարէ, ան ատեն տոկոսիքը թող կը տրուի:

Առուտուրի մէջ շատ անգամ անանկ ապրանքներ առ-
ջեւդ կ'ելեն, որ կէս մը փնասած կ'ըլլան: Աճառականը
ասոնք ծախելու համար դինը վար կ'առնու, կամ թէ որ դինը
հաստատունն պահէ նէ՝ կշիռը կ'աւելցընէ: Նոյնպէս թէ որ
ապրանքը մաքուր տեսակ չըլլայ, մէջը օտար մասունք ունենայ
նէ ան ատենն ալ մաքուր տեսակին գնովը ալ չկրնար
ծախուիլ:

Աս ապրանքին գնէն վար առնուած մասը հաշուելը թուարանութեան կը վերաբերի, որն որ համեմատութեան մէջ ասոր վրայ հարկաւոր կանոնները կու ապ: Աս կանոններով կը հաշուի նաեւ փոխանակագիր կտարէն (դէռօնդոյ ընելն) ալ, որն որ ասոր հետ պէտք չէ շփոթել:

Առուտուրը այսչափ ընդհանրապէս քննելէն ետքը, հիմա անոր առանձինն դործքերուն վրայ զատ զատ խօսելու սկսինք: Առուտուրին գլխաւոր դործքերը, Գնել, Ծախել, Վճարել ու Ուղեւորել են, անոր համար ալ առուտուրի ուսումը նոյն կերպով կը բաժնենք ու կը խօսինք, Ա. Գնելու վրայ, Բ. Ծախելու վրայ, Գ. Վճարելու վրայ ու Դ. Ուղեւորելու վրայ:

ᐱᐱ ᐱᐱ ᐱᐱ ᐱᐱ ᐱᐱ ᐱᐱ ᐱᐱ

ᠬᠤ ᠪᠤ ᠪᠤ ᠯᠤ ᠨᠤ ᠲᠤ ᠠᠨ ᠤ ᠤ ᠤ ᠤ

59. ՊՆԵԼՈՒ վրայ ընելու քննութիւննիս ու խօսելիքնիս մեր վախճանին օգտակար ընել կ'ուզենք նէ, միայն իրաւանց նկատմամբ քննելով ու մեկնելով չենք կրնար շատանալ, հապա վաճառականներու

նկատմամբ ու անոնց բմբռնածին նայելով գնելուն ինչ բլլալը քննելու ու մեկնելու, ու տալու կանոննիս աս սկիզբէն յառաջ բերելու ենք :

Արդ աս կողմանէ մտածելով Գնումն կամ Գնել է Ապրանքի մը օրինաւոր տէր բլլալ, ծախողին հաւանութեամբը ան ապրանքին գիմացը գին մը (ստակ) վճարելով, ու յուսալով որ ան ապրանքը աւելի բարձր գնով կրնայ ծախուիլ : — Վնելուն օրինաւորութեան ու իրաւունքներէ պահանջուած թէ ու թիւններուն վրայ խօսիլը՝ առեւտրական իրաւագիտութեան կ'իյնայ, ինչպէս որ վաստըկելու յոյս ցուցնող հաւանականութիւնը կշռելու ու չափըփելու սկզբունքներն ալ՝ գիտողութեան (սէնտիմենտ) կը վերաբերին : Բայց գնելու այլեւայլ տեսակներու վրայ խօսիլը, ու բուն գործքին բնութենէն սկզբունքներ յառաջ բերելը, որոնցմով աս կամ ան կերպը աւելի շահով կրնայ գործածուիլ, աս հատուածիս կ'իյնայ :

Թէ որ գնողն ու ծախողը, ապրանքին կեցած տեղը ներկայ են, ու ապրանքը աչքէ անցընելու արդէւք մը չկայ, ան ատեն գնելը բոլորովին պարզ կերպով մը կ'ըլլայ կը լմննայ, երբ որ գնողը կէս մը տեսնելէն ու քննելէն ետքը՝ կամ գնելու ապրանքին մասնաւորապէս որոշեալ գնով մը դաշնագրութիւն կ'ընէ, որն որ գնելու հասարակ ու սովորական կերպն է, եւ կամ ընդհանրապէս առանց գին մը որոշելու, խել մը այլեւայլ ապրանքները վրայէ վրայ հաշուելով՝ գին կը կտրէ ու կը դաշնագրէ : Բայց երբ որ գնողն ու ծախողը մի եւ նոյն տեղը ներկայ չեն, եւ կամ գնուելու ապրանքը նոյն տեղը չէ, եւ կամ գնողն ու ծախողը դաշնագրութիւնը մինակ իրենց մէջը չեն կրնար լմնցընել, եւ կամ թէ հաշիւները դոցել լմնցընել չեն ուզեր, ան ատեն գնելը աս հետեւեալ կերպերով կրնայ բլլալ. Ա. Առուտուրի ծառաներուն ձեռքով, Բ. Թղթակցութեամբ, Գ. Յանձնառուի ձեռքով,

Դ. Միջնավաճառներու ձեռքով, Ե. Տուչութեամբ,
 Զ. վարձատրութեամբ:

60. Ինչ կերպով որ ըլլայ, գնելը միշտ Գաշինք
 մըն է, անոր համար ալ կ'ենթադրուի որ յառաջունէ
 գաշնադրութիւն մը պիտ'որ ըլլայ, որուն մէջ ըլլալու
 գլխաւոր որոշմունքները երկու գաշնադրող կողմերուն
 կամքէն կախում ունին: Աայց շատ անգամ անանկ
 մասնաւոր ու երկրորդական պայմաններ ալ մէջ կը
 մտնեն, որով Գնման գաշինքին բնութիւնը կը փո-
 խուի, եւ ուրիշ տեսակ գաշնադրութիւն մը կ'ելլէ:
 Արդ որպէս զի ասիկայ չըլլայ, պէտք է միշտ ապրանքի
 մը տեղ, որոշեալ գումար գրամ տալու պայմանը
 հաստատուն գնել ու պահել, ու աս պիտ'որ ըլլայ,
 որ գնելը՝ առուտուրի մէկալ տեսակներէն զատէ: Ինչու
 որ եթէ ապրանքի մը գիմացը ապրանք մը տրուի նէ,
 ան ատեն գնել չըլլար, հապա փոխանակութիւն
 (Դր-Դր-) կ'ըլլայ. իսկ երբ որ ապրանքի մը գիմացը
 կէս մը ստակ կէս մ'ալ ապրանք կը տրուի, ան ատեն
 տալու ապրանքիդ ու ստակիդ իրարու համեմատու-
 թիւնը գործքին ինչ ըլլալը կ'որոշեն: Արեմն որպէս
 զի գնել ըլլայ, գիմացը ստակ (գրամ) պիտ' որ ըլլայ,
 ինչպէս վերը գրած սահմաննիս ալ կը յայտնէ:

61. Ա՛ւ՜ աճառականը առած ապրանքին տեղ վճա-
 րելու գինը կամ անմիջապէս կը վճարէ, եւ կամ
 ետքէն տալու կը խոստանայ: Առաջին դէպքին մէջ
 եղած գնումը՝ Առձեռն պատրաստ գրամով, իսկ եր-
 կրորդը՝ Համարմամբ կամ Ապառիկ (à crédit) կ'ըսուի:

62. Արովհետեւ վաճառական մը ան վախճանաւ
 միայն ապրանք կը գնէ կամ ապրանքի փոխանակու-
 թիւն կ'ընէ, որ ետքէն դարձեալ անիկայ աւելի շա-
 հով ծախէ, անոր համար հարկ է որ գնելու հարկաւոր
 կանոնները կամ սկզբունքները միշտ աչքին առջեւն
 ունենայ, որպէս զի իր վախճանին կարող ըլլայ հաս-
 նիլ: Աս կանոնները ասոնք են:

Ա. Արշափ որ կարելի է, աժան գնէ:

Աւելի աժան գին անիկա է, որուն համար վճարուելիքը համեմատութեամբ աւելի քիչ է: Արդէս զի ասիկա բլայ, վաճառականէն կը պահանջուի, որ այլեւայլ ապրանքներուն յառաջ եկած տեղերուն տեղեկութիւն ունենայ, այլեւայլ վաճառատեղիներուն գիները գիտնայ եւ թէ ո՛ր աւելի աժան կրնայ գրանուիլ, եւ ո՛ր սուղ եւ այլն, որոնք վաճառականութեան աշխարհագրութիւնը ու գործնական առատութի տեղեկութիւնը կը սորվեցընեն: Միանգամայն այլեւայլ տեղերու հետ գործունեայ թղթակցութիւն պէտք է որ ունենայ, որով երեւելի վաճառատեղիներուն գիները կարող բլայ իմանալ. նաեւ հաշիւ բնել պիտ'որ գիտնայ, որ զանազան վաճառանոցներուն գիները իրարու հետ համեմատելով՝ իմանայ թէ ո՛ր տեղաց ապրանքը մինչեւ ծախուելու քաղաքը բերել տալով, աւելի աժան կ'իյնայ: Աս նիւթիս հաստատուն կանոն մը չկրնար տրուիլ, վաճառականին սրամտութիւնը պիտ'որ բլայ, որ ասոնք իմանալու պիտ'որ օգնէ: Հասարակօրէն ասչափս ստոյգ կը համարուի, որ առջի ձեռքէն այս ինքն նոյն ապրանքը յառաջ բերողներէն գնուածը միշտ աժան կրնայ իյնալ, բայց շատ անգամ անանկ պարագաներ կը պատահին, որ նոյն ապրանքը երկրորդ ձեռքէն՝ առջինէն աւելի աժան կրնաս առնուլ: Ինչու որ ան ապրանքին տէրը շատ անգամ ստակի կարօտութիւն կամ հարկաւորութիւն ունենալով, եւ կամ ինչ եւ իցէ կերպով նեղը մտնելով, աժան տալու ու ձեռքէ հանելու կը նայի. դարձեալ կը պատահի, որ ան ապրանքէն վաճառատեղւոյ մը մէջ շատ գտնուելով, ու փնտռողներն ալ քիչնալով, գիները կ'իյնան, եւ կամ ապրանքին գինը բարձրանալուն վրայ յոյս ունեցող վաճառականներուն գիտողութիւնը պարագ կ'ելլէ, եւ ուրիշ ասանկ հաղարուձեկ պարագաներ կը պատահին, որ մեծամեծ փոփոխութիւններու պատճառ կ'ըլլան: Ասկից ալ զատ հասարակօրէն ածուրդի (հշ-

դի) ժամանակ ապրանքները շատ աժան գնով կ'երթան :

Բ. Այբ որ (երկու կամ շատ ապրանքներու) գիները հաւասար են, պէտք է որ ան ապրանքը գնէ, որն որ աւելի աղէկ է :

Ան ապրանքները աղէկ կամ աղէկ տեսակ կ'անուանենք, որոնք աւելի գիւրաւ, ու աւելի սուղ կրնան ծախուիլ : — Ան ապրանքներ, որոնք իրենց գիմացկունութեանն ու ազնուութեան համար սուղ կ'արժեն, եւ որչափ որ աս յատկութիւնները աւելի ունենան, այնչափ ալ սուղ կը ծախուին, ինչպէս են կտաւ, չուխայ, կաշի եւ այլն : Ասոյց կան ապրանքներ ալ որոնք չէ թէ երկայն ատեն դորձածելու համար են, հապա միայն կը պահանջուի որ գեղեցիկ ու միանգամայն աժան ըլլան : Ասիկա նորաձեւութեան (մոդայի) ապրանքներուն վրայ շատ կը տեսնուի, որոնք շատ անգամ միայն անգամ մը բաղնիք մտնելու ատեն կամ մէկ անգամ մը հանգէսի երթալու համար կը դորձածուին ու անկէ ետքը բանի մը չեն ծառայեր : Անոր համար վաճառականը իր խոհեմութեամբն ու ճարպիկ մտքովը աս ամէն բանը ու իրեն յաճախորդներուն (հիշեցնեցա՞ն) ինչ բանի կարօտութիւն ունենալը պիտ'որ կշռէ, ու անոր նայելով իր ընթացքը պիտ'որ ուղղէ :

Գ. Այնչափ միայն գնելու է, որչափ որ քիչ ատենի մէջ ու աւելի շահով կրնայ ծախել :

Աթէ մէկը նորաձեւութեան ապրանքներէն, որոնց գինը նորաձեւութիւնը անցնելէն ետքը մէկէն կ'իյնայ, այնչափ շատ գնէ ու բեռնաւորի, որ նորաձեւութիւնը անցնելէն կամ փոփոխուելէն ետքն ալ իր քովը անկից մեծ մթերք մը մնալու վախ ըլլայ, շատ անխոհեմութեամբ, մանաւանդ թէ անխելքութեամբ առուտուր ըրած կ'ըլլայ, ինչու որ ասով իրեն անանկ վտանգ մը կը պատրաստէ, որ նորաձեւութիւնը անցնելէն ետքը աս ապրանքները կամ իրրեւ անպի-

տան ու բանի մը շճառայօղ վաճառք քովը պիտի պահէ, եւ կամ շատ փնասով ծախելու պիտ'որ ստիպուի: Բայց ասոր հակառակ խոհեմ ու խելացի վաճառականը դիտէ ու ինքիրմէ կ'իմանայ, թէ աս նորածեւ ու նորելուկ բանը երկայն պիտ'որ տեւէ թէ չէ: Հասարակօրէն ան նորածեւ բանը (նորած), որ առողջութեան, դիւրութեան կամ միանգամայն գեղեցկութիւնն աւելցընելու շճառայեր, աղուորութիւն չունի, շատ աչքի կը զարնէ, կամ շատ քիչ տեսք ունի, շատ ծախքի կարօտ եւ կամ խիստ աժան բան է նէ, երկայն ատեն չմնար ու չտեւեր. եւ ասոնցմէ ապրանքի բազմութիւն մ'թերեւը՝ չէ թէ միայն անխոհեմութիւն, հապա շատ փնասակար ալ է:

Դ. Արբ որ ապրանքներու փոխանակութիւն պիտ'որ ընես, պէտք ես անանկ ապրանք տալ, որն որ առած ապրանքիդ պէս աւելի շահով ծախելու յոյս չունիս, ու անանկ ապրանք առնուս, որն որ աւելի դիւրաւ ու աւելի շահով կը յուսաս որ կարող ես ծախել:

Արնայ պատահիլ, որ երկու վաճառական իրարու հետ փոխանակութիւն ընել ուզած ատեննին, երկուքն ալ տեսակ մը ապրանքէ իրենց ծախելու հարկաւոր եղածէն շատ աւելի ունենան, ու միանգամայն մէկուն քով եղածը մէկալին քովը պակսի, ան ատեն փոխանակութիւնը երկու կողման ալ օգտակար է:

Ե. Արբ որ երկու նոյն տեսակ ապրանքներուն արժէքը, գեղեցկութիւնն ու վախճանին համաձայնութիւնը՝ հաւասար է, ան ատեն ան վաճառականէն գնելու է, որն որ գինը վճարելու աւելի երկայն ատեն կը թողու, եւ կամ թէ որ մէկալէն աւելի յառաջ ալ պահանջելու ըլլայ, գինէն այնչափ վար կ'առնու, որ յառաջագոյն վճարած գրամագլխոյդ տոկոսիքին կը հաւասարի:

Զ. Թէ որ գիտողութեան՝ այս ինքն գիները բարձրանալուն սպասելու մտքով ապրանք կը գնես,

գինները բարձրացած ժամանակը ծախելու յոյս ունեցածէդ աւելի պէտք չէ որ գնես :

Աթէ որ վաճառական մը այնպիսի վիճակի մէջ է, որ գիներուն բարձրանալուն չկրնար սպասել, ինչու որ գինները սովորաբար կամաց կամաց կը բարձրանան, լաւագոյն կ'ընէ, թէ որ ասանկ գիտողութեան մը ձեռք չզարնէ : Ասան զի ասանկ դէպքերու մէջ վաճառականին մեծ վտանգ կայ. շատ անգամ գինները բարձրանալէն յառաջ անանկ դէպք մը կը պատահի, որ վաճառականը ստակ գտնելու համար ունեցած ապրանքը քիչ շահով, եւ կամ շատ անգամ փաստով ալ ծախելու կը ստիպուի : Ասով շատ կը փնասի, մանաւանդ անոր համար՝ որ անյարմար ու անհամաձայն ժամանակ ծախելու հանեց, ու վախճանը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ իր ստակի արկղին օգնութեան հասնիլ : Ասով իր բրած անխելքութիւնը կը տեսնէ, բայց ի՞նչ օգուտ որ շատ ուշ :

Թէ որ մի եւ նոյն տեսակ ապրանքի գիտողութիւն ընող շատեր կան, ան ատեն անոնց հետ նոյն գիտողութիւնը սկսիլը խելք չէ, ինչու որ սովորաբար անոնցմէ շատերը գիներուն բարձրանալուն չկրնալով սպասել, իրենց ունեցած ապրանքը ժամանակէն յառաջ ծախելու կը հարկադրին, ուստի եւ այնպէս անոնցմէ աժան կրնաս գնել, ու աւելի համարձակ ու առանց վախի գիներուն բարձրանալուն կրնաս սպասել : Առուտուրի մէջ աս վերջի ըսածներնուս աղէկ մտադիր ըլլալու է :

Է. Ով որ յանձնառուի կամ միջնավաճառի ձեռքով մէկ որոշեալ տեղ մը ապրանք գնել կու տայ, պէտք չէ որ մի եւ նոյն ժամանակուան մէջ շատ անձինքներու նոյն տեսակ ապրանքի յանձնարարութիւն ընէ : Ինչու որ ամէն ապրանք, երբ որ շատ փնառուի, կը սուղնայ : Արդ երբ որ մի եւ նոյն ժամանակ նոյն տեսակ ապրանքի վրայ շատերուն յանձնարարութիւն կ'ընես, որ նոյն տեղէն գնեն ու խաւրեն, յայտնի բան

է, որ ան ապրանքը շատ փնտռուած կ'ըլլայ, ու շատերը նոյն ապրանքը ուզած կ'ըլլան, ուստի եւ անխորհուրդ ու քեղի փնասակար կերպով մը նոյն ապրանքը կը սուղնայ:

63. Ապրանք մը գնելու ատեն, մէկէն վճարելը միշտ կարելի չէ, մանաւանդ թէ վաճառականներու մէջ հասարակ բան մըն է, որ գնուած բանին գինը մէկէն չեն վճարեր: Ասով կ'ենթադրուի, որ ծախողը գնողին վրայ վստահութիւն մը ունի, որ անիկա իր ճարակութեամբն ու իր առուտուրէն ունեցած վաստակովը՝ իր առած ապրանքին գինը կամ թէ բսենք իր պարտքը չէ թէ միայն կրնայ վճարել, այլ նաեւ պայմանեալ ժամանակ մը որոշուի նէ, ճիշդ ատենին կ'ուզէ վճարել, ու կը վճարէ: Ասանկ գնողին վրայ եղած վստահութիւնը կամ բարի հաւատքը, Համարում (credulity) կը կոչուի, եւ վաճառականի մը անանկ հարկաւոր է, որ ինչպէս շնչաւոր կենդանի մը առանց օդոյ չկրնար ապրիլ, ասանկ ալ վաճառականը առանց ասոր չկրնար կենալ. թէ որ ասիկա չունի նէ, եւ ոչ պզտիկ առուտուրի կամ ինչ եւ իցէ գործքի մը ձեռք կրնայ զարնել, եւ ձեռք զարնելու ալ ըլլայ, գլուխ չկրնար հանել: Աոյն իսկ ամենահարուստ վաճառականն ալ ասոր կարօտ է, ինչու որ առուտուր ընելու համար ստակ ունենալը բաւական չէ: Արեւմն սկսինք հիմա համարման վրայ խօսիլ, ու փնտռենք, թէ վաճառականը ինչ կերպով անիկա կրնայ ստանալ ու պահել:

64. Ա՛վաճառականը համարում ստանալու համար պէտք է որ Ա. Բաւական ինչք ու ստացուածք (կարողութիւն) ունենայ, որ իր ներկայ ու ետքէն պատահելու գործքերը եւ ուրիշներուն պարտականութիւնները կարող ըլլայ կատարել. Բ. Պէտք է որ տեղեկութիւններով միտքը լեցուցած ըլլայ ու պատրաստութիւն ունենայ, որով ունեցած ստացուածքը հմուտ վաճառականի պէս կարող ըլլայ գարձընել ու

իրբեւ պատուաւոր տանտէր ապրիլ, եւ Գ. Ի վախճանի պէտք է որ ուրիշներուն ունեցած պարտաւորութիւնը ժամանակին կատարելու կամք ու կարողութիւն ունենայ: Ասոնք համարում ստանալու համար անանկ հարկաւոր բաներ են, որ եթէ ասոնցմէ մէկը պակաս ըլլայ, վաճառականին բոլոր համարումը կ'եղծանի, ու ասով իրեն գործոցը հիմն ալ տակն ու վրայ կ'ըլլայ: Հասարակօրէն անանկ մարդիկներուն վրայ, որոնք հարստանալով շուայլութեան զարկած են, կամ ասոր հակառակ պատուաւոր մարդիկ են, բայց ստացուածք մը չունենալով կը մուրան, կամ վաճառականութեան վրայ տեղեկութիւն չունենալով ու յանդուգն դիտողութիւններու ձեռք զարնելով ունեցածին կորսընցուցեր են, համարում չգրուիր: Ալ երբ դրած պայմաններով է, որ վաճառականը համարման ընդունակ կամ արժանի կ'ըլլայ, ու աս պայմանները որչափ աւելի կատարեալ ունենայ, այնչափ աւելի համարում կամ համարման ընդունակութիւն ու արժանաւորութիւն կը ստանայ:

65. Ապա ուրեմն համարումը՝ ուրիշներուն իր վրան ունեցած կարծիքէն, ու իրեն ալ համարման ընդունակութենէն կախում ունի: Ասիկա ձեռք ձգելու համար, վաճառականը պիտ'որ աշխատի, որ ուրիշները գիտնան ու համոզուած ըլլան, որ ինքը համարման ընդունակ մարդ է, ապա թէ ոչ՝ թէ որ չգիտնալու ըլլան կամ իր համարման ընդունակութիւնը ճանչցած չըլլան, իր վրան համարում չեն կրնար ունենալ: Արդ վաճառականը իրեն համարման ընդունակութիւնը ուրիշներուն ցուցընելու համար, պէտք է որ

Ա. Ամէն տեղ առհասարակ իր հմտութիւնը (այս ինքն առուտուրի տեղեակ մարդ ըլլալը), խոհեմութիւնը, հաւատարմութիւնը, ճարպկութիւնը կամ գործունէութիւնն ու տնտեսութիւնը ցուցընէ:

Բ. Ահասարակ ամէն տեղ, բայց մանաւանդ իրեն բնակութեան քաղաքը կամ տեղը, որչափ կա-

րելի է՝ քիչ փոխ առնու կամ թէ ըսենք համարման քիչ գործածութիւն ընէ:

Գ. Տանայ որ ամենէն աւելի հաստատուն, արդար, հաւատարիմ ու շիտակ սիրտ ունեցող վկայուած մարդիկներու հետ գործ տեսնէ:

Դ. Հասարակօրէն սովորական դէպքերու մէջ սովորական ժամանակէն աւելի երկայն ատենի համար ապագիկ չպահանջէ ու առնուլ չուզէ:

Ե. Անեցած վճարմունքները ժամանակին առանց յապաղելու վճարէ, բացառութիւններ չխնդրէ, ու մէկուն ունեցած պարտքէն կամ վճարմունքէն ոչ անձամբ եւ ոչ ալ միջնորդաւ չկտրէ:

Զ. Լսանկ դիտողութիւններու ձեռք չղարնէ, որ շատ աչքի զարնելով՝ իր բարեկամները իրեն վրայ սկսին հոգ ընել, սիրտ հատցընել, իր ստիւնները սկսին խստիւ քննել ու խօսիլ, ու թշնամիները վար զարնեն ու վրան ծիծաղին:

Վաճառականի մը յաջողութիւնն ու յառաջացումը, ինչպէս ըսինք, գլխաւորաբար, մանաւանդ թէ մինակ առ համարումէն կախուած է, անոր համար ալ պիտ'որ նայի, որ իր համարումը հաստատուն ու տեւական ընէ: Հատ մեծ զգուշութիւն պիտ'որ ընէ, ինչու որ իր ստացած համարումը թեթեւամտութեան գործքով մը մէկէն մէկ բոսկէի մէջ կրնայ կորսընցընել, բայց ասոր հակառակ համարումը ասանկ մէկ վայրկենի, եւ ոչ ալ խել մը ատենի մէջ կրնայ ձեռք ձգել: Զառաջուց բարի անուն պիտ'որ ունենայ, ու յարատեւութեամբ եւ անխարդախութեամբ պիտի ջանայ հաստատուն պահելու: Աւերը դրած պայմաննիս ու մանաւանդ անխարդախութիւնը մեր ազգին վաճառականներուն նկարագիրը պիտ'որ սեպուի, ինչպէս որ յառաջ էր, ասանկ ալ հիմա, ու ասկէ ետքն ալ առ գեղեցիկ զարդը մեր ազգին վրայէն պակաս չըլլայ:

66. ԼՊԵՒՏԻՄԵՊԵՆ մտօք առեալ վաճառումն կամ Ծախել կ'ըսուի ան գործողութիւնը, երբ որ մարդ մը ուրիշ գնողի մը հետ գաշնադրած կամ սակ արկած ($\frac{1}{2}$ -շէր բրած) գնով մը իր ստացուածքը կը թողու, որպէս զի անկից շահ կամ վաստակ ունենայ:

Աս առջեւի հատուածիս մէջ ան ամէն սկզբունքները պիտ'որ յառաջ բերենք, որոնք պէտք է պահել, որ վաճառականը որչափ կարելի է կարող ըլլայ աւելի վաստակիլ, եւ թէ որ գնած ապրանքը ձախորդութեամբ չկրնար ծախել նէ, որչափ կարելի է, քիչ կորուստ ունենայ: Իսկայ ասոնք մեկնելու սկսելնէս յառաջ շահին ու կորստեան վրայ վաճառականի վերաբերեալ տեղեկութիւն մը կ'ուզենք տալ, ու անոնց գաղափարն ու ինչ ըլլալը աղէկ մը հասկըցընել, որն որ վաճառականի մը ամենահարկաւոր բան է:

67. Թէ որ վաճառականը ապրանքը՝ գնածէն աւելի սուղ կամ թանկ ծախէ, ան երկու գումարներուն (այս ինքն գնածին ու ծախածին) իրարմէ ունեցած տարբերութիւնը դեռ բուն զուտ վաստակ չզրցուիր: Օրուտ վաստակ (շահ) ան ատենը կ'ըլլայ, երբ որ Ա. Ան ապրանքը գնելու համար տուած ստակդ, Բ. Անոր համար բրած բոլոր այլեւայլ ծախքերդ ու միանգամայն Գ. Աս տուած ստակներուդ (իբրեւ գրամագլուխ մտածելով) մինչեւ ապրանքը ծախած ատենդ բերելու տոկոսիքը, դարձեալ Գ. Խանութին ծախքերը ու վտանգները, ասոնք ամէնը մէկտեղ, ապրանքը ծախած ատենդ առած գումարէդ հանելու ըլլաս ու մնացորդ մը մնայ:

Թէ որ վաճառական մը իր առուտուրին համար դրած գրամագլուխը որոշեալ ժամանակի, զոր օրինակ մէկ տարւան միջոցին մէջ շատ անգամ շրջան ընել

կու տայ, այս ինքն իր դրած գրամագլխոյն բազմապատիկը ապրանք կը ծախէ, դարձեալ երբ որ շատը մէկտեղ կամ մեծ մեծ կտորներով առուտուր կ'ընէ, ու ինքն ալ մեծ համարում ստացած կ'ըլլայ, ու յաջողութեամբ այնպիսի յաճախորդներ ունի, որոնց վրայ ապահով կրնայ ըլլալ, որ ժամանակին կը վճարեն, ան ատեն ի հարկէ պէտք է որ աւելի շահ ունենայ, քան թէ ասոր հակառակ դիպուածներու մէջ, երբ որ աս պայմանները չունենար: — Իսկ փնաս կամ կորուստ ան ատենը կ'ըլլայ, երբ որ ծախած ապրանքներէն մտած գումարը՝ վերը դրած ծախքերուն գումարին չհասնիր:

68. Անոր համար այնչափ աւելի վաստակ կ'ըլլայ,

Ա. Որչափ որ ապրանքները շուտ կը ծախուին:

Բ. Որչափ որ ծախած ապրանքներուն գինը շուտով կրնայ առնուիլ:

Գ. Որչափ որ գնած ապրանքներուն արժէքը ուշ կը վճարուի:

Դ. Որչափ որ շատը մէկտեղ կամ մեծ կտորներով առուտուր կ'ըլլայ: Պինները կամ արժէքը որոշելու վրայ դրած գլուխնիս՝ վաճառականին ան կանոններն ու սկզբունքները կը սորվեցընէ, որոնցմով ապրանք մը ծախելու ատեն գին պիտ'որ դնէ:

69. Թէ որ կ'ուզէ վաճառական մը, որ հաստատած առուտուրը իրեն շահաւոր ու պտղաբեր ըլլայ, ու ինչպէս որ պէտք է նէ, կարող ըլլայ դարձընել, ի հարկէ պէտք է որ գոյք (fondo) ունենայ. բայց ասիկա ալ անանկ մեծ ու շատ ըլլալու չէ, որ կարող չըլլայ ինչպէս որ պէտք է դարձընել ու առուտուրին գործածել: Աւելի օգտակար ու շահաբեր է գրամագլուխ մը առուտուրի մէջ շատ անգամ շրջան ընել տալ (կամ դարձընել) ու ամէն մէկ շրջանին վաստակիլ, քան թէ մեծ գրամագլուխ մը կամաց կամաց շարժել: Շատ անգամ կը տեսնենք ու կը զարմանանք, որ գուղնաքեայ ու ստորին աստիճանի մարդիկ

իրենց փոքր գոյքը կամ դրամագլուխը, որ իրենց առուտուրին համար դրած են, անանկ գործունեաց կերպով մը կը դարձնեն, ու շրջանի մէջ կը խոթեն, ու կը գործածեն, որ անով իրենց տանը պէտքն ու կարօտութիւնը հոգայէն ու խանութներնուն ծախքը վճարելէն զատ, նաեւ ամէն տարի ունեցած վաստակովնին քիչ մը բան ալ մէկ դի կը գնեն: Ազտիկ ու քիչ դրամագլխով այսչափ պտուղ հանելը կարելի է, բայց մեծ դրամագլուխները գործածելու ու շրջանի մէջ խոթելու ամէն անգամ առիթ չըլլար:

Անոր համար պէտք չէ որ վաճառականը իր առուտուրին մէջ այնչափ շատ ու այլեւայլ դրամագլուխներ գնէ, որ ան առուտուրին մէջ շիրնայ գործածել: Բայց ասոր ալ պիտ'որ նայի որ ասկից զգուշանամ ըսելով՝ մէկալ ծայրը շանցնի ու բոլորովին ներհակ սխալման մէջ չիյնայ, այս ինքն գործքի կամ շրջանի մէջ եղած դրամագլուխները, որոնք ետքէն նոյն գործքին մէջ հարկաւոր կրնան ըլլալ՝ քաշէ հանէ: Անոր համար խոհեմ ու խելացի վաճառականներ, երբ որ կը տեսնեն որ աւելորդ ստակ ունին, անոնցմով անանկ ապրանքներ կը գնեն ու կը պատրաստեն, որ դարձեալ ժամանակին առանց կորուստ մը ունենալու նորէն ստակի կրնան դարձնել: Աս տեսակ միջոցներէն մէկն է նաեւ, կրնանք ըսել որ ամենէն աղէկ ու սովորական եղած ու գործածուած միջոց է հաստատուն փոխանակագրերը կտարել (~~ԿԻՆԻՆԿ~~ ընել):

Մինչեւ հիմա չահի ու փեսսի վրայ ըսածնիս կ'ուզենք մէկ երկու օրինակով բացայայտ ընել: Բայց ասկից յառաջ վերջի համարներուն մէջ «Դրամագլուխ մը շրջան ընել տալ, դարձնել», ըսածնիս պէտք է որ համառօտիւ մեկնենք: Դրամագլուխ մը շրջան ընել տալ, դարձնել, շրջանի մէջ խոթել՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ առուտուրի համար դրուած դրամագլխով ապրանք մը գնել ու ծախել, ետքը ան ստակով նորէն ապրանք գնել ու ծախել, եւ այսպէս միօրինակ (մէկ, երկու, երեք, . . . անգամ) աս դրամագլուխը դարձնել: Իմանալու համար թէ որոշ ժա-

մանակի, զոր օրինակ մէկ տարւան մէջ, դրամագլուխ մը քանի անգամ չըջանի մէջ մտած է, պէտք է ծախուած ապրանքներուն արժէքին դումարը՝ դրամագլխոյն վրայ բաժնել, ինչ որ քաներորդ կ'ելլէ՝ ան դրամագլխոյն չըջանին թիւը կը ցուցնէ: Ըսենք որ վաճառական մը 40,000 զուրուշ առուտուրի դրամագլուխ դրած է, ու տարին 400,000ի ապրանք ծախեց, ան ատեն աս մարդը իր դրամագլուխը մէկ տարւան մէջ 10 անգամ չըջան ընել տուած կամ դարձուցած է, ինչու որ $\frac{400,000}{40,000} = 10$: Աս գիտնա-

լէն ետքը՝ մեր մեկնութեանն ու օրինակներուն դանք:

Դնենք թէ վաճառականի մը իր առուտուրին համար դրած կամ գործածած դրամագլուխը ըլլայ 30,000 զուր: Աս դրամագլխոյն չըջանը (այս ինքն ծախած ապրանքներուն դումարը) ըլլայ 100,000 զուր. որմէ յայտնի է որ դրամագլուխը աս դէպքիս մէջ $3\frac{1}{3}$ անգամ չըջան ըրած կամ դարձուած է, ինչու որ $\frac{100,000}{30,000} = 3\frac{1}{3}$: Իսկ աս

առուտուրէն եղած շահը հաշուետուամարին

նայելով, գտնուի 6,000 զուր:

Ասկից կը հետեւի որ աս դրամագլուխը՝ բոլոր չըջանները մէկտեղ առնելով՝ (այս ինքն 100,000) իրեն 100ին 6 բերեր է, իսկ ամէն մէկ չըջանը (այս ինքն միայն դրամագլուխը առանձին՝ միջինը առնելով՝ 100ին 20: Ինչու որ թէ որ 100,000ը 6000 բերելու ըլլայ, 100ը քանի կը բերէ. յայտնի է որ համեմատութեան կանոնով $\div = \frac{6000 \times 100}{100,000} = 6$:

Իսկ թէ որ 30,000ը 6000 կը բերէ նէ, 100 քանի կը բերէ.

յայտնի է որ $\frac{6000 \times 100}{30,000} = \frac{60}{3} = 20$:

Բայց ինչպէս վերը ըսինք, աս 6000ը զուտ մաքուր վաստակ չէ: Չուտ վաստակը ան ատեն կը գտնուի, երբ որ ասկից 30,000ին տոկոսիքը, առուտուրի պատճառաւ եղած ծախքերը, ու վտանգը՝ որուն մէջը որ անիկայ ձգած ենք, հաշուենք, ու 6000էն հանենք: Տոկոսիքը, որն որ աս դրամագլուխը ապահով տեղ մը գրուելով կրնայ բերել, հարիւրին 5ով, դնենք թէ ըլլայ 1500 զուր:

Առուտուրի գործքը յառաջ տանելու համար բռնած մարդիկներուն, կարասեաց, չէնքի եւ այլն գացած ծախքերը ըլլան 2500 զուր:

Իսկ սնանկութիւններով, չվճարելով, դատերով եղած ֆետտը ըլլայ գրեթէ . . . 1000 զուր.

Արդ առուտութիւն ծախքերուն ու կորուստներուն գումարը, յայտնի է որ կ'ըլլայ . . . 5000 զուր. որն որ վերը գրած վաստակէն այս ինքն 6000 „ էն հանելու ըլլաս կը մնայ մնացորդ 1000 զուր. որ է զուտ շահ կամ վաստակ, որն որ վաճառականը իրրեւ իրեն գործքին ու աշխատութեանը վարձք ձեռք կը ձգէ: — Որովհետեւ 5000 զուրուշ ծախքը 100,000ին հետ համեմատելու ըլլանք՝ 100ին 5 կու գայ, իսկ 30,000 գրամագլխոյն հետ համեմատուելու ըլլայ 100ին $16\frac{2}{3}$ կու գայ, ասկից յառաջ կու գայ որ զուտ շահը բոլոր շրջաններուն մէկտեղ (այս ինքն 100,000ին) հարիւրին 1 է (ինչու որ 6էն 5 պիտ'որ ելլէ), իսկ գրամագլխոյն $3\frac{1}{3}$ է, որն որ կը գրտնուի թէ որ 20էն $16\frac{2}{3}$ ը հանելու ըլլաս:

Վերը ըսինք որ վաճառական մը իր գրամագլուխը որոշեալ ժամանակի մէջ շատ անգամ՝ դարձնելու է, եւ թէ շատ անգամ մեծ գրամագլուխ մը չկրնար աղէկ գործածելու առիթ գտնուիլ: Դնենք որ վաճառական մը 200,000 արծաթ ֆիորին առձեռնպատրաստ գրամ գրամագլուխ ունենայ իր առուտութիւն մէջ, ու տարին 200,000 արծաթ ֆիորինի ապրանք ծախէ, այս ինքն իր գրամագլուխը մէկ անգամ դարձնէ: Դնենք միանգամայն որ աս առուտութիւն մէջ հարիւրին 10 վաստակած, ուստի եւ 20,000 արծաթ ֆիորին շահած ըլլայ: Փոխանակ 200,000 գրամագլխոյն՝ աս առուտութիւն համար 50,000 արծաթ ֆիորին միայն գնենք, որն որ երեք անգամ դարձնէ, ու հարիւրին ալ 8 միայն վաստակի: Եստի երան է որ բոլոր առուտուրէն ունեցած անխառն շահը կ'ըլլայ
$$\frac{50,000 \times 3 \times 8}{100}$$

այս ինքն 12,000 արծ. ֆ

Մնացած 150,000ը՝ շահի գնէ 100ին

5ով ու անկից վաստակի 7500 „ „

Եւ որովհետեւ 50,000 արծաթ ֆիորին երեք շրջանը 150,000 կ'ընէ, ուստի եւ քիչ ապրանք գնելով, քիչ ալ անձինքներու հարկաւորութիւն ու քիչ ալ վտանգ կայ, անոր համար ասոր ալ մասը վրան դարձնենք 1000 „ „

ուրեմն բոլոր վաստակը կ'ըլլայ 20,500 „ „

Արդ ինչպէս կը տեսնես, քիչ աշխատանքով 500 արծաթ

Ֆիորին առջինէն աւելի կը վաստակի: Բայց թէ որ 100ին 10 վաստակ ունենալու ըլլար, ինչպէս առջի դէպքին մէջ դրինք, ան ատեն 500ին աւել 3500 աւելի վաստակ կ'ունենար:

Այսչափս վաստակի ու վնասի վրայ խօսելէն ետքը՝ հիմա ծախելու սկզբունքներուն դառնանք:

70. Ինչպէս որ ապրանք դնելը այլեւայլ կերպով կ'ըլլայ, ասանկ ալ ապրանքները ծախելն ալ տեսակ տեսակ է, այս ինքն Ա. Փոխանակութեամբ, Բ. Առ-
ձեռնպատրաստ դրամով, Գ. Ապառիկ (վէճէ-նէ), Դ. Տուչութեամբ, Ե. Վարձատրութեամբ ու Զ. Յանձն-
առուի ձեռքով:

71. Առուտուրը կամաց կամաց կերպաւորելով ու հիմակուան վիճակին փոխուելով, փոխանակու-
թեան՝ իսկզբան ունեցած կերպարանքն ու բնու-
թիւնն ալ բոլորովին փոխուեցաւ ու կրնանք բսել
որ կորսուեցաւ: Առուտուրի բնդհանուր միջնորդը,
այս ինքն է ստակը գտնուելէն ետքը, ի հարկէ
ամէն մարդ իրեն ունեցածին արժէքը ստակի վրայ
հաշուելու, ու իրեն կարողութիւնը կամ ունեցածին
որչափութիւնը ստակով յայտնելու սկսաւ: Հիմա-
կուան ատենս ալ մարդկային ընկերութեան տղայու-
թեան ատենները չենք, որ հարկաւորութենէ ստի-
պեալ, անամոյ մը կտորը՝ չափ մը հացով կամ ալիւ-
րով փոխանակելու ստիպուած ըլլանք, հապա անանկ
ատենի մէջ ենք, որ եթէ երկու հոգի իրարու հետ
ապրանքի փոխանակութիւն ընել կ'ուզեն նէ, իւրա-
քանչիւրը թէ իր ապրանքը, եւ թէ անոր տեղ դի-
մացինէն առնելու ապրանքը ստակի վրայ հաշիւ կ'ընէ,
եւ այսպէս իր ապրանքներուն ծախող ու անոր դիմացը
առնելու ապրանքին գնող կ'ըլլայ: Աւճառականը
փոխանակութեան ատեն պէտք է որ աս միտքը ունե-
նայ, ու աս մտքով առուտուր ընէ, ապա թէ ոչ՝ դիւ-
րաւ կը խաբուի: Փոխանակութեան ատեն տուած
ապրանքին վրայ՝ պէտք է որ ծախելու կանոնները
գործածէ, իսկ անոր դիմացը առածին՝ գնելու վրայ

խօսած հատուածներնուս մէջ տուած կանոննիս պահէ :
Բայց փոխանակութեան համար ալ մասնաւոր կանոն-
ներ կան . այս ինքն .

Ա . Ստճառականը իրեն ապրանքը արժեցընելու
ատեն , անոր տեղը ընդունելու ապրանքին գնոյն
պէտք է որ միտ դնէ : Անոր համար թէ որ գիմացինը
իր ապրանքներուն գինը վեր կը բռնէ նէ , ան ատենը
ինքն ալ պէտք է որ իրենը վեր բռնէ որ վնասակար
չելլէ :

Բ . Անանկ ապրանքներ միայն փոխանակելու է ,
որոնք սիրով մարդ ձեռքէ հանել կ'ուզէ , եւ անանկ
ապրանքներ առնելու է , որոնք ետքէն կրնայ ծախել :

72 . Առձեռնպատրաստ գրամով ապրանք ծախելը
ամէն տեսակ առուտուրի մէջ հասարակօրէն ապահո-
վագոյնն է , բայց մանաւանդ մանրավաճառի մը աս
կերպը բանեցընելը շատ օգտակար ու շահաւոր է , ին-
չու որ քիչ ու պզտիկ կտոր բան գնողներէն գինը
գիւրաւ կրնայ պահանջել , քան թէ շատը մէկտեղ
գնողներէն , որոնց պէտք է որ սպասէ : Բայց երբ որ
վաճառական վաճառականի հետ առուտուր կ'ընէ , ան
ատեն շատը մէկտեղ ու մեծ կտոր ծախած ապրանքին
գիմացը չկրնար առձեռնպատրաստ գրամ պահանջել ,
որն որ թէ որ վճարելու ատենին թող տալու ըլլայ՝
կրնայ առնուլ . եւ աս կողմանէ մտածելով , կրնայ
ըլլալ որ ապառիկ (վերէ-կէ) ծախելը շատ անգամ
աւելի օգտակար ըլլայ :

73 . Ապառիկ ապրանք ծախելու ատեն , պէտք է
որ վաճառականը աս կանոնները միշտ աչքին առջեւէն
չհեռացընէ , այս ինքն .

Ա . Օտխելու ատեն պէտք է որ , որչափ կարելի
է , վճարելու քիչ ատեն թողու :

Բ . Որչափ որ վճարելու համար գնողին երկայն
ատեն թող կու տայ նէ , պէտք է որ ան համեմա-
տութեամբ ծախած ապրանքին գինը վեր բռնէ , ու
գնողն ալ այնչափ աւելի համարման ընդունակ համարի :

Գ. Ամենեւին պէտք չէ որ համարում ունենայ ան գնողներուն վրայ, որոնք վճարելու երկայն ժամանակ ձեռք ձգելու համար՝ անհամեմատ խիստ բարձր գնոյն ալ չեն ընդգիմանար, ինչու որ ասանկ մարդիկները ծախողներուն ձեռքէն ապրանքը փրցընելու միայն կը նային, ու մէյ մը առնելէն ետքը վճարելու ատենը հասնի նէ, հազարումէկ դարձուածներ կ'ընեն, փախուտ կու տան, գնէն մաս մը վար առնուլ կ'ուզեն եւ կամ ամենեւին չեն վճարեր:

Դ. Ի՞նչ որ վաճառականը աս կամ ան ապրանքէն մեծ կտոր մը ծախել կ'ուզէ, ու գնողն ալ ան դաշամբ միայն շատը մէկտեղ առնելու կը հաճի, որ վճարելու համար իրեն երկայն ժամանակ թող տրուի, ան ատեն ծախողը պէտք է աղէկ մը մտածէ, որ արդեօք առանց միասու իր ստակը այնչափ երկայն ատեն անոր քովը կրնայ թող տալ թէ չէ. եթէ կրնայ ու գնողն ալ բաւական համարման ընդունակ է, ան ատեն կրնայ ծախել:

Ե. Արբ որ ապրանքի մը գինը կը բարձրանայ, վաճառականն ալ ծախելու ատեն ան ապրանքին գինը նոյն համեմատութեամբ վեր բռնելու է: Հետ վաճառականներ, մանաւանդ թղթէ ստակին գինը փոխուելու ատեն, աս պատճառաւ ինկած ու կորսուած են, որ իրենց ունեցած ապրանքները ծախելու գինը՝ ան ապրանքը գնելու ատեննին ունեցած գնոյն միայն միտ գնելով որոշած են, ու չեն մտածած որ հիմա գնելու ըլլային, ինչ գին պէտք էին վճարել: Իրենց ապրանքը երթալով քիչցած է, բայց ասոնք շատ ապրանք ունեցած ատեններնէն աւելի իրենք զիրենք հարուստ դտած են, ինչու որ թղթէ ստակին գնոյն փոփոխութիւնը հաշիւ ըրած չեն:

Զ. Արբ որ վաճառականը մէկ գործքի մը ձեռք զարնելով, անկից իրեն ուրիշ գործքեր, ու առուտուրի օգտակար կապեր ու այլեւայլ մարդիկներու հետ բարեկամութիւններ պատրաստել կը յուսայ,

ան ատեն պէտք չէ որ այնչափ նոյն ատենին մէջ ունեցած կամ ունենալու շահին միտ դնէ։ Հապա մանաւանդ հեռաւոր շահին հասնելու նայելու է, անոր համար ալ իր մտադրութիւնն ան կողմը աւելի դարձնելու, քննելու եւ կշռելու է։

Ա՛յլ աճառականութեան նոր սկսողները մէկուն մէկային հետ ճանչուորութիւն ունենալու, յաճախորդներ վաստակելու ու տեղեկութիւն ստանալու համար խկզբան քիչ շահով պէտք են դո՛հ ըլլալ։ Բայց աս ալ բտելու ենք, որ ճանչուորութիւն ընելու բաղձանքին ալ մէկալ կողմը պէտք չեն անցնիլ, այս ինքն ապրանքները աժան աժան ծախել։ Ինչու որ շատ անգամ ասով դրսիները կը կարծեն, որ ապրանքները շուտով ձեռքէ հանելու հարկաւորութեան մէջ են, եւ վրանին ունեցած համարումը կը կորօրնցրնեն, որով օգուտ քաղելու տեղ՝ իրենց մնասը կը գտնեն։

74. Տուչութեամբ ու վարձատրութեամբ ապրանք ծախելու համար, վաճառականը պէտք է զգուշանալ, որ չըլլայ թէ այնչափ պարտականութիւններ իր վրան դիզէ, որ ետքէն իր մեծ մնասովը գուցէ եւ ոչ այնչափով ալ կարող ըլլայ կատարել։ Ապրանք մը պէտք չէ որ ծախէ, որն որ ուրիշ տեղ մը պատրաստ չունի եւ կամ մինչեւ տուչութեան ժամանակը ձեռք ձգելու կատարեալ ստուգութիւն կամ ապահովութիւն չունի։ Ա՛յլ որ վաճառական մը սովորականէն զատ ուրիշ կերպեր բանեցրնելով ասանկ վտանգաւոր գործքի մը մէջ մանել կ'ուզէ, այնպիսին բաղդի խաղ խաղացող պէտք ենք անուանել, քան թէ վաճառական, որուն գործքն ալ գիտնական քննութեանց տակ ձգելու արժանի չէ։

75. Յանձնարարութեամբ ապրանք ծախելը երկու կողմանէ կրնայ մտածուիլ։ Ա՛յլ աճառականը մէյ մը իբրեւ յանձնառու ուրիշին հաշուին, մէյ մ'ալ իբրեւ յանձնարարող յանձնառուի մը ձեռք ապրանք կրնայ ծախել։ Ա՛յրկու տեսակին ալ զանազան խոհե-

մութեան կանոններ կը պահանջուին, անոր համար երկուքն ալ տարբեր սկզբունքներու ու օրէնքներու տակ ինկած են:

Երբ որ վաճառականը իբրեւ յանձնառու ուրիշին հաշուին ապրանք կը ծախէ, ան ատեն աս ետեւէն եկած կանոնները պահելու է:

Ա. Ամենեւին պէտք չէ ծախելու անանկ յանձնարարութիւն ընդունիլ, որն որ չյուսար որ յաջողութեամբ կրնայ կատարել, անոր համար ալ ապրանք մը ծախելը պէտք չէ որ յանձն առնու, երբ որ չյուսար որ իրեն սահման դրուած վերջին գնով ձեռքէ կրնայ հանել:

Բ. Պէտք է որ թէ յաջող ու շահաւոր եւ թէ վնասակար երեւցած երեւոյթներն ու հաւանականութիւնները իր յանձնարարողին իմացընէ, ու ամէն տեսակ առիթը անոր օգտին գործածելու աշխատի, կամ, երբ որ իշխանութիւն ունի, իր կարծեացը համաձայն գործելով, եւ կամ երբ որ չունի, իր յանձնարարողէն եկած հրամաններուն նայելով՝ աշխատելով:

Գ. Պէտք է որ ջանայ, որ իր ձեռքէն եկած ամէն միջոցները ի գործ դնէ, որ իրեն յանձնուած ու վրստահացած ապրանքները ծախէ ու ձեռքէ հանէ:

Դ. Պէտք է որ իր յանձնարարողին բարւոյն համար ամէն կերպ խնայութիւնն ընէ, ու ամէն աւելորդ ծախքերէ զզուշանայ:

Ե. Ամէն ըրած ծախքերը յանձնարարողին հաշուին անցընէ, ու անոնք ապրանքին գինէն հանէ առնու, բայց միանգամայն նայի ալ, որ որչափ կարելի է՝ իր ըրած ծախքերուն հաշիւը կարող ըլլայ ցուցմամբ հաստատել:

Զ. Իրեն վարձքը, այս ինքն յանձնառողէքն ալ պէտք է որ հաշուէ առնու:

Է. Թէ որ երաշխաւորութեամբ չգործեր, պէտք է միայն ան գնողներուն, ու անանկ պայմաններով ապագիկ ծախէ, որոնց համար յանձնարարողը յայ-

տնայէս գրով իշխանութիւն տուած է: Ասոյց թէ որ երաշխաւորութեամբ կը գործէ, ան ատենը անանկ անձինքներուն, որոնց կարողութիւնն ու վիճակը վաճառականի մը հարկաւոր եղած ապահովութեամբ իրեն յայտնի ու ծանօթ չեն, ապառիկ ծախելու չէ, ինչու որ ասանկ վտանգաւոր գործքի մը մէջ շատ անգամ՝ ուրիշին հաշուին գործելու ատեն, վնասը ինքը կը կրէ:

Ը. Վանի որ ապրանքները իր ձեռքը եկած չեն, ու անոնց որպիսութիւնը քննած չէ, պէտք չէ որ կանխէ ու անոնց համար ծախք ընէ, եւ կամ յանձնարարողին օգտին համար փոխանակագրեր ընդունի. ինչու որ թէպէտ յանձնարարողին ինչպէս մարդ ըլլալն ալ աղէկ գիտնայ ու անոր համարման ընդունակութիւնն ալ աղէկ ճանչցած ըլլայ, բայց առանց ապահովութեան մէկը ուրիշի մը ստակ անցընելու չափարաւորիր: Ասոյց ամենէն աւելի անոր միտ գնելու է, որ յանձնարարութեան ապրանքներուն վրայ միայն այնչափ ծախք ընէ, որչափ որ ամենէն անյաջող ժամանակը, ու ուզած ատենն ալ ձեռք ձգել կը յուսայ: Միանգամայն նայելու է որ իշխանութիւնը ձեռքէ չթողու, որ երբ որ բրած ծախքերն ու ընդունած փոխանակագրերը յանձնարարողը չվճարեր, ու ապրանքները որոշուած վերջին գնով չկրնար ծախել, անկից վար գնով ալ կարող ըլլայ ծախել:

76. Իսկ յանձնառուի ձեռքով ապրանք ծախելու մէջ յանձնարարողին վերաբերեալ կանոնները ասոնք են:

Ա. Իր ապրանքները պէտք չէ որ անանկ յանձնառուի մը հաւատայ, որուն գիտութեանը, հաւատարմութեանը, ճարպկութեանը ու համարման ընդունակութեանը վրայ բոտ բաւականին տեղեկութիւն առած չէ, եւ կամ վերի վերոյ մը գոնէ քննած չէ:

Բ. Ապրանք մը ծախելու համար յանձնառուին խրկելէն յառաջ պէտք է մտածէ, որ ան ապրանք-

ներք խրկած տեղը աւելի շահով կրնան ծախուիլ թէ չէ:

Գ. Ան առենք միայն յանձնառուի ձեռքով ծախել պիտ'որ բնորէ, երբ որ կէս մը՝ ան ապրանքները ինքը իր տեղը ծախելու յոյս չունի, ու կէս մ'ալ յանձնառուի ձեռքով ծախելէն մեծ շահ կը յուսայ:

Դ. Ան ապրանքը խրկելու համար ճամբուն ստակը, ու յանձնարարութեան գացած ծախքերը պէտք է ճիշդ հաշուել, ու կարելի գէպքերու ու պատահարներու համար ալ հաշուած գումարին վրայ յաւելուած մ'ալ զարնելու է, ինչու որ սովորաբար ծախքը ի սկզբան մտածուածէն ու հաշիւ բրածէն աւելի կ'ըլլայ:

77. Օ՝ Ծախելու զանազան կերպերը մեկնելէն ետքը, հիմա կը մնայ մեզի ծախելու միջոցները մեր բնութեցոյններուն առջեւը դնել: — Առուտուրի գլխաւոր վախճանը ապրանքներ ծախելով՝ որչափ կարելի է, շատ վաստրկիլն է: Աս վախճանիս հասնելու միջոցները ասոնք են:

Ա. Որչափ կարելի է թանկ կամ սուղ ծախելու է:

Բ. Որչափ կարելի է շատ ծախելու է:

Գ. Որչափ կարելի է շատ անգամ ծախելու է:

Դ. Օ՝ Ծախածին արժէքը որչափ կարելի է շուտ առնելու պէտք է նայիլ:

Ե. Որչափ կարելի է արժէքը ձեռք բերելու ապահով ճամբայ փնտռելու է:

1. Որչափ կարելի է թանկ կամ սուղ ծախելու համար, պէտք է նայիս, որ Ա. Որչափ կարելի է վերջին ձեռքին ծախես, այս ինքն անանկ մարդու ծախես, որն որ չէ թէ առգնող (այս ինքն առնող ծախող), հապա գործածող կամ սպառող ըլլայ: Արովհետեւ ամէն առնող ծախող վաճառականը՝ ան ապրանքէն ինքն ալ վաստրկիլ կ'ուզէ, յայտնի բան է, որ ան ապրանքը առնող ծախող վաճառականին ձեռքէն ելլելու առեն՝ աւելի սուղ պիտ'որ արժէ, ուստի եւ անիկա գնել ուղղը աւելի պիտ'որ վճարէ, քան թէ

յառաջ: Անոր համար թէ որ սպասես, ու վերջին ձեռքին ծախես, ան առեն առնող ծախողին վաստակն ալ դուն կը վաստակիս, ու գործածողներուն աւելի աժան կ'իյնայ քան թէ դուն առնող ծախողի մը ծախէիր, ու անոնք անկից դնած ըլլային: Բ. Ասկից զատ պէտք էս նայիլ, որ անանկ ապրանքներով առուտուր ընես, որոնք աղէկ ըլլան, ու շատ փրնտուին: Ա՛յ՝ աճառականը ապրանքները ընտրելու մէջ պէտք չէ որ միայն իր խելքին հաւնի, ու միայն իրեն հաճոյական երեւցածը առնու ու ծախելու դնէ, հապա անոր հակառակ գնողներուն հաճածին միտ դնելու է: Գ. Պէտք է որ ապրանքները աղէկ մը ընտրէ, աղէկներն ու ստորին աստիճանի ապրանքները մէկը մէկալէն զատէ: Դ. Օ՛ախելու համար անանկ նոր նոր ձամբաներ փնտռէ ու մտածէ, որ ամէն մարդ չգիտեր: Ե. Աւելի շահով ծախելու համար պէտք է որ ժամանակին ու պարագաներուն սպասէ:

2. Արչափ կարելի է շատ ծախելու համար ալ շատ տեսակ միջոցներ կան, որոնք վաճառական մը տեղւոյն եւ ժամանակին նայելով՝ կրնայ գործածել. այսինքն Ա. Օ՛ախելու համար այլեւայլ անձինքներու առաջարկութիւններ ընելով, ու աս առաջարկութիւնները յաճախ կրկնելով: Աս առաջարկութիւնները կրնան ըլլալ նամակով, ձամբորդութիւններով, նաեւ ուրիշի մը յանձնարարութիւն ընելով: Բ. Շատ յաճախորդներ ու անանկ յաճախորդներ ունենալով, որոնք շատի հարկաւորութիւն ունին, ու ան ապրանքէն շատ կը գործածեն: Գ. Օ՛ախելու աղէկ ու հաճոյական պայմաններ դնելով, աժան դին պահանջելով ու արժէքը վճարելու համար երկայն ժամանակ թող տալով: Դ. Այլեւայլ տեղուանք աղէկ ընտրած ապրանքներ դնելով, եւ անանկ տեղուանք խանութ ունենալով, որ բանուկ ըլլայ ու գնողները դիւրաւ կարող ըլլան երթալ գալ: Ե. Ա՛յ՝ երջապէս ապրանքներուն գիները գնողներուն գործածած կշռոյն ու

ստակին վրայ որոշելու ու հաշուելու է, որ ուրիշներուն հետ եղած առուտուրը գիւրիներնայ. ու միանգամայն ապրանքները առանց ճամբու ծախքի խաւրելու է, ու անանկ տեղ մը խաւրելու է, որ գնողը կարող ըլլայ գիւրութեամբ գտնել:

3. Այլ որ կ'ուզէ, որ որչափ կարելի է շատ անգամ ծախէ, պէտք է որ Ա. Իր ապրանքներուն գինները ատեն ատեն ծանուցանէ. Բ. Պնողներուն հետ առանց խաբէութեան ու խարդախութեան առուտուր ընէ, անոնց աղէկ ընտիր ապրանքներ տայ, ապրանքներուն աժան գին դնէ, ընտիր ապրանքները զատէ, ու միշտ նայի ու ջանայ որ որչափ կարելի է շուտ ու յաճախ աղէկ ապրանք առնէ ժողովէ:

4. Նախած ապրանքին գինը որչափ կարելի է շուտով ձեռք բերելու համար, աս կանոններուն զգուշանալու է: Ա. Որչափ կարելի է վճարելու կարճ ժամանակ թող տալով դաշնադրելու է: Բ. Որչափ կարելի է պէտք է վաճառականը պայման դնէ, որ ծախած ապրանքին գիմացը կարող ըլլայ փոխանակադիր քաշել. որն որ ան աղէկութիւնը ունի, որ ան փոխանակադիրը, նոյն իսկ անոր վճարելու ժամանակէն յառաջ ալ՝ ստակի տեղ կրնայ գործածել: Գ. Պէտք չէ որ այնչափ շատ ապրանք դնէ, որն որ համեմատութեամբ քիչ ատենի մէջ ծախել չյուսար:

5. Որպէս ղի ծախած ապրանքին գինը ապահով կերպով մը կարող ըլլայ ձեռք բերել, պէտք է որ յետագայ կանոնները պահելու ջանայ: Ա. Միայն հաստատուն մարդիկներու հետ առուտուր ընէ, որոնք թէ կրնան եւ թէ կ'ուզեն վճարել. անոր համար պէտք է որ որչափ կարելի է, անոնց համարման ընդունակութիւնը ճանչնայ. եւ թէ որ ասոր վրայ կատարեալ ապահովութեան հարկաւոր եղածին չափ տեղեկութիւն չկրնար ունենալ՝ իրենց ապառիկ չտայ, բայց եթէ միշտ վճարելու կարող ու համարում ունեցող մարդու մը երաշխաւորութեամբ, այս ինքն

անանկ մարդու մը, որն որ գնուած ապրանքին արժէքը վճարելու յանձն կ'առնուէ կամ քաշած փոխանակագիրդ կ'ընդունի, եւ կամ գոնէ վճարելու համար շինած հաստատունն ու արժող թղթին տակը գնողին հետ իբրեւ երաշխաւոր կը ստորագրէ: Բ. Ա՛յճարելու համար շատ երկայն ժամանակ թող չտալու է, ինչու որ շատ երկայն ատենուան մէջ գնողին համարման ընդունակութիւնը կրնայ փոխուիլ: Գ. Առուտուրը ճիշդ եւ որոշ ընելու լմընցընելու է, որ վճարելու ժամանակը տարակուսի մէջ չձգուի եւ կամ ատեն որոշելու համար վճարելէն յառաջ սպասելու հարկ չըլլայ:

78. Հատ անգամ անանկ դէպքեր առջեւնիս կ'ելլեն, որոնց մէջ աս տուած կանոններնիս իրարու ներհակ կը պատահին: Ասիկայ օրինակաւ մը յայտնենք: Ա՛յ երբ ըսինք որ վաճառական մը շատ ապրանք մէկտեղ ծախելու համար, պէտք է որ վճարելու երկայն ատեն թողու. քիչ մը ետքը նորէն կանոն մ'ալ տուինք, որ ծախածին գինը որչափ կարելի է շուտ ձեռք բերելու համար, պէտք է որ ապրանք ծախելու ատեն շուտով վճարելու դաշինք գնէ: Ասանկ դէպքերու մէջ, երբ որ կանոնները իրարու հակառակ կու գան, աս կանոնը պահելու է. «Քիչ շահը կամ օգուտը՝ մեծ շահին համար զոհելու է. իսկ մեծ փնասէ մը ազատելու համար՝ փոքր փնասը յանձն առնելու է»:

Ա՛յճառականը որոշեալ դէպքերու մէջ իր ճշմարիտ շահը հաշուելու համար բաւական խելք ու մտածութիւն պէտք է ունենալ: Արնայ պատահիլ, որ անանկ դէպք մը առջեւն ելլէ, որուն մէջ շատ ապրանք մէկտեղ ծախելու աղէկ առիթ ըլլայ, բայց ծախածին գինը ձեռք բերելու համար հարկ ըլլայ երկայն ատեն սպասել: Ասանկ առիթի մէջ թէ որ վաճառականը կը տեսնէ, որ ան ապրանքին գինը երթալով իյնալու վրայ է, ու վճարուելու ստակին երկայն ժամանակ սպասել չուզեր նէ՝ ապրանքը արդէն առանց ծախուելու միջերանոցին մէջ երկայն ատեն

պիտ' որ սպասէ, իսկ մէկալ կողմանէ գնողին վճարելու երկայն ժամանակ թող տալով՝ անոր հետ ուրիշ ապրանքներու առուտուր ընելու ալ յոյս կայ, ան ատեն կարծենք թէ ծախածին գինը առնելու երկայն ժամանակ թող տալով մնաս մը չընէր. բայց ասանկ առթի մէջ աւելի օգտիւ կրնայ գնողէն երկայն ժամանակ ետքը վճարուելու փոխանակագիր մը առնուլ։ Ասանկ դէպքերու մէջ վճարելու երկայն ժամանակ թող տալով ծախելը խոհեմութիւն է։

Այն ասանկ առանձին դէպքերու համար վաճառականի մը կանոններ տալը, որով կարենանք զինքը մտածելէն ազատել, անկարելի է։ Արբ. որ հարկաւոր եղած սկզբունքներով, կանոններով, զգուշութեամբ ու խոհեմութեամբ կը պատրաստուի, ան ատեն ամէն դէպքի մէջ ալ ինքը զինքը կրնայ աղէկ կառավարել։

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Դ

Վ Ճ Ա Ր Ե Լ Ո Ւ Վ Ր Ա Յ

79. ՎՃԱՐԱՆԿԱՆԱՅ մասը, վճարել կ'ըսուի, ստակ կամ անոր տեղը բանօղ բան մը տալով պարտականութենէ ազատիլ։ Ասիկայ զանազան կերպերով կրնայ ըլլալ. Ա. Առձեռնպատրաստ դրամով, Բ. Փոխարինութեամբ (compensation), Գ. Փոխանորդական ծամբով (contrepartie), Դ. Փոխանցութեան դրամասեղանի (banque à virement) ձեռքով, Ե. Նշանակագրով, Զ. Փոխանակագրով ու Է. Աւանդով։ Աս հասուածիս մէջ աս ամէն կերպերը մեր ընթերցողներուն մէկիկ մէկիկ պիտ'որ մեկնենք, ու պիտ'որ սորվեցնենք, թէ ընդհանրապէս եւ մասնաւոր դէպքերու մէջ որ կերպով աւելի շահով եւ օգտիւ կրնայ վճարուիլ։

80. Առձեռնպատրաստ դրամով մարդ թէ իր բնական տեղը եւ թէ նաեւ հետու տեղունք ունեցած վճարմունքները կրնայ կատարել, երբ որ անձամբ եւ կամ ուրիշին ձեռքովը վճարելու ստակը իր պար-

տատիրոջը յանձնէ, եւ կամ թէ որ հեռու է նէ՝ հասարակ փոխադրութեան միջոցով զոր օրինակ թղթաբերով ($\frac{1}{2}$ ասորի) խաւրելու ըլլայ: Աս կերպով վճարելու ատեն աս կանոնները պահելու է:

Ա. Պէտք է վաճառականը ան տեսակ ստակով իր վճարմունքը կատարել, որն որ իրեն դիւրին եւ միանգամայն օգտակար է: Անոր համար հեռու տեղումնք ան տեսակ ստակ խաւրելու է, որն որ առնողը վերջին բարձր գնով կ'ընդունի: Աս բանիս մէջ վատերկելու համար պէտք է որ վաճառականը ստակներուն ընթացքին աղէկ միտ դնէ, որ վճարմունքը աւելի շահաւոր ստակի տեսակով կատարէ:

Բ. Վճարելն ու ուրիշէն վճարմունք ընդունիլը անանկ մարդիկներուն յանձնելու է, որոնց ճարպկութեանն ու հաւատարմութեանը վրայ տարակոյս չունի: Անոր համար տեղէ մը ուրիշ տեղ ստակ խաւրելու համար ամենէն ապահով ճամբան ընտրելու է: Աւելորդա հասարակօրէն թղթաբերի կառքերը շատ ապահով կը սեպուին: Ասոնցմով ստակ խաւրելու ատենդ պաշտօնատարին առջեւը տուած գումարդ համրելու ես, ծրարը կամ քսակը կնքելու ես, իսկ թէ որ բուն հնչող դրամ կը խաւրես կոր նէ, ան ատեն ամենէն յառաջ դրամին կշիռքը ճշգիւ իմացընելու ես: Աս ալ պէտք չէ մոռնալ, որ ստակը որուն որ կը խաւրես նէ, խաւրածիդ վրայ անոր ալ թղթով տեղեկութիւն տալու ես:

Գ. Պէտք չէ առանց ընկալագիր առնելու ստակ վճարել. ու միայն ան մարդուն վճարելու է, որն որ ստակը ընդունելու իշխանութիւն կամ հրաման ունի:

81. Վաճառականը մէկու մը ունեցած վճարմունքը կրնայ նաեւ ուրիշ մէկ կերպով մը կատարել: Արբ որ անկից ինքն ալ առնելիք ունի, ան առնելիքը իր տալիքէն կը հանէ, ու մնացորդը իր պարտատիրոջը կը խաւրէ կամ կու տայ: Աս կերպ վճարմունքը Փոխարինութիւն կը կոչուի, որն որ ըստ

էութեանն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ առնելիքին ու տալիքին փոփոխակի երկու կողմանէ ալ աւրուիլը: Աստեօակ վճարման՝ յետագայ կանոններուն պահպանութիւնը շատ օգտակար է:

Ա. Արկու կողմանէ եղած պահանջմունքները որոշ, յայտնի ու ստոյգ պիտ'որ ըլլան: Անոր համար ան պահանջմունքները որոնց վրայ վէճ կամ կռիւ կայ, յայտնի պահանջմունքներուն դիմացը չեն կրնար փոխարինուիլ կամ աւրուիլ:

Բ. Փոխարինելու առնելիքն ու տալիքը պէտք է որ նոյնատեսակ ըլլան: Ասան զի այլատեսակ բաները չեն կրնար փոխարինութեան տակ իյնալ. ինչպէս ըսեմ, թէ որ ես ուրիշի մը այսչափ գումար ստակ պարտք ունենամ, ու անկից խել մը ապրանք պահանջք ունենամ, չեմ կրնար ասոնք փոխարինել: Ասանկ զէպքի մէջ փոխարինութիւն ըլլալու համար երկուքնիս զնոյն վրայ յառաջագոյն մէջերնիս միաբանելու ենք:

Գ. Մի եւ նոյն տեղը ու մի եւ նոյն ժամանակ պիտ'որ պատահին: Թէ որ ասանկ չըլլայ՝ փոխարինութիւն չկրնար ըլլալ. զոր օրինակ թէ որ ես այսօր այսչափ ստակի գումար մը պիտ'որ վճարեմ, իսկ մէկալը խել մը ատեն (մէկ կամ քանի մը ամիս) ետքը պիտ'որ ինծի վճարէ, ան ատենը ես արգարուութեամբ իմ առնելիքս կամ պահանջքս պարտքիս հետ չեմ կրնար փոխարինել, թէպէտեւ յառաջագոյն պահանջելուս համար տսկոսիքին տեղը հատուցում ընեմ, բայց եթէ երբ որ դիմացինս կատարեալ հաճի:

82. Փոխանորդական ճամբով վճարելը՝ շատ անգամ փոխարինութեան հետ կը շփոթուի ու նոյն կը սեպուի. բայց մէջերնին շատ տարբերութիւն կայ: Փոխարինութիւնը երկու հոգւոյ մէջ եղած առնելիքին ու տալիքին երկու կողմանէ վար առնուիլն է. իսկ փոխանորդական կերպով վճարելը՝ շատ մարդիկներու մէջ եղած առնելիքին ու տալիքին նոյն կերպով հաշիւ տես-

նուիրն է, կամ թէ ըսենք՝ Բաղադրեալ փոխարինու-
թիւն մըն է, որով այլեւայլ անձինք իրարու ունե-
ցած առնելիքնին ու տալիքնին կը հաւասարցնեն:
Ո՞ր օրինակ ըսենք որ

Ա. Սարգիսը՝ Ամիտասին 10,000 ղուրուշ պարտք
ունի:

Բ. Մի եւ նոյն Սարգիսը՝ Աիրակոսէն 10,000 ղու-
րուշ առնելիք ունի: Աս դէպքիս մէջ յայտնի բան է
որ առնելիքն ու տալիքը կը հաւասարցուին, երբ որ
Աիրակոսը՝ Սարգսին կամացը համաձայն՝ Ամիտասին
10,000 ղուրուշ վճարելու ըլլայ: Իսկ երբ որ նաեւ

Գ. Մի եւ նոյն Ամիտասը՝ Գրիգորին 10,000 ղու-
րուշ պարտք ունենայ, ու

Դ. Աիրակոսը՝ Գրիգորէն 10,000 ղուրուշ առնելիք
ունենայ. ան ատենը նաեւ Ամիտասը՝ Աիրակոսին
10,000 ղուրուշ վճարելու ըլլալով՝ դիմացէ դիմաց առ-
նելիքներն ու տալիքները կը հաւասարնան, այս ինքն
Աիրակոսը՝ Ամիտասին 10,000 ղուրուշ տալիք կ'ու-
նենայ, նոյնպէս ալ Ամիտասը՝ Աիրակոսին 10,000
ղուրուշ պարտք կ'ունենայ, որով առանց իրական
գրամի՝ պարտքերն ու առնելիքը կը հաւասարցուին,
երբ որ Սարգիս, Ամիտաս, Աիրակոս ու Գրիգոր մէ-
ջերնին միաբանին: Փոխանակադրերը վճարելու մէջ
ալ աս փոխանորդական կերպը ամենեւին նոյն է:
Ըսենք թէ Սարգիս ձեռքը 5000 արծաթ ֆիորինի
փոխանակադիր մը ունի, որն որ Ամիտաս պիտ'որ
վճարէ. իսկ Ամիտաս ալ մէկ 4000նոց փոխանակադիր
ունի Աիրակոսէն վճարելի, ու մէյ մ'ալ 1000նոց Գրի-
գորէն վճարելի. ան ատենը Ամիտաս կը կանչէ Աի-
րակոսն ու Գրիգորը, ու անոնցմէ կը խնդրէ որ աս
գումարները Սարգսին յանձնեն: Արդ թէ որ Սար-
գիսն ալ Եփրեմին 6000 ֆիորին վճարելիք ունի նէ,
անոր 1000 ֆիորին առձեռն պատրաստ դրամ տալէն
ետքը՝ Աիրակոսէն ու Գրիգորէն կը խնդրէ, որ իրեն
վճարելիքնին (4000ն ու 1000ը) Եփրեմին տան: Ասկէ

ետքը փոխանակագրերը՝ ընդունողներուն կը տրուին, ու աս գործողութեան մէջ մտնողներէն ամէն մէկը իր գրքին մէջ կը գրէ թէ որուն ձեռօքը, ու որուն հաշուին վճարուեցաւ, կամ թէ վճարել տուաւ:

Աս փոխանորդական կերպը մեծ ու գլխաւոր վաճառատեղիներու մէջ առձեռնպատրաստ դրամով վճարելու անթիւ ու անհամար դժուարութեանց վերջ մը տալու ու առուտուրը գիւրինցընելու աղէկ միջոց տեսնուելով՝ հաստատուած է: Ասանկ մեծ վաճառատեղիներու մէջ փոխանորդական կերպով վճարելու առանձին օր որոշուած կ'ըլլայ, ինչպէս Վիփսիայի տօնաւաճառներուն ատենը շաբթուն առջի երեք օրը, իսկ Աւգսպուրկ շորեքշաբթի օրը որոշուած է: Ան օրը վաճառականները մեծամեծ գումարներու հաշիւներ կը գոցեն ու կը հաւասարցընեն, որն որ թէ որ առձեռնպատրաստ դրամով վճարել ուղէին, գրեթէ անհնար բան մըն էր: Վայց աս կերպով շատ դիւրութիւն ըլլալէն զատ, նաեւ առձեռնպատրաստ դրամները բեռերով տանելու բերելու դժուարութիւնն ալ կը վերնայ:

83. Փոխանցութեան դրամասեղանը (Բէէ-ս-դանէ-ս-ը) կառավարութենէ հաստատուած հասարակաց արկղ մըն է, որուն մէջ ամէն մարդ ստակի գումար կամ մ'թերք մը կրնայ ունենալ, ու աս դրամասեղանին ձեռօքը պարտատիրոջը իր հոն տեղը ունեցած ստակէն կրնայ վճարել: Անոնք որ աս փոխանցութեան դրամասեղանին ստակ տուած են, անունին դրամասեղանին հաշուեգրին մէջ գրուած ու ընդունուած է, եւ երբ որ իրենց հաշուին մէկու մը վճարել կ'ուզեն, իրենց ստակին գումարէն վար առնել, ու անոր գրել կու տան, որուն օր պիտ' որ վճարեն: Աս քսածներնէս յայտնի կը տեսնուի որ աս փոխանցութեան դրամասեղանը՝ վաճառականներուն սրշափ դիւրութիւն է: Ասոր պահանջուած կանոնները ետեւէն եկածներն են:

Ա. Ով որ փոխանցութեան դրամասեղանին ձեռքովը վճարմունքը բնել կ'ուզէ, պէտք է որ հոն տեղը ստակ դրած ըլլայ. որմէ աւելի չկրնար ալ վճարել տալ:

Բ. Անոր համար պէտք է որ դրամասեղանին մէջ ունեցած ստակին, անոր աճելուն ու նուազելուն վրայ առանձին հաշիւ բռնէ, ու ատեն ատեն անիկայ դրամասեղանին գրքերուն հետ համեմատէ:

Գ. Պէտք է որ դրամասեղանին որոշ ու ճիշդ տեղեկութիւն տայ, թէ որո՞ւն եւ որչափ պիտ'որ վճարուի: Ասոր շատ զգուշութիւնը բնելու է, որ սխալմունք եւ կամ խաբէութիւն չսպրդի:

Դ. Նոյնպէս պէտք է որ իր պարտատիրոջն ալ իմացընէ, թէ դրամասեղանին յանձնած է, որ իրեն պահանջքը վճարէ, եւ դրամասեղանէն այնչափ ստակ առնելուն կամ իր հաշուին անցընելուն համար ընկալագիր մը ընդունի:

Ե. Այլք որ դրամասեղանը ստակ կը դնես, եւ կամ ուրիշ մէկը դրամասեղանին ձեռք քու հաշուիդ ստակ կ'անցընէ, ան ատենը աս ստակը ընդունելու իշխանութիւն ունեցող պաշտօնատերէն ստորագրուած ընկալագիր մը պահանջելու ես:

Աւելի եւս մասնաւոր կանոնները դրամասեղանին կարգադրութեան օրէնքներուն մէջ կը գտնուին. բայց ասոր վրայ նաեւ տերութեան առուտուրը յառաջացընելու միջոցներուն վրայ խօսելու ատեննիս պիտ'որ զրուցենք: — Մինչեւ հիմա խօսած վճարելու կերպերնիս ամէնն ալ գլխաւորաբար մի եւ նոյն տեղւոյ բնակիչներուն մէջ գործածուելու միջոցներ են, հիմա անցնինք ան կերպերուն, որոնցմով հեռու տեղուանք վճարքնիս կրնանք անցընել:

ՏԿ. Աշանակազրով ու փոխանակազրով վճարել ան է, երբ որ վաճառականը նշանակազրով եւ կամ փոխանակազիր մը քաշելով ուրիշի մը կը յանձնէ, որ աս կամ ան անձին՝ իր հաշուին այսչափ ստակի դումար

վճարէ : Ասոնց վրայ վաճառականաց իրաւագիտութեան մէջ շատ երկայն կը խօսուի . բայց մենք կը շատանանք , միայն ան սկզբունքները գնելով որոնց նայելով վաճառականը պիտ'որ վարուի , որպէս զի կարելի եղածին չափ աւելի շահով , փոխանակագրերու կամ նշանակագրերու ձեռք կարենայ վճարել : Աս սկզբունքները կամ կանոնները ասոնք են :

Ա . Արբ որ վաճառականը դիմացինին վճարմունք ընելու համար փոխանակագիր պիտ'որ գնէ , ան փոխանակագրերը առնելու է , որոնց որ ընթացքը կամ ընթացիկ գինը (*գործուն* , *գումար*) ամենէն աւելի իրեն շահաւոր է :

Բ . Արբ որ ընթացքները հաւասար են , այլեւայլ փոխանակագրերէն անոնք պէտք է առնուլ , որոնք որ կանուխ պիտ'որ վճարուին :

Գ . Ամենէն աւելի անոր պէտք է աղէկ նայիլ , որ գնելու փոխանակագրերը քաջողներն ու փոխանցութիւն (*շէրոյ*) ընողները հաստատուն ու վճարող (ապահով) մարդիկ ըլլան , եւ թէ որ անանկ պատահի , որ ընդունուած փոխանակագրեր հարկ ըլլայ առնուլ , փոխանակագրին հաստատուն ու ապահովապէս վճարող ընդունողներ ստորագրած ըլլան . որպէս զի չըլլայ որ ի վախճանի փոխանակագիրը ինք վճարելու վտանգի մէջ իյնայ , եւ վճարելէն ետքը իրմէ յառաջ ստորագրողներէն ստակը առնելու յոյս չունենայ :

ՏՃ . Պարտական եղած գումարը դատաստանական ճամբով աւանդ գնելով , քանի մը գէպքերու մէջ ալ ետքէն վճարելու պարտականութենէն կրնայ մարդ ազատիլ : Աս սովորական գէպքերը ասոնք են :

Ա . Արբ որ պարտատէրը ստակը ընդունելու կը դանդաղի , եւ կամ բոլորովին ընդունիլ չուզեր :

Բ . Արբ որ պարտատէրը ստակը առնուլ ընդունիլ կ'ուզէ , բայց պարտականութեան ու անոր վերաբերեալ երկրորդական թղթերը ետ տալ , եւ կամ ըստ օրինաց շինուած ընկալագիր տալ չուզեր :

Գ. Արբ որ պարտատէրը ստակը ընդունելու անկարող կամ անընդունակ է, զոր օրինակ քրէական յանցանքի համար դատաստանի տակ ինկած է, կամ չափահաս չէ, կամ թէ խենթ է, եւ կամ դատաստանաւ՝ մոխող ու շռայլող հրատարակուած է:

Դ. Արբ որ շատերուն մէջ կռիւ ու վէճ կը ծագի, ու անոնցմէ ստակը ընդունելու իրաւունք ունեցողը չիմացուիր:

Ե. Արբ որ մէկը փոխանակագիրը կը ներկայացընէ, ու ստակը առնուլ կ'ուզէ, բայց կարգաւորեալ փոխանցութեամբ չկրնար ցուցընել, թէ աս փոխանակագրին ստակը ինք պիտ'որ ընդունի:

Զ. Արբ որ ճիշդ որոշեալ ժամանակին հարկ է որ վճարէ, անանկ որ թէ որ վճարելու չըլլայ, կորուստ պիտ'որ ունենայ, ու պարտատէրին յանցանքովը եւ կամ անոր պատճառաւ պատահած դէպքով մը, վճարելէն արդելուի, ան ատենն ալ գալու պարտականութենէն կրնայ ազատիլ:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ե

Ո Ւ Ղ Ե Ւ Ո Ր Ե Լ Ո Ւ Վ Ր Ա Յ

86. ԱՊՐԱՆՔ մը գնելու համար հեռաւոր անձանց մէջ եղած դաշնագրութենէն կը հետեւի, որ ապրանքը շատ անգամ մէկ տեղէն ուրիշ տեղ խրկելու կամ ուղեւորելու հարկ կ'ըլլայ: Աս ապրանքները վաճառականի լեզուաւ՝ Առեւտրական ինչք (beni commerciali) կը կոչուին:

Արբ որ ապրանք մը տեղէ մը ուրիշ տեղ պիտ'որ խաւրուի, ամէն բանէն յառաջ նայելու է որ հեռաւոր տեղուանք խաւրուելու վիճակի մէջ խոթուի: Աս հատուածիս մէջ ապրանքներ խրկելու կամ ուղեւորելու վրայ պիտ'որ խօսինք, ու կանոններ պիտ'որ յառաջ բերենք, որոնցմով ապրանքը անանկ վիճակի մը մէջ կրնայ խոթուիլ, որ աղէկ, ապահով, շուտ ու

օգտակար եւ շահաւոր կերպով մը պատրաստուի ու կարող ըլլայ ուղեւորուիլ:

87. Արպէս զի ապրանք մը ուղեւորութեան կամ խրկելու յարմար ըլլայ, պէտք է որ ամէն բանէն յառաջ ըստ պատշաճի ծրարուի ու անկէ ետքը դրսէն ալ աղէկ մը գոցուի: Անդհանրապէս ապրանքները խրկողին պարտքն է, որ զանոնք աղէկ հաստատուն ու ապահով ծրարներու, հակերու (դէպէտէ), տափառներու, պարկերու (շէնքէտէ) կամ սնտուկներու մէջ տեղաւորէ, ու ամէն ապրանք իրեն յարմար բանի մէջ ծրարէ, ու նայի որ ծրարը՝ խրկուած ապրանքին սովորական եղածէն աւելի չկշռէ: Աս բանիս վրայ ընդարձակ տեսական տեղեկութիւններ գրել աւելորդ կը սեպենք, ինչու որ անոնք որ աս բաներուս պիտ'որ զգուշանան, այս ինքն ծրարող կամ պատատող ծառաները, ասանկ տեսական ծանօթութիւններ կարգացող մարդիկ չեն, ու սորվածնին աւելի վարժութեամբ կը սորվին: Ասոց ապրանքները ծրարող ու փակող գործավարներուն գործածին վրայ դատաստան ընելու համար, վաճառականի մը ետեւէն եկած կանոնները օգտակար ալ կրնան ըլլալ:

Ա. Իւրաքանչիւր ապրանք պէտք է որ իրեն յատկութեանը համաձայն ծրարուի, անանկ որ թէ եղանակին, եւ թէ շարժելու, կոտրելու եւ ուրիշ ամէն վտանգներէ ապահով ըլլայ: Աս ապահովութիւնը միայն աղէկ ծրարելէն ու գոցելէն կը կախուի:

Բ. Փակելու սնտուկին կամ ծրարին պնդութիւնն ու դիմացկունութիւնն ալ ապրանքին համաձայն պիտ'որ ըլլայ:

Գ. Էղուկ բաները, որ ջերմութեամբ կը տաքածին ու կ'ընդարձակին, անանկ հաստատուն ամաններու մէջ պէտք է դնել, որ չճաթին: Աս բանիս աղէկ զգուշանալու է, մանաւանդ անանկ ապրանքներու, որոնք կը բռնկին ու կ'այրին:

Դ. Թե որ շատ տեսակ ամաններ, որոնցմէ ոմանք դիւրաբեկ ու ոմանք ալ հաստատուն են մէկտեղ պիտ'որ փակես, պէտք է որ անոնք իրարմէ միջոցներով զատես, որպէս զի երբ որ ճամբան սնտուկին դիւրքը փոխուելու ըլլայ, չըլլայ թէ ծանրութիւնը բոլոր մէկ քանի հատին վրայ կոխէ, ու անոնցմէ քանի մը հատը կոտրելով ու մէջ տեղուանքը պարապ տեղ բացուելով, մնացած մէկալ ամաններն ալ իրենց տեղերնէն ելեն, ու ամէնն ալ կոտրելու վտանգի մէջ իյնան:

Ե. Ապրանքները՝ պէտք է որ հաստատուն ծրարութիւն կամ փակութիւն, որ չըլլայ թէ իրարու շփուելով ապականին:

Զ. Ախրաբեկ, թեթեւ ու այնչափ հաստատուն չըլլող ապրանքները՝ աւելի պինդ, ծանր ու հաստատուն ապրանքներուն վրայ պէտք է դնել, եւ թէ որ այնպէս պատահի, որ մէկ կտոր մը բոլոր ճամբուն մէջ մէկ որոշ գիւրքի մէջ պիտ'որ մնայ, ան ատեն ծրարողներուն կամ փակողներուն առանձինն ծանուցանելու է, որ անոր համաձայն ծրարեն. ու ծրարին ինչ գիւրքի մէջ բռնուելիքը՝ ծրարին վրայ ալ նշանակելու է:

88. Ապրանք մը խրկել կամ Ուղեւորել կ'ըսուի, երբ որ վաճառականը ուրիշի մը ապրանք կը յանձնէ, որ որոշեալ տեղ մը տանի հասցընէ: Աս գործողութեան գլխաւոր անձինքն են Ուղեւորողը՝ որն որ ապրանքը խրկելը կը հոգայ, Տանողը, ու ապրանքն ընդունողը, այս ինքն անիկայ՝ որուն որ ապրանքը պիտ'որ երթայ:

Ապրանքները տեղէ մը ուրիշ տեղ կամ ցամաքով եւ կամ ջրի վրայէն կրնան խաւրուիլ. ցամաքի վրայէն՝ սուրհանդակի կառքով, հասարակ կառքով եւ կամ երկաթի ճամբով. իսկ ջրի վրայէն գետով կամ ծովով կը խաւրուին: Ապրանքը մինչեւ որոշուած տեղը հասցընելու համար վճարուած վարձքը, երբ որ խըր-

կողը՝ տանողին վճարելու ըլլայ, ընդհանրապէս Տանող-
չէք կ'ըսուի. թէ որ կառքով ցամաքի վրայէն է խաւ-
րուածը՝ Սայլորդչէք. իսկ թէ որ նաւով ջրի վրայէն
կը խաւրես, վճարած վարձքդ՝ Նաւադրամ կամ
Նաւողչէք կ'անուանուի: Ասոյց որովհետեւ ապրանք-
ները խրկողը հասարակօրէն մինչեւ տեղը հասցընելը
վրան կ'առնու, թէ ծովով եւ թէ ցամաքով, կամ
կէս մը առ կերպով եւ կամ կէս մ'ալ առ կերպով,
անոր համար առհասարակ Տանողչէք անունը կը
գործածուի:

89. Ապրանքը ուղեւորողն ու տանողը՝ բեռան
քանակութեանը կամ մեծութեանը, վճարուելու
տանողչէքին, ճամբորդութեանը կերպին, ու ամէն
մանր մանր երկրորդական պայմաններուն վրայ մէջեր-
նին դաշնագրութիւն կ'ընեն, դրած դաշինքնին գրի
կ'առնուի, ու հարկաւոր եղած ամէն տեղեկութիւն-
ները անոր վրան կը նշանակուին: Աս տեսակ թղթե-
րը Վաճառագիր (lettre de voiture) կ'ըսուին, երբ որ
ապրանքները ցամաքով կամ գետի վրայէն պիտ'որ
խաւրուին. իսկ թէ որ ուղեւորելը ծովով է, ան ա-
տենը Ծանուցում (connaissance) կ'անուանուին:

Տանողչէքի վրայ եղած դաշանցը, բայց մա-
նաւանդ օրինաց վերաբերեալ մասերուն վրայ առեւ-
տրական իրաւունքը երկայն կը խօսի, բայց մենք ասոնց
չենք մերձենար հապա քանի մը հարկաւոր եղած խո-
հեմութեան կանոններ տալու կը նայինք:

90. Հայտնի բան է որ ապրանքները ուղեւորողը
(expéditeur) կ'ուզէ, որ իր խրկած ապրանքները ան-
մնաս, օրշափ կարելի է քիչ ատենի մէջ, քիչ վտան-
գով ու աժան երթայ տեղը հասնի: Աս ուղածին
հասնելու համար.

Ա. Պէտք է որ ապրանքը աղէկ ու ինչպէս որ
պէտք է նէ գոցած ու ծրարած՝ տանողին յանձնէ:

Բ. Ապրանքը անանկ կառապանի կամ նաւապե-
տի մը յանձնէ, որուն հաւատարմութիւնը, ճարպ-

կութիւնն ու հաստատութիւնը ծանօթ ըլլայ, որպէս զի կարող ըլլայ ապահով ըլլալ, որ ապրանքները աղէկ կը նայի, ու թէ որ անոր յանդանօրը ապրանքին փնաս մը հասնի նէ, հատուցումը առնելու յոյս ունենայ:

Գ. Ա՛յ ճառագորին մէջ՝ տանելու դաշնագրութեան ամէն պարագաները ճիշդ ու յայտնի, ու վաճառականէ մը պահանջուած ճշգրութեամբ մանրամասն գրուած ըլլան, այս ինքն Ա. Կտորներուն թիւը, հակերը, չափը, ապրանքին կշիռը, նշանն ու թուանշանը (նոմերն): Բ. Տանողէքը, ստակին տեսակը, որով պիտ'որ վճարուի: Պէտք է որոշ գրել, թէ տանողէքը բոլոր ապրանքին համար, չէ նէ չափին ու կշռոյն նայելով է. բոլոր ճամբուն, չէ նէ անոր մէկ մասին համար պիտ'որ վճարուի. դարձեալ թէ տանողէքը արդէն վճարուած է, ու ապրանքը ազատ (franco) պիտ'որ յանձնուի թէ չէ: Գ. Վաճառակը՝ որուն մէջ ապրանքը տեղը պիտի հասցընէ ու յանձնէ, ուստի եւ օրն ալ, երբ ապրանքը տանողին յանձնուցաւ ու հատուցումը՝ որն որ տանողը օրոշեալ օրը չհասցընելու ըլլայ նէ, պիտ'որ ընէ: Ասիկա ան աւտենը գրելու է, երբ որ դաշանց մէջ աս պայմանը յայտնի օրոշուած է: Դ. Ան անձը՝ որուն, ու տեղը՝ ուր որ ապրանքը՝ տանողը պիտ'որ յանձնէ: Ե. Պէտք է յայտնի գրել, թէ ճամբու տուրքերը, մաքսերն ու ամէն տեսակ ծախքերը որոնք վրայ են:

Դ. Պէտք է ապրանքը տանողին ալ՝ հարկաւոր եղած թղթերը տալ, ինչպէս են մաքսի համար նամակներ, վկայականներ, յայտարարութիւններ, անցագիրներ եւ այլն, որպէս զի չըլլայ թէ աս թղթերը չունենալով՝ տեղ մը արգելուի, կամ չընդունուի, վտանգներու մէջ իյնայ ու ծախքերու տակ մտնէ: Աս ալ պէտք է գիտնալ խրկողը, որ եթէ աս տուած թղթերը աղէկ չըլլան, այս ինքն կամ ապրանքներուն վրայ գրուած տեղեկութիւնները շիտակ չըլլան,

կամ թէ շինծու ըլլան, եւ կամ թէ մաքուն փախ-
ցընելու մտքով բռնած ճամբովը պարտականութեան
տակ ինկած ըլլայ, ան ատեն ասոնցմէ հետեւած
ամէն փնասները ինքը պիտ'որ քաշէ, ու իր յանցան-
քին պատիժը տուժելու պարտական է :

Ե. Պէտք է նայի որ ամենէն աժան տանողէքով
դաշնադրութիւն ընէ. բայց զգուշութեան կանոններն
ալ առանց աչքէն հեռացընելու: Անոր համար ուր
որ կարգաւորեալ աս բանիս համար որոշուած տանող-
էքի միջնավաճառներ կան, անոնց երթալու է, եւ
ոչ թէ ան միջնավաճառներուն, որոնք անանկ տա-
նողներու հետ ընկեր են, որ ապրանքին փնասուելուն
պատասխանատու չեն ըլլար :

Զ. Թէ որ ապրանքը ապահովցընելու հարկ տես-
նէ, ան ալ պէտք է ընել, բայց եթէ ապրանքին
տէրը յայտնապէս հակառակը ապսպրած ըլլայ :

Է. Ուղեւորելու համար դաշնադրութիւնը լմըն-
ցընելէն գոցելէն ետքը, ապրանքին խրկուիլը թղթով
մը ընդունողին իմացընելու է, ու ինչ, երբ, որուն
ձեռքը, ինչ տանողէքով, եւ ուրիշ ինչ պարագա-
ներով խաւրուիլը ծանուցանելու է :

Վաճառագիրը սովորաբար ուղեւորողը կը շինէ, ու ապ-
րանքը տանողին կը յանձնէ: Հասարակօրէն վաճառականի
տները շատ աշխատութենէ ազատելու համար անիկա
ապել կու տան, մէջի ան տեղուանքը բաց թող տալով,
ուր որ պարագաներուն նայելով այլեւայլ բաներ պիտ'որ
գրուին, ու վերջէն հարկաւոր եղածները ձեռագրով կը
գրեն: Գրսի կողմը ան մարդուն անունը, տեղը եւ այլն
կը գրուի, որն որ ապրանքները պիտ'որ ընդունի: Ասոնց
ձեռն ու օրինակը ուրիշ տեղ կը գնենք :

91. Ապրանքը տանողին ալ զգուշութեան կա-
նոններ կան: Ամէն բանէն յառաջ պիտ'որ նայի, որ

Ա. Ապրանքը անանկ վիճակի մէջ ընդունի, որ
առանց վտանգի կարող ըլլայ տանիլ ու տեղը
հասցընել :

Բ. Ապրանքները ինչպէս որ պէտք է նէ աղէկ փախուած կամ ծրարած ըլլան:

Գ. Ապրանքները առանց մեծ հարկաւորութենէ մը ստիպուելու ճամբուն մէջ ինք իրմէ ուրիշ տանողի մը չտայ, ինչու որ ապրանքը ուղեւորողին կամքը ասանկ կ'ենթադրուի, թէպէտեւ յայտնի ալ ըսած չըլլայ:

Դ. Ճամբորդութեան մէջ ամէն տեղ ուր որ հասնի, ան տեղաց օրինաւոր կարգադրութիւնները ճիշդ պահէ, որպէս զի իրեն հաւատադրուած ապրանքները փտանդի մէջ չխնան:

Ե. Ճամբորդութեան հարկաւոր եղած թղթերն առնու, զոր օրինակ են վաճառագրերը, ծանուցումները, փկայականները, անցագիրները, յայտարարութիւնները եւ այլն:

92. Ապրանքը ընդունողը, թէ ան ապրանքին տէրն ըլլայ, եւ թէ պարզ ուղեւորող ըլլայ, պէտք է որ յետագայ կանոնները պահէ:

Ա. Այն մը ապրանքը բերողին իրեն ցուցրցած թղթերուն, ու կէս մ'ալ ապրանքը ուղեւորողին գրած տեղեկութիւններուն նայելով պէտք է որ վաճառագրին նիւթն ու պայմանները աղէկ իմանայ:

Բ. Պէտք է որ իրեն խրկուած նիւթերը կամ ապրանքները աղէկ մը քննէ, որ արդեօք գրերուն ըսածին նման են, ու աղէկ վիճակի մէջ իրեն կը յանձնուին թէ չէ:

Գ. Թէ որ ապրանքը ինչպէս որ պէտք է նէ, իրեն յանձնուած է, ան ատեն բերողէքը (տանողէքը) վճարելու է:

Դ. Բայց թէ որ ապրանքը՝ կտորներուն թիւին նայելով, եւ կամ չափոյն ու կշռոյն կողմանէ պակաս եւ կամ փնտսած իր ձեռքը կը հասնի ու կը յանձնուի, ան ատեն կամ բերողէքէն վար առնելով եւ կամ ուրիշ մէկ ճամբով մը հատուցում ուղեւոր է: Թէ որ ապրանքը անանկ վիճակի մէջ չէ, ինչպէս որ իրեն

պիտ'որ յանձնուէր, ան ատեն առանց դատաստանաւ քննել տալու պէտք չէ որ ընդունի, որպէս զի ետքէն պակասը կամ եղած փնտր կարող ըլլայ զիւրաւ ցուցնել. ապա թէ ոչ՝ թէ որ աս կերպով վարուելու ըլլայ, ձեռքը ամենեւին ցուցում չունենար: Թէ որ ապրանքը խրկողը՝ ըլլալու փնտր վրան առած է, ան ատենը շուտով մը եղածին վրայ իրեն թուղթ մը գրելու իմացընելու է: Այլ թէ որ ապրանքը ուրիշին հաշուին իրեն խաւրուած է, պէտք է ապրանքին տիրոջն ալ անմիջապէս պատահածը ծանուցանել:

Ե. Թէ որ ինքը ապրանքին տէրը չէ, պէտք է որ ապրանքը խրկողին ու ապրանքին տիրոջը հրամաններուն զգուշանայ, ու ապրանքը ընդունելու համար թէ՛ մէկէն եւ թէ՛ մէկալէն յանձնարարութիւն ունենայ:

93. Արբ որ ապրանք մը տեղէ մը ուրիշ տեղ պիտ'որ խաւրուի, կրնայ պատահիլ որ խրկուած տեղէն մինչեւ որոշուած վերջին տեղը շարունակ ճամբայ չկրնայ ընել: Ինչու որ շատ անգամ անանկ առիթ չպատահիր, որ մի եւ նոյն տանողը՝ ապրանքը մէկ տեղէ մը մինչեւ ուրիշ տեղ տանելու կարող ըլլաս ստիպել. մանաւանդ երբ որ ճամբան շատ երկայն կ'ըլլայ, ու կէս մը ծովով ու կէս մ'ալ ցամաքով հարկ կ'ըլլայ որ երթայ. ու շատ անգամ անանկ գէպք մը առջեւ կ'ելլէ, որ ապրանքը երկայն ճամբորդութեան մէջ բանալ ու նայել տալ հարկ կ'ըլլայ: Աս պատճառներուն համար, ապրանքը չէ թէ վերջին որոշեալ տեղը, հապա միջին տեղ մը կը խաւրուի, ու անկից ալ ուրիշի մը ձեռքով յառաջ կը քշուի: Աս տեսակ ուղեւորութեան մէջ, մէջտեղը գանուող ուղեւորողը երկու գործք ունի, այս ինքն խրկուած ապրանքներուն թէ՛ ընդունող է, եւ թէ՛ (ապրանքները նորէն ճամբայ դնելուն ու յառաջ քշելուն համար) ուղեւորող ալ է. եւ աս երկու գործքն ալ ուրիշին հաշուին պիտ'որ գործէ: Արդ թէ որ վաճառականի մը պէս աս գործքիս մէջ մտնել կ'ուզէ,

պէտք է որ աս գործքիս մէջ եղած վտանգները աղէկ ճանչնայ, անոնց առջեւն առնու, ու պարագաներուն նայելով անոնցմէ ինքը զինքը ազատելու նայի: Անոր համար պէտք է որ անանկ զգուշութիւն ընէ, որ միշտ ամէն ատեն կարող ըլլայ ցուցընել, թէ ինքը իր պարտքը կատարած է, ու իր գլխաւորին շահը աչքին առջեւէն հեռացուցած չէ:

94. Իբրեւ ապրանքները ընդունող պէտք է որ աս սկզբունքները միշտ աչքին առջեւն ունենայ.

Ա. Պէտք է գիտնայ, թէ ինչ պիտ'որ ընդունի, ու համոզուած պիտ'որ ըլլայ, թէ ամէն բան որն որ պիտ'որ ընդունէր, ընդունեցաւ: Ի՞նչ որ հակերուն կամ կտորներուն ցանկն ալ չունի, գոնէ պէտք է նայի, որ խրկուած ապրանքներուն նշանակուած կտորներուն կշիռը, թիւն ու նշանները եւ ամէն շափերը ճիշդ, շիտակ ու ամբողջ ըլլան:

Բ. Պէտք է որ նայի, որ ապրանքները աղէկ վիճակի մէջ հասած են թէ չէ: Ի՞նչ որ հակերուն ցանկն ալ իրեն ծանօթ չէ նէ, գոնէ պէտք է որ անոնց ծրարները աղէկ մը քննէ, ու նայի որ արդեօք որչափ որ ապրանքը բերողի մը պարտքն է, ապրանքները թրջելէն պահպանուած են թէ չէ, կամ թէ արդեօք փխտած են թէ չէ:

Գ. Ի՞նչ որ փխտած կամ կշռէն պակտած գտնէ, եւ կամ թէ ընդունելու համար հարկաւոր եղած պայմաններուն մէկուն մէջ պակտութիւն մը գտնէ, ան ատենը պէտք է որ ապրանքը բերողը բռնէ, ու ապրանքը ընդունելէն յառաջ՝ դատաստանաւ հարկաւոր եղած քննութիւնները ընել տայ, ու որչափ որ պէտք է նէ, բերողէքը վճարելն ուշացընէ. եւ թէ որ ասոնք բաւական չեն ըլլար, ապրանքը բերողէն աւելի ապահովութիւն պահանջէ: Համառօտ ըսենք, որչափ որ կարող է, իր մեծին եղած փխտին ցուցումներ փրնտաէ, ու յայտնէ թէ աս փխտը որչափ բանի կրնայ հասնիլ:

Դ. Բայց երբ որ քննութենէն անանկ ելլէ, որ բերողը իր ամէն պարտքերը աղէկ կատարած է, ան ատեն ինչ որ վաճառագրին դաշինքը կը պահանջէ, կատարելու, ու բերողէքը վճարելու է. եւ թէ որ բերողը կարող ըլլայ ցուցնել, որ դաշանց մէջ եղած պայմաններէն դուրս ապրանքը աղէկ պահպանելու համար ծախքեր ըրած է, անոնց ալ տեղը հատուցում ընելու է, առանց փախուստ տալու կամ խաբէական պատճառներ բերելու:

95. Իբրեւ ուղեւորող, պէտք է որ ետեւէն եկած կանոններուն զգուշանայ:

Ա. Ապրանքները մինչեւ նորէն ճամբայ հանելու ատենը աղէկ վիճակի մէջ պահպանէ:

Բ. Ուղեւորելու ապրանքին ծրարը կամ սնտուկը թէ որ նորոգութիւն պէտք է, նորոգել տալու է, որ ճամբորդութեան կարող ըլլայ դիմանալ:

Գ. Պէտք է նայի, որ ապրանքները այնպիսի տանողի մը յանձնէ, որ իր մեծին աւելի շահաւոր պայմաններով, որչափ որ կարելի է շուտ ճամբայ ելլեն, քիչ ատենի մէջ որոշեալ տեղը հասնին, ու տանողն ալ ամէն տեսակ հարկաւոր թղթերն ունենայ:

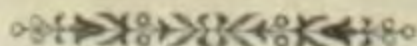
Դ. Ապրանքը ճամբայ հանելէն ետքը, պէտք է որ անոր՝ որուն որ ապրանքը կը խաւրուի, թղթով մը ապրանքին ճամբայ դուրիւ, տանողին անունը, խորհուած ապրանքին քանի կտոր ըլլալը, անոնց թիւը, նշաններն ու իր մեծին կամքը ծանուցանէ:

Ե. Ի վախճանի իր վարձքը այս ինքն ուղեւորէքը, ու ապրանքին համար ըրած բոլոր ծախքերը ըստ արդար հաշուի անկից առնու, որն որ դրուած դաշանց համաձայն՝ ան վարձքը վճարելը վրան առած է:

Ապրանքները ուղեւորելը առջի ժամանակները գիւրին գործք մըն էր, ու գիտութիւններու եւ այլեւայլ տեղեկութիւններու հարկաւորութիւն մը չկար. վաճառականը՝ կառապանին, ու կառապանն ալ վաճառականին հետ կը խօսէր կը լմըննար: Բայց հիմակուան ատենս անանկ չէ, հապա

այլեւայլ տեղեկութիւններու հարկաւորութիւն կայ : Աւաճառականին սենեակը՝ մաքսերու, տուրքերու կարգադրութիւններով, ճամբորդութեան պայմաններուն թղթերովը, անոնց փոփոխութեանցը յաւելումներովը, շոգենաւներու, երկաթի ճամբաներու դներուն ցուցակներովը լեցուն պէտք է որ ըլլայ : Ուղեւորողը այլեւայլ տէրութեանց կարգադրութիւնները, օրէնքները պիտ'որ գիտնայ, ինչու որ բանը դորձքը անանկ բաներու հետ է : Աւաճառական մը աս բաներուս որչափ աւելի տեղեակ է, այնչափ աւելի աներկիւղ համարձակ կը դորձէ, ու այնչափ իր առուտուն ալ կրնայ ընդարձակել : Օրինակ մը դենք հոս : Զայտնի բան է, որ Անցորդական կամ Անցաւոր (Transito) ապրանքները սովորաբար քիչ կարգադրութիւններու տակ ինկած են. առ առաւելն երբ որ տէրութեան մը մէջ կը մանեն նէ, կը կնքուին, ու աս վիճակիս մէջ դուրս պէտք է որ ելլեն : Բայց ասիկա միշտ ասանկ չէ : Մարդուն մէկը ժամանակաւ Ռուսաստան արուեստական ապրանքներ խաւրելու ըլլալով, ասոնց վրայ նաեւ ծխախոտ ալ աւելցուց : Արդ որովհետեւ աս բեռը միջին տէրութիւններէն մէկուն մէջէն պիտ'որ անցնէր, անոր համար ալ ապրանքին տէրը մէջի եղած նիւթերուն ցանկը գրեց : Բայց ասիկա բաւական չըլլալով ապրանքը աս տէրութեան մէջ ժամնելուն պէս՝ բանուեցաւ, ու հինգ ամիս ետքը ասանկ վճիռ ելաւ որ, ան ծխախոտը օրինաց դէմ առանց անցագրի ներս մանելով, պէտք է որ անոր համար տուգանք վճարուի :

Աս ետքի հատուածներնուս մէջ տրուած կանոններուն ամէն մէկ բառն ալ մէյմէկ կանոն ըլլալով՝ կը յորդորենք մեր ուսանողները որ անոնց մասնաւոր մտադրութիւն ընեն :

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

96. ՍԵՐԴՍ չէ թէ միայնութեան, հապա ընկե-
 թեան մէջ ապրելու համար ծնած ըլլալով, անոր
 բնութեան մէջ առուտուրի սկիզբը հաստատուած կը
 տեսնենք: Այլ որովհետեւ ամէն կողմ երկիրը նոյն
 բերքը չծնանիր, ու ամէն մարդ ալ նոյն գործքի կա-
 րողութիւն ու յարմարութիւն չունի, ուրեմն յայտնի
 բան է, որ ան առջինը՝ որն որ իր ճակտին քրտին-
 քովը, փորելով, հերկելով, տափանելով ու մշակելով
 երկրէն աղէկ ու առատ պտուղ, ու անկից ալ մարդու
 կերակուր հաներ, ու իրեն ալ ստացուածք ձարեր է,
 որով եւ մէկալ մարդիկներէ առաւելութիւն մը ստա-
 ցեր է, աշխարհքիս առջի վաճառականը ու վաճա-
 ռականութեան հաստատողը գնելու ենք: Մարդիկ-
 ներուն թէ կարողութեամբ եւ թէ զօրութեամբ
 իրարմէ ունեցած տարբերութիւնը, մէկուն՝ հարկաւոր
 եղածէն աւելի ունենալը, իսկ մէկալին կարօտու-
 թիւնը՝ ստիպեցին, որ մէկը աւելորդը տայ, ու մէկալը՝
 հատուցում մը ընելով, հարկաւորը անկից առնու:
 Արբ որ ընտանիքներ, ընկերութիւններ ու ցեղեր
 իրարմէ բաժնուեցան ու անոնցմէ ազգեր ու ժողո-
 վուրդներ զատուեցան ու ելան, առ կարօտութիւնը
 մէկ տեղ մը սատականալով ու անոր հակառակ մէկալ
 կողմը թէ բնութեան առատածեռնութեամբը եւ թէ
 արուեստներով յառաջ եկած բերքերը շատնալով,
 հարկ եղաւ որ կողման մը կարօտութիւնը լեցընելու
 համար առուտուր ըլլայ: Հարթ ու տափարակ երկիր-
 ներու բնակիչները երկրագործութեան ու անասուններ
 աճեցընելու, իսկ լեռնային կողմերու բնակիչները որ-
 սորդութեան կը պատաղէին, ծովեղերեայ տեղերուն
 մարդիկն ալ՝ ձկնորսութեան: Այլ որովհետեւ ասոնք
 ամէնն ալ թէ ուրիշներուն եւ թէ իրենց աշխատու-
 թեանն ու քրտանց պտղոյն կը կարօտանային, ու

մարդիկ քանի որ կը շատնային, կարօտութիւնն ալ կը մեծնար, ու մէկալ կողմանէ առջի նախահարց անպաճոյճ կեանք անցընելը թող տալով կը բարակնային, ասկից հարկ կ'ըլլար, որ առուտութիւնը աւելի յաճախէր: Աս տեսակ առուտութիւնը այնչափ հին է, որչափ աշխարհքիս սկիզբն ու մարդուն զանազան բաներու ունեցած կարօտութիւնը, որն որ օտար բերքեր ծանշնալէն յառաջ եկաւ, ու մարդուն անոնց հաճելուն ու վայելել ուզելուն պատճառաւ սովորութիւն եղաւ: Ինչու որ բնութիւնը ամէն դաւառ նոյն պտուղը յառաջ չբերեր, ինչպէս բրինձ ու ձիթ ապտուղ Լապլանտիայի լեռներուն վրայ չեն յաջողիր, նոյնպէս հիւսիսային կողմի երկրագործութիւնը արեւելքի հողերուն ու ծովեզերեայ տեղերուն օգուտ չընէր: Աւ որովհետեւ քիմքի հաճոյական կերակուրները փոփոխելը՝ մարդուս բնական է, ու մարդս աւելի աղէկ ապրիլ կ'ուզէ, ասկից գրգիռ մը եղաւ, որ մարդ՝ իր երկրէն աւելցածը ուրիշ մերձաւոր սահմանակից երկիրներ տանելու ու անկից աւելցածը առնելու ու իր տեղը բերելու համար, նախ իր երկրին բերքը շատցընէ. եւ որչափ որ ասանկ բերքեր աւելցընելու միջոցները շատցան, ու առուտութիւնը զիւրիցաւ, այնչափ ալ ընդարձակեցաւ ու ամէն կողմ տարածեցաւ: Տկար փայտի մը վրայ ելելով մարդս, ծովէն ճամբայ դանել ուզեց, իր կեանքը չնչին փայտին, ու իր բոլոր ստացուածքը ծովու անհաւատարիմ ալիքներուն հաւտալով, նաւադնացութիւնը դաւաւ. եւ թէպէտ իսկզբան վախնալով ու դողալով եզերքներէն ու գետերու վրայ միայն կը նաւէին, բայց ետքը ապահով միջոցներ գտնելով, ու ճարպկութիւն բանեցընելով ազատ ծովու վրայ ալ սկսան երթալ, որով եւ իրարմէ հեռու եղած երկիրները կապուեցան, ու վաճառականութիւնը աւելի ընդարձակելով մեծ օգուտներ սկսաւ ցուցընել: Աս միջոցիս մէջ Ստակն ալ դառնուեցաւ, որն որ առուտուրի մէջ ամէն ապրանքին դիմացը ընդհանուր արժէք

մը ըլլալով, վաճառականութիւնը նոր կեանք մը ստացաւ :

Վաճառականութիւնը յառաջ տանելու համար, պէտք էր որ մարդիկ թէ քաղաքականութեան եւ թէ արուեստներու մէջ գոնէ քանի մը ոտք յառաջ գացած ըլլային, ինչու որ արուեստներու մշակութիւնը՝ վաճառականութեան հետ ձեռքէ ձեռք բռնած կ'երթան ու մէկը մէկալէն չեն զատուիր : Արուեստներուն յառաջ երթալովը՝ բերքն ու պտուղն ալ շատցաւ, բաղձանքն ու եռանդն ալ աւելցաւ, ու մէկ արուեստ մը ուրիշ արուեստ սկսաւ ծնանիլ : Վիտութիւնները՝ որոնք մտքի վերաբերած բաներ են, անոնց օգնութեան հասան, ու մարդու սուր միտքը նոր նպը գիւտեր գտնելու ետեւէն եղաւ : Արօտութենէն աւելի բան ստանալու համար մարդու բնական անյագ բաղձանքը՝ որ մարդկային հնարագիտութեան աղբիւր մըն է, վերջապէս խորթ ու օտար ծնունդ մը ծնաւ, այս ինքն ընշասիրութիւնն ու ազահութիւնը . բայց ասոնք ալ ընդհանուրը յառաջ տանելու գրգիռ եղան, հարստութեան բաղձանքը ու բան ստանալու յոյսը՝ մարդիկն երու սիրտ տուին, ու վաճառականութիւնը զօրացուցին :

97. Ապա ուրեմն պզտիկ ու աննշան բան մըն էր վաճառականութեան սկիզբը, ու առջի կերպարանքը հիմակուանէն շատ տարբեր էր, որն որ այնչափ դարեր ետքը, այնչափ ազգերու ջանքովն ու գիւտերովը ստացաւ : Թէ որ վաճառականութեան տարածուելուն ու մեծնալուն պատճառները քննելու ըլլանք, կը գտնենք որ քաղաքներու մէջ ընկերութիւններու կազմուիլը, նոր երկիրներու գտնուիլը, առուտուրի միջոցներուն գիւրիննալը, ու նաւագնացութիւնը ասոր զլխաւոր պատճառ եղած են : Զին ու առջի ժամանակներու վաճառականութիւնը՝ որչափ որ քաղաքներու մէջ կարգաւորեալ բնակութիւն չկար, հարկ էր որ շնչին բան մը ըլլար . անոր համար ալ հին ազ-

գերու թագաւորութիւնները հաղիւ քիչ մը կրցան
 գործել, թէպէտեւ թէ ցամաքային եւ թէ ծովային
 վաճառականութեան սկիզբ իրենք եղան: Մեծ թա-
 գաւորութեանց կարօտութիւնը՝ հասարակ ընտանիք-
 ներու կարօտութենէն շատ աւելի եւ մեծ ըլլալով,
 առանց իմացուելու վաճառականութիւնը ամենէն
 յառաջ տէրութեանց մայրաքաղաքներուն մէջ ծաղ-
 կեցաւ, ու նաեւ նոյն իսկ իշխանին կամ թագաւորին՝
 կարօտութեան միտ դնելէն, ու բոլորին օգնութեան
 հասնիլ ու պաշտպանել ուղելէն յառաջ, ան քաղաք-
 ներուն մէջ յառաջ գնաց: Եւ ու նոր ատեններս ալ՝
 մեծամեծ թագաւորութեանց վաճառականութիւնը
 միշտ ան ատենները երեւելի եղած ու վերջի ծայրը
 հասած է, երբ որ թագաւորութիւնը վերջի աստիճան
 բարձրութեան հասած եւ կամ իմաստուն թագաւորի
 մը տակ էր: Վարձեալ որովհետեւ վաճառականութեան
 թիւնը՝ աւելորդը տալու ու անոր տեղը հարկաւորը
 առնելու վրայ հաստատուած է, անոր համար պէտք
 է որ ան ատենը աւելի մեծցած ու յառաջացած ըլլայ,
 երբ որ կամ երկիրները առատ բերք բերած, եւ կամ
 նոր երկիր մը գտնուելով, անանկ ապրանք յառաջ
 եկած ըլլայ, որոնք յառաջ ձեռք բերելը դժուարին
 էր: Վայց որովհետեւ նոր երկիրներուն մեծ մասը
 ծովային ճամբորդութիւններով գտնուած են, ու
 նաւագնացութիւնը՝ աս երկիրներուն հետ եղած ա-
 ռուտութիւնը դիւրինցընելու միջոց մըն է, ասկից կը
 հետեւի որ վաճառականութեան մեծնալը՝ նաեւ
 նաւագնացութեան յառաջ երթալէն կախում ունի,
 ու ճամբաներուն դիւրիննալը՝ անոր հետ ի ներքուստ
 կապուած է:

98. Ինչ որ առջի ժամանակները դիպուածով մը
 կը գործուէր, քանի գնաց եւ մանաւանդ վերջի ա-
 տենները դիտողութեան նիւթ ու առարկայ եղաւ. եւ
 որչափ որ վաճառականութեան սահմանը մեծցաւ,
 ու զանազան ազգերու մէջ անիկայ յառաջ տանելու

եռանդը բորբոքեցաւ, այնչափ ալ շատ ազգեր առու-
տուրի կապով մէկը մէկալին հետ կապուեցան, մինչեւ
իրենց զէնքով ալ վաճառականութիւնը յառաջ տա-
նելու ջանացին: Ան ազգը որ իր զէնքովը մէկալներէն
վեր կ'ելէր, անկէ ետքը իր վաճառականութեան մե-
նավաճառութիւնը կը շարունակէր, մինչեւ որ ուրիշ
տէրութիւն մը իր տեղը անցնէր: Ամենէն յառաջ
ծովեղերեայ տէրութիւնները վաճառական տէրութիւն
եղան, ինչու որ ծովագնացութեան շատ յարմար դիրք
ունենալով, կրցան շուտով յառաջանալ, որոնց գաղ-
թականութիւններն ալ շատ օգնեցին ու իրենց վա-
ճառականութեանը գլխաւոր նեցուկ ու պաշտպան
եղան:

Ի՞նչ որ վաճառականութիւնը՝ ազգի մը մէջ տեւած
ժամանակին նայելով նկարագրել ուզէինք, ամէն
անգամ մէկ ազգէն մէկալ ազգ անցնելուն՝ նոր հա-
տուած հարկ ըլլալով բաժնել, շատ մէջէ մէջ բաժան-
մունքներ կ'ելէին, որով եւ պատմութիւնը կարգա-
ցողին դիւրիմանալի չէր ըլլար, անոր համար մեզի
աղէկ կ'երեւայ բոլոր աշխարհքիս վաճառականու-
թեան պատմութիւնն ալ ընդհանուր պատմութեան
պէս ան երեւելի դէպքերուն վրայ բաժնել, որոնցմով
վաճառականութիւնը մեծ փոփոխութիւն կրեց: Աս
կերպով վաճառականութեան պատմութիւնը երեք
կը բաժնենք՝ Հին, Միջին ու Նոր: Հինը՝ սկիզբէն
մինչեւ Հռոմայեցւոց թագաւորութեան կործանումը
ու Արաբացւոց սկզբնաւորութիւնը. Միջինը՝ ասկից
մինչեւ արեւելեան Հնդկաստան ծովով ճամբուն ու
Ամերիկայի գտնուիլը. իսկ Նորը՝ անկից մինչեւ հիմա:
Ասկից զատ առանձին հատուած մ'ալ մեր ազգային
վաճառականութեան պատմութեանը կը գնենք:

99. Երբ որ վաճառականութեան առջի միջին նշմարանքները կամ հետքը փնտռելու ըլլանք, անանկ երկրի մը մէջ կը գտնենք, որմէ հիմակուան լուսաւորեալ ու ծաղկեալ ազգերուն գիտութիւնն ու իմաստութիւնը յառաջ եկած է, այս ինքն Եգիպտոս, ուր երեւելի եղաւ Սեսոստրիս, որուն անունը այնչափ հին ատեններէ մինչեւ հիմա մնացեր է: Աս անուանի թագաւորը Եթովպիայի ազգերուն յաղթելէն ետքը՝ Ասիա դարձաւ, ու անկից Հնդկաստան երթալով իր յաղթող բանակաւ մինչեւ Ովկիանոսի եզերքը նուաճեց, Սկիւթացիները հարկատու ըրաւ, ու Թրակացիներուն յաղթեց, այնպէս որ իր իշխանութիւնը Սել ծովէն մինչեւ Գանգէս գետին բերանը կը հասնէր: Իր մեծամեծ յաղթութիւններէն ետքը խաղաղութեան օրհնութիւնն ալ իր ժողովրդեանը վայելել տուաւ, ու իր իմաստուն կառավարութեանը համար՝ իր անունը ամէն ատեն ազգերու մէջ երեւելի մնաց: Խիստ մեծ ջրմուղներ ու սահանքներ շինեց, որով Եգիպտոս ամէն կողմանէ կապուելով, առուտուրը շատ գիւրինացաւ, ու ասով ժողովուրդն ալ երջանկութիւն գտաւ: Եգիպտացւոց վաճառականութեանը սրչափ ընդարձակութիւն ունենալը ու մինչեւ սր կողմը տարածուիլը ճիշդ չենք գիտեր, բայց կ'երեւայ որ թագաւորութեան շատ զօրացած ու մեծցած ատենը՝ վաճառականութիւնն ալ շատ ընդարձակ էր, ինչու որ Եգիպտոս Ափրիկէի ու Ասիայի մէջտեղը ու ոսկիի ու ծխանելիքներու երկիրներուն մօտ ըլլալով, պէտք է որ իր առուտունն ալ յաջող դացած ըլլայ, ու Եգիպտոս ամէն տեղաց վաճառականներուն ու առուտորի գլխաւոր տեղն եղած ըլլայ:

100. Վաճառականութիւնը հոնկից սահմանակից ազգերու եւ աւելի փիւնիկեցւոց անցաւ, որոնք ճիշդ

խօսելով՝ Վաճառական ժողովուրդը կրնանք անուանել :
 Իրենց ջանքովը, աշխատութեամբը, սրտոտութեամբն
 ու յարատեւութեամբը ամէն աղգերէն երեւելի եղան ,
 ու իրենց ծարպկութեամբ առջինը եղան որ ծովու
 վրայ սկսան նաւարկել , անանկ ատեն մը՝ երբ որ
 ոչ կողմնացոյց , ոչ ալ լուսատու աշտարակներ կային :
 Անանկ ատեն մը՝ երբ որ գեռ նաւարկութիւնը շատ
 վտանգաւոր բան էր , ու նաւապետները ծովուն ան-
 սաստ ալեացը գէմ կռուել չէին գիտեր , ասոնք սկսան
 ծովով ճամբորդութիւններ ընել : Արդ Փիւնիկեցիք
 աս կերպով առուտուրի ձեռք զարնելով , քիչ ատենի
 մէջ Միջերկրական ծովուն ու բոլոր արեւմտեան վա-
 ճառականութեան աէր եղան , որն որ ոչ կռուով եւ
 ոչ պատերազմաւ իրենց ձեռքէն մէկը կրցաւ յափշտա-
 կել : Մեծ պատուոյ , փառաց ու շնորհակալութեան
 արժանի են Փիւնիկեցիք , վասն զի օգտակար գիւ-
 տերու ետեւէն եղան , որոնց մէջ խորհուրդներու ալ
 տեսանելի նշանակներ գտնելուն հնարքը , այս ինքն
 է զրի գիւտը իրենց մտացը պտուղն է : Ասանկ ժողո-
 վրդեան երկրին վրայ պէտք է որ մանրամասն տեղե-
 կութիւն մը տանք : Փիւնիկեցիք ըսելով Փոքր Ասիայի
 մէջ ան երկիրը կ'իմացուի , որուն հիւսիսային ու ա-
 րեւելեան կողմէն Ասորիք , հարաւային կողմանէ
 Պաղեստին ու արեւմտեան կողմանէ Միջերկրական
 ծովը սահման է : Ասոնք ծովեզերեայ տեղումք մեծ
 քաղաքներ ունէին , որոնց մէջ անուանի եղաւ Սիդոն
 կամ Ծայդան , որն որ երկայն ատեն Փիւնիկեցւոյ
 մայրաքաղաքը համարուած էր : Իրենց բարձրութեան
 ատենը աս քաղքին հարաւային կողմերը քիչ մը հեռու
 ծովու մէջ նոր քաղաք մ'ալ շինեցին Տիւրոս կամ
 Ծուր անունով , որն որ միանգամայն առջի քաղքին
 քովը ըլլալուն՝ Գուստր Սիդոնի կոչուեցաւ , ու թէ
 զօրութեամբ եւ թէ գեղեցկութեամբ մայրաքաղաքը
 անցուց : Անուանի քաղաքներուն կարգը կը դրուին
 նաեւ Արադոս , Տրիպոլիս ու Բերիտոն : Փիւնիկեցւոյ

երկիրը ըստ ինքեան այնչափ բերրի երկիր մը չէ, ու ապրուստի հարկաւոր բաները պակաս ու քիչ են, անոր համար ալ կը կարծուի որ իր բնակչաց եռանդն ու ոգին գրգռողը՝ աս պակասութիւնը եղած ըլլայ, որով գրսէն ներս խօթած հարստութեամբ իրենց ներքին աղքատութեանը ճար մը կրցան հոգալ, ու եռանդնոտ առուտուրով իրենց կարօտութիւնը առատութեամբ լեցուցին:

101. Սիդոնի, Տիւրօսի ու մէկալ ծովեզերեայ քաղաքներուն օգտակար ու շահաբեր նաւահանգիստներուն պատճառաւ նաւազնացութիւնն ալ շատ յառաջ գնաց. Վիրանանու մայրերն ու սահմանակից մերձաւոր անտառներուն փայտերը անոնց առատ նիւթ էին, ու Փիւնիկէ ան ժամանակուան ճանչցուած աշխարհքին միջավայրը ըլլալով, բոլոր երկրիս շորս կողմին առուտուրը իրեն կը քաշէր: Արեւելեան կողմէն Ասորիք, Բաբելոնիք, Ասորեստանեայք ու Հրնդիկք կը բնակէին, իսկ արեւմտեան գին Միջերկրական ծովը իր ծովեզերեայ տեղեւոր ու կղզիներովը կեցած էր. հարաւային կողմը Արաբիա ու Ագիպտոս, իսկ հիւսիսային կողմանէ Սեւ ծովի գեղեցիկ երկիրները կը պատէին: Հնդկաստանի հեռաւոր տեղերէն աս տեղս վաճառք իջեցընելով, Հնդիկները հարաւային կողմերու հետ առուտուր կ'ընէին. երկրիս ամէն տեղերուն բերքերը ամէն կողմանէ հոս կը թափէին, ու կ'երեւայ թէ նոյն իսկ բնութիւնը աս տեղս վաճառականութեան յարմար տեղ մը սահմանած էր, որմէ ամէն կողմի տէրութիւններու ու ազգերու ճիւղեր կ'արձրիէին: Արկրին սքանչելի գիրքին հետ նաեւ բնակչացը հնարագիտութիւնը, ճարտարութիւնն ու գործունեայ ու ճարպիկ բնութիւնն ալ զարմանալի էր. երեւելի էին անոնց գործատուներն ու արուեստանոցները, որոնք ան ժամանակուան վաճառականութեանը յառաջ երթալուն գլխաւորարար պատճառեղան, որոնցմէ ելած գործուածներուն մէջ գեղեցիկ

էր ծիրանին ու ապակին, որոնք հին ժամանակները
թանկագին վաճառներ էին: Աս երկուքն ալ Փիւնի-
կեցիք գտան, որոնց շինելուն կերպը դուրս չէին հա-
ներ, ու ասով անոնց վաճառականութիւնը երկայն
ատեն իրենց մէջը մնաց: Ասոնցմէ զատ նաեւ տեսակ
մը բարակ կտաւ ու ասուի ալ կը գործէին, նաեւ քող
ու մկրատ, դանակ եւ այլն, որչափ որ ան ատենի
ախորժակը կը տանէր: Ճարտարապետութիւնն ու
գործնական արուեստներն ալ պէտք է որ անոնց մէջը
յառաջ դացած ըլլան, վասն զի դիտենք որ Սողոմոն իր
մեծագործ ու բոլոր աշխարհքիս վրայ անուանի եղած
տաճարը շինելու համար ճարտարապետներն ու շինող-
ները Սիդոնէն բերել տուաւ: Սարեփթա ալ հալոցներ
կային ու մետաղներ գործելու մէջ ալ քաջ էին:

Վաճառականութիւնն ու նաւագնացութիւնը
գիւրինցընելու համար գտած գիւտերնին ալ շատ
երեւելի են, որոնց մէջ գլխաւորաբար Ստակը՝ որ յա-
ռաջ անծանօթ էր, ու գիշեր ատեն աստղները դիտե-
լով նաւելը՝ ամենէն աւելի զարմանալի են: Ահ որ
անգամ մը մտածենք, որ նոր ատեններս առձեռն-
պատրաստ դրամ վճարելու տեղ՝ փոխանակագիրը
առուտուրին որչափ դիւրութիւն բրած է, ասկից
կրնանք հետեւցընել, որ երբ որ հին ատեններն ալ
փոխանակութեամբ (Եր-մբ-յո՛ւ) առուտուր ընելու
տեղ ստակը գտնուեցաւ, վաճառականութիւնը որ-
չափ թեթեւցած պիտ'որ ըլլայ: Այոց որովհետեւ
ստակը այնպէս արուեստական բան մըն է, որ մէկէն
մարդուն միտքը չիյնար, հապա ուրիշ գիւտեր գրա-
նուելէն ետքը ու կամաց կամաց, անոր համար ալ կա-
մաց կամաց աս աստիճանի հասած պիտ'որ ըլլայ:
Խսկզբան ապրանքի տեղ ապրանք տալով առուտուր
կ'ըլլար, ետքը անասունները ընդհանուր միջոցի տեղ
սկսան գործածել, բայց աս կերպն ալ ծանր ու
դժուարին ըլլալով, հարկ եղաւ որ մարդիկ ազնուական
մետաղներու գիմեն: Աս կերպը երկայն ատեն զնաց,

ու վաճառականները մետաղը կշռելով՝ տպրանքով
կը փոխէին. բայց որովհետեւ կշռորդն ու կշիռները
մէկտեղ տանիլն ալ մեծ աշխատութիւն էր, ստի-
պուեցան մետաղները հաւասար կտորուանք բաժնել,
որոնք վրանին դրոշմ (թաճղ) ունենալով ինչ կշիռք
ու զին ունենալնին ալ կը ցուցնէին: Աս կերպով
բուն ստակը երեւան ելաւ, ու քիչ մը ետքը տէրու-
թիւնները կամ իշխանութիւնները ստակ կոխելու
իրաւունքը իրենց սեպհականեցին: Ասոր նման նաւա-
զնացութիւնն ալ հարկ էր որ կամաց կամաց իր վերջին
կատարելութեանը հասնէր. հիներուն ատենը շատ
անկատար միճակի մէջ էր նաւազնացութիւնը, ինչու
որ մեծամեծ նաւեր շատ քիչ կային, ու կողմնացոյցը
որ այսօրուան օրս ծովու վրայ նաւելու գլխաւոր մի-
ջոցն է, դեռ գտնուած չէր: Ասոր համար իսկզբան
Փիւնիկեցւոց նաւազնացութիւնը Գիպրալդարի նեղու-
ցէն անդին չէր անցներ. բայց քիչ մը ետքը Եւրոպայի
բոլոր ծովեզերքը գտնելով, չէ թէ միայն Անգղիայի
կողմերը առաջատուով նաւելու սկսան, հապա նաեւ
սաթ հանելու պատճառաւ մինչեւ Պալդիկ ծո-
վը հասան: Աւելետ Փիւնիկեցւոց նաւազնացու-
թիւնը մեծ բան մը չէր, բայց անանկ ողորմելի ու քիչ
միջոցներով, ու մեծամեծ դժուարութիւններու ու
արգելքներու յաղթելով այնչափի հասնիլն ալ մեծ
բան էր: Հին դարերուն առաջին ու ամենէն աւելի
հմուտ ու տեղեակ նաւավարներն էին. առջինը իրենք
եղան, որ այնչափ երկայն ճամբորդութիւններու ձեռք
զարկին, ու ասով ան աստիճանի հասան, որ ան ա-
տենի իշխանները, թագաւորներն ու դաւառապետ-
ները նաւազնացութեան ու ծովական գործքերու մէջ
զիրենք սկսան գործածել, ինչպէս նաեւ ետքէն եկող
մտադիր Յոյներն ալ նաւելու արուեստը անոնցմէ սոր-
վեցան: Բայց Փիւնիկեցւոց՝ նաւազնացութիւնը կա-
տարելագործելու համար գործածներնուն մէջ ամենէն
երեւելին ու զարմանալին՝ աստղաբաշխութիւնը ծա-

ռայեցընեն ռ առաջները դիտելով տեղւոյ մը ղիւքը
գտնելն է։ Օքուցածներնուս վրայ աս ալ պէտք ենք
աւելցընել, որ Փիւնիկեցիք երկու տեսակ նաւ ունէին,
մէյ մը կլսր կամ բեռան նաւ, մէյ մ'ալ երեք կամ
հինգ կարգ թիակներով երկայն նաւեր։ Առջինը առ-
ուտուրի վերաբերեալ ճամբորդութիւններու կամ աս-
դին անդին ապրանք տանելու կը դործածէին, իսկ
երկրորդը՝ գլխաւորաբար պատերազմի։ Արկուքին ալ
շատուածներու անուաններ կը դնէին, որոնց պաշտ-
պանութեանը որ նաւը նուիրած էր։

Օսովական վաճառականութիւնը մէկ կողմէն հիւ-
սիսային Ափրիկէի ու Ասիայի ծովեզերքը կը տարածէր,
մէկալ կողմէն ալ ցամաքային առուտուրը Ափրիկէի
ու Ասիայի մէջ յառաջ կ'երթար։ Հնդկաստան բո-
լոր Փիւնիկեցւոց հարստութեանը գլխաւոր աղբիւրն
էր, ինչու որ աս երկրին մէջ յառաջ եկած թէ բնա-
կան եւ թէ արուեստական գանձերը երեւելի, ու
նաեւ մարդուս քմացը ու հաճոյից յարմար բլալով,
ամէն ատեն ալ Փիւնիկեցւոց առուտուրին հիմն եղած
էին։ Ապա ուրեմն կրնանք ճշմարտութեամբ բռել
թէ Փիւնիկեցիք՝ որ այնպէս ընդարձակ առուտուրի
ձեռք զարկին ու յառաջ տարին, Աւառական ժո-
ղովուրդ էին, ու գիտուն ազգ ալ էին, ինչու որ վա-
ճառականութեան հետ գիտութիւնն ալ սիրեցին ու
տարածեցին։

102. Ստոյգ է որ Փիւնիկեցւոց թագաւորութիւնը
իսկզբան շատ պղտիկ էր ու քիչ երկիր ունէր, բայց
վաճառականութիւնը ուր որ կը հասնի, իր օրհնու-
թիւնն ալ հոն տեղը կը սփռէ ու կը տարածէ։ Տիւ-
րոս, ամէն կողմ ուր որ իր նաւատորմովը կըցաւ
հասնիլ, տիրեց. որչափ որ իր շահը կը պահանջէր,
շատ արեւելեան տերութիւններու մէջ, առանց ու-
րիշներ յափշտակելու գաղթականներ կը հաստատէր,
ու քաղաքներ կը շինէր. բոլոր Աիպրոս ու Եգէացւոց
կղզիներէն շատերը Փիւնիկեցի գաղթականներով լե-

ցուեցան, նոյնպէս Աւել ծովուն հարաւային կողմերը, Թրակացւոց երկիրը, Աիկլագեան կղզիները, Արեւոյն ու Յունաստանն առ ազգին քաղաքներովը շէնցած էին, նաեւ Եւրոպայի ու Ափրիկէի մէջտեղը եղած մեծ ու պղտիկ կղզիները, Մալդա, Սիկիլիա, Սարդինիա, Աորոսիկա ու Մայորիկա եւ ուրիշ կղզիները առաջուան ժամանակները բոլոր փիւնիկեցի գաղթականներ կը բնակէին: Փիւնիկեցիք Սպանիայի մէջ ալ հաստատուեցան. բայց իրենց գլխաւոր հաստատած տեղերը Ափրիկէի հիւսիսային կողմերն էին, որոնք իրենց շատ շահ կը բերէին: Ասոնց մէջ շատ երեւելի ու գրեթէ առջինը եղաւ Աարքեդոն, որուն Գիգոն կամ Եղիսա Ասորւոց Պիգմալէոն թագաւորին քոյրը Քրիստոսէն գրեթէ 900 տարի յառաջ հիմ գրաւ, ու քիչ մը ետքը այնպէս ծաղկեցաւ ու անուն հանեց, որ Տիւրոսի վաճառականութեան մեծ մասը իրեն ձգեց, ու ետքէն իր գլխուն զօրաւոր տէրութիւն մը եղաւ: Աս կերպով Փիւնիկեցւոց վաճառականութիւնը ան ատենն ճանչցուած աշխարհքին չորս կողմը տարածուեցաւ: Փիւնիկեցիք Աարմիր ծովուն մէջ քանի մը կղզիներ առնելով ուղղակի գէպ ի Հնդկաստան ճամբայ ըրին, որն որ իր ազնիւ քարերովը, հարգարտովը, մեծագին ծխանելիքներովը, համեմներովը, մետաքսովը, ծանր բանուած զգեստներովն ու գորգերովը եւ այլն, արեւմուտքի առուտուրին առատ նիւթ կը մատակարարէր, իսկ արեւմտեան երկիրներէն՝ առատ մետաղ կը հանէին, ինչպէս Անգղիայէն անագ, ու Արաբիայէն ու Եթովպիայէն սոկի, սպնիազ (ապնոզ) ու փղոսկր կ'առնէին, որոնք առջի ժամանակները առուտուրի գլխաւոր նիւթերն էին:

Բայց մեզք որ առ վաճառական ազգին խաղաղասէր սգին երկայն ատեն հանդարտ երթալէն ետքը՝ արտաքին յարձակմունքներէն վրդովեցաւ ու խռովեցաւ: Սաղմանասար Ասորեստանցոց թագաւորը՝ որն որ Իսրայելացւոց թագաւորութիւնը նուաճած ու

Հրեաները դերի ըրած Բաբելոն տարած էր, Տիւրոսի
 վրայ ալ կը սպառնար. արդէն Փիւնիկեցւոյ քա-
 ղաքներէն շատերը ու Սիդոն ասոնց գլխաւորը թշնա-
 մեաց կողմը անցնելով, անոնց հետ մէկտեղ Տիւրոս
 քաղաքին դէմ կը կռուէին. բայց թշնամեաց 60
 նաւով նաւատորմիղը Տիւրոսի 12 նաւերէն զարնուե-
 լով ու յաղթուելով՝ Սաղմանասար հինգ տարի պա-
 րապ տեղը քաղաքը պաշարելէն ետքը, ստիպուեցաւ
 փախչիլ: Վիշ մը ետքը հռչակաւոր Նաբուգոդոնոսոր
 թագաւորը Յուդայի թագաւորութիւնը նուաճելէն
 ետեւ՝ Տիւրոսի վրայ քալեց, ու միտքը դրած էր որ
 Տիւրոսը առանց առնելու ետ չդառնայ: Տասուիրէք
 տարի պաշարմանէ ետքը քաղաքը պարապ դտաւ,
 ինչու որ Տիւրացիք բարեկամներու օգնութեամբ իրենց
 բոլոր ունեցածովը դիմացը եղած կղզի մը քաշուելու
 ճամբայ գտան, ուր թագաւորին զօրքը չէր կրնար
 մօտենալ, ու հոն թող տուածներնէն աւելի աղուոր
 քաղաք մը շինեցին, ու անուանեցին Նոր Տիւրոս:
 Նոր Տիւրոսն ալ գրեթէ երեք դարու շափ յառաջ
 դնաց ու ծաղկեցաւ, բայց ասոր քաղաքացիները ան
 առջի Տիւրացիքը չէին, շատ հարստութեամբ թուլ-
 ցան ու մեղկացան, ու հպարտութիւնն ու մոլութեանց
 ետեւէն երթալը՝ առջիններուն գործունեայ ու աշխա-
 տասէր բնութեան տեղ փոխանակեցին: Աս փիճակի
 մէջ եղած ատեննին՝ Աղեքսանդրին բանակը, որ Պար-
 սից եւ ուրիշ մեծամեծ թագաւորութեանց ու նաեւ
 Սիդոնի ու Փիւնիկեցւոյ մնացած քաղաքներուն ախ-
 րած էր, նոր Տիւրոսի պարիսպներուն առջին երեւ-
 ցաւ: Թէպէտեւ Աղեքսանդր մինչեւ ան ատենը իրեն
 դէմ երկայն ատեն դիմացող քաղաք չէր տեսած,
 բայց Տիւրոսին առջեւը հարկ եղաւ որ եօթը ամիս
 սպասէ: Վաղաքը առնելու համար մերձաւոր յաղ-
 թուած քաղաքներէն մարդիկ ժողովեց, ու ցամաքէն
 դէպ ի ծովը լեցրնելով մեծ թումբ մը շինել տուաւ:
 Վաղքին բնակիչներուն մէկ մասը Սիդոնացւոյ օգ-

հուժեամբ փախան, բայց աւելին յաղթողին ձեռքն ինկաւ :

103. Տիւրոսի իյնալովը Փիւնիկեցւոց առուտունն ալ լմբնցաւ : Ան ժամանակները Յունաստանի մէջ վաճառականութիւնը արդէն շատ յառաջ գացած ու հաստատուն տեղ մը գտած էր : Ալիսաւոր քաղաքներն էին Աորընթոս ու Աթէնք. իսկ առուտուրի նիւթերը՝ եղ ու դինի : Բայց ամենէն աւելի Աարքեդոն երեւելի էր, ուր Տիւրոսէն փախչողները հաստատուեցան, ու իրենց դործունեայ ու աշխատասէր բնութեամբը առուտուրին յառաջ երթալուն շատ օգնեցին : Աարքեդոնի ու Յունաստանի քովերը քիչ մը ետքը (Սիկիլիայի մէջ) Սիրակուսա քաղաքը, որուն հետ Աարքեդոն միշտ կռուի մէջ էր, առուտուրի մէջ մեկալներուն մասնակից եղաւ : Բայց մեծն Աղեքսանդր իր մտադիր բնութեամբն ու սուր մտքովը այնպիսի տեղ մը գտաւ, ու քաղաք շինեց, որ ետքէն երկրորդ Տիւրոս եղաւ : Աղեքսանդրիա՝ Եգիպտոսի ծովեզերքը շինուած, ու իր հիմնադրին կանոններովն ու միջոցներով հաստատուած բլաւով՝ այնպէս իր վաճառականութիւնը բնդարձակեց, որ բոլոր աշխարհքիս վաճառականները հոն լճափեցան : Աղեքսանդրին մեռնելէն ետքը Եգիպտոս Պտղոմէոսին ձեռքն անցաւ, որն որ բարերար ու իմաստուն թագաւոր մը եղաւ, Աղեքսանդրին հաստատածները յառաջ տարաւ, ու անոր օրինակին հետեւելով տուած զանազան արտօնութիւններովը շատ օտարականներ առ քաղաքը ժողվեց, ու անիկա իր թագաւորութեան մայրաքաղաքն բրաւ, եւ նաւահանգստին մէջ գիշերը լոյս տալու համար ան մեծ ու անուանի Փարոս աշտարակը շինեց, որն որ աշխարհիս եօթը հրաշալիքներէն մէկը սեպուեցաւ :

Արդ առ կերպով Աղեքսանդրիա ան աստիճան բարձրացաւ, որ Տիւրոս ու Աարքեդոն անկէ ետքը ալ մոռցուեցան : Հնդկաստանի վաճառականութեան՝

ապրանք թափելու, եւ թէ արեւելեան, թէ արեւմտեան վաճառականներուն միանալու տեղը բլաւով, այնպէս մեծցաւ, որ իրաւամբ քաղաք քաղաքաց ու Արեւելքի թագուհի ըսուեցաւ, մանաւանդ որ ան ատենի գիտութիւններն ու արուեստները իրենց աթոռը հոն հաստատած էին. անոր համար ալ աշխրբքիս տէրութիւններէն ամենէն երջանիկն եղաւ, ու առուտուրը, երկրագործութիւնն ու արուեստները հոն շատ յառաջ գացին: Անոնց արուեստական գործուածներուն մէջ երեւելի է զարդերու համար գործածուած կտաւը, որն որ այնպէս բարակ էր, որ մարդուս աչքը հազիւ կրնար տեսնել. բայց ամենէն զարմանալին՝ պրտու (papyrus) տնկէն թուղթ շինելն է, որն որ ամէն կողմերը կը գործածէին: Պտղոմէոսին քաջութիւնն ու առաքինութիւնը իր յաջորդներուն վրայ ժառանգութեան պէս մնաց. ասով տէրութիւնը այնպէս զօրացաւ ու բարձրացաւ, որ վաճառականութիւնը պաշտպանելու համար Միջերկրական ու Վարմիր ծովերուն վրայ երկու նաւատորմիչ ունէր: Արեւելեան Հնդկաստանի հետ վաճառականութիւնը դիւրինցընելու համար Պտղոմէոս Փիղադեզիոս Վարմիր ծովուն արեւմտեան դին Բերենիկէ քաղաքը շինեց, ու կարաւաններով ճամբորդութիւն ընողներուն դիւրութեան համար տեղ տեղ ու մանաւանդ վերը զրուցած քաղաքը պանդոկներ շինեց, ուր ճամբորդները ամէն դիւրութիւն կը գտնէին:

Այսպէս երկայն ատեն յաջող ու քաջ կառավարներու տակ Եգիպտոս շատ յառաջ գնաց. բայց երբ որ Պտղոմէանք լմընցան, ու անոնց յաջորդները երկրին տիրեցին ու բռնացան, իրենց անխելք ու անպիտան կանոններովը ամէն բան տակն ու վրայ բրին ու երկիրը աւերակ դարձուցին: Ան տառնները Անապատ Արաբիայի մէջ Բաւմիրա քաղաքը սկսաւ վաճառականութիւնը պահել ու ծաղկեցընել, ու Եգիպտոսի իշխաններուն թոյլնալու ատեն՝ ասիկա զօրացաւ ու

բարձրացաւ: Բայց վաճառականութեան գլխաւոր տեղը միշտ Եգիպտոս մնաց, ան ատենն ալ, երբ որ Հռոմայեցւոց տակը ինկաւ, մինչեւ որ Արաբացիք անոր տիրեցին, որով եւ Եգիպտոսի վաճառականութիւնը բոլորովին ինկաւ:

104. Հռոմայեցիք իսկզբան Աարքեդոնացւոց յարձակմունքներէն շատ նեղուելով, անոնց դէմ գնելու համար ստիպուեցան ծովու վրայ զօրք ու զօրութիւն պատրաստել: Աս պատերազմասէր ազգը ու անոնց մայրաքաղաքը Հռոմ կամաց կամաց զօրացաւ, մեծացաւ, ու մեծ տէրութիւն եղաւ. մի եւ նոյն ատենը Աարքեդոն ու Կորընթոս զարկաւ աւրեց ու Եգիպտոսի ալ տիրեց: Արբ որ Հռոմայեցիք ասանկով աշխրբքիս ամէն կողմը յարձակեցան ու աւար առնելու տեղ չմնաց, ան ատենը հանդարտեցան ու սկսան քաղաքական օրէնքներ գնել, ու հարկ եղաւ որ իրենք զիրենք վաճառականութեան ու նաւազնացութեան տան: Բայց թէ որ աղէկ քննելու ըլլանք, կը տեսնենք որ յափշտակել փնտռող Հռոմայեցւոց ազգին մէջ ասով ալ վաճառականութեան հոգի չմտաւ. խելացի ու գլուխ ունեցող երիտասարդները քաղաքական պաշտօններու մէջ կը մտնէին, ուստի եւ արուեստները յառաջ տանող քիչ կար, նաւազնացութեան փոյթ ցուցնող աւելի քիչ: Միայն Նիպպաղոսը կը գտնենք, որ ամենէն յառաջ արեւադարձներու կողմերը կանոնաւոր հողմերով նաւարկել մտածեց: Հռոմայ մէջ ան ժամանակները որ քաղաքացիք իրենք զիրենք ուտելու, խմելու ու զարդարուելու տուած էին, զարդարանքի ու փառաւորութեան ապրանքներ շատ կը քշուէին, ծխանելիք ու խնկեղէններ կրօնական արարողութեանց ատենը, իսկ մարդարիտ ու ազնիւ քարեր զարդի համար շատ կը գործածէին: Մետաքօր Սինէացւոց երկրէն Հնդկաստանի վրայէն կու դար, ու Հնդկաստանի առուտուրին գլխաւոր նիւթերէն մէկն եղած էր: Հռոմ Եգիպ-

տոսէն ուրիշ ապրանքներէն զատ նաեւ շատ ցորեն ալ կը հանէր, ու ան որ յառաջագոյն միայն պատե-
րազմօղ էր, ետքէն վաճառականութեան ետեւէ ալ
ինկաւ, ու անկից շատ հարստացաւ ու զօրացաւ:

Վրիստոսի ծնընդենէն 330 տարի ետքը Մեծին
Աոստանդիանոսի Հռոմէն Բիւզանդիոն փոխուիլը, որն
որ ան ինքնակալին անուամբը հիմա Աոստանդնուպո-
լիս կը կոչուի, վաճառականութեան մեծ փոփոխու-
թիւն ըրաւ: Աս մեծանուն ու առաջին քրիստոնեայ
կայսրը՝ քիչ ատենի մէջ աս մայրաքաղաքը այնպէս
զարգարեց ու յառաջացուց, որ Հռոմայ հետ հաւա-
սարեցաւ. իրեն խոհեմ ու իմաստուն քաղաքական
կառավարութեամբը սաստիկ շէնցաւ ու բազմամարդ
եղաւ, ու քաղքին ալ սքանչելի բնական դիրքը բոլոր
արեւելքի վաճառականութեան աս կողմը դառնալուն
շատ օգուտ ըրաւ, որով եւ Հռոմ քիչ մը ետքը ին-
կաւ: Այս դար ետքը Թէոդոս կայսեր ատենը Թա-
գաւորութիւնը երկու բաժնուելով, այս ինքն արեւ-
ելեան ու արեւմտեան, վաճառականութիւնը արեւե-
լեան կայսրութեան մէջ միայն մնաց, իսկ արեւ-
մտեանը դրեթէ բոլորովին մարեցաւ: Վայց Հնդկաս-
տանի վաճառականութեան քաղաք միշտ Աղէքսան-
դրիա էր, անիկայ ալ կամաց կամաց Ասորւոյ քաղաք-
ներուն սկսաւ բաժնուիլ, ու աւելի Անտիօք, Բերիա
կամ Հալէպ, Եփեսոս, Ադիկառնաս, հին Սիդոն,
Տիւրոս ու Տրիպոլիս, բայց ամենէն աւելի Յուպէ
(Ե-Ֆ-) ու Զմիւռնիա:

105. Հռոմայեցւոյ կայսրութեան երկու բաժ-
նուելէն ետքը, իրենց տակը եղած աղգերը սկսան
վրէժնին առնուլ, ու ասկից ալ աղգերու զանազան
փոփոխութիւններ յառաջ եկան: Վոթացիք, որ ան
աղգերուն մէջ ամենէն զօրաւորն էին, Ալարիկոսին իշ-
խանութեան տակ հինգերորդ դարուն սկիզբները
Խտալիա յարձակեցան, Հռոմ քաղաքն առին,
Թալլեցին ու կողոպտեցին, ու Գաղղիա եւ Սպանիա

իրենց տակն առին: Ասկից քիչ մը ետքը Հոնք Ատ-
տիլայի առաջնորդութեամբ Հռոմայու արեւելեան
թագաւորութեան գաւառներուն վրայ վազեցին, բայց
Գաղղիայի մէջ Գոթացիներէն յաղթուելով ցրուեցան:
Հինգերորդ դարուն միջին ատենները Սաքսոնիացիք
Անգղիա առին, իսկ Աւանդալները Գենսերիկոսին
առաջնորդութեամբ Սպանիայէն ելան ու Ափրիկէ
անցան ու նորէն Հռոմ կոխեցին: Ալեքսինը եղաւ
Ողոսկրոս գերմանացին Հերուլներու թագաւորը, որ
արեւմտեան կայսրութիւնը բոլորովին ջնջեց վերջուց,
երբ որ Հռոմ առաւ, հիմնելէն 1200 տարի վերջը, ու
Հռոմուլոս Աւգոստուղոս վերջին թագաւորը աթոռ
աէն վար իջեցուց:

Արեւելեան կայսրութիւնը գեռ ասանկ սաստիկ
ու զօրաւոր յարձակմունքներէ սասանած չէր. թէ-
պէտեւ երբեմն երբեմն աս կողմերուն վրայ ալ յար-
ձակողներ գտնուեցան, բայց բոլոր թագաւորութիւնը
կործանելու զօրութիւննին չբաւեց, ինչու որ Գոթա-
ցիք անոնց դէմ կենալով՝ չկրցան յառաջ երթալ ու
ասով թագաւորութիւնը ազատեցաւ: Ալեքերորդ
դարուն սկիզբները Պարսիկք սկսան աս տէրութիւնը
խռովել, բայց Յուստինիանոս, որ ան ատենը կայսր
էր, թագաւորութիւնը աւելի բարձրացուց: Տեղա-
ցւոյ մետաքս յառաջ բերել տալով, նոյն ապրանքին
առուտուրը իր երկիրը ձգել կ'ուզէր, եւ ստուգիւ ի
վախճանի մետաքսը յառաջ բերելու ու գործելու
գաղտնիքը իմացաւ, Հնդկաստանէն եկող երկու
կրօնաւորներու ձեռքով շերասին կամ մետաքսի որ-
դին հաւկիթները ձեռք ձգեց, ու ինչպէս որ պէտք
է'նէ, աղէկ զգուշութեամբ թխսել տալով, շառցուց:
Քիչ մը ետքը Վոստանդնուպոլսոյ մէջ մետաքսի գոր-
ծատուններ բացուեցան, ու Յուստինիանոսի աս բանին
ետեւէն իյնալովը, միլիոնաւոր մարդիկ հաց գտան:

Բայց աս մեծանուն կայսեր յաջորդները թա-
գաւորութիւնը չկրցան բռնել ու պահել. Պարսիկք

միշտ վրայ ելան յաղթեցին, ու ան ժամանակները ելաւ Մուհամմէտ, ու ետեւէն եկան իր յաջորդները, որոնք աս թագաւորութեան ոխերիմ թշնամիներն էին: Ասոնք 640ին Յունաց ձեռքէն բոլոր Եգիպտոս առին, ու անկէ ետքը ալ ձեռքէ շահնեցին: Աս ժամանակս վաճառականութիւնը օտար աղգի մը ձեռք անցնելուն, ու անկից նոր պարագաներ ծագելուն ու նոր մեծամեծ փոփոխութիւններ ընդունելուն, վաճառականութեան նոր դար կամ դարադրութիւն (époque) կը սկսի:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ն Ի

ՊԼԱՄԻՆԻԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԻՆ ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

106. ԱՐԱԲԱՅԻՔ, որոնք իբրեւ ասպատակաւոր ու աւարառու ժողովուրդ ամենուն ծանօթ էին, Մուհամմէտին ելլելէն ետքը նոր կրօնի մը դրօշին տակը մտան, որն որ քիչ ատենի մէջ գրեթէ երկրիս կէսը տարածուեցաւ բռնեց: Տաճկական կրօնին հիմնադիրը բոլոր Արաբիան տակը առաւ, ու մեծ թագաւորութիւն մը հաստատեց: Իրեն յաջորդներն ալ անոր օրինակին նայելով, պատերազմը յառաջ տարին, ու այնպէս շուտով իրենց թագաւորութիւնն ու կրօնը ընդարձակեցին, որ պատմութեանց մէջ ասոր նմանը չենք գտներ: Բոլոր Ասիան նուաճեցին ու քիչ ժամանակուան միջոցի մէջ՝ ճանչցուած Ափրիկէն բոլոր առին: Մուհամմէտին կրօնը՝ կէս մը քրիստոնէական կրօնին գլխաւոր ճշմարտութիւններէն ու կէս մ'ալ բնական մտքի ցուցուցած սկզբունքներէ՝ ան ժամանակուան տեղացւոց քմքին համաձայն շինուած ըլլալով, արեւելք դիւրաւ ընդունելութիւն գտաւ, մանաւանդ որ մէկալ կողմանէ ալ Բիւզանդիոնի կայսերութեան տկարութիւնը ու թմբած բնութիւնը ան մեծամեծ յաղթութիւններուն շատ դիւրութիւն տուաւ: Բայց աս աղգը՝ որ խկզբան բոլոր խաղաղասէր վաճառականները վաւերեց, ու վաճառականու-

Թիւնը գրեթէ բոլորովին ջնջեց վերցուց, քիչ մը ետքը կարծես թէ բոլոր իր բնութիւնը փոխեց, ու պատերազմասէր աղգէ՝ յաջողակ ու ճարպիկ վաճառական աղգի փոխուեցաւ։ Ա՛ւաճառականութեան աղբիւրները ամէնն ալ իրենց ձեռքն էին, ու Արաբացիք Հնդկաստանի օգտակարութիւնը աղէկ ճանչնալով, արեւելեան առուտուրին նոր կեանք մը տալու համար, արեւելքի նաւահանգիստները բացին, ու Հնդկաստանէն եւ Չինումաշինէն դէպ ի Պարսկաստան ու Արաբիա ապրանք բերելու համար երթեւեկութիւն սկսան ընել։ Պարսա առուտուրի գլխաւոր տեղ մը եղաւ. բայց Աստանդնուպոլսի ու բոլոր արեւմուտքի հետ կապակցութիւնը՝ Յունաց իրենց դէմ ատելութիւն ունենալուն պատճառաւ յառաջ չգնաց, ուստի եւ արեւմուտքի վաճառականութեան բունը միշտ Աստանդնուպոլիս մնաց. բայց իրենց ատելի սահմանակիցներուն հետ հազորդութիւն չընելու համար, երկայն ու դժուարին ճամբաներէն երթալ հարկ կ'ըլլար։ Արաբացւոց երեւելի գիւտերէն մէկը հիմակուն գործածուած թուանշաններն են, ու ասոնց համար պէտք ենք անոնց շնորհակալ ըլլալ, ինչու որ իրենց ձեռօքը ու մանաւանդ տասներորդական գրութեամբ թուաբանութիւնը, որ յառաջուան ատենները Փիւնիկեցւոց ալ ծանօթ էր, կամաց կամաց յառաջ գնաց ու աս աստիճանիս հասաւ։

Արաբացիք աս կերպով երեք դարու մէջ յառաջ գացին։ Աս ատենները Մուհամմէտի մեծ թաղաւորութիւնը երկու բաժնուեցաւ, Եդիպտոսի ու Պաղտատի ամիրապետութեան (խալիֆայութեան), ուստի Հռոմայեցւոց թաղաւորութեան բաժնուելէն հետեւածը՝ աս ատեն ալ պատահեցաւ, այս ինքն վաճառականութիւնը տկարացաւ։ Բայց գլխաւոր առուտուրը միշտ Եդիպտոսի ամիրապետութեան մէջ մնաց, ուր որ ան ատենները Գահիրէ ալ սկսած էր ծաղկիլ։

107. Այլ որ Յունաց կայսրութիւնը այնպէս տկարացած ու վերջին շունչը հասած էր, արեւմուտք նոր ու սքանչելի կեանք ու գործունէութիւն մը սկսաւ: Վերամանիա ու Գաղղիա (ուր մեծն Վարդուս Փրանգներու զօրաւոր թագաւորութիւնը նորէն կանգնած էր), Անդղիա եւ գլխաւորաբար Հոլանտա առուեստից ու գիտութեանց մէջ շատ յառաջացան ու զօրացան, եւ առուտուրը՝ իրենց հարստութեան գլխաւոր աղբիւր ծանչնալ ու սիրել սկսան: Աս թագաւորութիւններուն խորին քնէն արթննալու ատենը Իտալիա ալ ճենովայի ու Վենետիկի հասարակապետութիւնները՝ որոնք Խաչակրաց ատենները ծովական վաճառականութիւնը իրենց սեպհականելով մեծցած էին, ամենուն աչքը իրենց վրայ կը ձգէին: Ճենովայի հասարակապետութիւնը իններորդ դարուն սկիզբները Վարդուս մեծին ժամանակները ծովու կողմանէ զօրանալով, Յունաց կայսրութեան իշխանուն շատ օգնեց, անկից շատ կղզիներ առաւ, ու իր տէրութեան սահմանը մինչեւ սեւ ծով ընդարձակեց, ու քէֆէ քաղաքը իր մեծ վաճառականութեանը ապրանք իջեցընելու տեղ ըրաւ: Այնպէս Վենետիկի հասարակապետութիւնն ալ ճենովային օրինակին հետեւեցաւ. իր քաղաքացիները ձկնորսներէն՝ նաւաւարներու ու վաճառականներու փոխուելով, կամաց կամաց ճենովացւոց շատ վնասակար եղան, Վենետիկ քաղաքը ծովու թագուհի ըրին, ու երկայն ատեն իրենց բարձրութեան մէջ կրցան մնալ: Սեւ ծովու մէջ Գաֆնա քաղաքը Վենետիկցոց արեւելքի հետ ունեցած առուտուրին գլխաւոր տեղն էր, բայց ետքէն Ասորոց նաւահանգիստներուն անցան, ու գլխաւորաբար Պէյրութ ու անկէ ետքն ալ Եգիպտոս, որն որ առ պատճառաւ նորէն Հնդկաստանի հետ առուտուրի վաճառատեղի եղաւ, ինչպէս որ Եւրոպայի մէջ հարաւային կողմերու համար Վենետիկ, իսկ հիւսիսային կողմերուն համար Ախսին էր: Աս երկու

քաղաքներէն զատ նաեւ Ամալֆի, Բիզա ու Ֆիորէնցա ալ ժամանակ մը արուեստներու փոյթ ունենալովին, առուտուրի ու ծովագնացութեան մէջ երեւելի եղան:

Իտալիկիներու արշաւանքը սկսած ատենը՝ արեւմտեան տէրութիւնները ճենովայի ու Վենետիկի հետ բարեկամութիւն ըրին, ու զանոնք այնպիսի դործքի մը մասնակից ըլլալու ստիպեցին, որ իրենց վաճառականութեանը շատ օգտակար պիտ'որ ըլլար: Աս երկու հասարակապետութիւնները Ասորոց առնուելուն շատ օգնեցին, որով եւ իրենց վաճառականութիւնը աւելի ընդարձակեցին: Այց ի՞նչ օգուտ, որ երկուքն ալ իրենց առանձին շահը փնտռելով, առանց իրարու վրայ նախանձելու չկրցան կենալ, ու երեք դար մէկը մէկալին հետ պատերազմելով, երկուքն ալ կը վատթարանային, ուր որ եթէ խոհեմութեամբ միարան դացած ըլլային, շատ մեծ աստիճան բարձրութեան կրնային հասնիլ:

108. Իտալացւոց վաճառականութեան ծաղկելու ժամանակը մէկալ կողմանէ հիւսիսային ազգերն ալ յառաջ դացին: Վանի որ քրիստոնէութիւնը աս ազգերուն մէջ կը յառաջանար, ու Գերեւնիա քաղաքականացեալ ազգերու կարգ կ'անցնէր, մանաւանդ հիւսիսային կողմերը ու Ռենոսի գաւառները առուտուրը այնպէս ծաղկեցաւ, որ գրեթէ Իտալացւոց վաճառականութեանը հաւասարեցաւ: Ասոնք տեսնելով որ առուտուրը զօրացնողը ազատութիւնն է, եւ թէ ասիկայ թէ ծովու եւ թէ ցամաքի կողմանէ աւազակութիւններէն ապահովընելու կարօտ է, եւ թէ հիւսիսային կողմերը Գերմանական ծովեզերեայ քաղաքները իրենք զիրենք պաշտպանելու համար անձուկ կապով մը պէտք է որ մէկը մէկալին հետ կապուին, 1241ին Համպուրկ ու Լիւպէք քաղաքները մէջերնին դաշինք մը դրին ու դաշնակցութիւն մը հաստատեցին: Աոյն դարուն մէջ աս դաշնակցութեան

մէջ մտան նաեւ Հիւսիսային ու Արեւելեան ծովուն ու Պարսիկ ծովուն ծովեղերեայ քաղաքները, ու Ելպայ, Օտեր, Ռենոս ու Աէշէր գետերուն քով եղած մեծ քաղաքները, որոնց ամենուն թիւը ութսուն ու հինգ կը հասնէր: Աս դաշնակցութիւնը Հանսա կոչուեցաւ, որն որ Ստորին Գերմանիայի բնակիչներուն լեզուաւը՝ Դաշնակցութիւն ըսել է: Աս դաշնակցութիւնը՝ որ իր դաշնակիցներովը շատ զօրաւոր էր, իր մեծամեծ իմաստուն գործքերովը վաճառականութեան վրայ շատ ազդեցութիւն ըրաւ: Օտմային ձկնորսութիւն մը հաստատեց, ու օրէնք մ'ալ դրաւ, որ Հանսէական ապրանքները միայն Հանսէական դաշնակցութեան նաւերով կարող ըլլայ տարուիլ: Հիւսիսային կողմերուն իշխանները առ դաշնակցութեան զօրութիւնը տեսնելով ու կէս մ'ալ անոր դրած օրէնքներուն գլուխ ծռելով իրենց երջանկութիւն մը կը համարէին, երբ որ Հանսան իրենց երկրին մէջ վաճառականի տներ ու դիւաններ կ'ունենար, որոնց իրենք ալ տրտօնութիւններ կու տային: Վաշնակցութիւնը գլխաւորաբար չորս տեղ ունէր. առջինը՝ Լոնտօնի տունը, որն որ Անգղիայէն իրեն բամբակ, անագ, մորթ, կաշի, կարագ, եւ ուրիշ ասոնց նման հանքի ու երկրագործութեան վերաբերեալ ապրանքներ կը խաւրէր, ու անոնց տեղը Հանսայէն տարազագործութեան (հանգ-դ-դ-դ-դ-դ) վերաբերեալ գործուածներ կ'ընդունէր: Արկորդն էր Պրիկի տունը՝ որն որ 1252ին հաստատուեցաւ, ուր Անգղիայէն ու Հիւսիսային թագաւորութիւններէն Հանսային դաշնակիցները չգործուած ապրանքներ կը բերէին, եւ անոնց տեղը Բեզգիայի չուխայ, եւ ուրիշ տարազներ, նաեւ Խաւիայէն եկած արեւելեան վաճառքներ ու արուեստական գործուածներ կ'առնէին, որոնք դարձեալ Հիւսիսային ծովուն կողմերը եղած երկիրները ծախելու կը տանէին: Արորդն էր Ռուսաստանի Նովկորոս քաղքինը, որ 1272ին հաստատուեցաւ, ու գլխաւոր

գործքը՝ մուշտակ, կտաւ, կանեփ եւ ուրիշ ասոնց նման անգործ ապրանք առնուլ ու անոնց տեղ տալ քաղներ տալ էր։ Կսկ շորրորդն էր Նորուեղիայի Պերկէն քաղքինը՝ որն որ 1278 ին հաստատուեցաւ, ու առանձին որսի, կէտի (շ-էն-յէ) եւ ամէն տեսակ ձկան վաճառականութեան կը զբաղէր։ Աս կերպով հիւսիսային առուտուրը գրեթէ երեք հարիւր տարի Հանսային ձեռքը մնաց, որն որ քաղաքական զօրութեամբ ու իշխանութեամբ ալ՝ որ առուտուրը յառաջ տանելու կը գործածէր, շատ զօրացած էր։ Հանսան շատ անգամ թշնամիներու կամ ապստամբ հպատակներու դէմ թագաւորաց կամ իշխանաց օգնութեան կ'երթար։ Ինչպէս անգամ մը Պրաւնշուայդ (Պր-ն-վ-դ) քաղաքը ապստամբութեան պատճառաւ թշնամի հրատարակեց, եւ Աարոյոս Գ. կայսրը Լիպէք երթալով ու միջնորդ բլալով հազիւ քաղաքը անոր ձեռքէն կրցաւ ազատել։ Արբ որ տասնուչորսերորդ դարուն վերջերը Լիւննեպուրիի դուքսը քաղքին արտօնութիւնները յափշտակել կ'ուզէր, Հանսան անոր դէմ ելաւ, ու նաեւ Լիւքսենպուրի ու Իւլցէն քաղաքներուն ալ՝ որոնք շատ տարիներէ ի վեր կռուոյ մէջ էին, հին իրաւունքները հաստատեց ու դքսերը ստիպեց որ քաղաքներէն շատերը դրաւ դնեն։ Ուրիշ անգամ մ'ալ նոյնպէս Լիւննենպերկցիներուն օգնեց, երբ որ իրենց կղերէն բաժնուիլ կ'ուզէին։ Հատ անգամ պատահեցաւ որ իշխանները անկից օգնութիւն խնդրելու համար անձամբ ելան ժողովք եկան։ Հանսան զօրութեամբ ու իշխանութեամբ մեծ ու միանգամայն օգտակար ու բարիք բնող ալ էր. չեղաւ երբեք, որ ուրիշէն բան մը յափշտակէ, հապա միայն իրեն ու իրեններուն իրաւունքը կը պաշտպանէր։ Ի վերայ այս ամենայնի անոր իշխանութիւնը՝ նոյն իսկ տերութեան գործքերու համար իրեն դիմող ու զինքը գործածող իշխաններուն ալ սկսաւ ծանր երեւալ. անոր համար մերձաւոր իշխանները այնպէս միջոցներ

ու կերպեր բանեցուցին, որ անոնցմով իրենց վաճառականները դաշնակցութենէն ելլելու ստիպուեցան: Ամենէն յառաջ Անգղիացիք Հանսային մնաս բարով ըսին, որոնց՝ դաշնակցութիւնը առուտուրի վարպետ եղած էր: Արդուարդ Գ. անոնց թագաւորը ամէն տեսակ արտօնութիւններ տալով, ջանաց որ Ֆիանարացի ասուեգործները իր երկիրը քաշէ, որպէս զի երկրին մէջի անգործ նիւթը դուրս չելլէ, ու երկրին մէջ գործուելով արուեստը յառաջանայ, եւ երբ որ երկրին գործատուները աղէկ մը կարգի դրուեցան, դրսի երկիրներու չուխան հագնիլը արգելեց: Հնդկատասաներորդ դարուն սկիզբները բամբակէ գործած ապրանքները Անգղիայի մէջ շատ յառաջացան: Արդուարդ Գ.ին ժամանակը դրսէն չուխայ եւ ուրիշ շատ տեսակ բաներ ներս խոթելը բոլորովին արգելուեցաւ, եւ թէպէտ ետքէն Հանսան՝ թագաւորը ստիպեց որ հրամանը ետ առնու, բայց անիկայ ալ արուեստները յառաջ տանելու արգելք մը չեղաւ: Արդիսաբէթի կառավարութեան ատենը Հանսային՝ Անգղիայի վրայ ունեցած ազդեցութիւնն ու նկատումը բոլորովին վերցաւ:

Աս ներքին թշնամիներէն զատ նոյն ժամանակները նաեւ արտաքին պատճառներ ալ շատ եղան, որ Հանսային դաշնակցութեան բոլոր ջնջուելուն ու քակուելուն օգնեցին: Տանիմարգան ու Շուէտը իրենց երկայն ատեն Հանսային տակ մնալուն համար անկից վրէժ առնուլ ուզեցին, ուստի եւ վաճառականութեամբ անոր ամէն կերպով արգելք եղան. նոյնպէս Ռուսաստանի կայսրները անգղիացի վաճառական ընկերութիւններու արտօնութիւններ տուին. ասպետներն ալ, որոնք Հանսային հետ դարերով երկայն ատեն դաշնակից մնացած էին, անիկայ թողուցին ու բաժնուեցան: Հոլանտացիք ու Անգղիացիք՝ ամէն տօնավաճառներէն ու նաւահանգիստներէն անիկայ վաւերացին, ու վերջապէս Հնդկաստան ծովով ճամ-

բայ գտնուիլն ալ անոր շատ փնաս հասցուց։ Աս կերպով անհամար դժբաղդ պարագաներ մէկտեղ գալով, գրեթէ երեքհարիւր տարիի շափ փառօք տեւելէն ետքը Հանսէական ընկերութիւնը կործանեցաւ ու իր մասունքներուն լուծուեցաւ։ Արովհետեւ ընդհանուր գլուխ մը չմնաց, դաշնակցութեան մէջ գտնուող ամէն մէկ քաղաքը առանձին սկսաւ աշխատիլ, որ մնացած աւերակները ձեռք ձգէ, որոնց մէջ միայն սպառելու ապրանքներու առուտուր կար, իսկ դրսին հետ գրեթէ ոչինչ։ Հանսային իյնալովը ամենէն աւելի Գերմանիա շատ փնասեցաւ, ուր արուեստ քիչ բլալով դրսի հետ առուտուր չունէր, ու միայն Համպուրկ ու Պրեմէն մնացին, որ իրենց յարմար դիրքին պատճառաւ քիչ մը թէ ներսի եւ թէ դրսի հետ առուտուր ընելու մէջ երեւելի եղան։

109. Հնգեասաներորդ դարուն վերջերը հասած բլալով, դառնանք աշուրնիս անգամ մ'ալ Իտալիայի քաղաքներուն վրայ դարձընենք, որոնց մէջ վաճառականութիւնը միշտ ծաղկած մնաց։ Ամենէն յառաջ Ճենովան եղաւ որ կործանեցաւ. ներքին անմիաբանութիւնը ու Անետիկի հետ միօրինակ սաստիկ պատերազմը անոր զօրութիւնը շատ տկարցուցին, այնպէս որ ալ չէր կրնար Տաճկաց իր թշնամիներուն դէմ կենալ, որոնք հետ զհետէ անոր դաղթականութեան քաղաքները ու արեւելք ունեցած երկիրները ձեռքէն առին, մինչեւ ի վախճանի 1453ին Մուհամմետ Բ. Կոստանդինուպոլիս ու Քէֆէ առաւ, ու ասով Յունաց կայսերութեամբը մէկտեղ նաեւ Ճենովացւոց արեւելքի հետ ունեցած բոլոր առուտուրն ալ լմրնցաւ։ Անետիկ դեռ առանց սասանելու ան ծովերուն մէջ իշխանութիւն ունէր, ու ինքիւրեն առանց ուրիշին օգնականութեան պատերազմաւ քաղաքներ ու երկիրներ առաւ։ Անետիկցիք Եգիպտոսի Սուլթաններուն հետ դաշինք մը դրին, որով բոլոր արեւելքի հետ ունեցած վաճառականութիւննին ապահովցուցին, ու

անով այնչափ հարստութիւն ժողովեցին, որ Անե-
տիկի հարուստներուն ցուցուցած փառաւորութեան
ու շքեղութեան եւ ոչ ան ժամանակուան ինքնա-
կաշներն ու թագաւորները կրցան հասնիլ: Արիշ-
ազգերը Անետիկցիներուն վրայ նախանձով կը նայ-
էին, ու ամենուն աչքը անոնց մեծնալուն վրայ էր,
անոր համար ալ 1508ին Գամպրէ եղած դաշինքով
գրեթէ Եւրոպային կէտը Անետիկը ձգելու միաբա-
նեցան: Տաճկաց յաղթող զէնքերուն զօրութենէն
Անետիկ Եգիպտոսի ծովուն վրայ ունեցած բոլոր
երկիրները կորսընցուց, իսկ իր տէրութեան ու
իշխանութեան յետին մնացորդը կորսուեցաւ երկրիս
նոր մասին յանկարծակի յայտնուելովը, որով բոլոր
աշխարհքիս վաճառականութեան երեսն ալ փո-
խուեցաւ:

110. Արբ որ հազիւ թէ Առպեռնիկոսի դրութիւնը՝
որ երկրիս ձեւը գնդաձեւ կը սորվեցընէր, ընդունելի
եղաւ, Քրիստոփոր Առլոմպոս անուամբ աղքատ, բայց
խորունկ մտածող ու քննող իտալացի նաւապետին
մէկը 1480էն ի վեր՝ արեւմտեան կողմանէ նաւելով
դէպ ի արեւելեան Հնդկաստան ճամբայ մը գտնելու
ետեւէ էր: Աս մարդը՝ երեքտասաներորդ դարու մէջ
գտնուած մագնիսի ասեղին միշտ դէպ ի հիւսիս նա-
յելու յատկութենէն՝ կողմնացոյցը գտաւ, որով նա-
ւագնացութիւնը շատ յառաջ գնաց ու ծաղկեցաւ,
եւ քաջասիրտ ու գործունեայ մարդիկ ծովու վրայ
իրենց ապահովութեան ապաւէն մը ունեցան: Առլոմ-
պոս իր դրութեանը ստոյգ ելլելուն վրայ մեծ յոյս
ունենալով, շատ թագաւորներու աղաչեց որ միտքը
գրածին ետեւէն ըլլալու համար իրեն քանի մը նաւ
տան, բայց որուն որ ինկաւ նէ, ամենէն ալ ձեռնու-
նայն ելաւ: Միտքը գրածը խենթի երազ ու ցնորք
համարուեցաւ, ու ամէն մարդ վրան սկսաւ խնտալ:
Բայց ի վախճանի վեց տարի Սպանիայի արքունեացը
աղաչելէն ետքը, հոնտեղաց տիրոջները Փերտի-

նանտոս ու Եղիսաբէթ անոր խնդիրքն ընդունեցան, ու 120 հոգւով երեք նաւ տուին: Աղումպոս 1492ին Օդոստոսի Յին առաջատները բացաւ, ու ասոնցմով ճամբայ ելաւ, ու նոյն տարւոյն Հոկտեմբերի 11ին Ամերիկա հասաւ: Ահալ ի արեւելեան Հնդկաստան ծովով ճամբայ գտնելու յուսով, Ամերիկայի մեծ երկիրը գտնուեցաւ, որն որ իսկզբան Հնդկաստանի մաս կարծուեցաւ, բայց Աղումպոս կարծուածէն աւելի բան գտած էր, որով Սպանիա անշափ հարստութիւն գտաւ, ու կէս աշխարհքէ աւելի երկրի տէր եղաւ: Աղումպոս երեք անգամ ճամբորդութիւն ընելով բոլոր ան ատենը Արեւմտեան Հնդկաստան ըսուած երկիրը ու հարաւային Ամերիկան յայտնեց, եւ Սպանիացւոց արքունական դաւազանին հնազանդեցուց: Բայց Սպանիացիք ապերախտութեամբ անոր յարգը չճանչցան, ու այնպիսի սքանչելի մարդ մը, որն որ թէ գիտութեան եւ թէ աշխարհքիս այնչափ մեծամեծ բարիք բերած էր, ողորմելի վախճանեցաւ:

111. Բորդուկալցիք վաճառականութեան գաղթականութիւններ հաստատելու մտքով արդէն շատ տարիներ յառաջ դէպ ի Ափրիկէ ճամբորդութիւններ ընել սկսած էին. Բարթոլոմէոս Տիաց 1486ին Բարեյուսոյ հրուանդանը հասած էր, բայց անկից յառաջ չէր կրցեր երթալ: Բայց Ամերիկայի գտնուելովը Բորդուկալցոց սիրտը բորբոքեցաւ, ու նոր նոր ճամբորդութիւններու սկսան ձեռք զարնել: Սեփն Էմմանուէլ թագաւորին ժամանակը 1497ին Վասգոյ Գամա 4 նաւով ճամբայ ելաւ որ Ափրիկէի չորս կողմը պտըտի, որպէս զի ուստի որ կարելի է դէպ ի Արեւելեան Հնդկաստան ճամբայ մը գտնէ: Աւ ստուգիւ աս մարդուն ալ յոյսը պարապ չեկաւ, 10 ամսուան չափ նաւելէն ետքը՝ 1498ին Մայիսի մէջ Ալիկադա հասաւ, ու ասանկով խնդիրը լուծուեցաւ: Տեղւոյն իշխանը աս անկոչ օտարականները ուզեց կոտրել, բայց ծովակալը իր խոհեմութեամբը անոր միտքը դրածը

պարապ հանելէն ետքը արեւելքի դանձերով լեցուած յաջողութեամբ Լիսաբոն դարձաւ :

Աս երկու նոր գիւտերը բոլոր աշխարհք զարմացուցին, ու գլխաւորաբար Աննետիկցիք սոսկացին մնացին : Իրենց մեծ զօրութեամբը ասոնք իրենց յաջողութեանը ծառայեցընելու տեղ՝ Աննետիկցիք պարութեամբ կեցան ու փոյթ մը շտարին, որով եւ անկէ ետքը բոլորովին ինկան : «Այնպէս Հանսէական քաղաքներն ալ, որոնք այնչափ երկայն ատեն վաճառականութեան իշխան եղած էին, նոր երկիրներէն օգուտ քաղելու հոգ մը չըրին, թէպէտ եւ ան ժամանակները ամէն ազգերէն աւելի զօրութիւն, նաւ ու փորձ ունէին, ու թող տուին որ ուրիշ ազգերը աւարը մէջերնին բաժնեն : Աւելի մտադիր գտնուեցան Անգղիացիք, Քաղղիացիք ու Հոլանտացիք, որոնք ան ատենները առուտուրի ու նաւագնացութեան վրայ ուրիշ աչքով մը նայելով, իրենց յետագայ առուտուրին հաստատուն հիմ մը դրին :

Ինչ որ յառաջ Աննետիկ, Ճենովա ու Հանսային քաղաքներն էին, անոնց տեղը անցան Քաաիքս ու Լիսաբոն, եւ ասկից վաճառականութեան յաջողութեան ու մեծնալուն նոր դար մը սկսաւ :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Պ

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

112. ՍՊԱՆԻԱՅԻՈՅ՝ Ամերիկայի ու Բորդուկալցոյ՝ Արեւելեան Հնդկաստանի հետ ունեցած առուտուրը հաստատուն էր : Հնդկաստաներորդ ու վեշտասաներորդ դարուն մէջ եղած երեւելի գիւտերը, եւ մանաւանդ տպագրութեան ու վառօդի գտնուիլը, Սպանիացւոց ու Բորդուկալցոց իրենց գաղթականութիւններէն յառաջ բերած պտուղը, Եւրոպային մեծութիւն, հարստութիւն եւ մեծ առաւելութիւն մը պարգեւեցին, ու աշխարհքիս աս մասը քիչ ատենի մէջ

սաստիկ բազմամարդ եղաւ ու շէնցաւ : Հօր Սուլդան Սէլիմին՝ բոլոր առուտուրը կոստանդինուպոլիս դարձրնելու զիտաւորութիւնը՝ Բորգուկալցոյ ղէնքերուն զօրութենէն յառաջ չգնաց, ու անկէ ետքը քրիստոնեաները մէկը մէկալին հետ աւելի կապուեցան : Բայց ի՞նչ օգուտ, որ մէկալ կողմանէ նոր աշխարհքին տիրողներուն վրայ ան բիծը անջնջելի պիտ'որ մնայ, որ ոսկի ժողվելու անյագ բազմանքով տեղացիները կոտորեցին : Պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ որ Սպանիա աս իր անագորոնութեանն ու ցուցուցած գազանութեան պատիժը կրեց :

113. Այլ եշտասաներորդ դարուն մէջ Հօլանտան՝ որ ան ատենները 17 դաւառներէ կը կազմուէր ու աշխարհքիս ծաղկած տէրութիւններէն մէկն էր, ժառանգութեամբ Սպանիայի Փիլիպպոս Բ. թագաւորին ձեռքն ինկաւ : Աս տէրութիւնը անթիւ անհամար գործատուներով ու արուեստանոցներով կենդանացած էր, ու Վենետիկի վաճառականութենէն ետքը Անգուլերիայի վաճառականութիւնը կու գար : Անկէ ետքը իբրեւ Սպանիացոց ինքնակալութեան մաս՝ Անգուլերիան ալ Ամերիկայի վաճառականութեան մասնակից եղաւ, ու Վենետիկին իյնալէն ետքը՝ Բորգուկալին հետ առուտորով կապուեցաւ, այնպէս որ Արեւելեան ու Արեւմտեան Հնդկաստանի ու Հանսային ձեռքը նաեւ հիւսիսային կողմերուն ալ նաւահանգիստ եղած էր : Առուտորի զատ օրէնքներ ու հասարակապետական ազատութիւն մը ունէր, այնպէս որ աշխարհքիս ամէն ազգերը գրեթէ կրնային հոն գալ : Բայց քիչ մը ետքը հնդետասաներորդ դարուն մէջ ելած Լուտերականաց աղանդոյն պատճառաւ, Հօլանտացիք՝ որ Փիլիպպոս Բ. ին ուղածներուն չէին ուզեր զլուխ ծռել, ապստամբեցան ու յիսուն տարիէն աւելի երկու կողման մէջ կռիւ բլլալէն ետեւ՝ Հօլանտան Սպանիայէն բաժնուեցաւ : Բայց Սպանիա տակից մեծ փնաս մը շիրեց, ինչու որ ան ատենները

Բորդուկալի թագաւորութիւնն ալ Սպանիայի անցնելով, Փիլիպպոս բոլոր Հնդկաստանի վրայ ալ տիրեց, ու այնչափ մեծցաւ իր թագաւորութիւնը, որ անկից յառաջ տեսնուած բան չէր:

Հոլանտայի նոր հասարակապետութիւնը դէպ ի Հնդկաստան առանձին ճամբայ փնտռեց, եւ ստուգիւ կամաց կամաց բոլոր Հնդկաստանի վաճառականութեան ու քիչ մը ետքը բոլոր աշխարհքիս առուտութիւն տէր եղաւ: Չկնորսութեամբ, եւ մանաւանդ հիւսիսային կողմերը փայլուել (շէնկ) ձկան որսովը, որ հարստութեան աղբիւր մըն էր, Հոլանտացիք այնչափ մեծցան, որ անով մեծ նաւատորմիղ մը կրցան շինել: Աս տեսնները Անգղիացիք ալ իրենց առուտութիւն ու նաւագնացութիւնը ծաղկեցընելու համար ամէն ճիղը ի գործ կը դնէին, եւ ստուգիւ իրօք ալ անանկ մեծ նաւական զօրութիւն մը կրցան պատրաստել, որ Հոլանտացւոց հետ միանալով՝ Փիլիպպոսին շատ վնաս հասցուցին, ու 1588ին անոր Անգղիացւոց դէմ շինած մեծ նաւատորմիղը աւրեցին:

Հոլանտացիք՝ Բորդուկալցիները ամէն կողմէն վճռատելէն ետքը՝ 1602ին Հոլանտացւոց Արեւելեան Հնդկաստանի ըսուած ընկերութիւնը հաստատեցին: Անոնց արեւելեան Հնդկաստանի հետ ունեցած առուտութիւն գլխաւորն իւթերն էին Մոլուկեան կղզիներուն համեմները ու ամենէն աւելի Հնդկաց ընգոյղ (շէն-պի-պան ձէվիշի), ընկուղածաղիկ (շէն-պի-պան, mace), ու կինամոն կամ դարիճենիկ (շէն-պի-պան), որոնք Հոլանտացւոց հարստանալուն պատճառ եղան: Իրենց ան կողմերը ունեցած երկիրներուն ու ստացուածներուն կառավարութիւնը Եաւա կղզին հաստատած էին, ուր էր նաեւ ընկերութեան բունը: Հոլանտացիք իրենց խոհեմ ու զգուշաւոր ընթացքովը ան ամէն ժայռերէն ու վտանգներէն զգուշացան, որոնք վաճառական ազգի մը իյնալուն ու կործանմանը պատճառ կ'ըլլան, իրենց կառավարելու ու անտեսութեան կերպը շատ

զարմանալի ու նմանելու արժանի էր, իրենց փոյթն ու ջանքը ու աշխատասեր բնութիւնը իրենց մեծութեան ու զօրանալուն պատճառ եղան, որով դանձ դանձի վրայ դիզեցին, ու կ'երեւար թէ շռայլութիւն ինչ է՝ չէին գիտեր: Չէ թէ միայն կղզիներու ու Արեւելեան Հնդկաստանի ցամաք երկիրներուն մէջ տեղ ունէին, հապա նաեւ մինչեւ Չինուամաչին ալ հասան, ու Ճաբոնի մէջ այնպէս առուտուր մը հաստատեցին, որ մինչեւ այսօրուան օրս կը տեւէ, ու Ափրիկէի մէջ Բարեյուսոյ գլուխը Բորգուէլալցիներէն առին. նոյնպէս Արեւելեան Հնդկաստանի ամենէն աղէկ մասը Բորգուէլալցոց ու Սպանիացւոց ձեռքէն յափշտակեցին: Ասշափով ալ դո՛հ չըլլալով, դէպ ի արեւմուտք ալ աչուրնին դարձուցին. Բրասիլիան՝ թէպէտեւ քիչ ժամանակ ու առանց օգուտ մը քաղելու, նոյնպէս Աուիանայի երեւելի գաղթականութիւնը ու Արեւմտեան Հնդկաստանի Գուրրասաոյ ու Ս. Եւստաքէոս ըսուած երկու պղտիկ կղզիներն առին: Աուիանայի մէջ գլխաւորաբար Սուրինամի կողմը՝ բամբակով, խահուէով, շաքարով, հնդկանշով (դոփէֆ ֆինֆով, cacaoյով) եւ ուրիշ Արեւմտեան Հնդկաստանի բերքերով Հոլանտացւոց շատ մեծ օգուտ ըրաւ: Նաեւ Արեւմտեան Հնդկաստանի համար ալ 1621 ին ընկերութիւն մը հաստատեցին, որպէս զի հոն ալ գաղթականներ խաւրեն, բայց Հոլանտային բանը աս կողմերս Արեւելեան Հնդկաստանին պէս յաջող չգնաց:

Աս կերպով բոլոր աշխարհքիս հարստութիւնը Հոլանտա կը վաղէր, ու անոր վրայ Աւրոպա կը նախանձեր: Արեւելեան ծովուն առուտուրին բոլոր տէր եղած էին Հոլանտացիք. ու Միջերկրական ծովուն վրայ մինչեւ արեւելեան նաւահանգիստներու մէջ արտաքոյ կարգի մեծ առուտուր ունէին, ու աս կողմերը վէնետիկոց ունեցածներուն վերջին կտորուանքն ալ ձեռքերնէն առին: Վիշ մը ետքը բոլոր Աւրոպայի

մէջ ապրանք տանիլ բերելն ու յանձնարարութեան առուտուրն ալ ձեռք ձգեցին, այնպէս որ՝ ուր որ առանձին չէին կրնար կատարել, աս առուտուրը ընողներուն՝ նաւերով կը ծառայէին, եւ այսպէս գրեթէ Եւրոպայի քաղաքներուն թղթաբերները եղած էին:

114. Նոլանտայի ռխերիմ թշնամին ու սսոխը իր մերձաւորներէն մէկն էր, ու իսկզբանէ միշտ իր քովը կեցած անոր ընթացքը կը դիտէր, ետեւէն կ'երթար ու ամէն ջանքն ու ծիգը ի գործ կը գնէր, որ իրեն հաւասարի, եւ ստուգիւ չէ թէ միայն հաւասարեցաւ, այլ նաեւ թէ ծովական զօրութեամբ եւ թէ առուտուրով անոր յաղթեց: Անգղիա կ'ըսեմ, որուն յետագայ առուտուրին ու մեծութեան հիմը Եղիսաբէթ թագուհին դրած էր: Անգղիացիք իսկզբանէ վաճառականութեան վրայ ընդարձակ գաղափար մը ունէին, անիկայ աղգային տնտեսութիւն մը կը սեպէին. կը ճանչնային որ չէ թէ միայն արտաքին ու օտար երկիրներու հետ եղած առուտուրը աղգին հարօտնալուն աղբիւր է, այլ մանաւանդ ամէն երկիր աս իր երջանկութեան աղբիւրը իր մէջը պէտք է որ փնտռէ ու մշակէ: Անգղիացիք նոյն իսկ Եղիսաբէթի թագաւորութեան ատեն նաւատորմիդ մը պատրաստելով ծովու տէր եղան, իսկ ներքին արուեստներն ու ճարտարութիւնները մշակելով՝ երկիրը օտարականներուն լծէն ազատեցին: Անկից մինչեւ հիմա Անգղիայի քաղաքական վարմունքը զուտ վաճառականի քաղաքական վարմունք է, ու գրեթէ ամէն եղած պատերազմներուն վախճանը՝ Անգղիայի առուտուրն ու շահը եղած է: Ամերիկային գտնուելէն քիչ մը ետքը Անգղիացիք ալ դէպ ի Հնդկաստան արեւմուտքի կողմանէ ճամբայ, կամ գոնէ նոր, հարուստ երկիրներ գտնելու համար քանի մը նաւեր խրկած էին: Վաւոգոյ անունով Ալենստիկցի նաւապետը աս պաշտօնով խրկուած ըլլալով, Նոր Ֆաւնտլէնտը ու արեւե-

լեան հիւսիսային Ամերիկան դառաւ։ Աս գիւտէն Անգլիացիք շատ քաջալերեցան, ու նաւագնացութիւնը յաճախելով, շատ անգամ աս կողմերը երթալէն դալէն ետքը հիւսիսային արեւելեան ճամբով մը Չինուամաչին անցնիլ կ'ուզէին, ասոր ետեւէն իյնալուն պատճառաւ զտնուեցաւ Արքանզելը, որն որ ի վան Վասիլէվիչ Ռուսի թագաւորին իշխանութեանը անցաւ։ Անգլիացիք աս իշխանին հետ առուտուրի դաշինք մը դրած էին, որն որ հիմ եղաւ Բրիտանացոյ Ռուսաստանի հետ ունեցած վաճառականութեանը, որն որ Աղիսաբէթի թագաւորութեան ատեն շատ յառաջ գնաց։

Պէպ ի Արեւելեան Հնդկաստան կարճ ճամբայ մը գտնելու համար եղած փորձերը պարապ ելլէլէն ետքը, ամէն մարդ սկսաւ Բորդուկալցոյ հին ճամբովը Բարեյուսոյ գլխոյն բոլորտիքը շրջան ընել։ Ռուս աս ժամանակներս են, որ աս տեղուանքը Անգլիացիք Հոլանտացոյ հետ սկսան գիմացէ գիմաց ելլել։ Ապանիացիներն ու Բորդուկալցիները իրենց ստացուածներէն վաճառեցին, ու երբ որ Հոլանտացիք գրեթէ միայն համեմներու կղզիներուն վրայ աչուրնին դարձուցած ու մտադրութիւննին ժողոված էին, Անգլիացիք բոլոր ձգերնին հաստատուն երկիր ստանալութափեցին։ Աղիսաբէթ թագուհին 1600ին Արեւելեան Հնդկաստանի անուանի ընկերութիւնը հաստատեց, ու վրան յիսուն տարիի շափ անցնելէն ետքը, Հոլանտան ալ ամէն ծովական պատերազմներու մէջ Անգլիացիներէն յաղթուելով, վերջապէս անոնց նաւատորմին ուժը ծանչցաւ, ու ամէն անգամ խաղաղութեան դաշինք դրուած ատեն՝ Անգլիացոյ առուտուրը ընդարձակեցաւ։ Պէպէտ կամաց, բայց ապահով կերպով հիւսիսային Ամերիկայի գաղթականութիւններն ալ հաստատուեցան, որոնցմէ Վիրգինիա դաւառը շատ առատ ծխախոտ սկսաւ մատակարարել։ 1625 ին Պարպատոս կղզին իրրեւ առաջին Արեւմտեան

Հնդկաստանի ստացուած Անգղիացւոց անցաւ, անկէ ետքը շատ կղզիներ ալ առին, որոնց մէջ ամենէն երեւելի է Եամայիգա կղզին, որն որ 1655ին խաղաղութեան դաշինքովը Անգղիացւոց մնաց:

115. Սիսչեւ տասնութերորդ դարուն մէջերը Արեւելեան Հնդկաստանի հետ եղած առուտութիւն մեծ ու երեւելի մասը դեռ Հոլանտացւոց ձեռքն էր: Վաղղիացիք կամաց կամաց մօտիկնալ ու անոնց դործքին մասնակից ըլլալ սկսած էին: Տասնութերորդ դարուն մէջ Լուդովիկոս ԺԳ.ին թագաւորութեան ատենները՝ Ռիչլիէօ կարդինալը Վաղղիայի վաճառականութեան ու նաւագնացութեան ծաղկելուն շատ օգնեց ու երկուքն ալ մեծապէս յառաջացուց: Աս անուանի պաշտօնեան անանկ ճամբաց մը բռնեց, որ շատ վաճառականներ անոր յորդորելովը սկսան ան կողմերը ճամբորդութիւններ ընել, ուր որ արուեստներն ու տարազագործութիւնը յառաջացած էին: Իրեն հաստատած վաճառականի ընկերութեանց մէջ Վանատայի, Արեւելեան Հնդկաստանի, Արեւմտեան Հնդկաստանի ու Սենեկամպիայի ընկերութիւնները երեւելի եղան: Լուդովիկոս ԺԳ.ին ատենները Վաղղիացիք ամէն ջանքը ի գործ դրին, որ Հոլանտացւոց ու Անգղիացւոց հաւասարին. Գոլպէրգ խելացի ու գիտուն պաշտօնեան ասոր հասնելու համար այնպէս միջոցներ բանեցուց, որ ան դարուն մէջ Վաղղիա վերջին աստիճանի ծաղկեցաւ, ու ան դարը իր բարձրութեան դարն եղաւ: Վործատունները շատցուց, ու անոնցմէ յառաջ եկած ապրանքները այնպէս բարակցուց ու աղէկցուց, որ Վաղղիացւոց ապրանքներուն, եւ մանաւանդ մետաքսի, ոսկիի ու արծաթի նիւթով գործուածներուն, բամբակով բանածներուն, հայլիին, եւ ուրիշ ասոնց նման շինուած բաներուն ուրիշ տեղ հասնող չկար, որմէ թագաւորական գանձատունն ալ լեցուեցաւ, ու Վաղղիայի անունը ամէն կողմ տարածուեցաւ: Սար-

սիլիայի մէջ արեւելքի հետ, իսկ Տէօնքերքի մէջ
 հիւսիսային կողմերու հետ եղած առուտուրը սգի
 առաւ ու կենդանացաւ: Ասոնցմէ զատ ընկերութիւն-
 ները մեծցուց ու կենդանացուց, նաեւ գաղթականու-
 թիւններուն վրայ ալ (ինչպէս են Հնդկաստանի մէջ
 Քանդիշերիինը, հիւսիսային Ամերիկայի մէջ Գանատա
 կղզւոյնը, ու Արեւմտեան Հնդկաստանի մէջ Մարդի-
 նիգ ու Աուատալուպ կղզիներունը,) հոգ տարաւ, ու
 Գաղղիայի մէջ եղած նաւահանգիստներն ալ մեծցուց
 եւ շատ նաւ մտնելու ու տանելու յարմար շինեց:
 Առդովիկոս ԺԴ. թէպէտեւ աս բաներուն աղէկ
 ձեռք բռնեց, բայց Հիւկընոները (Huguenots, Գաղ-
 ղիայի Ալուինականները) իրենց անպիտանութեանը
 համար Գաղղիայէն վաճառելով՝ Գաղղիայի առու-
 տուրին փրկաւ հասցուց. ինչու որ ասոնք Հելուետիա
 ու Գերմանիա ու կէս մ'ալ Հոլանտա ու Անգղիա
 ցրուելով, հոն ալ իրենց ձեռացը ճարտարութեամբ
 ստակ վաստրկելու ետեւէն եղան, որով եւ շատ ա-
 բուստական ապրանքներ, որոնք մինչեւ ան ժամա-
 նակ Գաղղիայի մէջ վերջին աստիճան կատարելու-
 թեան հասած էին, ուրիշ տեղեր ալ սկսան ելլել, ու
 Գաղղիացւոց ապրանքներուն հաւասարեցան: Ասով
 օտարական գնողները Գաղղիայէն պակսեցան, ու շատ
 երեւելի ու մեծ գործատուներ ու տարազագործու-
 թեան արուեստանոցներ ինկան ու դրսի երկիրներ
 ցրուեցան: Առդովիկոս ԺԵ.ին չափահաս չըլլալուն
 պատճառաւ Օրլէանի դուքսը տէրութեան կառավար
 զրուելով՝ տեսաւ որ տէրութեան ելքը մուտքը խառ-
 նակութեան մէջ, դանձր պարպուած ու տէրութիւնը
 մեծ պարտքի տակ ինկած է: Ստակները քէշցուց
 ու տէրութեան դրամասեղանը (դան+ան) չարաչար
 գործածելով՝ համարումը կորսուցընել տուաւ, որով
 հպատակներէն շատերը աղքատեցան, մեծամեծներն ու
 կարողութիւն ունեցողներն ալ իրենց ինչքն ու ստա-
 ցուածքը աղատելու համար երկիրն ու հայրենիքը

Թող տուին ուրիշ տեղեր դացին: Առդովիկոս ԺԶ. աս շարեաց ուղեց դարման մը ընել ու անկարգութիւնը վերցընել, եւ ստուգիւ միտքը դրածը սկսած էր ի գործ դնել, բայց Գաղղիայի մեծ ապստամբութիւնը վրայ հասնելով, բոլոր աշխարհք տակն վրայ ըրաւ:

116. Անգղիացիք եօթնեւտասներորդ դարուն մէջերը Արեւելեան Հնդկաստանի մէջ Ապլիպա քաղաքը, որ հիմա ալ իրենց հոնտեղաց ստացուածքներուն մայրաքաղաքն է, առած էին, եւ ուրիշ դղեակներ ալ ունէին: Ան ատենները Եւրոպացւոց ան կողմերը առուտուր ընելը Մողուլներէն ու անոնց հպատակ իշխաններուն շնորհքէն կախում ունէր: Այդտեւ Պարսիկք աս իշխաններուն դէմ ըրած պատերազմներով Մողուլները շատ խոնարհեցուցին, բայց պատերազմը միշտ կը տեւէր, ու Մողուլները երբեմն կը նուաճուէին ու երբեմն ալ նորէն անկախ կ'ըլլային: Աս ժամանակները Պենկալայի Սուրայահ իշխանը՝ որն որ Անգղիացւոց հարստութիւններուն վրայ շատ կը նախանձէր, առիթ մը գտնելով՝ անոնց Ապլիպա քաղաքին վրայ յարձակեցաւ, ու շատ ընդդիմութիւն ու պատրաստութիւն չգտնելով, քաղաքն առաւ: Երբ որ աս լուրը Անգղիացւոց Արեւելեան Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքը հասաւ, օրոշեցին որ վրէժ առնուի, անոր համար Սուրայահին դէմ զօրք խաւրեցին: Սուրայահ Անգլիացւոց զօրութեանը դէմ չկրցաւ դիմանալ, Ապլիպան ձեռքէ հանեց, ու երկրորդ անգամ Անգղիացւոց կողմանէ նորէն զօրք խաւրուելուն, բոլորովին յաղթուեցաւ ու նուաճեցաւ: — Անգղիացիք աս արշաւանքէն կամ կռուէն յառաջ Պենկալայի մէջ Գաղղիացւոց երկիրները յափշտակած էին, որն որ Գաղղիացւոց Արեւելեան Հնդկաստան նաւատորմիդ խաւրել չկրնալուն պատճառաւ, դիւրաւ յաջողած էր: Ասով ու ասկէ ետքն ալ Գաղղիացւոց հետ եղած թշնամութեան գործքերով Անգ-

ղիացւոց տէրութիւնն ու իշխանութիւնը Պենկալայի մէջ հաստատուեցաւ, ու ըստ մեծի մասին Արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութեան ձեռքը մնաց, որն որ մինչեւ հիմա իր արտօնութիւնները կը պահէ:

Անգղիացւոց վաճառականութիւնը աս կողմանէ աս կերպով յառաջանալու ատեն, մէկալ կողմանէ իրենց ու հիւսիսային Ամերիկայի գաղթականներուն մէջ եղած սաստիկ ու երկայն կռուովը, ուր Գաղղիա, Սպանիա ու Հոլանտա գաղթականաց օգնեցին, շատ մնաս կրեց: Անգղիացիք աս իրենց գաղթականները պարտաւորած էին, որ օտար վաճառքները՝ միայն Անգղիայէն իրենց հայրենի երկրէն բերել տան. իսկ գաղթականութեան երկիրներուն բերքերը՝ միայն անգղիացի նաւերով, ու ամենէն յառաջ Անգղիա տանին, որ ետքը անկից ուրիշ երկիրներ տարածուի ու ծախուի: Վարձեալ՝ որպէս զի Անգղիայի տարազագործութիւնը մնաս չկրէ, գաղթականներուն արուեստանոցներ ու տարազագործութեան գործատուներ բանալու հրաման չէին տար, եւ ասանկով ասոնց գրոխ հետ առուտուր ընել թող չէր տրուած, որով բոլոր հիւսիսային Ամերիկային ոսկին ու հարբատութիւնը Անգղիա կը վաղէր: Անգղիա՝ իր գաղթականներուն հետ, որ ան ժամանակը բազմացած ու երկուք ու կէս միլիոնի հասած էին, աս կերպ վարուելով՝ մեծ սխալմունք ու անխոհեմութիւն ըրաւ: Աոր նոր տուրքերով ու մաքսերով, նորէն նորէն ժողովրդեան սիրտը զայրացուց, ու աս օրէնքներուն խիստ պահպանութեանը համար՝ հիւսիսային Ամերիկային ծովեղերքը շարած պատրաստ զինաւորեալ պատերազմական նաւերը՝ ժողովուրդը կը զրգռէին: Վաղթականները ազատութեան սիրովը վառեալ, ու միանգամայն Բրիտանացւոց բռնանալը իրենց բնական իրաւանցն ու երջանկութեան դէմ տեսնելով, մէկէն սոք ելան, Անգղիայի հետ բոլոր առուտուրը կտրեցին, ու Պոսդոնի նաւահանգստին մէջ թէյ լեցուցած

Անգղիայէն նոր հասած վաճառական նաւերուն վրայ
ինկան, ու անոնցմէ 327 արկղ թէյ ծովը թափեցին:
Ասիկա իրենց հայրենի երկրին դէմ պատերազմին
առջի նշանն եղաւ, որն որ 1774ին Փիլադելփիա քա-
ղաքը ընդհանուր ժողովքով որոշեցին ու հրատարա-
կեցին: Այրիւ տարի ետքը (1776ին) պատերազմը
իրօք սկսաւ, ու դաղթականները իրենց մեծ աշխա-
տութեամբը, ու Գաղղիացւոց, Սպանիացւոց ու Հո-
լանտացւոց օգնութեամբ վերջապէս յաղթութիւնը
գլուխ տարին, ու 1783ին Փարիզի երկրորդ խաղաղու-
թեան դաշնագրութեան ատեն որոշուեցաւ, որ Ամե-
րիկա բոլորովին ազատ ու անկախ ըլլայ: Աս ատենէ
ի վեր է, որ հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ
Նահանգները շատ յառաջ գացին, տարազագործու-
թեան ու արուեստական ապրանքներու գործատուն-
ներ դրին, նաւեր շինեցին ու ծովու վրայ կանոնաւոր
նաւագնացութիւն մը հաստատեցին, անանկ որ քիչ
ատենի մէջ անկախ ու ինքնիշխան ազգերէն երեւելի-
ներուն կարգը անցան:

117. Ստոյգ է որ Անգղիայի հիւսիսային Ամերիկա-
ցւոց հետ բրած կռիւը, Ամերիկացւոց կողմը բանող
ու անոնց օգնող տէրութիւններուն վրայ չէր կրնար
ազդեցութիւն չընել, բայց աս ազդեցութիւնը ամե-
նէն աւելի Հոլանտայի վրայ երեւցաւ: Ան պատերազ-
մին մասնակից ըլլալով Հոլանտայի ծովային առու-
տուրին մէջքը կտարեցաւ: Անգղիացիք՝ ուր որ Հո-
լանտացի նաւ մը կը տեսնէին, ետեւէն կ'իյնային ու
կը հալածէին: Ասոց ասոր հակառակ աս կռուին մէջ
չէղոք կեցող տէրութիւնները, ինչպէս Գանիա, Սուե-
տիա, Պրուսիա ու Հանսայի քաղաքները ասկից շատ
օգուտ քաղեցին, իրենց առուտուրը աւելի ընդար-
ձակեցին, ու Հոլանտացւոց փնտսովը ծովային վաճա-
ռականութիւննին ասդին անդին տարածելով աղէկ
վիճակի մէջ մտան: Ասեւ Ռուսաստանի ու բոլոր
հիւսիսային արեւելեան կողմերու առուտուրն ալ

Անգղիայի կողմերը փայտ, կանեփ եւ ուրիշ նիւթեր շատ փնտռուելուն պատճառաւ՝ մեծցաւ ու յառաջացաւ :

Թէպէտեւ Անգղիայի գլխէն ձախորդ ու դժբաղդ դէպքեր անցան, բայց առուտութիւնը չինկաւ ու չնուազեցաւ : Ամերիկացւոց հետ եղած կռիւք անցաւոր խռովութիւն մըն էր, անոր համար ալ խաղաղութիւնը լլալէն ետքը, Անգղիացւոց գրտի ու մանուանդ Միաբանեալ նահանգներու ու Վաղղիայի հետ ունեցած առուտութիւնը սկսաւ նորէն յառաջ երթալ ու մեծնալ : Անգղիա հիմակուան պէս իր առուտութիւն մեծնալը երբեք տեսած չէ, գրեթէ ամէն երկիրներու հետ առուտութիւն ունենալով, անբաւ հարստութիւն կը գիզէ :

118. Աս ատենները Եւրոպայի ցամաքային կողմերն ալ շատ տեղուանք արուեստները յառաջ գացին : Սպանիա շատ տարիներէ ի վեր սկսած վաճառականութեանը պտուղները սկսաւ երեւցնել, նոյնպէս Բորդուկալ գործատուներն ու արուեստները կատարելագործուեցան : Վերմանիայի շատ քաղաքները, Գանիա ու Սուեդիա նոյն յառաջացումը կը աւանդէր, ու Ռուսաստանի մէջ կատարինէ Բ.ին թագաւորութեան ատեն մեծ յառաջագիւծութիւն կ'ըլլար, երբ որ Վաղղիացւոց սոսկալի ապստամբութիւնը վրայ հասաւ, որ բոլոր Եւրոպա տալին ու վրայ բրաւ : Աս ապստամբութիւնը 1789ին ելաւ, ան ժամանակները, երբ որ Վաղղիա, ինչպէս վերը յիշեցինք, ելեւմտից գէշ մատակարարութեամբ պարտք պարտքի վրայ գիզած ողորմելի վիճակի մէջ ինկած էր : Ասոր ու ետեւէն եկած երկայն պատերազմներուն պատճառաւ, որ մինչեւ 1815 տեւեցին, վաճառականութիւնը շատ փնաս կրեց ու ամէն քաղաքական կարգերն ալ շփոթեցան : Անգղիայիք, որ ան ատենները գրեթէ ամէն տեղ ծովու վրայ Վաղղիացիներէն վեր էին, Վաղղիացւոց գաղթականներուն հետ ունեցած առուտութիւնը արգելեցին, նոյնպէս Հոլանտացւոց գաղ-

Թականաց վաճառականութիւնը բոլորովին վերցուցին, որն որ չէզոք մնացած ազգերուն եւ զլիսաւորաբար հիւսիսային Ամերիկացւոց անցաւ։ Ասով Անգղիացւոց արուեստանոցներն ու դործատունները շատ մեծ յաջողութիւն գտան, ինչու որ իրենց դրսի եւ մանաւանդ Միաբանեալ Նահանգներու ու Արեւմտեան Հնդկաստանի հետ մեծ առուտուր բացուեցաւ, ու նաեւ Եւրոպայի արեւելեան կողմերը ու ամենէն աւելի Գերմանիա սկսան ապրանք խաւրել։ Հոլանտայի ծովեզերեայ քաղաքներուն առուտուրը ու նաեւ Գաղղիացւոց վաճառականութեան մէկ մասը Պրեմէն ու Համպուրկ անցաւ, ու Համպուրկ քաղաքը ցամաքային Եւրոպայի վաճառականութեան առաջին քաղաքն եղաւ։

Միօրինակ պատերազմին պատճառաւ, կռուին մասնակից բլրող ամէն երկիրները արուեստանոցներու վաճառքներ (marchandises de fabriques) սկսան շատ փնտռուիլ, որով գործքերը շատնալով, ստակի մեծ շրջան սկսաւ բլլալ։ Անգղիա ժողովուրդը այնչափ բազմացաւ, որ աս վաճառական ու արուեստներու մէջ առաջին համարուած երկիրը ինք իրեն ցորեն չկրնալով բաւեցընել, հիւսիսային արեւելեան կողմերէն, Գերմանիայէն ու Միաբանեալ Նահանգներէն նաւերով սկսաւ ցորեն բերել տալ։ Ռիտանացւոց տէրութիւնը արուեստները աւելի յառաջացընելով՝ պատերազմին մեծ ծախքը կրցաւ գոցել։ որով եւ ցամաքային Եւրոպա շատ ոսկի ու արծաթ անցընելով, հարկադրեցաւ թղթէ ստակը, որն որ յառաջագոյն առձեռնպատրաստ դրամին հետ կ'երթար, շատցընել։ Այն ժամանակները մէկ կողմէն, ժողովրդեան շատնալէն կերակրեղինաց կարօտութիւնն ալ աւելնալով, երկրագործութիւնը յառաջացաւ ու երկիրները սղջան, մէկալ կողմանէ ալ շարունակ տեւող պատերազմը բոլոր ապրանքներուն գները արտաքոյ կարգի բարձրացուց։ Թէպէտեւ 1802ին խաղաղութեան դա-

շինքովը վաճառականութիւնը ըստ մասին նորէն պատերազմէն յառաջ եղած վիճակը դարձաւ, բայց ինչօգուտ որ երկայն շտեւեց, նորէն կռիւ բացուելով առուտուրն ինկաւ: Թէպէտ եւ մէկ կողմանէ Գաղղիացիք ու Անգղիացիք Հանսայի քաղաքներուն ու Պրուսիայի նաւահանգիստներուն առուտուրը սեղմեցին, բայց մէկալ կողմանէ հիւսիսային Ամերիկայի վաճառականութիւնը արտաքոյ կարգի մեծնալով, Անգղիացւոց առուտուրին շատ վնաս հասցուց:

119. *Աբրուէոն Եւրոպայի ցամաքային կողմերուն ծովային առուտուրը մէկէն բոլորովին կտրեց վերցուց: Անգղիացւոց վաճառականութիւնը արմատէն կործանելու գիտաւորութեամբ 1806ին վերջերը ցամաքային դրութիւնը (Système continental) հանեց, որն որ ասոր վրայ կայացեալ էր, որ իր տակը եւ իրեն դաշնակից եղած քաղաքները Անգղիայի հետ առեւտրական հաղորդութիւն պիտ'որ չընէին, այս ինքն ոչ անգղիացի ապրանք աս տեղերը պիտ'որ մանէր, եւ ոչ ալ աս տեղերէն Անգղիա ապրանք պիտ'որ խաւրուէր: *Աբրուէոնին աս գիւտը կամ հնարքը Անգղիայի ու Եւրոպայէն դուրս եղած երկիրներուն հետ առուտուրը, նաեւ ցամաքային Եւրոպայի տէրութեանց մէջ եղած նաւահանացութիւնը ըստ մեծի մասին բոլորովին դադրեցուց. 1807ին Ամերիկացիք ալ իրենցմէ ազատութեամբ Եւրոպայի հետ առուտուրը կտրեցին, ու Ուիկիանսոսի վրայ միայն անգղիացի նաւեր կ'երեւային: Գաղթականաց բերքերուն, զոր օրինակ շաքարի, խահուէի եւ ուրիշ ասոնց նման ապրանքներու վրայ դրուած սոսկալի մութսը, աս ապրանքները ներս չխոթելու արգելքի պէս բան մը ըլլալով, չէզոք մնացող երկիրներու ու ամենէն աւելի Սուեզիայի ու ցամաքային Եւրոպայի մէջ եղած առուտուրը ոգի առաւ: 1810ին Հոլանտան ու Սուեզիան ալ ցամաքային դրութիւնը ընդունելու պարտաւորեցան: Ամէն բանի գինը անանկ բարձրացաւ, որ մարդ

չկրնար երեւակայել . բայց ասով աս մեծ աղէկու-
թիւնն եղաւ որ ճշշեալ ազգերուն գործատունները
սաստիկ մեծ կենդանութիւն մը ստացան , ինչու
որ մինչեւ նոյն ատենները Վերմանիա , Հոլան-
տա , Ռուսստան ու Հիւսիսային Ամերիկայի ազատ
քաղաքները անգղիացի ապրանքներ մտնելով , ան
տեղերուն արուեստները յառաջ չէին կրցած երթալ .
բայց աս դրութեան հաստատուելովը՝ շուտով ու
աղէկ յառաջացան , ու Վաղղիայի մէջ քիմիական
ուսումը արուեստներու գործածելով , ճարտարու-
թիւնը ծաղկեցաւ ու կատարելագործեցաւ : Այսպէս
եղաւ նաեւ Վերմանիա եւ ուրիշ տեղուանք , ուր որ
ցամաքային դրութիւնը կը տիրէր :

120 . Աս կերպով ցամաքային հաղորդակցութեան
կտրուիլը որչափ որ ցամաքային Աւրոպային ներքին
առուտուրին օգտակար եղաւ , այնչափ ալ Անգղիայի
գործատուններուն ու արուեստանոցներուն վրայ մեծ
ազդեցութիւն ըրաւ , ու անոր դրսի հետ ունեցած
առուտուրին մեծ փնաս հասցուց : Ասով դրսի երկիր-
ներ ապրանք խաւրելը զրեթէ գաղբեցաւ , շատ հար-
կաւոր արուեստական ապրանքներ , որ իրեն գաղթա-
կաններուն ու մանաւանդ Միաբանեալ Նահանգաց
հետ բրած առուտուրին նիւթերն էին , ինկան . ու ան
ամէն չգործուած բերքերը , որոնք յառաջագոյն գըր-
սէն ու ցամաքային Աւրոպայէն բերել կու տար , պակ-
սեցան , բայց ամենէն աւելի ցորենը : Անգղիացիք
իրենց աս չքաւորութեանն ու կարօտութեանը ուրիշ
կերպով չկրցան դարման մը ընել , բայց եթէ իրենց
բերքերն ու իրենց գաղթականութիւններէն ելածները
գործածելով ու դրսէն եկած արուեստական ապրանք-
ներն ու գործուածները իրենց մէջը յառաջացրնելու
փոյթ տանելով , որուն համար ալ այնչափ անհամար
մենքենաներու շինութեան սկզբնաւորութիւնն եղաւ :

Ի՞նչպէսեւ Անգղիացւոց վաճառականութիւնը
աս կերպով շատ նուազեցաւ , բայց քանի մը եր-

կիրներու, զոր օրինակ Սպանիայի, Բորդուկալի ու գլխաւորաբար Արեւմտեան Հնդկաստանի հետ ունեցած առուտուրը աւելի ընդարձակեցաւ, եւ ասոնց վրայ աւելցաւ նոր առուտուր մ'ալ, այս ինքն Բրասիլիայինը: Արեւելեան Հնդկաստանի հետ հաղորդութիւնը Անգղիայի շատ օգտակար եղաւ, ինչու որ արտաքոյ կարգի շատ անգործ նիւթեր, ու գլխաւորաբար բամբակ ու լեղակ անկից բերել տուաւ, բայց մանաւանդ թէյ հանել տուաւ, որն որ միայն Անգղիայի մէջ բոլոր ցամաքային Եւրոպային մէջ գործածուածէն աւելի կը գործածուի: Բրիտանացիք ու հիւսիսային Ամերիկացիք աս ատենները Սպանիական Ամերիկային հետ առուտուր ընելու սկսան, որն որ Ամերիկային աս մասին իրենց հայրենի երկրէն բաժնուելուն ու անկախ ըլլալուն պատճառ եղաւ:

Արբ որ ցամաքային Եւրոպայի գոցուիլը կամ թէ ըսենք ցամաքային դրութիւնը Նաբոլէոնին իյնալովը վերցաւ, ու Սպանիայի նաւահանգիստները Գաղղիացւոց լուծէն ազատեցան, Անգղիացիք թէ հոս եւ թէ Բորդուկալի մէջ վերին գլխաւորութիւն մը ստացան, ու աս երկու տէրութիւնները՝ միայն Բրիտանիայի ու անոր գաղթականներուն հետ առուտուր կ'ընէին: (Դ) Էպէս ցամաքին գոցուիլը ցամաքային տէրութեանց մշակութեան ու երկրագործութեան յառաջ ելթալուն շատ փնասակար եղած էր, բայց մէկալ կողմանէ բանակի ու զօրաց հարկաւոր եղած ապրանքներ շատ փնտռուելով աս փնտր գոցեցին, ու միանգամայն բրդեաներու աղէկնալուն շատ օգուտ ըրին, որ պատճառաւ Սաքսոնիա ու հիւսիսային Գերմանիայի կողմերը ոչխարները ազնուացընելու ետեւէ ինկան: Բայց աս պարագաներու մէջ պատերազմ եղած երկիրները շատ ողորմելութեան մէջ ինկան. երկրի տէրերը ունեցածնին չունեցածնին կորսընցուցին, իսկ ասոր հակառակ գրամաղլուխ ունեցողները՝ Նաբոլէոնի դէմ պատերազմ ընող տէրու-

Թեանց փոխ տալով՝ հարրստացան ու շատ ստակի տէր եղան։ Ասկից ետքը եկած պատերազմներուն ատենները ստակի ու փոխանակագրի առուտուրը շատ երեւելի եղաւ, այնպէս որ անկից յառաջ երբեք տեսնուած չէր, ու սեղանաւորները տէրութեանց շատ օգուտ բրին, ինչու որ ասոնցմէ միայն ստակ կարող բլլալով գտնել, պատերազմը կրցան յառաջ տանիլ։ Թողթէ ստակներուն շատնալն ալ, աս տեսակ առուտուրին յառաջ երթալուն շատ օգնեց։

121. Թէպէտեւ 1814ին Փարիզ հաստատուած խաղաղութեան դաշինքով Գաղղիա ու Հոլանտա պատերազմին մէջ կորսնցուցած գաղթականութիւննին նորէն առին, բայց ան առջի գաղթականաց առուտուրը արդէն Անգղիացւոց ու հիւսիսային Ամերիկացւոց սեպհական ստացուածք բլլալով՝ նորէն ձեռք ձգելը անկարելի եղաւ։ Որչափ ալ որ աս երկու տէրութիւններուն (Հոլանտայի ու Գաղղիայի) ծովային վաճառականութիւնը աս ատենները յառաջ գնաց, ու Անգղիայի եւ հիւսիսային Ամերիկացւոց առուտուրին արդելք եղաւ, սակայն աս ալ ստոյգ է, որ ան առջի պայծառութեանը չհասաւ։ Բայց ասոնցմէ աւելի փնաս կրեց Սպանիացւոց ու Բորգուկալցոց վաճառականութիւնը, ինչու որ սկսան բոլորովին Անգղիայէն կախում ունենալ։

Խաղաղութիւն բլլալէն ետքը Անգղիացիք իրենց տարազներովը դրսիններուն հետ սկսան մրցիլ, ու իրենց ապրանքներովը շատ երկիրներ լեցուցին։ Անով աւելի յաջողութիւն գտան, որ երկու կողման մէջ առուտուրը դադրած ատեն՝ իրենց տարազները արուեստական կողմանէ շատ բարակցուցած էին, եւ որովհետեւ մեծ դրամագլուխ ալ ունէին, ասով իրենց ապրանքներուն շատ աժան գին դրին, ու երկայն ատեն կրցան դիմանալ։ Ինչպէս յայտնի բան է, ասիկա Գերմանիայի շատ փնասակար էր, անոր համար ալ ամէն արուեստաւորներն ու գործատէրները

առ հասարակ սկսան տրանջալ, մինչեւ որ օտար ազ-
րանքներուն վրայ սաստիկ մաքս դրուելով, կրցաւ
Գերմանիա ներքին ճարտարութիւնը պաշտպանել,
ու արուեստանոցներն ու գործատուները նորէն սկսան
յառաջանալ: Պրուսիայի, Ռուսաստանի ու Հոլան-
տայի արուեստանոցները նորէն վեր ելան բարձրացան,
ու Անգղիացւոցը սկսան խոնարհեցընել: Աւստրիա-
ցւոց գործուածներն ան աստիճան կատարելութեան
հասան, որ ցամաքը բացուելէն ետքը վաճառանոց-
ներու մէջ սկսան շատ քշուիլ: Վաղղիացւոց գոր-
ծատուներն ու արուեստանոցներն ալ վաճառա-
նոցներուն մէջ շատ մեծ յաջողութիւն կը գտնէին:
Ամենէն աւելի յառաջ գացողն ու քշուողն էր բամ-
բակեղէնը, որուն շգործուածը Ամերիկայէն ու Հնդ-
կաստանէն կու գար. բայց աս առեւնները ամենէն
աւելի առուատուրը անկից կենդանութիւն մը ստացաւ,
որ ցամաքը բացուելէն ետքը խահուէի ու շաքարի
գործածութիւնը խիստ շատցաւ, ու ամէն տարազները
Անգղիայի, Վաղղիայի, Գերմանիայի ու Ռուսաստանի
մէջ աւելի յառաջ գացին, երբ որ մենքենաներու գոր-
ծածութիւնը ամէն կողմ տարածեցաւ:

122. Գերմանացւոց տարազները Պրուսիայի
1818ին դրած մաքսի օրէնքով շատ յաջողութիւն
գտան: Բայց երբ որ ասով Պրուսիայի արուեստա-
նոցներու տէրերը հանդարտեցան, ու մէկալ կողմէն
Աւստրիա ալ իր ճարտարութեանը պաշտպան կեցաւ,
Գերմանիայի մէկալ կողմերը՝ պզտիկ պզտիկ օաճման-
ներու մէջ փակուած ու Գերմանիայի մէկալ կողմերէն
բաժնուած ըլլալով՝ ողորմելի վիճակի մէջ ինկան,
ու արուեստանոցին անանկ անգործ մնացին, որ
յուսահատելու մտ եղան: Աս պատճառաւ 1819ին
հինգ, վեց հազար Գերմանացի արուեստանոցներու
տէրեր մէկտեղ եկան ու առանձին ընկերութիւն մը
կազմեցին, որուն վախճանն աս էր, որ Գերմանիայի
բոլոր ներքին մաքսերը վերցընեն ու միաբանութեամբ

առուտուրի ու մաքսի նոր կարգ մը դնեն: Աս ընկերութիւնը բոլոր Գերմանիայի տէրութեանց ու 1820ին Վիէննա եղած պաշտօնեաներու կամ դեսպաններու ժողովքին պատգամաւորներ խաւրեց, որուն վախճանն աս էր, որ գերմանական միջակ ու պզտիկ տէրութիւնները աս առթով միաբանին ու Տարմշդատ առանձին մասնաւոր ժողովք մը կազմեն: Ասիկա իրօք ալ եղաւ, ու ամենէն յառաջ Վիւրդեմպերկ ու Պաւիէրա մէկը մէկալին հետ, ետքը քանի մը պզտիկ գերմանական տէրութիւններ Պրուսիայի հետ, եւ ետքէն Գերմանիայի միջին կողմերու տէրութիւնները մէկը մէկալին հետ միացան. իսկ 1833ին աս երեք դաշնակցութիւնները մէկտեղ եկան, ու մաքսի ընկերութիւն կամ դաշնակցութիւն մը կազմեցին, որ կ'ըսուի Պրուսիական - Գերմանական մաքսի ընկերութիւն, որն որմինչեւ հիմա (Աւստրիա, Մեքլեմպուրկ, Գանիայի գերմանական դաւառները, Հաննովեր, Լիւպէկ, Համպուրկ ու Պրեմէն դուրս հանելով,) Գերմանիայի բոլոր տէրութիւնները իրարու հետ կապած է. ասով առուտուրը, երկրագործութիւնն ու արուեստները շատ յառաջ գացին, ու ցանկալի պտուղներ ցուցուցին: — Ասանկ ընկերութիւն մը անցեալ տարի հաստատեցին նաեւ Իտալացիք, որուն մէջ մտած են Եկեղեցւոյ տէրութիւնը, Սարդինիա ու Գոսկանա:

Այլ ժամանակիս սահմանը եկած հասած ըլլալով անցնինք մեր ազգին վաճառականութեանը պատմութեանը, որն որ ազգայնոց աւելի հաճելի ու աւելի օգտակար էր:

123. ՕՏԱՐ ազգերուն առուտուրին պատմութիւնը լսելէն ու սորվելէն ետքը, անտարակոյս իր ազգին առուտուրին կրած փոփոխութիւններն ալ սորվիլը հայրենասէր սրտի մը անուշ կու գայ: Պատանի մը հիմակուան ատենս ազգին վաճառականութեան յարմար բնութիւն ունենալը տեսնելով, իր նախնեաց ալ աս ձիրքն ունենալը կրնայ հետեւցընել, ու մեծ ուրախութիւն կը զգայ, երբ որ անանկ յիշատակարաններ գտնէ, որով իր ազգին առուտուրին պատմութիւնն ալ կարող ըլլայ ամբողջ մը կազմել: Ահա աս բաղդիս պատահած է մեր ազգին վաճառականութեանը պատմութիւնը, որն որ հիմա գրելու կը սկսինք:

Թեպէտ եւ ցամաքային երկիր էր Հայաստան, բայց Պոնտոսի, Ասպից ու Միջերկրական ծովերուն, ու Պարսից ծովածոցին կամ Ովկիանոսին մէջտեղը գտնուելով, ու մեծ մեծ գետերով ան ծովերուն հետ հաղորդելով, վաճառականութեան յարմար եղած էր: Ղորոխ մեծ ու անուանի գետը՝ Սեւ ծովուն, Երասխ՝ Ասպից ծովուն, Եփրատ եւ Տիգրիս՝ Ովկիանոս ծովուն հետ կը հաղորդէին: Ային երկու գետեր ալ, որոնք հիմա Չհան ու Չագըտ կ'ըսուին, որոնք Միջերկրական ծովը կը թափէին: Հայաստանի առուտուրը երեք գլխաւոր ճամբով կ'ըլլար: Ասոնցմէ առջինը Ասպից ծովուն ճամբան էր: Հնդկաստանի երեւելի ու ազնիւ ապրանքները ցամաքով մինչեւ Իքարիս գետ դալէն ետքը՝ կը մտնէին Ռքսոս գետը, անկից շիտակ կը հասնէին մինչեւ Ասպից ծովը: Աստեղէն Հայաստան անցընելով ցամաքով մինչեւ Ճորոխ գետին եզերքը բերուելէն ետքը, մինչեւ Սեւ ծով կ'երթային, ուրկից բոլոր Յունաստանի չորս կողմը կը բաժնուէին: Արկորդը՝ ծովու ճամբան էր: Հայաս-

տանէն Փասիս գետով՝ Կողքիս շատ ապրանքներ
կ'երթային, ինչպէս ոսկի, ցորեն, աղ, ոչխարի ու
այծի մորթ ու բժշկական բոյսեր, եւ մանաւանդ
խաշնդեղ, որն որ մինչեւ հիմա ալ հոնտեղաց առու-
տուրին գլխաւոր մասերէն մէկն եղած է: Արեւելի
էր նաեւ Եփրատ գետին ճամբան, որն որ առանձինն
արտաքին պատմիչները կը յիշեն: Համիրամ Եփրատ
ու Տիգրիս գետերուն քովերը շատ քաղաքներ շինել
տուած ու անոնց մէջ վաճառատեղիներ հաստատել
տուած էր, ուր Մարաց երկրէն ու բոլոր շրջակայ կող-
մերէն ամէն տեսակ ապրանքը կը ժողվուէր, որով
ան քաղաքները մեծցան ու հարըստացան: Հայոց
Եփրատ գետին ճամբովը Բաբելոն ապրանք իջեցընելը
Երողոտոս կը պատմէ: «Հայաստանի մէջ, կ'ըսէ,
որ Ասորեստանէն վեր է, տեղացիք ուռենիի ճիւղե-
րով իրենց նաւերուն կողերը կը շինեն, դրսի կողմանէ
վրան մորթ անցընելով չորս կողմանէ կը պատեն.
նաւուն ոչ յետակողմը եւ ոչ ալ առջեւի կողմը սրա-
ծայր է, հապա կլոր վահանի ձեւով *։ Առանկ նաւերը
զանազան ապրանքներով, ու մանաւանդ գինւով կը
բեռնաւորեն, ու երկու հոգի միայն՝ ձեռուրնին թիակ-
ներով կը ղեկավարեն, ու ջրին ընթացքին թող
տալով այլեւայլ քաղաքներ կ'իջնան: Աս նաւերէն
թէ մեծ եւ թէ պզտիկ կը գտնուին: Մեծերուն
մէջ էշեր ալ կ'առնուն, ու երբ որ Բաբելոն կը հաս-
նին, ապրանքները կը պարուեն, նաւուն կողերը կը

* Հիմակուան ատենս Իրլանտացիք ալ իրենց նաւակները
աս կերպով կը շինեն. ուռենիի (սեյի-րի) ճիւղերով
մեծ կողով (սեփե-ր) մը կը հիւսեն, ներսի գին կովի
կաշիով ու կպրածիւթով (գաթրանով) ծեփած լաթով կը
պատեն: Հասարակ նաւակ մը գրեթէ 30 շիւլինկի կ'ելէ,
ու չորս տարի կը դիմանայ, Նաւին երկայնութիւնը 9
ոտնաչափ է, լայնութիւնը՝ 3, խորութիւնը՝ 2: Նոյն
իսկ կենդանիներն ալ ազանկ նաւակներու մէջ կը կրեն
կ'անցընեն:

քակեն ու կը ծախեն : Հոն տեղը իրենց ապրանքն ալ ծախելէն ետքը՝ նաւուն վրայ անցուցած մօրթը էշերուն վրայ բեռնաւորելով , իրենք ալ վրան հեծնալով նորէն Հայաստան կը դառնան , ինչու որ գետին սաստիկ ուժով վազելուն համար , ջրին ընթացքին հակառակ նաւելը անկարելի է : Հոն դարձեալ նաւեր շինելով , նորէն վաճառքներով Բաբելոն կ'իջնան , :

Հայաստան հաղորդակցութեան համար ասանկ բնական ճամբաներ ունենալով , որչափ որ հին յիշատակարաններէն կրնանք դուշակել , դրացի ազգերուն հետ առուտուրը ընդարձակելով , իր մեծութիւնը , հարստութիւնն ու զօրութիւնն ալ մեծցուց : Արնանք հաւանականաբար հաստատել , թէ առուտուրը ամենէն յառաջ արեւելքի կողմերը ծաղկած ըլլալով , Հայաստանի առուտուրն ալ պինտ հին ազգերուն առուտուրին ընթացակից եղած ըլլայ : Թէպէտեւ ան ատենի ամէն ազգերը աւելի իրենց թրովը տէրութիւննին կը մեծցընէին ու կը զօրացընէին , եւ ստուգիւ ասանկ ալ եղած է Հայերուն , որոնք Արամայ , Տիգրանայ , եւ ուրիշ Հայ դիւցազանց թագաւորութեան ժամանակները իրենց սրովը մեծցան ու հարստացան , բայց Փիւնիկեցւոց վաճառականութեանը քով , որն որ ամենէն հին վաճառական ազգը կը սեպուի , Հայոցն ալ մէկտեղ կը յիշատակուի : Հայերը իրենց բազմաթիւ ձիերն ու ջորիները Տիւրոս Փիւնիկեցւոց երեւելի քաղաքը իջեցընելով՝ անոնց հետ առուտուրով հաղորդակցութեան մէջ էին , ինչպէս Ս. Գիրքը կը հաստատէ : Մեր հին պատմութիւնները կը ցուցընեն որ Հայերուն ու Պարսից մէջ մեծ կապ ու հաղորդութիւն կար , որմէ անոնց հետ ունեցած մեծ առուտուրն ալ կրնանք դուշակել : Ս' գիտէ թէ մեր ու Պարսից լեզուին մէջ զանաւարտ մի եւ նոյն բառերուն շատերը աս երկու ազգերուն ան ժամանակները իրարու հետ ունեցած հաղորդութենէն չըլլայ , ինչու որ լեզուադիտաց նոր քննութիւնները կը ցուցընեն

Թէ աս երկու լեզուաց մէջ նոյն եղած բառերը աւելի պահլաւեան լեզուին բառերն են, որոնք Պարսից մէջ վաճառականաց ու արուեստաւորաց լեզու կը համարուէր: Արշափ բախտաւոր կ'ըլլայինք, Թէ որ մեր պատմագիրները ազգին իր դրացի ու հեռաւոր ազգերուն հետ ունեցած կապին վրայ քանի մը յիշատակարաններ մեզի թողուին: Ստոյգ է որ մեր ազգին առուտուրը հին ժամանակները, մանաւանդ մեր երեւելի թագաւորաց ատենները երեւելի եղած պիտի ըլլայ, ինչպէս Խորենացւոյն պատմութենէն կրնայ զուշակուիլ. բայց աս գուշակութիւնը յայտնի յիշատակարաններ չըլլալուն՝ միշտ գուշակութիւն ու պարզ ենթադրութիւն մը կը մնայ, ու անկարելի կ'ըլլայ իմանալը Թէ մեր հին թագաւորութեան զանազան փոփոխութեանցը ատեն, առուտուրն ալ ինչ փոփոխութիւն կրած է:

124. Ի՞նչպէտեւ Հայերը գրեթէ ամէն ատեն պատերազմի մէջ էին, բայց Քրիստոսի 428 թուականին Արշակունեաց թագաւորութիւնը կործանելով, Հայաստանի մէջ ալ առուտուրի ու արուեստներու միտ դնող մարդ չկար: Ամէն մարդ մեծն ու պզտիկը, հարուստն ու աղքատը՝ հայրենիքը չորս կողմանէ յարձակող թշնամեաց ձեռքէն ազատելու ու անոնց յափըշտակել չտալու կ'աշխատէին: Արակապաշտ Պարսիկներուն ու Սարակինոսներուն Հայաստան յարձակելուն ու մերիններուն եւ անոնց մէջ եղած անդադար պատերազմներուն պատճառաւ (428 — 580) Հայաստան քանի դնաց իր հարստութիւնը, զօրութիւնն ու վայելչութիւնը կորսընցուց: Ստոյգ է որ Հայերը իրենց սրտոտութեամբը ու իրենց զօրապետներուն ու նախարարներուն քաջութեամբը երկայն ատեն անոնց դէմ կռուեցան, բայց ասոնց ալ իյնալէն ետքը Հայաստան ալ առջինը չէր: Պարսիկներն ու Յոյները ժողովուրդը կը չարչարէին, որն որ անոնց բռնութեանը տակ չէր կրնար աչք բանալ: Բայց Սարակինոսները,

որոնք 636 ին Հայաստան յարձակել սկսան, ստուգիւ առջի երկու ազգերն ալ անցուցին, մինչեւ 850 ին Հայաստան ուրիշ բան չէր տեսնուէր, բայց եթէ աւեր ու կոտորած:

125. 859 երորդ տարին Հայոց համար նորէն կանգնելու ու պայծառանալու սկիզբ մը եղաւ: Աշոտ Սմբատ խոստովանողին որդին Տաճկի աւերութեան առջեւ Հաւատարմութիւն ցուցնելով, Հայաստանի կառավարութիւնը ձեռք ձգեց ու զօրքը շատցնելով իր Աբաս եղբօրը գործակցութեամբ Հայաստան թշնամիներէն մաքրեց ու Բագրատունեաց իշխանութիւնը հաստատեց: Այնպէս կը կարծուէր թէ Հայաստան նորէն կեանք ու կենդանութիւն մը ստացած է, մանաւանդ երբ որ Պաղտատի ամիրապետը նախարարները ետ դարձուց ու Աշոտին թագ ու թագաւորական ծիրանի խաւրեց. բայց մեր աս թագաւորութեան բաղդն ալ շարունակ պատերազմ է եղեր, որմէ չէր կրնար ոգի առնուլ ու պայծառանալ: Ասկէ առջի ժամանակները դրսէն եկող թշնամեաց հետ միայն գործք ունէր Հայաստան. բայց հիմա իր թշնամին կրկին էր. մէյ մը օտար ու արտաքին, մէյ մ'ալ ներքին ու ազգակից: Աշոտին որդւոյն Սմբատայ թագաւորութեան ժամանակ դրեթէ մի եւնոյն ատեն Աբաս անկից ապստամբեցաւ ու Ափշին Պարսից ոստիկանը Հայաստան յարձակեցաւ (890 — 896): Վրիշ մը ետքը Ահմատ Միջագետաց ոստիկանն ալ ամիրապետէն ապրտամբելով Հայաստանի վրայ քալեց: Ասոնք երեքն ալ յաղթուելէն քիչ մը ետքը Եգիպտացւոց թագաւորը Հայաստան յարձակեցաւ. հաղիւ թէ աս նոր թշնամին ալ բռնուած էր, Պագիկ Սմբատին քեռ-որդին ապստամբեցաւ, ու Ափշինին եղբօրը Յուսուփայ հետ միաբանեցաւ, որն որ եկաւ Հայաստան զարկաւ, ու բոլորովին տակն ու վրայ բրաւ, ջարդեց, կոտորեց, ու բոլոր երկիրը արիւնլուայ բրաւ: Ասանկ ատեն արուեստներն ու վաճառականութիւնը ինչպէս

կրնային Հայաստանի մէջ ծաղկիլ . մէկ կողմէն օտար թշնամիները, իսկ մէկալ կողմանէ նախարարները մէջերնին խօսք բրածի պէս տակն ու վրայ կ'ընէին Հայաստանը, անոր համար մշակութիւնն ալ դադրելով, չորս կողմը սով ինկաւ : Թէպէտ տասնի ողորմելի վիճակի մէջ էր Հայաստան, բայց եղան երեւելի քաղաքներ ալ որ առուտուրի կողմանէ յառաջ գացին, Գուին՝ որն որ շատ ազգերուն վաճառատեղի եղած էր, որուն առուտուրը առանձինն կը յիշէ Արծրունին . Արծն, Բաղէշ ու մանաւանդ Աարս՝ որ առուտուրով շատ հարստացած էր, ու Մելիտինէ, որ Փոքր Հայոց մէջն է, որն որ գլխաւոր առուտուրի քաղաք կը սեպուէր :

Պատերազմները աս կերպով միշտ մինչեւ Բագրատունեաց թագաւորութեան վերջերը տեւեցին . Հայերը 921 ին Յունաց դիմեցին, բայց ասոնք ալ չկրցան օգնութիւն մը ընել, ինչու որ թշնամին տան մէջն էր : Աւելորդ է մեղի աս ժամանակուան սոսկալի պատմութիւնները յիշատակել, որ մեր վախճանին օգուտ մը չունին : Հայերը միօրինակ խռովութեամբ Տաճկաց, Եգերացւոց, Արաց ու նոյն իսկ իրենց նախարարներէն ու ետքի ատենները Յոյներէն ջարդուեցան, տարի չանցաւ որ հանդարտած ըլլային : Աս կերպով Բագրատունեաց թագաւորութիւնը մինչեւ 1086 տեւելէն ետքը՝ կործանեցաւ ու Պարսից ձեռքն ինկաւ : Օջարմանալի բան մըն է, որ ասանկ ժամանակ Հայերը արուեստներու ետեւէն ինկած կը տեսնենք : Ան ժամանակուրէն մնացած շէնքերուն աւերակները մինչեւ հիմա տեսնողները կը զարմացընեն . Անի քաղքին եկեղեցիներուն ու աւերակներուն վրայ տեսնուած արուեստը՝ ամենէն քաջ արուեստաւորներն ալ կը զարմացընէ :

126. Հայերը գրեթէ նոյն ժամանակները որ Հայաստանի մէջ իրենց անկախութիւնը կորսընցուցին, Կիլիկիա (1080 ին) նոր տէրութիւն մը հաստատեցին,

որն որ գրեթէ 300 տարի տեւեց: Հայոց աս իշխանութեան ժամանակն ալ պատերազմներով անցաւ, ու աս փոքրիկ թագաւորութիւննին Յոյներուն, Թաթարներուն ու Պարսիկներուն ձեռքէն պահպանելու համար գործածներուն մէջ իրենց սրովը երեւելի եղան: Թէպէտեւ Ռուբինեանց ցեղին թագաւորներէն Ռուբէն Բ. ու Լեւոն Բ. իրենց երկիրը շէնցընելու աշխատեցան, բայց ասոնց՝ առուտուրն ու արուեստները ծաղկեցընելու ջանքին վրայ վկայութիւն մը չենք գտներ: Լեւոն Գ.ին 1228ին Ճենովացւոց տուած արտօնութիւններուն հրովարտակը, որուն բնագիրը մինչեւ հիմա Գուրինի թագաւորական գրքատունը պահուած է, յայտնի կը հաստատէ թէ Ճենովացիները՝ որոնք ան ժամանակները իրենց վաճառականութեամբը բոլոր աշխարհք անուանի էին, նաեւ Աիլիկիայի հետ առուտուրի մէջ էին, որն որ ծովեզերեայ բլալով՝ վաճառականութեան յարմար գիրք ունէր: 1393ին Աիլիկեցւոց թագաւորութիւնն ալ կործանեցաւ, ու Հայերը իրենց յաղթողներուն բռնութենէն ազատելու, կրօնին պահելու ու իրենց արիւնջուայ եղած հայրենեաց շարիքը աչքով չտեսնելու համար սկսան բազմաթիւ գաղթականութիւններ աս դին ան դին Ասիայի ու Եւրոպայի կողմերը ցրուիլ: Աս ժամանակները Հայոց վաճառականութեան դար մը եղաւ, ինչու որ տեսնելով որ երկիրնին բռնաւորներու ձեռք անցած բլալով, իրենք զիրենք հոգալու ուրիշ ճար չկայ, ազգովին վաճառականութիւնը ձեռք առին, որն որ կրնանք ըսել թէ ազգը պահպանեց ու բոլորովին ջնջուելէն պահեց: «Հայ ազգը զարմանալու ու դիտելու արժանի բան մ'ունի, կ'ըսէ Եւրոպացի մը, որ զանազան դարերու մէջ վրան իրարմէ տարբեր երկու ոգի յայտնի երեւցած է: Հայերը պատերազմի ժամանակ քաջ ու պատերազմական ժողովուրդ են, իսկ խաղաղութեան ատեն՝ քաջ վաճառական: Իրենց ինքնիշխանութիւնը կորսուցընելէն

եաքը իրենց խելքովն ու հնարագիտութեամբ նոր ճամբայ մը գտան, որուն վրայէն խաղաղութեամբ ու հանդարտութեամբ կրնան երթալ ու երջանիկ ըլլալ¹ :

Արդէն 1239 ին Անի քաղքին կործանելէն ետքը, Հայերէն շատերը ապաւէն մը գտնելու մտօք ելան հին Աթաերխան անցան, ու հոն 60 — 70 տարի բնակելէն ետքը բաղմութեամբ ելան ու Թաթարներուն հետ պատերազմելով, 1299 ին Խորմ եկան, որն որ ան ատենը Ճենովացւոց ձեռքն էր, ու անոնց հետ դաշինք գնելով, ան տեղաց Բէֆէ քաղաքը բնակեցան. ետքը ասդիէն անդիէն շատերն ալ գալով ասոնց հետ միացան, ու յաջողութիւն գտնելով մեծցան ու հարստցան, որուն պատճառ մինակ իրենց դործունեայ բնութիւնն ու առուտուրը եղաւ : Ասոյց երբ որ 1475 ին Օսմանցիք Բէֆէն ալ առին ու սկսան ան տեղաց Հայերը նեղել, ասոնցմէ բաղմութեամբ մէկ մաս մը բաժնուեցաւ, ու Լեհաստան անցնելով միացաւ հոն տեղը գտնուող ազգայնոց հետ, որոնք 1062 ին Անի քաղքին Յոյներէն առնուելէն ետքը, Լեհաց դէմ Ռուսաց Թէոդորոս իշխանին օգնութեան երթալով, հետը դաշինք դրած էին, ու շատ աղատութիւններ առնելով, Նախջուանէն ելած Գիւլ եկած բնակած, ու 1183 ին նորէն Հայաստանէն գաղթականներ գալով բաղմացած էին : Լեհաստանի Հայոց գործունէութիւնն ու առուտուրի յարմար բնութիւնը մինչեւ հիմա իրենց թոռներուն վրայ յայտնի կ'երեւայ, որոնք Ալիքիայի զանազան կողմերը կը բնակին, ու մէջերնին հարուստ մարդիկ կան. Լեհի թագաւորները անոնց շատ արտօնութիւններ տուած էին, ու մանաւանդ Իվովցոյ, որոնք 1365 ին առանձին դատաստան կըտրելու իշխանութիւն ալ առած էին :

Խորմի Հայերուն մէկ մասն ալ Բէֆէէն բաժնուելով եկան Ալաքքիայի ու Մոլտաւիայի (Ուլաճ Պուղտանի) քաղաքները բնակեցան : Այնչափ շատուոր էր ասոնց թիւը, որ աստեղաց դաւառներուն երեւելի

Քաղաքներուն մէջ կէսէն աւելին Հայ էր: Բայց կամաց կամաց Ահապատան անցնելով, քիչցան, ու 17երորդ դարուն մէջ 10,000 հոգւոյ չափ ալ Գրանսիլուանիա գացին, ուր Աեռլէ ու Պաշպարով քաղաքները գնեցին, ու անոնց մէջ հաստատուեցան: Ասոնք ամէնն ալ առուտուրի կը զբաղէին ու մինչեւ հիմա ալ կը զբաղին. բայց աս քաղաքները չկրցան հարստնալ եւ հարստնալիք ալ չունին, ինչու որ երբ որ մէջերնէն հարուստ վաճառականներ ելլեն, ուրիշ տեղ գեղեր ու կալուածներ կը գնեն, ու քաղաքնին կը թողուն կ'ելլեն: Ասանկ երեւելի ու հարուստ Հայեր հիմակուան ատենս Մաճառստանի կողմերը շատ կան:

Հայաստան թէպէտեւ հետ զհետէ Պարսիկներէն, Թաթարներէն ու Օսմանցիներէն զարնուած ու կործանած էր, բայց իր հին պայծառութեանը քանի մը մնացորդները կը պահէր ու իր առեւտրական գործունէութեամբը ինքը զինքը կը հոգար: 1453 ին Ֆէթիհ Սուլդան Մէհմէտ երբ որ Աոստանդինուպոլիս առաւ, Հայաստանէն մաս մ'ալ բաժնեց, ու բերաւ Աոստանդինուպոլիս բնակեցուց, ու ազգ մը ձեւացրնելով՝ Յովակիմ անուն եպիսկոպոսին Պատրիարքի անուն առաւ, ու Յունաստանի եւ Փոքր Ասիայի մէջ եղած Հայերուն գլուխ դրաւ: Աոստանդինուպոլսոյ Հայերը իրենց ճարպկութեամբը շատ յառաջացան ու մեծցան: Աոստանդինուպոլիս փոխադրուելէն մինչեւ հիմա Օսմանեան տէրութեան մէջ թէ արուեստները եւ թէ առուտուրը յառաջ տանողները իրենք եղած են: Բոլոր տէրութեան մէջ Հայոց պէս գործունեայ, ու ընդարձակ զաղափար ունեցող ազգ մը չկայ. անոր համար ալ տէրութեան պաշտօններուն մէջ շատ կը մտնեն, ու Աոստանդինուպոլսոյ գործատուներուն ու արուեստանոցներուն մեծ մասը իրենց ձեռքն է: Ալ երջին ատենները աւելի եւս իրենք զիրենք առուտուրի տուին, ու ասանկ աղէկ տեղ ու վաճառականութեան յարմար գիրք ունեցող քաղքի մը մէջ ըլլա-

լով, Եւրոպայի բոլոր մեծ քաղաքներուն, Լոնտոնի, Փարիզի, Մարսիլիայի, Վիեննայի, Օսկասայի հետ հաղորդութիւն ունին: Ասկից զատ մէջերնին այլեւայլ առեւտրական ընկերութիւններ հաստատուցին, որոնք թէ առուտուրը եւ թէ ազգը յառաջացրնելու մէկիկ միջոցներ են: Աս գործունեայ առուտուրն է, որ ազգը կը պահպանէ, ու մէջէն շատ հարուստ մարդիկ կը հանէ: Ստոյգ է որ 1828ին ուսնկէց առջի քանի մը դէպքերը ազգին մէկ մասը շատ աղքատացուցին, բայց ասիկայ անցաւոր բան մը եղաւ, ու անով գոնէ ուրախանալու ենք, որ աս խռովութիւնները դադրելով ամէնքը համոզուեցան, որ ասանկ ցրուեալ վիճակի մը մէջ ազգայնոց իրարու կռնակը լլալովն ու իրար բռնելովը միայն կրնայ ազգը յառաջ երթալ ու պահպանուիլ:

127. Պարսկաստանի Հայոց վաճառականութիւնն ալ շատ երեւելի եղած է, ու մեր ազգային առուտուրին մէջ ասոր նմանը քիչ կը գտնուի: Շահարաս Պարսից թաղաւորը Հայաստանը Օսմանցոց ձեռքէն առած էր, բայց 1604ին Չղալ օղլու Օսման փաշան շատ զօրքով վրան յարձակեցաւ: Ասիկայ արգելելու մտք Շահարաս ուզեց որ Հայաստանը անապատ թողու: Ամէն տեղ կրակ ձգելէն, աւրելէն քանդելէն ետքը՝ բնակիչներուն մեծ մասը Պարսկաստան փոխադրեց, բայց ասոնցմէ մաս մը Եւրասի գետէն անցնելու ատեն մեռնելով, մաս մ'ալ անողորմ Պարսիկներուն ձեռքէն սպանուելով, հազիւ կէսը կրցաւ Պարսկաստան հասնիլ: Շահարաս աս գաղթականութեան աղէտներէն ազատողներուն սիրտը շահելու համար անոնց աղէկ կը նայէր: Սպահանի դիմացը անոնց տեղ տուաւ, ուր քաղաք շինեցին ու նոր Զուղայ անուանեցին: Աոր Զուղայի մարդիկը՝ շատ ազատութիւններ գտնելով, առուտուրի մէջ շատ անուանի եղան: Իրենց վաճառականութեանը յառաջանալուն ու մեծնալուն գլխաւոր պատճառներէն մէկը աս եղաւ, որ Հնդկաստանի

առուտուրը ձեռք ձգեցին: Պալիսաւոր վաճառականութեան տները Զուլայ էին, բայց շատ վաճառականներ Հնդկաստանի քաղաքներն ալ երկրորդական տներ ունէին: Անոնք մանաւանդ որոնք որ Զուլան թող տուին, ու գլխաւոր տներնին Հնդկաստան հաստատեցին, խիստ մեծցան ու հարստացան: Աս Զուլայեցւոյ ու Հնդկաստանեցոյ առուտուրը վաճառականութեան պատմութեան մէջ երեւելի դէպքերէն մէկն է, որ աս մասին մէջ Հայերը երեւելի ազդաց հետ կը հաւասարեցնէ: Իրենց Օսմանեան տէրութեան մէջ առուտուրի գլխաւոր քաղաքներն էին Պաղտատ ու Պասրա, մանաւանդ Պասրա, ուսկից Տաճկաստանի ամէն մեծ քաղաքներուն հետ հաղորդութիւն ունէին: Հնդկաստանին ապրանքները հոս կը ժողվէին, ու անկից ամէն կողմ կը խաւրէին. թող տանք ան ամէն առուտուրը, որ ցամաքով Հնդկաստանէն Պարսկաստան ապրանք անցընելով կ'ըլլար: Հնդկաստանի մէջ հաստատուող աներէն շատ հարուստ մարդիկ ելան, որոնց մէջ կը յիշուին գլխաւորաբար Շաֆրասեանց, Նազարեանց, Գամիրք, Պապումեանց, Շահրիմանեանց, Ղարամեանց գերդաստանները: Աս Հնդկաստանի Հայոց հաստատուած տեղերն էին Հնդկաստանի գլխաւոր քաղաքները, ինչպէս Մատրաս, Հալկադա, Պոմպա, Բադալիա, եւ այլն, ուր որ մինչեւ հիմա կան ու վաճառականութեան կողմանէ շատ անուանի են: Այլ թէ միայն վաճառականութիւն, այլ նաեւ նաւուղութիւն ալ կ'ընէին. Հայոց նաւերը Հայու դրօշով կը բանէին, որ էր կարմիր դեղին կարմիր, այս ինքն երկու կարմիր մէջտեղը դեղին ու դեղինին վրայ դառն Աստուծոյ: Աս իրենց վաճառականութիւնն ու նաւուղութիւնը ան աստիճանի մեծցաւ, ու օտարազգեաց առջեւն ալ յարգ գտաւ, որ Սպանիայի ու Բորդուկալի տակ եղած քանի մը կղզիներ, ինչպէս Մանիլա կղզիները, ուր որ օտար Եւրոպացւոյ նաւերը մտնելու հրաման չկար, Հայոց դրօշը ազատ կը բա-

ներ, եւ որպէս զի ուրիշ աղղերը կարող ըլլային մանել՝ Հայու դրօշը կը բանային: Բայց Հայ նաւապետ մը պէտք էին մէկտեղ առնուլ, որ նաւը Հայու նաւ սեպուէր, ու կարող ըլլար անարգել ներս մտնել: Հայերը չէ թէ մինակ Հնդկաստանի ծովեզերեայ քաղաքները, հապա նաեւ ներսի կողմերն ալ մեծ ընդունելութիւն գտան, ու հոնտեղաց մեծ ու պզտիկ տէրութեանց իշխաններուն (Բաճաններուն) սիրելի ըլլալով՝ անոնց քաղաքական պաշտօններուն մէջ ալ մտան, ու մինչեւ ոմանք փոքր Բաճայի պատիւ, երկիր ու տէրութիւն ալ ունեցան, որոնց վերջինն եղաւ Յովհաննէս աղա Բաբիկեանց: Իրենց վաճառականութիւնը մինչեւ Չինուամաչին հասաւ:

128. Տասնութութներորդ դարուն վերջերը ու տասնութերորդին սկիզբները նոր Զուլայէն շատ ճիւղեր բաժնուեցան նաեւ Եւրոպա, ինչպէս Ամստերտամ, Ալենեաիկ, Լիւթոնոյ, Մարսիլիա ու Լոնտոն, ուրտեղաց տէրութիւնները իրենց մեծամեծ արտօնութիւններ տուած էին: Հոս տեղուանքը մեծամեծ պատիւներ ստացան, ինչպէս էր Շահրիմանեանց ցեղը, որ գերմանական կոմսութեան պատիւ առաւ. ասոնցմէ է նաեւ Ռուսաստանի մէջ Լազարեանց երեւելի գերդաստանը, որ շատ մեծ անուն ունի: Աս Հայ վաճառականներն եղան, որ մետաքսի ու բրինձի մշակութիւնը Իտալիայի մէջ յառաջ տարին, ու կ'ըսուի թէ Արկնատումարի համարակալութեան եղանակն ալ իրենք գտած ու Զուլայէն Եւրոպա բերած ըլլան, որն որ հաւանական ալ է, ինչու որ Եւրոպացիք ասոր սկիզբը Հոլանտացւոց ու Իտալացւոց կու տան, որոնց երկիրը ան ատենը Հայոց վաճառականութիւնը շատ ծաղկած էր:

Արնանք ըսել ուրեմն որ Հայոց վաճառականութեանը պարծանք եղան Զուլայեցիք, ու Զուլայէն Հնդկաստան անցնող Հայերը, որոնց առուտուրը մինչեւ հիմա մեծ է: Իսկ քիչ մ'ալ քննենք թէ ինչ

էր որ անոնց առուտութիւն մեծնալուն ու ընդարձակելուն պատճառ եղաւ, որպէս զի հիմակուան երիտասարդներուն ալ յորդորանաց նիւթ ու ճամբայ մը գտնենք : Անոնց պատմութիւնը ամբողջ պահող աւանդութիւնը, ասոնց այսչափ ծաղկելուն պատճառն ալ կու տայ, այս ինքն անոնց իրարու հետ մի սիրտ մի հողի ըլլալին, հաւատարմութիւնն ու անխաբհախ բնութիւնը, որով ամենուն առջեւը յարգ գտան ու համարում ստացան : Անոնց ազգասիրութիւնը մինչեւ երկինք բարձրացընելու արժանի է : Աս հայրենասիրութիւնն է, որուն նշանները մինչեւ հիմակը կենան, այս ինքն են վերը դրած գերդաստաններն ու ազգին ըրած բարիքները, որոնցմով ազգին մէջ իրենց անմահ յիշատակ ձգեցին . աս հայրենասիրութիւնն է, որ զանոնք այնչափ հարստացուց ու մեծցուց : Անախանձ ու անխտիր իրարու կռնակ ըլլալով ու իրար յառաջացընելու փութով իրենց ազգակիցներէն մէկը ձեռքէ թող չէին ի տար, ով որ իրենց իյնար, կամ շնդկաստան ու քուղայ գար, կ'առնէին ձեռք կը բռնէին կ'օգնէին, ու գործքի մը վրայ կը դնէին, ու մարդ կ'ընէին : Ասով եկող մուրացիկներն ալ քիչ ատենի մէջ կը մեծնային ու ստացուածներու տէր կ'ըլլային : Ի՞նչ որ ասոնց ասանկ կ'ընէին նէ, ինք իրմէ կրնայ իմացուիլ, թէ ինչ աստիճանի զթով ու սիրով ձեռք կը բռնէին ան ազգային վաճառականին որ նեղի մէջ, կամ իյնալու վտանգի մէջ ըլլար : Անախանձ ըսուած բանը կամ իրար չքաշել չկար իրենց վրայ, աս մօլութիւնը վաւերաբար մերժած էին իրենց մէջէն : Աս գեղեցիկ օրինակը մեր ազգին վաճառականներուն գեղեցիկ յորդոր մըն է, որ իրենց գործքերնուն մէջ նային որ աս նախնեաց օրինակին հետեւին, որով կրնան ազգը նիւթական կողմանէ ծաղկեցընել ու յառաջացընել :

Ար յուսանք որ աս ընդհանուր վաճառականութեան ու մանաւանդ ազգային առուտութիւն պատմու-

Թեան դէպքերը կը համոզեն մեր բնթերցողները,
 ու կ'իմանան թէ վաճառականութիւնը ինչպէս ազդի
 մը խարիսխ, հաստատութիւն ու երջանկութիւն է,
 մանաւանդ մեր ազգին, որ միայն ասոր ձեռքով
 ինքը զինքը կրնայ հոգալ: Անոր համար կը յոր-
 դորենք բոլոր ազգայինները որ ասիկա ծաղկեցընե-
 լու աշխատին ու բոլոր ջանքով յառաջ տանելու
 ջանան:

ՀԱՇՈՒԵԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒ ԳԼԽԱՒՈՐԱ-
ԲԱՐ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

129. ԳՈՐԾՔԵՐՈՒ կարգաւորութիւնը առու-
տուրին հոգին է, իսկ խառնակութիւնն ու չփոթու-
թիւնը առհասարակ վաճառականի մը իյնալուն գըւ-
խաւոր պատճառներէն մէկը կը սեպուի: Ինչպէս
յոյտնի է վաճառական մը ուրիշներու հետ ունեցած
առուտուրը ամէն անգամ մէկէն չկրնար գոցել լմըն-
ցընել, երբեմն պարտատէր կ'ըլլայ, ու երբեմն ալ կը
պատահի որ պարտական կը մնայ: Ամէն օր ստակի
հետ գործք ունի, օր չանցնիր, որ իր արկղը ստակ
չմտնէ ու անկից ստակ չելլէ: Ստուգիւ շատ ողորմելի
կ'ըլլար վաճառականը թէ որ աս ամէն բան, ու ա-
նոնց վերաբերեալ ամէն մանր մունր պարագաներն ալ
միտքը պահել ուզէր. ինչու որ աս կերպով միայն
երկու եւ կամ առ առաւելն երեք հոգւոյ հետ առ-
ուտուր պիտ'որ ընէր որ չչփոթի, բայց ասոր ալ շատ
որամիտ մարդ պէտք է: Սակայն մարդուս միտքը տկար
է, եւ ոչ այսչափի ալ կրնայ հասնիլ. անոր համար
ալ հարկ է, որ ամէն վաճառականները ըրած առու-
տուրնին տեղ մը գրեն ու կարգաւորեալ կերպով մը
նշանակեն, որ ետքէն ուզած ատեննին՝ նային, ու
ուզածնին տեսնեն ու յիշեն, եւ ինչ վիճակի մէջ
ըլլալնին կարող ըլլան իմանալ: Աս ըրածներնէս զատ
վաճառականը գրաւորական ուսում մ'ալ ունենալու
է, ինչու որ իր հեռաւոր բարեկամներուն կամ առու-
տուրի ընկերներուն հետ ալ գործք տեսնելու հար-
կաւորութիւն ունի, անոնց հետ թղթակցելու կարօտ
է, այլեւայլ մօտաւոր ու հեռաւոր բարեկամներուն
հետ գաշինքներ գնել հարկ կ'ըլլայ, եւ այլեւայլ
գրաւորական աշխատութիւններու կարօտ կ'ըլլայ,
որոնց համար մասնաւոր գիտութիւն պէտք է:

Աս ամէն գործքերը՝ որոնք ամէն օր վաճառա-
կանի մը գրասեղանին վրայ կը պատահին, սորվեցը-
նողը Հաշուեգիտութիւնն է: Ասիկա, ինչպէս վերը
ըսածներնէս յայտնի յառաջ կու գայ, երկու կը բաժ-
նուի, Գիրք բռնելու կամ համարակալութեան ու
Թղթակցութեան: Հիմակուան ատենս համարակա-
լութեան ուսումը անանկ յառաջացած է, որ վաճա-
ռական մը թէ սր կարգաւորեալ կերպով կրկնատու-
մարի սկզբանցը համաձայն գիրք բռնելու ըլլայ, ամէն
վայրկենի մէջ երբ որ ուղէ մէկ նայուածքով մը ընդ-
հանրապէս չէ թէ միայն իր առուտուրին վիճակը կը
տեսնէ, այլ նաեւ իր բարեկամներուն ու թղթակից-
ներուն հետ ինչ յարաբերութեան մէջ ըլլալը ու իր
առուտուրին ամէն մէկ ճիւղերուն ինչպէս յառաջա-
նալը կ'իմանայ: Ստուգիւ գիտենք, որ ասիկա վա-
ճառականին ամենահարկաւոր բան է, ու մէկալ կող-
մանէ մեր ազգին մէջ ալ մինչեւ հիմա գեռ կարօտու-
թիւնը լեցրնող համարակալութիւն սորվեցրնելու
գիրք մը չկայ. բայց մենք ահամայ աս մասը թող
տալու, ու միայն թղթակցութեան ու անոր վերա-
բերեալ մասերուն վրայ խօսելու կը հարկադրինք,
ինչու որ յայտնի կը տեսնենք որ համառօտ ընելու
պիտ'որ ստիպուինք, որով եւ պահանջուած օգուտը
չկրնանք պիտ'որ ընել: Աւր թողունք ան ալ որ հիմա-
կուան ատենս աս գիտութեան տեղեակները ասի-
կա իրրեւ զատ մաս մը կը մտածեն, ու գպրոցներու
մէջ ալ զատ կը սորվեցրնեն: Աւրեմն հիմա գանք
թղթակցութեան հարկաւոր եղած բաները սորվե-
ցրնելու:

130. ՄԵԿՈՒ մը հետ թուղթ կամ նամակ առնուել տալը թղթակցութիւն կ'ըսուի. իսկ թղթակից է դրսի երկիր գտնուող ան բարեկամը՝ որուն հետ որ վաճառականը թղթակցութեան մէջ է: Արթեալ՝ ու գործքի մէջ մտած թղթակցի մը ամենէն յառաջ ու ամէն բանէ աւելի պահանջուած բանը՝ աղուոր, վարժ ու շուտ գիրն է. ասկից ետքը կու գան ուղղագրութիւն ու լեզուին համաձայնութեան կանոնները գիտնալ:

Առեւտրական նամակներուն ոճը պէտք է որ Ա. Մաքուր լեզուաւ, Բ. Անսխալ, Գ. Յայտնի, Դ. Որոշ, Ե. Քաղաքավարական ու Զ. Համառօտ ըլլալուն կողմանէ ուրիշ նամակներէն որոշուի: Այլ որովհետեւ թղթակցին հմտութիւնը իր նամակներէն պիտ'որ ծանչցուի, անոր համար պէտք է որ վաճառականը նայի, որ աս պահանջուած բաները ստանայ ու ձեռք ձգէ:

Ա. Որպէս զի լեզուն մաքուր ըլլայ, պէտք է անանկ բառեր ու անանկ ոճեր բանեցընէ, որոնք հայերէն լեզուին սեպհական են, որոնք Հայ ժողովրդեան կրթեալ մասը խօսած ու գրած ատենը կը գործածէ: Անոր համար պէտք է որ նախ՝ օտար լեզուի բառեր չգործածէ, որոնց տեղը մեր լեզուին մէջ նոյնանշանները կան. զոր օրինակ են *համար*, *միջոց*, *բարեկամ*, *հիմար*, եւ այլն կամ տաճկերէն բառերը, որմէ հասարակօրէն շատերը չեն զգուշանար: — Արկրորդ, օտար դաւառներու կամ խորթ կամ մութ ու գրաբառ բառերէ ու դարձուածներէ խորշելու է, որոնք պարզ աշխարհաբառ գրուածքի մը մաքրութեանն ու յստակութեանը արգելք կ'ըլլան:

Բ. Անսխալ գրելու համար՝ պէտք է որ գրածը քերականութեան կանոններուն համաձայն ըլլայ,

անոր համար ալ նամակ գրողը կ'ենթադրուի, որ լեզուին կանոնները յառաջուրնէ արդէն աղէկ սորված ըլլայ:

Գ. Նամակը յայտնի կամ բացայայտ ըսուելու համար, պէտք է որ կարգացողը գրուած նիւթը շուտով, գիւրաւ ու կատարեալ հասկընայ: Արպէս զի գրողն ալ աս կատարելութիւնը իր նամակներուն կարող ըլլայ տալ, պէտք է որ գրած կամ գրելու նիւթին վրայ ճիշդ ու շիտակ գաղափար մը ունեցած ըլլայ, անանկ որ իր մտածութիւնները թէ առանձին եւ թէ ամէնը մէկտեղ մէկ ամբողջ մը կազմեն, որուն միտքը ամէն մարդ գիւրաւ իմանայ: Աճառականը իր գրուածներուն մէջ ամէն բանէն աւելի աս բացայայտութեան միտ դնելու է, ինչու որ աս յատկութիւնը վաճառականին նամակներէն պահանջուած գլխաւոր յատկութիւնն է, մէկալները՝ երկրորդական յատկութիւններ են:

Դ. Նամակը որոշ գրուած կ'ըլլայ, երբ որ զատ զատ ամէն մէկ մտածութիւնը անանկ բառերով կատարեալ մեկնուած է, որ կարգացողը՝ նամակին եւ ոչ մէկ մասին վրայ կը տարակուսի ու անստուգութեան մէջ կ'իյնայ: Մտիկա ըլլալու համար ամենէն աւելի հարկաւոր է, որ նամակը գրողը գրելու բանին վրայ պայծառ գաղափար ունենայ:

Ե. Յարմար ու քաղաքավարական կերպով գրելու համար, պէտք է որ գրողը իր մտածութիւնները յայտնելու յարմար ու պատշաճ բացատրութիւններ ու խօսքեր ընտրէ. գրածը բնական, եւ ոչ թէ տղայամտական կամ շողոքորթական զարդարանքներով կամ դարձուածներով զարդարած պիտ'որ ըլլայ. ուրիշին պատուոյն պիտ'որ չդպչի, որն որ պահելու պարտական է, ու իրեն պատիւն ալ ոտքի տակ պիտ'որ չառնէ, տմարդի ու բիրտ խօսակցութիւններ պիտ'որ չընէ, հապա անոր հակառակը իր պատուոյն վայել ծանր խօսքերով գրուած պիտ'որ ըլլայ:

Զ. Նամակը համառօտ ըլլալու համար, պէտք է որ գրողը աւելորդ խօսակցութիւններէն զգուշանայ, ու մի եւ նոյն բանը շատ անգամ այլեւայլ խօսքերով չկրկնէ: Անոր համար նամակը սկսելէն յառաջ պէտք է մտածել որ ինչ կ'ուզէ ըսել, ու մտքին գաղափարները կարգաւորելու է. վասն զի թէ որ զրուցել ու զածին վրայ պայծառ գաղափար չունի նէ, ան ատենը նամակն ալ շփոթ ու անկատար կ'ըլլայ, ինչու որ նամակը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հայելի մտածութեան: Կղճակցողին ամենէն մեծ արուեստն ան պիտ'որ ըլլայ որ քիչ խօսքով շատ բան ըսէ, ու միանգամայն աղէկ ըսէ: Ասիկա աղէկ գրուած նամակներ կարգաւորով, աղէկ մտադիր ըլլալով, ու իր գրուածներուն ալ խիստ ու անաչառ դատաւոր ըլլալով կրնայ ձեռք բերուիլ: Համառօտ ըսելով՝ պէտք չէ կարճ կամ քիչ գրուած իմանալ. կրնայ շատ անգամ նամակը երկայն, բայց համառօտ ըլլալ, երբ որ մէջը աւելորդաբանութիւն ու կրկնութիւն չկայ, ու ամէն զրոյցածները ըստ պատշաճի ըսուած են: Անոր համար թղթակցութիւն ունեցող վաճառականները պէտք են նաեւ անկէ ալ զգուշանալ, որ համառօտ ընենք ըսելով՝ նամակնին անիմանալի չընեն: Աս երկու ծայրէն զգուշանալու համար՝ պէտք է աս կանոնը աչքերնուն առջեւէն չհեռացընեն, այս ինքն որ նամակին մէջ բացայայտութեան հարկաւոր եղածէն ոչ աւելի եւ ոչ ալ պակաս բան պիտ'որ գտնուի:

131. Նամակ մը շարագրելու ատեն, պէտք է նայիլ, որ ամենէն աւելի հարկաւոր ու գլխաւոր բաները յառաջ, իսկ անհարկաւորները ետքէն գրուին: Վաճառականի մը նամակին ներքին շէնքը երեք գլխաւոր մաս կ'ունենայ. Ա. Վերնագիր, Բ. Մարմին, ու Գ. Վերջաբանութիւն ու ստորագրութիւն: Վերնագրին մէջ կան նամակին գրուած տեղը, թուականը ու բարեկամին՝ սրուն որ նամակը կը գրուի, անունը եւ բնակած տեղը, ինչպէս.

Պ. Գրիգոր Մամիկոնեան, ի Առստանդնուպոլիս .

Վիեննա, 1 Յուլիսի 1848 .

Իսկ նամակին մարմինն ան է՝ ինչ որ մէջը պիտ'որ գրուի, որն որ հասարակօրէն վերնագրէն մէկ երկու մատ վարէն կը սկսի գրուիլ, ու թղթին քովէն ալ մէկ երկու մատ պարապ միջոց թող տալով յառաջ կ'երթայ մինչեւ թղթին վարի ծայրը, իսկ թէ որ մէկալ երեսը անցնելու հարկ կ'ըլլայ, մէկ մատ տեղ թող կը տրուի ու այնպէս մէկալ երեսը կ'անցնուի, ըստ ամենայնի ան տեղէն սկսելով՝ ուր տեղէն որ առջի երեսին մէջ նամակին մարմինը սկսուած է : Թէ որ նոր նիւթ մը սկսելու կ'ըլլայ, պէտք է նոր տողէ սկսիլ : Իսկ նամակին վերջաբանութիւնը քանի մը քաղաքավարական խօսքերով կ'ըլլայ, կամ աղաչելով որ յանձնարարութիւն մը ընէ, եւ կամ աղէկ առուտուր մաղթելով եւ այլն :

Շոտ տեղս աս ըսածներնուս պէս շինուած նամակ մը գնենք :

Պ. Սարգիս Թաթուլեան, ի Վիեննա .

Թրեատ, 21 Յուլիսի 1848 .

Աս թղթովս կը ծանուցանեմ Ձեզի, որ Աղեքսանդրիայի հետ մինչեւ հիմա ունեցած առուտուրիս մէջ չգործուած բամբակի առուտուրն ալ խօթեցի . անոր համար ալ անոր ընթացիկ գներուն ցանկը աս թղթիս մէջ կը գնեմ :

Թէ որ Դուք ալ զիս Ձեր յանձնարարութիւններովը պատուել ուզելու ըլլաք, ապահով եղէք, որ ատան գնով ու շուտով ալ Ձեզի ծառայելու պատրաստ եմ :

Արդ Ձեր հրամանին կը սպասեմ : Գներուն վճարքը 6 ամիս Ձեր քովը թող կու տամ : Աղաչեմ Ձեզի որ տակի եղած ստորագրութեան (firma) ճաշդիւր ըլլաք, ու կը խոստովանիմ զիս,

Ձեր Աղնուութեանը

Ն. Ծ. Գրիգոր Մարկոսեան :

Նամակագրութեան ոճը ստանալու համար վաճառականի մը աղէկ գրուած նամակ մը առնելու է, ու որչափ կարելի է անոր նմանելով իր քովէն նորէն նամակ մը շարագրելու է: Նսկից ետքը իր շինածը բնագրին հետ համեմատելու, ու թէ բառերուն եւ թէ շինուածքին կողմանէ անկից ունեցած տարբերութիւնները քննելու է: Այլ երբ գրուած նամակին մէջ Գրիգ. Մարկոսեան՝ Սարգսին կ'իմացընէ որ բամբակի առուտուր կը սկսի, անոր կ'ազաչէ որ իրեն յանձնարարութիւն ընէ, կը խոստանայ որ աժան ծախէ, ու ուղածը ժամանակին կատարէ, եւ վեց ամսուան համարում ալ կը խոստանայ: Աս նամակիս նմանելով շինուած թուղթ մ'ալ գնենք, ու բնագրին հետ համեմատենք:

Պ. Սարգիս Թաթուլեան ի Վիեննա.

Թրեւոտ, 21 Յուլիսի 1848.

Աս թղթովս պատիւ կ'ունենամ Ձեզի խոնարհաբար ծանուցանելու, որ ես Աղէքսանդրիայի հետ արդէն շատ տարիներէ վեր ունեցած գործունեայ առուտուրիս հետ անգործ բամբակի առուտուրն ալ միացուցեր եմ, գլխաւորաբար ամէն կողմերէն ինծի եղած ազաչանքներէն ստիպեալ. անոր համար ալ անոր ընթացիկ գներուն ցանկը աս թղթիս մէջ կը գնեմ:

Թէ որ Գուք ալ իմ ազաչանքս կ'ընդունիք, ու զիս Ձեր ազնիւ ու անգին յանձնարարութիւններովը պատուելու կը բարեհաճիք, ան ատենը կրնաք իմ կողմանէս ալ ապահով ըլլալ, որ արտաքոյ կարգի շուտութեամբ, ու շատ աժան գնով Ձեզի կը ծառայեմ: Նոր համար ալ Ձեզի մեծապէս կ'ազաչեմ, որ Ձեր պատուական հրամանները ինծի խաւրէք, ու ես ալ միտեալ եմ Ձեզի վեցամսուան համարում տալով: Ի վախճանի կ'ազաչեմ Ձեզի որ թղթիս տակը եղած ստորագրութեան նայելու շնորհք ընէք: Ձեր ազնիւ պատասխանին սպասելով, կը մնամ,

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Գրիգոր Մարկոսեան:

Արդ աս երկու նամակները իրարու հետ համեմատելու ըլլանք՝ կը տեսնենք որ երկրորդը աւելորդաբանութեամբ առջինէն շատ կը տարբերի. նախ՝ խորհրդաբան, անկէ ետքը շատ արհեստէի է վերը դարձեալ գործունէաց բառը, ու մանաւանդ գլխաւորաբան մինչեւ «սիւն» բոլորովին աւելորդ են: Սարկոսեանին՝ ուրիշներուն աղաչելէն ստիպուիլը կամ չստիպուիլը՝ Սարգսին օգուտ մը չունի. նոյնպէս նաեւ իր առուտուրին երկայն ատեն տեւելը կամ գործունէաց ըլլալը, եւ այլն: Ամառիկին սկիզբը պարտէ՝ հ'անկէմ հայերէն լեզուի ոճ չէ, եւ ասանկ եւրոպացիի օտար նամակագրութեան ոճերէն զգուշանալու է: Իսկ ի՞նչպէս հ'ընդունի, ու ի՞նչ Զեյնի-ն-Մալիկ-յան-Քարա-Նի-նէր-ը պարտէլը՝ ինքեհ-ճիւր ըսելը՝ չափազանց քաղաքավարութիւն ու ծիծաղական է. ո՛ր թողունք որ անգլի-յան-Քարա-Նի-նէր անյարմար է, իսկ քեհ-ճիւր ալ աղէկ բացատրութիւն չէ: Ի՞նչ հ'ընդունի խօսքն ալ աւելորդ է. նոյնպէս Քեհ-ճիւր բառն ալ: Իսկ պարտէ՝ հ'անկէմ հ'ընդունի ծիծաղական ու չափազանց շողքորթութիւն է, որ զրոյին աղայամտութիւնը կը յայտնէ: Ասկէ ետքը լեզուին ոճին ու կանոնին դէմ գրուածք մը կու գայ. այս ինքն է «Բարեւ» եւ... հարգումս արեւ, որ պիտ'որ ըլլայ միտեալ եմ... համարում տալու. բայց «Բարեւ» եւ... ալ Հայու բացատրութիւն չէ. պէտք էր ըսել՝ Զեյնի վեցամսուան համարում կու տամ կամ տալու միտք ունիմ: Ամառիկին վերջերն ալ ինքեհ ինքեհ ու «Զեյնի» խօսքերը աւելորդ ու չափազանց մանաւանդ թէ աղայամտական են:

Շատերը անանկ կը կարծեն, թէ երկայն խօսակցութիւններով նամակը աւելի աղուոր կ'ըլլայ ու աւելի ընթացիկ ոճ կ'ունենայ. բայց ասիկա սխալ ու ծուռ կարծիք մըն է: Մանաւանդ թէ ասոր հակառակը երկայնաբան դարձուածքներէն ու պարբերութիւններէն զգուշանալու է, եւ աւելի ընտրելու է, որ ուր որ բացայայտութիւնն ու գիւրութիւնը կը

պահանջի, նէ, շատ անգամ կէտ դնելով խօսքը
կտրուի, քան թէ խօսքը երկրնցուի. բայց ասոր ալ
չափը չանցընելու է, ամէն տեղ, անյարմար տեղուանք
ալ կետեր դնելով: Ատել զգուշանալու է, որ նոյն
բառերը յաճախ ու մօտ չգործածուին, ինչու որ
ասիկայ ականջին աղէկ չհնչեր: Վարձեալ բռնի քա-
չած քաշկռտած բանաստեղծական բացատրութիւն-
ներ ընելէն ալ զգուշանալու է, որն որ ասանկ գործքի
կամ առուտուրի նամակներուն ամենեւին չվայլեր:
Ինչպէս որ վերը ըսինք, աղէկ դրուած նամակներ ու
նամակագիրքեր կարգալու, ու անոնց բացատրու-
թեան կերպը, դարձուածներն ու ոճը իրեն սեպհա-
կանելու աշխատելու է: Ասով ամէն մարդ կրնայ
աղէկ թղթակցութիւն ընել:

132. Սինչեւ հիմա ըսած ընդհանուր տեղեկու-
թիւններն ու կանոնները քանի մը առեւտրական գէպ-
քերու կ'ուղենք մերձեցընել, որոնց համար թղթա-
կցութիւն պէտք է: Ասոր օրինակ մը առնունք, ու
անոր մէջ հարկաւոր եղած բոլոր նամակները դնենք:
Ըսենք որ Աստուածատուրեան Պ. Սամուէլը կոստան-
դինուպոլսոյ մէջ վաճառականութեան տուն մը հաս-
տատեր է, ու գրտի երկիրներու վաճառականներու
տներուն հետ առուտուրի կապ ունենալու համար,
անոնց շրջաբերական թուղթ մը կը գրէ: Արդ իրեն
գրելու ծանուցման նամակին մէջ ինչ գլխաւոր մա-
սունք պէտք է որ բովանդակած ըլլան: Պէտք է որ
իր թղթին մէջ

Ա. Իրեն առուտուրի տուն հաստատելը ծանու-
ցանէ, աւելցընելով, որ բաւական տեղեկութիւն,
ու միանգամայն յանձնարարութիւնները, հրաման-
ները կատարելու, դարձընելու չափաւոր գոյք (ֆւ-
ոսյ) ունի:

Բ. Իր առուտուրին գլխաւոր նիւթը իմացընելու է:

Գ. Պիտի գրէ ան ամէն պարագաները, որոնք
կը կարծէ որ գիմացինը աս իրեն հետ հաղորդու-

թիւն ունենալու կը շարժեն եւ աս հաղորդութիւնը անոր շահաւոր կը ցուցնեն :

Դ. Աղաչելու է որ իրեն յանձնարարութիւն ընէ :

Ե. Իր ստորագրութիւնը (firma) իմացընելու է, որով նոր հաստատուած տունը պիտ'որ ճանչցուի :

Աս նամակը յետագայ կերպով կրնայ շինուիլ :

Ե.

Պ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ. ի Թրեւտ .

Կոստանդինուպոլիս, 7 Մայիսի 1848.

Աս թղթովս կը ծանուցանեմ Ձեզի, որ ես ապրանքներու ուղեւորչութեան ու յանձնարարութեան առուտուր ընելու վախճանաւ աս քաղքիս մէջ տուն հաստատած եմ :

Առուտուրի վրայ ունեցած երկայն ժամանակուան փորձառութեանս ու բարի համբաւիս վստահանալով, եւ աս գործքիս համար բաւական գոյք ալ ունենալով, կը համարձակիմ Ձեր վստահութիւնը խնդրել, ու կը բաղձամ առիթ մը գտնել, որ աս ըսածներս կարող ըլլամ իրօք ցուցնել :

Յուսալով որ աս տեղերուն աւելի տեղեակ ըլլալովս, ամէն ինձի յանձնարարութիւն ընող առուտուրի բարեկամներս կատարեալ գոհ կ'ընեմ, կ'աղաչեմ Ձեզի, որ ասոր համոզուելու համար փորձ մ'ընէք, ու միանգամայն իմ ստորագրութեանս միտ դնէք :

Ձեր Ազնուութեանը կը խոստովանիմ զիս

Ն. Ծ. Սամուէլ Աստուածատուրեանց :

Բ.

Պարտաւան :

Պ. Սամուէլ Աստուածատուրեանց, ի Կոստանդ .

Թրեւտ, 21 Մայիսի 1848.

Ձեր Մայիսի 7ին գրած շրջաբերականը առնելով նոր տուն մը հաստատելնիդ իմացանք. չէ թէ

միայն շնորհակալ ենք աս Ձեր բրած մտադրու-
թեանը, հապա նաեւ կը բաղձանք որ ամէն դործ-
քերնիդ յաջող երթան:

Թէպէտեւ մենք երկայն ժամանակուրնէ վեր ան
տեղաց քանի մը հին տներուն հետ հաղորդութիւն
ունինք, սակայն Ձեր խօսքին վրայ վստահանալով,
կ'ուզենք պզտիկ փորձ մ'ընել, ու կը խնդրենք ձեզ-
մէ, որ

Պարեթէ 50 արկղ ծխակալի կաւ (1½-1½ Լօփ-
բաշ) աղէկ ծրարուած, մեր հաշուին Գանուբի ճամ-
բով, Վիէննա Թաթուլեան Պ. Սարգսին խաւրէք,
ու զնոյն համար ապրանքին հաշիւը խրկած ատեն-
նիդ՝ մեր վրայ թուականէն վեց շաբաթ ետքը վճա-
րուելու փոխանակագիր մը քաշէք:

Բայց ամենէն աւելի ասիկայ կ'աղաչենք, որ ա-
պրանքը աղէկ, ու որչափ կարելի է աժան ըլլայ, եւ
կը յուսանք որ աս առաջին փորձը մեծամեծ յանձն-
արարութեանց պատճառ կ'ըլլայ:

Կը մնանք Ձեր Աղնուութեանը,

Խ. Ծ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ:

Թէ որ աս նամակը իր կազմիչ մասունքներուն
բաժնելու ըլլանք, կը աւան ենք որ մէջը բովանդա-
կուածներն են.

Ա. Շրջաբերական թղթին հասնելուն ծանու-
ցումը, անոր շնորհակալութիւն ու բարեմաղթու-
թիւն:

Բ. Արդէն ան տեղաց ուրիշ տներուն հետ հնուցմէ
եղած հաղորդութիւնը:

Գ. Փորձի համար պզտիկ որոշում մը:

Դ. Թէ ապրանքը որուն պիտ'որ խաւրուի, եւ
թէ գինը ինչ կերպով պիտ'որ վճարուի:

Ե. Աղէկ կատարելու համար աղաչանք, նշանա-
կելով որ ասով միայն յանձնարարութիւնները պիտ'որ
աճին:

Ըրդ աս հինգ գլխաւոր մասունքները միտքը պահելով, վարժիլ ուղողը կրնայ անկից մէկ ամբողջ մը շինել. շինածը դրածներնուս հետ համեմատել, ու վարժիլ:

Ըստուածատուրեանց Պ. Սամուէլը իրեն ապրած պրուած ծխակալի կաւին վրայ տեղեկութիւն տալու պատճառաւ, Թրեւոտի Սրապիոնեանց Պ. Խաչիկին ու Ընկերութեանը պատասխան պէտք է որ տայ:

Գ.

Պ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ. ի Թրեւոտ.

Կոստանդինուպոլիս, 17 Յունիսի 1848

Ձեր Մայիսի 21ին գրած թղթովը ինծի ցուցուցած վստահութեանը շնորհակալ եմ:

Որովհետեւ շատ հաւանական կ'երեւայ, որ ծխակալի կաւուն գինը քանի մը օրէն պիտ'որ շատ բարձրանայ, որուն նշանները այսօր վաճառատեղիներուն մէջ յայտնի կ'երեւան, անոր համար կը կարծեմ որ Ձեր յանձնարարութիւնը չէի կրնար երկընցրնել:

Ստուգիւ շատ ալ բաղդաւոր գտնուեցայ, որ Ձեր յանձնածին չափ աղէկ տեսակ մաքուր ծխակալի կաւը համեմատութեամբ շատ աժան կըրցայ առնուլ, (այս ինքն . . . ով), որուն արժէքը՝ աս թղթիս մէջ եղած հաշուին ցուցուցածին նայելով, կ'աղաչեմ որ վճարէք:

Ձեր ինծի գրած պայմանին նայելով, գնոյն համար թուականէս վեց շաբաթ ետքը վճարուելու, ըստ հրամանի Հայկեան Պ. Վահանայ փոխանակադիր մը քաշած եմ, ու կ'աղաչեմ որ անիկա ընդունիք, որով եւ մեր աս առաջին գործքը գոցենք լմնցրնենք:

Ըպրանքը աղէկ ծրարուած Լոյսի ընկերութեան շոգենաւով երէկ ճամբայ ելաւ Ձեր ինծի յանձնած

մարդուն ուղղելով, ու ասկէ ետքը ապրանքին վրայ տեղեկութիւնը ան Պարսնէն կ'ընդունիք:

Հուսալով որ Դուք կատարեալ գոհ կ'ըլլաք, ու նորէն մեծամեծ յանձնարարութիւններով զիս կը պատուէք, կը խոստովանիմ զիս,

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Սամուէլ Աստուածատուրեանց:

Կոստանդնուպոլսի յանձնառուն Սամուէլ Աստուածատուրեանցը վիէննայի Թաթուլեանց Սարգիս վաճառականին կը գրէ Դանուբի ճամբով ուղեւորած ապրանքին վրայ:

Պ.

Պ. Սարգիս Թաթուլեանց, ի վիէննա.

Կոստանդինուպոլիս, 21 Յունիսի 1848

Ըստ հրամանի եւ ի հաշիւ Պ. Խաչիկի Սրապիոնեանց եւ Ընկ. ի Թրեստ, ամսոյս 16ին Լոյտի ընկերութեան շոգենաւով ճամբայ դրի Ձեր վրայ 50 արկղ ծխակալի կաւ ... կենդինար ծանրութեամբ աղէկ ծրարուած,

Ա. Ա. նշանով, Թիւ 1, 2 եւ այլն.

եւ կը խնդրեմ Ձեզմէ, որ ապրանքը աղէկ վիճակի մէջ Ձեզի յանձնուելէն ետքը՝ պայմանեալ տանող չէքը, եւ ստոյգ եղած ծախքերն ու մաքսերը վճարէք, իսկ մնացած բաներուն համար յանձնարարողին հրամանին նայիք:

Աս առթով կ'աղաչեմ Ձեզի որ ճանչնաք զիս միշտ,

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Սամուէլ Աստուածատուրեանց:

Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկերութիւնը Թրեստ ապրանքին ճամբայ ելլելը լսելուն պէս՝ կը գրէ վիէննա Թութուլեանց Պ. Սարգսին այսպէս.

Ե.

Պ. Սարգիս Թաթուլեանց, ի Վիեննա.

Թրեստ, 3 Յուլիսի 1848.

Պ. Սամուէլ Աստուածատուրեանց Աստանդի-
նուպոլիս Լոյտի ընկերութեան շոգենաւով մեր հա-
հաշուին Ձեզի 50 արկղ ծխակալի կաւ կը խաւրէ
... կենդ. ծանրութեամբ: Ար խնդրենք Ձեզմէ,
որ հասնելէն, ու աղէկ վիճակի մէջ Ձեզի յանձնուելէն
ետքը՝ պայմանեալ տանողէքն ու նաեւ ստոյգ եղած
ծախքերը վճարէք, ու անոնց համար անմիջապէս մեր
վրայ փոխանակագիր մը քաշէք ի տեսութեան անդ
վճարելի: Նաեւ առանց դանդաղելու առջի առ-
թով ապրանքին 15 արկղը Լիւսիա Պօլոս Խորենեա-
նին խաւրէք:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ

Սարգիս՝ ապրանքին Վիեննա հասնելուն վրայ
Սրապիոնեանց ընկերութեանը տեղեկութիւն կու
տայ:

Զ.

Պ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ. ի Թրեստ.

Վիեննա, 20 Յուլիսի 1848.

Վանուբի ընկերութեան Ա. Ա. շոգենաւով ...
կենդինար ծանրութեամբ 50 արկղ ծխակալի կաւը
երէկ հոս հասաւ, ու ամէն կողմանէ աղէկ պահուած
էր: Նսանկ աղէկ վիճակի մէջ առնելէն ետքը, պայ-
մանեալ բերողէքն ու ծախքերը՝ որոնց հաշիւը աս
թղթիս մէջ կը դնեմ, վճարեցի, ու գումարը՝ որ
... ֆիորին արծաթ կ'ընէ, ինչպէս որ ինծի հրա-
ման խրկած էիք, ի տեսութեան անդ վճարելի փո-
խանակագրով մը ըստ հրամանի Պ. Համազասպեանցի
առի. ու կ'աղաչեմ որ աս փոխանակագիրը ընդունիք:

Արովհետեւ ճիշդ վաղը եղբայրս շոգեկառքով

դէպ ի Լիփսիա ճամբայ պիտ'որ ելլէ, ասիկայ աղէկ առիթ մը սեպելով՝ 15 արկղ ծխակալի կաւը յանձնեցի, որ մէկտեղ տանի, ու Լիփսիա Պօղոս Խորենեանին յանձնէ: Հարկաւոր վաճառագիրը աղէկ հոգացած եմ. ու կը յուսամ որ աղէկ վիճակի մէջ կ'երթայ: Ար խնդրեմ Ձեզմէ որ ուրիշ Ձեր յանձնարարութիւններովը զիս պատուէք, ու ճանչնաք զիս,
 Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Սարգիս Թաթուլեանց:

Ի.

Ի վախճանի Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ. կը ծանուցանեն Աստուանգնուպոլիս Աստուածատուրեանց Սամուէլին, որ յանձնարարութիւննին աղէկ կատարելուն վրայ գոհ են:

Պ. Սամուէլ Աստուածատուրեանց, ի Աստանգ.

Թրեւտ, 3 Օգոստոսի 1848.

Աս տարւան Մայիսի 21ին Ձեզի ըրած ծխակալի կաւի յանձնարարութիւններնուս վրայ շատ գոհ ենք: Հատ ժամանակ չէ որ ապրանքն առինք, Ձեր կողմանէ քաջուած փոխանակագիրը ընդունեցանք ու վճարեցինք, որով եւ հաշիւնիս հաւասարեցաւ:

Ար յուսանք որ ասկէ ետքը շատ անգամ առիթ կ'ունենանք Ձեզինորէն յանձնարարութիւններ ընելու:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ:

Ասով աս առուտուրի գործքը կը լմբնայ: Աս կերպով կ'ըլլան ուրիշ ամէն գործքերու թղթակցութիւնները, որչափ որ իրարմէ տարբեր ալ ըլլալու ըլլան: Վիսաւոր կանոնները միշտ նոյն կը մնան, իսկ մասնաւոր դէպքերու մէջ՝ զանազան պարագաներ մտնելով, այլեւայլ զգուշութիւններ պէտք կ'ըլլայ, բայց ասոնց վրայ առանձին կանոններ տալը անկարելի է:

133. Առուտուրի նամակները զանազան տեսակ կը բաժնուին:

Ա. Շրջաբերական թղթերու (lettre circulaire), որոնք առուտուր մը հաստատելու, յանձն առնելու, շարունակելու կամ թող տալու առթով, կամ մահուան դէպքերու մէջ եւ այլն, կը գրուին, որոնցմով հասարակօրէն գրողը կը խնդրէ կամ կը հրաւիրէ առուտուր ընելու, ինչպէս որ վերը գրուած Ա. նամակէն յայտնի է:

Բ. Հրաւիրանաց թղթերու (lettre d'invitation), որոնցմով նաեւ նոյն իսկ երկայն ատենէ վեր տեւած տները աւելի մեծ ու ընդարձակ առուտուրի ձեռք զարնելու ու իրարու հետ հաղորդութիւն ընելու կը հրաւիրուին: Աս թղթերուն մէջ սովորաբար առուտուրի այլեւայլ առաջարկութիւններ կը գրուին, ու անոնց օգուտն ու շահը պէտք է որ յայտնի ու պայծառ մեկնուին: Ասոնց գիմացը պատասխան տուողը՝ կամ առաջարկութեան կը հաւանի եւ կամ չհաւանիր: Այլ որ չհաւանելու ըլլայ, ան ատեն բանը կը լմընայ, իսկ եթէ հաւանելու ըլլայ, ան ատեն յանձնարարութիւններ ու որոշմունքներ կը սկսին, ու իրարու:

Գ. Հանձնարարութեան, գնելու, որոշելու նամակներ գրելու պատճառ կ'ըլլան: Աս տեսակ նամակներուն կարգն են վերը գրած Բ. ու Գ. նամակները: Ասոնք ալ լմընալէն ետքը կու գան:

Դ. Խնդիր կամ աղաչանք ընելու նամակները, ինչպէս են վերը գրած Դ. — Է. նամակները: Ասոնց մէջ տրուած տեղեկութիւնները այլեւայլ տեսակ բաներու վրայ կրնան ըլլալ, ինչպէս ըսենք, վէճերու, յանձնարարութիւններու, որոշմունքներու, անոնք կատարելու, յանձնարարութեամբ գնելու, ծախելու, եւ ուրիշ ասոնց նման գործքերու վրայ: Աս կարգին տակը կ'երթան նաեւ:

Ե. Ազդարարութեան թղթերը (lettre d'avis), որոնք ըստ մեծի մասին փոխանակագրի վերաբերեալ դործքերու մէջ կը գործածուին, ու հասարակօրէն շատ համառօտ կ'ըլլան, ինչպէս

Պ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ. Ի Թրեստ

Վիեննա, 30 Սեպտեմբերի 1848.

Աս թղթովս կը ծանուցանեմ Ձեզի, որ Ձեր վրայ ըստ հրամանի Պ. Համազասպեանցին

300 արծաթ ֆիօրիննոց, թուականէս չորս չարաթ ետքը վճարելի փոխանակագիր մը քաշելու համարձակեցայ, ու կը խնդրեմ որ անիկայ ընդունիք, ու աս գումարը իմ հաշուիս գրէք:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Սարգիս Թաթուլեանց.

Թէ որ փոխանակագրին մէջ «ըստ ազդարարութեան», խօսքը գրուած չէ, ան ատեն աս ազդարարութեան թղթի ալ հարկաւորութիւն չկայ:

Զ. Աւելորշութեան թղթեր, որոնց մէջ ապրանքներուն խրկուիլը, արկղներուն նշանը, թիւը ապրանքը տանող կառապանին կամ նաւապետին անունը, պայմանեալ տանողէքը, ապրանքը տեղը հասցընելու ժամանակին պայմանը, ծախքերը, մաքսերը, աղէկ վիճակի մէջ յանձնելուն պայմանները, փնասին հատուցման պայմանը, եւ այլն կը գրուի:

Է. Այլ երջին բայց ամենէն յաճախ գործածուած առեւտրական նամակն է փոխանակագրի դործքերուն վրայ եղած թղթակցութիւնը. բայց աս տեսակ նամակները իրենց ձեւոյն ու ներքին պահանջուած պայմաններուն կողմանէ առջիններէն քիչ տարբերութիւն ունին:

Աս նամակներու առջին չորս տեսակներուն հոս տեղս օրինակ դնելը, կարծեսք թէ աւելորդ բան մը չսեպուի:

(Օրինակ առաջին տեսակին, որ է Շրջաբերական: Այժմ առականին մէկը իր առուտուրի բարեկամներուն

իրեն առուտուրի գործքը՝ իր տղուն ու իր եղբորորդւոյն յանձնելը կ'իմացընէ, ու անոնցմէ կը խնդրէ որ անոնց հետ առուտուրնին շարունակեն:

Պ. Սարգիս Գասպարեան, ի Զմիւռնիա.

Կոստանդինուպոլիս, 28 Օգոստոսի 1848.

Իմ ծերութիւնս ու անոր հետ մէկտեղ կապակցեալ տկարութիւնս ինծի ալ անկարելի կ'ընեն առուտուրի գործքերս ինչպէս որ պէտք է նէ, զգուշութեամբ ու փութով կատարելու. եւ որովհետեւ ես երկայնժամանակեայ աշխատութենէս ետքը քիչ մ'ալ հանգչելու կը փութամ, անոր համար հիմա առուտուրէն քաշուելով, բոլոր գործքերս յանձնեցի իմ Յակոբ որդւոյս ու Վարդան եղբորորդւոյս: Արդէն գիտէք որ Յակոբը երեք տարիէ ի վեր իմ քովս հաւատարմութեամբ ու փութով ինծի օգնած է, ու աս ժամանակիս մէջ իզմէ հոգաբարձութիւն (procura) ունենալով՝ թղթերու ու փոխանակագրերու ինքը կը ստորագրէր: Ասոնք երկուքն ալ մէկտեղ Յ. Վ. Բաղարատեանց անուամբ աս առուտուրը մինչեւ հիմա եղածին պէս պիտ'որ յառաջ տանին:

Անոր համար կը խնդրեմ Ձեզմէ, որ նոյն վստահութիւնն ու նոյն յանձնարարութիւնները, որոնցմով երկայն ատենէ ի վեր զիս պատուեցիք, իմ որդիէս ու անոր գործակիցէն պակաս չընէք: Ապահով եղէք որ աս երկու առուտուրի ընկերները նոյն փութով միշտ Ձեր վստահութեանը համաձայն կը վարուին, ու Ձեր հրամանները աղէկ ու շուտով կատարելու կը նային:

Ասկէ ետքը զիս ալ միշտ Ձեր անկեղծ բարեկամը համարեցէք, թէպէտեւ իրարու հետ այսչափ երկայն ատենուան ունեցած գործքի կապերնիս կը դադրի: Ձեր մինչեւ հիմա ինծի ցուցուցած բարեկամութեան շնորհակալ ըլլալով, կը խնդրեմ Ձեզմէ, որ իմ մշտատեւ բարեկամութեանս վրայ ապահով ըլլաք:

Ձեր ազնուութեանը

Ն. Ծ. Պօղոս Բաղարատեանց:

Երկու նոր գործակիցները իրենց հօրը բարեկամներուն շնորհակցական թուղթ կը հանեն :

Պ. Սարգիս Գասպարեան, ի Զմիւռնիա .

Կոստանդինուպոլիս, 28 Օգոստոսի 1848.

Մեր սիրելի հօրը գրութենէն, որն որ աս թղթիս մէջ դրած ենք, կ'իմանաք որ բոլոր իր առուտուրը մեզի յանձնած է :

Եւոր համար երկուքնիս մէկտեղ մեր հօրը խնդիրքը կը կրկնենք, որ Հրամանքնիդ նոյն վստահութիւնը մեզի ցուցնէք, ու նոյն բարեկամական գործքերով զմեզ պատուէք, որոնցմով միշտ մեր հօրը հետ վարուած էք : Մենք ասոր վրայ զձեզ կ'ապահովցնենք, որ ձեռքերնէս եկածին չափ աշխատելով, առանձին եռանդեամբ մը Ձեր հրամանները՝ Ձեզի օգտակարագոյն կերպով կատարելու կը նայինք :

Ես թղթիս մէջ կը գնենք նաեւ մեր ապրանքներուն գներուն նոր շինուած ցանկը, ու կ'աղաչենք որ մեր ստորագրութեանը միտ գնէք :

Ն . Ծ . Յ . Վ . Բազարատեանց :

Օրինակ երկրորդ տեսակին, որ է Հրաւիրանաց թուղթ : Երիտասարդ գրավաճառ մը իրեն ծանօթ ուսումնականներուն կը յանձնէ, որ իրմէ գիրք գնեն :

Ազնիւ ու պատուական Պարոն .

Կոստանդինուպոլիս, 28 Օգոստոսի 1848.

Ալ խնդրեմ Հրամանոցմէ, որ իմ նոր հաստատած գրավաճառութեանս խանութը Ձեզի յանձնելու համար ձակեղուս ներէք : Հրամանքնիդ Ձեր գրաւորական բաներու մէջ ունեցած անուամբը՝ որն որ առհասարակ ամենուն ծանօթ է, կրնաք գիւրաւ իմ գրավաճառութեան խանութիս մեծ յառաջացում պատճառել : Եւոր համար կ'աղաչեմ Ձեզի, որ աս Ձեր խնամքը վրայէս պակաս չընէք :

Արեւմ Հրամանքնիդ համոզել, որ ես ամէն ատեն Ձեր դրքերը աժան գնով տպել կու տամ, եւ թէ

որ Հրամանքնիդ պատրաստ ձեռագիր մը ունիք նէ,
կը խնդրեմ որ շափաւոր վարձքով մը ինծի տաք: Տպա-
գրութեան աղուորութեանը, աժան գնով ծախելու,
ու հարկաւոր ծանուցումներն ընելու համար ոչ ծախքի
եւ ոչ ալ աշխատութեան կը խնայեմ, որպէս զի Հրա-
մանոցը մտացը գեղեցիկ ծնունդը հասարակութեան
հրատարակուի:

Սակեւ աս առթով իմ գրավաճառութեանս գրքե-
րուն ցանկն ալ Հրամանոցը կը խաւրեմ, խնդրելով որ
հարկաւոր եղածները ընտրէք. ու գնելու համար ասով
Ձեզի գիւրութիւն մը կրնամ ընել, որ հարիւրին
16 գնէն վար կ'առնում, ուր որ մէկալ խանութները
հարիւրին 10 միայն վար կ'առնուն. եւ ասով կը յու-
սամ որ Հրամանքնիդ շատ գրքեր մէկէն կ'որոշէք:

Հրամանոցը հրամանին սպասելով, կը մնամ
Ձեր ազնուութեանը

Ն. Ծ. Ա. Ա.

Վինեվաճառին մէկը իշխանի մը մառանապետին
իրմէ գինի գնելու յանձնարարութիւն կ'ընէ:

Ազնիւ Պարոն.

Բաղդով Գողթան գաւառին գինիէն քիչ մը
ձեռքս անցաւ, անանկ գինի մը, որուն ոչ Ախպրոսինը
եւ ոչ ալ ուրիշ գինի մը կրնայ հաւասարիլ, եւ ասի-
կայ ինչպէս կը կարծեմ, բարձրապատիւ Բաղրատու-
նեանց իշխանին գինետունը միայն կը վայլէ: Բոլորը
մէկտեղ երեք մար է, կամ թէ 120 հոսանոց շիշ.
ու ամէն մէկ շիշը քսան զուրուշ կ'արժէ: Արժեմ
որ աս գինը Ձեզի շատ աժան պիտ'որ երեւայ, ուստի
եւ կը յուսամ որ առնելու չէք գանդաղիր: Ասկից
փորձի համար պղտիկ շիշով մը Հրամանոցը կը խաւրեմ,
եւ թէ որ հաճելու ըլլաք, շուտով ինծի իմացուցէք:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Ա. Ա.

Օրինակ երրորդ տեսակին: Չուխայի յանձնարարութիւն մը:

Պ. Գէորգ Ապտեան, ի Վիէննա

Կոստանդնուպոլիս, 19 Օգոստոսի 1848.

Իմ բարեկամներու մէկուն ինծի բրած յանձնարարութեան պատճառաւ, որմէ նաեւ Հրամանոցը առնունք եւ ստորագրութիւնը ստրկեցայ, կը խնդրեմ Ձեզմէ, որ աս թղթիս մէջ օրինակի համար դրուած չուխայէն 20 պուրակ ($70\frac{1}{2}$) գնէք ու խաւրէք:

Ձեր հմտութեանը նախատինք բրած կը կարծեմ, թէ որ վեր ի վերոյ մ'ալ յիշեցընեմ, որ ուղածիս պէս գտնէք ու խաւրէք: Սիայն այսչափ զրուցել կ'ուզեմ, որ աս ընդունելու ապրանքիս աղէկութենէն կամ պակասաւորութենէն կախում ունի իմ յանձնարարութիւններս շարունակելու:

Ասոր դիմացը վճարելի դումարը՝ կրնաք իմ հաշուիս, Պ. Խաչիկ Սրապիոնեանց ու Ընկ. վրայ ի թրեւտ փոխանակագիր քաշել ու ապրանքն ալ իրենց խաւրել, որուն արդէն իրենք ալ տեղեակ են:

Աղաչեմ որ որչափ կարելի է աս յանձնարարութիւնս շուտով կատարէք:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Սահակ Ամասեան.

Պարտիս:

Պ. Սահակ Ամասեան, ի Կոստանդնուպոլիս.

Վիէննա, 1 Սեպտեմբերի 1848.

Արչափ որ շնորհակալ ըլլալու եմ ան Ձեր բարեկամին, որ Ձեզի ինծի հետ ճանչուորութիւն ընելու պատճառ եղաւ, այնչափ ալ աւելի պարտական եմ իր յանձնարարութիւնը աղէկ կատարելու:

Ար յուսամ որ յանձնած չուխանիդ առ առաւելն այսօրուրնէ ութը օրէն, Ձեր հրամանին նայելով՝ դէպ ի թրեւտ ճամբաց կը հանեմ Պ. Խաչիկ Սրապիոնեանց եւ Ընկ. ուղղելով: Ասկէ ետքը զատ նամակով մը

Թէ ասոր եւ Թէ արժէքին գումարին վրայ մանրա-
մասն կը գրեմ, ու մեծ յոյս ունիմ, որ Հրամանքնիդ
իմ վրաս ունեցած վստահութիւններնուդ մէջ չէք
խաբուիր, հապա մանաւանդ այլեւայլ յանձնարարու-
թիւններ ընելու յարմար կը գտնէք:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Գէորգ Ապտեան:

Ուրիշ օրինակ մ'ալ: Նոր սկսող վաճառական
մը ապրանքներ բերել կու տայ, ու միանգամայն իր
հաստատութիւնն ու ապահովութիւնը կը ցուցնէ:

Պ. Գրիգոր Սիսակեան, ի Թրեւտ.

Աստանդինուպոլիս, 4 Սեպտեմբերի 1848.

Հատ ժամանակ չէ, որ իմ աներոջս խանութը
գնելով վրաս առի:

Անիկա քանի մը տարի յառաջ իրեն ապրանքը Պ.
Խաչիկ Արապիոնեանց եւ Ընկերութենէն կը գնէր.
Բայց որովհետեւ աս Պարոնները խիստ բարձր գին կը
պահանջեն, անոր համար փոփոխութիւն ընելու պար-
տաւորեցայ, ու ասկէ ետքը աւելի աժան գնով ու շուտ
ապրանք բերել տալու համար Ձեր գործունէութեանը
պիտ'որ վստահանամ:

Աւելի հանգիստ սրտով ինծի հետ գործ սկսելու
համար կրնաք իմ մօրեղբորմէս Պ. Մարկոսէն ու Պ.
Անտոն Աստանդեանէն, որ Թրեւտ կը բնակին, վրաս
տեղեկութիւն առնուլ: Ամէն անգամ ապրանքները
ընդունելէս կամ անմիջապէս ետքը եւ կամ կարճ
պայմանաժամով վճարմունքս կը կատարեմ:

Աս անգամ կ'աղաչեմ Ձեզի որ վարը գրուած
ապրանքները ինծի խաւրէիք. որոնց գնոյն գումարը
ապրանքը ընդունելէս ետքը կը վճարեմ:

Թէ որ աժան գնով առուտուր ընելու ըլլաք, ան
ստեղծ ամիսը մէյ մը Ձեզի հետ գործք կ'ունենամ:
Այլ մնամ

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Մեսրոպ Արմայիսեան:

Պատահան:

Պ. Մեսրոպ Արմայիսեան, ի Առստանդնուպոլիս.

Թրեւտ, 24 Սեպտեմբերի 1848.

Թէ որ աժան գինն ու յանձնարարութեան շուտով կատարումը Ձեր բարեկամութիւնը ստանալու միջոց մըն են, ան ատեն ապահով եմ, որ աս Ձեր ազնիւ բարեկամութիւնը չեմ կորսընցընէր:

Մեծ ուրախութեամբ ու սրտի հաճութեամբ Լոյսի ընկերութեան Մահմուտիէ շոգենաւով, որն որ Սեպտեմբերի 21ին ասկից ելաւ, Ձեր խնդրած ապրանքները ճամբայ հանեցի, որոնց գինը կ'աղաչեմ ինծի անցուցէք: Ստուգիւ շատ կ'ուրախանամ, թէ որ շատ անգամ առիթ ունենամ Ձեր հրամանները կատարելով ցուցընելու թէ եմ

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծ. Գրիգոր Սիսակեան.

(Օրինակ չորրորդ տեսակին որ է Աղաչանաց թուղթ: Արկու առուտուրի ընկերներ կամ բարեկամներ իրարմէ կը բաժնուին:

Պ. Աբրահամ Արոյրեան ի Մարսիլիա.

Զմիւռնիա, 30 Հոկտեմբերի 1848.

Աս թղթովս՝ Ձեզի իբրեւ մեծարոյ բարեկամի պարտք կը համարինք ծանուցանելու որ մենք՝ իրարու հետ մինչեւ հիմա ունեցած առուտուրի ընկերութիւննիս բարեկամաբար դադրեցուցինք, ու ասկէ ետքը ամէն մէկերնիս զատ զատ առուտուր պիտ'որ ընենք:

Բայց ասոր վրայ երկուքնիս ալ միաբանեցանք որ Անտոն Հայկեանը գինիի առուտուր ընէ, իսկ Յակոբ Մեսրոպեանը ցորենի ու բամբակի առուտուրը յառաջ տանի:

Ամէն մէկերնիս իր մասին համար կը բաղձանք,

որ ասկէ ետքը Հրամանոցը իր ծառայութիւնը կարող
ըլլայ մատուցանել, ու կ'աղաչենք որ Ձեր յանձնա-
րարութիւնները մեզմէ պակաս չընենք:

Ձեր Ազնուութեանը

Ն. Ծառայք

Անտոն Հայկեան եւ Յակոբ Մեսրոպեան:

Ես ասկէ ետքը պիտ'որ ստորագրեմ

Անտոն Հայկեան:

Ես ալ ասկէ ետքը ասանկ պիտ'որ ստորագրեմ

Յակոբ Մեսրոպեան:

Աւրիշ օրինակ մը: Առուտուրի տան մը վրայ ծա-
նուցում խնդրել:

Պ. Յուսիկ Արամեան, ի Լոնտոն.

Առստանդնուպոլիս, 2 Հոկտեմբերի 1848

Վա՛նի մը օր է որ Ներսէս Սահակեան եւ Գարե-
գին Աարդանեան իրենք զիրենք ինծի առուտուրի բա-
րեկամ ընդունելու առաջարկեցին, ու զիս ապահով-
ցընելու համար իրենց վկայականը ցուցուցին: Վայց
որովհետեւ աս Պարոնները ինծի ամենեւին ծանօթ չեն,
ու անստուգութեամբ մէկու մը հետ գործք տեսնել
չեմ ուզեր, անոր համար կ'աղաչեմ Ձեզի, որ աս մար-
դիկներուն թէ բարոյական եւ թէ դրամական վիճակին
վրայ ինծի ստոյգ տեղեկութիւն մը տաք: Ապահո-
վութեամբ կրնաք իմ վրաս վստահ ըլլալ, որ թէ որ
Ձեր անոնց վրայ ունեցած կարծիքն ու դատաստանը
աղէկ չելեր, մէկու մը ամենեւե՛ն չեմ յայտներ. ինչ-
պէս որ ես ալ Ձեր վրայ բոլորովին վստահ եմ, որ
աս իմ խնդիրս բարեկամաբար կ'ընդունիք, ու
հետո սրտի բացութեամբ եւ անկեղծութեամբ կը
վարուիք:

Ձեր հրամանները կատարելու ամէն առիթն պատ-
րաստ եմ, ու կը ծանշեամ զիս,

Ձեր ազնուութեանը

Ն. Ծ. Միքայէլ Կարապետեան:

Պ. Միքայէլ Կարապետեան, ի Կոստանդնուպոլիս
Լոնտոն, 29 Հոկտեմբերի 1848 :

Չեր աս ամսոյս 2ին գրած նամակովը՝ Ներսէս Սահակեան եւ Գարեգին Արղանեան Պարոններուն վիճակին վրայ իմ դատաստանս ու կարծիքս կը հարցընէք : Աս շիրենք բաւական ծանշցեր եմ, ու հիմա ալ աս Պարոնները պատուաւոր, հաստատուն ու գործունեայ վաճառականներ գիտեմ : Հոստեղս ընդհանրապէս աս համբաւն ունին, անոր համար ալ չեմ վախնար ըսելու թէ զՉեղ վտանգի մէջ չէք ձգեր, թէ որ իրենց հետ գործքի սկսելու ըլլաք :

Հատ ուրախ եմ, որ աս տեղեկութիւնը կրցայ Չեղի տալ. ասիկա առիթ մը կ'առնում նորէն Չեղի ծանուցանելու, որ Չեր ինծի ամէն ատեն ըրած ծառայութեանցը վրայ շատ գոհ եմ :

Չեր Աղնուութեանը

Ն. Ծ. Յուսիկ Արամեան

Նամադրութեան վրայ այսչափ գրածնիս բաւական սեպելով, հիմա կ'անցնինք առեւտրական ուրիշ գրուածներու վրայ, որոնք վաճառականին ամէն օր հարկաւոր կ'ըլլան :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Բ

ԱՌԵՒՏՐԵԿԱՆ ՈՒՐԻՇ ԳՐՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

134. ԱՌԵՒՏՐԵԿԱՆ գրուածներու մէջ ամենէն աւելի գործածականներն ասոնք են, Աճառագիր, Ծանուցումն, Ընկալագիր, Ապրանքներու հաշիւ, Ընթացիկ հաշիւ ու Ընթացք գնոց, Թուղթ պարտականութեան :

Ա. Աճառագիր : Ասիկա ինչպէս որ վերը 90երորդ համարին մէջ ըսած ենք, ապրանքը տեղէ մը կամ ցամաքով եւ կամ զեւթով ուրիշ տեղ խաւրելու համար ուղեւորողին ու ապրանքը տանողին մէջ եղած գաշնագրութիւնն է : Ասոր մէջը գրուելիքները

արդէն նոյն համարին մէջը ըսած ենք : Ըսածնիս աւելի եւս բացայայտելու համար առանձին օրինակ մը դնենք :

Թրեաւ, 5 Հոկտեմբերի 1848 .

Մարդին Լայ կառապանին ձեռքովը կը խաւրեմ Չեղի վարը գրուած վաճառքները աղէկ վիճակի մէջ : Գուք ալ ասոնք Չեղի 12 օրուան մէջ Չեր ձեռքը յանձնուելէն ետքը՝ կենդինարին երկու ֆիտրին արծաթ վճարեցէք, ու տուած տեղեկութեանս նայելով տրամադրեցէք :

Խ . Ծ . ՂԵԼՈՆԴ Մամիկոնեան :

Նշան եւ թիւ	Թիւ	Բեռ	Նիւթը	Խառն	
				կենդ .	հոխայ
Հ . Հ . Թ . 12	1	Քուրձ	Խահուէ . . .	1	30
Բ . Հ . Թ . 13	1	Տակառ	Քթախոտ . .	1	25
Գ . Հ . Թ . 14	1	Տակառ	Պաղլէղ . . .	1	10
Դ . Հ . Թ . 16	1	Քուրձ	Ներկի փայտ .	1	32
				6	9

Վեց կենդինար ($\frac{1}{2}$ -նդ-ը) եւ ինը հոխայ բեռան վրայ դաշնադրեալ :

Ասոնք վաճառագրին մէջի կողմը գրուելու բաներն են : Իսկ դրսի կողմը ան մարդուն անունը կը գրուի, որուն որ ապրանքը պիտ'որ յանձնուի, այսպէս

Առ Պ . Գրիգոր Արսենեան

ի Վիեննա

Վաճառագիրը աս ձեւով ալ կրնայ գրուիլ :

Թրեաւ, 5 Հոկտեմբերի 1848 .

Մարդին Լայ կառապանին ձեռքովը հասկից կը խաւրեմ Չեղի, կենդինարին երկու ֆիտրին ետեւէն եկած նշանով

Հ . Մ . Թիւ 4 .

1 հակ բամբակ, $4\frac{1}{2}$ այս ինքն չորս ու կէս կենդինար ծանրութեամբ :

Ասիկա աղէկ վիճակի մէջ, ու ինչպէս որ պէտք է նէ՝
Չեզի յանձնուէլէն ետքը, վճարեցէք ինը ֆիորին
արծաթ տանողէք, ու զանոնք Չեզի տուած տեղե-
կութեանս նայելով տրամադրեցէք

Խ. Ծ. Ղեւոնդ Մամիկոնեան :

Բ. Պանուցում (Connaissance) : Ասոր ինչ
ըլլալը 89երորդ համարին մէջ ըսած ենք : Աճառա-
գիրը, ինչպէս որ նոյն տեղը ըսուած է, ապրանքը
ուղեւորողը կը շինէ, բայց ծանուցումը ապրանքը տա-
նող նաւապետը կը շինէ կամ գոնէ կը ստորագրէ :
Պանուցման պարունակած բուն էական մասերը՝ վա-
ճառագրին հետ նոյն են. սովորաբար ասկից երեք
օրինակ կը շինուի, մէկը ապրանքը ուղեւորողին, մե-
կալը ապրանքը ընդունողին, իսկ երրորդը նաւապետին
համար : Ամէն մէկ օրինակին մէջ օրինակներուն թիւը
ճիշդ պիտ'որ գրուած ըլլայ, ու ամէն օրինակները
իրարու համաձայն պիտ'որ ըլլան : Ապրանքը ընդու-
նողին համար որոշուած օրինակը ուղեւորողը կ'առնու
ու ընդունողին կը խաւրէ, անանկ որ ապրանքը ըն-
դունելու ատեն կարող ըլլայ ձեռքն ունենալ : Աս
ծանուցումներն ալ հասարակօրէն տպուած կ'ըլլան,
ու փոփոխութեան տակ ինկած տեղերը բաց թող
կը տրուին, որ ինչ որ հարկաւոր է, մէջը գրուի, զոր
օրինակ են անունները, թիւերը, նշանները եւ այլն :
Ստտեղս ծանուցման ձեւն ալ պէտք է որ գնենք :

Չեւ ծանուցման.

Աս Մարկոս Միրզայեան ջուղայեցի, նաւապետ
իմ սեպհական Վահագն ըսուած նաւիս, որն որ հիմա
Ամստերտամ կը կենայ, ու Աստուծոյ շնորհելովը
առջի յաջողակ հովով գէպ ի Ա. Ա. ճամբայ պիտ'որ
երլէ, աս թղթովս կը վկայեմ, որ Պ. Եղիազար
Սմբատեանէն, իմ վերոյիշեալ նաւիս մէջ չոր ու
աղէկ պահուած վիճակի մէջ ետեւէն եկած ապրանք-
ներն առի,

15 տակառ խաճուէ, մաքուր 10,000 լիտր ծանրութեամբ

Ա. Ս. Թ. 105 — 109 նշանով,
որն որ կը խոստանամ, որ ինչ վիճակի մէջ ընդունած եմ, Ա. Ա. Հասնելուս պէս, այնպէս Պ. Մանուէլ Թադիկինն ձեռքը յանձնեմ, ու ասոր 10,000 լիտր ծանրութեան համար՝ չորս նաւու բեռ (հակ) հաշուելով, ամէն մէկ բեռան 20 ֆիորին Հոլանտացոյ առնում, հանդերձ մաքսիւ, ծովական փնասու եւ այլն, ինչպէս որ սովորութիւն է, ու ծովային օրէնքը կը շնորհէ:

Արպէս զի աս իմ խոստումս ժամանակին կատարուի, զիս կը պարտաւորեմ, այլ նաեւ իմ նաւս ու բոլոր անոր կարասիքը ըստ կարգի նաւուղղութեան ու ծովային իրաւանց՝ աս թղթովս ապահովութեան համար դրած եմ:

Աս տեղեկութեան համար, առաջիկայ ծանուցումէս երեք օրինակ շինուած է, որոնք ամէնն ալ ես իմ ձեռքովս շինած եմ, ու աս երեքն ալ մէկի տեղ միայն կ'արժեն, անանկ որ անոնցմէ մէկը կատարուած ըլլայ նէ, անով մէկալ մնացած երկուքն ալ կատարուած կը սեպուին:

Ամստերտամ, 25 Յուլիսի 1848.

Մարկոս Միրզայեան Զուղայեցի
նաւապետ:

Հատ անգամ կը պատահի որ խրկուելու ապրանքը շատ ըլլալով, բոլոր նաւը կամ նաւին մեծ մասը վարձքով բռնելու հարկ կ'ըլլայ: Ասանկ գէպքի մէջ նաւապետին կամ նաւին տիրոջը եւ ուղեւորողին մէջ եղած դաշինքը՝ Նաւակալութեան պայման (Charte partie) կ'ըսուի: Ասոր մէջ կը գրուի հասարակօրէն նաւին անունը, մեծութիւնը կամ բեռնաւորելու կարողութիւնը, նաւը բանողին, նաւին տիրոջը ու նաւապետին անունը, բեռը առնելուն ու հասցընելուն կամ հանելուն ժամանակն ու տեղը, նաւին մէջ լեցուած

ապրանքներուն ճիշդ ցանկը, պայմանեալ տանողէքը ու բոլոր մասնաւոր պայմանները:

Գ. Ընկալագիր: Աս տեսակ թղթերը գրով յայտարարութիւններ են, որով վաճառականը կը յայտնէ, որ այսչափ ստակ եւ կամ ուրիշ որ ինչ եւ իցէ բան մը իր կամ ուրիշ երրորդի մը հաշուին ընդունած է: Ասոնց մէջ գրուելու էական մասունքներն ասոնք են. Ա. Տուողին անունը, Բ. Ընդունողին անունը, Գ. Տրուած բանը, Դ. Անիկայ որուն համար որ տրուած է, Ե. Տրուած տեղն ու ժամանակը, Զ. Պատճառը՝ որուն համար տրուած է: Ընկալագիրներն ալ հասարակօրէն տպուած կ'ըլլան, ու ան տեղուանքը՝ լաւ որ դէպքին նայելով կրնան փոխուիլ, բայց թողուած են, որ ետքէն գրուին: Աս տեսակ թղթերուն օրինակ ըլլան ետեւէն եկած ընկալագիրները:

1. Ընկալագիր 150 սղերլինի, որն որ պարտապան մը իր պարտատէրին վճարեր է:

Այսօր Արամեան Պ. Յուսիկէն առձեռնպատրաստ գրամով ընկալայ շնորհակալութեամբ 150 (կ'ըսեմ հարիւր յիսուն) սղերլին, իմ անկից ունեցած առնելիքիս տեղ. աս թուղթս ըլլայ վկայ:

Անտոն, 30 Յուլիսի 1848.

Յովհաննէս Արմենակեան:

2. Պարտքէն մաս մը վճարելու ընկալագիր:

Աս թղթովս կը վկայեմ, որ Ռշտունեան Պ. Ներսէսէն իրեն հոս դանդաղած ատենը, ի հաշիւ իր ինծի ունեցած տալիքին, առձեռնպատրաստ գրամով 10,000 (կ'ըսեմ տասը հազար) ղուրուշ ընկալայ մեծաւ շնորհակալութեամբ:

Ասատանդնուպոլիս, 3 Յուլիսի 1848.

Անտոն Մարկոսեան:

Թէ որ ընկալագիրը առուտուրի գործքէն զատ գործքի մը համար է, ան ատեն ասանկ կը գրուի Ներքոյ գրեալս կը վկայեմ, որ եւ այլն: — Թէ որ ընկալագիր մը կրկին օրինակ պիտ'որ ըլլայ, բայց մէկի

տեղ միայն պիտ'որ արժէ, զոր օրինակ ըսեմ ընկալա-
գիրը ընդունողը մէկ հասար իրեն քովը պիտ'որ պահէ,
իսկ մէկալը ուրիշ երրորդի մը պիտ'որ խաւրէ, որ
ցուցընէ թէ վճարմունքը ստուգիւ իրօք եղած է, ան
ատեն պէտք է որ ամէն մէկ օրինակին մէջ նշանակուի,
որ երկուքն ալ մէկ կ'արժեն, որ շուրայ թէ փնաս մը
պատահի, ու մանաւանդ երբ որ թուականը շարու-
թեամբ փոխուելու ըլլայ, կարող ըլլայ ցուցուիլ թէ
ստակը կրկին վճարուած է:

3. Սուրհանդակի մը մէկ վաճառականի տնէն դըր-
սեցի մարդու մը համար առած ստակին ընկալագիրը:

Աս թղթովս կը ծանուցանեմ, որ հաստեղս Մա-
նածիհրեան Պ. Գէորգէն, ի յանձնարարութիւն եւ
ի հաշիւ Սիսակեան Պ. Վարդանայ ի Առատանդի-
նուպօլիս ընկալայ երկու հարիւր ոսկի կայսերական
արծուեկիր (400-ըն-). կը վկայեմ կրկին՝ բայց մէկ
հատի արժէք ունեցող ընկալագրով:

Վիեննա, 3 Յուլիսի 1848.

Աբրահամ Վահանեան:

Դ. Ապրանքներու հաշիւ: Ապրանքներու հաշիւ
ըսելով կ'իմացուի գնուած կամ ծախուած, կամ նաեւ
դուրս խաւրուած ապրանքներուն հաշիւը, որն որ ա-
նոր կը տրուի, որուն համար որ ապրանքները գնուած
կամ ծախուած են, եւ կամ որուն որ ծախուած են:
Ասկից կը հետեւի, որ ապրանքներու հաշիւը՝ ապ-
րանքները ընդունողին եւ կամ տիրոջը ճիշդ պիտ'որ
ցուցընէ, թէ ինչ, որչափ, ինչ գնով կամ որչափ
ծախքով ապրանք մը գնուած, ծախուած եւ կամ
ուղեւորուած է: Ասոր վրայ կ'աւելցուի նաեւ ապրան-
քին ուղեւորելուն կերպը, տանողին անունը, ուղեւո-
րութեան պայմանները, ու ուղեւորողին անունը:
Անոր համար ապրանքներու հաշուին մէջ գտնուի
պիտ'որ Ա. Ապրանքներուն անունները, անոնց խառն
կշիւը, ապրան, ու մաքուր կշիւը (ծանրութիւնը).
Բ. Գներն ու գներուն գումարը. Գ. Անոնց համար

Եղած ծախքերը (ամանները, միջնավաճառներուն վարձքը, յանձնառողչէքը, մաքսերը, ապահովեցնելու համար տրուած վարձքը, տանողչէքը եւ այլն. Դ. Բոլոր գումարը՝ ստակին տեսակին ալ նշանակելով, ու անոր ուրիշ ստակներու հետ ունեցած համեմատութիւնը, եւ նաեւ վճարման պայմանները (վճարելու կերպը). Ե. Յանձնուելուն կերպը. Զ. Յանձնողին անունը. Է. Պայմանեալ տանողչէքը, ամէն ծախքերովը մէկտեղ. Ը. Յանձնուելուն ժամանակը. Թ. Յանձնուելու նիւթերը (տրիզները, հակերը եւ այլն) իրենց թուովը, նշանովն ու կշռովը. Ժ. Յանձնուելու ու ընդունողին տեղը. ԺԱ. Եղած դաշնադրութեան ժամանակն ու տեղը:

Օրինակ.

Պ. Ա. Ա. Ի Կոստանդնուպոլիս, շեր հաշուին խաւրուեցաւ.

		Թրք. ֆ. Ժ. Ժ. Ժ. Ժ.	
		Թրք. ֆ.	Ժ. Ժ. Ժ.
ՍԱՐ. ԹԱԹ.	Շեր խնդրածին նայելով Դա- նուբի շողենաւի ընկերու- թեան ձեռքով		
	Երեք բեռ չուխայ թիւ 1, 2, 3, կենդինարին 3 արծ. Ֆիորին վճարելով		
	25 պրակ (թոփ) չուխայ,		
	25 " "		
	25 " "		
	75 պրակ չուխայ այլեւայլ պրակը վրայէ վրայ 80 արծ. ֆիորինով . . .	6000	—
	Վար առնուած առհա- րիւր 3	180	—
	Կը Ֆուս	5820	—
	Ծրարելու, կապելու եւ այլն	15	—
	Յանձնառողչէք 2 առ- հարիւր	116	12
	Գումար որն որ հաճեցէք (վճա- րելու կամ մեր հաշուին փնջընելու)	5951	12

Վիէննա, 20 Օգոստ. 1848.

Սարգիս Թաթուլեանց:

10) Է որ ապրանքներու հաշիւը տուողը՝ վաճառականի վարձուօրներէն մէկը եւ կամ յանձնառուն է, ան ատեն Վաճառահամար, Վաճառահաշիւ (Facture) կ'ըսուի, որուն տակը յանձնառուն իրեն յանձնառողը չէքն ալ կը գնէ ու կը պահանջէ:

Ե. Ընթացիկ հաշիւ (compte courant) կամ Հաշուի քաղուած: Աս անուամբ կ'իմացուին ան հաշիւները, որոնք վաճառականները կամ սեղանաւորները իրարու եւ կամ առուտուրի բարեկամներու հետ ունեցած յարաբերութիւնն ընդհանուր համար իրենց հաշուեգիրքէն վեց ամիսը եւ կամ տարին մէյ մը կը քաղեն կը հանեն, ու իրարու կը խաւրեն, որով պարտապանը որչափ վճարելիք ունենալը կ'իմանայ: Ասոնց մէջը ապրանքներն ու փոխանակագրերը զատ զատ չեն գրուիր, հապա համառօտ: Ասոնց ձեւը՝ հաշուեգիրքին մէջ եղածին հետ նոյն է, աջ կողմը պարտական եղած ստակները կը գրուին, իսկ ձախ կողմը՝ եղած վճարմունքները. երկու կողմն ալ գումար կ'ըլլուի, ու վճարուածներուն գումարը՝ պարտական եղած ստակներուն գումարէն հանելով, ինչ որ կը մնայ՝ առնելիքն է, կամ որ նոյն է, պարտապանին՝ պարտատէրին կամ համարում տուողին ունեցած պարտքն է: Սեղանաւորներուն տուած ընթացիկ հաշուին մէջ նաեւ ան ստակներուն տոկոսիքներն ալ կը հաշուին:

() 275

၅ - ဇာတိ နာမည်၊ နှစ်

Գաբրիելյան Է

He says that

[illegible]

Սեղծեալ հաշիւ կ'ըսուի անիկա երբ որ վաճառականը հեռու տեղէ մը ապրանք բերել տալ կ'ուզէ, բայց ըլլալու ծախքը, սովորութիւնները, կշռոյն կամ ոսկիին վրայ աւելի տրուածը եւ այլն չգիտնալով՝ հոնտեղաց յանձնառուէն կը խնդրէ որ իրեն բերել տալու ապրանքին վրայ հաշիւ մը խաւրէ։ Անիկա իր ձեռքը ունենալով՝ անկէ ետքը կ'ընայ իր հաշիւը ճիշդ ընել, ու բանին ձեռք տալու ըլլայ նէ՝ բերել կու տայ։

Զ. Անթացիկ գին կամ գնոց ցանկ (prix courant, liste des prix) ըսելով կ'իմացուի ան ապրանքներուն ցանկը՝ որոնցմով վաճառականը առուտուր կ'ընէ, եւ կամ որն որ տարազագործները, գործատէրներն ու արուեստաւորները շինել կու տան, ու անով գործուածքնին վաճառականներուն կամ վաճառքնին գնել ուղտղներուն կը ծանուցանեն։ Աս տեսակ ցանկերը թէ տպուած, թէ քարի վրայ փորուած, եւ թէ միանգամայն ձեռօք ալ գրուած կ'ընան ըլլալ։

Հասարակօրէն ապրանքներէն յառաջ, ան ամէն պայմանները կը գրուին, որոնցմով որ ապրանքները պիտ'որ ծախուին, եւ թէ վճարմունքը ինչ ստակով պիտ'որ ըլլայ, ինչ կշռով, ինչ կանգունով, եւ կամ թէ որ հեղուկ է նէ՝ ինչ չափով պիտ'որ չափուի։ Հետ անգամ նաեւ ուրիշ տեղերուն ստակներուն համեմատութիւնն ալ կը գրուի։

Ասոնց մէջ սովորաբար աս բառերը կը գտնուին.

1. Ճամբու ծախքով, որ կը նշանակէ թէ ան տեղէն՝ ուր որ ապրանքին սակարկութիւնը եղած է, մինչեւ ապրանքին որոշուած տեղը եղած ճամբու ծախքը առնողին վրայ է։ Թէ որ ասոր հակառակ առնողը ճամբու ծախք պիտ'որ չվճարէ նէ, Ազատ կամ Առանց տանողէքի կը գրուի, բայց յայտնի է որ աս գէպքիս մէջ ճամբու ծախքը ապրանքներուն գնոյն վրայ պիտ'որ զարնուած ըլլայ։

2. Ստակին տեսակը՝ որով որ վճարմունք պիտ'որ

ըլլայ, կը գրուի: «Ղուրուշի վրայ», «Դաշնագրութեան ստակով», եւ այլն:

3. (Արեք ամիս) ժամանակ, որով կ'իմացուի թէ առնուած ապրանքին արժէքին գումարը՝ առնուած օրէն սկսած երեք ամիս ետքը վճարելու է:

4. Իսկոյն, որ կը նշանակէ՝ որ առձեռն պատրաստ դրամով հասարակօրէն ապրանքը առնելէն ետքը պիտ'որ վճարուի:

5. Հարիւրին $1\frac{1}{2}$ շահաթող (որի-ն-դ-ոյ) շնորհելով, որ քսել է, որ ով որ երեք ամիս ետքը վճարել չուզեր, հապա իսկոյն ստակը կու տայ, իր վճարելիքէն 100 ղուրուշին $1\frac{1}{2}$ ղուրուշ վար կ'առնուի:

6. Թէ որ գներու ընթացքին վրայ «առանց պարտաւորութեան», խօսքը գրուած է նէ, կը նշանակէ, որ ծախօղը գնոց ընթացքին մէջ գրուած գնով ծախելու չպարտաւորիր, ինչու որ գները երբեմն կ'ելլեն ու երբեմն ալ կ'իջնան:

7. Ազատ նաւով կամ կառքով՝ խօսքը կը նշանակէ որ գրուած գներով առանց ուրիշ ծախքի մը պիտ'որ գնողին յանձնուի:

8. Անցողական՝ բառը կը նշանակէ որ ապրանքներուն մաքսը դեռ վճարուած չէ, ու դեռ ապրանքներու մթերանոցը կեցած են, ու գնողը մաքսը պիտ'որ վճարէ: Այս թէ որ ասոր հակառակ մաքսը վճարուած է նէ, պատարեալ՝ բառը կը գրուի:

Է. Թուղթ պարտականութեան: Ասիկա գրով ծանուցում մըն է, որով պարտական մը՝ իր մէկէն (պարտատէրէն) այսչափ ստրկի գումար առած ըլլալուն կը վկայէ, ու առանց երաշխաւորութեան կամ մասնաւոր երաշխաւորութեամբ մը ան ստակը սովորական գործածութեան նայելով հաստատուած տուրիքով ետ դարձնելու ինքը զինքը կը պարտաւորէ: Ասիկց կը հետեւի որ պարտականութեան թղթին մէջ թիշտ յառաջագոյն եղած դաշինք մը կ'ենթադրուի, ուստի եւ մէջը կը նշանակուին.

1. Փոխառուին անունն ու անոր բնակութեան տեղը :

2. Այնպէս փոխառուին անունն ու բնակութեան տեղը :

3. Արոշեալ փոխ տրուած գումարը ճիշդ իր թուովը, ստակին տեսակովը եւ այլն :

4. Այս դարձընելու խոստումը (որն որ արդէն բուն դաշանց էութենէն է) որոշեալ ժամանակովը, եւ կամ թէ որ փոխատուն կը հաճի՝ ժամանակը անորոշ թող տալով :

5. Տրուած ապահովութիւնը, զոր օրինակ են երաշխաւորութիւն, անշարժ ու շարժական գրաւներ :

6. Տոկոսիքը, որն որ իրաւամբ փոխ տրուած գրամագլխոյն համար կը պահանջուի :

7. Աղած դաշինքին ժամանակը :

8. Փոխառուին, երաշխաւորներուն ու վկաներուն եւ այլն ստորագրութիւնն ու կնիքը :

Օրէն-ի :

Այս ներքոյ գրեալս Սահակ Սիսակեան քաղաքացի ու վաճառական քաղաքիս Աերլայու, աս թղթովս կը ծանուցանեմ կը վկայեմ, որ այսօր Խոռխոռունեան Պ. Վրթանէսէն առձեռնպատրաստ գրամով, հարիւրին 4 տոկոսիքով 10,000 (տասը հազար) ղուրուշ փոխ ընդունեցայ :

Արդ կը խոստանամ որ չէ թէ միայն ամէն տարի աս ստակին հարիւրին չորս տոկոսիքը կատարեալ վճարեմ, հապա նաեւ ծանուցուելէն վեց ամիս ետքը գրամագլուխն ալ ետ դարձընեմ : Այս եւ աս գրամագլխոյն ու տոկոսիքին ապահովութեանը համար բոլոր իմ շարժական ու անշարժ ստացուածներս (եւ կամ մէկ մասնաւոր բան մը) գրաւական կը դնեմ, որն որ պարտատէրս բռնելու իշխանութիւն ունի, թէ որ վճարելու չըլլամ :

Ասոր վկայութիւն ու հաստատութիւն ըլլալու
համար աս գրաւով եղած պարտականութեան թղթիս
իմ ձեռքովս ստորագրութիւնս կը դնեմ, ու իմ
կնքովս կը կնքեմ:

Կոստանդնուպոլիս, 6 Յուլիսի 1848.

(Տ. Կ.)

Սահակ Սիսակեան:

Այսչափս առուտուրի գրուածներու վրայ բաւա-
կան սեպելով՝ աս գլուխն ալ կը գոցենք: Թէպէտեւ
կան քանի մը գրաւորական գիտնալու բաներ ալ, զոր
օրինակ դաշնադրութիւններ, բայց ասոնք շատ ըն-
դարձակ ըլլալով՝ հոստեղս չենք կրնար դնել. այսչափ
միայն զրուցելով կը շատանանք, որ ամէն դաշանց
մէջ վաճառականը պիտի նայի որ դաշնադրութեան
էական մաս մը դուրս չմնայ, ու ամէն հարկաւոր եղած
բաները մէջը նշանակուին:

ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ՀՆԱՐԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

135. ԼՈՒՏՈՒՐԻ գիտութեան անանկ մէկ մասին եկած հասած ենք, որ վաճառականի մը մանաւանդ ան պատճառաւ աւելի շահաւոր ու օգտակար է, վասն զի անոր աս վտանգաւոր ճամբուն մէջ առաջնորդ, կառավար ու զգուշութեան կանոն ըլլալու սկզբունքը կը սորվեցընէ: Լուտուրի մէջ ամենէն աւելի հարկաւոր բանը՝ մտածել ու դէպքերուն հետեւութիւնները քննելն ու դիտելն է. անոր համար ալ աւելի ընտրելի է հասարակ մարդ մը որ մտածելով կը գործէ, քան թէ չմտածող ու յանդուգն վաճառական մը, որ առանց խորհելու ու չափչափելու կը գործէ, ու բախտը միայն իրեն առաջնորդ առած է:

Որովհետեւ աս գլխոյս մէջ առուտուրի հաւանականութեանցը վրայ պիտ'որ խօսինք, պէտք է որ ամէն մէկ մասին վրայ զատ զատ իջնալէն յառաջ, մեկնենք թէ ի՞նչ է կարելին, ստոյգը, հաւանականն ու տարակուսականը: — Կարելին կամ հնարաւորը ան է, որն որ իր մէջը հակասութիւն մը չունի (կամ կրնայ ըլլալ), ինչպէս ըսեմ՝ կարելի է որ երկու շաբաթ ետքը շաքարին ու խահուէին գինը հիմակուան գնոյն կէսին չափ բարձրանայ: Ստոյգն ան է, որուն ճշմարտութիւնը մեզի յայտնի է: Իսկ հաւանականը՝ կարելի ըլլոյն ու ստոյգին մէջտեղն է: Կարելիութեան՝ ստուգութեան մօտ ըլլալուն որչափ աւելի պատճառ ունենաս, այնչափ աւելի բարձր է հաւանականութեան աստիճանը. ուստի գործքի մը աւելի պատահելուն քան թէ չպատահելուն պատճառ ունենալու ըլլաս նէ, նոյն գործքին պատահիլը աւելի հաւանական է: Իսկ թէ որ թէ մէկ կողմը եւ թէ մէկալ անոր հակառակ կողմը պատճառները հաւասար են, ան ատեն իրը՝ Տարակուսական կը սեպուի:

136. Առանց պատճառի փոփոխութիւն մը չկրնար բլլալ: Անոր համար երբ որ փոփոխութիւն մը կը տեսնենք, միշտ պիտ'որ ենթադրենք որ յառաջուց անոր պատճառ մը եղած պիտ'որ բլլայ: Աս պատճառները՝ զօրութիւններու պէս են, երբեմն իրենց սաստկութեան աստիճանին նայելով, երբեմն ալ իրենց բազմութեանը նայելով ազդեցութիւն կ'ընեն: Արդ թէ որ աս զօրութիւնները գիտես, անոնց սաստկութիւնը, շատութիւնը կը ճանչնաս, ու միանգամայն անոնցմէ ի հարկէ հետեւելու փոփոխութիւններն ալ որոշ կը տեսնես, յայտնի բան է որ անոնցմէ յառաջ դալու փոփոխութիւնները՝ ալ հաւանական չեն մնար. վասն զի զանոնք արդէն յառաջուց կրնաս իմանալ ու աս պարագաներէն կախում ունեցող վաճառականութեան գործքերուն ինչ վախճան ու ինչ ելք ունենալը կրնաս ստուգութեամբ որոշել: Բայց երբ որ կամ չես համոզուիր, որ առջեւի կեցած զօրութիւններէդ ան փոփոխութիւնները ի հարկէ յառաջ պիտ'որ դան, եւ կամ յայտնի չես տեսնար որ աս պատճառները կան, ան ատեն իրը հաւանականութեան մէջ կը մնայ, ու նոյն ժամանակն է որ դիտողութեան (սկզբունքներն ու օրէնքները գործքիդ առաջնորդ ու կանոն պիտ'որ առնուս:

Աս սկզբունքներուն վրայ պիտ'որ խօսինք աս դիտուս մէջ, որն որ իրին պահանջելուն նայելով վեց հատուած կը բաժնենք. Ա. Առուտուրի հաւանականութեանց վրայ ընդհանրապէս, Բ. Ապրանքներու առուտուրին հաւանականութեանցը վրայ, Գ. Գործատանց ապրանքներուն հաւանականութեանցը վրայ, Դ. Փոխանագրերու, Ե. Տէրութեան թղթերու հաւանականութեանցը վրայ, Զ. Բաժանորդութեան թղթերու իյնալուն ու բարձրանալուն հաւանականութեանցը վրայ. Է. Ապահովացուցմանց (ստիպար-դի-նէ-լո-ւ) հաւանականութեանցը վրայ:

137. ԱՌՈՒՏՈՒՐԻՆ վախճանը՝ վաստակը կամ շահն է. բայց աս վաստակը շատ պայմաններէ, ու պայմաններուն շատը մէկտեղ ըլլալէն կախում ունենալով, ու միանգամայն վաճառականի մը կարողութենէն դուրս ըլլող պատահարներու տակ ինկած ըլլալով, չկրնար կատարեալ ստուգութեամբ մը յառաջունէ որոշուիլ կամ դուշակուիլ. անոր համար ալ վաճառականներուն յոյսն ու ակնկալութիւնը միշտ հաւանականութեան հաշիւներուն ու շարունակ հաշիւներու տակ ինկած է:

Վաճառականը ապրանքներ կը գնէ ու կը մթերէ, ան յուսով որ իր վաստակովը դարձեալ ուրիշին ծախէ: Բայց իրօք ալ աս ապրանքները իր օգտին ու շահովն ալ կրնայ ծախել: Վնենք որ իր շահովն ալ ծախեց. բայց ծախածին արժէքը ամբողջ կրնայ առնուլ, որոշեալ ժամանակին եւ կամ առանց նորէն վրան ծախք ընելու կրնայ իր արկղին մէջ խոթել: Վրսէն վաճառք բերել տալու եւ կամ դուրս խրկելու ատեն, արդեօք փնտռ պիտ'որ կրէ, թէ շահ պիտ'որ ընէ: Իր գործատան յաջողութիւնը միօրինակ պիտ'որ տեսէ: Արդեօք ոսոխները՝ իրեն յաճախորդները (Դ-շտէրիները) պիտ'որ շորսան ու իրմէ պիտ'որ չգարծընեն, ու զինքն ալ աւելի աժան գնով ծախելու պիտի շատիպեն: Մթերանոցին մէջ ունեցած ապրանքներուն գները հաստատուն պիտի մնան, չէ նէ պիտ'որ իյնան կամ բարձրանան: Ասոնք անանկ խրնդիրներ են, որ մարդ չկրնար ստուգութեամբ ու պահովութեամբ անոնց պատասխանը տալ. խոհեմ, վարժ ու փորձ վաճառականը ամէն մէկ պատահած դէպքէն հետեւելիքներուն հաւանականութեան աստիճանը հաշուելով, ասոնք կրնայ ըստ մասին գուշակել:

138. Առուտուրէն կամ գործատան գործքերէն յուսացուած վաստակը կամ թէ ըսենք առուտորին յաջողութիւնը, իրին բնութեան նայելով՝ հասարակօրէն աս ետեւի եկած պայմաններէն կախում ունի:

Ա. Պէտք է որ ապրանքները գնող ըլլայ:

Բ. Ապրանքը բոլոր ծախքովը որչափի ելած է նէ, անկից աւելի սուղ պիտի ծախուի:

Գ. Օճախուիլը շարունակ ու անընդհատ պիտ'որ ըլլայ:

Դ. Օճախուած ապրանքին արժէքը կատարեալ ամբողջ ու առանց ուրիշ ծախք մը ընելու ան ատենին պիտ'որ առնուի, որուն նայելով ապրանքին գինը սրոշուած է:

139. Որպէս զի վաճառականը կարող ըլլայ հաւանականաբար յուսալ որ իր ապրանքներուն գնող կը գտնէ, պէտք է որ Ա. Անանկ ապրանքներ ծարէ կամ մթերէ, որոնց ստուգիւ կարօտութիւն կայ: Բ. Աղէկ մտածելու է որ վաճառատեղւոյն մէջ գտնուած ապրանքներուն մթերքը, այս ինքն է չափը կամ քանակութիւնը, գնողներուն կարողութեանն ու կարօտութեանը (այս ինքն հարկաւորութեանը) հետ ինչ համեմատութիւն ունի: Ինչու որ ապրանքի մը կարօտութիւն կամ հարկաւորութիւն ըսելով, միայն ան ապրանքին պակսութիւնը չիմացուիր, հապա նաեւ ան ապրանքը ձեռք բերելու միջոցին (այս ինքն ստակին) շատութիւնը կամ քիչութիւնն մէկտեղ կ'իմացուի: Գ. Պէտք է որ ճշմարտութեամբ համոզուած ըլլայ, թէ իրեն ապրանքներուն աղէկութեամբն ու ծախելու համար դրած պայմաններովը ուրիշ ծախողներէն աւելի առաւելութիւն մը կ'ունենայ եւ կամ գոնէ կըրնայ անոնց ընթացակից (+ոչ-ոչէր) ըլլալ: Դ. Պէտք է որ բոլոր առուտորի զբաղող մարդիկներուն ծանուցանէ որ ինքը ծախելու աս տեսակ ապրանք պատրաստ ունի: Ան ապրանքին կարօտութիւնը որչափ աւելի որ անցողական (չուտով անցնելու) բան մը ըլլայ, պէտք

է որ ծանուցումը այնչափ աւելի շուտով ընէ: Աստե՛սակ շուտով անցնելու կարօտութիւնները աւելի երեւակայական կամ թէ ըսենք՝ հաճոյքէ յառաջ եկած բաներու կարօտութիւններն են, ինչպէս զարդարանքի ու նորաձեւութեան ապրանքներուն կարօտութիւնը, որոնց մէջ շատ անգամ քաջութիւնը՝ միայն ապրանքը որչափ կարելի է՝ շուտ ծախելէն, ուստի եւ որչափ կարելի է՝ ունեցածը շուտ հրատարակելէն կախում ունի:

140. Ապրանքին ամէն ծախքովը արժածէն աւելի սուղ ծախուիլը՝ ետեւէն եկած պարագաներէն կախում ունի: Ա. Անապրանքին կարօտութեան աստիճանէն, այս ինքն ապրանքին շատ փնտռուելէն: Բ. Ան ապրանքէն դոնուած միջերգին՝ կարօտութեան հետ ունեցած համեմատութենէն. այս ինքն թէ որ ան ապրանքէն քիչ կայ ու կարօտութիւնը շատ է, պէտք է որ ապրանքը սուղ ծախուի, իսկ թէ որ քիչ կայ, բայց փնտռող կամ ուզող ալ չկայ, ան ատեն աժան կը ծախուի: Գ. Ապրանքը գնողներուն կամ թէ ըսենք գնող հասարակութեան կարողութեան կամ ստացուածքին շատութենէն քիչութենէն: Դ. Ապրանքին գնէն: Ե. Սպասուած կամ դրսէն դալու ապրանքին շատութենէն կամ քիչութենէն, ուստի եւ ապրանքին գնոյն բարձրանալուն կամ իջնալուն վրայ եղած կարծիքէն: Զ. Գնողներուն՝ ծախողին տեղեակ, պատուաւոր ու հաւատարիմ մարդ ըլլալուն վրայ ունեցած վստահութենէն կամ համարումէն, եւ մանաւանդ ան ապրանքներու առուտուրին մէջ, որոնց աղնութիւնը մէկէն առջի տեսնելուն չկրնար իմացուիլ:

141. Ապրանքին գինը ամբողջ ու ժամանակին ձեռք բերելը՝ քիչ, բայց աղէկ մտածելու պարագաներէ կախում ունի: Ա. Առուտուրին ըստ պատշաճի լմննալուն վաւերութենէն, որն որ թէ ծախողին եւ թէ գնողին՝ ապրանքին չափին կամ քանակութեանը, որպիսութեանը, արժէքին, յանձնուելու կերպին, ու

արժէքը վճարելու ժամանակին վրայ միաբանեցնեն
կախուած է. անիկայ որչափ աւելի որ որոշ կերպով
մը կարգի գրուած է, ետքէն այնչափ քիչ դժուա-
րութիւններ կրնան ելլել, ու վճարմունքն ալ այնչափ
աւելի ապահով կ'ըլլայ: Թէ որ գործքը աս կերպով
ժամանակին գոցուելէն լմննալէն ետքը, որ ալ անոր
ստուգութեանը կամ վաւերութեանը վրայ տարակոյս
չկրնար ըլլալ, գնողը՝ դարձուածներ ընէ ու վճարելը
երկրնցրնել ուղէ, հակըցիր որ անիկայ համարման
արժանի մարդ չէ, ու քեզի փնասակար պարտապան-
ներէդ մէկն է: Բ. Պնողին համարման ընդունակու-
թենէն, այս ինքն թէ հաւանականաբար համոզուած
պիտ'որ ըլլաս, որ կընայ վճարել ու կ'ողբէ վճարել:

Թէ արդեօք գնող մը իր առած ապրանքին ար-
ժէքը կընայ վճարել, հաւանականաբար կրնայ իմա-
ցուիլ իրեն իրական ունեցած ստացուածքէն, այս
ինքն կարողութենէն, հարստութենէն ու հաստատուն
վաճառական ըլլալէն: Ասոնք ալ իմանալու համար
պէտք է նայիլ. Ա. Իրեն վաճառականութեան սկսած
ատեն ունեցած ստացուածքին, ինչու որ իր առու-
տուրին սկիզբը ստակ ունեցողը՝ հասարակօրէն կը յու-
սացուի, որ անիկայ խել մը ատեն պահպանած ու
աւելցուցած ալ ըլլայ: Բ. Պէտք է ան խիզբան ու-
նեցածին վրայ աւելցած ստակներուն ալ նայիլ: Աս
ըսելով կ'իմանանք միայն ժառանգութեամբ, կար-
գուելով եւ ուրիշ ասոնց նման կերպերով ձեռք ձգած
ստացուածքները, որոնք տարակուսի տակ չեն իյնար,
ու ստոյգ են: Աս երկու կերպովս է, որ հասարակ
մարդ մ'ալ վաճառականի մը հարստութեանն ու հա-
մարման ընդունակութեանը վրայ դատաստան կ'ընէ:
Գ. Սիմացուի նաեւ իրեն առուտուրին կամ գործքին
մեծութենէն: Ով որ շատ գործք ունի կամ շատ ա-
ռուտուր կ'ընէ, մարդիկ անանկ կը համարին որ շատ
ալ պէտք է որ վաստակի: Աս կարծիքը թէպէտ
շատ անգամ ստոյգ ալ սեպուի, բայց հիմակուան

ատենս աս դատաստանը ընելու ատեն՝ զգուշաւորութիւնն ալ ձեռքէ թող տալու չէ։ Կնչու որ կան շատ վաճառականներ, որոնք առանց տակէն ելլելու կամ վաստրկելու՝ շատ գործք կը գործեն, ան մտքով որ կամ մեծ առուտուր ցուցնելով համարում կը ստանան, ու մէյ մը համարում ստանալէն ետքը քիչ ատենի մէջ կրնան հարստանալ, եւ կամ ան համարումը ձեռք չեն կրնար ձգել նէ, առանց փնասի կրնան տակէն ելլել։ Այս ուրեմն աւելի պէտք ենք ըսել, որ մէկու մը հարստութիւնը կրնանք գործքին շատութենէն իմանալ, երբ որ աս գործքը հաստատուն ու վաստակ բերող գործք է, ու գործքին մեծութիւնը՝ իր գոյքին կամ գրամագլխոյն հետ ուղիղ համեմատութեան մէջ է, այս ինքն առուտուրը որչափ մեծ է նէ, այնչափ ալ մեծ գոյք կամ գրամագլուխ ունի։ Դ. Ա՛յս վաճառականին փոյթէն, զգուշաւորութենէն (որն որ ուրիշին համարում տալէն, ու նաեւ ապրանքներ գնելէն կրնայ իմացուիլ), կարգաւորեալ կերպով գործելէն, հմտութենէն, արդարասիրութենէն, հաւատարմութենէն, խնայողութենէն ու աղէկ տնտեսութենէն։ Գ՝ գործքին անհոգ, գնելու ու ծախելու անտարբեր, վաստրկելու փոյթ չունեցող, գործքերը խառնաշփոթ վիճակի մէջ եղող, ու աղէկ կարգաւորեալ տնտեսութիւն չունեցող մարդու համարում տալու շատ մեծ զգուշութիւն պէտք է ընել, թէպէտեւ շատ ստակ ունենայ ու մեծ առուտուր բացած ըլլայ։ Ե. Ուրիշներուն անոր վրայ ունեցած համարումէն։ Ա՛յսն զի ով որ ուրիշներէն համարում կ'ընդունի, ու միանգամայն գիւրաւ ու շատ ալ կ'ընդունի, անոր վրայ աւելի կրնայ վստահուիլ։ Զ. Տուած համարմանդ տեսողութենէն։ Արչափ քիչ ժամանակուան համար համարում կու տաս, այնչափ հաւանական է որ ստակդ կ'առնուս, վասն զի անանկ ենթադրելով, որ ան մարդը հաստատուն է, յայտնի բան է որ նախ ան պարտքերը վճարելու պիտ'որ նայի,

որոնք ժամանակաւ աւելի մտաւոր են: Ե. Չկարգուած վաճառականներուն վրայ այսչափ հաւանականութիւն մ'ալ կրնայ դրուիլ, որ կարգուելով գուցէ կրնան իրենց վիճակը աղէկցընել:

Պնտղի մը առած ապրանքին արժէքը վճարել «-էլը» հաւանականաբար իմանալու համար, ան մարգուն բարուցը ու բնութեանը միտ դնելու է: Ե. Մէկը՝ որչափ որ իր պատուոյն աւելի նախանձախնդիր է, ու իր անուանն ու համբաւին վրայ հոգ ունի, այնչափ աւելի ալ իր խօսքը բռնելու կը նայի: Բ. Իրաւունքի ու անիրաւութեան վրայ որչափ աւելի բարձր գաղափար ունեցող մարդ է նէ, ու խարդախութենէ, նենգութենէ, եւ այլն որչափ աւելի որ կը զղուի, այնչափ ալ անիրաւութիւն ընել չուղեր: Գ. Ապրանքը գնողին տեղը որչափ որ դաշանց ու անոնց կատարմանը վրայ եղած օրէնքները, սովորութիւններն ու կարծիքները խիստ են, այնչափ աւելի հաւանական է, որ գնողը կ'ուզէ վճարել: Ե. Նոր համար ալ ասանկ քաղաքներու վաճառականները աւելի մեծ համարում ունին. ինչու որ երկու երեսով ու անդգամ մարդ հոն դիւրաւ մուտ չկրնար գտնել, ու տեղւոյն մարդիկն ալ ասանկներու երես չեն տար ու անոնց հետ գործ չեն տեսներ: Դ. Վարձեալ թէ որ շատ անգամ ան մարդուն հետ գործ ունեցեր ես, ու զինքը արդար ու հաւատարիմ մարդ գտեր ես, այնչափ հաւանականաբար կրնաս անոր վրայ վստահ ըլլալ: Ե. Վաեւ որչափ որ մէկը շահասէր չէ, աւելի կրնաս վստահ ըլլալ, որ քու ստակովդ հարստանալու ալ աչք չունենար: Զ. Մէկը թէ որ մեծ ստացուածոց տէր է, կամ դիւրաւ կը յառաջանայ կը հարստնայ, հաւանականաբար կը յուսացուի, որ ուրիշին անիրաւութիւն չընէ:

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒ ԱՌՈՒՏՈՒՐԻՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՀԱՒԱՆԱԿԱ-
ՆՈՒԹԵԱՆՑ ԿԱՄ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ
ՎՐԱՅ

142. Աս հասուածիս մէջ քննելու բաներնիս՝ ապրանքներու գներուն բարձրանալն ու իյնալն է։ Պիտի ճշդիւ քննենք ու իմանանք թէ ասոնք ուստի՞ կը պատահին, ու կանոններ պիտ'որ տանք, որոնցմով վաճառականը առանձին ծանօթ բաներէն՝ հաւանա- կանաբար ետեւէն գալու գնոյն աճումն ու նուազումը կրնայ յառաջուց իմանալ։

143. Թէ որ վաճառական մը աս կամ ան տեսակ ապրանքէն սովորական հարկաւորութենէն կամ կարօտութենէն աւելի կ'առնու կը մ'թերէ, ան յուսով որ գները կը բարձրանան, ու ինքն ալ ան ատենը աւելի սուղ ծախելով կը վաստըկի, ան վաճառականը աս կամ ան ապրանքի Ղիտողութիւն կ'ընէ կոր կ'ըսուի։ Աս ըսածներնէս կը հետեւի, որ ասանկ Ղիտողութեան մը ձեռք զարնող վաճառականը, շէ թէ միայն ինչպէս հասարակ առուտուրի մէջ կ'ըլլայ, երկրորդ ձեռքէ ծախողներուն շահը, հապա նաեւ ան շահն ալ ձեռք բերել կ'ուզէ, որն որ աս կամ ան ապրանքին գներուն բարձրանալէն կը յուսայ, որուն համար ալ սպասել կ'ուզէ։

144. Ապրանքներուն գներուն բարձրանալն ու իյնալը երկու տեսակ է, մէյ մը Ընդհանուր, մէյ մ'ալ Մասնաւոր, այս ինքն երբ որ աս գներուն փոփոխութիւնը կամ առհասարակ բոլոր ապրանքներուն եւ կամ առանձինն մէկ կամ քանի մը տեսակ ապրանքներուն գներուն վրայ կ'ըլլայ։ Աս երկու տեսակ փոփոխութիւններն ալ այլեւայլ պատճառներէ յառաջ եկած գործքեր են։

Ա՛վաճառականը ապրանքներուն գներուն բարձրանալուն ու իյնալուն վրայ թէ ընդհանրապէս եւ թէ առանձինն քանի մը կամ մէկ տեսակ ապրանքի

վրայ մասնաւորապէս կրնայ դիտողութիւն ընել: Բա-
լոր ապրանքներուն գներուն առհասարակ բարձրա-
նալը կամ իյնալը շատ քիչ կը պատահի, ու հասա-
րակօրէն պէտք է որ արտաքոյ կարգի դէպք մը պա-
տահի, որ ասոր պատճառ ըլլայ. ինչպէս են սովորա-
բար տէրութեանց մէջ պատահած արտաքոյ կարգի
դիպուածներն ու երեւելի փոփոխութիւնները, զոր
օրինակ ընդհանուր բերքերու չյաջողիլը կամ աղէկ
չաճիլը. թշնամւոյն՝ տէրութեան վրայ յարձակիլը,
ուր որ թղթէ ստակ միայն կը պտըտի, անոնց արժէ-
քին իյնալը. թէ իրական հարկաւոր եւ թէ երեւա-
կայութեամբ հարկաւոր սեպուած ապրանքներ ներս
խոթելու համար դրուած մաքսին սաստիկ բարձրա-
նալը. որոնք անանկ դիպուածներ ու փոփոխու-
թիւններ են, որ ապրանքներուն գնոյն ընդհանրա-
պէս բարձրանալուն ու իյնալուն պատճառ կ'ըլլան:
Բայց մենք ասոնց վրայ խօսելու բան մը չունինք,
հապա ապրանքներուն առանձին տեսակներուն գնե-
րուն բարձրանալուն ու իյնալուն վրայ պէտք է որ խօ-
սինք. ինչու որ ասոնք են, որ դիտողութեան ձեռք
զարնող վաճառականներուն հարկաւոր կ'ըլլան:

Սակեւ չենք ուզեր անանկ գործքերու վրայ ալ
խօսիլ, որոնց թէպէտեւ առանց խղճի շատերը ձեռք
կը զարնեն, զոր օրինակ են մենավաճառները, որոնք
իրենց քաղաքացեացը կարօտութիւնը գիտնալով,
բոլոր ապրանքը կը գնեն ու կը բռնեն, որպէս զի ետ-
քէն սուղ սուղ կարօտելոց ծախեն. բայց յայտնի է
որ աս չար ու անվայել գործքը նոյն իսկ մարդկային
ազնուական բնութեան գործ չըլլալով ու անխիղճ
սրտէ մը յառաջ դալուն, Առուտուր, Վաճառականի
գործ ալ ըսուելու արժանի չէ եղած, հապա Մենա-
վաճառութիւն ու ասոր ետեւէն ինկողները Մենավա-
ճառք ըսուեր են: Տէրութիւններ կան որոնց մէջ աս
ոճիրն ու յանցանքը մինչեւ մահուան պատժով
կը պատժուի. բայց ասանկ ամօթալից գործքի մը

վրայ պատիժ սահմանուած ըլլայ չըլլայ, խելքը գլուխը
 ու պատուաւոր վաճառականը, որ իր պատիւը կը
 յարգէ, ու իր մտացը լուսաւորութեամբը՝ իր վախ-
 ճանն ու իր քաղաքակցացը երջանկութեանն ու
 աղէկութեանը վրայ ունեցած ազդեցութիւնը գիտէ
 ու սորված է, պէտք չէ որ ասանկ մենավաճառու-
 թեան գործքերու մէջ մտնէ. հապա անոր հակառակը
 իր առուտուրի ու վաճառականութեան գործքերուն
 սահմանին մէջ մնալու աշխատի, որ չըլլայ թէ ծեր
 ու կորացեալ հօր աշուրներէն իր որդւոցը կարօտու-
 թեան վրայ արցունք թափել տայ, ու յոգնած աշխա-
 տաւորի եւ կամ ալեւոր ծերուն ումպ մը գինւոյն,
 որն որ լստուած զովանալու ու զօրանալու համար
 մարդուս պարգեւած է, սաստիկ շատ սուղնալուն
 պատճառ ըլլայ:

145. Թէ որ ապրանքներուն գնոյն բարձրանալուն
 ու իյնալուն բուն պատճառները փնտռելու ըլլանք,
 կը գտնենք որ ասոնք տեսակ տեսակ են ու այլեւայլ
 աղբիւրներէ կը բղխին: Արդէն վերը ապրանքներուն
 գները որոշելու վրայ խօսած ատեննիս (Համար 26, 27)
 ըսինք ու ցուցուցինք, թէ մէկ ապրանքի մը գինը՝ ա-
 նոր վրայ եղած աշխատութենէն, շինողին վարպետու-
 թենէն ու ան ապրանքը պատրաստելու ու յառաջ
 բերելու համար եղած ուրիշ ծախքերուն գումարէն
 կ'առնուի. բայց հարկաւորութեան կամ ներկայ կա-
 րօտութեան սաստկութեան աստիճանը աս գինը
 աւելի եւս ի մերձուստ կ'որոշէ: Ասիս ստակը իբրեւ
 առուտուրի ընդհանուր միջնորդ կամ միջոց աս գնե-
 րուն բարձրանալուն ու իյնալուն պատճառ կ'ըլլայ:
 Ստակը՝ մետաղի արժէքը չմտածելով ու իբրեւ առ-
 ուտուրի ընդհանուր միջնորդ առնելով, ինչ եւ
 իցէ կերպով տէրութեան կամ երկրի մը մէջ շատնա-
 լու ըլլայ, ինչպէս կրնայ պատահիլ երբ որ հանքերը
 շատ ոսկի ու արծաթ կու տան ու շատ ստակ կը կո-
 խուի, երբ որ օտար երկիրները եւ կամ նոյն իսկ

Թագաւորութիւնը իր հպատակներուն ունեցած պարտքերը կը վճարէ, երբ որ երկրի մը դրամներուն գինը կը բարձրանայ, եւ կամ երբ որ թղթէ ստակը կը շատնայ, կամ երբ որ դրսի երկիրներուն շատ ապրանք կը ծախուի ու անոնց տեղ ստակ կ'առնուի. աս ամէն ու ասոնց նման գէպքերով՝ ստակը շատնալու ըլլայ, ան ատեն ապրանքները (նոյն իսկ երկրի բերքերն ալ) կը սուղնան, միայն թէ ուրիշ կողմանէ ապրանքն ալ չշատնայ կամ կարօտութիւնը չնուազի։ Ասով աղէկ կը մեկնուի, թէ ինչո՞ւ համար Ամերիկան դանուեցաւ նէ, ամէն բան մեկէն սղցաւ, եւ ինչո՞ւ երբեմն ոսկին ու արծաթը ուրիշ ապրանքներու ու աշխատութեան նկատմամբ աւելի քիչ արժէք կ'ունենան։ Տեղ մը դանուած ստակին չէ թէ մինակ չափը կամ քանիօնութիւնը, այս ինքն շատութիւնը կամ քիչութիւնը, հապա աւելի անոր շրջանին շուտութիւնն է, որ անոր առուտուրի մէջ ունեցած արժէքին վրայ ազդեցութիւն կ'ընէ։ Առուտուրի ընդհանուր միջնորդը այս ինքն ստակը ամէն մէկ անգամ շրջանի մէջ մտնելուն՝ իր արժէքին բոլոր գումարովը ազդեցութիւն կ'ընէ, զոր օրինակ 1000 զուրուշը 50 անգամ շրջան ընելով այնչափ ազդեցութիւն կ'ընէ, որչափ ազդեցութիւն որ կ'ընէ 50,000 զուրուշը թէ որ նոյնչափ ժամանակի մէջ անգամ մը շրջան ընելու ըլլայ։ (Բաղդատէ 69 համարին ու անոր ծանօթութեան մէջ ըսածներնուս հետ։) Ա՞ր ըսածներնէս կըրնայ հետեւիլ որ չէ թէ միայն ստակին ընդհանրապէս մէկ երկրին մէջ շատնալը, հապա նաեւ առանձին մեծերուն քով շատնալը կամ նուազիլն ալ գներուն փոփոխութեան պատճառ կ'ըլլայ, բայց մանաւանդ երբ որ կառավարութեան ու վաճառականներուն քով շատնալու ըլլայ նէ, ինչո՞ւ որ ան ատենը կառավարութեան պարտքերը վճարուելով, ստակը շրջանի մէջ կը մտնէ, այլեւայլ շէնքեր կը շինուին, ու գործքերը կը շատնան, որուն բոլորովին հակառակը

կ'ըլլայ, թէ որ կառավարութեան քով ստակը քիչ-նայ ու պարտք առնելու պարտաւորի:

Արդ երբ որ ասանկով ստակը արագ շրջանի մէջ տեսնուի, այնչափ ալ ստակը կը շատնայ, գինը վար կ'իյնայ, ուստի եւ ապրանքին գինը կը բարձրանայ: Ասկից կրնաս ինք իրենդ իմանալ, թէ ինչէն է որ ապրանք ունեցողները, որոնք իրենց ապրանքին գիմացը առձեռն պատրաստ դրամ առնելով առուտուր կ'ընեն, շատ մեծ շահ կ'ունենան: Ասան գի ասով ձեռքերնին ստակ անցնելով ու շուտով շրջանի մէջ խոթելով բնական է որ շատ ալ վաստակին:

146. Աւր որ հասարակ դործածուած ստակը ծանր ստակի տեսակ է, զոր օրինակ ոսկի կամ արծաթ, ան տեղուանքը ստակին շատնալը կամ նուազիլը սովորաբար ապրանքներուն գնոյն բարձրանալուն կամ նուազելուն վրայ անանկ շուտով ազդեցութիւն չկըրնար ընել, որ անկից՝ քիչ ատենի համար եղած ապրանքներու գիտողութիւններուն շաջողելուն կարենայ պատճառ ըլլալ, ինչու որ ստակին հատնիլը ինչպէս նաեւ բոլոր տէրութեան կամ գաւառի մը մէջէն դուրս ելլելը անանկ մէկէն ի մէկ չկրնար ըլլալ: Այց ուր տեղ որ թղթէ ստակը սովորական կամ ընթացիկ ստակն է, ու տէրութիւնը ան թղթէ ստակը ետ քաշելու (օրէնքէն վերցնելու) միտք ունի, ու անոր համեմատ ալ ճամբայ կը բռնէ, անատեն ան դործածական ստակին պակսութիւնը ապրանքներու գնոյն վրայ շուտով ու մէկէն ազդեցութիւն կ'ընէ:

147. Տէրութեան մը մէջ՝ առուտուրի ձեռքով շրջան ընող ստակին գումարը, որոշեալ ժամանակի մէջ բրած շրջանին շուտութեամբ բազմապատկելու ըլլանք, ելած արդիւնքը (կամ արտագրեալը) այնչափ ատենի մէջ բոլոր վաճառականներէն վճարուած ստակներուն գումարին հաւասար է: Աւ թէ որ աս վճարմունքները ընդհանրապէս առնելով՝ գնուած ապրանքներուն համար եղած են նէ, ան ատենը յառաջ

կու գայ, որ աս ժամանակին մէջ բոլոր զնուած ու
ծախուած ապրանքներուն գներուն գումարը աս զուր-
ցուած գումարին հաւասար պիտ'որ ըլլայ: Ասկից կը
հետեւի, որ եթէ առուտուրի մէջ շրջան ընող ստակին
գումարը շուտով շարժելու ըլլայ, ան ատեն նշան է
որ առուտուրի մէջ պարտող ստակը շատ չէ, հապա
շատութեան տեղը ըրած շրջանին շուտութիւնը հարկ
է որ լեցրնէ:

148. Տէրութեան մը առուտուրին կշիռն ալ (այս
ինքն տէրութենէ մը բոլոր գուրս ելած ու ներս մտած
ապրանքներուն համեմատութիւնն ալ) շրջան ընող
ստակին վրայ իրօք ազդեցութիւն կ'ընէ, ինչու որ երբ
որ տէրութենէ գուրս ելած ապրանքները՝ ներս մտա-
ծէն աւելի են, ան ատեն ըսել է, որ առուտուրը
աղէկ դացեր է ու ստակը տէրութեան մէջ աւելնալով,
շատ ստակ շրջանի մէջ մտեր է, որուն հակառակը
կ'ըլլայ, թէ որ կշիռը տէրութեան օգտակար ու շա-
հաւոր չըլլայ: Աայց ինչպէս յայտնի է, աս կշռոյն
ազդեցութիւնները շատ կամաց են, ու քիչ ատենի
նկատմամբ եղած դիտողութեանց վրայ շուտով չեն
կրնար ազդել:

149. Վներուն բարձրանալուն ու իյնալուն եր-
կրորդ պատճառ ապրանքներն են, որոնցմէ գտնուած
մթերքին առատութիւնը կամ նուազութիւնը՝ փրն-
արուելուն համեմատութեամբ գներուն վրայ շատ
մեծ ազդուութիւն ունի: Աստ ինքեան խօսելով,
թէպէտ առատութիւնը կամ նուազութիւնը առան-
ձինն ալ կրնան մտածուիլ, ինչպէս երբ որ այնչափ
ցորեն գտնուելու չըլլայ, որ մարդիկներուն ուտելուն
բաւական ըլլայ, ու նոյն ատենը գտնուին մարդիկ որ
սովու նեղութեան մէջ ինկած ըլլան կամ մեռնին,
ասիկա բացարձակ նուազութիւն է, եւ կամ նոյնպէս
ասոր հակառակը բացարձակ առատութիւն է, երբ որ
այնչափ շատ ցորեն ըլլայ որ մարդիկ սպառելու բաւա-
կան չըլլան. բայց հասարակօրէն թէ առատութիւնը

եւ թէ նուազութիւնը ասանկ բացարձակ չմտածուիր, հապա յարարերութեամբ, այս ինքն թէ առատութիւնը եւ թէ նուազութիւնը ան ապրանքին փրկարձուելու աստիճանէն կամ թէ ըսենք՝ ներկայ ժամանակ եղած կարօտութենէն կ'առնուի, վասն զի ազէկ ու կարգաւորեալ տէրութեան մը մէջ բացարձակ կարօտութիւն մտածելու բան չէ, միշտ շատ մ'թերք պատրաստ կ'ըլլայ, ու անկից պակասածը գրսէն բերել կը տրուի: Արնայ ալ ըլլալ, որ դանուած մ'թերքը կարօտութիւնը լեցընելու բաւական ըլլայ, բայց սակայն ստակը քիչ ըլլալով, եւ կամ թէ գիները բարձր ըլլալով՝ քիչ փնտռուի, ու համեմատութեամբ առատութիւն ըլլայ: Արնայ ըլլալ նաեւ, որ մ'թերքը կարօտութենէն շատ աւելի մեծ ըլլայ, բայց ամէն մարդ գնել ուզելով, բոլորովին նուազութեան պէս ըլլայ:

Աս ըսածներնէս կը հետեւի, որ Ա. նուազութիւն կ'ըլլայ, երբ որ կարօտութիւնը մ'թերքէն աւելի է. Բ. նուազութիւն կ'ըլլայ, երբ որ (չէ թէ կարօտութիւնը, հապա) փնտռուիլը մ'թերքէն աւելի կ'ըլլայ. Գ. Առատութիւն, թէ որ մ'թերքը կարօտութենէն աւելի է. նոյնպէս Դ. Առատութիւն, թէ որ (չէ թէ կարօտութիւնը դանուած մ'թերքէն քիչ, հապա նաեւ) փնտռուիլն ալ մ'թերքին համեմատութեամբ քիչ կ'ըլլայ:

150. Ապրանքի մը արտաքոյ կարգի փնտռուիլը պլլեալը պատճառներէ կրնայ յառաջ գալ: Ախ կրնայ պատահիլ երբ որ սովորաբար հարկ եղածին շափ պատրաստ ապրանք գանուի, բայց կարօտութիւնը շատնալով, շատ ալ փնտռուի: Ինչպէս որ յառաջ առուատուրի ընդհանուր միջնորդին այս ինքն ստակին վրայ ըսինք, ասանկ ալ աս պէտք եղածին շափ ապրանք չգանուիլը՝ երկու կերպ կրնայ ըլլալ. մէյ մը Ընդհանուր, այս ինքն ամէն տեղ, մէյ մ'ալ Մասնաւոր, այս ինքն մինակ մէկ երկրի կամ տէրու-

Թեան մէջ : Արբ որ աս ապրանքին նուազութիւնը
ընդհանուր է, կրնայ երկայն ալ տեւել, բայց թէ որ
մասնաւոր ու առանձին տեղ մըն է, ան ատեն շատ
շտեւեր, ինչու որ ամէնքը գիտնալով որ աս պահած
ապրանքէն շուտով նոյն տեղը հասցընողները աւելի
շահ ու վաստակ կ'ընեն, շատ գիտողութիւն ընողներ
կը գտնուին, ու ան ապրանքը կը բերեն ու կարօտու-
թեան օգնութեան կը հասնին :

Արդ թէ որ ապրանք մը շատ կը փնտռուի, ու
փնտռուիլը սաստկանալու վրայ է, ան ատեն պէտք է
նայիլ, որ աս շատ փնտռուելուն պատճառ եղած
կարօտութիւնը տեւական, մնայուն ու իրական բան
մըն է, չէ նէ անցաւոր ու պատահական : Աւճառա-
կանը գիտողութեամբ ու գները բարձրանալուն վրայ
յոյսը դնելով՝ ապրանքներու մեծամեծ մթերքներ
գնելէն ու պատրաստելէն յառաջ՝ պէտք է որ աս
բանս աղէկ կշռէ ու մտածէ : Շատ անգամ ապրանքի
մը շատ փնտռուիլը՝ գրսի երկիրներէն եղած շատ
յանձնարարութիւններէն ու որոշմունքներէն, նաեւ
նոյն ապրանքէն բանակի մը եւ ուրիշ ասանկ բազմու-
թեան խրկուելէն ալ կրնայ պատճառիլ : Թէ որ աս
պատահական ու անցողական կարօտութիւնը բաւա-
կան լեցուած է, ու սովորական հարկաւորութեան
համար ալ պատրաստ գտնուածները բաւական են,
ան ատեն արտորալն ու ապրանք գնել ջանալը մէկ գի-
թող տալու է : Ան վաճառականը որ ասանկ անցար-
մար ատեն ապրանքներու մթերքներ կը ժողովէ, իր
փնտսին գիտողութիւն ըրած կ'ըլլայ, ու ան մեծ բեռը՝
որն որ իր անխելքութեամբը առաւ, չկրնար վրայէն
նետել :

151. Արբ որ առանց հարկաւորութիւնը կամ
կարօտութիւնը աւելնալու, մէկ տեսակ ապրանքէ
շատ կ'ըլլայ կամ կը շինուի, ան ատեն բնական բան
է, որ մթերքը կամ թէ ըսենք ան պատրաստուած
ապրանքը փնտռուածէն աւելի ըլլալով, գինն ալ

կ'իյնայ: Ապրանքի մը ասանկ հարկաւորութենէն աւելի ելլելը կամ շինուիլը կրնայ շատ պատճառներէ յառաջ դալ: Արնայ բլլալ որ ան ապրանքին բուն յառաջ եկած կամ շինուած տեղը շատ ելլէ ու շինուի, բայց կրնայ միանգամայն բլլալ որ նոր կերպ ու ճամբայ մը գտնուած բլլայ, որով ան տեսակ ապրանքը թէ անանկ աղէկ պատրաստուի, եւ թէ հաւասար գնով եւ կամ աւելի աժան ելլէ: Աս երկու գէպքերս ալ ապրանքներու տեսակներուն վրայ մի եւ նոյն զօրութիւնն ունին, ինչու որ թէ որ քննելու բլլանք, կը տեսնենք որ պատրաստ գտնուած ապրանքին՝ մնատուելուն հետ համեմատութիւնը երկուքին մէջն ալ նոյն արդիւնքը կամ հետեւութիւնը յառաջ կը բերէ:

Ապրանքի մը՝ թէ ելած տեղը աւելի շատ ելլելէն կամ շինուելէն, եւ թէ ուրիշ տեղերէն ալ շատ բերուելէն աւելնալը կրնայ թէ անցողական եւ թէ տեւական բան մը բլլալ: Թէ որ շատ գործաւորներ անոր համար միայն աս տեսակ ապրանքը պատրաստելու կ'աշխատին ու կը գործեն, որով հետեւ նոյն ատենը ուրիշ կողմանէ ուտելու ստակ մը չեն կրնար գտնել: Գարձեալ թէ որ ուրիշ տեղերէն ուր որ աս ապրանքները կ'ելլեն, անոր համար միայն, նոյն իսկ փաստով ալ բերելու կը նային, որով հետեւ ան ժամանակը ան տեղուանքը առատութիւն կայ, բայց առնող չկայ, ու միանգամայն ստակի կամ անոր գիմացը առնելու ապրանքի մը կարօտութիւն կայ, յայտնի բան է, որ աս գէպքերու մէջ աժնութիւնն ու առատութիւնը անցողական բան մըն է:

152. Կան ապրանքներ, որոնց գներուն բարձրանալը անով կը չափաւորուի, որով հետեւ անոնց տեղը ուրիշ ապրանքներ կրնան գործածուիլ: Ասիկա ուտելու, գունաւորելու ու հագնելու ապրանքներուն շատ կը պատահի: Շատ անգամ մի եւ նոյն տեսակ ապրանքը միայն ան պատճառաւ աւելի շահով ու

օգտիւ ուրիշ տեղէ մը բերել կրնայ տրուիլ, որովհետեւ սովորաբար ելած տեղը ան ապրանքին գինը անանկ բարձրացած կ'ըլլայ, որ բերել տալու համար տրուած ծախքը՝ գնոյն բարձրանալուն հետ դիմացէ դիմաց կու գան: Իսկ համ գիտող վաճառականը՝ որն որ ազէկ գիտէ ամէն ապրանքներուն բերել տալու տեղերը, կրնայ աս հաշիւներն ընել ու մտածել, ու անոնց նայելով իր գիտողութիւններն ալ կարգաւորել, բայց նորէն կ'ըսենք, պէտք է իր հաշիւները ազէկ ճիշդ ու զգուշութեամբ ընէ:

153. Ապրանքի մը շատ փնտռուիլը, որն որ չէ թէ բուն ապրանքին քիչութենէ, հապա գիտողներուն յառաջուց ան տեսակ ապրանքը բոլոր գնելէն ու պահելէն յառաջ եկած է, երբեք հաստատուն ու մնայուն չէ: Աս փնտռուիլը երբեմն արտաքոյ կարգի բարձր աստիճանի մը կը հասնի, այնչափ որ ալ անկից աւելի կարելի չէ որ աճի: Աս վիճակիս մէջ կը սկսի գրսէն շատ ապրանք գալ, ու քանի կ'երթայ կը շատնայ. բայց վերջապէս գիտողներէն կամ հնարագիտութեամբ պահողներէն շատերը չեն կրնար իրենց գոյքը (գնդոն) երկայն ատեն անգործ ու առանց շահի թողուլ, եւ որովհետեւ գիտեն որ աս հարկաւորութիւնը կամ կարօտութիւնը բացարձակ չէ, անոր համար իրենք ալ անհոգ չեն կրնար կենալ, կը սկսին ապրանքները դուրս հանել, ու ձեռքէ ալ հանելու նայիլ, որով ան ապրանքը՝ որն որ քիչ մը յառաջ չէր գանուեր, քիչ մը ետքը մէկէն կ'աժընձայ, ու գիտողութեան նիւթ ըլլալէն յառաջ որչափի կը ծախուերնէ, անկից շատ աւելի աժան կը սկսի ծախուիլ:

154. Պարծատուններու մէջ գործածուելու եւ ուրիշ ապրանք մը պատրաստելու համար հարկաւոր եղած նիւթերը շատ կը փնտռուին, երբ որ գործատուններու մէջ գործքը մէկէն կը շատնայ եւ պատրաստելու ապրանքը շատ շինուելու կը սկսի. նաեւ թէ որ պատերազմ մը լմընայ, ու աշխատաւորներէն

շատերը իրենց թող տուած գործքին դառնալու ըլլան, ու նոր գործատուներ կը բացուին նէ, կամ եղած գործատէրները իրենց գործքը ընդարձակեն նէ, ան ատեն ըսածներնուս պէս ապրանքը կը սկսի շատ փնտռուիլ:

Վաւեր թէ որ տեղւոյ մը մէջ, սպառող մարդիկը շատնալու ըլլան, ան ատեն ան սպառելի ապրանքն ալ շատ կը փնտռուի: Նսիկա պատերազմի ատեն շատ կը պատահի, երբ որ բանակը տեղ մը կը կենայ կամ թէ նաւատորմիդը ծովեզերեայ տեղ մը կը մնայ, եւ կամ բեռնաբարձ նաւերը՝ կերակուր եւ ուրիշ հարկաւոր եղած բաները կ'առնուն եւ ուրիշ տեղ կը կրեն: Ընդհանրապէս պատերազմի ատենները գործքերը դադրելով ու ապրանք բերել տալու համար շատ ծախք ըլլալով, միշտ ապրանքները կը սուղնան:

Շատ անգամ երկրի բերքերուն անյաջողութիւնն ու երկրին աղէկ բերք չտալն ալ՝ ապրանքներուն գնոյն ելլելուն ու իջնալուն վրայ շատ ազդեցութիւն կ'ընէ: Աս անյաջողութեան՝ գներուն վրայ բրած ազդեցութիւնը հաշուելու ատեն՝ վաճառականը շատ գիւրաւ կրնայ խաբուիլ, մանաւանդ երբ որ պզտիկ երկիրներու վրայ ըլլայ խնդիրը, ինչու որ շատ անգամ աս անյաջողութեան տեղը, թէպէտ պէտք եղածին չափ չուտով ալ օգնութեան չհասնուի, դրացի ու մօտաւոր երկիրներուն մէջ եղած առատութիւնն ու պատրաստ գտնուած մթերքը կը լեցընէ: Նսիկա թէպէտ յառաջ շտեմնուիր, բայց սղութիւն ըլլալուն պէս՝ երեւան կ'ելլէ:

155. Ապրանքներու գներուն բարձրանալուն ու իջնալուն վրայ տէրութիւններն ալ մեծ ազդուութիւն ունին: Արբ որ տէրութիւն մը՝ օտար ապրանք գրսէն ներս խոթելը կ'արգելէ, ան ատեն ան երկրին մէջ գտնուած պատրաստ ապրանքին գինը կը բարձրանայ, եւ որչափ ատեն որ դեռ կրնայ գրսէն ներս խոթուիլ, անկից վաստակ ըլլալու ալ մեծ յոյս կայ: Աս գրսի

երկիրներէն ապրանքներս խոթելու արդելուելով, հարկ
կ'ըլլայ որ նոյն ապրանքը տէրութեան մէջ պատրաս-
տուի կամ ուրիշ մէկ բանով մը անոր տեղը լեցուի:
Ասկից ալ յառաջ կու գայ, որ գներուն բարձրու-
թիւնը այնչափ կը տեւէ, մինչեւ որ ներսի շինուած
ապրանքին շատութիւնը յառաջագոյն դրսէն եկածին
հետ հաւասարի: Ասկ աս կամ ան ապրանքը դուրս
շահնելու համար դրուած արդելքները գներուն վրայ
բոլորովին ասոր հակառակ ազդեցութիւն ունին, այս
ինքն աժնութեան պատճառ կ'ըլլան:

Մաքսերուն շատնալով կամ աւելնալովն ալ ապ-
րանքները կը սուղնան, ինչու որ մաքսերուն աւելցած
մասը ապրանքին գնոյն վրայ կը զարնուի: *Ասեւ ապ-
րանք մը տէրութենէ դուրս հանելու համար տրուած
պարգեւը, չափին կամ քանիօնութեանը նայելով՝
ապրանքները նոյն երկրին մէջ կը սուղցընէ. ասոր հա-
կառակ ներս խոթելու համար խոթողին տրուած
պարգեւը՝ ապրանքները կ'աժանցընէ:

Տէրութիւնը կրնայ թէ առուտուրը յառաջ տա-
նելու ու արուեստները ծաղկեցընելու եւ թէ ետք
ձգելու ալ դորձակից ըլլալ: Թէ որ բանուորները
իրենց աշխատողէքը առնելով զոհ կ'ըլլան, տուր-
քերը չափաւոր կ'ըլլան, ու դորձատուններուն՝ իրենց
համար կարգի դրած աշխատաւորները հանգիստ կ'ըլ-
լան, ու զինուորական ծառայութիւն չեն ունենար,
ան ժամանակը ամէն տեսակ ապրանքն ու բերքը
առատ ու շատ կը պատրաստուի, ուստի եւ աժնու-
թեան ալ յոյս կ'ըլլայ:

156. Մինչեւ հիմա ապրանքներուն գներուն բար-
ձրանալուն ու իյնալուն պատճառ ըլլող դէպքերուն
վրայ ըսածներնէս, աս ետեւի սկզբունքները յառաջ
կու գան, որոնք վաճառականին ապրանքներու առ-
ուտուրին մէջ գիտողութիւն ընելու համար մէկիկ
գիտնալու հարկաւոր են:

Ա. Ապրանք մը որչափ քիչ գանուի, կամ հա-

գուազիւտ ըլլայ, այնչափ ալ կը սուղնայ, միայն թէ կարօտութիւնն ալ նոյն չափով քիչցած չըլլայ, եւ կամ ան ապրանքին տեղը ուրիշ ապրանք մը չբռնէ։ Անոր համար Գաղղիացւոց՝ Անգղիացիներուն հետ ունեցած կռուին ժամանակը, որ ատեն որ նաւագնացութիւնը դադրած ու հաղորդակցութիւնը բոլորովին կտրած էր, գաղթականաց ապրանքները, զոր օրինակ խահուէ, շաքար* եւ այլն անանկ սղցան, որ գներնին կրկին, մանաւանդ թէ տասնապատիկ բարձրացաւ, մինչեւ որ ըստ մասին Տաճկաստանէն Մալդային վրայէն բերելու ճամբայ մը կրցան գտնել։

Բ. Այնչափ շատ վաստակի սպասելու ու աչք գնելու չէ, որչափ աղէկ յարմար ատենին ծախելու ու ձեռքէ հանելու։ Անչու որ հասարակօրէն կը պատահի որ ապրանքի մը սուղնալը անոր գործածութիւնն ալ կ'արգելէ, եւ աս գործածութեան արգելուելովը՝ գներնը ալ չեն բարձրանար, ու ան աստիճան չեն ելլեր, ինչ որ ան բացարձակ կարօտութիւնը կը պահանջէր։ Անչպէս վերը յիշատակած կռուին ժամանակը պատահեցաւ, որ երբ որ գները սաստիկ բարձրացան, ան գաղթականաց ապրանքներուն գործածութիւնն ալ դադրեցաւ։ սկսան խահուէն սաստիկ բարակ ծեծել ու քիչ խմել, կերակուրներուն մէջ համեմ չգործածել եւ կամ շատ քիչ, ներկելու գոյներուն մէջ լեղակն ու որդան կարմիրը (հըրմըշը) խնայուածեամբ դնել։ եւ յուսացուած շուտով վաճառումն ու ըլլալու մեծ շահը անանկ շուտով ու մէկէն չյաջողեցաւ։ մանաւանդ որ ասանկ ժամանակ անոնք ալ իրենց ապրանքը գուրս կը հանեն, որոնց համար յառաջագոյն գնող չէր գտնուած։

Գ. Ի՞նչ որ ստուգիւ ու ապահովութեամբ յառաջուց կրնաս իմանալ, որ ստակի պակասութիւն կամ

* Ասոնց Եւրոպացիք գաղթականաց ապրանք կ'ըսեն, ինչու որ ըստ մեծի մասին իրենց գրսի երկիրներէն կամ գաղթականներէն կը հանեն կը բերեն։

նուազութիւն պիտ'որ ըլլայ, ան ատեն կրնաս հաւանական սեպել, որ ամէն ապրանքներուն եւ մահաւանդ պակսած ու շատ փնտռուած ապրանքներուն գները պիտ'որ իյնան: Այսին զի առուտուրի մէջ ստակի պակսութիւնը, ուրիշ պարագաները նոյն մնալով՝ ապրանքներուն գներուն իյնալուն պատճառ կ'ըլլայ: Ինչու որ ան ատեն ամէն մարդ քիչ շահով ալ իր ապրանքը ձեռքէ հանելու ու ծախելու կը նայի. կը գտնուին նաեւ վաճառականներ որոնք առանց վաստակի ալ կը ծախեն: Իսկ թէ որ ստակի պակսութիւնը գնողներուն մէջն է, ան ատեն կարօտութիւնն ալ կը քիչնայ, ինչու որ քիչ կը գնուի:

Գ. Ար ապրանքի վրայ որ շատ դիտողութիւն ընողներ կան, անոր վրայ պէտք չեւ դիտողութիւն ընել. ինչու որ աս պարագայիս մէջ վաստակդ այնչափ մեծ չկրնար ըլլալ, բայց փնտր կրնայ մեծ ըլլալ: Այսին զի աս գէպքիս մէջ քեզի շատ ընթացակից ընկերներ ունենալով, ասոնցմէ շատերը ստակի պակսութեան մէջ կրնան իյնալ, ու չկրնալով դիմանալ՝ ապրանքին դուրս կը հանեն, ու գները մէկէն կ'իյնան:

Ե. Թէ որ մինակ առանձին տեղ մը ապրանքները սուղնան, միայն քիչ ժամանակուան միջոցի մէջ մեծ առուտուր ու մեծ վաստակ կրնայ յուսացուիլ: Ինչու որ տեղական պակսութիւնը կամ նուազութիւնը, ինչպէս վերը ըսինք, կարճ ու անցաւոր է:

Տեղական պակսութիւն կրնայ պատահիլ, երբ որ մի եւ նոյն ատեն ան տեղը այնչափ շատ յանձնարարութիւններ կ'ըլլան ու ապրանք կ'որոշուի, որ պատրաստ գտնուած ապրանքին միջերբը բաւական չըլլար, եւ կամ երբ որ վաճառականները կարծելով որ գները պիտ'որ իյնան՝ իրենց ունեցած ապրանքը կը պահեն: Աս երկու գէպքիս մէջն ալ գները կը բարձրանան, բայց քիչ մը ատեն:

Զ. Թէ որ ապրանքի մը մեծ կարօտութիւն ու

Հարկաւորութիւն ծագի, ու պատրաստ դառնաւ ապրանքը անոր համեմատութեամբ շատ քիչ է ու չկրնար ալ շատնալ, ան ատեն վաճառականը յառաջուց դնած եւ պատրաստ ունեցած ապրանքէն մեծ օգուտ ու շահ կրնայ բնել, անոր համար ան ժամանակը ձեռքն ունեցած ապրանքը աղէկ գործածելու ժամանակ է:

Ա. Առօր, բորակ, ծծումբ, կաշի, օղի, եւ այլն պատերազմի ատեն շատ հարկաւոր են, ու դուրս հանելն ալ կ'արդելուի. անոր համար ալ սովորաբար գներնին կը բարձրանայ:

Է. Թէ որ ապրանքի մը կարօտութիւն ըլլայ, բայց ան ապրանքին տեղ ուրիշ ապրանք մը կարող ըլլայ բռնել ու անոր տեղը գործածուիլ, ան ատեն շուսացուիր որ պակսած ապրանքին գինը շատ բարձրանայ: Ինչպէս Նաբոլէոնին ատենը ցամաքը գողցուած ժամանակը՝ լեղակի (լէվէրի) տեղ՝ լըջու (օֆլէվէրի) կը գործածուէր, անոր համար լեղակին գինը այնչափ չբարձրացաւ:

Ը. Պատերազմ բացուելուն պէս՝ պատերազմի հարկաւոր եղած ապրանքներուն գինը անմիջապէս կը բարձրանայ. իսկ ծովային պատերազմ բացուելու ըլլայ, բոլոր գաղթականաց ապրանքները սաստիկ կը սուղնան:

Թ. Թէ որ տէրութեան մը կամ անոր մէկ գաւառին մէջ սպառողները սաստիկ շատնալու ըլլան, (զոր օրինակ կրնայ պատահիլ, երբ որ տեղ մը պատերազմի բանակ շինուի,) ան ատեն կարօտութիւն կամ բացարձակ հարկաւորութիւն ալ չըլլայ նէ, ի վերայ այսր ամենայնի ապրանքները շատ կը փնտռուին, ու թէ որ վաճառականը յառաջուց դնած պատրաստ ապրանք ունենայ, իսկզբան սաստիկ մեծ շահ կ'ունենայ, բայց վրան քիչ մը ժամանակ անցնելէն ետքը գրսի երկիրներէն շատ ներս բերելով, շահը քանի կ'երթայ կը նուազի:

Ժ. Ան դիտողութիւնները որոնք գներուն բռնական կերպով մը բարձրանալուն վրայ հաստատուած են, խիստ անստոյգ շահ կը բերեն:

Թ. Ե որ ապրանքի մը գներուն բարձրանալը չէ թէ ան ապրանքին պակսելէն, հապա անկից միայն յառաջ եկած է, որ շատերը առատ ստակ ունենալով ան ապրանքը գնելէն պահելէն շատ վաստակ կը յուսան, ան ատեն յայտնի բան է, որ աս կերպով ապրանքին գնոյն բարձրանալը՝ պահել ուզող գնողներէն ու անոնց հաճոյքէն յառաջ եկած բան է: Անչու որ երբ որ անանկ համարին որ իրենց ստակը աւելի շահով ուրիշ բանի մը կրնան գործածել, եւ կամ ապրանքները պահելէն օգուտ մը չեն տեսներ նէ, ան ատեն գները նորէն իրենց առջի վիճակը կը դառնան:

ԺԱ. Որչափ որ գործատանց մէջ շատ ապրանք պատրաստուի, կամ պատրաստել հարկ ըլլայ, այնչափ ալ նիւթերուն գինը կը բարձրանայ, երբ որ ան ապրանքին գործածութիւնն ալ եղած մթերքին համեմատութեամբ կ'աւելնայ, եւ նաեւ անգործ նիւթը դժուարաւ կը գտնուի, կամ յառաջ բերելը դժուար կ'ըլլայ: Անոր համար երբ որ Նաբոլէոնին ժամանակը ծովը նորէն բացուեցաւ, ու ապակին դուրս կրնար հանուիլ, աս կողմերը տնկաղին (խալի) գինը բարձրացաւ:

ԺԲ. Տերութեան բռնած ճամբան ալ ապրանքներու գներուն բարձրանալուն ու իջնալուն վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ: Վանի մը տեսակ ապրանքներ շինելու կամ պատրաստելու համար տրուած վարձքը՝ ան ապրանքին մթերքը շատցընելու կը ծառայէ ու գները վար կը ձգէ: Իսկ դրսէն ներս խոթելու համար դրուած արգելքները՝ գները կը բարձրացընեն. բայց դուրս հանելու արգելքները՝ որ ապրանքներուն վրայ որ դրուած ըլլան, անոնց գները վար կը ձգեն:

ԺԳ. Ան ժամանակը որ ծախողները կը շատնան, (զոր օրինակ է հունձքի ժամանակները,) կը յուսացուի որ գները վար կ'իջնան. բայց աս ատենը անցնելէն ետքը, նորէն կը բարձրանան:

Սիանդամայն ասանկ հունձքէն անմիջապէս ետքը գնուած ապրանքներու գիտողութեան մէջ պէտք է նաեւ մտածել որ ասոնք ժամանակաւ չորնալով՝ իրենց ծաւալն ու ծանրութիւնը երեւելապէս կը պակսի: Յայտնի բան է որ ան ապրանքները, որոնք ծաւալի միութեան վրայ կը գնուին, զոր օրինակ ցորեան, դարի եւ ուրիշ ասոնց նման բաներ, իսկզբան թաց եղած ատեննին շատ աւելի տեղ կը բռնեն, քան թէ չորնալէն ետքը: Իսկ անոնք որ կշռով կը գնուին, ետքէն աւելի թեթեւ կու գան, ինչպէս ծխախոտի տերեւներ եւ այլն: Իսկ հեղուկներ, ինչպէս եղ, քաղցու (շէշ), նոր գինի, իսկզբան շատ մրուր կը թողուն, ու նաեւ դեռ խմորման վիճակի մէջ ըլլալով, շատ տեղ կամ միջոց կը բռնեն: Ասով յայտնի է, որ ետքէն ծախուելու ըլլան նէ, գներնին կը բարձրանայ:

ԺԵ. Ան ապրանքներէն, որոնց ազնուութիւնը քիչ ատենի մէջ կը կորսուի կամ կը նուաղի, ապահովութեամբ շուտով ծախելու յուսացուածէն աւելի շատ մ'թերք շառնելու է, կամ թէ ըսենք շատը մէկտեղ չգնելու է:

ԺԵ. Աւելի ապահովութեամբ գիտողութիւն կրնաս ընել ան ապրանքներուն վրայ, որոնք միշտ անպակաս հարկաւոր են, քան թէ անոնց վրայ, որոնք չըլլալու ըլլան նէ ալ՝ կ'ըլլայ, եւ կամ ուրիշ ապրանքով մը տեղերնին կրնայ լեցուիլ:

Անոր համար կարօտութեան ու սննդեան ապրանքներուն վրայ (ինչպէս են ցորեն, բրինձ, խահուէ, շաքար, գինի, ծխախոտ եւ այլն), հազնելու վերաբերեալ ապրանքներու վրայ (ինչպէս են բամբակ, մետաքս, կտաւ, կաշի, ու անոնցմէ գործուած

ապրանքները), կարասեաց ու արուեստական ապրանքներու վրայ ապահովութեամբ վաստակ կը յուսացուի, քան թէ զարդարանքի ապրանքներէն կամ անանկ ապրանքներէն, որոնց տեղը ուրիշ ապրանք մը կրնայ բռնել:

ԺԶ. Թէ որ նիւթերուն գները բարձրանան, պէտք է ան ատեն ան ապրանքներուն գներուն բարձրանալուն սպասել, որոնք ան նիւթերէն կը շինուին: Օր օրինակ փայտին ու տնկադին գինը կը բարձրանայ նէ, յայտնի բան է, որ ապակւոյն գինն ալ պիտ'որ բարձրանայ. նոյնպէս կապարին գինը բարձրացած ատեն՝ նօթը (սիւլի-յէն), սպիտակադեղը (իւլի-սիւլի), քարմարցանիը (սիւլի-սիւլի) կը թանկանայ. իսկ պղնձին սուղնալովը ժանգն ալ կը սուղնայ: Վարձեալ երբ որ մսրթերը խաղախելու կամ աղաղելու նիւթը (զոր օրինակ կաղնիի կեղեւը, գղթորը) կը սուղնայ, ան ատեն կաշին ալ սուղ կ'ըլլայ: Վաճառակէս բուրդը, բամբակը, մետաքսը թանկ կ'ըլլայ նէ, անոնցմէ շինուած ապրանքներն ալ թանկ կ'ըլլան:

ԺԷ. Արչափ կարելի է ապահովութեամբ դիտողութիւն ընելու համար, պէտք չէ գներուն բարձրանալը կամ իյնալը քանի մը հաւանականութեան պատճառներով քննելով շատանալ, հապա պէտք է ամէն պարագաները մէկտեղ առնելով աղէկ մտածել ու կշռել, որոնք անոր վրայ ազդեցութիւն մը կրնան ընել: Ինչու որ ինչպէս ամբողջ մը կազմելու համար բոլոր մասերն ալ կ'ենթադրուին, ասանկ ալ գործք մը յառաջ բերելու համար, անոր հարկաւոր եղած ամէն պատճառներն ալ պիտ'որ ըլլան. ամէնը՝ եւ ոչ թէ մէկ քանի հատը մինակ կրնան ան գործքը յառաջ բերել:

Անոր ընթերցողները մինչեւ հիմա ըսածներնէս կրնան դիւրաւ իմանալ թէ գներուն բարձրանալը ետեւէն գալիքին հաւանականութիւններովը իմանալը

ու անոր նայելով սպասելը որչափ դժուար բան է :
 Ասանկ գիտողութիւններ ընել ուղղը առանձինն
 ազատ դրամագլուխ ունենալու է , որն որ երկայն ա-
 տեն կարող ըլլայ ասանկ ապրանքներուն վրայ թո-
 ղուլ , ու ամէն բանէն յառաջ պէտք է մտածել թէ
 Այսչափ ապրանք կրնայ ծախել թէ չէ : Ինչու որ թէ
 որ չկրնար , ան ատեն որչափ ալ աժան տայ , չկրնար
 անիկայ ձեռքէ հանել :

Կան ապրանքներ , որոնք տարւոյն եղանակին հետ
 կապուած են , ինչպէս չկայ մէկը որ ամառուան հա-
 զուստները ձմեռը ծախէ . ասանկ ալ գինի , օղի
 ծխախոտ , կաշիէ հողաթափ եւ այլն , աւելի ձմեռը
 կը ծախուին :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Մ Գ

ԳՈՐԾԱՏՈՒՆՆԵՐՈՒՆ ԳՈՐԾՔԵՐՈՒՆ

ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆՑԸ ՎՐԱՅ

157. ԳՈՐԾԱՏԷՐ մը կամ գործատուն բացող
 մարդը՝ պէտք է ասանկ մեծ գործողութեան մը ձեռք
 զարնելէն յառաջ , մտածէ որ տակէն կարող պիտ'որ
 ըլլայ ելլել թէ չէ : Ասիկայ իմանալու համար ,
 պէտք է որ աղէկ մը քննէ , թէ արդեօք

Ա . Իր շինած ապրանքները գնող պիտ'որ կա-
 րող ըլլայ գտնել :

Բ . Ան ապրանքները շինելու կամ պատրաստե-
 լու համար հարկաւոր եղած նիւթերը կամ միջոց-
 ներն ունի թէ չէ :

Գ . Առանց խռովութիւն հանելու իր գործքին
 հարկաւոր եղած գործավարներ կրնայ գտնել թէ չէ :

158. Իր պատրաստած ապրանքներուն քշուելուն
 վրայ ան ատենը միայն հաստատուն ու ապահով
 կրնայ ըլլալ , երբ որ

Ա . Իր պատրաստած ապրանքին ճշմարիտ իրա-
 կան եւ կամ գոնէ երեւակայական կարօտութիւն
 կայ :

Բ. Երբ որ ապրանքներուն աղնուութեան, գեղեցկութեան ու գներուն պայմաններուն կողմանէ նայելով, կրնայ ուրիշ գործատուներուն շինածին հաւասարիլ եւ կամ թէ

Գ. Այլ աւելի աղէկ, գեղեցիկ ու աժան ապրանքներ կրնայ հանել:

Դ. Թէ որ գործատուներ հաստատելու տեղը՝ մէկալ գործատուներուն եղած տեղուանքէն աւելի բանուկ ու գնողներուն աւելի հաճելի է:

Ե. Թէ որ գնողներուն հետ ճանչուորութիւն ունի, ու անոնք ալ իր վրայ համարում ստացած են:

Զ. Թէ որ նոյն իսկ կառավարութիւնն ալ նոյն տեսակ ապրանքներուն դրսէն ներս մտնելը արգելելով եւ կամ դուրս հանողներուն վարձք տալով, աւելի օգնական կ'ըլլայ:

159. Արդեօք իր պատրաստելու ապրանքին նիւթը առանց արգելքի մը իրեն հարկաւոր եղածին չափ կրնայ գտնել թէ չէ, հաստատութեամբ կրնայ իմանալ, երբ որ

Ա. Ան նիւթէն մթերք ժողվելու ու իրեն հարկաւոր եղածը յառաջուց պատրաստելու բաւական գոյք (ֆաբրիկ) ունի, որով առանց արգելքի մը ապրանքները իր շահովը գնելու յարմար առիթ մը գալուն պէս, կարող ըլլայ գնել:

Բ. Թէ որ ան նիւթը տէրութեան մէջը կրնայ գտնել, ու քիչերուն ձեռքը չէ, որ իրեն սուղ կարենան ծախել եւ կամ բոլորովին ալ չտալ:

Գ. Թէ որ ան նիւթը պատրաստող գործատուները գէշ վիճակի մէջ չեն, որով նոյն ապրանքէն բաւական բերուիլը դժուար չըլլայ:

160. Իրեն հարկաւոր եղածին չափ բանուոր գտնելուն վրայ կրնայ ապահով ըլլալ,

Ա. Թէ որ կառավարութիւնը որչափ կարելի է բանուորները իրենց գործքին մէջ հանգիստ կը թողու:

Բ. Թէ որ տէրութեան մէջ քաջ ու աղէկ գործունեայ բանուորներ բաւական կան եւ կամ դրսէն կրնայ բերուիլ:

Գ. Թէ որ գործքը այնչափ վաստակ կը ցուցնէ, որ գործաւորներուն վարձքը աղէկ կրնայ վճարել:

Դ. Թէ որ ինքն ալ անանկ բնութիւն մը ունի, որ գործաւորներուն հետ կրնայ վարուիլ ու խաղաղութեամբ ու հանդարտութեամբ երթալ:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Դ

ՓՈԽԱՆԱԿԱԳՐԵՐՈՒ ԳՆԵՐՈՒՆ ՀԱՒԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ

161. ԼՄԷՆ տեսակ ստակ այնչափ ներքին արժէք ունի, որչափ որ մէջը արծաթ կամ ոսկի կայ: Բայց թէ որ ստակի որոշեալ տեսակ մը շատ փնտռուելու կը սկսի եւ կամ թէ քիչ փնտռուելու ըլլայ, ան աւտեն առուտուրի մէջ ալ վաճառատեղեաց կամ շուկայի գին մը կը ստանայ, որն որ բարձր կամ ցած կրնայ ըլլալ, եւ Ստակներու ընթացք (գամայ, cours) կը կոչուի:

Թէ որ աս գներուն համեմատութիւնը, այս ինքն է բարձր կամ ցած գինը բուն ստակի տեսակներուն վրայ է, Ստակի ընթացք կը կոչուի. բայց թէ որ մէկ տեղէ ուրիշ տեղ քաշուած փոխանակագրերուն վրայ է, ան ատեն Փոխանակագրերու ընթացք կ'ըսուի:

162. Ստակի ընթացքը գլխաւորաբար ան երկիրներուն մէջ հարկաւոր է, ուր որ շրջան ընող թղթէ ստակին շուկայի գնոյն ու գտնուած բուն ստակին գներուն մէջ անհամեմատութիւն մը մտած է: Լս ընթացքին բարձրանալուն կամ իյնալուն վրայ եղած դիտողութիւնը ետեւի սկզբունքներէ կախում ունի:
Ա. Թէ որ տէրութիւնը թղթէ ստակը քիչցընելու կը նայի, ան ատեն թղթէ ստակը աւելի շահաբեր ընթացք կ'ունենայ, որուն աղէկ միտ դնելով դիտո-

ղութիւն ընելու է: Բ. Թէ որ տէրութեան իր հպա-
 տակներուն ըրած վճարմունքները եւ կամ գրսէն
 ըլլալու վճարմունքները՝ կը կարծուին որ ոսկիով կամ
 արծաթով պիտ'որ ըլլան, ան ատեն թղթէ ստակին
 ընթացքը աւելի աղէկ ու բարձր կ'ըլլայ: Գ. Թէ որ
 տէրութիւնը արտաքոյ կարգի վճարմունքներով, այս
 ինքն ստակ վճարելով կամ ստակ գուրս հանելով,
 թղթէ ստակը քիչցընելու տեղ շատցընելու կը ստի-
 պուի, ան ատեն պէտք է որ թղթէ ստակին ընթացքը
 գէշնայ:

163. Փոխանակագրի ընթացքն է մեր եղած
 տեղւոյն ստակին գինը, որուն նայելով ստակի գու-
 մար մը ուրիշ հեռու տեղ մը աս կամ ան որոշեալ
 ժամանակին մեղի պիտ'որ վճարուի, եւ կամ խոտոր-
 նակի մեր գտնուած տեղւոյն ստակին գինն է, որուն
 նայելով ստակի որոշեալ գումար մը աս կամ ան ատեն
 ուրիշ հեռաւոր տեղ գտնուած անձի մը պիտ'որ ան-
 ցընենք կամ վճարել տանք: Թէ որ աս գինը տեղ-
 ւոյն ստակին ներքին գնոյն հաւասար է, ան ատեն
 ընթացքը հաւասար կ'ըսուի, բայց երբ որ գնոյն հա-
 մեմատութիւնը ստակին շատ կամ քիչ փնտռուելուն
 պատճառաւ հաւասարութեան մէջ շմեար, ան ատեն
 ան տեղւոյն ընթացքը՝ ուր որ շատ կը փնտռուի հա-
 ւասարէն բարձր, իսկ քիչ փնտռուած տեղւոյնը՝
 աւելի Ցած կ'ըլլայ:

164. Թէ որ փոխանակագրի ընթացքին բարձրա-
 նալուն կամ իյնալուն հաւանականութեանցը վրայ
 մտածելու ըլլանք, միկէն կը տեսնենք որ ասոր մէջը՝
 ըստ ամենայնի ընդհանրապէս ապրանքներու գիտողու-
 թիւններուն նման, պակասութեան ու առատութեան
 նայելու ենք, եւ գիտնալու ենք թէ փոխանակագրի
 ընթացքին բարձրանալն ու իյնալը՝ շատ կամ քիչ
 փնտռուելէն կախում ունի: Ասոր համար հոստեղս
 փոխանակագրերուն որոշեալ տեղուանք շատ կամ
 քիչ փնտռուելուն պատճառը պիտ'որ քննենք:

Այժմ առականք երբ որ հեռու տեղ մը վճարելիք ունի ու կ'ուզէ վճարմունքը տալ, ան ատեն ան տեղը վճարուելու փոխանակագիրը կը գնէ, ասանկ ալ ունեցած փոխանակագիրը որ ուրիշ տեղ պիտ'որ վճարուի, կը ծախէ, ինչու որ հոն տեղը առնելիք ունի, ու փոխանակագիրը ծախելով՝ կը կարծէ որ իր ստակը աւելի օգտիւ ու շահով ձեռք բերած կ'ըլլայ: Ասոնք են գլխաւորաբար որ ուրիշ տեղ քաշուած փոխանակագիր մը գնելու կամ ծախելու պատճառ կ'ըլլան:

Ատոյդ է որ ամէն պարտք առձեռն պատրաստ դրամ խրկելով ու ասոր հակառակ ամէն պահանջք ալ աս կերպով կրնայ առնուիլ. բայց շատ արդելքներ կան, որ շատ անգամ ասանկ առձեռն պատրաստ դրամով վճարելը անկարելի կ'ընեն. մէկ տեղւոյ մը ստակը շատ անգամ ուրիշ տեղ շանցնիր. նաեւ շատ անգամ առձեռն պատրաստ դրամ խրկելն ալ անկարելի է, ինչու որ տէրութիւնը արծաթ, ոսկի դուրս հանելը բոլորովին կ'արգելէ: Ասկից զատ կան նաեւ ճամբու ծախքն ու վտանգները, որոնք անանկ մեծ են, որ վաճառականները կը պարտաւորին իրարմէ ունեցած պահանջքնին փոփոխակի աւրել, իսկ տէրութիւնները աս պատճառներու համար փոխանակագրի առուտուրը պաշտպանելու կը ստիպուին:

Աս ըսածներնէս կը հետեւի, որ եթէ որոշեալ հեռու տեղ մը շատ վճարմունքներ պիտ'որ ըլլան, ան փոխանակագրերը շատ կը փնտռուին, որոնք ան տեղը պիտ'որ վճարուին, ուստի եւ աս փոխանակագրերը կը սուղնան: Ասց ինչպէս որ ապրանքներու առուտուրին մէջ շատ անգամ կը պատահի, որ ապրանքի մը գնոյն չափէ դուրս բարձրանալը կրնայ արգելուիլ, երբ որ անոնց տեղը ուրիշ ապրանքով մը կրնանք լեցընել, ասանկ ալ շատ անգամ փոխանակագրի առուտուրին մէջ կը պատահի, որ երբ որ փոխանակագրի ընթացքը տեղ մը կը բարձրանայ, ուրիշ տրամագրութիւններ ընելով ասիկայ կրնանք արգել-

լել: Ասոր վրայ ու անոր հաշիւները ընելու օրէնքներուն վրայ կը խօսուի հաշուեգիտութեան մէջ, որն որ այլեւայլ պատճառներու համար աս գրքին մէջ չգրինք:

165. Արկու տեղերու, եւ գնող ու ծախողներու փոխանակագրերուն ընթացքը ետեւի սկզբունքներով կ'որոշուի, որոնք վաճառականը աչքին առջեւէն կ'որսընցընելու չէ:

Ա. Ավաճառատեղւոյն պարտքին ու պահանջքին կամ թէ տալիքին ու առնելիքին իրարու հետ ունեցած համեմատութենէն, կամ աւելի յայտնի ու բացայայտ խօսելու համար մեր տեղւոյն գնողներուն ու ծախողներուն իրարու ունեցած համեմատութենէն: Արշափ որ տեղ մը խրկելու համար շատ փոխանակագիր կը փնտռուի, ու որչափ որ քիչ կը գտնուի, ան ատեն ընթացքն ալ այնչափ աւելի բարձր պէտք է որ ըլլայ:

Բ. Գնողներուն ունեցած ստակին առատութենէն, ու ծախողներուն ստակի կարօտութիւն ունենալէն: Ինչու որ առատ ստակ ունեցողները ետեւէն վճարուելու փոխանակագրեր կը գնեն, իսկ ստակի կարօտութիւն ունեցողները, խել մը ատեն ետքը առնելու պահանջքնին ծախելու կը նային, որ որչափ կարելի է ձեռքերնին շուտ ստակ անցնի:

Գ. Փոխանակագրին պայմանաժամէն կամ վճարուելու ժամանակէն (échéance), այս ինքն փոխանակագիրը գնողին ստակը վճարած ատենէն մինչեւ իրեն դրամը ուրիշ հեռու տեղ մը առնելը: Ասորորդ պայմանէն յայտնապէս կը տեսնուի որ փոխանակագիր մը որչափ որ ուշ պիտ'որ վճարուի, այնչափ պէտք է որ աժան գնուի:

Դ. Տոկոսիքէն: Մէկ տեղւոյ մը տոկոսիքին բարձր ըլլալէն եւ կամ նաեւ ստակին քիչութենէն՝ փոխանակագրերուն վճարուելու ժամանակներն ալ իրարմէ տարբերութիւն կ'առնենան, ինչու որ փոխա-

նակագիր գնող մը իր փոխանակագրին հետու տեղ կանուխ կամ ուշ վճարուելուն անտարբեր չկրնար ըլլալ. անոր համար ուշ վճարուի պիտ'որ նէ, գնելու ատեն անոր տոկոսիքին ալ միտ գնելու է:

Ե. Օգտագործին (քաշողին, փոխանցողին, կամ նաեւ թէ որ փոխանակագիրը ընդունուած է նէ, ընդունողին) համարման ընդունակութենէն: Ինչու որ փոխանակագրին հետու տեղ մը վճարուիլը ապահովութեամբ յառաջագոյն չկրնար գուշակուիլ, ու կրնայ պատահիլ, որ անիկայ որն որ պիտ'որ վճարէր, սնանկանայ, ու փոխանակագիրը չվճարուած ետ դառնայ:

Զ. Առձեռնպատրաստ դրամ խրկելուն ուղղակի կամ անուղղակի եղած ծախքերէն, անոր ճամբուն ապահովութենէն, ու ստակ դուրս հանելու արգելքներէն:

Է. Ուրիշ փոխանակագրի վաճառատեղիներուն փոխանակագրի ընթացքէն, որով ուղղակի տեղւոյ մը վրայ եղած դիտողութեանց վնասներէն կրնաս զգուշանալ: Ինչու որ թէ որ մէկու մը պարտք ունիս, կրնաս անոր գրել որ իր պահանջքին համար երրորդ տեղ մը եւ ոչ թէ քու վրայ փոխանակագիր քաշէ, կամ ուրիշ տեղէ մը կրնաս քու պարտատէրիդ իր տեղը վճարուելու փոխանակագրեր խաւրել: Վրու տեղւոյդ ու ան երրորդ տեղւոյն ընթացքները իրարու հետ համեմատելով կրնաս իմանալ թէ քեզի որը աւելի օգտակար է:

Ը. Մասնաւոր պարագաներէն, որոնք սովորութեանէն դուրս տեղւոյ մը մէջ փոխանակագրերուն շատ փնտռուելուն պատճառ կ'ըլլան, ինչպէս են մէկէն շատը մէկտեղ ծախուիլը, տօնավաճառները, պատերազմը, տէրութեան մը ստակի մեծ գումար մը պարտք առնելը, եւ այլն:

Աս զրուցած սկզբունքներով ու անոնք իրարու հետ համեմատելով, վաճառականը ամէն դէպքերուն

մէջ փոխանակագրերուն ընթացքին փոփոխութեանցը վրայ դատաստան պիտ'որ ընէ, ու անոնց բարձրանալուն ու իյնալուն աստիճանը պիտ'որ իմանայ:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ե

ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ԹՂԹԵՐՈՎ ԱՌՈՒՏՈՒՐԻՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ
ՀԱՒԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑԸ ՎՐԱՅ

166. ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ԹՂԹԵՐ կ'ըսուին կառավարութեան դաշնագրութեամբ առած պարտքին դիմացը տոկոսեօք վճարուելու պարտականութեան ԹՂԹԵՐը: Ասոնք ԹՂԹԵ ստակէն զանազանելու համար Տէրութեան ԹՂԹԵՐ ըսուած են: Աս ԹՂԹԵՐուն յարգը կամ արժէքը՝ ան դէպքերէն կախում ունին, որոնք աս ԹՂԹԵՐուն վրայ կրնան պատահիլ: Ինչպէս յայտնի է, աս ԹՂԹԵՐը գնողը կամ առնողը իշխանութիւն չունի, երբ որ որ ուղէ նէ իր դրամագլուխը ետ առնելու. Թէ որ աս իշխանութիւնն ունենար, ան առեւնը ասոնց գինը ոչ կը բարձրանար եւ ոչ ալ կրնար իյնալ: Արովհետեւ Թէ որ բարձրանալու ըլլար, տէրութիւնը ան առեւնը աւելի տոկոսիք վճարելու պարտաւորելով, ետ կու տար. իսկ Թէ որ իյնալու ըլլար, ան առեւնը ԹՂԹԻՆ տէրը իր դրամագլուխը կը պահանջէր, ինչու որ շահը քիչնալով, ան դրամագլուխը աւելի բարձր տոկոսիքով կրնար գործածել:

Աս ըսածներնէս կը հետեւի որ աս ԹՂԹԵՐուն գինը անկից կը բարձրանայ կամ կ'իջնայ, որ ունեցողը իր դրամագլուխը ետ չկրնալով առնուլ, տէրութեան ու ան ԹՂԹԵՐն ունեցողներուն գլուխը անանկ դէպքեր կը պատահին, որոնց նկատմամբ ասոնց ալ գինը կը փոխուի: (Օ)՜է որ տէրութիւնը նորէն պարտք առնելով իր պարտքը կ'աւելցընէ, Թէ որ շահը կը նուազեցընէ, Թէ որ դաշնագրեալ պարտքին վրայ վերագիր մը կը պահանջէ, Թէ որ անանկ տեղեր կը կորսընցընէ, որ կէս մը տէրութեան ԹՂԹԵՐուն ապահովութիւն

էին, թէ որ տէրութեան թղթերն ունեցողները առ-
ձեռնպատրաստ դրամի կարօտութիւն ունին, ուստի
եւ իրենց քովը ունեցած տէրութեան թղթերը ծա-
խելու կը պարտաւորին, եւ վերջապէս թէ որ առան-
ձնական մարդիկներու հետ աւելի շահով ստակ տա-
լու առնելու դաշնադրութիւն կրնայ բլլալ, քան թէ
տէրութեան հետ, ան առեն տէրութեան թղթերուն
կնալը ստոյգ է: Ասոր հակառակ դէպքերուն մէջ,
տէրութեան թղթերը աւելի յարգ կը ստանան: Աս
թղթերը տէրութեան վիճակը ցուցնող ծանրաշափ
մը սեպուած են, մանաւանդ պատերազմը, կամ պա-
տերազմի վախը ասոնց կնալուն ելլելուն վրայ շատ
մեծ ազդեցութիւն ունի:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Զ

ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԹՂԹԵՐՈՒՆ ԲԱՐՁՐԱՆԱԼՈՒՆ ՈՒ
ԻՅՆԱԼՈՒՆ ՀԱՒԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑԸ ՎՄԱՅ

167. ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ թղթերուն ինչ բլլա-
լը՝ արդէն 54 համարին մէջ մեկնեցինք: Արովհետեւ
բաժանորդութեան թղթերէն եղած վաստակը ան
գործքին յառաջ երթալէն կախում ունի, որուն հա-
մար որ դրուած է, ասկից կը հետեւի որ անոնց գինը
գործքին յառաջ երթալուն վրայ եղած յոյսէն կը կա-
խուի: Գործքին յաջողութիւն ցուցնող պարագա-
ները՝ անոնց շատ փնտռուելուն պատճառ կ'ըլլան, ու
շատ փնտռուիլը՝ անոնց գինը կը բարձրացընէ. ասոր
հակառակ են բոլորովին անյաջողութիւն ցուցնող
պարագաները, որոնցմով բաժանորդութեան թղթե-
րուն գինը կ'իյնայ:

Բաժանորդութեան թղթի մը վրայ վստահանալը՝
ան գործքին գլուխ բլլող բնկերութեանը վրայ ունե-
ցած վստահութեան աստիճանէն կախում ունի: Ան
բնկերութիւնները, որոնց գլխաւորներուն վրայ հա-
սարակութիւնը համարում ու վստահութիւն կը ցու-

ցընէ, աւելի վատահալածեան արժանի են ու վրանին ապահով կրնանք ըլլալ, մանաւանդ երբ որ համադիչ պատճառներով գործքին յաջողութեանը վրայ կը յուսանք եւ կամ յաջողութիւնը կը տեսնենք:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ն Է

ԱՊԱՀՈՎՅԸՆԵԼՈՒ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆՅԸ ՎՐԱՅ

168. ԱՊԱՀՈՎՅԸՆԵԼՈՒ դիտողութեանց մէջ հաւանականութիւնը պատահմանց ու դէպքերու ակնկալութեանց վրայ հաստատուած է: Փորձը մարդու սորվեցուց, որ մէկ տեղէ ելլող նաւերուն մէջէն քանի հատը, ուր եւ որ ատեն աւելի կը վնասին: Այնպէս փորձով դիտուած է թէ որ նաւերը օրչափ ոյժ ունին կամ թէ իրենց զօրութեամբը կրնան դժբաղդութենէ ազատիլ, եւ որ տեսակ նաւերը անանկ շինուած են որ ծովի ու հովի գէժ կարող ըլլան դիմանալ, եւ միանգամայն յայտնի է որ թշնամի զօրքերէն ու մանաւանդ գողերէն ատեն ատեն, ու տեղ տեղ նաւերու ինչեր պատահած են: Ասոնք գիտնալով զանազան ընկերութիւններ կան, որոնք ապրանքները կ'ապահովցընեն, այս ինքն վարձք մը կ'առնեն ան դաշամբ որ երբ որ ապրանքը կորսուի, ան ատեն ապրանքին արժէքը բոլոր կը վճարեն:

169. Ապահովցընելու հաւանականութիւնները երկու այլեւայլ հաւանականութիւններու նայելով կրնան հաշուիլ. մէյ մը՝ երբ որ մէկ բանին ապահովցընելը վրադ առնելու համար հաւանականութեան պատճառներով վտանգը կը հաշուեն, մէյ մ'ալ ընդհանրապէս երբ որ կը հաշուեն ու կը չափըփեն թէ ապահովացուցման գները պիտ'որ բարձրանան թէ չէ:

Ապահովցընելը վրանիս առնելու ատեն՝ եղած վտանգները ցուցընելու մեզի առաջնորդ է:

Ա. Փորձառութիւնը:

Բ. Ապրանքը տանելու առիթն ու կերպը: Սէկ հաստատուն սեպուած նաւի մը վրայ, ու հմուտ

նաւապետի մը ու վարժ նաւավարներու տակ է նէ ապրանքը, ան առեն քիչ վարձքով ալ մարդ կրնայ ապահովցընել, ինչու որ վրան առած վտանդը ստուգիւ քիչ է. բայց ասոր հակառակը չկրնար ապահովցընողը քիչով դո՛հ ըլլալ. երբ որ նաւը խախուտ է, կամ նաւապետը անտեղեակ է եւ կամ նաւավարները նոր ու անվարժ են:

Գ. Օտովու վրայ հասարակաց ապահովութեան համար դրուած միջոցները, որոնցմով դողերու ու թշնամիներու վտանգ կամ ամենեւին չըլլար եւ կամ ըլլայ նէ ալ, այնչափ մեծ բան մը չէ:

Իսկ ապահովցընելու վարձքին բարձրանալուն ու իյնալուն վրայ ընդհանրապէս դատաստան ընելու համար, պէտք է

Ա. Անոնց փնտռուիլը քննել: Թէ որ նաւահանգստի մը քով ապահովցընելու մեծամեծ շատ տներ կան, ու անոր հակառակ ապահովցընելու ետեւէն ինկող չկայ, յայտնի է որ վարձքը կամ գինն ալ կ'իյնայ:

Բ. Ասիի պակասութիւնն ու առատութիւնը, եւ տեղւոյն առուտութիւն կենդանութիւնը՝ ապահովցընելու գներուն վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն ունին: Ինչու որ թէ որ ստակի առատութիւն կայ եւ ուրիշ տեսակ գործք չկայ, ան առեն ասանկ գործքերու ձեռք զարնողներ շատ կ'ըլլան:

Գ. Գլխաւորաբար ապահովացուցման գներուն վրայ ազդեցութիւն ընողը՝ ծովու վրայ եղած ապահովութեան շատ կամ քիչ հաւանականութիւնն է:

ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌՈՒՏՈՒՐԸ ՅԱՌԱՋԱՑԸՆԵԼՈՒ
ՎՐԱՅ

170. ԳՐԳԻՍ սկիզբները ըսինք որ վաճառա-
կանը՝ այլեւայլ տեղերու, երկիրներու ու ազգերու մէջ
եղած առուտուրին միջնորդ, արուեստներու ջանքին
ու ստակի շրջանին յառաջացուցիչ, ու գործքերուն
ամենուն միօրինակ բաժնուելուն պատճառ է: Աս
ասանկ ըլլալով՝ վաճառականը իրաւունք ունի որ
տէրութիւնը իրեն ամէն պաշտպանութիւններն ընէ,
եւ անանկ տեղեր շինէ ու պատրաստէ, որոնցմով իր
գործքը ամէն կերպով դիւրիննայ, յառաջանայ ու
իր վախճանին հասնի:

Ասանկ պատրաստութիւններն ու միջոցները ամէն
ծաղկեալ ու քաղաքականացեալ տէրութեանց մէջ
անպակաս կը գտնուին, որոնց օգտակարութիւնը՝
վաճառականը պէտք է որ գիտնայ, ու ճանշնայ թէ
ասոնք՝ միայն իր արուեստն ու միանգամայն անոնց
արուեստը յառաջացընելու համար է, որոնցմէ ինքը
ապրանք կ'առնու կը գնէ: Ասկից զատ պէտք է որ
համոզուած ըլլայ որ եթէ ասոնք չըլլան կամ թէ
եղածները վերցուին նէ, ան ատեն ինքն ալ ուղղակի
կամ անուղղակի, կանուխ կամ ուշ երբ որ է նէ կը
փաստի:

Արովհետեւ աս գրքիս ու վաճառականութեան
ուսումը սորվեցընող դպրոցներուն վախճանը կէս
մ'ալ ան կ'ըլլայ, որ ազգին պատանիներէն անանկ
մարդիկ ալ ելլեն, որոնք առուտուրը յառաջացընելու
կամ ծաղկած վիճակի մէջ պահելու համար տէրու-
թենէն եղած պատրաստութիւններն ու դրուած հաս-
տատուն կարգերը պահպանելու ծառայեն, որով տէ-
րութեան առուտուրին օգտակար ըլլան, անոր համար
պէտք է որ մենք ալ աս գրքիս մէջ մաս մ'ալ աս

վախճանին համար դնենք, որուն մէջը ան ամէն սկզբունքները յառաջ բերենք, որոնք ասանկ պաշտօններու մէջ ըլլողները միշտ աչքերնուն առջեւը ունենալու են, որպէս զի չըլլայ թէ ձեռքերնին եղած միջոցները աղէկ չգործածելով, կառավարութեան ասանկ մեծ ու երեւելի վախճանին դէմ գործածեն, ու քաղաքային կենաց միաս մը հասցընեն: Մինչեւ հիմա վաճառականութեան վրայ խօսածներնուս մէջ վաճառականը ինք իրեն իր այլեւայլ գործքերուն նկատմամբ մտածեցինք, ու անանկ սեպեցինք, որ իր առանձին անձնական շահուն միտ կը դնէ. հիմակ պիտ'որ սկսինք ան գիտութիւնը յառաջ բերել, որով տէրութիւնը իր առուտուրը յառաջ կրնայ տանիլ ու եղածն ալ պահպանել: Ասոր մէջ վաճառականը չէ թէ առանձին, հապա իբրեւ շղթայի մը անդամ եւ կամ ամբողջի մը մասն պիտ'որ երեւնայ:

171. Առուտուրը յառաջացընելու միջոցները երկու կերպ կրնան մտածուիլ, մէյ մը ներքին առուտուրին, մէյ մ'ալ արտաքին առուտուրին նկատմամբ: Ընդհանրապէս առեալ երկուքին մէջն ալ յառաջացընելը՝ աս բաներուս վրայ կը դառնայ. ապրանքներու առուտուրի շրջանը յառաջացընելու, ապրանքներ ուղեւորելու միջոցներուն, ստակի շրջանը կենդանացընելու, ու ընդհանրապէս առուտուրը ծաղկած վիճակի մէջ պահելու վրայ: Ասոնց վրայ կը սկսինք մէկիկ մէկիկ խօսելու:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒ ԱՌՈՒՏՈՒՐԸ ՅԱՌԱՋԱՅԸՆԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑ-
ՆԵՐՈՒ ՈՒ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

172. Աս միջոցներն ու պատրաստութիւնները տեսակ տեսակ են, ու իրենց վախճանն ու նպատակն ալ այլեւայլ տեսակ է: Ոմանք անոր համար տէրութենէ հաստատուած են, որ տեղ մը դիւրաւ, աժան ու շատ ապրանք ժողովի. ոմանք ալ անոր համար
ԳԻՏ. ՎԱՃԱՌ.

դրուած են, որ պատրաստողները աւելի շատ ծախելու, ու նոյնպէս սպառողներն ալ գնելու գիւրութիւն ու առիթ ունենան, եւ կամ որպէս զի վաճառականները իրարու հետ գիւրաւ առուտուր կարող ըլլան ընել: Արդ կառավարութեան աս վախճաններուն համար բանեցուցած միջոցները ետեւէն եկածներն են:

Ա. Տօնավաճառներ:

173. Տօնավաճառները (Ժանայւրէնը) կառավարութենէ հաստատուած ժամանակներ են, որ ատենն որ ծախողները՝ որոշեալ տեղ մը իրենց ապրանքները կը բերեն, ու անոնցմով ազատ կրնան առուտուր ընել: Ասոնց մերձաւոր վախճանը ուրիշ բան չէ, բայց թէ աս, որ ծախողները՝ իրենց ապրանքին գնողներ գրտնելու առիթ մը ունենան, ու գնողներն ալ՝ շատ ծախողներ ըլլալով՝ եկած ժողոված ապրանքներուն մէջէն ուզածնին առնուն ու ան գնով առնուն, որն որ իրենց հաճոյական է: Աս տօնավաճառներն ալ տեսակ տեսակ են. կան մեծ տօնավաճառներ, ուր նաեւ գրոհ երկիրներէն վաճառականներ ու գնողներ կը ժողովին, ու այլեւայլ երկիրներէն զանազան ապրանքներ կը բերեն ու անոնցմով առուտուր կ'ընեն, եւ կամ ուր որ ապրանքի առուտուր չըլլար նէ, ստակի կամ փոխանակադրերու առուտուր կ'ընեն. կան տօնավաճառներ ալ, որ պզտիկ են, ու միայն տէրութեան մէջ ելած բերքերը կը ժողովին ու կը գնուին կամ կը ծախուին:

Տօնավաճառներուն սկիզբը շատ հին է, ու անանկ ալ կը կարծուի, որ դուցէ անունը քրիստոնէութեան հին ատենները եղած հրապարակական եկեղեցւոյ հանդէսներէն ու տօներէն առած ըլլայ, որ ատենն որ հաւատացեալները կու գային ան տօնին տեղը կը ժողովէին: Արդէն հիմակուան ատեններս ալ Աւրուպայի քրիստոնէայ ազգաց մէջ կը տեսնենք, որ երբ որ տեղ մը եկեղեցւոյ մը հանդէս ըլլայ, հոն շատ մանրավաճառներ կը ժողովին, ու չէ թէ մինակ ան

տօնին հարկաւոր եղած բաներ, հապա նաեւ ամէն տեսակ ապրանքներ ալ կը բերեն, որ ծախեն: Ան տօնավաճառներ, որոնք եկեղեցւոյ որոշեալ տօնի մը օրը կը բացուին: Ա՛ւ՜ Վաճառականութեան դեռ տղայ եղած ատենները, առանց ասանկ տօնավաճառներու չէր կրնար ըլլալ. առուտուրը ողորմելի մանրավաճառներու ձեռք էր, որոնք հարկաւոր ապրանքները առջի ձեռքէն ճարելու ոչ տեղեկութիւն եւ ոչ ալ կարողութիւն ունէին: Ա՛նչպէ՜ս կրնային ան ատենները ապրանքներու մթերքներ բերել տալ, երբ որ վաճառականները ոչ գրել կարդալ գիտէին, եւ ոչ ալ կարգաւորեալ սուրհանգակներ կամ կառքեր կային, որ նամակները տանէին բերէին: Ա՛նչպէ՜ս կրնային ապրանք բերել տալ, երբ որ ճամբաները ապահով չէին, ու նոյն իսկ իշխանները իրարու երկիրները կ'աւրէին կ'աւրըշտրկէին: Ա՛նոր համար թէ գնողները եւ թէ ծախողները իրենց ապահովութեան, ու ունեցածնին յափշտակութենէ ազատելու համար քովերնին մարդիկ կ'առնուին, ու զինաւորեալ՝ քաղքէ քաղաք ճամբորդութիւն կ'ընէին. ասանկ են հիմա-կուան ատենս արեւելք կարաւանները: Վերմանական կայսերութեան մէջ ամենէն աւելի ասանկ գողեր ու աւազակներ կային, անոր համար շատ վաճառականներ կայսրմէն՝ մէկտեղ մարդ առնելու արտօնութիւն կ'ունենային: Ա՛ս ժամանակները մեծ կտորներով առուտուր՝ միայն տօնավաճառներու ու վաճառանոցներու մէջ կ'ըլլար: Ամաց կամաց մէկ տօնավաճառէն մէկալ տօնավաճառ առնելիք թողուլ կամ համարում տալը սովորական եղաւ, ու համարումով առնուած ապրանքներուն համար փոխանակազիր քաշել ալ եղաւ:

Արշափ որ գողերն ու աւազակները քիչցան, ճամբաները ապահովցան, ու որչափ որ վաճառականութիւնը երթալով կատարելագործեցաւ, այնչափ ալ տօնավաճառները քիչցան: Ա՛ն տօնավաճառները կամ

վաճառանոցները, ուր որ գեղացիք՝ (ծախողները եւ գնողները գիւրութեամբ իրար գտնելու համար) իրենց երկրին բերքերը կը բերեն, ինչպէս արմախք, կանաչեղէն, հաւկիթ, կարագ, արջառ ու ոչխար եւ այլն, եւ կամ ուր որ արուեստաւորները շինած գործուածներնին կը բերեն ու ծախելու կը հանեն, բնական, շահաբեր ու հարկաւոր տօնավաճառներ են, որոնք առջի բաժնէնուս կարգը չեն երթար: Ասկի մէկալ առուտուրի համար որոշուած տօնավաճառները երթալով նուազելու վրայ են. ժամանակի կորուստը, ճամբուն ծախքը, պարապ տեղը ապրանքները ասդին անդին ասնիլ բերելը, ու տօնավաճառ երթալուն պատճառաւ շատ ստակ ժողվելով ստակի շրջանին արդելք գնելը՝ տօնավաճառներէն եղած օգտին գիմացն ելլելով, վաճառականները քանի կ'երթայ տօնավաճառները կը թողուն. եւ ասոր՝ փորձն ալ կը վկայէ, ինչու որ երթալով տարւէ տարի տօնավաճառներուն գէշ երթալուն վրայ տրտունջը կ'աւելնայ: Աշխարհքիս մէջ ամենէն մեծ տօնավաճառը՝ Նիշնէյնովկորոտ քաղքինն է, որուն մէջ 200 միլիոն ռուպլի շրջան կ'ըլլայ կ'ըսեն:

Բ. Աճառանք, Աճառակայ, Բաժարեղի:

174. Աճառանք (entrepôt), կ'ըսուի ան տեղը՝ որուն աս իրաւունքը տրուած է, որ ամէն հոն բերուած ապրանքները որոշեալ տեղ մը պիտի գրուին, ու ան տեղէն երկրին բնակչացը պիտ'որ ծախուին:

Աճառակայ (étape), կ'ըսուի ան տեղը՝ որ աս իրաւունքը ստացած է, որ ամէն ան տեղը հասած ապրանքները պիտ'որ հանուին, ու խել մը ատեն հոն ծախու պիտ'որ գրուին, ու շատ անգամ նաեւ միայն տեղւոյն բնակիչներէն ուրիշ տեղ կրնան տարուիլ:

Բաժարեղի կը զրցուի ան տեղը՝ որուն իրաւունքն է, որ ամէն հասած ապրանքները պիտ'որ հոն կշռուին, ու անոր համար տուրք մը պիտ'որ վճարուի:

Աս իրաւունքները՝ չէ թէ առուտուրը յառաջա-
ցընելու ու վաճառքներու շրջանին կենդանութիւն մը
տալու կ'օգնեն, հապա մասնաւոր տեղերու եղած
շնորհքներ են, ու ընդհանուր առուտուրին վնաս
կ'ընեն: Ասոնք առուտուրի ազատութիւնը նուաճող,
արգելող բաներ են: Հիմակուան ատենս ասանկ
իրաւունքներ ալ չեն շնորհուիր, հապա եղածներն
ալ վերցընելու կը նայուի. բայց ասոնք կարգի գնելը
հասարակօրէն մեծերէն կախում ունի, որոնք պէտք
չեն անխոհեմ վարմունքով ասանկ իրաւունքներ
շնորհելով, առուտուրին օրհնութիւնը նուազեցընել:

Բայց հասարակաց վաճառականները, ապահով
տեղերը, շտեմարանները, ուր որ քիչ տուրքով ամէն
տեսակ թէ հպատակներուն եւ թէ օտարականներուն
ապրանքները կը պահուին, թէ ան երկրին գործա-
ծութեանը համար ըլլայ, եւ թէ դուրս խրկուելու
համար, ստուգիւ առուտուրին յառաջացման միջոց-
ներ են. միայն թէ պարտք ու ստիպում ըլլալու չէ,
որն որ առուտուրին հետ չկրնար միաբանիլ: Ասեւ
ասոնցմէ եղած շահը պէտք չէ որ տէրութեան մուտք
համարուի, այլ անչափ նուազ գին պէտք է դնել,
որ ան տեղերուն ծախքին բաւական ըլլան:

Գ. Հասարակաց կշռորդներ:

175. Հասարակաց կշռորդները (Բէր-շէնքը)
ապրանքներու առուտուրին շատ դիւրութիւն կու
տան: Ասով թէ գնողները եւ թէ ծախողները
իրենց առուտուրին մէջ ունեցած ապրանքին կշռոյն
վրայ ապահովութիւն կ'ունենան, նոյնը ըսելու է
ապրանքը ուղեւորողին ու տանողին վրայ ալ: Ստու-
գիւ շատ օգուտ կը տեսնեն անոնք, որոնք այլեւայլ
տեղուանք ճամբորդութիւն ընելու ատեննին, իրենց
ապրանքին՝ կշռոյն համեմատութեամբ մաքս կը վճա-
րեն, ու կշռուած բեռան ծանրութեանը վկայական
թուղթ մը առնելով, ամէն տեղ վար առնելու, բա-

նայու, ժամանակ կորսընցընելու ու ծախքերու սակ
մանելու դժուարութիւններէն կ'ազատին:

Գ. Չորսն և՛ իշտ և՛ չիշտ:

176. Ապրանքներու առուտուրը ուրիշ բանով
այնչափ աւելի յաջողութիւն չկրնար գտնել, որչափ
երբ որ գնողները համոզուած ըլլան, թէ չափն ու
կշիռը ուղիղ է, ու չեն խաբուիր: Անոր համար պէտք
է որ չափերն ու կշիռները իրենց շիտկութեանն ու
ճշգրտութեանը նշան մը ունենան, եւ աս նշանն ալ
խաբէական չըլլայ: Աս կշիռներուն ու չափերուն
կարգաւորութիւնը՝ Աշուաքննութիւն կ'ըսուի, որուն
իրաւունքը հասարակօրէն երկրին կառավարներուն
ձեռքը կ'ըլլայ:

Ե. Ապրանքներու Բնութեան Իմաստներ:

177. Ասոնք երգուեալ մարդիկներ են, որոնք
վաճառականութեան պաշտօնեաներէն անոր համար
գրուած են, որ ծախողին ու գնողին մէջ միջնորդ
ըլլան: Աս միջնավաճառները կամ միջնորդները
(Բէլլ-մէն) մէկ կողմանէ նայելով ապրանքի շրջանին
յառաջացուցիչ են, իբրեւ գնողին ու ծախողին մէջ
միջնորդ, իբրեւ եղած ըմբոստ գործքին վաւերակա-
նութեանը վկայ, ու նաեւ իբրեւ ապրանքները ճանչ-
ցող ու անոնց աղէկ տեղեակ մարդ:

Միջնավաճառները գնողին ու ծախողին մէջ մի-
ջնորդ ըլլալով՝ տեղւոյն վաճառականներուն մէջ եղած
առուտուրին կենդանութիւն տուող ու յառաջացու-
ցիչ կ'ըլլան: Սակ վաճառականէն կ'ելլեն ուրիշ վա-
ճառականի մը կ'երթան, ու կը հարցընեն թէ ինչ
ապրանք գնել կ'ուզէ, ու ինչ ծախելու ապրանք
ունի կամ ծախելու կը բաղձայ: Թէ որ քանի մը
տեսակ ապրանք առաջարկելու յանձնարարութիւն ու-
նին, ան ալ կ'առաջարկեն: Ասով ան ամէն ապրանք-
ներուն տեղեակ կ'ըլլան, որոնք վաճառատեղւոյն մէջ

գնել կամ ծախել կ'ուզուի: Թէ որ վաճառական
մ'ալ ապրանք մը ծախելու հանել կ'ուզէ, կրնայ
ըլլալ որ իրեն հասարակութեան մէջ երեւնալը իր
համարմանը, բայց մանաւանդ իր շահուն փաստակար
համարի, ինչու որ գնողը տեսնելով որ վաճառականը
ինք իրմէ իր ապրանքը առջեւը կը դնէ կամ թէ
ըսենք՝ գնելու հաներ է, կը նայի որ աժան գնով
առնու, ու գինը վար կը զարնէ: Միջնավաճառը
մինչեւ որ սակարկութիւնը կամ դաշնադրութիւնը
չլմըննայ, թէ գնողին եւ թէ ծախողին անունը դուրս
չհաներ, ու իրեն եղած յանձնարարութեանը համա-
ձայն ապրանքը կու տայ, առանց անոր միտ գնելու
թէ արդեօք ծախողին աւելի հարկաւոր ու շահաւոր
է իր ապրանքը ծախել չէնէ գնողին նոյն գնով գնելը:

Աղած լմընցած գործքին կամ դաշնադրութեան
վաւերականութեանը վկայի պէս ալ առնելով՝ մի-
ջնավաճառներու գործակցութիւնը շատ մեծ ու հար-
կաւոր բան է: Ինչու որ միջնավաճառներու գրքերը
իբրեւ հրապարակաւ երդուեալ անձինքներու գրքեր
ցուցման ղօրութիւն ունին, ու շատ անգամ երկայն
տեւելու դատերը ասոնցմով կը լմըննան, երբ որ մի-
ջնավաճառը իր գիրքը կը հանէ կը ցուցնէ, ու եղած
դաշնադրութեան ամէն պայմաններն ու հանգամանքը
կը դանէ:

Թէպէտեւ իբրեւ ապրանքները ճանչցող՝ միջնա-
վաճառները հասարակօրէն հրապարակական վկայու-
թիւն կամ իշխանութիւն մը չեն ունենար, բայց աս
յայտնի է, որ անոնցմէ շատերը կան՝ որոնք երկայն
ժամանակուան փորձառութեամբ, ու որոշեալ գործքի
մը մէջ (ինչպէս հասարակօրէն կ'ըսուի) եփելով, քանի
մը տեսակ ապրանքներ ճանչնալու անանկ համարում
մը ստացած են, որ ասանկ գործքերու մէջ վաճառա-
կանները զիրենք միայն կը գործածեն, անոր համար՝
որովհետեւ ասանկ գործքերու մէջ իրենց ունեցած
հմտութիւնը երկու դաշնադրողներէն ալ ճանչցուած

է: Վրանի մը տէրութիւններու մէջ արեւելեան ապրանքներու միջնավաճառները՝ մինչեւ մաքսատուններու մէջ բամբակի ու բուրդի քննութիւն ընելու մէջ իբրեւ ան ապրանքները ճանչցող մարդիկ կը գործածուին:

Զ. Քննարան:

178. Սան ապրանքներ՝ որոնք մեծ կտորներով կը ծախուին, բայց մեծ առուտուրի մը մէջ հարկաւոր եղած ճշդութեամբ չեն կրնար քննուիլ, վասն զի կամ երկայն տեւելով առուտուրին արգելք կ'ըլլան, եւ կամ ապականելու վտանգի մէջ կ'իյնան: Ասանկ ապրանքները ան ատեն մեծամեծ կտորներով կրնան ծախուիլ կամ գնուիլ, երբ որ մեծերուն կողմանէ առանձինն կտորներուն վրայ իրենց ազնուութեանը կամ զուտ ու ճշմարիտ ըլլալուն նշան ունին: Ասանկ ապրանքներու կարգն է գլխաւորաբար կտաւը, երբ որ շատը մէկտեղ պիտ'որ գործածուի: Սան նաեւ շատ ապրանքներ ալ, որոնք աս կերպով տեղւոյն գլխաւորներէն կը քննուին, ու քննութենէն ելածին համաձայն՝ առուտուրի ելլելէն յառաջ, վրանին նշան կ'ընդունին, ինչպէս են տորոն (+եօ+ պօյասը), լըջու (շիվի ֆիլանը), գայլուկ (փիւ օրու), պողպատ, ու ոսկեղէն եւ արծաթեղէն ապրանքներ, եւ այլն:

Աս վախճանիս համար հաստատուած տեղերը՝ որ քննարան կ'ըսուին, չէ թէ միայն ապրանքներու առուտուրին նայելով օգտակար են, հապա նաեւ քանի մը տեսակ ապրանքներու նկատմամբ հարկաւոր ալ են. միայն թէ ասոր աղէկ նայելու ու զգուշանալու է, որ ասոնք բռնութեան միջոց չըլլան: Ավ որ իր ապրանքները նայիլ տալ կ'ուզէ, կառավարութիւնը անոր իր օգնութիւնը կը մատուցանէ, եւ թէ որ ապրանքը ստուգիլ պահանջուած ազնուութիւնն ունի, ան ատեն քիչ վարձք մը վճարելով՝ տէրութեան կողմանէ ապրանքին վրայ ազնուութեան դրոշմ կամ կնիք կը

կոխուի : Բայց ասիկա ոսկիի ու արծաթի ապրանքներուն վրայ կամայական չէ, հապա պէտք է որ կնիք ընդունին, ինչու որ ասանկ ապրանքներուն մէջ զուտ մաքուր մետաղին չափը փոփոխական ըլլալով՝ շատ խաբէութիւններու տակ կրնան իյնալ :

Է. Հասարակաց աճո-բոյնէր :

179. Ասոնք ան ատենը առուտուրը կենդանացընելու միջոց կ'ըլլան, երբ որ ապրանքներու մեծամեծ մթերքներ մէկտեղ կու գան կը դիզուին, անանկ որ սովորական կերպով անոնցմով առուտուր ընելը անկարելի կ'ըլլայ : Ասոնք գլխաւորաբար օտար երկիրներէն եկած ապրանքներու համար են : Ասանկ տեղուանք Եւրոպա շատ կը գտնուին, մանաւանդ Հոլանտա, Անգղիա ու Տանիմարգա, ուր արեւելեան ու արեւմտեան Հնդկաստանի, Ասիայի ու Ափրիկէի ապրանքներ կու գան կը ժողվին, եւ ասոնց առուտուրին բոլոր Եւրոպա մասնակից կ'ըլլայ :

Ը. Նամակատուն կամ Բըրսա-թեան րեդէր :

180. Աս տեղերը՝ թէ որ աղէկ կարգաւորուելու ըլլան, ստուգիւ ապրանքներու առուտուրին, ու այլեւայլ վաճառականներուն իրարու մէջ ունեցած հաղորդութեան յառաջանալուն մէկիկ միջոցներ են : Ավաճառականները հիմակուան ատենս առանց իրարու հետ թղթակցելու չեն կրնար ամենեւին իրենց առուտուրը յառաջ տանիլ, եւ առանց նամակատուններ հաստատելու՝ վաճառականութիւնը միշտ իր առջի տղայութեան մէջ կը մնար, ու մանրավաճառութեան վիճակէն աւելի չէր կրնար զարգանալ :

Անանկ կը պատմուի որ նամակատուն կամ թղթատարներ առջի անգամ Պարսկաստանէն սկսած ըլլան, եւ իսկզբան Արքիպեղազոսէն մինչեւ Շուշան Պարսկաստանի մայրաքաղաքը թղթատարութիւն հաստատուած ըլլայ : Աս նամակ տանելու բերելու միջոցները Հռոմայեցւոց ալ անծանօթ չէին, ինչպէս

որ իրենց պատմութենէն յայտնի կ'երեւայ: Պաղ-
ղիայի մէջ ամենէն յառաջ Լուգովիկոս ԺԱ. 1464ին
նամակատուններ հաստատեց: Պաերմանիա հաղիւ
16երորդ ու 17երորդ դարերուն մէջ թղթատարու-
թիւնը կրցաւ կարգաւորուիլ: Իսկ Լեհաստան, Ռու-
սաստան ու Մաճառիստան 18երորդ դարուն սկիզբ-
ները թղթատարութիւն սկսաւ մտնել: Մինչեւ հիմա
արեւելքի կողմերը թղթատարութիւնը կարգաւո-
րեալ վիճակի մը մէջ չէ. վերջին ատենները Օսմա-
նեան տէրութիւնը ասոր վրայ ալ սկսաւ հոգ տանիլ,
ու թէ որ գործունէութեամբ քիչ ատենի մէջ կար-
գաւորելու ըլլայ նէ, ինչպէս որ կը յուսացուի, ա-
րեւելքի վաճառականութիւնն ալ շատ կրնայ յա-
ռաջանալ: Ազգ մը որչափ որ կրթուած ու ծաղկած
է, այնչափ ալ թղթատարութիւնն ալ կարգաւորեալ
վիճակի մէջ կ'ըլլայ:

181. Արկու տեսակ թղթատար կայ, մէյ մը
ձիով կամ ձիավարող, մէյ մ'ալ կառքով: Առջի
տեսակ թղթատարները միայն նամակ ու պղտիկ
ծրարներ տեղէ մը ուրիշ տեղ կը տանին. բայց կառ-
քով կամ սուրհանդակի կառքով դացող թղթա-
տարները նաեւ ճամբորդ, ստակ, ազնիւ քարեր եւ
նաեւ մեծ կտոր ապրանքներ ալ կը տանին: Թղթա-
տարներէն կան որ շաբթու մէջ որոշեալ օր մը ճամ-
բայ կ'ելլեն, կան ալ՝ որ ամէն օր որոշեալ տեղ մը
թղթեր կը տանին: Աս ամէն օր ելլող թղթատարները
ան պատճառաւ հաստատուած են, որ ամէն օր տե-
րութեան մը մայրաքաղաքը ելած լրագիրները դաւ-
առները տարածեն, ասոնք նաեւ նամակներ ալ կը
տանին կը բերեն:

Թղթատարութեան օրը նաեւ ընդունելութեան
թղթով (récépissé) նամակներ ալ կրնան խաւրուիլ:
Ընդունելութեան թուղթ կամ ընկալադիր ըսուածը
ուրիշ բան չէ, բայց եթէ թուղթ մը՝ որն օր նամակին
հետ մէկտեղ կ'երթայ, ու նամակը առնողը՝ իր նա-

մակը քնդուենիլը անոր վրայ կը գրէ ու կը ստորագրէ , որն որ դարձեալ նամակը գրողին կը գառնայ , ու գրողը կ'իմանայ որ իր նամակը՝ որոշեալ տեղը հասեր է : Արոշեալ թղթատարներէն գուրս նաեւ կան թղթատարներ , որոնք երբ որ կ'ուզէ մարդ (որ օրը ու որ ժամը որ կ'ուզէ նէ) կրնայ ճամբայ հանել , ու անոր ձեռքը նամակ տալ . բայց ինչպէս յայտնի է , աս արտաքոյ կարգի թղթատար հանելը՝ առանձին վարձք ու ծախք ունի , որն որ հանողը պէտք է որ վճարէ : Ասանկ թղթատարները պնդադեօպան (estafette) կ'ըսուին , որոնք շատ անգամ վաճառականներն ալ կը գործածեն , երբ որ իրենց գործակիցին մէկ հարկաւոր լուր մը (զոր օրինակ մէկու մը սնանկութիւնը) , որչափ կարելի է շուտով իմացընել կ'ուզեն :

Թէ որ կ'ուզուի որ թղթատարութիւնը՝ յուսացուածին չափ առուտութին օգտակար ըլլայ , ան ատեն անիկա չէ թէ իբրեւ ելեւմտից աղբիւր ու տէրութեան մուտք միայն , հապա իբրեւ աղբին ծաղկելուն ու կարգաւորութեան միջնորդ ու առուտութին կենդանացուցիչ միջոց մը մտածելու է : Ամէն տեսակ թղթատարութեան համար վճարելիքները կրնան այնչափ ըլլալ , որ թղթատարութեան ծախքերը հանելէն ետքը , տէրութեան ալ մուտք մը բերեն , ինչու որ արժանի է , որ թղթատարութեան մեծամեծ օգուտները վայելողները՝ տէրութեան ալ բան մը վճարեն : Այց անոր ալ աղէկ նայելու է , որ աս վարձքը կամ տուրքը խիստ շատ չըլլայ , ինչու որ ան ատենը թէ առուտութին արգելք կրնայ ըլլալ , եւ թէ տէրութիւնը մէկալ կողմանէ տուրքին բարձրանալովը եղած մուտքէն աւելի կը կորսնցընէ . վասն զի ան ատենը դրսեցիները իրենց գործքը յառաջ տանելու համար ուրիշ ճամբայ մը գտնելու կը նային . շատ նամակներ՝ որոնք տուրքին քիչ եղած ատեն կը գրուէին , չեն գրուիր , վասն զի բարձր վճարմունքը պատճառ կը բռնուի , մանաւանդ երբ որ ան

նամակով յուսացուած օգուտը տարակուսական է :
Եւ գլխաւորաբար ան արուեստաւորաց նամակները ,
որոնք տէրութեան աւելի շահաւոր են , ու ան ստորին
աշխատաւորաց թղթերը՝ որոնք պղտիկ բանի մը հա-
մար իրարու հետ կը թղթակցին , ալ չեն գրուիր ,
ինչու որ բարձր վճարմունքը իրենց փոքր գործքէն
հանած վաստակին կէսը կը յափշտակէ :

Թ . Ա՛յ՜ Բանցներ (պորսա) :

182 . Ասոնք ան տեղերը կամ շէնքերն են , ուր
որ վաճառականները եւ ուրիշ առուտուրի մասնակից
ըլլող անձինքները որոշեալ ժամանակ մը կը ժողվուին ,
որպէս զի իրենց առուտուրի գործքը գոցեն լմնցընեն ,
առուտուրի գործքերու վրայ խորհուրդ ընեն , եւ
այլն : Աս տեղս կ'որոշուին փոխանակագրերու ըն-
թացքը , եւ ուրիշ թէ՛ ստակներու եւ թէ՛ թղթերու
գները : Աստարակօրէն ամէն առուտուրի քաղաքներ
ասանկ ակմբանոցներ կը գտնուին , ինչու որ ասոնք
ալ առուտուրի յառաջացման միջոց ու դիւրութիւն
կու տան :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Բ

ԱՊՐԵՆՔՆԵՐԸ ՅԱՆՉՆԵԼՈՒ ԿԱՐԴԵՂԻՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎՄԱՅ

183 . ԱՇԽԱՐՀՔԻՍ մէջ ծաղկեալ տէրութեանց
իմաստութիւնն ու հայրական հոգն ու խնամքը ամե-
նէն աւելի ապրանքները յանձնելու ու տանելու հա-
մար շինուած տեղերուն ու եղած կարգադրութիւն-
ներուն վրայ կ'երեւայ : Ասանկ կարգադրութիւնները
գրեթէ առանց բացառութեան մը տէրութեան տես-
չութեանը գործքն է :

Ա . Աղբանք Գանցներ :

184 . Ասոնց ամենուն հոգն ու կառավարութիւնը
տէրութեան տեսչութեանը ձեռքն է :

Աս գործքերը կատարելու համար տէրութիւնը պիտ'որ նայի, որ քաղաքներու մէջ բաւական աս գործքը յանձն առնող մարդիկ գտնուին, որոնք ապրանքները տանելու, փոխադրելու ուսումը աղէկ գիտնան, ու այնչափ կարողութիւն եւ ստացուածք ալ ունենան, որ մարդ ապահովութեամբ իրենց իր ապրանքը կարող ըլլայ հաւատալ: Հասարակօրէն ան վաճառատեղիները՝ ուր որ ատեն ատեն ապրանքներ կը տարուին, ասանկ մարդիկներ ամենեւին պակաս չեն ըլլար:

Նաեւ պէտք է որ անանկ մարդիկներ ալ դրուած ըլլան, որոնք թէ տէրութեան մէջը եւ թէ դուրս գտնուած վաճառատեղիները ապրանքները տանելը յանձն առնուն. ու թէ որ իրենց կառքերը բաւական չեն ըլլար, անանկ կառապաններու հետ գործակից եղած ըլլան, որոնք ան ապրանքը տանիլը վրանին առնուն, ու որոշեալ տեղը հասցընեն:

185. Որովհետեւ կառավարութիւնը ապրանքներուն տեղէ մը ուրիշ տեղ փոխադրուելուն հոգ տանելու ատեն անոր պէտք է նայի, որ որչափ կարելի է տանողէքը աժան ըլլայ, անոր համար պէտք է որ տեղ մըն ալ դրուած ըլլայ, ուսկից ապրանք մը ուղեւորողը դիւրութեամբ ու ամենէն աւելի աժան գնով տանողներ կարող ըլլայ գտնել, նոյնպէս նաեւ ապրանքը տանողն ալ որոշեալ տեղ մը տանելու ապրանք գտնելու առիթ ունենայ: Ամէն մեծ ու երեւելի վաճառատեղիները առանձին կառավարութենէ դրուած պաշտօնատէրներ կան, որոնց ամէն մարդ կրնայ ծանուցանել թէ ինչ ապրանք ուղեւորել կ'ուղէ: Կառավարութիւնը ան պաշտօնատէրներուն առանձին խցեր կու տայ, ու անոնց մէջ ամէն ուղեւորողները, տանողները, տանելու պայմանները, տանողէքը, բեռան ծանրութիւնը, խրկուելու ապրանքին յանձնելու օրը, ուղեւորողին ու տանողին աւուներ, իրենց տունը, բեռը պարպելու տեղը, եւ

այլն գրի կ'անցընէ, որոնց համար ալ քիչ մը տուրք վճարելու է:

186. Ստոյգ է որ ապրանքն ուղեւորողը հարկ է որ իրաւունք ունենայ ան կառապանք կամ տանողը ընտրելու, որուն վրայ աւելի վստահութիւն ունի, ու ասանկով կրնայ անոր հետ իր դաշնադրութիւնը ընել. բայց երբ որ ուղեւորողը աս ընտրութիւնը ընել չուզեր, ան ատենը պաշտօնատէրը պէտք է նայի որ կառապաններուն կամ տանողներուն կարգ մը դնէ, այս ինքն իրենց հասնելուն կարգաւ սկսի նորէն ճամբայ հանել, որպէս զի չըլլայ թէ անոնցմէ մէկը երկայն ատեն սպասելով իր վստարկածն ալ ձիերուն կերցընելու ստիպուի: Աս պաշտօնատէրները պէտք են գիտնալ, որ իրենց պարտքը կատարելու ըլլան նէ, կառապաններուն կամ տանողներուն շնորհք մը բրած չեն ըլլար, բայց թէ որ պէտք եղածէն հեռանալու ըլլան նէ, ան ատեն իրենց մեծ յանցանք կը սեպուի, ու անիրաւորութիւն բրած կ'ըլլան:

187. Հասարակօրէն ապրանք խրկող պաշտօնատէրը իրեն տակը ստորին պաշտօնատէրներ ալ կ'ունենայ, որոնց պաշտօնն է եկող կառապաններու տանողէքը առնուլ ժողովել, ապրանքին հասնիլը ան վաճառականին ծանուցանել, որուն որ խրկուած է, վաճառադիրը անոր ձեռքը հասցընել, խրկուելու ապրանքները ընդունիլ, տանելու ու տեղը հասցընելու համար ապահով կառապաններու յանձնել, տանելու պայմանները դնելու ատեն կառապանին օգնական ըլլալ, ու խրկուելու ապրանքները, բեռնաւորելու սպասող կառապանները, ու եղած տանողէքի համար դաշնադրութիւնը գլխաւոր պաշտօնատէրին ծանուցանել: Աս պաշտօնատէրները իրենց աշխատանացը համար բեռան կենդինարին վրայ քիչ մը վարձք կ'ընդունին: Ասոնք ալ միշտ աչքերնուն առջեւէն աս սկիզբը պէտք չեն հեռացընել, թէ մէկ կառապան մը մէկալէն աւելի յառաջ քշելու իրաւունք չունին,

ինչու որ ծառայելու համար որոշուած են, եւ ոչ թէ օրէնսդիր ըլլալու:

188. Ապրանքներ խրկելու համար շատ հարկաւոր բան է ծրարողներ, կապողներ ու բեռնակիրներ ունենալը, որոնք ապրանքը բեռնաւորելու ու վար առնելու ատեն, նաեւ անոնք վար առած տեղէն մինչեւ ապրանքը ընդունողին տեղը տանելու համար կը գործածուին: Ասոնք քանի մը տեղեր իրենց պաշտօնը ճիշդ ժամանակին կատարելուն ապահովութեան համար երդուրնցուցած կ'ըլլան, ու Երդուեալք կը կոչուին: Աս մարդիկները ամէն տեսակ ապրանքները տանելու կառքերուն մէջ անանկ աղէկ տեղաւորել, ու անոնց վրայ հաստատել սորված են, որ առանց վտանգի ու վնասի տեղը կը հասնի:

Տանելու կառքերը պէտք է որ վախճանին համաձայն շինուած ըլլան: Աս կառքերուն հարկաւոր պայմաններն են, որ քիչ զօրութեամբ ու քիչ ժամանակի մէջ ապահովութեամբ բեռ մը տեղէ մը ուրիշ տեղ կարող ըլլան տանիլ: Սկզբնական ասիկա մեքենագործներուն գործքն է, բայց կառավարութիւնն ալ պէտք է նայիլ, որ աս վախճանաւ եղած նոր գիւտերը պաշտպանէ, գտնողները վարձատրէ, անոնց օրինակները հասարակաց տեղուանքը դնէ, որ ամէն մարդ տեսնէ ու անկից օգուտ քաղէ: Առավարութեան չիչնար որ ամէն կառքերը մէկ կերպով մը նորոգելու հրաման հանէ, բայց կրնայ հրամայել որ կառքին առանցքը (ռինկլէ) անիւներուն մեծութիւնը, խեցին (կառքին անուոյն շրջանակին) լայնութիւնը մէկ չափով ըլլայ, վրան դրուելու բեռան ծանրութիւնը այսչափ կամ այնչափ ըլլայ: Արդաւորեալ կառավարութիւնը չէ թէ միայն ասոնք կրնայ հապտ նաեւ պարտք է որ կարգի դնէ, ինչու որ ասոնց վրայ հոգ չըլլալու ըլլայ նէ, ճամբաները կ'աւրուին. անոր համար կառավարութիւնը թէ իր հպատակներուն եւ թէ օտարականներուն կրնայ չափ դնել, մանաւանդ

որ ասոնցմէ եղած օգուտն ալ վայելողները դարձեալ
հպատակներն են :

Բ. Ճոխման ժամանակ հոգալու պաշտօնատէրներ :

189. Թէ որ կ'ուզուի որ ցամաքի վրայէն խրկուած
ապրանքները քիչ զօրութիւն ծախելով, մեծ ապա-
հովութեամբ ու քիչ ատենի մէջ յառաջ երթան ու
տեղերնին հասնին, ան ատեն բնական բան է որ ճամ-
բաներն ալ աս բանիս օգնական ըլլալու են : Արշափ
որ կարելի է ճամբաները պէտք է որ ուղիղ գծի վրայ
շինուին, որ կարծ ըլլան. հարթ տափարակ, պինդ ու
հաստատուն, բաւական լայն ըլլան, դիւրաւ գտնուին,
ու մոլորելու ենթակայ չըլլան : Աւղիղ գծէն դուրս
ան ատեն ելլելու է, երբ որ առջեւը լեռ, ծախին
կամ ջուր, եւ կամ ասոնց նման արգելքներ ելլելու
ըլլան : — Ճամբան պինդ ու հաստատուն ըլլալու
համար, պէտք է որ ասանկ շինուած ըլլան. տակը
հաստատուն ու պինդ քարեր դրուած ըլլան, անոր
վրայ պզտիկ քարեր ու աւաղ լեցուի : Ճամբուն մէջ-
տեղը քիչ մը բարձր, իսկ երկու կողմերը ցած, ու
ջրի փոսեր ըլլան, որ ճամբուն վրայ ջուր չմնայ : —
Ճամբան բաւական լայն ընելու համար, պէտք է
անանկ հաշիւ ընել, որ երկու լայն բեռնաւորած բեռան
կառքեր կարող ըլլան դիւրութեամբ քովէ քով անց-
նիլ : Թէ որ ասիկայ շատ տեղ անկարելի կ'ըլլայ նէ,
ան ատեն պէտք է նշաններ դնել, որ չըլլայ թէ երկու
կառք մէկտեղ գտնուին : — Ճամբան դիւրաւ գտնե-
լու ու չմոլորելու համար, ան տեղուանքը՝ ուր որ
ճամբաները կը բաժնուին, նշաններ դնելու է, որոնց-
մէ ամէն մարդ կարող ըլլայ իմանալ թէ աս կամ ան
ճամբան ուր կը տանի : Ատեւ պէտք եղած տեղեր
ճամբաներուն քովերը ծառեր տնկելու է, ինչպէս
շատ ձիւն եկած տեղերը, որ ճամբորդները չմոլորին .
իսկ ան տեղերը՝ ուր որ գետեր կամ առուակներ եւ
կամ ձորեր կան, որոնցմէ անցնիլը բեռան կառքերուն

Նաւագնացութիւնը՝ ցամաքի վրայ եղած ճամբորդութենէ աւելի վտանգներու տակ ինկած է, անոր համար նաւերու առաջնորդութիւնը, նաեւ զեւերու վրայ ալ միայն անանկ մարդիկներուն հաւտալու է, որոնք առ դորձքիս հարկաւոր եղած զիտութիւնը, ու իրենց յանցանքով եղած փասօր հատուցանելու կարողութիւն ունին: Աս վախճանաւ ամէն տեղ նաւերու տէրեր կան, այս ինքն անանկ անձինք, որոնք իրենց նաւին առաջնորդութիւնը յանձնելու մարդիկ ունին, ու պարտքերնին ան է, որ ասանկ դորձքի մը յարմար մարդիկ գտնելու հոգ տանին:

Ղեւերու մէջ ասդին անդին անանկ վտանգաւոր տեղեր կան, որոնք թէ որ նաւապետը չգիտնալու ու չճանչնալու ըլլայ, նաւը մեծ վտանգի մէջ կը ձգեն: Սառաւարութիւնը պէտք է նայի, որ ասանկ տեղուանք ան վտանգները ճանչցող մարդ ունենայ, որ եթէ ուղուելու ըլլայ՝ նաւին մէջ մտնէ, ու չափաւոր վարձքով մը նաւը ան վտանգաւոր տեղէն անցընէ:

191. Ղեւերը միշտ անանկ տեղէ շէն անցնիր, որն որ դաւառի մը թէ դրսի հետ ունեցած եւ թէ ներքին առուտուրին յարմար ըլլայ, անոր համար առուտուրը յառաջացընելու ու դիւրինցընելու համար շատ տեղեր արուեստական զեւեր կը շինուին, որոնք ջրանցք կամ ջրմուղ կը կոչուին, ամէն տեղ կամ քաղաք իր հարկաւորութեանը նայելով՝ ասոնք կրնայ համաձայնցընել: Աւ որովհետեւ ասանկ ջրանցքներու վրայ քիչ զօրութեամբ շատ բեռ կրնայ տարուիլ, ասկից կրնայ իմացուիլ, թէ ասոնք ապրանքները ասդին անդին փոխադրելու ինչպէս հարկաւոր ու օգտակար են:

Անգղիա, որն որ ինչպէս յայտնի է իրեն առուտուրին մեծութեամբն ու ընդարձակութեամբը, եւ դորձատուններուն բազմութեամբը մէկալ տէրութիւնները կը գերազանցէ, ջրանցքներու կողմանէ ալ Եւրոպայի գրեթէ ամէն երկիրներէն աւելի յառաջա-

յաճ է, ու մէկալ տէրութիւններուն առ բանիս մէջ նմանելու աղէկ օրինակ կրնայ ըլլալ: Ի՞նչպէտեւ Հռոմէական ու Բեղղիա ալ շատ ու Անգղիայէն աւելի բաղմամբիւ ջրանցքներ ունին, բայց անոր ջրանցքներուն պէս մեծ չեն: Յիշատակելու արժանի է 12 մղոն երկայն մեծ ջրանցքը, որն որ բոլոր Հիւսիսային Հռոմէական կը կտրէ, ու Ամստերտամէն սկսելով՝ Հելտէր կը թափի, որուն մէջ կրնան նաեւ մեծամեծ նաւերն ալ նաւել: Ասոնց օգտակարութիւնը Գաղղիա ալ տեսաւ, անոր համար ալ կը ջանայ ջրանցքներ փորել տալով առուտուրին ու գործատուներուն կենդանութիւն մը տալ: Սպանիայի, Իտալիայի ու Մաճառիստանի մէջ ալ բանուկ ջրանցքներ պահաս չեն, բայց Գերմանիա, Պաւիերան գուրս հանելով, առ բանիս մէջ ետ մնացած է, ու առ արուեստական ջրի ճամբաներուն հարկաւորութիւնը երթալով կը զգայ: Շուէտի մէջ անուանի է Աեդայի ջրանցքը, որն որ Եւրոպայի մեծամեծ ջրանցքներուն հետ կը մրցի: Բայց Եւրոպային ամէն երկիրներէն նաեւ Անգղիայէն ալ աւելի, Ռուսաստան առ բանիս կողմանէ երեւելի է, որովհետեւ իր մեծ լճերը ու նաւելի դետերը ջրանցքներով կապած է: Եւրոպայէն գուրս Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգները աղէկ ջրանցքներ ունի, ու Անգղիային դիմացը կրնան ելլել: Աշխարհքիս մէջ ամենէն մեծ ջրանցքը Չինիմաչինի Ապսերական ջրանցքն է, որ 120 մղոն երկայնութիւն ունի ու Բեքին եւ Գանգոն քաղաքները իրարու հետ կը կապէ:

192. Կառավարութիւնը՝ ապրանքները ծովու վրայէն ալ տեղէ մը ուրիշ տեղ փոխադրելու համար մեծ հոգ ունենալու է, ինչու որ ասոնք օգտակար ու հարկաւոր բաներ են, վասն զի նաւի մը գինը, ու մէջը առած բոքը քիչ բան չեն: Օտովու վրայ նաւագնացութեան տեղեակ մարդիկ հանելու համար, պէտք է որ անանկ դպրոցներ ունենայ, որոնց մէջ տղաք՝ առ

բանիս վերաբերեալ ան ամէն հարկաւոր գիտութիւնները սորվին, որոնք մէկ նաւապետի գիտնալ հարկաւոր է, եւ նաւերու կառավար ըլլալ ուղողները միայն ան ատեն իշխանութիւն առնուն, երբ որ հարկաւոր եղած բաները ստուգիւ սորված են:

Արպէս զի ծովու նաւերը իրենց վախճանին համաձայն շինուին, մասնաւոր նաւերու առանձին հիւսեր կան, որոնք կարգաւորեալ կերպով նաւի ճարտարապետութիւն սորված կ'ըլլան, ու աղէկ փորձերով իրենց հմտութիւնը ցուցնելէն ետքը վարպետ կ'ելլեն, ու անկէ ետքը իրենց գործքը գործելու կը սկսին: Հասարակօրէն նաւ մը գնելու կամ շինել տալու համար շատ անձինք մէկտեղ կու գան ու ընկերութիւն մը կը կազմեն: Ասանկ ընկերութիւնները կառավարութիւնն ալ պէտք է որ պաշտպանէ, վասն զի աղդին կամ տէրութեան յառաջացմանը մէկ հատիկ միջոցներ են, ու պէտք է նայի որ անդամներուն խաբէութիւն եւ կամ անիրաւութիւն մը չըլլայ, ու իրարմէ ալ չփնասին: Ամէն ծով ունեցող տէրութեանց մէջ առանձին ծովու իրաւունք ու կարգադրութիւններ կան, որոնց վրայ առուտուրի իրաւունքը ընդարձակ կը խօսի: Ատել ամէն երկիրներու մէջ նաւավարներուն ու նաւապետներուն ալ առանձին կարգադրութիւններ ու կանոններ կան, որոնց պահպանութիւնը խստիւ կը պահանջուի, ու զանցառութեանը երբեմն նաեւ մահուան պատիժ գրուած է:

193. Ըն տեղւոանքը՝ ուր որ ժայռեր կամ աւազակոյտ, ու ընդհանրապէս խօսելով նաւերուն վտանգաւոր տեղեր կան, կառավարութիւնը զգուշանալու նշաններ գնելու է, եւ թէ որ ասոնք ալ բաւական չըլլան, պէտք է նայի որ ինչպէս վերը ըսինք, առաջնորդներ, այս ինքն անանկ մարդիկ գտնուին, որոնք տեղերուն վտանգներուն աղէկ տեղեակ ու ծանօթ ըլլալով՝ ան տեղերուն մէջ նաւին առաջնորդութիւնը վրանին առնուն, ու անիկայ վտանգէն անցընեն: Ար-

աւարութիւնը նաւերուն ապահովութեանը համար պէտք է որ նաւահանգիստներ ալ շինէ, ուր որ նաւերը մինչեւ նորէն ծամբայ ելլելու ժամանակնին կարող ըլլան հանգիստ մնալ, ու իրենց կարօտութեանը հարկաւոր բաները հոգալ: Ասանկ նաւահանգիստներուն վրայ հասարակօրէն զխաւորներ դնելու է, որոնք նաւահանգստին վրայ հօկեն, ստիկանութեան վերաբերեալ գործքերը կատարեն, նաւահանգստին ու անոր վերաբերեալ բաներուն պահպանութեանը նային, մանող ելլող նաւերուն ապահովութիւնը հոգան, ամէն նաւուն իր խարիսխ ձգելու տեղը, ցիցը եւ այլն ցուցնեն, հասնող ու ծամբայ ելլող նաւերուն ցանկն առնուն, ու նաւաւարներուն եւ նաւապետներուն մէջ կռիւ եղած ատեն՝ մէջը մտնեն ու հանգարտեցնեն:

Նաւահանգիստները միշտ մօքքրելու է, ու նաւերուն ապահովութեան եւ ծամբօրդներուն դիւրութեանն ու հանգստութեանը հարկաւոր եղած բաները հոգալու է: Պիշներները նաւերուն ներս մտնելը դիւրինցընելու համար լուսատու աշտարակ շինելու է: Ան քաղաքներուն մէջ, որոնք նաւահանգիստներուն քովը շինուած են, ծամբօրդները ամէն դիւրութիւնները, պանդոկ, կերակուր ու անուշ ջուր դտնելու են, որով կարենան իրենք զիրենք հոգալ, նաեւ անանկ արուեստաւորներ ալ ըլլալու են, որոնք մնասած նաւերուն կարող ըլլան օգնութիւն ընել: Նաւահանգիստներուն մէջ միջնաւաճառներ ալ ըլլալու են, որոնց հետ նաւապետը իր՝ ապրանքը տանելուն հաշիւները ցուցնէ, իրեն տանողէքն առնու, տանելու դաշնադրութիւնը գոցէ:

Գ. Շփէկ-մէր -- շփէկ-մէր:

194. Ասոնք աւուտուրը յառաջացընելու ու գործատուներուն կենդանութիւն տալու մէկիկ միջոցներ են, որոնք յառաջացընելու ու շտապընելու

Համար կառավարութիւնը մեծ հոգ պէտք է տանիլ, նայելու է որ այլեւայլ ծովեզերեայ քաղաքներու մէջ շոգենաւներու երթեւեկութիւն հաստատուի, իսկ ցամաքով մեծամեծ քաղաքները երկաթի ճամբաներով իրարու հետ կապուին: Ասիկայ դիւրաւ կը յաջողի, թէ որ ընկերութիւններ կազմուին, ու տէրութիւնն ալ անոնց ձեռք բռնէ: Հիւսիսային Ամերիկայի ու Անդղիայի օրինակներն եղան, որ մէկալ տէրութիւնները բորբոքեցին, ու քանի կ'երթայ ասոնց օգտակարութիւնը աւելի կը ճանչցուի: Անդղիայի մէջ այնչափ շատ երկաթի ճամբաներ շինուեցան ու կը շինուին, որ կը յուսացուի թէ քիչ մը ետքը բոլոր թագաւորութեան մէջ քիչ ժամանակի մէջ ճամբորդութիւն կարող ըլլայ ըլլալ: Աեղդիա, տեսնելով որ երկաթի ճամբաներուն կարգաւորութիւնը վաճառականութեան շատ օգուտ կը բերէ, ցամաքային Աւրոպային մէջ շինելու սկսողներէն առջինն եղաւ. անկից ետքը սկսան Վաղդիա, Հոլանտա ու Վերմանիա: Վերմանիայի եւ մասնաւորապէս Աւստրիայի մէջ երկաթի ճամբաները շատցընելու շատ մեծ ջանք կայ, արդէն շինուած երկաթի ճամբաները ան երկիրներուն շատ վաստակ սկսան բերել, ու առ վերջին խռովութիւններէն յառաջ բաժանորդութեան թղթերը շատ բարձր գին ունէին: Անգլան-բապէս խօսելով՝ քանի որ շոգւոյ դօրութիւնը՝ ապրանքները տեղէ տեղ փոխադրելու միջոց առնուեցաւ, առուտունն ու գործատունները աւելի կենդանութիւն ստացան, ու քանի որ շոգենաւները համարձակ ծովու վրայ սկսան երթալ գալ, հեռաւոր ազգերն ալ իրարու հետ կապուեցան, ու օտարականները իրարու երկիր երթալով գալով, իրարու կարօտութեան օգնեցին, ու հանգստութիւնը ընդհանուր տարածեցաւ: Շոգենաւներու երթեւեկութիւնը ամենէն յառաջ Հիւսիսային Ամերիկա սկսաւ, անկէ ետքը եկաւ Անդղիա. հիմա ամէն կողմ թէ ծովերու

եւ թէ գետերու վրայ կանոնաւոր երթեւեկութիւն մը հաստատուած է: Աստանորդութեան թղթեր ու նեցողները ամէն տարի աղէկ վաստակ կ'ընեն:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Գ

ՍՏԱԿԻ ՇՐՋԱՆԸ ՅԱՌԱՋԱՑԸՆԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

195 ՍՏԱԿԸ բոլոր արուեստները կենդանացընելու ու կենդանութեան մէջ պահելու միջոց մըն է: Առուտուրի ընդհանուր միջնորդ ըլլալով՝ պէտք է որ ամէն մարդ իր աշխատութեանն ու իր գործածին տեղանիկայ առնելու նայի, որ անով թէ իր տանը հարկաւորութիւնը հոգայ եւ թէ առուտուր ընելու համար նորէն ապրանքներ գնէ, եւ կամ նորէն գործք հանելու համար նիւթ պատրաստէ: Այլ որ առուտուրի կամ գործքի մը մէջ հարկաւոր եղած ստակը կը պակսի, ան ատեն ամէն բան տակն ու վրայ կ'ըլլայ, աշխատող ձեռքերը անգործ կը մնան, ու ազգային ճարտարութիւնը ոյժ ու զօրութիւն չունենար, որով կարող ըլլայ յառաջանալ:

Ստակը՝ առուտուրի ընդհանուր միջնորդը՝ առուտուրի մասնաւոր միջնորդներէն (ապրանքներէն) բուն անով կը զանազանի, որ անսպառելի նիւթ մըն է, անգամ մը շրջան ընելէն ետքը, դարձեալ նորէն շրջան ընել տալու կրնայ գործածուիլ, ու ամէն մէկ շրջանին նոր գործք կը հանէ: ()րինակի համար առնունք շաքարը՝ որ սպառելի նիւթ մըն է, իր սպառելովը՝ այս ինքն բանի մը գործածուելուն պատճառաւ սպառելով, առուտուրին նկատմամբ ալ կ'ոչընչանայ: Բայց անոր համար արուած ստակը ասանկ չէ, միշտ շրջանի մէջ կը մնայ, ու նոր նոր գործքերու կը գործածուի: Ինչպէս որ արիւնը կենդանւոյ մարմնոյն երակներուն մէջ շրջան կ'ընէ, շնչերակներէն ելլելով արեան անօթները կ'անցնի, ու անոնցմէ դարձեալ անհամար պղտիկ բարակ երակներէն անցնելով նորէն սիրտը կը դառնայ, ու աս շրջանով իր սահմանին

մէջ ըլլող կենդանական մասերուն կենդանութիւն կու տայ, ու շարժման մէջ կը պահէ, ասանկ ալ ստակը բոլոր արուեստներու ու առուտուրին մէջ ըրած շրջանովը աս դործողութիւնը կը կատարէ: Թէ որ կ'ուզուի, որ ստակը իր օգտակար ու շահաւոր ազդեցութիւնը ցուցնէ, պէտք է որ առանց արժէքը փոխուելու միշտ շրջանի մէջ մնայ, ու շրջանի մէջ ըլլող ստակին քանակութիւնը այնչափ շատ ըլլայ, որչափի որ ազդային ճարտարութիւնը պէտք ունի, ու միանգամայն հարկ է որ շրջանին արագութիւնն ալ հաստատուն պահուի, որն որ բոլոր ժողովրդեան շատ դիւրութիւն կու տայ իրենց վիճակին ու գործքին հարկաւորութեանն ու համարման ընդունակութեանը չափ ստակ գտնելու: Առավարութիւնն ալ պէտք է որ աղէկ հոգ տանի, որ անանկ միջոցներ բանեցնէ ու կարգադրութիւններ ընէ, որոնցմով ժողովրդեան աս կողմանէ ալ օգնէ, վասն զի ինքը միայն է որ իր իշխանութեամբը զօրութիւն ունի ասոնք կարգի դնելու:

196. Ստակին՝ իբրեւ շրջանի մէջ ըլլող ընդհանուր առուտուրի միջնորդի մը պահանջուած թէութիւնները՝ անոնց ներքին արժէքին, դրսի ձեւին, ասդին անդին տանելու դիւրութեան, պահելու ու վճարելու կողմանէ են: Ստակը պէտք է որ որչափ կարելի է աղնիւ ու զուտ մետաղներէ շինուած ըլլայ, որպէս զի պղտիկ զանգուածի մէջ մեծ արժէք ունենայ: Պէտք է որ անուանական արժէքէն զատ նաեւ գրամներու օրինաց նայելով՝ իրական արժէք ալ ունենայ, որ ամէն տեղ արժէքը հաստատուն ու անփոփոխ ըլլայ: Ան գրամները՝ որոնք որ չափէն քիչ աղնիւ զուտ մետաղ ունին, ան տեղւոյն նախատինք են՝ ուր որ կտրուած են: Ասանկ գրամները օտարականները միայն իրական արժէքին նայելով կ'առնուն, ու անոր հակառակ իրական արժէքով կու տան, եւ կամ անոր նման գրամ կը կոխեն:

Պղտիկ վճարմունքները կատարելու համար նաեւ հասարակ մետաղներէ ալ դրամներ կը կոխուին, ինչպէս են պղնձի դրամները, որոնք գործածուածնուն շափ ներքին արժէք չունին. բայց ասոնք այնչափ միայն կը կոխուին, որչափ որ վախճաններնուն հարկաւոր է: Նաեւ թղթէ ստակներ ալ կան, որոնց վրայ արդէն խօսած ենք Համար 22:

197. Ալ երբ ըսինք, որ այնչափ ստակ շրջանի մէջ ըլլալու է, որչափ որ ազգային ճարտարութեան կարօտութիւնը կը պահանջէ: Թէ որ տեղ մը ստակը աս հարկաւորութենէն աւելի քիչ կ'ըլլայ, ան ատեն ստակը աւելի շատ փնտռուելով՝ մասնաւոր միջոցներուն, այս ինքն թէ բնական եւ թէ արուեստական բերքերուն համեմատութեամբ արժէքը կը բարձրանայ, տեղացիք իրենց ապրանքը բուն արժէքովը չեն կրնար հանել, եղած ապրանքներուն գինը կ'իյնայ, ամէն բանի առուտուրը կը դադրի, վարձուորներուն վարձքը անանկ վար կ'իջնայ, որ բանուորները անով չեն կրնար ապրիլ, ստակ ունեցողները կը պահեն, ու ճարտարութիւնը եւ գործքերը յառաջ տանելու ջանքը կը նուազի, որն որ առուտուր չըլլալէն յառաջ կու գայ. գեղացիք երկիրնին գործելը կը թողուն. իսկ ուրիշ արուեստաւորները ասդին անդին կ'իյնան, դրսի երկիրները կը պանդխտին, ու բոլոր տէրութիւնը մատնիչներու ու խաբեբաներու ձեռք կ'իյնայ: Ասոր հակառակ թէ որ շափէն աւելի առատ ստակ շրջանի մէջ ըլլալու ըլլայ, ան ատեն ամէն բանին գինն ու բանուորներուն վարձքը կը բարձրանայ, օտարական բանուորներ կը մըտնեն. թուլութիւն, ծուլութիւն, բարուց ապակահութիւն կը մտնէ. ճարտարութիւնն ու արուեստները յառաջացընելու ջանքը կը նուազի, որով տէրութիւնը ողորմելի վիճակի մէջ կ'իյնայ, ու ստրկի առատութեամբ քաղաքական առաքինութիւնները կը խղդուին. ստակը կամաց կամաց գործասէր ու

աշխատասէր տէրութիւններուն երթալով, քիչ մը ետքը շատ ստակ ունեցող տէրութեան ուրիշ բան չմնար, բայց եթէ անգործ թող տրուած գետին մը, ապականեալ ու ղեղձ հպատակներ, ու ամէն բան տակին ու վրայ ընելու հարկաւորութիւն մը։ Սիայն կառավարութիւնը զօրութիւն ու միջոցներ ունի ասանկ անկարգութիւններուն առջեւն առնելու, ու ստակը աղգային ճարտարութեան կարօտութեանը համաձայն կարգաւորելու։ Թէ որ գեղացին շահով իր երկիրը կը բանեցընէ, գործուած ապրանքները կը ծախուին, ու ետեւէ ետեւ եռանդով կը պատ-
րաստուին, արուեստանոցներն ու գործատուները իրենց յառաջ բերած ապրանքներովը դրսի երկիր-
ներուն հետ կրնան մրցիլ ու դրսի երկիրներուն ալ կրնան ծախել, թէ որ հարկաւոր ու նաեւ երեւա-
կայեալ կարօտութեան ապրանքներուն գները ոչ այնչափ բարձր եւ ոչ ալ չափէն աւելի ինկած են, երբ որ փոխանակագրերու ընթացքը առուտուրին կշռոյն մնասովը սաստիկ չբարձրանար կամ չիյնար, թէ որ տոկոսեաց կարգը օրինաւոր չափին մէջ կը մնայ, ու ի վախճանի երբ որ տուրք վճարելու պար-
տականութիւն ունեցող մարդիկներուն կարողու-
թիւնը չիյնար, ան ատենը ըսել է որ չափաւոր ստակ չըջանի մէջ է։ Հիմակուան ատենս բոլոր աս ըսած-
ներնուս հակառակը կ'երեւայ Պերմանիա ու Պաղ-
ղիա, որմէ յայտնի կը տեսնենք որ չըջանի մէջ հար-
կաւոր եղածին չափ ստակ չկայ։

198. Ստակի մեծամեծ դումարներ վճարելը եւ ընդունիլը շատ մեծ դժուարութիւններու տակ ին-
կած է։ Արծաթը ստորին արժէք ունենալով, անով մեծ մեծ դումարներ վճարելը շատ դժուար կ'ըլլայ։ Արծաթի դրամով քանի մը հազարներ վճարելու համար շատ ժամանակ կ'ուզէ, ու քսակները կշռելն ալ, ինչպէս որ ամէն օրուան փորձը կը ցուցընէ, խաբէութեան վտանգներու տակ ինկած է։ Ասկին՝

արծաթին նկատմամբ շատ մեծ ու բարձր արժէք ունի . բայց շատ կակուղ ըլլալուն համար՝ գործածութեան մէջ միօրինակ ինք իրմէ կը մաշի , նաեւ մասնաւոր չարութեամբ ալ կը մաշեցընեն . եւ որովհետեւ ոսկին կշռոյն մէջէն քիչ մը բան մ'ալ պակսելու ըլլայ , ամէն մէկ կտոր դրամին արժէքին վրայ սաստիկ ազդեցութիւն կ'ընէ , անոր համար ալ հարկ կ'ըլլայ կշռել . ասկից կը հետեւի որ ասիկայ ալ գործածելը վաճառականներուն շատ դժուարութիւններ կու տայ :

Շատ տարիներէ ի վեր մարդիկ աս դժուարութիւնները , ու առձեռնպատրաստ դրամով վճարմունք ընելուն անհանգստութիւնները վերցընելու ու դիւրութիւն մը հոգալու հնարքներ մտածեցին , ու այլեւայլ կերպերու ալ ձեռք զարկին : Աստարակաց զգուշութեան տակ կամ քանի մը երեւելի անձանց երաշխաւորութեամբը ստակի մ'թերքներ դրին , ու հոն տեղը ստակի գումար տուողին հաշուեգլուխ մը բացին , ու աս իշխանութիւնը անոր տունին , որ իր կամքին համաձայն ան ստակը կարգաւորելու ու իր նշանակագրովը ուրիշ տեղ անցընելու իշխանութիւն ունենայ : Ասոնցմէ զատ նաեւ անանկ տեղեր հաստատողներ ալ եղան , որոնք առջիններուն պէս հաստարակաց զգուշութեան տակ կամ քանի մը անձանց երաշխաւորութեամբը բուն մետաղ դրամին դիմացը գրով կամ ուրիշ կերպով մը նշաններ (լոմայագիրներ) դուրս կու տան , ու երբ որ ան գիրը իրենց դարձուի կամ ներկայացուի , անոր տեղ մետաղ ստակ կը վճարեն : Աս տեսակ տեղերը կամ շէնքերը Գրամատեղան (դանդա) կը կոչուին , ինչպէս հաւանական կ'երեւայ , սեղանաւորներուն հին ատենները , մանաւանդ Հռոմ ունեցած սովորութենէն , որ վաճառատեղիներուն հրապարակներուն մէջ սեղաններ կը դնէին , ու վրան ստակ կը վճարէին : Արովհետեւ , ինչպէս քիչ մը յառաջ զրուցածներնէս կ'երեւայ ,

գրամասեղանք երկու տեսակ է, անոր համար երկու-
քին ալ զատ զատ անուններ դրուած են, առջինը՝
որով նշանակագրի դիմացը ստակ կը վճարուի ֆո-
խանցութեան գրամասեղան (banque à virement) կ'ը-
սուի, իսկ երկրորդը՝ Լումպյագրի գրամասեղան (ban-
que à billet):

199. Որովհետեւ ամէն գրամասեղաններուն մէջ
յառաջունէ ստակ կը դրուի, ու փոխանցութեան
գրամասեղաններուն մէջ դրուած ստակը միայն կը
պահուի, բայց լումպյագրի գրամասեղաններուն մէջ
ներկայացուցած լումպյագրին դիմացը ստակ կը վճա-
րուի, ասկից կը հետեւի որ ըստ ինքեան լումպյագրի
գրամասեղանները այնչափ պատրաստ գրամ ունենա-
լու են, որչափ լումպյագիր կամ թուղթ որ դուրս
տուած են: Բայց որովհետեւ ասիկայ մտածելու բան
չէ, որ ամէն դուրս տրուած թղթերը մէկէն մէկ վայր-
կենի մէջ բերուին ներկայացուին, ու անոնց տեղ
հնչական գրամ պահանջուի. աս գիտնալով ասանկ
գրամասեղաններուն ընկերութիւնները ան պատրաստ
գրամին մէկ մասը գրամասեղանին հարկաւոր ու որո-
շուած գործքերուն կը գործածեն: Թէ որ իրենց
դաշնագրութեանը կամ սահմանագրութեանը հա-
մաձայն առանձնական մարդիկներու իւրաքանչիւրոց
համարմանը նայելով փոխ տալու ըլլան կամ անշարժ
գրաւներու վրայ անցընեն, ան ատենը ասանկ գրա-
մասեղանները՝ Փոխատու գրամասեղաններ կ'ըսուին,
իսկ թէ որ աւանդի դիմացը ստակ տալու ըլլան,
Աւանդի գրամասեղանք կը կոչուին:

200. Գրամասեղաններու սկիզբը մինչեւ տասն-
ուհինգերորդ դար կը հասնի: Ամենէն հին գրա-
մասեղանը՝ Ճենովայի Ս. Գէորգեան գրամասեղանն
է, որն որ 1407ին հաստատուեցաւ: Ասիկայ լումպյա-
գրի գրամասեղան մըն էր, որն որ Ճենովայի հասարա-
կապետութիւնը առանձնական մարդիկներէն պարտք
առնելուն պատճառաւ դրաւ, որուն դիմացը հասա-

րաւիապետութիւնը տէրութեան մաքսը անոնց ձեռքը յանձնեց: Աս դրամասեղանը անամէն սխալմունքները գործեց, որոնց մէջ ասանկ ընկերութիւնները անզգուշութեամբ կրնան իյնալ, ու երբ որ 1746ին Ճենովա Գերմանացիներէն առնուեցաւ, աս դրամասեղանը անոնց երկու միլիոն սկուտ վճարելու պարտաւորելով, սնանկացաւ ինկաւ: — Աս դրամասեղանէն աւելի երեւելի ու անուանի եղաւ Աւնետիկի դրամասեղանը, որն որ 1587ին դրուեցաւ, ու իրմէ ետքը հաստատուած դրամասեղաններուն ամենուն ալ օրինակ եղաւ: Անոր համարումը ամենուն առջին արտաքոյ կարգի մեծ էր. բայց Աւնետիկին ինքնիշխանութիւնը կործանելով, ինքն ալ իր համարումը կորսնցուց ու 1797ին իր վճարմունքը դադրեցընելու պարտաւորեցաւ. եւ թէպէտ քանի մը տարի ետքը նորէն գործելու սկսաւ, բայց վաճառականներուն առջեւ երեւելի համարում մը չունի: — Ամստերտամի դրամասեղանը 1609ին հաստատուեցաւ: Ասիկայ փոխանցութեան դրամասեղան է. ամէն տեսակ ընթացիկ ստակը կ'առնու, բայց հասարակ շրջանի մէջ գացածէն հարիւրին հինգ վարով, ու աս հարիւրին 5ը դրամասեղանին լումայաշահը (—ճէ—) կ'ըսուի: Ասեւ պահելու համար չկոխուած ոսկի ու գաւազանաձեւ կամ գործուած արծաթ ալ կ'առնու ու անոր տեղը ընկալագիր կու տայ: Ամստերտամ քաղաքը աս դրամասեղանին մէջ դրուած ստակներու գումարին պատասխանատուութիւնը իր վրայ առած է, ու զանոնք ապահով խցերու կամ տեղերու մէջ կը պահէ, ուր ամենեւին առանց քաղաքապետին ընկերութեանը մէկը չկրնար մտնել: Աս դրամասեղանը չէ թէ միայն քաղքին բնակիչներուն, հապա նաեւ գրեթէ հին Հոլանտայի հասարակապետութեանը բոլոր սահմանին արկղապետ (cassier) մըն է. բայց նոր ատենները ժամանակին պարագաները, ու Համպուրկի դրամասեղանին հաստատուիլը անոր շատ վնաս տուաւ: — Համ-

պուրկի գրամասեղանը՝ որն որ փոխանցութեան գրամասեղան է, 1619ին գրուեցաւ: Ասիկա ուրիշ բան չընդունիր, բայց եթէ արծաթի գաւազաններ, եւ ամէն մէկ մարկը 16 լոթ գրելու տեղ՝ մէջի զուտ (խառ) արծաթը միայն հաշուելով՝ 15 լոթ 12 դարեհատ (կրն) կը դնէ, ու մարկ մը արծաթ տուողին՝ 27 գրամասեղանի մարկ* ու 10 շիլլինկ տալիք կը դրէ: Ասով գրամասեղանի մարկ ըսուած ստակը անփոփոխ արժէք մը կ'ունենայ, ինչու որ աս համպուրկի գրամասեղանին մէկ մարկի տեղ ընդունած 15 լոթ 12 դարեհատ զուտ կամ աղնիւ արծաթը՝ ամէն պարագայէ անկախ՝ միշտ 442 շիլլինկ կ'արժէ, եւ ամէն մէկ 16 շիլլինկը մէկ գրամասեղանի մարկ կ'ընէ:

Անտոնի գրամասեղանը, որ 1694ին գրուեցաւ, լումայագրի գրամասեղան է. 5 սգերլիննոցէն մինչեւ 1000 սգերլիննոց լումայագիր կամ սեղանատոմս (billet de banque, Պ-ն-Գ-ն-Ե-Լ, Գ-Ե-Լ-Ե) կը հանէ ու ամէն ատեն զանոնք անգղիական գրամով կը վճարէ: Ամէն մարդ առձեռն պատրաստ ստակի տեղ աս լումայագիրը ընդունելու պարտական է, ինչու որ խորհրդանոցին որոշմամբը անիկայ իբրեւ Անգղիայի գրամ ու ստակի հաւասար գրուած է: Աս գրամասեղանին վիճակը ծածուկ գաղտնութիւն մըն է. չորս տեսակ գրամասեղանի գործք կը տեսնէ, այս ինքն լումայագրի, փոխանակագիր կոտրելու, աւանդի ու տէրութեան գրամասեղանի: Իբրեւ լումայագրի գրամասեղան առձեռն պատրաստ ստակ կ'առնու ու անոնց տեղը լումայագիր կու տայ: Իբրեւ փոխանակագիր կոտրող գրամասեղան 5 առհարիւր վարով վաճառականներէն փոխանակագրեր կը դնէ. իբրեւ աւանդի գրամասեղան քիչ վարձքով մը առանձնական մարդիկներէն պահպանելու համար գոյք կամ գրամագլուխ կ'առնու, իսկ իբրեւ տէրութեան գրա-

* Մ-Բ-Գ Պ-ն-Գ-Ե կամ Պ-ն-Գ-Ե Ժ-Բ-Գ, որն որ մէկաւ մարկէն զատ ստակ մըն է, 7 զուռուշ 35 փարա կ'արժէ:

մասեղան ատեն ատեն իր գոյքէն տէրութեան փոխ
ստակ տալով տէրութեան կ'օգնէ, բայց աս վերջին
գործողութիւնը իրեն ամենէն վտանգաւոր գործքն է,
որն որ գուցէ շատ անգամ դրամասեղանը խախտեց,
թէպէտեւ անոր կործանումը դեռ շատ հեռու ալ
երեւայ: — Շրջահովի դրամասեղանը 1668ին դրուե-
ցաւ, ու 1726էն լոմայագրի կամ սեղանատոմօի
դրամասեղան է: Ախայն ներքին առուտուրին համար
հաստատուած ըլլալով, վրան երկայն խօսիլը օգուտ
մը չունի, ինչպէս նաեւ Գորենհակի լոմայագրի դրա-
մասեղանը, որն որ 1736ին հաստատուեցաւ, եւ
խկզբան մասնաւորի մը ստացուածք էր, բայց ետքէն
1773ին թագաւորական ստացուածք եղաւ: — 1765ին
Պէրլինի մէջ փոխանցութեան ու փոխատուութեան
արքունի դրամասեղանը դրուեցաւ: Ասիկայ մինչեւ
հիմա կը տեւէ, ու հարիւրին 2, 2½ ու 3ով փոխ
կ'առնու, իսկ ուրիշներուն՝ հաստատուն տեղերու եւ
կամ աղէկ փոխանակագրերու դիմացը հարիւրին 5ով
փոխ կու տայ. բայց աս դրամասեղանն ալ միայն
ներսի համար է, անոր համար մեզի շահ մը չունի: —
Ալիէննա առաջին դրամասեղանը 1703ին դրուեցաւ:
Ալեքսանդր Լ. կէս մը հին պարտքերը վճարելու ու
կէս մ'ալ նոր համարում մը ցուցնելու համար իր
անձնական մուտքէն անոր չորս միլիոն ֆիորին պար-
գեւեց: Ասորը անանկ միտքը դրած էր, որ աս դրա-
մասեղանը բոլոր իր տէրութեանը ընդհանուր արկ-
ղապետ ընէ, անոր համար անիկայ փոխանցու-
թեան դրամասեղան ըրաւ, ու հրամայեց որ բոլոր
փոխանակագրերուն վճարմունքները աս փոխանցու-
թեան դրամասեղանին ձեռքովն ըլլան: Ասոյ իրօք
երեւցաւ որ ասիկայ ի գործ դնելը անկարելի է, անոր
համար 1704ին աս բռնադատիչ օրէնքը վերցաւ, ու
փոխանցութեան դրամասեղանը պարզ աւանդի դրա-
մասեղանի փոխուեցաւ, ու մէկէն մէկալէն հարիւրին
մէկ քանի շահով փոխ առաւ, ու ասիկայ աս կեր-

պով յառաջ տարաւ. բայց ետքէն կամաց կամաց սկսաւ լումայագրի դրամասեղանի փոխուիլ: 1763 ին 21, 900,000 ֆիորինի պարտականութեան դիմացը թղթեր դուրս տուաւ, որոնք ըստ ինքեան խօսելով լումայագիր չէին, ինչու որ միայն տուրք վճարելու ատեն կրնային տրուիլ: Բայց 1771էն Յուլիսի 1էն սկսած աս դրամասեղանը լումայագրի դրամասեղան եղաւ, ու մինչեւ 1811 Փետրուարի 20 տեւեց, որ ժամանակը որ սնանկանալով վերջացաւ: Ա իէննայի լումայագրի դրամասեղանին տեղը 1816ին Յունիսի 1ին Աւստրիական ազգային դրամասեղանը դրուեցաւ, որն որ տէրութեան շատ երկայն ատենի մէջ ըրած փորձառութեամբը դրած կանոններուն վրայ հիմնած ըլլալով, շատ անուանի եղաւ, ու ան ամէն մէկալ դրամասեղաններուն ունեցած պակսութիւններէն քիչ մը ազատ է: Աս դրամասեղանը առանձին մասնաւոր անձինքներու ստացուածք է, որոնք բաժանորդութեան թղթեր հանած են, ու անոնցմէ շահ կ'առնուն: Տէրութիւնը ամենեւին վրան իշխանութիւն չունի, ու միայն անոր առձեռնպատրաստ դրամ տալով օգնութիւն կ'ընէ ու կը պաշտպանէ: Աս դրամասեղանը ըստ մասին լումայագրի, ըստ մասին փոխանցութեան, նաեւ աւանդի ու փոխ տալու դրամասեղան է: Անոր լումայագիրները ներկայացուելուն պէս՝ արծաթի դրամով պիտի վճարուին. ամենեւին մէկը արծաթի դրամի տեղ լումայագիր առնելու պարտականութիւն չունի, բայց տէրութիւնը բոլոր վճարմունքներուն տեղ լումայագիրը կ'ընդունի: Արամասեղանին կառավարները միշտ անոր հոգ կը տանին որ դրամասեղանին ունեցած արծաթի մթերքին երեքպատիկէն աւելի դուրսը լումայագիր չգրտնուի: Աս դրամասեղանը ան փոխանակազրեբը՝ որոնք արծաթի դրամով պիտի՝ որ վճարուին, կը կոտրէ, դրամներու, եւ տէրութեան ու ապահով մասնաւորներու պարտականութեան թղթերու վրայ փոխ

ալ կուտայ : Աւանդ կ'առնու, ու աւանդին որ-
չափ ըլլալը աւանդատուին վրայ գիւրքը կ'անցընէ, ու
աւանդ դնողը նշանակագիր (assignation) խրկելով
իր աւանդը ուզածին պէս կրնայ տրամադրել :

Հիմակուան ժամանակիս մէջ եղած երեւելի գրա-
մասեղանները դնելէն ետքը, հիմա անցնինք ան ամէն
հանգամանքները դնելու, որոնցմով այլեւայլ տեսակ
գրամասեղանները իրենց վախճանին կրնան հասնիլ :

Ա. Ամայագրի գրամասեղան :

201. Ամայագրի կամ սեղանատոմսի գրամասե-
ղաններուն վախճանը՝ ստակ պահելը, վճարելն ու
փոխադրելը դիւրինցընելն է : Արբ որ Ամայագիրները՝
մետաղէ գրամներուն տեղը կրնան բռնել, ան ատեն
յայտնի է, որ առուտուրի ընդհանուր միջնորդը երկու
տեսակ կ'ըլլայ, մէյ մը Բնական, մէյ մ'ալ Արուես-
տական, այս ինքն մէյ մը իրական Ստակը՝ իբրեւ
ապրանքներուն արժէքը ցուցնող նշան, ու մէյ մ'ալ
Ստակին տեղը գրուած թղթերը : Իրական ստակին
արժէքը թէ որ ազնուական մետաղին կողմանէ նայե-
լով աղէկ ամբողջ է նէ, ան ատեն ամէն տեղ անփո-
փոխելի ու հաւասար արժէք մը ունի, անոր համար
ալ ընդհանուր ստակ մըն է : Իսկ արուեստական
ստակները շատ պարագաներու մէջ սահմանաւորեալ
են, ու հասարակօրէն իրենց տէրութեան սահմանէն
դուրս չեն ելեր :

Ամայագիրները կամ սեղանատոմսերը առուտուրի
ընդհանուր արուեստական միջոց են : Ասոնք գրա-
մասեղանին դուրս տուած պարտականութեան թղթ-
թերն են, որոնք երբ որ մէկը գրամասեղանին բերե-
լու ըլլայ, գրամասեղանը թղթին վրայ գրուած դու-
մարը իրական ստակով պիտ'որ վճարէ : Ասոնք ոչ
սովորաբար ունին եւ ոչ ալ ուրիշ շահ մը, եւ գրա-
մասեղանը ամէն ատեն ուզուելուն պէս՝ պիտ'որ իրա-
կան դրամ վճարէ, եւ ասով տէրութեան թղթե-

րէն ու դրամասեղանի բաժանորդութեան թղթերէն
կը զանազանին :

202. Լոմայագրերուն արժէքը բոլորովին հասարակութեան՝ անիկայ դուրս տուող դրամասեղանին վրայ ունեցած վստահութենէն ու համարումէն կախում ունի: Արչափ որ դրամասեղանը իր պարտաւորութիւնը ճիշդ ժամանակին կը կատարէ, այնչափ ալ հասարակութեան իր վրայ ունեցած վստահութիւնը մեծ կ'ըլլայ, ու լոմայագրերն ալ աւելի արժէք կ'ունենան:

203. Ինչպէս որ 22երորդ համարին մէջ ըսած ենք, լոմայագիրները՝ ստակ վճարելու շատ դիւրութիւն կու տան, ու ստակին շրջանը շուտցընելու պատճառ կ'ըլլան: Թէ որ այնչափ լոմայագիր դուրս տրուի, որչափ որ անոնց տեղը դրամասեղանին արկեղ մէջ ստակ դրուած է, ու աս ստակը անշարժ դրամասեղանին մէջ մնալու ըլլայ, ան ատենը յայտնի բան է որ միայն անով ստակին շրջանը կը դիւրինցուի, որ ասոնցմով վճարմունքները դիւրին կը կատարուին. բայց թէ որ լոմայագիրներուն տեղը եղած ստակի դուրս մարը դրամասեղանը ապահով ճամբով ըստ մասին շրջանի մէջ խոթելու ըլլայ, ան ատեն շրջանի մէջ կրկին ստակ կ'ըլլայ, ու շրջանը կրկին կը շուտնայ: Թէ որ ժողովրդեան մէջ քիչ ստակ կայ, ան ատեն լոմայագիրները շատ օգուտ ունին, բայց թէ որ ստակը արդէն առատ է նէ, ան ատեն ստակին շրջանը շատցընելը աւելորդ ու փնասակար է:

Թէ որ դրամասեղանը առձեռնպատրաստ դրամ ունեցածէն աւելի լոմայագիր դուրս տալու ըլլայ, եւ կամ թէ որ առանց լոմայագիրներուն գիմացը դրամասեղանին մէջ ստակ պահելու, եղած առձեռնպատրաստ դրամները ուրիշ բաներու գործածուին, ան ատեն կամ կանուխ եւ կամ ուշ դրամասեղանը կրնայ կործանիլ: Ան ըսածներնուս ճշմարտութիւնը կրնանք իմանալ թէ որ անգամ մը աշուրնիս Եւրո-

պայի լումայագրի դրամասեղաններուն պատմութեանը վրայ դարձնելու ըլլանք :

204. Սասնաուոր ընկերութիւն մը, տէրութենէ ալ հաստատուած ըլլայ, լումայագիրները դրամասեղանին գոյքէն աւելի չկրնար շատցնել : Ասոյց ասանկ առանձին ընկերութիւնները, թէ որ դրամասեղան մը յառաջ տանել յանձն կ'առնուն, ու կ'ուզեն որ ամէնքը իրենց վրայ վստահութիւն ցուցնեն, պէտք է որ սահմանադրութիւն մը ունենան : Անկերութիւնը շատ անգամներէ բաղկացած պիտ'որ ըլլայ, որոնք դրամասեղանին շահէն քիչ մաս ունենալու են, որպէս զի դրամասեղանը շահախնդիրներու անձնասիրութեամբ օգտակարութիւնը թող տալով, առուտուրը ու ստակի շրջանը յառաջացնելու տեղ վաշխառութեան (մօլէլէճի-թէմէ) շփոխուի, ու իրեն վրան դրուած վստահութեամբ զեղծանելով՝ առուտորի կործանում ու ճարտարութեան ապականութիւն շրջայ :

205. Անկ լումայագրի դրամասեղանին հաստատութեանը վրայ դատաստան ընելու համար հարկաւոր եղած սկզբունքները կամ հիմունքն ասոնք են :

Ա. լումայագրի դրամասեղան մը պէտք է որ կատարեալ համարում ունենայ : Աս համարումը դրամասեղանին տիրոջը վճարելու կարողութենէն ու իր պարտաւորութիւնը կատարելու համար զինքը ստիպելու դիւրութենէն կախուած է, որոնք միայն բաժանորդութեան ընկերութեան մը վրայ կրնան ըլլալ, ինչու որ ասոնք մեծ գոյք կը ժողվեն, տէրութեան հաշիւ կու տան, ու անկից պաշտպանութիւն կը գտնեն :

Բ. Շրջանի մէջ խտրուելու լումայագիրներուն գումարը պէտք է որ ներկայ ժամանակին մէջ եղած ստակի շրջանին կարօտութեանը նայելով, եւ ոչ թէ դրամասեղանին տիրոջը պատշաճ տեսնելուն կամ հաճոյքին նայելով որոշուի : Ասիկայ որոշելու կամ կարգի

դնելու համար միայն կառավարութիւնը միջոց կրնայ բանեցընել: Անոր համար դրամասեղանին տէրերը պէտք է որ դուրս տալու լումայագիրերուն գումարին համար կառավարութեան հաւանութիւնն ուզեն:

Գ. Արտիֆէտեւ դրամասեղանին մէկ վախճանն ան է, որ առուտուրն ու արուեստները կենդանացընելու համար եղած ստակին շրջանը աւելնայ, անոր համար պէտք է որ աւելորդ ունեցած առձեռնպատրաստ դրամք փոխ տայ, ու շրջանի մէջ խոթէ, բայց անանկ կերպով մը որ աս դուրս հանած ստակը վաճառականութիւն բնող մարդիկներու ձեռքն անցնի: Վրամասեղանը կրնայ փոխ տալ Ա. Առանձինն մասնաւոր մարդու համարմանը նայելով, Բ. Շարժական գրաւներու (բէնէֆիթըս), ու Գ. Անշարժ գրաւներու վրայ (ինչպէս են կալուածներ, տներ, եւ այլն):

Վրամասեղանը առանձնական մարդիկներու համարմանը վրայ վստահանալով, ուրիշ կերպով մը փոխ չկրնար տալ, բայց թէ ապահով փոխանակադրեր կ'օտրելով, որն որ թէ դրամասեղանին տէրերուն օգտակար է եւ թէ առուտուրի ճարտարութիւնը կենդանացընելու աղէկ առիթ մըն է: Բայց թէ աս բանիս մէջ որչափ զգուշութիւն ու վաճառատեղւոյն ծանօթութիւն ունենալու է, ամէն մարդ ինք իրմէ կրնայ իմանալ: Ա իէննայի ազգային դրամասեղանը աս գործքիս վրայ առանձինն գործակալ դրած է, ու նաեւ բաժանորդներէն շորս հոգի ալ ընտրած ու աս գործքը իրենց յանձնած է: Շարժական գրաւներու վրայ փոխ տալը՝ առձեռնպատրաստ դրամք շատ օգտիւ գործածելու թէ ապահով թէ դիւրին ու հանգիստ ճամբայ մըն է, միայն թէ պէտք չէ մոռնալ որ ասանկ առիթներու մէջ նայելու է որ տրուած փոխը արուեստաւոր ու առուտուրի մարդիկներուն ձեռքը անցնի: Աս բնելու է նաեւ անշարժ գրաւներու վրայ տրուած փոխին համար:

Դ. Լոմայազիրները պէտք է որ անանկ շինուին, որ անոնց համար վճարուելու արժէքը, ու ճշմարիտ կամ շինծու բլալը դիւրաւ իմացուի, եւ որչափ կարելի է եւ մարդուս կարողութիւնը կը հասնի, անոր նմանը յարմարցընելը անկարելի բլայ:

Գ. Գրեթէ ամէն աս կերպ դրամասեղաններու մէջ լոմայազիրները աս կողմանէ անանկ կատարելութեան մը հասած են, որ արտաքոյ կարգի ճարտարութիւն ու վարպետութիւն հարկաւոր է, որ մարդ անոնց նմանցընելու համար ձակի: Անանկ սուտ ու շինծու լոմայազիրներ շինել, որ դրամասեղանին արկղապետը կարող չըլլայ ճանչնալ, անկարելի բան է, ինչու որ անոնց մէջը անանկ գաղտուկ նշաններ կան, որ մարդ չկրնար իմանալ: Աւ որովհետեւ աս յանցանքին՝ որն որ ասանկ վարպետութիւն ու ճարտարութիւն կ'ուզէ, նաեւ գրեթէ ամէն տեղ մահուան պատիժ ալ դրուած է, եւ ասանկ սուտ լոմայազիրներ շինողը յայանողին շատ մեծ պարգեւներ խոստացուած է, անոր համար գրեթէ անկարելի է որ ասանկ գործք մը ծածուկ մնայ. ի վերայ այսր ամենայնի մարդ չկրնար զարմանալէն դադրիլ, երբ որ կը տեսնէ որ դեռ ասանկ գործքի ձեռք զարնող մարդիկ կը գտնուին:

Ե. Հարկաւոր է, որ երբեմն երբեմն հասարակութեան մէջ պարտող լոմայազիրները ետ քաշուին, ու անոնց տեղը նոր շինուած լոմայազրեր գուրս տրուին, որպէս զի կէս մը սուտ լոմայազիրներուն առջեւն առնուի, ու կէս մ'ալ հինցած ու մաշածները նորերով փոխուին:

Զ. Լոմայազիրները միայն այնչափ ատեն կատարեալ արժէք ունին, որչափ որ իրենց ցուցուցած գումարը առձեռնպատրաստ դրամով ամբողջ կը վճարուի:

Որովհետեւ չկրնար բլալ որ բոլոր լոմայազիրները մի եւ նոյն ատենուան մէջ աւրելու համար դրամասեղանը բերուին, ու ասիկայ միայն դրամասեղանին

Համարումը կորսնցընելէն կրնայ պատահիլ, որն որ ինչպէս յայտնի է, որչափ որ դրամասեղանը ժամանակին իր վճարմունքները կ'ընէ նէ, չկրնար կորսուիլ, ասկից յառաջ կու գայ, որ դրամասեղանը իր լումայագիրներուն գիմացը դրած առձեռնպատրաստ դրամին մէկ մասը համեմատութեամբ օգտակար ու շահաւետ գործքերու կրնայ գործածել. բայց միշտ համեմատութեամբ խել մը առձեռնպատրաստ դրամի մթեր քսմի ունենալու է, որ արտաքոյ կարգի դէպքի մը ատեն լումայագիրները կարող ըլլայ վճարել:

Է. Թէ որ լումայագիրները՝ դրամասեղանին եղած տեղէն զատ բոլոր տէրութեան կամ երկրին մէջ պիտ'որ գործածուին, ու շրջանի մէջ պիտ'որ մտնեն, ան ատեն երկրին գլխաւոր քաղաքներն ալ հասարակաց արկղներ ըլլալու են, որոնք լումայագիրները կարող ըլլան աւել ու տեղը իրական ստակ տալ:

Ը. Առձեռն դրամի տեղ լումայագիր առնելու պարտաւորութիւն դնող օրէնքը նոյն իսկ դրամասեղանին շահուն դէմ բան է: Վանի որ դրամասեղանը իր վճարմունքը ժամանակին կը կատարէ, ան ատեն ասանկ օրէնք դնելը աւելորդ է. ինչու որ ան ատենը ամէն մարդ առձեռնպատրաստ դրամին տեղ սիրով լումայագիր կ'առնու: Բայց թէ որ դրամասեղանը իր պարտականութիւնը կատարել չկրնար նէ, եւ կամ իրեն դէմ հիմնական անվստահութիւն ու վախ մը ելլէ, որ իր վճարմունքը պիտ'որ դադրեցընէ, ան ատեն ասանկ ստիպողական օրէնքը համարումը աւելի վար կը ձգէ, ու վախը կ'աւելցընէ:

Թ. Թէ որ լումայագիր մը ապականելու ըլլայ, անոր իրաւունքն ալ կը կորսուի, այս ինքն լումայագրին տէրը դրամասեղանէն բան մը չկրնար պահանջել:

Բ. Փոխանց-Ռեան դրամասեղան.

206. Աս տեսակ դրամասեղանը լումայագրի դրամասեղանէն քիչ վտանգաւոր է: Իրեն սահմանա-

գրութեանն ու կանոններուն նայելով՝ մասնաւոր մար-
դիկներէն ոսկի ու արծաթ կ'առնու, հաշուեգրքին
մէջ գրամասեղանը ստակ դնող ամէն մէկ մարդուն՝
զատ գլուխ մը կը բանայ, ու անոր՝ նշանակագրով
մը հրամայածին նայելով՝ վճարմունք մը ընելու ըլլայ
նէ, անոր հաշուէն վար կ'առնու, եւ կամ գրամ
ընդունելու ըլլայ նէ, անոր հաշուին կ'աւելցընէ,
հաշիւը նոյն հաշուեգլխին մէջ գրելով: Աս տեսակ
գրամասեղաններն ալ մասնաւոր մարդիկներու կամ
ընկերութիւններու գործք է, որոնց վրայ տէրութիւնը
կը հսկէ ու կը պաշտպանէ:

Փոխանցութեան գրամասեղանները այլեւայլ կա-
նոններու վրայ հաստատուած կրնան ըլլալ: Արնայ
ըլլալ, որ քանի մը հոգի մէկտեղ գանձ իրենց հա-
մար միայն տսանկ գրամասեղան մը դնեն, ու իրենց-
մէ զատ մարդ չընդունին. կրնայ ալ ըլլալ որ ամէն
մարդ անոր կարենայ մասնակից ըլլալ: Ամէն մէկ ան-
գամ իր զատ հաշիւը կ'ունենայ. բայց կ'ըլլայ ալ
որ ամէն ստակ դնողներուն ընդհանուր հաշիւ մը բռ-
նուի, ու ամէն մէկուն դարձեալ առանձին հաշիւ ալ
չինուի. եւ աս երկրորդ կերպը աւելի գիւրին է:

207. Վրամասեղանին ընելու վճարմունքները կամ
նոյն իսկ գրամասեղանին անդամներուն մէկուն պիտի
ըլլան եւ կամ անոնցմէ դուրս ուրիշի մը: Թէ որ
գրամասեղանը ստակ դնողներէն մէկը՝ գրամասեղանը
ուրիշ մէկ ստակ դնողի մը վճարմունք պիտ'որ ընէ,
ու պարտատէրը առնելու ստակը գրամասեղանէն հա-
նել չուզեր, ան ատեն վճարմունքը կ'ըլլայ կը լմըն-
նայ, երբ որ վճարուելու գումարը պարտականին կամ
վճարողին տետրակէն աւրուի, ու պարտատէրին կամ
ընդունողին տետրակը գրուի: Թէ որ վճարողը գրա-
մասեղանին մասնակից մարդ չէ, ու վճարմունքը գրա-
մասեղանին ձեռքովը կ'ուզուի որ ըլլայ, ան ատեն
գրամասեղանը ստակը պարտականէն կ'ընդունի, ու
առջինին (պարտատէրին) վրայ կ'անցընէ, այս ինքն

կը գրուի որ դրամասեղանը ան մարդուն այնչափ պարտք ունի:

[Թէ որ ստակ ընդունողը դրամասեղանին մէջ մաս ուտի եւ իր հաշուին ալ հաշուեղլուի կամ տետրակ չունի, ան ատեն երեք գէպք կրնայ պատահիլ. եթէ կ'ուզէ որ աս ստակը առձեռնպատրաստ դրամով առնու, ան ատենը դրամասեղանը իրեն կը վճարէ, ու անոր պարտապանին հաշուէն վար կ'առնու. [Թէ որ աս ստակը դրամասեղանին վրայ [Թողուլ կ'ուզէ, ան ատենը պէտք է որ դրամասեղանին մասնակից ըլլայ, ու իրեն համար տետրակ բացուի ու մէջը գրուի. բայց [Թէ որ կ'ուզէ որ աս ստակը անանկ մարդու մը յանձնուի, որ դրամասեղանին մասնակից է, ան ատեն դրամասեղանը ստակը ան մարդուն հաշուին կ'անցընէ:

208. Մինչեւ հիմա բռածներնէս յայտնի է, որ դրամասեղան մը իրեն մասնակիցներուն համար կամ առձեռնպատրաստ դրամով, եւ կամ անոնց հաշուին ուրիշի մը վրայ անցընելով վճարմունք կ'ընէ, ուրեմն պէտք է որ ան մարդը դրամասեղանին մէջ գոյք ունենայ: Ասոր համար ամէն փոխանցութեան դրամասեղաններուն մէջ պատիժ գրուած է, [Թէ որ մասնակից մը իր ունեցած գոյքէն աւելի տրամագրութիւն մը ընելու ըլլայ: Ամտերտամի ու Համպուրկի դրամասեղաններուն մէջ աս պատիժն է իր գոյքէն աւելի տրամագրածին հարիւրին երեք տոյժ վճարել:

Արովհետեւ դրամասեղանը իրեն մասնակիցներուն համար վճարմունքներ պիտ'որ ընէ, ան պատճառաւ պէտք է որ ինքն ալ իր ապահովութեան համար անոնց հաւանութիւնը յայտնի տեսնէ: Ասոր համար միայն գրով նշանակագիրներուն վրայ դրամասեղանը կրնայ ապահով ըլլալ: Բայց ամէն գրով եղած նշանակագրերուն ճշմարտութիւնն իմանալը գիւրին բան չէ, մանաւանդ երբ որ ամէն մարդ իշխանութիւն ունի դրամասեղանին մէջ տետրակ կամ անոր հաշուեգիրքին մէջ իրեն համար գլուխ մը ունենալու: Արպէս զի

ասոր կերպով մը ճար ըլլայ, ու որչափ որ կարելի է ստորագրութեանց ճշմարտութիւնը իմացուի, այլեւայլ ճամբաներ գրուած են: Փոխանցութեան գրամասեղանք առանձին մէկ գրքի մը մէջ բոլոր իր մասնակիցներուն ստորագրութիւնները կը պահէ, որպէս զի եկած նշանակագրերուն ստորագրութիւնները անոնց հետ երբ որ ուզէ, համեմատէ: Հատ անգամ մէկ նշանակագիր մը ներկայացընողին, նշանակագիրը գրողին՝ գրամասեղանին մէջ ունեցած տետրակին, ասոր գրամասեղանին մէջ ունեցած հաշուին վրայ հարցումներ կ'ընէ. համառօտ ըսենք ամէն կերպով կը ջանայ, որ որչափ կարելի է, խաբէութիւնը անկարելի ընէ, կամ թէ գոնէ դժուարացընէ: Վարձեալ գրամասեղանին ամէն մէկ հաշիւներն ալ շատ անգամ ու ստէպ կշռի մէջ խոթելու է, որ գրամասեղանն ու իր մասնակիցները միշտ գրամասեղանին ու իրենց վիճակին վրայ տեղեկութիւն ունենան:

209. Վրամասեղանին մասնակից ըլլող անձինքը գրամասեղանին կամ մէկ տեսակ եւ կամ այլեւայլ տեսակ ստակ կրնան դնել: Իսկ որ դրած ստակնին այլեւայլ տեսակ է, ան ատեն գրամասեղանը աս ստակները կամ իրենց ներքին արժէքին նայելով կ'ընդունի, ինչպէս հին քսաննոց ոսկին՝ քսան ու հինգով. եւ կամ անուանական արժէքով (valeur nominale), զոր օրինակ յիսուննոց ոսկին յիսուն զուրուշով: Վրամասեղանը ընդունած ստակին տեսակը կամ հաշուին մէջը կը նշանակէ, եւ կամ որոշած արժէքով մը կ'ընդունի, ու անոր նայելով տուողին հաշուին կ'անցընէ, եւ կամ դարձեալ որոշեալ տեսակ ստակ մը կ'ընդունի, ու անիկա միայն իբրեւ գրամասեղանի ստակ կը ճանչնայ:

210. Իսկպէտ ամէն փոխանցութեան գրամասեղաններուն, բայց աւելի մեծ կականներուն մէջ, ամէն մէկ մասնակցին բերած ստակը, իրեն համար պահելը գրեթէ անկարելի բան է, ու թէ որ պահել ալ ու-

ղուի, անհնարին մեծամեծ շփոթութիւններ կը ծագին: Ան ատեն դրամասեղանին մասնակից ըլլողը միայն որոշեալ տեսակ ստակի մը վրայ կրնայ տրամադրութիւն ընել, ու ան տեսակ ստակին ընթացիկ գնոյն փոփոխութեանը նայելով՝ իր դրամասեղանին վրայ քաշած նշանակագրերն ալ երբեմն դրամաշահով (agioով) երբեմն ալ շահաթողով (scontoով, rabatով) կ'երթային: Անոր համար ամէն դրամասեղաններուն մէջ, որոշեալ ստակի տեսակներ, որոնք դրամասեղանին դրած հաստատուն արժէքէն կը հեռանան, դրամասեղանին հաշուին մէջ անցընելու թոյլտուութիւն չկայ: Արամասեղանին մասնակից ըլլողներուն՝ որոշեալ տեսակ դրամը անփոփոխ մնալու համար, ուրիշ հնարք մը մտածուած է: Որոշեալ տեսակ դրամներ իբրեւ շարժական գրաւ կ'առնուի, ու քիչ տոկոսիքով անոնց տեղ փոխ ստակ կը տրուի: Ասանկ փոխ տրուած ստակները ատեն ատեն նորոգելու եւ կամ գրաւները ետ առնելու ու առած փոխը ետ դարձընելու է. անոնց տեղը ընկալագիր կը տրուի, ու ան ընկալագիրներով առուտուր ալ կրնայ ըլլալ, ինչպէս Ամստերտամ ու Համպուրկ ընկալագիրներով գրաւ դրուած Ամերիկայի դահեկանին (piastreին) վրայ առուտուր կ'ընեն:

211. Սովորական բան մ'ալ ան եղած է, որ շատ տեսակ դրամներ դրամասեղանին որոշեալ արժէքովը կ'ընդունուին: Անտոնի դրամասեղանը Անգղիայի ամէն դրամները իրենց անուանական արժէքին նայելով կ'ընդունի. Ամստերտամի դրամասեղանն ալ ամէն ընթացիկ ստակի տեսակները հարիւրին 5 պակասով կ'առնու, եւ ասանկ ուրիշ դրամասեղաններու մէջ ալ կը տեսնուի:

212. Արամասեղանի մը մինակ մէկ տեսակ որոշեալ ստակ ընդունիլը Աւստրիայի ազգային դրամասեղանին վրայ կը տեսնուի: Աս դրամասեղանը դաշնադրութեան դրամական օրէնքին նայելով կոխուած

արծաթի ստակներէն զատ ուրիշ տեսակ ստակ չըն-
դունիր: Աս դրամներէն քսան ֆիորինին մէջ զուտ
մէկ կողոնիական մարկ արծաթ կայ, ու աս կերպով
դրամասեղանը անփոփոխ արժէք մը դրած կ'ըլլայ:
ինչպէս որ Համպուրկի դրամասեղանն ալ, որն որ
15 լոթ 12 գարեհատի ազնուութեամբ արծաթի
գաւաղաններ կ'առնու, ու ասանկ արծաթին ա-
մէն մէկ մարկին տեղ բերողին 27 դրամասեղանի
մարկ 10 շիլլինկ կը գրէ: Արամներու փոփոխու-
թիւնը, ասկի դրամաշահը, քանի մը տեսակ դրամ-
ներուն գնոյն երբեմն պատահմամբ բարձրանալը կամ
իյնալը աս երկու դրամասեղաններուն դրամներու
արժէքին վրայ ամենեւին ազդեցութիւն մը չեն կրնար
ընել:

213. Թէպէտեւ փոխանցութեան դրամասեղանի
մը մասնակից ըլլողներուն գլխաւոր վախճանը ուրիշ
բան չէ, բայց եթէ առձեռն պատրաստ դրամով
վճարմունք ընելու դժուարութիւններէն ազատիլ,
բայց փոխանցութեան դրամասեղանը երկրորդական
գործքեր ալ կրնայ գործել, ինչպէս դրամասեղանը
դրուած ստակներուն մէկ մասը փոխ տալ անանկ դա-
շինքներով, որ կամաց կամաց նորէն ետ դարձուելով
դրամասեղանին արկղը մտնէ: Արամասեղանին դրած
արժէքով վճարուելու փոխանակագրերը կոտրելն ու
շարժական գրաւներու վրայ փոխ տալը՝ ստակը աղէկ
ու շահով գործածելու միջոցներ են. ինչու որ ասով
իրրեւ աւելորդ սեպուած գումարը կրկին շրջանի մէջ
կը մտնէ, այս ինքն մէյ մը դրամասեղանին մասնակից
ըլլողներէն դրամասեղանին տետրակը անցնելով, մէյ
մ'ալ իրրեւ փոխ դրամասեղանէն դուրս տրուելով:

214. Սինչեւ հիմա փոխանցութեան դրամասե-
ղանին վրայ ըսածներնէս ետեւէն եկած սկզբունքները
յառաջ կու գան:

Ա. Փոխանցութեան դրամասեղանին վախճանը
վճարմունքները դիւրինցընել է:

Բ. Փոխանցութեան դրամասեղանը մասնաւոր մարդիկներու ընկերութեամբ մը հաստատելը աւելի աղէկ է, որուն կառավարութիւնը հոգ տանի ու պաշտպանէ:

Գ. Ով որ դրամասեղանին մէջ ստակ կը դնէ նէ, կ'ուզէ միանգամայն որ ուղած ատենը տրամադրելու իշխանութիւն ունենայ: — Որչափ որ դրամասեղանը իր մասնակիցներուն ըրած խոստմունքները կը կատարէ, ու որչափ որ դրամասեղանը դրուած դոյքը ապահով կը համարուի, այնչափ ալ դրամասեղանին համարումը հաստատուն կը մնայ:

Դ. Վրամասեղանին դոյքին մէկ մասը՝ ապահով կերպով մը օգտակար ու շահաբեր գործքերու կրնայ գործածուիլ: Որովհետեւ ատեն ատեն կը պատահի, որ դրամասեղանը ստակ դնողները մեծ գումար մը ետ կ'առնուն, անոր համար մեծապէս զգուշանալու բան է, որ ըլլայ թէ դրամասեղանը վաստակի բաղձանքով մէկուն մէկալին անանկ շատ փոխ տայ, որ ետքէն դրամասեղանին ստակ պակսի. ինչու որ դրամասեղանը նեղութեան մէջ մոնելու ըլլայ նէ, կրնայ ալ կործանիլ:

Ե. Վրամասեղանին ստակը, ընթացիկ ստակէն աւելի արժէք կրնայ ունենալ: Արբ որ շրջանի մէջ շատ տեսակ ստակ գտնուելու ըլլայ, ան ատեն հարկ է որ առուտուրի մէջ աս ամէն այլեւայլ տեսակ դրամաները, որոնցմով մեծամեծ գումարներ վճարելը շատ դժուարին կ'ըլլայ, առնուին. անոր համար դրամասեղանին վճարմունքը որ մէկ տեսակ դրամով գործ կը տեսնէ, շատ կը փնտռուի:

Զ. Վրամասեղանին մասնակից ըլլողները իրենց տրամադրութիւնները միայն գրով կրնան ընել: Արպէս զի որչափ որ կարելի է ստորագրութեանց ճշմարիտ ըլլալն իմացուի, աղէկ է որ միայն անանկ մարդիկներ դրամասեղանին մասնակից ընդունուին, որոնց որ ստորագրութիւնը ծանօթ է:

Գ. Փոխադրութեան գրամատեններ :

215. Աս տեսակ գրամատենները ամենէն աւելի բարերար գրամատենն է, անոր համար ալ հասարակօրէն մէկալ տեսակ գրամատեններուն հետ միացեալ կ'ըլլայ : Առմայագորի գրամատենին համար խիստ շատ ճարտարութիւն, ու շատ ալ ստակի կարօտութիւն կը պահանջուի . փոխանցութեան գրամատենին, թէ որ կ'ուզուի որ օգտակար ըլլայ, մի եւ նոյն ատենը խիստ շատ, իրարու ետեւէ եկած վճարմունքներ պէտք է . բայց ամէն տէրութեան մէջ միայն ասանկ մեծամեծ առուտուրի գործքեր չկան, փոքրներ ալ կան, որոնք իրարու քով գալու ըլլան՝ մեծ ամբողջ մը կը կազմեն, ասոնց ալ միտ դնելու է : Գործքերուն արագութիւնն ու ստիպումը շատ անգամ ասանկ կը բերեն, որ աղէկ վիճակի մէջ ըլլող մարդիկ, թէ բանուոր ըլլան եւ թէ գնող, երկայն կամ կարճ ատենի համար ստակի կարօտութիւն կ'ունենան, ինչու որ ստակին շրջանը ասանկ կ'ըլլայ, որ առնելիքնին շուտով չեն կրնար առնուլ, եւ կամ ունեցածնին արագ ու կենդանի առուտուրներնուն չկրնար բաւել . աս տեսակ մարդիկներուն կարօտութեանը օգնութեան կը հասնի աս բարերար ու օգտակար փոխատու գրամատեններ : Աւճառականն ու նաեւ արուեստաւոր մարդը շատ անգամ առանձնական մարդիկներէ չկրնար իրեն հարկաւոր եղած ստակը ձեռք բերել, երբեմն չհամարձակիր, շատ անգամ ալ ժամանակ չունենար մէկուն մէկալին իյնալու, ու յաճախ կը պատահի որ խաբեբայ մարդիկներու ձեռք իյնայ ու կորսուի, անոր համար ասանկ փոխատու գրամատեններ կը գրուին, որ ամենուն օգնականութեան աղբիւր մըն են, ու ամէն մարդ անոնց կրնայ դիմել :

216. Փոխատուութեան գրամատեններ փոխ ստակ տալու համար գոյք ունենալու է : Անոր իրեն սեպհական գոյք ունի նէ, իր կանոնադրութեանը հա-

մաձայն՝ իրեն մասնակիցներուն որչափ շահ պիտի վճարէ նէ, ուրիշներուն անկից քիչ տոկոսիքով չկրնար փոխ տալ, հապա պէտք է որ աս տոկոսիքը ուրիշներուն քիչ մը բարձր բռնէ, որպէս զի գրամասեղանին ծախքերը կարող ըլլայ հոգալ, եւ թէ որ գրամասեղանին տէրերը առանձնական մարդիկ են, անոնց համար ալ քիչ մը վաստակ ձեռք ձգէ: Ապց թէ որ ասոր հակառակ գրամասեղանը՝ դուրսը փոխ տալու շափ բաւական դոյք չունի, ան ատեն պէտք է որ ուրիշ տեղէն փոխ առնու, ու աւելի բարձր տոկոսիքով ուրիշներուն փոխ տայ:

(Կ) Է որ փոխատուութեան գրամասեղանը փոխանցութեան կամ լոմայագրի գրամասեղանի մը հետ միացած է, ան ատեն շուտով բաւական դոյք կրնայ գտնել ու իր գործքը յառաջ տանիլ. ինչու որ լոմայագրի գրամասեղանը աղէկ կառավարուելու ըլլայ նէ, գրեթէ միշտ դուրս տուած լոմայագիրներուն արժէքին շափ պատրաստ դրամի մթերք կրնայ ունենալ, եւ որովհետեւ բոլոր լոմայագիրները մի եւ նոյն ատենի մէջ աւրելու համար չեն կրնար բերուիլ, անոր համար պատրաստ ունեցած ստակին մէկ մասը կրնայ փոխատուութեան գործածել: Աս կրնանք ըսել նաեւ փոխանցութեան գրամասեղանին համար ալ: Ասկից զատ աղէկ կարգաւորեալ փոխատուութեան գրամասեղանին շատ մասնաւոր մարդիկ շափաւոր տոկոսիքով ու կարճ ատեն յառաջ ծանուցանելով ստակը ետ դարձընելու գաշնադրութեամբ փոխ ստակ կու տան, որն որ իր գործքին կրնայ դործածել: Սեժ քաղաքներ, ուր որ միայն ասանկ գրամասեղաններ կը գտնուին, շատ մասնաւոր մարդիկն են կան, որոնք շատ կամ քիչ ստակի դումար մը տեղ մը գնել կ'ուզեն, առանց կարող ըլլալու ժամանակը որոշել, թէ երբ աս ստակին կարօտութիւն ունին, ուստի երբ պիտ'որ ետ առնուն: Հայտնի բան է որ ասանկ գրամագլուխները մասնաւոր

մարդիկներու քով շէն կրնար դրուիլ, ինչու որ մասնաւորները կ'ուզեն որ խել մը ատեն յառաջ ստակին ետ ուզուիլը իմաց տրուի, անոր համար ասանկ մարդիկ իրենց գրամազլուխը սիրով քիչ ու չափաւոր տոկոսիքով փոխատուութեան գրամասեղանին կուտան, որպէս զի նոյն ատենը իրենց հարկաւոր չեղած ստակէն քիչ մը օգուտ ալ ունենան: Աս կերպով գրամասեղանին կը յանձնուին հասարակօրէն մէկուն մահուանէ ետքը թող տրուած եւ կամ որ ինչ եւ իցէ ստակները, երբ որ երկու կողմանց մէջ վէճ կայ, ու իրաւունքը դատաստանով պիտ'որ որոշուի:

217. Արովհետեւ փոխատուութեան գրամասեղանին վախճանն ան է, որ վաճառականներն ու արուեստաւոր մարդիկ իրենց գործքը յառաջ տանելու համար ամէն ատեն չափաւոր տոկոսիքով ստակ կարող ըլլան գտնել, ասկից խնդիր մը յառաջ կու գայ, թէ գրամասեղանը որոնց, ինչ տոկոսիքով, ինչ ապահովութեան դիմացը, որչափ ատենի համար փոխ (կամ համարում) կրնայ տալ, որոնք քննելու ու մտադիր ըլլալու պարագաներ են:

Թէ որ փոխատուութեան գրամասեղանին գոյքը չափաւոր է, ան ատեն գլխաւորաբար վաճառականներու ու արուեստաւորներու փոխ տալու է, ու մինչեւ որ վաճառականներուն կարօտութիւնը չանցնինէ, ուրիշներուն տալու չէ: Ապց երբ որ վաճառականներուն ու արուեստաւորներուն կարօտութիւնը լեցուելէն ետքը՝ գրամասեղանը դեռ ստրկի շատ առատութիւն ունի, ան ատենը ուրիշ մասնաւոր անձինքները դուրս ձգելու պատճառ մը չկայ:

Տոկոսիքը, որով որ գրամասեղանը փոխ պիտ'որ տայ, չափաւոր ըլլալու է, ինչու որ ինչպէս վերը ըսինք, փոխատուութեան գրամասեղանին վախճանը բարիք ընել, եւ ոչ թէ վաշխով հարստանալ է: Աս բանիս համար հարկ է, որ կառավարութիւնը փոխատուութեան գրամասեղաններուն վրայ հսկէ,

Թէպէտեւ առանձնական մարդիկներու ստացուածք ըլլան: Ի՞նչ որ դրամասեղանին ձեռքը անանկ դրամագլուխներ կան, որոնց համար տոկոսիք չվճարեր, ինչպէս կը պատահի երբ որ լոմայագրի կամ փոխանցութեան դրամասեղանի մը հետ միացած ըլլայ, ան ատեն ասոնցմով՝ երկրին սովորութենէն վար տոկոսիքով, եւ կամ առանց տոկոսիքի ալ փոխ տալով կրնայ շատ օգտակար գործքեր գործել, ու արուեստներուն յառաջացմանը օգնել:

Փոխատուութեան դրամասեղան մը, ըստ կանոնի միշտ ապահով ճամբով գործելու է: Շատ քիչ կը պատահի որ փոխատուութեան դրամասեղան մը այնչափ շատ գոյք ունենայ, որ առանց վտանգի մը անշարժ գրաւներու դիմացը երկայն ատենուան պայմանաժամով կարող ըլլայ փոխ տալ. բայց թէ որ իր գոյքը անանկ մեծ ըլլայ, որ մեծամեծ գումարներ երկայն ատենուան համար դուրս կարող ըլլայ հանել, ան ատեն աս կերպով փոխ չտալէն ետ կենալու պատճառ մը չկայ: Ամենէն հանգիստ, դրամասեղանին շահուն ալ ամենէն աւելի համաձայն, ու արուեստները յառաջացընելու ջանքին քիչ արգելք դնող փոխատուութեան կերպ մը կայնէ, շարժական գրաւներու վրայ փոխ տալն է, միայն թէ դրամասեղանը գրաւները արժեցընելու շատ խիստ պիտի չըլլայ: Անոր աղէկ նայելու է որ գրաւները տեւական արժէք ունեցող ու դիմացկուն բաներ ըլլան, ու ան գնով արժեցընելու է, որով որ ապահով է մարդ որ ամէն ատեն կրնան ծախուիլ:

Տրուած փոխին ժամանակին երկայնութիւնը դրամասեղանին հարկաւորութենէն կախում ունի, ու ան փոփոխութիւններէն, որոնք դրուած գրաւներուն արժէքին ժամանակաւ կրնան պատահիլ: Շատ քիչ գրաւներ կան, որոնց արժէքը՝ վրան ժամանակ անցնելով փոփոխութիւն չկրէ: Անոր համար ամէն փոխատուութեան դրամասեղանները մէկ քանի ամ-

ուուման, հասարակօրէն երեք ամսուան համար փոխ
կու տան, որն որ անցնելէն ետքը՝ գրաւն ու փոխը ետ
կը դարձուին, եւ կամ փոխատուութեան դաշինքը
նորոգելու է:

218. Սինչեւ հիմա ըսածներնէս փոխատուու-
թեան գրամասեղաններուն վրայ ետեւի սկզբունք-
ները յառաջ կու գան:

Ա. Փոխատուութեան գրամասեղանին գոյքը
քիչ տոկոսիքով առնուած ըլլալու է, որպէս զի գրա-
մասեղանին վճարածէն աւելի տոկոսիք ալ պահան-
ջուելու ըլլայ նէ, աս պահանջուածն ալ նուազ ըլլայ:

Բ. Վրամասեղանին փոխատուութեամբ հասնե-
լու վախճանը՝ առուտունն ու արուեստները յառաջա-
ցրնել է: Արգաւորեալ փոխատուութեան գրամա-
սեղան մը աժան տոկոսիքով փոխ տուողներուն ու
փոխ առնողներուն կամ ստակի կարօտութիւն ունե-
ցողներուն մէջ աղէկ միջնորդ մըն է: Վայց առանկ
միջնորդ մը տէրութենէն անոր համար պաշտպանու-
թիւն կը գտնէ որ չէ թէ շուայլութեան առիթ ըլլայ,
իր ստացուածքը քիչ տոկոսիքով վատնէ, հապա՝
որպէս զի առուտունն ու արուեստները ծաղկեցրնէ
ու կենդանի պահէ: անոր համար գրամասեղանն ալ
ասոր աղէկ մտադիր ըլլալու է:

Գ. Վրամասեղանը փոխ տալու համար ապահո-
վութիւն փնտռելու է: Աս ապահովութիւնը կ'ըլլայ
երաշխաւորութեամբ, անշարժ ու շարժական գրաւ-
ներով: Փոխատուութեան գրամասեղաններուն մէջ
երաշխաւորութիւնը միայն փոխանակագիրները կո-
տրելու ատեն կ'ըլլայ, որուն մէջ փոխանակագրե-
րուն մասնակից ըլլողներուն անձնական համարմանը
միտ կը դրուի: Ասկ անշարժ ու շարժական գրաւ-
ներու գիմացը ինչպէս ու երբ փոխ տալու է, քիչ
մը յառաջ ըսուած է:

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԴՐՍԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒՆ ԿԱՄ ՏԷՐՈՒ-
ԹԵԱՆՑ ՀԵՏ ԵՂԱՆԾ ԱՌՈՒՏՈՒՐԸ ՅԱՌԱՋԱՑԸՆԵԼՈՒ ՀԱ-
ՄԱՐ ԲԱՆԵՑԸՆԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

219. ՄԵԿ երկրի կամ տէրութեան ներքին վա-
ճառականութիւնը որոշեալ սահման ու եզր մը ունի,
որն որ ան աղղին ճշմարիտ կամ երեւակայական կա-
րօտութենէն սահմանուած է. բայց զրաի տէրութեանց
հետ եղած առուտուրը ասոր հակառակ ամենեւին
սահման կամ եզր չճանչնար, ու խոհեմ եւ իմաստուն
կառավարութեան մը տակ, մշակուած ու ծաղկած
աղղի մը ձեռքով, թէ տէրութեան եւ թէ աղղին
մեծամեծ բարիքներ կրնայ բերել. ինչպէս որ ամէն
որ աչքերնուս տակը կը տեսնենք:

Եւրբ որ տէրութիւնները իրարու հետ առուտուր
ընել կ'ուզեն, պէտք է որ ամէն բանէն յառաջ փո-
փոխակի իրարու հրաման տան: Թէ որ երկու տէրու-
թեան մէջ առուտուր ընելու արդէն ազատութիւն
կայ, կամ թէ լռելեայն երկու կողման հպատակները
իրարու հետ առուտուր կ'ընեն, ան ատեն առանձին
մասնաւոր դրով հրամաններ կամ վճիռներ հարկաւոր
չէ. բայց թէ որ ասանկ բան չկայ ու նորէն պիտ'որ
հաստատուի, ան ատեն երկու տէրութեանց մէջ
առուտուրի դաշինք դրուելու է, որ Առեւտրական
դաշնագրութիւն կ'ըսուի:

220. Տէրութեան գլխաւոր պարտքն է, որ իր
հպատակներուն, քաղաքացիներուն օգուան հոգայ ու
անոնց հանգստութիւնն ու երջանկութիւնը բարձրա-
դոյն աստիճանի մը հասցընելու աշխատի: Աս բաժ
հանգստութիւննիս ու երջանկութիւննիս անոր վրայ
կայացեալ է, որ ամէն քաղաքացի՝ չափաւոր աշխա-
տութեամբ, ամէն վիճակի մէջ իրեն վայել ապրուստը
ըստ բաւականին հոգալու ու ծարելու գիւրութիւն ու
ազահովութիւն ունենայ:

Պարսի երկիրներու հետ առուտուրի սկսելէն յառաջ, տէրութեան ներքին հանգստութիւնն ու երջանկութիւնը հաստատելու նայելու է: Տէրութեան կարօտութեանը համար պահանջուած ճարտարութեան (industrie) ամէն մէկ մասունքը պիտ'որ յառաջ գացած ըլլան. ինչու որ երջանկութեան ու հանգստութեան միայն ներքին աղբիւրները տեւական, ճշմարիտ ու մշտաբուխ են: Արբ որ կառավարութեան հաստատած տեղերովը, տէրութեան ծաղկելովը, հպատակներուն արուեստներու ունեցած ջանքովը ներքին հանգստութիւնն ու երջանկութիւնը մէյ մը հաստատուի նէ, անկէ ետքը կրնայ կառավարութիւնը արտաքիններուն հետ առուտուր բանալու մտադիր ըլլալ, որն որ այլեւայլ կերպերով կրնայ ըլլալ:

Ա. Օտար ապրանք ներս բերելով կամ վաճառաբերութեամբ (importation):

Բ. Ներսի ապրանքը օտար երկիր տանելով կամ վաճառահանութեամբ (exportation):

Գ. Պարսի երկիրներու ապրանքներու հետ փոխանակութիւն (change) ընելով:

Դ. Իր կամ ուրիշին հաշուին օտար բերք մը մէկ դրսի տէրութենէ ուրիշ տէրութիւն տանելով:

221. Թէ որ կառավարութիւնը դրսի տէրութեանց հետ եղած առուտուրը յառաջ տանիլ ու յաջողցնել կ'ուզէ, ան ատեն պէտք է աս սկիզբը հաստատուն բռնել, թէ աս առուտուրը ան ժամանակը ու այնչափ միայն յառաջացնելու օգնական ըլլալու է, որ ատենը ու որչափ որ անով իր հպատակներուն բարեացն ու երջանկութեանը պատճառ կ'ըլլայ:

Շատերը կան որ կը կարծեն՝ թէ ինչ եւ իցէ օտար ապրանք ներս խօթելը փնասակար, ու անոր հակառակ ամէն իրեն տէրութեան բերքը դուրս հանելը տէրութեան օգտակար է: Բայց վաճառաբե-

բութիւնը կամ օտար ապրանք ներս խոթելը շատ անգամ խիստ օգտակար կ'ըլլայ: Ի՞նչ որ տէրութեան հպատակները՝ դրսէն ներս խոթուելու ապրանքին ստուգիւ կարօտութիւն ունին, ու ներսը ելած ապրանքը ամենեւին անոր տեղը չկրնար բռնել. դարձեալ թէ որ ներս մտնելու ապրանքը արուեստով բանուելու նիւթեր են, որոնք դարձեալ բանուելէն ետքը դրսի երկիրներ կրնան տարուիլ ու շահով ծախուիլ. եւ կամ ան ապրանքին գնուիլն ու ներս բերուիլը՝ դրսի երկրին հետ ուրիշ օգտակար առուտուններու պատճառ պիտ'որ ըլլայ, ան ատենը օտար ապրանք ներս խոթելը անտարակոյս օգտակար է: Ասոր նման երբեմն տէրութեան ներքին բերքերը դուրս հանելը կամ վաճառահանութիւնն ալ կրնայ շատ փնտաւար ըլլալ: Ի՞նչ որ դրսեցին անգործ նիւթ մը մեղմէ առնու, ու անիկա գործէ, եւ գործուածը դարձեալ մեղի եւ կամ ուրիշ օտար երկիրներու ծախէ, ուր որ թէ որ ան նիւթը մենք գործէինք, դրսեցիները ան նիւթին գործուածը մեղմէ գնելու պարտաւորեալ կ'ըլլային, յայտնի բան է որ ասանկ նիւթի մը վաճառահանութիւնը կամ դուրս հանուիլը փնտաւար է: Վարձեալ երբ որ մեր բերքերը դուրս հանելով, անոնք մեր երկրին մէջ կը սուղնան ու պակասութիւն կը պատճառեն. երբ որ մեր երկրին մէջ դրսեցիներուն անանկ ապրանքներ կը ծախենք, որոնք ճամբուն ծախքը վաստակելով անոր կրնայինք տանիլ. երբ որ մէկ տէրութիւն կամ երկիր մը անանկ ապրանքներ կը տանինք, որոնք մեղի գէժ պիտ'որ գործածէ (ինչպէս պատերազմի ատեն զէնք եւ այլն), աս գէպքերուն մէջ վաճառահանութիւնը շատ փնտաւար կ'ըլլայ:

Ասոր համար դրսի տէրութեանց հետ եղած առուտուրը ազդի մը այնչափ օգտակար է, որչափ աւելի որ անով առիթ կը գտնէ օտար երկրին ծախքովը իր ճարտարութիւնն ու արուեստները ծաղկեցնելու,

որով իր ապրուստը կրնայ ծարել : Արսի երկիրնե-
րուն հետ եղած առուտուրին օգուտը ազգի մը նկատ-
մամբ ան ատեն շատ մեծ կ'ըլլայ, երբ որ իր երկրին
մէջ ելած թէ բնական եւ թէ արուեստական բերքերը
ան տէրութեանց երկիրները կը տանի, որոնք ամենէն
աւելի ու անհրաժեշտ անոնց հարկաւորութիւն ունին :
Աս մեծ օգուտն ու շահը ան ատենը կրնայ ձեռք
բերուիլ, երբ որ տէրութիւնը ան բերքէն այնչափ
առատ ու շատ ունի, որ իր կարօտութիւնը լեցընելէն
ետքը, կրնայ ուրիշ տէրութեանց ալ խաւրել. երբ
որ դրսի տէրութիւնը շատ կարօտութիւն ունենալով,
ան ապրանքը պէտք է որ գնէ, եւ կամ ան ատենը
երբ որ տանողէքը կրնայ վաստակուիլ : Աս օգուտները
կրնան ձեռք բերուիլ, ինչպէս որ ըսինք, բայց չեն
կրնար բռնի առնուիլ, անոր համար անխոհեմ պա-
հանջմունքներով ու շահասիրութեամբ կրնան ձեռքէ
ելլել : Թէ որ բռնութեամբ գները բարձրացընե-
լու յուսով՝ կարօտեալներուն վաճառք ներս խոթելը
կ'արդելուի կամ կը դժուարցուի, ան ատեն ան կա-
րօտութիւն ունեցողները իրենց կարօտութիւնը լե-
ցընելու ուրիշ ճամբայ մը գտնելու կը նային, հար-
կաւոր բայց սուղ ապրանքներուն տեղ՝ կը սկսին
աժան ապրանք մը փոխանակել, ու նաեւ ան չգըտ-
նուած ապրանքն ալ շինելու կ'աշխատին :

222. Թէ որ դրսի երկիրներուն հետ ամենէն
աւելի շահաւոր կերպով առուտուր ընելը անկարելի
է, ան ատենը պէտք է պարագաներուն համաձայն
որչափ կարելի է շատ վաստակ բերող առուտուրի
ձեռք զարնելու նայիլ : Աս շահերն ու օգուտները
աստիճան աստիճան են, ու ձեռք կը բերուին :

Ա. Արբ որ ուրիշ տէրութիւնները մեր երկրին
արուեստական բերքերը մեզմէ գալու առնելու ըլլան :

Բ. Արբ որ մենք մեր անդործ բերքերը դրսի եր-
կիրներ տանելու ըլլանք :

Գ. Թէ որ դրսեցիները մեր անգործ բերքերը առնելու ու իրենք դուրս տանելու ըլլան :

Գ. Թէ որ մենք մեր արուեստական բերքերը օտար երկիր տանելու ու անոր անանկ անգործ բերքերը առնելու ըլլանք, որոնք մենք կը գործենք ու ետքը նորէն օտար երկիրներ կը խաւրենք :

Ե. Արբ որ մենք օտար երկիրներուն անանկ գործուած ապրանքներ տանինք, որոնց հարկաւորութիւն ունին, ու անոնցմէ մեր գործածութեանը եւ կամ ուրիշ երկիրներ տանելու համար գործուած ապրանքներ առնելու ըլլանք :

223. Աս ըսածներնէս կրնանք հետեւցընել, թէ օտար երկիրներու հետ՝ աւելի որ ապրանքներով առուտուր ընելու ենք : Առուտուրի նիւթերը թէ անգործ եւ թէ գործուած ապրանք կրնան ըլլալ : Անգործ ապրանքները, որոնց օտար երկիր մը իրօք կամ երեւակայութեամբ կարօտութիւն ունի, որոնք մեր երկրին մէջ այնչափ առատ կ'ելլեն, որ մեր կարօտութիւնը լեցընելէն ետքը օտար երկրի պիտոյիցն ալ կրնան օգնութեան հասնիլ, ու շինելու համար ալ շատ մարդիկ պէտք է որ զբաղին, ասանկ առուտուրի մէկիկ են : Ասանկ են ցորենեղէնները, բամբակ, բուրդ, մետաքս, մոմ, մեղր, երկրէն ելած հանքեր եւ այլն : Իսկ գործուած ապրանքները, որոնց դրսի հետ առուտուրը յառաջացընելու նայելու է, գլխաւորաբար անոնք են, որոնց որ անգործ նիւթը շաքիշ արժէք ունի, ու բանուորի վարձքն է որ անոնց գնոյն մեծագոյն մասը կը կազմէ, ինչպէս են կարելու, բանելու, ներկելու ապրանքներ, արուեստական գործուածներ եւ այլն :

224. Արբ որ դրսի հետ ըլլալու առուտուրը առանձին մէկ մասնաւոր մարդու մը կարողութենէն վեր ըլլալով՝ ընկերութիւններ կը կազմուին, որ ան առուտուրը տէրութեան օգտակար ու պատշաճ կերպով յառաջ տանելու կը բաղձան, ան ատեն կառավարու-

Թիւնն ալ արտօնութիւններ, շնորհքներ ու աղա-
տութիւններ տալով՝ անոնց օգնելու ու զանոնք
պաշտպանելու է: Ասանկ արտօնութիւններով չէ
թէ միայն առանձնական մարդիկներու ան ընկերու-
թեան մէջ մտնելու քաջալերութիւն կը տրուի, հապա
նաեւ ասանկ երեւելի գործքի մը սկիզբը՝ ընկերու-
թիւնը ոյժ կը ստանայ ան ամէն արգելքներուն յաղ-
թելու, որոնք խոկոյրան գործքի մը սկսողներուն դի-
մացը կ'ելլեն, որոնց յաղթելու համար զօրութիւն
հարկաւոր է: Ասանկ արտօնութիւններ կը արուին
հասարակօրէն մեծամեծ ընկերութեանց որոշեալ շատ
տարիներու համար, ու երբ որ ատենը լմընայ՝ կը
նայուի որ ան օգնութեան ու պաշտպանութեան դեռ
կարօտութիւն ունին թէ չէ, մանաւանդ թէ որ անոնց
արտաքոյ կարգի առուտուրի իրաւունքներ տրուած
ըլլան:

225. Առուտուր ըրած երկիրներնուս մարդիկը կամ
ան աստիճանի աղէկ կրթուած ու քաղաքականա-
ցեալ են, որ իրենց հետ անարգել առուտուր կրնայ
ըլլալ, եւ կամ կրթուած չեն: Այլ որ ստուգիւ
պէտք եղածին չափ կրթեալ ու քաղաքականացեալ
են, ան ատեն շատ աղէկ է, որ ընկերութիւնը հոն
իր առանձին դիւանն ունենայ, որն որ ընկերութեան
ապրանքները ընդունի, շրջանի մէջ խոթէ, ու նաեւ
խրկուելու հարկաւոր ապրանքներն ալ գտնէ ու խրկէ:
Ասանկ դիւաններ մեծ առուտուրի գործքերուն համար
խիստ հարկաւոր են, ինչու որ ապրանքներ գնելու ու
ծախելու համար յարմար ատենին սպասելու է, որն
որ ան ատեն կրնայ գտնուիլ, երբ որ ընկերութենէն
որոշուած մարդիկ օտար վաճառատեղւոյն մէջ ներկայ
կ'ըլլան: Արբ որ տէրութիւն մը ուրիշ տէրութեան
հետ մեծ առուտուր ունի, հասարակօրէն քաղաքնե-
րու մէջ հիւպատոսներ (consuls) կը գնէ, որոնք
իրենց թագաւորէն կամ իշխանէն իշխանութիւն ու-
նին, ու դեսպանի տեղ կը բռնեն, ան տեղը իրենց

տէրութեանց առուտութիւն շահուն վրայ կը հսկեն, եղած վէճերը կ'որոշեն, տեղացւոց ու իրենց հպատակացը մէջ կռիւ բացուած ատեն՝ իրենց հպատակներուն կ'օգնեն, զանոնք անիրաւութեանց դէմ կը պաշտպանեն, ու երկու տէրութեանց մէջ եղած առեւտրական դաշնագրութիւնները հաստատուն պահելու հոգ կը տանին:

Ան երկիրները, որոնց հետ՝ բնակչացը մէջ քաղաքականութիւն ու կրթութիւն չըլլալուն համար, առուտութիւն ընելը ապահով չէ, կրնայ տէրութիւնը գաղթականութիւններ հաստատել, պարիսպներ շինել, ու զօրութեամբ ու զէնքով իրեն ապահովութիւն ծարել:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Շ Ե

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌՈՒՏՈՒՐԸ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԵԼՈՒ
ՀԱՄԵՐ ԲԱՆԵԱՑՈՒՑԱԾ ՄԻՉՈՑՆԵՐԸ

226. ԱՐԵՒԱԿԱՅԵԼՈՒ բան չէ, թէ վաճառականներն ու արուեստագէտները առանց կառավարութեան հոգ ու խնամ տանելու որ դործքերը հաւասար բաժնուին, ու ամենուն օգուտ բերեն, եւ ճարտարութեան ամէն մէկ մասն ալ յառաջ երթայ, կարող ըլլան ծաղկելու ու յառաջացման յարմար միջոցներ գտնել: Առուտութիւն անհամար վիճակի մարդիկներ իրարու հետ անանկ դաշինքներ կը դնեն, որուն մէջ միայն իրենց առանձին արուեստին օգտին, եւ ոչ թէ ընդհանուր տէրութեան բարւոյն մտադիր կ'ըլլան: Կառավարութիւնը, որ բարձր աստիճանի մը վրայ կեցած է եւ ամէն աստիճանի ու կարգի այլեւայլ կարօտութիւնները կրնայ տեսնել, կրնայ նաեւ դատում ընել, թէ ազգային ճարտարութեան օր մասը օգնութեան ու պաշտպանութեան կը կարօտի, ու ինքը միայն առուտութիւն վերին առաջնորդութիւնը կրնայ ընել: Մասնաւորներէն մէկը անոր բռնած

ճամբուն վրայ քիչ եւ կամ ոչինչ դատաստան կրնայ կտրել. բայց թէ որ սոսկական մարդ մը եւ կամ գործաւորներու կամ արուեստաւորներու դաս մը կառավարութեան դրած կարգադրութենէն կը նեղուի, ան ատեն կրնայ իր վիճակը օրինաւոր ճամբով մեծերուն առջեւը դնել, որուն կառավարութիւնը՝ թէ որ իմաստուն կառավարութիւն է նէ, չնորհակալ ըլլալու է, որ հպատակներուն կարօտութեանը օգնելու առիթ կ'ըլլայ:

Կառավարութեան՝ առուտուրի ու արուեստների ու գործքերը յառաջացընելու համար ըրած կարգադրութիւնները պարագաներուն նայելով կրնան փոխուիլ: Ենոր համար առեւտրական վերին տեսչութիւնը իրեն կարգադրութիւնները ժամանակին պարագաներուն համաձայնցընելու է, ու իր հրամանները պարագաներուն բերմանը նայելով փոխելու է: Առուտուրի կառավարները շատ կը սխալին թէ որ առեւտրական ու արուեստական ճարտարութիւնը օրէնքներով նեղել ու բռնադատել կ'ուզեն: Առուտուրը ու ամէն տեսակ գործքերը ուր որ պիտ'որ յաջողին նէ, ան տեղուանքը առանց բռնի օրէնքներու կը ծաղկին ու կը յաջողին. բայց ուր որ չեն կրնար յառաջանալ նէ՝ ստուգիւ կը կործանին ու ետ կը մնան, թէ որ վերին տեսուչներու հրամաններն ալ մէջը խառնուելու ըլլան: Կառավարութիւնը բաւական գործ տեսած կ'ըլլայ թէ որ օգտակար տեղերը պաշտպանէ ու պահպանէ, եւ անօգուտները կամ թող չտայ որ դրուին, եւ կամ թէ որ դրուած են նէ, ստուգիւ անոնց անօգուտ ըլլալը աղէկ մը քննելէն ետքը, իրենց բախտին թողու:

Աս համարիս մէջ խօսելու նիւթերնիս հետեւեալներն են. կառավարութեան առուտուրը հաստատուն պահելու համար Ա. Առուտուր ընող ու արուեստագէտ մարդիկներու նկատմամբ բանեցուցած միջոցները. Բ. Մաքսի ու տուրքի վրայ ըրած

կարգադրութիւնները . Գ . Առուտուրի հաստատուն օրէնք դնելը . Գ . Դատաստանական կարգաւորութիւնը հաստատուն պահելն ու շարունակելը :

Ա . Առուտուր ընդնէրո՞ւ առաւելագոյնէրո՞ւ վրայ
էղած դէպքերն :

227 . Ի՞նչ որ կառավարութիւնը կ'ուզէ որ ամէն առուտուրի վերաբերեալ ապրանք պատրաստող անձինքը ու ամէն վաճառականները իր աչքին առջեւ ու իր զգուշութեանը տակ ըլլան , ան ատեն հարկ է որ ամէն առուտուր ընել կամ արուեստանոց մը բանեցընել ուղող մարդ նախ կառավարութեան հաւանութիւն ունենայ , ու իրեն հարկաւոր հրամանն ունենալը կարող ըլլայ ցուցընել :

228 . Կառավարութիւնը վաճառականութիւն ընել կամ գործք մը սկսիլ ուղղներուն ինչպէս իշխանութիւն ու հրաման տալիքը՝ մեր գասադրքին չվերաբերիր ու անոր վախճանէն դուրս է : Այսին հարկ կը համարինք ծանուցանել որ ասոր մէջ այլեւայլ ատեն եղած գործքերուն ու ժամանակին պարագաներուն վրայ դատաստան ընելն ու կառավարելը վաճառականութեան վերին տեսուչներուն թող տալու է : Ան տեղուանքը ուր որ երկիրը այնչափ պտուղ չընկնուի գեղացին ինքը զինքն ու իր ընտանիքը հոգալու համար ուրիշ գործքի մ'ալ ձեռք զարնելու , ինչպէս ըսեմ՝ առած կտաւը պատրաստելու ու գործելու կը հարկադրի , ոստայնանկութիւնը ազատ կրնայ թող տրուիլ . բայց ասոր հակառակ ազէկ պտղաբեր երկիրներ , ուր որ երկրագործը իր երկրէն իր յաջողութիւնը կը գտնէ , ոստայնանկութիւնը ազատ ըլլայ կամ չըլլայ , երկրագործը ոստայնանկութիւն չընէր :

229 . Կան գործքեր , ինչպէս մանել , կարել եւ այլն , որոնք ըստ ինքեան արուեստ մը չեն կացուցաներ . բայց ան ձեռագործները , որոնք ժողովրդեան այլեւայլ կարգերու զբաղմունք եղած են , սովորաբար

արուեստաւորներու գասակներու (Է-Ն-Ֆ) կը բաժնուին, որոնց ամէն մէկը իրենց գլխաւորն ունի, որն որ անոր հոգ կը տանի որ ան արուեստաւորաց դասը յառաջանայ, աշկերանները աղէկ կը թուին, սատարները (Է-Լ-Ֆ-Ն-Է-Է) կարգի կանոնի տակ մնան, ու թէ աշկերտները եւ թէ սատարները վարպետներէն անիրաւութեամբ չճշնշուին: Ան արուեստին վրայ եղած հարկաւոր բանի մը համար ժողովք կը ժողովէ, ու ժողովքին կարծիքը կամ հաւանութիւնը կ'առնու, ու որոշուածն ալ կատարելու ետեւէն կ'իյնայ: Աս արուեստաւորներու գասակները միշտ օգտակար են, թէ որ Փակուած չեն, այս ինքն թէ որ առանց պարագաներուն փոփոխութեան ալ միտ դնելու, վարպետներու որոշեալ թուով մը չափաւորած չեն: Ասանկ արուեստաւորներու գասերու բաժանումը աւելի օգտակար է, քան թէ գործքերը բոլորովին ազատ թող տրուելու ըլլային, որ ուզողը կարող ըլլայ ուզած արուեստը բանեցրնել:

230. Անաւաճառութիւնը, այս ինքն առանձին մէկ անձի մը իրաւունք տալ որ ապրանք մը ինքը միայն ծախէ, հասարակօրէն տէրութեան մէկալ հպատակներուն անիրաւութիւն կը համարուի: Աայց աս ըսելով ան չենք իմանար թէ ճարտարութեան գիւտ մը կամ արուեստները յառաջացրնելու ու օգտակար մենքենաներ գտնողներուն ամենեւին արտօնութիւն մը չտրուի: Ասանկ օգտակար գիւտեր գտնողներու արտօնութիւնները գտնողներուն իրաւունքն են, ինչու որ ասոնցմով իրենց տաղանդին ու ջանքին պտուղը կրնան քաղել: Աստ անգամ կը պատահի որ գիւտին գաղտնիքը գիւրաւ կրնայ իմացուիլ ու նմանցուիլ, մանաւանդ երբ որ բանուորներուն յայտնել հարկ ըլլայ, ստուգիւ գիւտ գտնողի մը շատ մեծ տրտմութիւն է տեսնելը որ ինքը իր գիւտին պտուղը չտեսած՝ օտար մը անիկայ յափշտակեր է: Ասանկ գէպքերու մէջ կառավարութիւնը գիւտը գտնողին արտօնութիւն կու տայ,

որ (հասարակօրէն խել մը ատեն) իր գիւտը ինքը միայն կարող ըլլայ գործածել, բայց ան դաշամբ որ որոշուած ատենը լմննալէն ետքը գիւտը հասարակութեան յայտնէ:

231. Թէ որ երկրի կամ տէրութեան մը մէջ երկրագործութեան զբաղող շատ մարդ կայ, ան ատեն գործատուներն ու արուեստանոցները խիստ օգտակար կ'ըլլան: Թէ որ գործուելու նիւթը երկրին մէջէն կ'ելլէ, ան ատեն շահը աւելի մեծ է, քան թէ երբ որ դրսէն հարկ ըլլայ բերել տալ. մանաւանդ երբ որ գործուած ապրանքներուն մէկ մասը դրսի օտար երկիրներ տարուելու ծախուելու ըլլայ նէ, ան ատեն ներսի բանուորները սնուցանողն ու պահողը դրսի երկիրները կ'ըլլան:

Ասոր մէջն ալ ամէն բան կառավարութեան իմաստութենէն ու խելացիութենէն կախում ունի: Առաւարտութիւնը պէտք է որ գործատուն ու արուեստանոց գնելու ու բանեցընելու համար հրաման ուղղներուն աղերսագիրները քննէ, անոնց ընդունակութիւնն ու ընչից եւ ստացուածոց կողմանէ ունեցած կարողութիւննին, սկսելու գործքին կերպը, անոնց օգտակարութիւնը տեսնէ նայի, նաեւ նոյն իսկ արուեստանոցին դրուելու տեղը. ասոնք ընելէն ետքը տէրութեան քիչ կամ շատ ունեցած օգտակարութեան աստիճանին համաձայն անոնց այլեւայլ շնորհքներ ընէ: Բայց որովհետեւ անկարելի բան է, որ ազգային ճարտարութեան վերին կառավարները արուեստներու վրայ անանկ ընդարձակ տեղեկութիւն ունենան, որ ամէն մէկ արուեստանոցի մէջ գործուած գործքերուն մանր մանր մասունքներուն կարող ըլլայ հասնիլ, անոր համար բանէ հասկըցող մարդիկ գնելու է, որոնց պարտքն ըլլայ առ քննութիւնը կատարել, ու աղէկ մը քննելէն ետքը իրենց քննութեան արդասիքը դան կառավարութեան առջեւը դնեն կամ ի նպաստ աղերսագիրը տուողին եւ կամ ընդդէմ:

Ասանձինն վաճառականներու դալով, կառավարութիւնը մէկու մը առուտուր սկսելու հրաման տալէն յառաջ անոր գիտութիւնն ու բարուց կողմանէ ինչ տեսակ մարդ ըլլալը աղէկ քննելու է։ Մարդ մը, որ հարկաւոր գիտութիւնն ու ծանօթութիւնները չունի, առուտուրի մէջ թէ իրեն թէ ուրիշներուն վնաս կ'ընէ. բայց անպիտան բարք ունեցող մարդը որ իր անձնական շահուն համար ան մեծամեծ նպատակները կը զոհէ, որոնց որ կոչուած է, վաճառականներու մէջ ժանտախտ մըն է։ Ասանկ մարդը առանց տէրութեան եւ իր քաղաքակցացը օգուտը մտածելու՝ մաքսանէնդութեան (մաքսէն ապրանք փախցընելու, contrebandid) ձեռք կը զարնէ, ան բանուորները, որոնցմէ որ ապրանք կ'առնու, կը նեղէ ու ստակնին կը կտրէ. իրեն յաճախորդները կը խաբէ. թէ որ իր շահին ձեռք կու տայ նէ, իր պարտատէրները կը խաբէ, ապառիկ ապրանքներ կը գնէ, ու աղէկ մը ասդիէն անդիէն ստակ փրցընելէն ետքը՝ սնանկանալ ձեւացընելով՝ վճարմունքը կը դադրեցընէ։ Աս բաները գիտնալով կառավարութիւնը հրապարակական առուտուրի ձեռք զարնել ու զողներուն ընչից կողմանէ ունեցած կարողութիւնը քննելու է, որ չըլլայ թէ ստորին աստիճանի մարդիկ առանց ստացուածքի բանուորներուն քով մեծ համարում ստանան, ու անոնց դրամագլուխը՝ որով որ իրենց գործքը կրնային յառաջացընել, ոչընչացընեն։

Բ. Մ-+ւէ 1-ըէ-դը-նէ-նց 1-ը-յ։

132. Որովհետեւ տէրութեան մը մէջ պէտք է որ կառավարութիւնը առուտուրին վրայ բոլոր ուժով հսկէ, որպէս զի կարող ըլլայ գիտնալ թէ զանիկա ուր եւ ինչ կերպով պիտ'որ պաշտպանէ. դարձեալ որովհետեւ մեծ տէրութիւն մը իրեն հպատակներուն գրսիներուն հետ, ու նաեւ գաւառներուն իրարու հետ ըրած առուտուրին շարունակ տեղեկութիւն պիտ'որ ունենայ, անոր համար հարկ է որ օտար եր-

կիրներէն եկած ապրանքները ներս մանելու ատեն, դարձեալ ներսէն օտար երկիրներ խաւրուելու ապրանքները դուրս հանելու ատեն, նաեւ օտար երկիրներէն եկող անցաւոր ապրանքները տէրութեան կողմանէ դրուած հրապարակական պաշտօնատէրներու ձեռքով դրուի նշանակուի, ու նաեւ գաւառէ գաւառ թղթակցելով իրարու ծանուցուի: Աւելինդ հանրապէս բոլոր ապրանքներու առուտուրին եւ թէ մասնաւոր ապրանքի մը վրայ կարելի եղածին չափ ասանկ ճիշդ տեղեկութիւն ունենալը ամէն տէրութեանց կառավարութիւններու որչափ հարկաւոր ըլլալը՝ ամէն մարդինք իրմէ կրնայ տեսնել, ինչու որ վաճառականութեան վրայ վերին տեսչութիւն ունեցողներուն պարտքն է որ զիտնան թէ ժողովրդեան դորձքերէն որոնք աւելի շատ կամ քիչ օգնելու են, որ նիւթը, որ դործուած ապրանքը ներս խոթելու կամ դուրս հանելու հրաման տալու են: Ասոյց որովհետեւ առուտուրին վրայ ասանկ տեղեկութիւններ ունենալու համար ի հարկէ ծախք կ'ըլլայ, պէտք է որ կառավարութիւնը աս ծախքերը մէկ կողմանէ դոցելու նայի, ասոր համար ամէն մէկ ապրանքին վրայ տուրքեր կը դնէ, որոնք Մաքս կը զըցուին:

233. Հատոնցութեան արդէն երեւելի ու խելացի հեղինակներ ցուցուցին, որ ամենեւին մաքսերուն նպատակ ան չդնելու է, որ հրապարակական մուտքի աղբիւր ըլլան. ան ամէն մաքսի կարգադրութիւնները, որոնց գլխաւոր վախճանը տէրութեան մուտքը աւելցնելն է, գէշ ու փոստակար են:

234. Մաքսերը երեք կողմանէ կրնանք նկատել, Ա. Իբրեւ տէրութեան մուտքի աղբիւր, Բ. Իբրեւ առեւտրական հիմնարկութիւն մը ու Պ. Իբրեւ ոստիկանութեան նիւթ, որոնց երեքին մէջն ալ բարձր մաքս դնելէն յառաջ եկած փոստները կը գտնուին: Իբրեւ մուտքի աղբիւր մտածելով՝ բարձր մաքսերը օգուտ մը չունին, ինչու որ անստոյգ մուտքեր են,

որուն հակառակը (հաստատուն) ըլլալու է տէրութեան մուտքը. դարձեալ անոր համար ալ որ քաղաքացիներուն տէրութեան նպաստամատոյց ըլլալու կարողութիւնը տէրութեան մուտքին գլխաւոր ու ամենէն մեծ հաստատութիւնն է, ու ամէն բան որ քաղաքացիներուն առ կարողութիւնը կը նուազեցընէ տէրութեան մուտքն ալ կը քիչցընէ: Այլ որովհետեւ բարձր մաքս դնելով ապրանքները կը սուղնան, ու ապրանքները շինողներն ու պատրաստողները աժնութեան կողմանէ դրսեցիներուն դիմացը չեն կրնար ելլել, եւ կամ անոնց հաւասարիլը շատ դժուար կ'ըլլայ, ասկից յառաջ կու գայ որ բարձր մաքս դնելը քաղաքացիներուն կարողութիւնը կը նուազեցընէ, ու մաքսատուներուն արկիւններուն մէջ մտած ստակին շատութիւնը երեւակայական եւ ոչ թէ իրական վաստակ է, որով կառավարութիւնը ժողովրդեան գործքերուն շատ մասերը դադրեցընելու պատճառ կ'ըլլայ:

235. Իբրեւ առեւտրական հիմնարկութիւն ալ մտածելով բարձր մաքսերը օգուտ չունին: Ապրանքները՝ մաքսի նկատմամբ մտածելով՝ կամ ներս խոթուելու կամ դուրս հանուելու եւ կամ անցողական ապրանքներ են: Աերս խոթուելու ապրանքները կամ անհրաժեշտ հարկաւոր են եւ կամ այնչափ հարկաւոր չեն:

Անհրաժեշտ հարկաւոր կ'ըսուին ան ապրանքները, զորոնք մարդ իրեն կարօտութեանը պիտ'որ գործածէ, եւ կամ անոնցմէ ուրիշ ապրանքներ պիտի պատրաստէ, եւ կամ դարձեալ որոնք նորէն դուրս պիտ'որ խրկէ, որ օտար երկիրներու հետ եղած առևտուրը ընդարձակէ: (Ը)է որ ապրանքները իրեն կարօտութեանը գործածելու համար հարկաւոր են, յայտնի բան է որ անոնց վրայ դրուած խիստ շատ մաքսը տէրութեան հպատակներուն, սւտի եւ աշխատաւոր կարգի մարդիկներուն իրենք զիրենք հոգալը շատ կը դժուարեցընէ, ինչու որ արդէն ազգի մը

Համար շատ աղէտալի բան է իրեն իրական կարօտութեանը հարկաւոր եղած ապրանքները դրսէն բերել տալը։ Թէ որ ասոր վրայ բարձր մաքսն ալ աւելնալու ըլլայ, հպատակները ինչ նեղութեան տակ կ'իյնան։ — Ան նիւթերուն վրայ, որոնք ազգային բերքեր յառաջ բերելու հարկաւոր են, տէրութիւնը բարձր մաքս դնելու ըլլայ, ներքին գործուածներու յառաջադիմութեան ու դրսի հետ եղած առուտորին օգնական ըլլալու տեղ՝ աւելի արգելք դրած կ'ըլլայ։ Բայց աս ըսածներնէս դուրս հանելու է ան դէպքը, երբ որ կառավարութիւնը բարձր մաքս կը դնէ, որ ան նիւթը տէրութեան մէջն ալ յառաջ բերելու համար ետեւէն ինկողներ ըլլան։ — Ա վախճանի թէ որ ներս բերուելու ապրանքները դարձեալ օտար երկիրներ տանելու համար է, ան ատեն վրան դրուած բարձր մաքսով ապրանքը խիստ սուղնալով՝ աս նպատակին հասնիլը անկարելի կ'ըլլայ, ու վաճառականը չկրնար օտար վաճառատեղեաց հետ դիմացէ դիմաց ելլել։

Այնչափ հարկաւոր չըլլող ապրանքները իրենց քիչ կամ շատ հարկաւորութեան աստիճանին նայելով քիչ կամ շատ մաքսի տակ ինկած են. բայց աս բանիս մէջ կառավարութեան միտքը՝ իրեն մուտքը շատցընել պիտ'որ չըլլայ։ Ասոնց վրայ դրուած ծանր մաքսին վախճանը ասանկ ապրանքներուն ներս խութուիլը գծուարցընել, քիչցընել եւ կամ բոլորովին վերցընել է, որպէս զի չըլլայ թէ ասոնցմով ազգային արուեստանոցները դրսիններուն համեմատութեամբ խափանուին կամ իյնան, ճարտարութիւնը նուազի, եւ կամ անոնց պատճառաւ ներսի ստակը սկսի դուրս ելլել։ Աուրս հանուելու ապրանքները կամ անգործ բերքեր են, եւ կամ ազգային արուեստանոցներու գործուածներ են։ Անգործ բերքերը թէ որ ապրանքներ պատրաստելու համար տեղացւոյ հարկաւոր է, ան ատեն դուրս հանելու արգելքը բաւական է, ուս-

տի եւ մուտքի աղբիւր մը պէտք չէ որ ըլլան . իսկ թէ որ տեղացւոց հարկաւոր չէ , ու երկրին մէջ առատ է , ան ատեն վրան շատ մաքս դնելով՝ դուրս հանելը , ուստի եւ անով դրսէն ներս ստակ գալը կ'արգելուի . որն որ արգելելու տեղ՝ յաջողցընելու նայելու է :

Մնցողական կամ անցաւոր (երկրի մը մէջէն անցնող , transito) ապրանքները կամ ուրիշ վաճառատեղիներու համար որոշուած են , ուր որ ան իրենց անցած երկրին ապրանքներուն հետ գիմացէ գիմաց պիտ'որ ելլեն , եւ կամ իրենց անցած երկրին առուտուրին վրայ ամենեւին ազդեցութիւն չունին : (1) Ե որ առջինն է , ան ատեն պէտք է նայիլ որ ասոնք ուրիշ տեղէն աւելի աժան կրնան անցուիլ՝ թէ չէ . թէ որ աւելի աժան գնով ուրիշ տեղէ մը չեն կրնար անցնիլ , ան ատեն անցընելու մաքսը համեմատութեամբ քիչ մը կրնայ բարձր բռնուիլ . բայց զգուշանալու է որ խիստ բարձր չըլլայ , ապա թէ ոչ՝ ասով ապրանքը դրսեցիներուն սաստիկ սուղ գալով , կամ ան ապրանքը ուրիշ կողմանէ մը ճարելու կը նային , եւ կամ քիչ կը դորձածեն : Իսկ թէ որ երկրին մէջէն անցնելու ապրանքները անանկ ապրանքներ են , որ ազգին առուտուրին վրայ ազդեցութիւն մը չունին , ու ոչ ուղղակի եւ ոչ ալ անուղղակի ազգային ճարտարութեան զէն մը կրնան հասցընել , ան ատենը անցընելու համար դրուած մաքսը միայն տեսակ մը ճամբաներու ստակի պէս բան մը պէտք է ըլլալ , բայց միշտ չափաւոր , որ չըլլայ թէ մաքսին խիստ շատ ըլլալուն համար ուրիշ կողմանէ խաւրուին , ու շատ վաստրկելու բաղձանքով թէ մաքսը ձեռքէ ելլէ , եւ թէ կառապանները հացերնին կորորնցընեն :

Աս ըսածներնէս կը հետեւի որ մաքսերն ու տուրքերը իմաստուն կառավարութեան մը ձեռքը սանձ պիտ'որ ըլլան , որով վաճառականութեան տեսչութիւնը տեղւոյն ու համաձայնութեան նայելով կարող ըլլայ դարձընել . թէպէտեւ աս ալ խոստովանելու

ենք որ հիմակուան տէրութիւններէն շատերը կամաց կամաց մաքսերը աւելցուցած են, ու զանոնք իբրեւ տէրութեան մուտքի աղբիւր մը կը մտածեն:

236. Ապրանքները իբրեւ սատիկանութեան նիւթ մտածելով, բարձր մաքսի տակ ձգելը, սահմանի մաքսատուններու մօտ բնակողներուն բարուց ապահանութեան պատճառ կ'ըլլայ: Արշափ որ ապրանքի մը վրայ բարձր մաքս դրուի, խաբէութեամբ անիկաներս խոթելը այնչափ օգտակար ու շահաւոր է: Այս որովհետեւ տէրութիւնները իրարմէ բաժնող սահմանները անանկ շինուած չեն, որ ապրանքը միայն մաքսատան վրայ եղած ծամբէն ներս խոթել հարկ ըլլայ, անոր համար ալ աս խաբէութիւնը դժուարին բան մը չէ: Սանաւանդ որ մաքսատուններու քով եղած երկու տէրութեանց սահմանակից բնակիչները իրարու ծանօթ ըլլալով, աս փնասակար դործողութեանց մէջ իրարու օգնական կ'ըլլան: Այնպէս եւ ասանկ մաքսէ ապրանք փախցընելու դիմացը շատ ծարեր հողացուած են, ու տեղ տեղ շատ մեծ կատարելութեան հասած են, բայց հասարակօրէն բաւական չեն ըլլար, ինչու որ կատարեալ նպատակին հասնելու համար ուրիշ կերպ չկայ, բայց եթէ բոլոր սահմանը զօրքով պատել, որուն ծախքը մաքսին բերածէն աւելի կ'ըլլայ:

237. Մաքսատուններուն մէջ վարուելու կերպն ալ, որչափ որ կարելի է պարզ ըլլալու է: Ազտիկ պզտիկ բաներու միտ դնելը, անոնց համար պահանջմունքները թէ ժողովրդեան թէ վաճառականներուն սաստիկ բեռ կ'ըլլան, առուտուրին արդելք են, ու կառավարութիւնը ամենուն ատելի կ'ընեն: Ասեւ մաքսաւորներուն ալ վարմունքը քաղցր ու ամենուն հաճելի պիտ'որ ըլլայ. աւելի պաշտօնը կատարելու պարտաւորութիւն, քան թէ մաքսէ ապրանք փախցընողներու վրայ զգուշութիւն երեւնալու է:

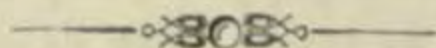
Գ. Առաքել իրանէն Հասարակ Բնէլն լայ :

238. Թէ որ կ'ուզուի որ առուտուին ու գործքերը խառնաշփոթութեան մէջ շիյնան, ամէն քաղաքացւոյ իրաւունքն ու իրաւանցն ալ սահմանը որչափ որ կարելի է ճիշդ որոշուած ըլլալու է, որպէս զի ամէն մարդ ստուգութեամբ ու ապահովութեամբ իր գործքը կարող ըլլայ յառաջ տանիլ : Տէրութեան քաղաքացի ըլլողներուն ընդհանուր իրաւունքն ու պարտաւորութիւնները առհասարակ տէրութեան օրէնքները կ'որոշեն . բայց որովհետեւ արուեստաւորներու ու վաճառականներու իրաւունքն ու իրարունկատմամբ ունեցած պարտաւորութիւննին կը պահանջեն որ առանձին օրէնքով որոշմունքներ ունենան, անոր համար իմաստուն կառավարութիւնները աս մասնաւոր օրէնքներուն հաստատուելուն հոգ ընելու են : Աս օրէնքներուն կարգաւորեալ հաւաքումը Առեւտրական օրէնք կը կոչուի, որն որ ամէն առուտորի վրայ դաս տրուած դասատուններու մէջ սորվեցընելու կամ գտնէ կարգալ տալու է :

Գ. Պարզած Դասարան Հասարակն ու պնէլն լայ :

239. Որովհետեւ առուտորին բնութեանը հետ կապուած է, որ վաճառականը երբեմն պարտատէր կ'ըլլայ ու երբեմն ալ պարտական կը մնայ, եւ վաճառականն ու ամէն արուեստաւոր կ'ուզէ որ իր առնելիքը շուտ ու ապահովութեամբ ձեռք կարող ըլլայ ձգել, որն որ ուրիշ կերպով չկրնար ըլլալ, բայց եթէ երբ որ արգարութեան դատաստանը իրեն օգնէ . աս մտածելով ամէն տէրութիւններու մէջ, ուր որ կառավարութիւնը առուտորին վրայ կը հսկէ, ու ամէն կարելի միջոցներով անիկայ յառաջացընելու կ'աշխատի, առուտորի ու փոխանակագրերու վէճերուն համար մասնաւոր առանձին դատաստան գրուած է, որն որ շուտով խնդիրը կ'որոշէ, ու որոշման կա-

տարումը գլուխ տանելու կը ստիպէ։ Ասոնց վրայ
խօսելը աւելորդ կը համարինք, մանաւանդ որ մեր
վախճանէն դուրս է. այսչափ միայն կը զրուցենք որ
աւերութեան մը մէջ որչափ որ փոխանակագրերու դա-
տաստանը խիստ է, այնչափ ալ ան տէրութեան վա-
ճառականներուն փոխանակագրերուն վրայ աւելի
յարգ կը դրուի. նոյնպէս իմացիր նաեւ առուտուրի
ուրիշ մասերու դատաստաններու վրայ ալ, որոնց
խստութիւնը առուտուրին յառաջացման եւ իւրա-
քանչիւր վաճառականին հանդարտութեանը աւելի
օգտակար է, եւ ոչ թէ վնասակար։

240. Այս գլխուն մէջ խօսելիքնիս երկիրը՝ իր ջրի ու ցամաքի մասունքներուն նայելով ստորագրել, կամ թէ աշխարհագրութիւնը սովորականին պէս երեք, այս ինքն Ուսումնական, Բնական ու Քաղաքական բաժնելով քննել չէ. հապա աշխարհագրութեան ան մասը սորվեցընել է, որուն մէջ այլեւայլ երկիրներու բերքերուն, անոնց բնակչացը ճարտարութեանը, եւ ուրիշ ասոնց նման բաներու վրայ կը խօսուի, որն որ վաճառականութեան աշխարհագրութիւն կ'ըսուի: Աս քաղաքարով սկսինք աս վերջին գլուխն ալ աւանդելու, որն որ թէպէտ համառօտ, բայց կատարեալ ալ կ'ուղենք ընել:

241. Ի՞նչոր երկիրը կամ աշխարհքը հինգ գլխաւոր մաս կը բաժնուի: Ասիա, Եւրոպա, Ափրիկէ, Ամերիկա ու Աւստրալիա կամ Ովկիանիա: Աշխարհքիս աս հինգ մասին ու անոր մէջ եղած երկիրներուն վրայ մէկիկ մէկիկ սկսինք խօսիլ:

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Ա

Ա Ս Ւ Ա

242. Այս ընդարձակ երկիրը հարաւային կողմէն սահման ունի Չինուամաչինի ծովն ու Հնդկաց Ովկիանոր. արեւմուտքէն՝ Պատ ու Մանտէպ նեղուցը, Կարմիր ծովը, Սուէզի պարանոցը, որ անիկա Ափրիկէէն կը բաժնէ, Միջերկրական ծովը, Արքիպելագոսը, Չանագ գալէսին ու Կոստանդինուպոլսոյ նեղուցը. հիւսիսէն՝ Մարմարա ու Սեւ ծովերը, Ռուսի Եւրոպան, Կասպից ծովն ու հիւսիսային սառուցեալ ծովը. իսկ արեւելքէն՝ Պէհլինիկի նեղուցն ու ծովը, մեծ ովկիանոսն ու Չինուամաչինի ծովը: Իր բոլոր ընդարձակութիւնը 700,000 քառակուսի մղոնէն աւելի է, ու աս գլխաւոր մասերուն կը բաժնուի. Տաճկի Ասիա,

Արաբիա, Պարսկաստան, (որուն մէջն են Բուն Պարսկաստանի, Գապուլի, Հերաթի թագաւորութիւններն ու Պէլուճիստանը), Ազատ Թաթարք, Հնդկաստան, Չինուժին, Ճեարոն ու Ռուսի Ասիա:

243. ՏԱՃԿԻ ԱՍԻԱ: Ասիայի աս մասը, որ Անատոլիալ հը զբուցուի, 30,000 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի: Իրեն սահմաններն են, արեւմտքէն՝ Կոստանդնուպոլսոյ նեղուցը կամ Բոսփորոսը (Կոշտէն) ու Միջերկրական ծովը. հարաւէն՝ Կարմիր ծովն ու Արաբիան. արեւելքէն՝ Պարսկաստանը, ու հիւսիսէն՝ Ռուսի Ասիան ու Սեւ ծովը: Աս ընդարձակ երկրին մէջ, կրնանք ստուգութեամբ բռնել, որ երկրագործութիւնը խեղճ վիճակի մէջ է. գլխաւոր քաղաքներուն շրջակայ տեղուանքն ու քանի մը տեղուանք դուրս հանելով, մէկալ կողմերը աղէկ մշակուած չեն: Տարազագործութիւնը աւելի ծաղկած է, մանաւանդ մեծ քաղաքներուն մէջ. բամբակէ, մետաքսէ ու բուրդէ նաեւ կաշիէ անանկ գործուածներ դուրս կը հանեն, որ կատարելութեան մէջ Եւրոպացւոցիննէն վեր ալ չեն նէ, զոնէ անոնց հաւասար են: Աս տարազագործութեան գործածուած ու գործատուններուն գործած նիւթերը այլեւայլ տեղերէն կ'ելլեն, մետաքսը՝ Հալէպէն, Գամասկոսէն (Համէն), Մէրսինէն, Պաղտատէն ու Պուրսայէն. բամբակեղէնը՝ Մոսսուլէն, Գամասկոսէն, Հալէպէն, Կիւղէլ Հիսարէն, Տիարպէքիրէն, Չմիւռնիայէն ու Մանիսայէն. կտաւը՝ Պուրսայէն, Գոգաղէն, Ամասիայէն, Գրապիզոնէն, Բիզէն, Մէրսինէն, Պաղտատէն ու Տիարպէքիրէն. հասարակ շուխան՝ Չանաք գալէսիէն, Կիւղէլ Հիսարէն, այժեայ կերպաս (շէֆ) ու ցփսի (շուլ) Էնկիւրիւէն. գորգը՝ Պուրսայէն, Գարահիսարէն, Պերկամոսէն, Հալէպէն, Գամասկոսէն. սերեկը (Ֆուշէն Էնկիւն)՝ Գոնեայէն, Կեսարիայէն, Տիարպէքիրէն ու Ուռհայէն. կաշին՝ Տիարպէքիրէն ու Գոնեայէն. թամբը (էյէրը)՝ Անգապէն. ծխախոտը՝ Լաղաքիայէն.

ափիոնք՝ Գարահիսարէն, սապոնք՝ Գամասիոսէն, Պաղտատէն, Հալէպէն, շեղբերը կամ սուրի երկաթները՝ Գամասիոսէն, պղնձի ապրանքները՝ Գողազէն ու Վարինէն, իսկ ապակեղէնները Մէրաինէն ու Գերբոնէն:

Աս Տաճկի Ասիային պէս առուտուրի յարմար գիրք ունեցող ու միջավայր բլրող տեղ մը քիչ կը գտնուի: Անոր համար ալ աս տեղս հին ու միջին դարու ատենները աշխրբքիս առուտորին վաճառատեղի մը եղած էր. հիմա ճամբաներու ապահովութիւն, ընդարձակ աղէկ ճամբաներ, աւելի ջրանցքներ, ու կառավարութեան կողմէն ոյժ ու զօրութիւն չըլլալով, առուտորը ան առջի մեծութեան մէջ չէ: Իսկ աս ալ չենք կրնար ուրանալ որ աս երկրին ասանկ Եւրոպայի, Ասիայի ու Ափրիկէի մէջտեղը կենդրոնական գիրք ունենալը, գեանին առատ բերքերը, քանի մը մեծ քաղաքներուն մէջ արուեստով դարձուած ապրանքները, ու Գամասիոսին ու Պաղտատին մէջ եկող դացող կարաւանները առուտորը կենդանութեան մէջ կը պահեն: Աս երկրին ցամաքային առուտորը ծովային առուտորէն աւելի ծաղկած է. ու կարաւաններու միջնորդութեամբ կ'ըլլայ Վարին, Գարահիսար, Գողազ, Էնկիւրիւ, Պուրսա, Զմիւռնիա, Պասրա, Պաղտատ, Տիարպէքիր, Հալէպ, Մոսսուլ, ու Գամասիոս՝ Պարսկաստանի, Արաբիայի ու Եւրոպայի մէջ բանած կարաւաններուն գլխաւոր քաղաքներն են: Օսմանի առուտորը գրեթէ բոլորովին Եւրոպացւոյ ձեռքն է, ու գլխաւորաբար Անգղիացւոյ, Գաղղիացւոյ, Հոլանտացւոյ, Ռուսաց ու Աւստրիացւոյ կամ թէ Աննեաիկոյ ու Թրեսացոյ, ու գլխաւոր առուտորի քաղաքին են Զմիւռնիա, Լադաքիա (Հալէպի նաւահանգիստը), Գարապուլուս, Աքիա. Գրապիզոնը սեւ ծովուն վրայ ամենէն երեւելի նաւահանգիստն է: Ինակիչներուն մէջ ամենէն աւելի Հայերն ու Յոյները եւ Հրեաները

Ջարներ, օգտակար ու համեղ արմատներ, խաշնդեղ (բաժնի) անխոն, ծխախոտ, մեղր, մետաքս, բամբակ, զանազան ներկեր, որդան կարմիր (հեղուկ), մեծ անտառներ, հասարակ ու աղնիւ ծառեր, աղնիւ ու հասարակ հանքեր, աղ, բնականի ու վայրի կենդանիներ ու թռչուններ, տաճիկ ձի (սեւ-կապույտ), դմակաւոր ոչխար (հարմար հոգեւոր) եւ այլն: Աս բերքերէն շատ բան իբրեւ ապրանք ուրիշ տեղուանք, մինչեւ Աստանդեռուպոլիս, Նորմ, Զմիւռնիա, Պատրա ու Պաղատա կը խաւրուին. ինչպէս են չորցած պտուղներ, մեղր, մեղրամամ, ծխախոտ, զանազան ներկեր, ցորեն, գարի, դեղի նիւթեր, ոչխար, տաճիկ ձի, եւ այլն: Ասանցմով ու քանի մը ուրիշ կտաւեղէն գործուածքներով Հայաստան ուրիշ տեղերու հետ աղէկ առուտուր կ'ընէ, որուն մէջը Հայերուն յաջողակութիւնը ամէն տեղ հռչակած է:

Հայաստանը գլխաւորաբար երկու տէրութեանց տակ ըլլալուն համար՝ երկու կը բաժնուի, Տաճկի Հայաստան ու Մոսկովի Հայաստան: Տաճկի Հայաստանին մէջ երեւելի են, Ա. Սարին (Էրզն-է-ճ) նահանգը իր համանուն քաղաքով, որն որ 100,000 բնակիչ ունի, ու իր արուեստներուն եւ առուտուրին պատճառաւ շատ անուանի է, ու գրեթէ ամէն օր զանազան մեծ քաղաքներէն կարաւաններ կու գան կ'երթան: Օսմանական գործները բոլոր տէրութեան մէջ ամենէն աղէկ սուր շինողներն են: Բ. Արզնկայ (Եկեղեաց) նահանգը, որ առողջարար ջրերուն, բնափր ու առատ պտղոյն համար շատ զուարճալի ու իր առուտուրին համար ալ շատ անուանի է: Պլխաւոր քաղաքն է Եզնկայ՝ Եփրատ գետին քով 30,000 բնակիչով, իր մէջը աղբորակ (հեղուկ) շատ ըլլալուն՝ յաճախ գետնաշարժ կ'ըլլայ: Գ. Սարս կամ Ղարս նահանգը համանուն քաղաքովը, ունի աղի հանք, մայր ծառի անտառներ, այգիներ եւ այլն: Գ. Ան նահանգը, որուն գետներ շատ բերրի ու հարուստ է. ունի արմաթը, մանուանդ բնափր ցորեն, ԳԻՏ. ՎԱՃԱԽ.

առատ բրինձ, ծաղիկ, բնափր պտուղ, առատ խաղող, լիմոն, թուրինջ, գինի, եւ այլն: Աս նահանգին մէջն է Մուշ գաւառը, որուն մէջ ծխախոտ շատ բլլալուն՝ ծխախոտի առուտուրը շատ ծաղկած է: Է. Տիգրանակերտ (Տիարպէքիք) նահանգը, որ բնափր ցորեն, խաղող ու պատուական սեխ ունի: Ամիթ կամ Տիարպէքիք հաստեղաց գլխաւոր գաւառն է, որն որ պարսպապատ Ամիթ կամ Տիգրանակերտ անունով բերդաքաղաք ունի, Տիգրիս գետին աջ կողմը 60,000 բնակիչով, որուն առուտուրը շատ բաւնուկ է. իրեն սերեկի գործուածները, կաւէ անօթները, պղնձի ապրանքները, մետաքսի ու բամբակի տարազները ու ուղեւորչութեան եւ անցողական ապրանքներու առուտուրը շատ բանուկ է: Կարբերգ, Զերմուկ ու Շնքուշ գաւառներն ալ իրենց մէջի ոսկիի ու արծաթի առատ հանքերուն պատճառաւ շատ աւնուն ունին:

Փոքր Հայաստանն ալ Տաճկի իշխանութեան տակ է. ասոր մէջ երեւելի են, Ա. Սեբաստիա նահանգը իր համանուն Սեբաստիա (Սէժւշ) բերդաքաղաքովը՝ որն որ 50,000 բնակիչ ունի: Աս նահանգին մէջ Գողաղ (Եւդոկիա) շատ անուանի է. իր պղնձի գործուածքները, տպածոյն (պաճաճ), ծաղկալաթը (շէմշ) ու խատեակը (պողմաճ), գինին, կապոյտ ու դեղին սեկը աղէկ են: Եսեւ Ամասիա գաւառին համանուն քաղաքն ալ շատ անուանի է, բնակիչքը աղէկ ծաղկալաթ կը գործեն: Բ. Վաղարշապատի (Գալաթի) նահանգը, ասոր պարսպապատ բերդաքաղաքն է Գալսերի (Կեսարիա, Մաթաք), որուն բնակիչքը վարպետ ու արհեստաւոր մարդիկ են, մէջերնին երկաթագործ ու կտաւագործ շատ կայ. առուտուրը շատ աղէկ է. իր գլխաւոր ապրանքն են՝ դեղին սեկ, աստառ ու ապուխտ:

Մոսկովի Հայաստանին մէջ, ուր որ առատ արմախք, բրինձ, մետաքս, խաղող ու գինի կ'եւլեն, երեւելի

ու անուանի է Երեւան քաղաքը, որուն առուտուրը շատ բանուկ է:

246. Փոքր Աւել: Տաճկի Ասիային արեւմտեան մասն է 12,700 քառակուսի մղոն ընդարձակութեամբ: Պետինը առհասարակ բերրի է, բայց թէ որ աղէկ մշակուէր՝ աւելի բերրի կ'ըլլար: Բոլոր փոքր Ասիան այլեւայլ նահանգներ կը բաժնուի. Ա. Անատոլու մասնաւոր, որուն երեւելի քաղաքներն են Քէօթաշեա, Իզնիմիտ, Պուրսա՝ որ բերդաւոր քաղաք է, ուր որ մետաքսի ու այլեւայլ մետաքսեղէնի, թաւիշի, (խաթիֆէ), շղարշի (շէ-րէ-նէ-կէ), քաթիշի գործատուներն կան, ու ամենէն աւելի մետաքսի առուտուրը երեւելի է. Էնկիւրիւ, որուն մեծ բերքն ու շահը բարակ ու սքանչելի այծի մազ է: Չմիւռնիա՝ իր համանուն ծովածոցին մօտ Մէլէս գետին քովը, առուտուրը շատ ծաղկած է, որուն պատճառովը իր նաւահանգիստը ամէն գիաց փաճառականի նաւեր կու գան: Բ. Ատանա նահանգը՝ իր Ատանա, Գարսիս, ու Սիս քաղաքներովը: Գ. Վարաման նահանգը, որուն մէջն է Գոնիա գաւառը իր համանուն քաղաքովը, որ Չմիւռնիայի հետ առուտուր ունի: Դ. Սարաշ նահանգը, որուն երկիրը շատ բերրի է, բրինձը շատ ընտիր է: Ե. Տրապիզոն՝ իր համանուն պարբսպապատ քաղքովը: Ասոր մօտ է Աիւմիւշխանէ գաւառը, որ ոսկիի ու արծաթի հանքեր ունի: Զ. Անատոլին կղզիները, որոնց մէջ երեւելի են Միտիլլի կամ Մետիլինէ կղզին, որուն գլխաւոր քաղաքը Միտիլլի երկու նաւահանգիստ ունի, ու բնակիչքը սապոն ու ձէթ կը շինեն: Սաղըղ ատասըն՝ որ ամէն տարի գրեթէ 50,000 կենդինար (խաշմաշ) ծուխ, ու 30,000 կենդինար մետաքս, առատ կիտրոն, ընտիր գինի, եւ այլն կու տայ. համանուն քաղքին բնակիչքը մետաքս ու մետաքսեղէն կը գործեն: Սոդոս մեծ կղզին, որուն համանուն գլխաւոր քաղաքը երկու նաւահանգիստ ու նաւարան մը ունի:

247. Ասորիք: Ասորիք կամ Շամ 2300 մղոն ընդարձակութիւն ունի: Արկրին արեւմտեան կողմերը լեռնային են, ուր են Վիրանանու լեռները, արեւելեան գիւղերը գաշտային ու քիչ մ'ալ անբեր անապատներ են: Պէտինը բերրի է, ունի առատ արմտիք, մանաւանդ գարի ու ցորեն, բամբակ, մետաքս, ծխախոտ, առատ պտուղ, գոմէշ, ոչխար, այծ, ուրիշ կենդանիներ եւ այլն: Առուտուրը աւելի Հայերը, Հոռոմիներն ու Եւրոպացիները կ'ընեն: Իր նահանգներուն մէջ անուանի են, Ա. Հալէպ՝ իր համանուն պարսպապատ գլխաւոր քաղքովը, որ Ասիայի երեւելի առուտուրի քաղաքներէն մէկն է, ու բամբակեղէնի եւ մետաքսեղէնի շատ գործատուներն ունի: Բ. Պարապուլուս, որուն գլխաւոր քաղաքն է Դարապուլուս (Տրիպոլիս), որուն բնակիչքը անգործ մետաքսով ու բամբակով առուտուր կ'ընեն: Գ. Աքեա՝ իր համանուն պարսպապատ քաղքովը, որուն բնակիչքը բամբակով առուտուր կ'ընեն: Հոս են Սուր (Տուր, Տիւրոս), Սայտա (Տայգան, Սիգոն) ու Պէրութ (Բերիտոն) քաղաքները, որ հին ատենները շատ անուանի էին: Դ. Վամասիոս կամ Շամ նահանգը, որուն մէջն է Սուրբ Երկիրը ու Եաֆա (Յոպպէ) քաղաքը:

248. Սելւէիք: Աս երկիրը, որուն Տաճկները Էլ Ճէզիրէ կ'ըսեն, 2000 քառակուսի մղոն մեծութիւն ունի: Արկրին հիւսիսային գին լեռնային է, գետինը շատաջուր ու բերրի, իսկ հարաւային գին տեղ տեղ բերրի ու տեղ տեղ անբեր անապատ է: Իր բերքերն են արմտիք, բրինձ, առատ խաղող, ձիթենի, մեղր, բամբակ, ու քանի մը տեսակ մետաղներ, մանաւանդ պղինձ: Վահանգներն են Ա. Ուրֆա, ուր է համանուն Ուրֆա (Ուռհա, Եղեսիա) պարսպապատ բերդաքաղաքը, ուր որ 2000 տուն Հայ կայ, որոնց մէջ վարպետ ճարտարապետներ, քարակտիւններ, կտաւագործներ ու սեկ շինողներ շատ կան: Բ. Սուսուլ, որուն գլխաւոր պարսպապատ բերդաքաղաքը Սուսուլ, Տիգ-

րիս գետինն քով հին Նինուէ քաղքին տեղը կամ մօտերը շինուած է, եւ գորգի, շուխայի, մետաքսեղէնի ու շղարշի գործատուներն ունի, առուտուրն ալ շատ աղէկ է:

249. Իւր-է Ար-աւ, որ Քաղդէացւոց երկիր կամ Ասորեստան ալ կ'ըսուի: Արկրին արեւելեան ու հիւսիսային կողմերը լեռնային են, իսկ արեւմտեան ու հարաւային դին մեծ դաշտ է, ուսկից Եփրատ ու Տիգրիս կ'անցնին, ու հոն իրարու հետ կը միանան: Վեանին մեծ մասը բերրի է: Անապատներու մէջ առիւծ, վարազ (վայրենի խոզ), ինձ ($\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{4}$ լան), ջայլամ ($\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{4}$ է $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{4}$ լան) փասիան, եւ այլն ունի: Նահանգներուն մէջ երեւելի են Ա. Պաղտատ, որուն համանուն քաղաքը մետաքսեղէնի ու բամբակեղէնի գործատուներն ունի, ու առուտուրն ալ շատ բանուկ է, մանաւանդ Հրնդ-կաստանի հետ: Բ. Պասրա, որուն համանուն քաղքին առուտուրը շատ բանուկ է, մանաւանդ Արաբիայի ու Հնդկաստանի ապրանքներով (Տես Համար 127):

250. ԱՐԱԲԻԱ: Ասիայի աս մասին, որ 46,700 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի, արեւելքէն սահման է Իրաք Արապին, Պարսկային ծոցն ու Օմանի նեղուցը, հիւսիսէն՝ Ասորիքը, արեւմուտքէն՝ Կարմիր ծովն ու Եգիպտոսը, ու հարաւէն՝ Պապիւլմանտէպի նեղուցը: Արկրին մէկ քանի դիւրը լեռնային են, բայց մեծ մասը աւազուտ անապատ է: Արաբիայի մէջ գործատուն ու տարազագործութիւն ամենեւին չկայ. բայց մօտ ատեններս հոն տեղը նստող Հնդկաստանցիք բամբակի գործատուներ դրին: Վեանինը ընդհանրապէս բերրի է. հասարակ բերքերէն զատ՝ արմաիք, բրինձ, տեսակ տեսակ պտուղներ, մանաւանդ խաղող, առատ արմաւ, նուշ ու մաննա կամ գաղպէն, պալսամի ծառ, ընտիր խիժ, շաքարի եղէգ, բամբակ ու խահուէ, խոշոր ու մանր, ընտանի ու վայրի անասուններ ու թռչուններ ունի: Անուանի են խնկեղէնները, հալուէ, զմուռս, խուսկ, հնդիկ

ընդոյզ ու լեղակ (չէ՛վէր) . նաեւ ոսկի, կապար, պղինձ, աղ, աղնիւ քարեր ու մարգարիտ ալ ունի: Աս բերքերով Արաբիան աղէկ առուտութիւն կ'ընէ, մանաւանդ կարաւաններու ձեռք ու հոն եկող դացող Տաճիկ ուխտաւորներուն պատճառաւ: Աս առուտութիւն շատ կ'օգտեն Եամպոյի, Ճիտտայի, Գամֆիտիայի, Մոքայի, Ատէնի, Մասդաթի, Էլ Խաթիֆի ու Արէնի նաւահանգիստները: Օգտեալէնները Հնդկաստանէն կու գան, իսկ փառաւորութեան ապրանքները՝ Եւրոպայէն, զէնքը Պարսկաստանէն ու Տաճիկի Ասիայէն: Իրեն գուրս խրկած գլխաւոր ապրանքներն են ամենէն աւելի խահուէ, ետքը կու գան մարգարիտ, չոր արմաւ, մորթ, ձի, ածալ (սէն-մէն), լեղակ, խիժ, նաեւ ուսպան (սուր-դէն), խունկ ու զմուռս, որոնք Ափրիկէէն կու գան: Իսկ ներս մտած ապրանքներն են վերջի ըսած երեք նիւթերնիս, շաքար եւ ուրիշ Հնդկաստանի ապրանքներ, պողպատ, երկաթ, կապար, անագ, որդան կարմիր, կտաւ, սուտ մարգարիտ, հրազէնք, եւ ուրիշ արուեստանոցներու ապրանքներ ու տարազներ: — Արաբիան երեք, այս ինքն Ապառաժ, Անապատ ու Երջանիկ Արաբիա բաժնելը՝ հին է, հիմա կուանները չորս կը բաժնեն, այս ինքն Ա. Հէճազ, որուն մէջն են Մէքքէ, որ 80,000 բնակիչ ունի. անկից 14 միլոն հեռու է Ճիտտա՝ կարմիր ծովուն քով 40,000 բնակիչով, որոնք երկուքն ալ առուտութիւն քաղաքներ են: Բ. Աէմէն, որուն գլխաւոր քաղաքն է Սանա կամ Եէմէն գրեթէ 30,000 բնակիչով. երեւելի է նաեւ Մոքա քաղաքը, որ Արաբիայի առուտութիւն գլխաւոր ծովեզերեայ քաղաքն ու նաւահանգիստն է: Գ. Օման, որուն ներսի կողմերը մեզի քիչ ծանօթ է: Ասոր Մասքաթ գաւառաւը իր համանուն քաղաքովը՝ որ ամուր է ու նաւահանգիստ ալ ունի, ամէն տեսակ ապրանքներու վաճառատեղի ու մարգարտի առուտութիւն կենդրոնն է, որ նոյն տեղը կ'որոսացուի: Նաեւ Օման քաղաքն ալ առուտութիւն քաղաք

է, ու նաւահանգիստ ալ ունի: Դ. Ահա, որուն գլխաւոր առուտուրի քաղաքն է ԷԼ Գադիֆ: Ե. Պարր Ապատ, որուն գլխաւոր քաղաքն է Տէրրէյէհ:

251. ՊԵՐՍՊԵՍԵՆ: Աս տէրութեան արեւմուտքէն սահման է Տաճկի Ասիան, հարաւէն՝ Պարսկաստան ծոցն ու Հնդկաց ծովը, հիւսիսէն՝ Մոսկովի Ասիան ու արեւելքէն՝ Գապուլիստանն ու Պէլուճիստանը: Իսլոր տարածութիւնը 25,000 քառակուսի մղոն կը կարծուի: Արկրագործութիւնը ինկած վիճակի մէջ է. բայց քանի մը տեղեր տեղացիք մեծ ջանքով երկիր գործելու ետեւէ են: Բերքերն են ցորեն, գարի, բրինձ, տեսակ տեսակ ընդեղէն ու կանանչեղէն, գրեթէ ամէն տեսակ աղնիւ ու հասարակ միրգ, ձիթենի, ծխախոտ, կնճիթ (սւամ), քրքում, մեկոն (կուշ), ուսկից ամիսն կը շինուի, շաքար, բամբակ, այլեւայլ դեղերու նիւթեր ու արմատներ, աղնիւ ու հասարակ ծառեր, եւ այլն: Հասարակ ընտանի ու վայրի անասուններն ու թռչունները շատ է, մանաւանդ աղուոր ձի, ոչխար եւ ուղտ: Հանքերը քիչ է, եղածն ալ աղէկ չէ. աղը առատ է, նաեւ $\frac{1}{2}$ էր $\frac{1}{2}$ անունով աղնիւ քարի տեսակ մ'ունի: Պարսկաստանի բնակիչները մեքենական արուեստներու շատ յարմար են, ու քանի մը արուեստներ շատ կատարելագործած են, զոր օրինակ սուր ու կաթսայ շինել, հոտաւէտ ջրեր պատրաստել, աղաղել, խեցեղէն ամաններ շինել, մետաքս գործել, կերպաս ($\frac{1}{2}$ էր $\frac{1}{2}$) շինել, կաճ ($\frac{1}{2}$ էր $\frac{1}{2}$) պատրաստել, գունաւոր շուխայ ու այծեայ ($\frac{1}{2}$ էր $\frac{1}{2}$) շինել: Պարսկի տէրութիւնը ցամաքային տէրութիւն ըլլալով՝ առուտուրն ալ ցամաքային է, ու միայն ծովեզերեայ Արաբացիներուն ձեռքով ծովի վրայ առուտուր կ'ըլլայ. բայց ներքին առուտուրն ալ այնչափ աղէկ չէ, որչափ որ կրնար ըլլալ, որուն պատճառը ճամբաներուն գէշութիւնն ու ապահով չըլլալն է: Պարսից ծոցին քովը գլխաւոր նաւահանգիստներն են, Ապուշէհր եւ Պէնտր-Ապասի. իսկ Ասսպից ծովուն

քով՝ Էնգելի ու Պալֆրուշ: Յամաքային առուտուրը կարաւաններով Տաճկի Ասիայի, Ռուսաստանի, Հընդկաստանի, Թաթարի ու Չինուամաչինի հետ է, որուն գլխաւոր մասնակից ըլլող քաղաքներն են Դաւրէժ, Քիրմանշահ, Եկբատան (Համատան), Քաշան, Սպահան, Շիրաս, Պալֆրուշ, Մէշէտ ու Նիշապուր: Այս առաւանջանութեան ապրանքներն են մարդարիտ, մետաքս, ձի, ուղտ, այծամաղ, գառնըլի մորթ, աւշակ (ammoniac), նաւթ (շէֆէ Էւշը), սաթ (+էհրէդաբ), պղինձ, ծծումբ, բրինձ, գըլթոր, քրքում, շամիշ, արմաւ, պիստակ, ափիոն, բամբակէ ապրանքներ, հաստ չուխայ, գորգ, կաճ, սերեկ, պողպատէ գործուածներ, միւքաշ կամ ծխելու եղէգ, եւ այլն: Իսկ վաճառաքերութեան ապրանքներն են, լեղակ, որդան կարմիր, խահուէ, շաքար, գինեմրուր (գըլմէ Էւշը), գեղի տնկեր, մուշտակ, անագ, կապար, յախճապակ, թէյ, ադամանդ, սուտակ (rubis, գըլմէլը Էւշը) եւ ուրիշ աղնիւ քարեր, փղոսկր, բարակ չուխայ, եւ ամէն եւրոպական ապրանքներ:

Իսլոր թագաւորութիւնը այլեւայլ նահանգներ կը բաժնուի, որոնց մէջ երեւելի են, Ա. Իրագ Աճէմի, որուն մէջն է Գէհրան հիմակուան թագաւորանիստ քաղաքը 135,000 բնակիչով, ու Սպահան՝ Պարսից հին մայրաքաղաքը, Զէնտէրուտ գետին քով, 200,000 բնակիչով, որուն մէջ տարազագործութեան շատ գործատուներ կան, մանաւանդ բամբակի, մետաքսի, թաւիշի, չուխայի, գունաւոր ապակիներու, ներկարարութեան, շաքարի, կաշիի, հրացանի ու ատրճանակի: Առուտուրը աղէկ է: Երբ Զուղայ Սպահանին գիմացը Հայոց քաղաքը 6000 Հայ բնակիչով, որուն առուտուրը ատեն մը շատ երեւելի էր: Աս գաւառին մէջն է Գաշան 30,000 բնակիչով, որն որ տարազագործութեամբ անուանի է: Բ. Աիլան ու Մաղանդարան նահանգը, որուն մէջն են Պալֆրուշ 100,000 բնակիչով, որոնք ամէնն ալ արուեստաւոր

ու վաճառական են, առուտուրը ծաղկած է ու կառ-
պից ծովուն քով նաւահանգիստ մ'ալ ունի. Ատէր-
ապատ առուտուրի քաղաքը 40,000 բնակիչով, ու
Ռէշտ 6000 բնակիչով: Գ. Ատրպատական, որուն
մէջն է Գաւրէժ 100,000 բնակիչով: Գ. Խուժաստան,
ուր է Շուշտար քաղաքը 20,000 բնակիչով, ուր որ
մետաքսի ու բուրդի գործատուներն են: Ե. Ֆարսիս-
տան կամ Լորաստան, որուն գլխաւոր քաղաքն է Շի-
րազ չինն ու երեւելի, որ ապակիի, ղէնքի, մետաքսի,
բամբակի եւ այլն գործատուներն ունի, ու բնակիչներն
ալ աղէկ առուտուր կ'ընեն: Զ. Վապարիստան՝
Տէմաժէնտ քաղ.քով: Է. Վիւրտիստան՝ Քիրմանշահ
քաղ.քով: Ը. Վէրման՝ Համանուն քաղ.քով: Թ.
Վուրիստան՝ Շէհէրիստան քաղ.քով: Ժ. Խորասան՝
Մէշէտ ու Նիշապուր քաղաքներով:

252. ՊԵՆՈՒՃԻՍՏԱՆ: Ասիային աս մասը արեւ-
մուտքէն սահման ունի Պարսկաստանը, հարաւէն՝
Հնդկաց ծովը, արեւելքէն՝ Հնդկաստանը, ու հիւսի-
սէն՝ Քապուլիստանը. ընդարձակութիւնը 9554 քա-
ռակուսի մղոն կը սեպուի: Առուտուր ընող քաղաք-
ներն են Սարաւան գաւառին խէլաթ գլխաւոր քա-
ղաքը, նաեւ Գուրաճի՝ որ Հնդկաց ծովուն քովը ա-
ռուտուրի քաղաք ու նաւահանգիստ է:

253. ՎԵՊՈՒԼԻՍՏԱՆ: Աս տէրութեան սահման-
ներն են հարաւէն՝ Պէլուճիստանը, արեւելքէն՝ Չի-
նումաչինն ու Հնդկաստանը, հիւսիսէն՝ Հէրաթը,
Թաթարիստանն ու Չինը, ու արեւմուտքէն՝ Պարս-
կաստանը: Վոլոր երկրին ընդարձակութիւնը 16,540
քառակուսի մղոն կը սեպուի: Արկիրը աւելի լեռ-
նային է, քան թէ շիտակ: Վեանին մեծ մասը
աղէկ պտղաբեր է. ունի արմաիք, բրինձ, եգիպտա-
ցորեան, առատ միրգ, կանանչեղէն, շաքար, կնճիթ
(սոսմ), արմաւ, ծխախոտ, մետաքս, բամբակ, լե-
ղակ (շիշի), առատ աղ եւ ուրիշ հանքեր, ու հա-
սարակ անասուններ: Վնակիչները աղէկ երկրագոր-

ծութիւն կ'ընեն, քանի մը արուեստներ ալ գիտեն:
 Առուտունին Պարսկաստանի, Հնդկաստանի ու Թա-
 թարիստանի հետ է: Վլխաւոր ու երեւելի քաղաք-
 ներն են Քապուլ, Խանտահար ու Խասնա:

254. ՀԷՐԱԹ: Հիւսիսէն սահման ունի Թաթա-
 րիստանը, արեւելքէն ու հարաւէն՝ Վապուլիստանը,
 արեւմուտքէն՝ Պարսկի երկիրը: Վլխաւոր քաղաքն
 է Հէրաթ, ուր մետաքսի, գորգի, կաշիի, ցփսիի գոր-
 ծատուններ կան: — Աս վերջի երեք տերութեանց
 վաճառահանութեան ու վաճառաբերութեան նիւ-
 թերը Պարսկաստանին հետ նոյն են, եւ արդէն իբրեւ
 Պարսկաստանի մաս կը սեպուին (տես համար 242):

255. ԱԶԱՏ ԹԱԹԱՐԲ կամ Թաթարիստան:
 Արեւելքի կողմանէ սահման ունի Չինու մաչինը, հա-
 րաւէն՝ Հնդկաստանի ան մասը՝ որն որ Շէյքի ու
 Վապուլի տակ է, արեւմուտքէն՝ Վասպից ծովը, ու
 հիւսիսէն՝ Մոսկովի Ասիան: Առլոր երկրին մեծութիւնը
 32,000 քառակուսի մղոն կը սեպուի: Արկրին հիւ-
 սիսային գիերը անբեր են, իսկ հարաւային գիերը՝
 աղէկ բերրի: Վլխաւոր բերքերն են արմաիք, բրինձ,
 գինի, կնճիթ, քրքում, մեկոն, ծխախոտ, միրգ,
 ընդեղէն, խաշնդեղ, բամբակ, մետաքս, զանազան
 հանքեր, ոսկի, արծաթ, աղ, ընտանի ու վայրի
 անասուններ ու թռչուններ: Անախիշներուն մէկ
 մասը պոլսարացի են, որոնք հոս տեղաց արուեստները
 կը բանեցընեն, աղէկ բամբակեղէն ու մետաքսեղէն
 կը գործեն ու կը ներկեն, բարակ թուղթ, երկրթէ,
 պղնձէ ու արծրթէ ամաններ ու զէնք կը շինեն:
 Անախիշներուն մեծ մասը երկրագործութիւն կ'ընեն,
 ու երկիրնին շատ տեղեր աղէկ մշակուած ու գործուած
 է: Իսկ թափառական կամ վրանաբնակ ցեղերուն
 Վլխաւոր գործքը անասուն պահել ու գողնալ է:
 Պոլսարացիները աղէկ վաճառական մարդիկ են. ա-
 սոնք թէ առուտուրի մէջ գործունեայ եւ թէ ապրե-
 լու մէջ խնայութիւն սիրող մարդիկ են: Առլոր Ասիա

ճամբորդութիւններ կ'ընեն, ու Չինութեան իւր Ռուսաստանի մէջ կալուածներ ունին: Իւրենց գլխաւոր առուտուրը Օրէնպուրկի վրայէն Ռուսաստանի հետ է. բայց Կաշկարի վրայէն՝ Չինի, Պալքային վրայէն՝ Գապուլի, ու Գաշմիրի վրայէն Հնդկաստանի հետ ալ առուտուր կ'ընեն: Ասուրս հանած ապրանքներն են բամբակ թէ անդործ եւ թէ գործուած, մետաքս, ձի, կապուտակ քար, մետաքսի որդի հաւկիթ, ու ոսկիի փոշի: Աւերս մտած երեւելի ապրանքներն են թէյ, մետաքս, զինեմբուր, յախճապակի, եւ Չինիմաշինի այլեւայլ ապրանքներ, լեզակ, Գաշմիրի ցփսի, Հնդկաստանի բամբակէ ու մետաքսէ ապրանքներ, Գապուլիստանի, Պարսկի ու Ռուսի արուեստական ու բնական ապրանքներ: Առուտուրի երեւելի քաղաքներն են Պուխարա, Քոքանա, Գաշքէնա, Բալհ, Նոր Ուրկանա ու Քիվա:

256. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ: Աս ընդարձակ երկիրը՝ արեւելքէն սահման ունի Չինութեանն ու Պէնկալայի ծոցը, հարաւէն՝ Հնդկաց օվկիանոսը, արեւմուտքէն՝ Պէլուճիստանն ու Քապուլը, ու հիւսիսէն՝ Գիպէթն ու մեծ Պուխարան: Իսլոր երկրին ընդարձակութիւնը 110,000 քառակուսի մղոն կը կարծուի: Վետինը՝ քանի մը անապատ տեղերէն զատ՝ շատ բերրի է. իր բերքերը անթիւ անհամար են: Հասարակ բոյսերէն ու կենդանիներէն զատ՝ ունի առատ բրինձ, շաքար, պղպեղ, բորակ, կասիա, մեկոն, խաշնդեղ, կնճիթ, բամբակ, մետաքս, լեզակ, քրքում, օպնիաղ (աղանդ), գոգոյի ծառ, խունկ, հալուէ, ռետին, հնդիկ ընդոյղ, խիթ (շմբ), մետաքս, հասարակ հանքեր, առատ ոսկի, ադամանդ, եւ ուրիշ ազնիւ քարեր ու մարգարիտ, ձուկ, ինձի մորթ, փիղ, ռընդեղջիւր, բէշկ մշկոյ (մետ + փետիւն), տեսակ տեսակ կապիկներ, կոկորդիլոս, սիրամարդ, փասիան, քառասուն տեսակէն աւելի պապկայ կամ թուլթակ, եւ այլն: Հնդկաստան երկայն ատենէ ի վեր արուեստներու

ու ճարտարութեան մէջ շատ յառաջացած է, բամբակէ գործուածները՝ որոնք երկայն ատեն Հնդկաստանի վաճառականութեան գլխաւոր նիւթը եղած ըլլալուն՝ Հնդկական (Indienne) անուամբ կը ճանչցուին, մետաքսէ գործուածները, շուխան, ցփսիները, գորգերն ու փսիաթները (խէրճէրը) գլխաւոր նիւթերն են, որով Հնդկաստանի առուտուրը երեւելի եղած է: Հնդկաստանցիք բամբակի այլեւայլ տեսակները իրարու հետ բաղադրելով ու միաւորելով, պնդութեան, փափկութեան եւ ուրիշ շատ կողմանէ ազնիւ գործուածներ կը հանեն, ու իրենց նախնիներէն ժառանգած արուեստը անանկ կատարելութեան մը հասցուցած են, որ Եւրոպայի ամենէն ճարտար ազգերն ալ հազիւ վերջի տարիներս անոնց հաւասարեցան: 124 այլեւայլ տեսակէն աւելի բամբակէ գործուած նիւթեր կ'ելլեն, որոնք գլխաւորաբար Ալիզակաբադամ, Մազուլիբադնամի շրջակայ տեղուանքը, Բալիաբադ, Մատրաս եւ ուրիշ տեղեր, Օրիսսայի շատ քաղաքները ու Պէնկալա կը գործեն: Սուրադին գիպակները (սակով ու արծրթով բանուած կերպասները), Գասըմպաշարի, Մուշիտապատի մետաքսեղէնները, շուխան ու Գաշմիրի ցփսին, Բադնայի գորգը, ղէնքերը, եւ ուրիշ արուեստական գործուածները Հնդկաստանցոց շատ վաստակ կը բերեն: Աս այլեւայլ թէ բնական եւ թէ արուեստական բերքերով հին ատենէ վեր Հնդկաստան առուտուրի միջամտը եղաւ ու շատ ազգեր իրեն ձգեց: Հինտուները, որոնք Պանիան կ'ըսուին, անոնցմէ ետքը Հայերն ու Պարսիկները ներքին քաղաքներու հետ մեծ առուտուր կ'ընեն: Հայերը նաեւ ծովու առուտուրի մէջ ալ կը մանեն, որն որ հիմա գրեթէ Անդղիացոց ձեռքն է. անոնցմէ ետքը կու գան հիւսիսային Ամերիկացիք, Բորդուէզները, Գաղղիացիք, Հոլանտացիք ու Տանիմարգացիք. իսկ մէկալ եւրոպական տերութիւնները ասոր մէջ քիչ մաս ունին:

Ղլխաւոր գուրս հանած նիւթերն են քթան, մետաքսէ գործուածներ, ցփսի, գորգ եւ այլն, որոնք վերը յիշեցինք: Իսկ վաճառաբերութեան նիւթերն են չուխայ, թաւիշ, երկաթ, կարմիր պղինձ, կապար, հրազէնք, գինի, օղի, հիւսկէն ծոպ (Բաճիկէլ), ոսկէթել (աւրմ), ժապաւէն, բուստ (Ֆլէմ), թուղթ, չոր ու եփած պտուղներ, գեղազործութեան նիւթեր. իսկ Ամերիկայի ապրանքներէն՝ ժամացոյց, հայլի, որոնք ամենն ալ Եւրոպացիք ներս կը խոթեն: Արաբացիք՝ խահուէ, խունկ, սւղտ, արմաւ ու ձի կը բերեն: Չինէն թէյ կու գայ, բայց Եւրոպացւոց նաւերով. Մոլուզներէն մեխակ (Գլէմ) ու մշկընկոյզ. Դիպէթէն ու Ամերիկէի ծովեզերեայ տեղերէն շատ սատափներ ու գաղտակուրներ (սէրէֆէ նման բաներ), որն որ Հնդկաստանցիք զարդի համար շատ կը փնտռեն: Հնդկաստանի զլխաւոր առուտուրի ծովեզերեայ քաղաքները Կալկադա, Պոմպայ, Մատրաս ու Սուրատ են: Վրսի հետ մանաւանդ Գապուլի ու Պարսկի հետ եղած առուտուրը կարաւաններով կ'ըլլայ:

Հնդկաստան այլեւայլ տէրութիւններու կը բաժնուի. կան տեղեր ալ՝ որոնք Եւրոպացւոց ձեռքն են: Ղլխաւոր մասերն են Ա. Իրիտանացւոց մասը, որուն մէջն են Կալկադայի, Մատրասի ու Պոմպայի կուսակալութիւններն ու Սէյլան կղզին: Բ. Սինտիայի թագաւորութիւնը՝ Կուալլոր, Ուճէյն քաղաքներով: Գ. Շէյքի գաշնակցութիւն, Լահոր, Գաշմիր ու Մուլղան քաղաքներով: Դ. Աւերալի թագաւորութիւնը՝ Գադմանտու քաղքով: Ե. Սինտի իշխանութիւնը՝ Զ. Սալտիվներու թագաւորութիւնը: Է. Գաղղիայի մասը, որուն Փոնդիշէրի ծովեզերեայ քաղաքը իր բամբակեղէնի գործատուներուն ու բանուկ առուտուրին պատճառաւ շատ երեւելի եղած է: Ը. Փորթուկալի տեղերը, որոնց առուտուրի քաղաք է Կոա: Թ. Տանիմարգայի երկիրները, որոնց զլխաւոր տեղն է Գրանդեպար գղեկաւոր քաղաքը, որ նաւա-

Հանգիստ, ու բամբակեղէնի գործատուներ ունի: —
 Ա՞ս տեղերը Գանգէսին ասդիի կողմի երկիրներն
 են, իսկ Գանգէսին անդիի կողմիները, որ Ստորին
 Հնդկաստան ալ կ'ըսուի, են, Ա. Բրիտանացւոց
 մասը՝ Արագան, Մէրկի, Ամհերստդաւն Ճորճաւն,
 Մալակկա ու Սինկափուր քաղաքներով: Բ. Պիր-
 մանի կայսրութիւնը՝ Ավա ու Բէկու քաղաքներով:
 Գ. Հիամի թագաւորութիւնը՝ Պանկգոգ քաղա-
 քովը, որ նաւահանգիստ ալ ունի: Դ. Աննամի տե-
 րութիւնը: Ե. Անտամանի ու Նիքոպարի կղզիները:

Ստորին Հնդկաստանի կրթեալ ազգերն ալ ա-
 բուեստներու մէջ յառաջացած չեն, այսու ամենայնիւ
 ոսկեղօծելու, սատափ գործելու, մեծ ու պզտիկ
 կուռքեր շինելու, ու տեսակ մը ոսկիէ ու արծաթէ
 գործուածքի, կաւագործութեան ու նաւագործու-
 թեան մէջ բաւական ճարտար են: Պալլոն ըսուած
 նաւերնին, որոնք գետի վրայ նաւելու ու պատերազմի
 կը գործածեն, մէկ կտոր փայտէ շինուած են, ու եր-
 բեմն 16 — 20 ձող երկայնութիւն կ'ունենան: Ա՞ս
 տեղաց ժողովուրդը բամբակը՝ վերին Հնդկաստանի
 բնակիչներուն պէս, յախճապակին՝ Ճաբոնցոց պէս, ու
 մետաքսը՝ Չինումաշինցոց պէս գործել չեն դիտեր.
 բայց քթան գործելը իրենց մէջ սկսաւ յառաջ եր-
 թալ: Վանի մը տարի է, որ Եւրոպացիք մանաւանդ
 Բրիտանացիք աս երկիրներու հետ ալ սկսան հաղոր-
 դութիւն ընել, ու 50 տարիէ աւելի է, որ Չինումա-
 շինցիք Սիամի առուտուրը ձեռք ձգեցին, ու անոնց
 վաճառականներն ու նաւավարները եղան. ամէն տարի
 140էն աւելի 35,000 տակառ բեռ առնող ճուղ նաւեր
 2ին կ'երթան, 40 — 50ի չափ ալ Սինկափուր Անդ-
 ղիացւոց մասը, ուր ամէն տարի 30ի չափ ալ Գոքին-
 քինայէն կու գան: Աննամի կայսրը իր հաշուին նաւեր
 կը խաւրէ: Պիրմանի կայսրութեան մէջ Եւրոպացւոց
 նաւերով եղած առուտուրէն զատ՝ Պիրմանցոց նաւերն
 ալ կը բանին. ասոնք տարւոյն աղուոր ատենները

Արագանի ծովեզերեայ տեղերէն կը նաւեն, ու հոնկից աւազակոյտներու մէջէն Նալկադա կու գան: Յամաքային առուտուրի հաղորդակցութիւնը Բրիտանացւոց ու Պիրմանի մասերուն, ու Պիրմանի ու Չինի մէջ է: Իսկ Պիրմանը Սիամի հետ առուտուր չունի, ինչու որ իրարու դէմ սաստիկ ատելութիւն ունենալով՝ իրարու հետ միօրինակ կռուի մէջ են: Իրենց սահմանները անապատներ են ու սվ որ իրարու սահման կը մտնէ՝ գերի կ'իյնայ: Աւճառահանութիւնը աս նիւթերու վրայ է. բամբակ, մետաքս, անագ, փայտ, խիժ, ձգական խիժ (𐎠𐎡𐎴𐎡𐎴𐎠), արմտիք, աղ, եղ, շաքար, փղոսկր, պղպեղ, թռչնոյ բոյներ, ազնիւ քարեր, գլխաւորաբար յակինթ ու ակատ, երկաթ (որ Սիամէն կ'ելլէ), ջնարակով գործուածներ եւ այլն: Իսկ ներս բերուած ապրանքներն են, քթան, մետաքսէ գործուածներ, շուխայ, ափիոն, թաւիշ, յախճապակի, թուղթ, թէյ, կտաւ, կորեակ եւ շատ արուեստական ապրանքներ՝ որ Եւրոպայէն ու Չինէն կու գան: Ղլխաւոր ծովային առուտուրի տեղուանք են Սինկափոր ու Ճորճգաւն՝ Բրիտանացւոց մասին մէջ, Ռանկուն՝ Պիրմանի մէջ, Պանկգոգ ու Չանդիպոն՝ Սիամի մէջ, Սէյկոնկ, Հուէհան ու Գուրոն կամ Հանսան՝ Աննամի մէջ:

Հնդկաստանի կղզիներուն մէջ անուանի են, Սու-մադրա, ուր որ պղպեղ ու սսկի կ'ելլէ. Պոռնէոյ՝ որուն երեք մասին մէկը Հոլանտացւոց ձեռքն է, որ ադամանդի ու սսկիի հանքեր կը հանեն. Չելեպեան կղզին, ուր սսկիի, պղնձի ու անագի հանք ու բամբակ շատ կ'ելլէ. մէկ մասը Հոլանտացւոց ձեռքն է, ու երեւելի է անոնց Մատակասկար քաղաքը ծովու քով, ուր աղէկ առուտուր կ'ըլլայ. Մոլուէան կամ Համբի կղզիները, որոնց մէջ երեւելի են Ճիլոլոյ ու Ամպոյնա, ուսկից ամէն տարի 7000 կենդինար մեխակ կ'ելլէ: Փիլիպպեան կղզիները, որոնց գլխաւորն է Մանիլա կղզին, որ բանուկ առուտուրին համար շատ անուանի է:

257. ՉԻՆՈՒՄԱՉԻՆ: Չինուժաչինը արեւելքէն սահման ունի արեւելեան Ովկիանոսը կամ Չինաց ծովը, հարաւէն՝ նոյն ծովն ու Հնդկաստանը, արեւմուտքէն՝ Հնդկաստանը, Քապուլիստանն ու ազատ թաթարիստանը, իսկ հիւսիսէն՝ Մոսկովի Ասիան: Վետնին միջին ու հարաւային դիւրը աղէկ բերրի են, բայց հիւսիսային կողմերը այնչափ չէ: Հասարակ բերքերէն զատ՝ ունի առատ բրինձ, բամբակ, շատ մետաքս, տեսակ տեսակ համեմունք, կինամոն կամ գարիճենիկ (բուշին), պղպեղ, գեղի նիւթեր, առատ թէյ, հնդկեղէգ (bambou), ամէն տեսակ հանք ու կենդանի, ռընգեղջիւր, բէշկ մշկոյ, ոսկեգոյն փասիան, ծովային ագռաւ, ընտիր ձուկ եւ այլն:

Չինուժաչինցոց կենաց հարկաւորութեան ու հանգստութեան վերաբերեալ արուեստներու մէջ բրած փոյթը զարմանալի է. շատ արուեստներու սկիզբը ժամանակի մթութեան մէջ կորսուած է, ու Չիները անոնց գիւտը անանկ մարդիկներուն կուտան, որոնց գոյութեանը վրայ տարակոյս կայ: Մետաքս յառաջ բերելն ու գործածելը շատոնց իրենց ծանօթ էր, յախճապակի գործուածները անանկ կատարելութեան հասցուցած էին, որ անոնց նմանը Եւրոպայի մէջ քիչ ատեն է որ սկսաւ գուրս հանուիլ: Հնդկեղէգը հազարումէկ տեսակ բանի կը գործածեն, իրենց բամբակէ գործուածները բոլոր աշխարհքիս մէջ անուանի են: Իրենց տներուն կահքը կարասիքը, անօթները, գործիքները գիմացկունութեան կողմանէ շատ զարմանալի են, ու մէկ պարզութիւն մ'ալ ունին: Մետաղներ գործելը երկայն ատենէ ի վեր իրենց ծանօթ է, նոյնպէս խեցեգործութիւնը (չէճէլէճէ-ճէ-ճէ-ճէ), ու կարծր քարեր կտրելն ու փայլեցընելը: Փայտի վրայ քանդակելն ու հաստատատիպը (սէ-է-է-սէ-է-է) 10երորդ դարէն գիտէին: Բանուածնին, նկարնին ու փղոսկրէ գոր-

ծուածները շատ մաքուր ու աղուոր են, իրենց հովա-
հարները զարմանալի են, ու թելէ հիւսուածները մա-
քուր. իսկ արուեստական ծաղիկներնուն հաւասարը
չկայ: (Կ) Վրէժէ գորգ շինելը Եւրոպացիք անոնցմէ սոր-
ված են: Իրենց արուեստական ապրանքներէն շատե-
րը, ինչպէս կենդանի գունով ու անեղծանելի գոյն
տալը, բարակ ու դիմացկուն թղթերնին, թանաք-
նին եւ ուրիշ շատ բաներ Եւրոպայի մէջ չեն կրնար
շինուիլ, ինչու որ ասոնք երկայնամութիւն, զգու-
շութիւն ու վարժութիւն կ' ուզեն: Չինումաչինցիք
դրսի երկիրներուն ապրանքները նմանելով ու ծա-
ռայական ճշգոյթեամբ կը շինեն: (Կ) Եւ որ որոշելու
ըլլաս՝ Եւրոպացւոց ճաշակով ապրանքներ կը շինեն,
զոր օրինակ նշաններ, ձեւեր, պատկերներ յախճա-
պակի կամ փայտի վրայ. ու անանկ աժան ալ կը
հանեն, որ շատ անգամ իրենց անանկ գործքեր
կրնաս յանձնել, որ Եւրոպացիք շինելու համար շատ
օտակ կ' ուզեն: Արուեստներու մէջ Գորէացիք Չինու-
մաչինցոց պէս ճարտար ու գործունեայ են, ամենէն
աւելի Նանքին ըսուած բուրդէ գործուածքի ու անով
գրելու թուղթ շինելու մէջ: Վիպեղցիք այնչափ
չէ, այսու ամենայնիւ իրենց բամբակէ հիւսածները՝
Չինումաչինի, Հնդկաստանի ու Մոնկոլի մէջ շատ
յարգի են. բայց մետաղէ գործածներն ու կանանց
գլխու զարդը Չինումաչիցոց շինածին նման է: Պու-
խարացիք Դիանշաննանլու դաւառին մէջ ոսկի ու
արծաթի գործուածներով ու մետաքսէ բանածնե-
րով շատ անուն ունին: Արուեստներու կողմանէ
երեւելի են Բէքին ու Դիանչին քաղաքները՝ Չիլի
դաւառին մէջ, Քանդոն ու Փուշան՝ Քուանկոունկի
մէջ, Չանկչու ու Փուչու՝ Փուքիանի մէջ, Հանկչու ու
Նինկիոյ՝ Չէքիանկի մէջ, Սունկքիանկ ու Եանկչու՝
Քիանկսուի մէջ, Քինկգէչինկ ու Քանչու՝ Քիանկսիի
մէջ, Քաշկար ու Եարքանգ՝ Դիանշաննանլուի ու Լաւ-
սա՝ Վիպեթի մէջ:

Զինուժաշխնի ներքին առուտուրը դրսի երկիրնե-
 րու հետ եղած առուտուրէն աւելի մեծ է. ինչու որ
 տեղացւոց ջանքէն ու ջրանցներէն շատ յաջողու-
 թիւն գտած է: Աս առուտուրը այլեւայլ գաւառ-
 ներու թէ բնական եւ թէ արուեստական բերքերուն
 փոխանակութեան առուտուր է. եւ ստուգիւ աս ա-
 հագին մեծ երկիրը անանկ բերքեր ունի որ աս
 առուտուրը իր ժողովրդեան պահպանութեանն ու
 ապրուստին բաւական է: Անոր համար ալ Զինուժա-
 շխնցիք ծովային առուտուրին անհոգ են, որն որ
 ատեն մը մինչեւ Վարմիր ծով կը հասնէր: Այսու
 ամենայնիւ իրենց վաճառականները Հնդկաց արքի-
 պեղաքոսին (Մալայներու երկրին), Ստորին Հնդկաս-
 տանի, Ճաբոնի ու Նոր Գուինէայի նաւահանգիստ-
 ները կ'երթան կու գան: — Բայց դրսի երկիրնե-
 րուն հետ եղած առուտուրին մէջ ծովային առու-
 տուրն ալ մեծ է, որուն միջավայր է Քանդոն քա-
 ղաքը, ուր Եւրոպայի ամէն ազգերուն ու հիւսիսային
 Ամերիկացւոց նաւերը շատ կը յաճախեն: Աս վաճա-
 ռականութեան գործքերուն $\frac{3}{4}$ մասը հիւսիսային
 Ամերիկացւոց ու Անդկացւոց ձեռքն է: Վանդոնի
 նաւահանգստէն ետքը կու գան Չանկչուինը, Հիա-
 մէնինը, Չասհինկինը ու Նինկփոյինը: Միայն Մա-
 նիլը կղզւոյն Սպանիացիները Չանկչուի մէջ առու-
 տուր ընելու իրաւունք ունին: — Վրսի երկիրներու
 հետ եղած ցամաքային առուտուրը գլխաւոր հինգ
 սահմանադրութիւններէ կ'ըլլայ. Ա. Սիպերիայի սահ-
 մանը Մայմաշին տեղը Քիախդային գիմացը: Աս տե-
 ղաց առուտուրը շատ մեծ համարուած է. բայց ամէն
 տարի առուտուրի հանուած ապրանքներուն թիւը 8
 միլիոն ֆրանգէն անդին շանցնիր, սովորաբար 6 մի-
 լիոնի առուտուր կ'ըլլայ: Բ. Թուրքիստանի սահմա-
 նը (Պարի մէջ), ուր Եարքանդ գլխաւոր առուտուրի
 քաղաք է, բայց անոր հիւսիսային կողմը սահմանին
 մօտ Քաշկար ու դէպ ի ներսը Աքսու քաղաքներուն

առուտունն ալ բանուկ է : Գ . Հնդկաստանի սահմանները , ուր գլխաւոր տեղերն են Լեհ կամ Լատաք փոքր Գիպէդի մէջ , Գաքաքոթ ու Լասսա Գիպէթի ներսի կողմերը : Գ . Պիրմանի կայսրութեան սահմանները Հունկիւնիֆուի մէջ : Ե . Լննամի տէրութեան սահմանը :

Ա լաճառահանութեան նիւթերն են թէյ , նանքին , յախճապակի , գինեմրուր , ջերմեղեղ (Գլն-Գլն) , մուշկ , կոճապղպեղ (Գլնճէ-Գլն) , սնդիկ , զինկ , բորակ , մետաքս , ցփսի , սատափ , կրիայի խեցի (Գ-Գ) , ու վերը գրած արուեստական գործուածները : Թէյը ամենէն շատ դուրս կը խաւրուի , ու արժէքի կողմէն մէկալ նիւթերէն ամենէն աւելին է . շատը Լնդղիայիք կը գնեն : Իսկ վաճառաբերութեան նիւթերն են , չուխայ եւ ուրիշ բրդեաներ , Սիպերիայի ու Հիւսիսային Ամերիկայի մուշտակ , ոսկի ու արծաթի թել , Բոհեմիայի ապակեղէններ , կապար , բուստ , որդան կարմիր , Պերլինի կապուտակ գոյն , կոպալտ , Շամբանիայի գինի , ժամացոյց , ոպնիազ , պղպեղ , տեսակ տեսակ փայտեր , փղոսկր , անագ , պղինձ , եւ այլն , ու շատ ալ ամփոն , որն որ վաճառաբերութեան գլխաւոր նիւթն է :

258 . ՂԱԲՈՆ կամ ՅԱԲՈՆ : Չինուհաշինի արեւելեան կողմը , իրեն համանուն ծովուն մէջ բոլոր կղզի է . ընդարձակութիւնը 8600 քառակուսի մղոն կը սեպուի : Վետինը թէպէտ քարուտ ու անբեր է , բայց բնակիչները աշխատասէր ըլլալով՝ աղէկ կը գործեն , որով շատ բերք կու տայ , որ են արմախք , բրինձ , տեսակ տեսակ պտուղներ , լիմոն , նարինջ (ԳլնԳլն-Գլն) , թուրինջ , ընդոյզ , թութի ծառ , ուսկից շերաս (ապրշումի որդ) ու մետաքս կ'ըլլայ , քափուր (Գլն-Գլն) , թէյ , բամբակ , թուղթի , նոճի , ու հնդիկ նշենի (Գլն-Գլն-Գլն ծառ) եւ այլն : Ոսկիի հանքը առատ է , իր արծաթին նմանը ուրիշ տեղ չկայ . պղինձն ալ շատ մաքուր , ընտիր ու առատ է .

նաեւ ադամանդ , ընտիր յախճապակիի հող , ազնիւ քարեր եւ սւրիշ հանքեր ունի : Հասարակ ու վայրի կենդանիները , թռչուններն ու ձուկը առատ է : Ղաբոնի մէջ երկայն ատենէ ի վեր է որ արհեստներու ձեռք զարկած են , ու Չինումաշինցոց անմտական ամբարտաւանութիւնը չունենալով՝ շատ բան իրենց մէջ կրցան յառաջացընել , ու իրենցմէ չգրտնուած բաներն ալ սորվեցան . բայց կառավարութիւնը դրսեցիներուն հետ հաղորդութեան շատ զգուշութիւն կ'ընէ : Տերութեան մեծամեծները Հռլանտացւոց լեզուն թէ կը կարգան ու թէ կը գրեն , ու Հոլանտացւոց լրագիրները կարդալով Եւրոպայի գործքերուն վրայ տեղեկութիւն կ'առնուն : Ղաբոնցիք արուեստներու մէջ Չինումաշինցոց ու Հնդկաստանցոց օտխ են , պղինձ , երկաթ ու պողպատ գործել աղէկ գիտեն , իրենց սուրերը Խորասանցիներուն շինածէն վար չեն մնար : Մետաքսէ ու բամբակէ գործածները , յախճապակիէ , խիժէ ու ապակիէ շինած ապրանքնին շատ աղուոր ու վարպետութեամբ շինուած բաներ են , ժամացոյցներ շիտկել , նորոգել , ու նաեւ շինել ալ գիտեն : Բայց ամէն բանէ աւելի իրենք ղերենք երկրագործութեան տուած են , երկիրնին ընդհանրապէս աղէկ մշակած է :

Ղաբոնցիք առջի հին ատենները մեծ նաւատորմիդ ունէին , ու իրենց վաճառականի նաւերը մինչեւ Պենկալները կ'երթային , բայց 1585էն ետքը շատ ետ գացին , ու 1637ին դրսի երկիրներ ճամբորդութիւն ընելը արգելեցին , անոր համար միայն ծովեզերեայ տեղումնք կ'երթան , ան ալ իրենց երկրին մէջ : Միայն Նանկասաքիի նաւահանգիստը դրսեցիներուն բաց է , բայց շատ խիստ չափաւորութիւններով : Չինումաշինցիք , Գորէացիք ու Հռլանտացիք միայն հոն մանելու իշխանութիւն ունին , բայց Չինացիք 10 ծունդ , ու Գորէացիք ու Հռլանտացիք մէկ մեծ , երկու ալ պզտիկ նաւեր միայն

կրնան ներս խտթել: Անգղիացիք 1811ին Հոլանտացիները ճարձնէն դուրս հանելու աշխատեցան, բայց չկրցան: Հոլանտացուց ներս խտթած ապրանքներն են փշուր շաքար (Բեշ շէ+էրէ) ու վանաշաքար (Նէշ-դէ Բեշ շէ+էրէ), անագ, սնդիկ, հնդկեղէգ, գեղեր, երկաթի դաւաղաններ, հայլի, ապակեղէնք, փղոսկր, խահուէ, մուշկ ու քրքում: Իսկ վաճառահանութեան ապրանքներն են պղինձ, քափուր, մետաքսի ու ջնարակի ապրանքներ: Չինուամաչինցիք աս ապրանքներէն զատ՝ բերած շաքարներնուն, անգղիացի ասուիններուն, թէյին ու դեղերուն տեղ՝ շորցուցած ձուկ ու կէտի (պէշ-պէշ) եղ կ'առնուն: Թէպէտ ճարձնի նաւահանգիստները օտարականաց համար դոց են, ի վերայ այսր ամենայնի մեծ ու պզտիկ նաւերով լեցուն են, մթերանոցներու ու վաճառատեղիներու մէջ ուտելու ապրանքներու շատ մեծ առատութիւն կը տեսնուի, ու տօնավաճառներուն անթիւ բազմութիւն կու գայ:

259. ՄՈՍԿՈՎԻ ԱՍԻԱ: Ասիկա Ասիային գրեթէ երեք մասին մէկն է, որուն հիւսիսէն սահման է Սառուցեալ ծովը, արեւելքէն՝ Արեւելեան ովկիանօսը, հարաւէն՝ Չինուամաչինի մէկ մասը, Մոնկոլը, Թաթարիստանը, Պարսկաստանը եւ այլն, ու արեւմուտքէն՝ Տաճկի Ասիան, Սեւ ծովն ու Մոսկովի Եւրոպան: Անգարձակութիւնը 277,400 քառակուսի մղոնէն աւելի կը սեպուի: Աս ընդարձակ երկրին հարաւային կողմերուն երկիրները աւելի դաշտային են քան թէ լեռնային, շատ անջուր ու անբեր անապատներ ալ ունի: Հիւսիսային դիւրուն միջին կողմերը աղէկ ու մշակած երկիրներ կան, ու տաք տեղերը ամէն տեսակ կանանչեղէն, արմաիք ու պտուղներ յառաջ կու գան: Սիպերիայի մէջ ալ տեղ տեղ զանազան բերքեր ու արմաիք կ'ըլլան, բայց մեծ մասը անգործ ու անտառ է, անոր համար առատ փայտ, տեսակ տեսակ վայրի անասուններ ունի, որոնց մորթէն ընտիր մուշտակ

կ'ըլլայ: Աս երկրին մէջ արուեստները յառաջացած չեն: գլխաւորաբար Ուրալ, Գոլիվան, Նէրչինսք լեռներու հանքերը կը գործուին, ու երկաթի, պղնձի, կաշիի ու գորգի գործատուներ, զէնք շինելու դարբիններ, ապակի, պորփիւր ու յասպիս գործողներ, աղի ու բորակի արուեստանոցներ, կուպրի, ձկան ոսկրի ու կաճի գործատուներ կան: Սիպերիայի կողմերուն առուտուրը երթալով աւելնալու ու Աաւկասեան կողմերուն առուտուրը իյնալու վրայ է: Ինչու որ աս (Աաւկասեան) կողմերուն մէջ աղէկ ճամբայ չըլլալը, անոնց անապահովութիւնը, աւելի գետերու պակասութիւնը՝ առուտուրին յառաջ երթալուն մեծապէս արգելք կ'ըլլան: որուն հակառակը բոլորովին կը տեսնուի Սիպերիայի մէջ: Մոսկովի Ասիային առուտուրին մէջ Նւրոպային հետ եղած ներքին առուտուրը՝ Տաճկաստանի, Պարսկի, Չինուճաշինի եւ ուրիշ ան կողմերու հետ եղած արտաքին առուտուրէն զանազանելու է: Սիպերիայէն Գոպոլսքին վրայէն Մոսկաւ շատ մուշտակ, երկաթ, մամմութի կմախք, կէտի ակռայ կը խաւրուի: ասոնց տեղ Սիպերիա Ռուսի եւ ուրիշ տեղերու տարազներ կ'երթան: Իրպիթի տօնավաճառը Բերմի կուսակալութեան մէջ բոլոր Ռուսի Ասիային մէջ ամենէն երեւելին է: Չինուճաշինի հետ առուտուրը Քիաքդա, Իբքուցք, եւ ուրիշ Սիպերիայի քաղաքներուն ձեռօքը կ'ըլլայ, մուշտակ եւ ուրիշ նիւթերու տեղ՝ թէյ, յախճապակի, մետաքս, մուշկ, գինեմրուր, Չինուճաշինի մետաքսէ ու բուրգէ գործուածները կ'առնուն: Պուխարայի ու Թուրքիստանի վաճառականները Ռուսներէն անգործ կաշի, մետաքսէ ու բրդէ ապրանքներ, ազնիւ քարեր կը գնեն: Աս առուտուրին գլխաւոր տեղը Օրէնպուրկ է, անկից ետքը կու գան Դրսիցքսի ու Բէգրոբաւլովսք: Պարսկաստանի հետ առուտուրը կէս մը ցամաքով ու կէս մ'ալ Ասսպից ծովուն վրայէն Աթտերխանի նաւահանգիստներուն, Պաքուի եւ ուրիշ տեղերու միջնոր-

դուժեամբ կ'ըլլայ: Թիֆլիզ ամենէն մեծ առուտուրի քաղաք է ցամաքի վրայ, անկէ ետքը կու գայ Երեւան: Պարսիկները ծախած անգործ մետաքսին տեղ ասոնցմէ նաւթ կը գնեն: Տաճկաստանի հետ առուտուրը երկու երկիրներուն ապրանքներուն իրարու հետ փոփոխութիւն է. գլխաւոր տեղերն են Թիֆլիզ, Ախրցքա Արաստանի մէջ ցամաքի վրայ, Ռէտուդքալէ նաւահանգիստը ծովու վրայ:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Տ Բ

Ե Ի Ր Ո Պ Ա

260. ԼԻՐՈՊԱ աշխարհքիս ամենէն մշակած ու մարդաշատ մասը նոր քննութեանց նայելով՝ 180,000 քառակուսի մղոն է, 232 միլիոն բնակիչով. ըստ ինքեան մէկ մեծ թերակղզի մըն է, ինչու որ երեք կողմէն ծովով պատած է. արեւելքի կողմէն սահման ունի Միջերկրական ծովը, Արքիպելագոսը, Մարմարա ծովը, Սեւ ծովը, Ազախու ծովը, Ուրալ լեռները եւ այլն, հարաւէն՝ Ատլանդեան, Միջերկրական ու Սեւ ծովերը, արեւմուտքէն՝ Ատլանդեան ծովը, ու հիւսիսէն՝ հիւսիսային սառնապատ ծովը: Աւրոպայի այսչափ յառաջանալը, մշակուիլը, հարստութիւնն ու զօրութիւնը շատ դարերէ ի վեր ըստ մեծի մասին իր առուտուրին վրայ հաստատուած է, երկայն ատենէ ի վեր աշխրեքիս մէկալ մասերուն վրայ իշխանութիւն ու ազդեցութիւն, ու անոնց գեղեցիկ, հարուստ ու պտղաբեր երկիրներուն մէջ տեղեր, կալուածներ ունի: — Աւրոպայի հարաւային կողմերը աւելի լեռնային, իսկ հիւսիսայինները աւելի դաշտային են: Իրեն ընտիր բերքերը երկրիս ուրիշ մասերէն առած, իր մէջը ընտանեցուցած է: Ասոնց վրայ ամէն մէկ մասին վրայ առանձին խօսած ատեննիս կը խօսինք:

Իսլոր Եւրոպան երկու կը բաժնուի արեւմտեան ու արեւելեան, առջինին մէջն են Լուսիտանիա (Բորգուկալ), Սպանիա, Գաղղիա, Հելլուեսիա (Չուիցցէ-

րի), Իտալիա, Գերմանիա, Հոլանտա, Բեզդիա (Պէլ-
ճիգա), Գանիա (Տանիմարգա), Նորուեգիա ու Սուե-
դիա, Վեզդիայի տէրութիւնը, իսկ երկրորդին մէջն
են Ռուսաստան, Լեհաստան, Մաճառիստան, Տաճ-
կաստան, Յոնիական կղզիները ու Յունաստան :
Ասոնց վրայ մէկիկ մէկիկ սկսինք խօսելու :

261. I ՈՒՍԻՏԱՆԻԱ կամ ԲՈՐԴՈՒԿԱԼ : Աս թա-
գաւորութիւնը 1933 թառակուսի մզոն է գրեթէ 4 մի-
լիոն բնակիչով : Հարաւէն ու արեւմուտքէն սահման
ունի Ատլանդեան ծովը, իսկ հիւսիսէն ու արեւելքէն՝
Սպանիան : Արկիրը թէպէտ լեռնային է ու աղէկ
գործուած չէ, ի վերայ այսր ամենայնի պտղաբեր է :
Հարաւային բերքեր հոս ալ աղէկ կը յաջողին, ինչ-
պէս բրինձ, գինի, հասարակ ու ազնիւ միրգ, շագա-
նակ, ձիթենի, արմաւ, անխոն, աղտոր (սոմա) եւ
այլն, ասոնցմէ գինին գլխաւոր առուտուրի մասն է,
որմէ շատ դուրս կը խրկէ. անասուն գարմանելու ու
սնուցանելու ու հանքերու կողմանէ ողորմելի է. աւելի
ձկնորսութիւնը անուանի է : Ղարաարութիւնը այն-
չափ գէշ չէ. Լիսապոնի ղէնքերու գործատուները,
Բորգալէկրին, Բալիլհանի ու Ֆունտադի չուխայի ու
բրգեայներու գործատուները, Լիսապոնի, Բորգոյի,
Գոիմպրայի, Պէյայի, Էսդրէմսի, Չէրքալի ու Գալ-
տասի գորշաքարէ պնակ (չէնէ Լապա) պատրաստելը,
Լիսապոնի ու Բորգոյի քթան գործելը եւ ուրիշ
ղանաղան բաներու, բարակ սապոնի, ապակեղէնի
արուեստանոցները շատ աղէկ ապրանքներ յառաջ կը
բերեն : Ատեն մը Բորգուկալի առուտուրը մեծ ու
ընդարձակ էր. բայց ուրիշ ազգերը իրենց աշխա-
տասեր, գործունեայ բնութեամբը ասոնք եկան ան-
ցան : Իրեն Լիսապոն մայրաքաղաքէն ետքը՝ որուն
ծովային առուտուրը շատ բանուկ է, գինիի առու-
տուին համար անուանի է Ուրդոյ, անկից ետքը կու-
գան Կոիմպրա՝ Սոնտէոյ դեռին քովը, Պրա, Պրա-
կանցա, Էվորա ու Գալիլրա ծովու քով : Ափրիկէի

Մէջ շատ երկիրներ ունի, նոյնպէս ալ Արեւելեան Հնդկաստանի մէջ (տես Հ. 256). ոսկիի ու ագամանդի կողմանէ հարուստ Պրասիլիան ձեռքէն կորսընցուց:

262. ՍՊԵՆՍԱ: Արեւելքէն սահման ունի Միջերկրական ծովը, հիւսիսէն՝ Գաղղիա ու Ատլանդեան ծովուն մէկ մասը, արեւմուտքէն՝ Ատլանդեան ծովն ու Բորդուկալը, իսկ հարաւէն՝ Բորդուկալն ու Միջերկրական ծովը: Բոլոր բնդարձակութիւնը 8500 քառակուսի մղոն է 14 միլիոն բնակիչով. մայրաքաղաքն է Մատրիտ որ 200,000 բնակիչ ունի: Արկիւրը՝ որ թէ՛ լեռնային է եւ թէ՛ դաշտային, շատ բերրի է, եւ թէ՛ որ աղէկ ջանքով գործուելու ըլլայ, հիմակուանէն տասնապատիկ աւելի բերք ու պտուղ կրնայ յառաջ բերել: Ղլխաւոր բերքերն են առատ ու սքանչելի գինի, ու հարաւային երկիրներու բերքեր, այս ինքն բրինձ, եգիպտացորեան, ամէն տեսակ հասարակ ու ազնիւ միրգ, արմաւ, ձիթենի, պիստակ, եղջիւր (+էլէ պոյն-ը-), մազտաքէ կամ ձիւթ (ու-է-ը), շաքարի եղէգ, աղտոր, անիսոն, ծխախոտ, քրքում եւ այլն: Հոս տեղաց ոչխարն ու անոր բարակ ու ազնիւ բուրդն ալ շատ յարգի է: Հանքերու կողմանէ գէշ չէ, մանաւանդ որ առատ անագ, սնդիկ ու երկաթ ունի. նաեւ ծծումբ, աղբորակ, պաղլեղ, արջասպ, ազնիւ քարեր, մարմարիոն, ու լոնակիճ (ու-Ֆէր-Ֆէրէ): Արուեստներու ու ճարտարութեան կողմանէ շատ վար է. իր առջի բնդարձակ առոււտուրը կորսընցուցած է: Ամերիկային գտնուելովը Սպանիա վաղած անբաւ գանձերու ու հարստութեանց աղբիւրը՝ ալ հատաւ, ու երկիրը ահագին պարտքերու տակ ճնշուած է. Ամերիկայի մէջ ունեցած հարուստ կալուածները կորսընցուց, ու մնացած քանի մը կղզիները շատ քիչ բան կը բերեն: Սատրիտէն ետքը առոււտուրի կողմանէ երեւելի քաղաքներն են Գատից, որ անուանի նաւահանգիստ ունի, Պարչելլոնա, Վալենչիա, Սեվիլլա ու Կիպրաւգար: Աւրոպական

երկիրներ խրկած ապրանքներն են գինի ու օղի, եղ, բուրգ, նարինջ ու թուրինջ, կիտրոն, չամիչ, թուզ, նուշ, եւ ուրիշ պտուղներ, մետաքս, աղ, տնկաղ, սնկենի (Բաժաշի մանդար), սունկ, աղիկեր կամ հրձուկ (սարդէլ), մէրինողի ոչխար, Անտալուսիայի ձի: Իրեն գաղթականութիւններուն շատ կտաւ կը խաւրէ: Իսկ վաճառաբերութեան ապրանքներն են գաղթականաց ապրանքներ, ինչպէս հնդիկ նուշ, շաքար, խահուէ, դարիճենիկ եւ այլն, նաեւ արմախք, շորցուցած ու աղած ձկեր, բարակ ու հասարակ շուխայ, կտաւ հիւսկէն ծոպ, բամբակէ ու մետաքսէ գործուածներ, նորաձեւութեան ապրանքներ, կանեփ, թռչուններ, աղած միս, կարագ, պանիր, շէնքի փայտ, երկաթ, անագ, պղինձ, աս մետաղներէն կահուց վերաբերեալ ապրանքներ, փայտէ գործուածներ, ապակեղէններ, ու շատ խող ու բեռնակիր անասուններ:

263. ԳԱՂՂԱ: Բնդարձակութիւնը 9400 եւ կէս քառակուսի մղոն է. մայրաքաղաքն է Փարիզ Սէն գետին քով մէկ միլիոն բնակիչով: Արեւելքի կողմանէ սահման ունի Գերմանիան, Հելուէտիան ու Սարգինիան, հարաւէն՝ Միջերկրական ծովն ու Սպանիան, արեւմուտքէն՝ Ատլանտեան ծովը՝ որ հոստեղունքը Ագուիտանեան ծով կ'անուանուի, իսկ հիւսիսէն՝ Գալէի անցքը, Մանշ ջրանցքը, Գերմանիան, ու Բելգիան: Արկիրը առհասարակ բերրի ու պտղաբեր է, բայց ամէն տեղ աղէկ գործուած չէ: Արեք ծովերու քով աղէկ դիրք ունենալով, պէտք էր որ Գաղղիա մեծ վաճառական տէրութիւն ըլլար, եւ ստուգիւ իրօք ալ Անգղիայէն ետքը ինքը կու գայ: Բոլոր երկրին մէջ շատ երկաթի ճամբաներ ու ջրանցքներ շինուած են, որոնցմով ներքին առուտուրը կը յառաջանայ, իսկ բազմաթիւ նաւահանգիստներու ձեռօք ծովային առուտուրը կը գիւրիննայ: Անկուլթիւնն ու անասնաբուծութիւնը բոլորը մէկտեղ առնելով երեւելի բան մը չէ. զլխաւոր բերքն է տեսակ

տեսակ գինիներ (Պուրկուհաթի, Շամբանեայի, եւ այլն), որոնցմով մեծ ու շահաբեր առուտուր կ'ըլլայ: Ասկից զատ Գաղղիայի մէջ յառաջ կու գան առատ արմաիք, եղիպտացորեան, գետնախնձոր, հասարակ ու ընտիր պտուղներ, շագանակի, նուշի, անառաներ, ձիթենի, աղտոր, անխոն, գինձ (+¹/₂ - ¹/₂), մանանուխ, մատուտակ, քթան, կանեփ, ծխախոտ, գխտոր, տորոն, եւ ուրիշ ներկի նիւթեր: Առհերու մէջ շատ արծաթ ու ոսկի չունի, ու գլխաւորաբար մետաղներ հանելու համար բաւական փայտ չունենալուն պատճառաւ, հանքահանութիւնն ալ մեծ բան մը չէ: առատ երկաթ ու հանքային ածուխ ունի: Իսպոյ Գաղղիա ճարտարութեան կողմանէ շատ երեւելի է, անթիւ անհամար գործատուներ կը բանեցընէ, մանաւանդ մետաքսի, բամբակի, կտաւի ու բրդեղէններու (չուխայի եւ այլն), նաեւ կաշիի, թղթի, կարմիրտակէ շաքար հանելու, յախճապակի, հայլի, ապակիի եւ ուրիշ անբաւ գործուածքներու: *Նաեւ արուեստական գործուածներու մէջ ալ շատ յառաջ են Գաղղիացիք, մանաւանդ ոսկիով, արծաթով, աղնիւ քարերով ու մարգարտով գործուածներու մէջ, ու իրենց ոսկիէ ու արծաթէ բանուածները աշխարհքիս մէջ մէկ հատիկ են, իսկ իրենց քիմիական արուեստանոցները, եւ զարդի ու նորաձեւութեան ապրանքները՝ բոլոր քաղաքակաշնացեալ աշխարհքիս օրինակ են: Գաղղիա իբրեւ վաճառական տէրութիւն բոլոր աշխրջքիս առուտուրին մասնակից է, ամէն երկիրներու եւ ազգերու յառաջ բերած բերքերն ու նիւթերը Գաղղիա կը մանեն, կ'ելլեն: Մայրաքաղաքէն ետքը (ուր որ ամէն տեսակ ճարտարութիւնը կատարելութեան բարձր աստիճանի մը հասած է) կու գան Հալըը՝ Փարիզի նաւահանգիստը, Պորտոյ, Մարսիլիա, ուր արեւելքի հետ առուտուր կ'ըլլայ, Սէդ, Լիոն, Սէնդ - Էդիէն, Նանդ, Վէրսայլ, Սէնդ - Օմէր, Տէօնքէրք, Մէս,

Ռուան, Օրլէան, Սգրասպուր, Պոքեր, որոնք ճարտարութեան ու առուտութիւն ծաղկելուն շատ օգնած են: Աս ամէն ճարտարութեան ու երկրի բերքերով Գաղղիա աղէկ առուտութիւնէ: Ա լաճառահանութեան նիւթերն են գինի, օղի, ծուկեր, ժապաւեններ, շուխայ, բամբակէ ու մետաքսէ ապրանքներ, կտաւ, ճերմակ ու դունաւոր թուղթ, գիրք, պղնձի վրայ փորուած պատկերներ, աշխարհացոյց տախտակ, կահ կարասիք, նորաձեւութեան ապրանքներ, աղ, գործուած երկաթ, ոսկեզօծ ապրանքներ, ժամացոյց, յախճապակի, հայլի, խոյր, աղօրիքի քար ու ծխանելիք: Իսկ վաճառաբերութեան ապրանքներն են ձի, անասուն անգործ մետաքս, մոմ, մուշտակ, բամբակ, ծխախոտի թերթեր, դունաւորելու փայտեր, իւղ, երկաթ, անագ, կապար, պղինձ, արծաթ, ոսկի, ծծումբ, կորեակ, բուրդ, լեղակ, շաքար, խահուէ ու արմաիք: Գաղղիա հիւսիսային Ամերիկայի, արեւմտեան Հնդկաստանի, հարաւային Ամերիկայի ու արեւելեան Հնդկաստանի մէջ ալ գաղթականութիւններ ունի, ու նոր ատեններս Ափրիկէի մէջ ստացաւ Ալճերի, Օրան, Պոնա ու Կոնստանդին դաւառները:

264. ՀԵԼՈՒԵՏԻԱ (Ձուիցցերի): Աս հասարակապետութիւնը 873 քառակուսի մղոն տեղ է 2,200,000 բնակիչով, ու 23 ազատ տէրութիւն կամ նահանգ կը բաժնուի: Արեւմուտքի կողմանէ սահման ունի Գաղղիան, հարաւէն՝ Իտալիան, ու արեւելքէն ու հիւսիսէն՝ Գերմանիան: Իսկոր երկիրը շատաջուր ու լեռնային է, բայց շատ բերրի տեղեր ունի: Արկրագործութիւնն ու հանքահանութիւնը չափաւոր է, բայց անասնաբուծութիւնը, գործատանց ճարտարութիւնը եւ առուտութիւնը շատ երեւելի են: Թէպէտեւ շատ մեծ ու նաւագնացութեան յարմար գետ չունի, ու ծովեզերեայ ալ չէ, բայց գիրքը աղէկ է, ինչու որ Գաղղիայի, Իտալիայի ու Գերմանիայի մէջ տեղը կը գանուի, ու իր գործատուներուն ձեռքով իր առու-

տուրը շատ ընդարձակած է: Իր լճերուն մէջ շողե-
նաւեր կը բանին: Վարսի երկիրներ խրկած ապրանք-
ները գլխաւորաբար անասնոց, կարագի, պանիրի եւ
այլն բերքեր են, նաեւ գինի փայտ, տարազներ,
մետաքսէ գործուածներ, մետաքսէ ծոպեր, փայտե-
ղէն, թղթէ ու յարդէ շինուած ապրանքներ, ժա-
մացոյցներ, գոհարի ապրանքներ եւ այլն: Իսկ ներս
բերուածներն են արմաիք, բրինձ, աղ, չորցուցած
ու աղած ձուկ, խաչուէ, շաքար, տաք երկիրներու
պտուղներ, բամբակ, ներկի փայտեր, գիրք ու փա-
ռաւոր կահ կարասիք: Ընցողական (transito) առու-
տուրը շատ մեծ է: Ընդհանուր գլխաւոր քաղաք-
ներն են Լուցեոն, Շաֆհաւզէն, Սոլոգուոն, Ճինեւ-
րա, Պաղէլ, Չիւրիհ, Ս. Գաղղոս, Եբբէնցէլ, Պեոն,
Եարաւ, Չուոնախ, Նէօշաղէլ, Լոզան, Վիվի ու
Ֆրայպուրկ:

265. ԻՏԱԼԻԱ: Իտոլոր երկրին ընդարձակութիւնը
5850 քառակուսի մղոն է, ու 22 միլիոնէն աւելի
բնակիչ ունի: Հիւսիսէն սահման ունի Հելուէտիան
ու Դիրոյը, արեւելքէն՝ Լիւրիկէն ու Եգրիական ծովը,
հարաւէն ու արեւմուտքէն՝ Միջերկրական ծովն ու
Գաղղիան: Երկրագործութիւնն ու անասնաբուծու-
թիւնը հոս շատ ծաղկած է. գլխաւոր բերքերն են
առատ արմաիք, մանաւանդ աղէկ ցորեն, եգիպ-
տացորեան, որ հացի համար շատ կը գործածուի,
բրինձ, ընդեղէն, ընտիր գինի, նուշ, թուզ, ձիթենի,
կիտրոն, լեմոն, թուրինջ, նուռ, արմաւ եւ այլն,
բամբակ, քթան, կանեփ, մատուռակ, քրքում,
շաքարի եղէգ, ծխախոտ, եւ այլն: Նաեւ աղուոր
ձի, ջորի, էշ, ամէն տեսակ հաւեղէն ու թռչուններ,
մետաքսի թրթուր, մեղու: Չուին ալ առատ է,
աղկեր եւ այլն, նաեւ բուստ ու ոստրէ: Թէպէտ ա-
ղէկ հանքեր ալ ունի, բայց աս մասը աղէկ չգործե-
լէն ետ մնացած է: Նարտարութեան մասին մէջ
Խաւաքիք Գաղղիացիներէն, Ընդղիացիներէն ու

Գերմանացիներէն եւս մնացած են, բայց ի վերայ
 այսր ամենայնի քանի մը երկիրներ կան, որ անոնց
 հետ ճարտարութեան կողմանէ կը մըցին, ինչպէս
 Լոմպարտեան Ալենեաիկը: Աոյն իսկ Հռոմայի ու
 Նէապոլսոյ տէրութիւններուն մէջ, որոնք հասարակո-
 բէն գործատուներու փոյթ շտանեւնուն համար կ'ամ-
 բաստանուին, անանկ երկիրներ կան, որոնք ճարտա-
 րութեան կողմանէ յառաջ գացած են: Առանց Լոմ-
 պարտիան ու Ալենեաիկը մէջը առնելու, երեւելի են
 Գուրինի, Ճենովայի, Լուզզայի, Նաբոլիի, Բալեր-
 մոյի, Վադանիայի, Անգոնայի, Ֆիորենցայի, Բէզա-
 րոյի ու Պոլոնեայի մետաքսէ գործուածները, Ճե-
 նովայի սեւ թաւիշը, Բալերմոյի մետաքսէ ձեռ-
 նոցները, Նաբոլիի, Ճենովայի, Հռոմի ու Լուզզայի
 կաշիէ ձեռնոցները, Ճենովայի, Գուրինի, Պոլոնեայի,
 Հռոմի եւ ուրիշ քաղաքներու շինծու ծաղիկները,
 Ռիէզիի, Անգոնայի, Հռոմի, Ճենովայի աղաղելու
 գործատուները, Լուզզայի, Բէշիայի, Վոլէի, Սեր-
 րավացցայի, Ճենովայի, Գուրինի թուղթը, Հռոմայի
 մազաղաթը, Ֆիորենցայի մրգօղին (բոլլի) ու
 շիգոլադը: Աոյնպէս այլեւայլ տեղերու եփած պտուղ-
 ներն ու անուշեղէնները, սապոնը, Նաբոլիի փողուկը
 (մախ-ան-ան), յարդէ շինած գլխարկնին, սուտ մար-
 գարիան ու միւսիոնները (մալայիէ-ան-է-բը) շատ գովեա-
 ւաս վիշատակելու արժանի են: Վախաւոր դուրս
 խրկած ապրանքնին են անգործ մետաքս, իւղ, բրինձ,
 աղ, մետաքսէ ապրանքներ, հարաւային պտուղներ,
 գինի, ու վերը յիշած գործուածները, գեղեցիկ
 արուեստներու ու երաժշտութեան վերաբերեալ
 ապրանքներ, ինչպէս նկարուած պատկերներ, քան-
 դակներ, երաժշտութեան գործիքներ եւ այլն:
 Իսկ ներս մտած ապրանքներն են գաղթականութեան
 ու արեւելեան ապրանքներ, տարազներ, մկրատ,
 դանակ, եւ ուրիշ կարօցեղէններ, կտաւէ, բամբակէ
 ու բուրդէ գործուածներ, շուխայ եւ այլն:

Բողոք Խառլիան այլեւայլ տէրութիւններու կը բաժնուի, Ա. Սարգիսիայի թագաւորութիւն, Բ. Լոմպարտեան Վենետիկի թագաւորութիւն Աւստրիայի տակ, Գ. Բարմա, Դ. Մոսէնա, Ե. Մոնաքոյի իշխանութիւն, Զ. Ս. Մարինոսի հասարակապետութիւն, Է. Դոսկանայի մեծ դքսութիւն, Ը. Հռոմայի տէրութիւն, Թ. Նաբոլիի ու Սիկիլիայի թագաւորութիւնները, ու Ժ. Մալդա կղզին՝ որ Անգղիայի տակ է: Ասոնց մէջ առուտուրի կողմանէ անուանի ու երեւելի քաղաքներն են, Դուրին Բոյ գետին քով, Նիցցա, Ճենովա իր համանուն ծովածոցին քով, Գալեարի, Բարմա, Բիալէնցա Բոյ գետին քովերը, Մոսէնա ջրանցքի մը քով, Լուզզա, Ֆիորենցա ու Բիզա՝ Առնոյի քով, Սիէնա, Հռոմ Տիբեր գետին քով, Բերուճիա համանուն ծովածոցին մօտ, Անգոնա, Ֆորլի, Ռափեննա, Պոլոնեա Ռենոսին քովը, Ֆէրրարա Բոյին քովը, Նէապոլիս Տիւրենեան ծովին համանուն ծովածոցին քովը, Ֆոճճիա, Պարի ծովի քով, Բալէրմոյ՝ որ երկու նաւահանգիստ ունի, Մէսսինա Փարոսին քով, Գաղանիա ծովու քով, Գալադանիսէզզա, Դրաբանի, Միլան՝ Օլոնա գետին քով, Վենետիկ Ադրիական ծովուն քովը, Լիվոռնոյ Տիւրենեան ծովուն քովը, Վալլիբոլի, եւ այլն: Ասեւ յիշատակելու արժանի են Խառլիայի քով եղած կղզիները Մալդա, իբրեւ միջավայր Միջերկրական ծովուն մէջ բանող շողենաւներուն, Սարգինեա կղզին ու Քորսիքա՝ որ Գաղղիայի տէրութեան մաս կը սեպուի:

266. ԳԵՐՄԱՆԻԱ: Աս երկիրը, որ 11,600 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ու 35 միլիոն բնակիչ ունի հարաւէն սահմանակից է Ադրիական ծովուն, Խառլիայի ու Հելուէաիայի, արեւմուտքէն՝ Գաղղիայի, Բեղաիայի ու Հոլանտայի, հիւսիսէն՝ Հիւսիսային ծովուն, Տանիմարգային ու Պալդիկ ծովուն, իսկ արեւելքէն՝ Լէհաստանի, Մաճառիստանի ու Խաուաթի

երկրին: Աս երկիրը 1815ին խաղաղութեան դաշինքովը 39 ինքնիշխան ազատ տէրութիւններու բաժնուած է, որոնց վրայ մէկիկ մէկիկ կը խօսինք:

Ա. ԱՒՍՏՐԻԱ: Աս կայսերութեան գերմանական մասը 4578 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն, ու 12 միլիոն բնակիչ ունի. մայրաքաղաքն է Վիեննա Դանուբ գետին քովը 420,000 բնակիչով: Աս մասին մէջն են, ու գերմանիայի կը վերաբերին, Աւստրիայի արքիդքսութիւնը, Լիւրիկէի թագաւորութիւնը, Ստիրիայի դքսութիւնը, Թրեստի սահմանը, Դիրտլի կոմսութիւնը Քորալպէրկի երկիրով, Պոճեմիայի թագաւորութիւնը, Մորաւիայի սահմանակալ կոմսութիւնը աւստրիական Սիլեզիայով մէկտեղ: Իսկ Աւստրիա գերմանական մասէն զատ ալ երկիրներ ունի, որ են Մաճառիստանի թագաւորութիւնը, Դրանսիլուանիայի կամ Աւստրի մեծ իշխանութիւնը, Զինուորական սահմանները, Դաղմատիան ու Լոմպարտեան Վենետիկի թագաւորութիւնը, Կալիցիայի թագաւորութիւնն ու Գրադաւը: Հատկապէս զատառէր ու բերրի երկիրներ ունի, ու ընդհանրապէս գետինը աղէկ մշակուած է: Վիսաւոր բերքերն են արմախք, ամէն տեսակ ընդեղէն, միրգ, գինի, գայլուկ (գարեջուրի մէջ գործածուած խոտը), կտաւ, կորեակ, քրքում (սֆրաւ), ներկի սնկեր, շատ ատաղձ (+էրէւիէ), այրելու փայտ, ու շատ ծխախոտ ու քթախոտ: Նաեւ պաճարաբուծութիւնը (կենդանի սնուցանելը) շատ յառաջ գացած է, առատ խոտ ունենալուն համար՝ շատ եղ, ոչխար, այծ, խոզ ու իի յառաջ կը բերէ: Արեւելի են Պոճեմիայի փասեանները, սքանչելի են Ստիրիայի որձատները (լուսնի լուսնի), ու Մորաւիայի սագերը. շերաս պահելը կամ մետաքսաբերութիւնը հարաւային կողմերը շատ յառաջ գացած է, մեղուաբուծութիւնը այնչափ երեւելի չէ: Անթիւ գետերէն, լճերէն ու Ադրիական ծովէն առատ ձուկ կը հանէ, ու գլխաւորաբար հրձուկ (սֆրաւ),

Թիւնոս ($\frac{1}{2}$ Լուսն), օձաձուկ, ոստրէ ու մեծ Թառափ
 (Ֆլուիւն) . աղէկ հողացուած լեռները լսնօսկիէն կամ
 սպիտակ օսկիէն ($\frac{1}{2}$ Լուսնիւն) զատ, առատ մետաղ կու
 տան, ինչպէս օսկի, արծաթ, պղինձ, կապար, անագ,
 սնդիկ, երկաթ, հանքային ածուխ, աղ, հանքային
 ջուր, եւ պաղ ու տաք առողջութեան աղբիւրներ ալ :
 Աւստրիայի մէջ արուեստներն ու ճարտարութիւնը
 ծաղկած են, Թէպէտ ամէն արուեստները, բայց բամ-
 բակի, բուրդի, մետաքսի, կաշիի, թղթի, մետաղ-
 ներու ու ապակիի գործատուները, արուեստական
 բանուածները, ու ծխախոտի, քթախոտի եւ շաքարի
 արուեստանոցները, ու մենքենագործութիւնը շատ
 յառաջացած են : Արեւելի են Պոհեմիայի, Մո-
 ռաւիայի ու Սիլեզիայի կտաւը . Պոհեմիայի, Դիրոլի,
 Ստորին Աւստրիայի ու Աւնեստիկի ծովերը . Մորա-
 ւիայի, Պոհեմիայի ու Աւստիայի շուխան ու ասուի-
 ները . Ստորին Աւստրիայի, մանաւանդ Աիէննայի,
 Դիրոլի ու Լոմպարտեան Աւնեստիկի Թագաւորութեան
 մետաքսէ գործուածները . Աիէննայի յախճապակի
 գործատուները . Պոհեմիայի ապակեղէնները՝ որ
 Անգղիացւոց ու Վաղղիացւոցը շատ կ'անցնին . Աւնե-
 տիկի սուտ մարգարիտը . Պոհեմիայի, Մորաւիայի ու
 Աւստրիայի բամբակէ գործուածները . Ստիրիայի, Լիւ-
 բիկէի, Աւստրիայի, Պոհեմիայի ու Մորաւիայի պող-
 պատէ ու երկրթէ գործուածները . Աւստրիայի, Լիւ-
 բիկէի ու Պրեշիայի (Լոմպարտիայի մէջ) զէնքերը .
 Աիէննայի, Միլանի, Աւնեստիկի ու Բրակայի օսկի ու
 արծաթի ապրանքները . Ունկարիայի, Գրանսիլուա-
 նիայի, Աալեյիայի ու Ստիրիայի կաշի աղաղելը . Ֆիու-
 մէի, Լոմպարտեան վնեստիկի ու Ստորին Աւստրիայի
 թուղթը . Աւնեստիկի, Թրեստի, Աերոնայի, Տեպ-
 րեշենի ու Չեկեստինի սապոնը . Աիէննայի հողաթափ-
 ները, որոնցմէ շատը արեւելք կ'երթան : Այնպէս
 զանազան գաւանթու մէջ փայտէ շինած գործքերը,
 Աիէննայի մեծ ժամացոյցն ու ճոճանակը, Թրեստի

ու Չարայի մրդօղին, Վենետիկի դաւառին յարդէ
 գլխարկները, Վիեննայի ու Վենետիկի գունաւորելու
 գործատուները եւ այլն: Աւստրիա այսչափ առատ
 բերք ունենալով, իր թէ ներքին եւ թէ արտաքին ա-
 ռուտութիւնը շատ մեծ է, բայց վերջի ատենները աւելի
 եւս մեծցաւ, ինչու որ խիստ մաքսի օրէնքները վեր-
 ցնելով, ազէկ ճամբաներ, երկաթի ճամբաներ շի-
 նելով, ու Էլզա, Գանուբ, Մոլտաւ ու Բոյ գետե-
 րուն վրայ նաւագնացութիւնը ազատ թող տալով
 առուտութիւնը դիւրինցաւ ու կենդանացաւ: Օսթրիան
 առուտութիւնը կէս մը շոգենաւներու ձեռքով կ'ըլլայ,
 ու կէս մ'ալ Թրեստի, Վենետիկի, Ֆիումէի ազատ
 նաւահանգիստներուն, ու Ռադուզա (Տօպրա Վէնե-
 տիկ) եւ Չարա քաղաքներուն ձեռքով յաջող կ'եր-
 թայ: Իսկ ցամաքային առուտութիւնը կողմանէ երեւելի
 են աս քաղաքները, Վիեննա Գանուբ գետին քով,
 Բրակա Մոլտաւ գետին քով, Լէմպերկ, Պրոտի,
 Վրաց Մուր գետին քով, Չէմլին, Էօտէնպուրկ, Լայ-
 պախ՝ իր համանուն գետին քով, Գարլշտատ, Միլան
 ջրանցքի քով, Վենետիկ Ադրիական ծովուն ծովա-
 ծոցին վրայ, Գէմէշվար, Օլմիւց Մարշ գետին քով,
 Դրոբբաւ, Լինց Գանուբի վրայ, Պոդցէն Այսախ
 գետին վրայ, Թրեստ Ադրիական ծովուն ափուն-
 քը: Այժմ առահանութեան ապրանքներն են մետաքս
 բրդեաներ, բուրդ, կտաւ, բամբակէ ապրանքներ,
 ապակեղէնք, հողէ ամաններ, երկաթէ ու պողպատէ
 ապրանքներ, փայտ ու փայտէ շինած ապրանքներ,
 արմտիք, պղինձ ու պղնձի ապրանքներ, կապար,
 կարագ, արդար իւղ, պանիր, արծաթի ու ոսկի գոր-
 ծուածներ, հունտեր, ծխախոտ ու անասուններ: Իսկ
 վաճառարեւութեան կը վերաբերին շաքար, անգործ
 բամբակ, խահուէ, ներկեր, մորթ ու կաշի, մուշտակ,
 արմտիք, հարաւային պտուղներ: Աս տէրութեան
 ուղեւորչութեան ու անցողական առուտութիւն ալ ըն-
 դարձակ է:

Բ. ՊՐՈՒՍԻԱ : Ըս թագաւորութեան գերմանա-
կան մասը 3333 քառաքուսի միլոն ընդարձակութիւն
ունի 11 միլիոն բնակիչով, մայրաքաղաքն է Պէրլին,
որ 350,000 բնակիչ ունի : Բոլոր երկիրը այլեւայլ
գաւառներու բաժնուած է, որոնք են Պրանսեպուրկ,
Փոմերանիա, Սիլեզիա, Սաքսոնիա, Աեստֆալիա ու
Պրուսիական Ռենոսի կողմերը : Ըսոնցմէ զատ իրեն
տակն են Արեւմտեան Պրուսիա, Արեւելեան Պրուսիա,
Փողըն, (ու Նէօշադէլ,) որոնց մէջ $3\frac{1}{2}$ միլիոն բնակիչ
կայ : Պետիներ գլխաւորաբար ցած տեղուանք գե-
տերու մօտերը շատ բերրի է, ամէն տեսակ տունկը կը
յաջողի, ու դուրս խրկելու յառաջ բերած նիւթերն
են, արմաիք, ընդեղեններ, եղ հանելու հունտեր,
կորեակ, քթան, ներկի տնկեր, քիչ ծխախոտ, քիչ
գայլուկ, այլեւայլ տեսակ կանաչեղէն ու բանջարե-
ղէն, պտուղներ, պտղէ շինուած գինի, գինի, ու
փայտ : Պաճարաբուծութիւնը իրեն կարօտութիւնը
լեցրնելու ալ չհասնիր, ի վերայ այսր ամենայնի վերջի
ժամանակները ոչխարներն ու ձիերը շատ աղնուացու-
ցին : Աւաներէն հանած հանքերն են քիչ ոսկի, ար-
ծաթ, պղինձ, խիստ շատ արուրաքար ($-\frac{1}{2}$ ԲԷ-ԲԷ-)
ու գինկ, կապար, երկաթ, երկաթի արջասպ, պաղ-
լեղ, կոբալտ, զառիկ, հանքային ածուխ, ասոնցմէ
զատ ունի նաեւ թխագոյն ածուխ ու այրելի հող,
նաեւ եփելու աղ, երկանաքար կամ աղօրեաց քարեր,
իսկ Արեւելեան կամ Պալդիկ ծովուն եզերքներէն
սաթ ($+\frac{1}{2}$ ԲԷ-ԲԷ-) կը հանէ :

Պրուսիայի ճարտարութեան գլխաւոր մասունքն
են, բուրգի, բամբակի, կտաւի ու երկաթի գործա-
տունները, բայց մետաքսի, կաշիի, մոմլաթի (Տ-
շ-Տ-Տ-Տ), ծխախոտի, շաքարի, յախճապակի, մե-
տաղներու, ապակիի, տարրալուծական ու ներկի
արուեստանոցներէն շատ վաստակ ձեռք կը ձգէ. ունի
նաեւ օղիի, եղի ու վառօդի գործատուններ, որոնք
շատ շահ կը բերեն :

Վարսէն ներս մանող գլխաւոր ապրանքներն են նիւթավաճառներու ապրանքներ, գինի, ծխախոտի տերեւ, դեղավաճառի ապրանքներ, բամբակ, անգործ մետաքս, համեմեղէններ, գայլուկ, շաքարօղի (շօժ), ցքի, անասուն, մուշտակ, բորակ, անագ, սրնգիկ, մորթ, հարաւային միրգեր, կուպր, կտաւատ (շէշէ Բէհ-Տոն) եւ այլն, ու քանի մը արուեստական գործուածքներ։ Աերքին առուտուրը շատ կենդանի է, ու սուրհանգակի կառքերուն վրայ եղած աղէկ կարգադրութիւններու, աղէկ շինուած ճամբաներու, երկաթի ճամբաներու ու ջրանցքներու ձեռքով շատ գիւրինցուցած է, մանաւանդ մօտաւոր երկիրներու հետ գրուած մաքսի գաշնադրութիւնն ալ ասոր շատ օգնած ու խիստ օգտակար եղած է։ Վետերու վրայ եղած նաւագնացութեան, որն որ շոգենաւներու ձեռքով մեծցաւ ու ընդարձակեցաւ, հազարներով նաւեր կը գործածուին, ու առուտուրը կը գիւրինցընեն։ Համաքով գրսի երկիրներու, գլխաւորաբար Ռուսաստանի հետ եղած առուտուրը հիմակ յառաջուն պէս կենդանի չէ, բայց ծովային առուտուրը օրէ օր աւելնալու ու ընդարձակելու վրայ է։ Համաքային առուտուրին կողմանէ երեւելի քաղաքներն են Պէրլին մայրաքաղաքը, Շդէդդին Օտեր գետին քով, Տանցիկ Վալքսէլ գետին քով, Գէօնիկօպերի Բրէկէլ գետին քով, Մէմէլ Պալդիկ ծովուն քով, Էլպինկ, Շդրալսունտ, Ֆրանգֆուրդ Օտեր գետին քով (տօնավաճառի քաղաք է), Պրէզլաւ, Մակտէպուրի Էլպային մօտը, Կոլոնիա (Քէօլն) Ռենոսի քով, Էլպերֆերտ (ուր շատ արուեստանոցներ կան), Գրէֆէլտ, Աախէն, Էրֆուրդ (ուր շատ արուեստական պարտէզներու պարտէզպաններ կան), Միւնսդէր, Նաւմպուրի ու Գրիեր։ Իսկ ծովային առուտուրի կողմէն անուանի եղած քաղաքներն են Շդէդդին, Տանցիկ, Քէօնիկօպերի, Բիլլաւ, Սվինէմիւնտէ, Գոլպերի ու Շդրալսունտ։

Գ. ՊԼԻԻԻՐԱ: Ըս թագաւորութեան երկիրը 1390 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի $4\frac{1}{2}$ միլիոն բնակիչով: Մայրաքաղաքն է Միւնչէն Իզար գետին քով, որ գրեթէ 100,000 բնակիչ ունի: Թէպէտեւ գետինը շատ բերրի է, ի վերայ այս ամենայնի այնչափ առատ բերք չբերեր, որչափ որ երկրագործութեան, այգիի ու ցորենի մշակութեան հոգ տանելով կրնար բերել: Արկրին յառաջ բերած պտուղներուն մէջ գուրս գացողներն են կարմրացորեան կամ ձաւար, ծխախոտ, դայլուկ, միրգ, գինի ու փայտ: Պաճարաբուծութիւնը երեւելի է, մանաւանդ ձիու, եղան ու խոզի կողմանէ, նաեւ ձկնորսութիւնն ալ գէշ չէ: Բովագործութիւնը գլխաւորաբար երկաթի, հանքային ածխոյ ու աղի կողմանէ երեւելի ու կենդանութեան մէջ է, բայց ուրիշ մետաղներէն մեծ բան մը չժողվեր. ամենէն աւելի շատ ելածն ու գուրս խրկուածն է վիմագրութեան քար ու գրափիտ (graphite) որմէ կապարեայ գրիչ կը շինուի: Պաւիէրան արուեստանոցները շատցընելու ու ծաղկեցընելու դեռ հարկաւորութիւն ունի. հասարակ կտաւ ու շատ մանած գուրս կը խաւրէ: Վորդի հիւսուածք մանաւանդ միջակ տեսակներունը շատ երեւելի է, ու Գիրովի բուած աժան գորգերը շատ հեռու տեղուանք կը խաւրուին: Բամբակի գործատունները շատ են, ու շատ աղուոր գործուածներ յառաջ կը բերեն: Իսկ աղաղելու գործատանց ու թղթի աղօրիքներէն պատրաստուած ապրանքները ըստ մեծի մասին դրօշ երկիրները կը խաւրուին, նմանապէս կողովները (-է-է-է-ները) ու փայտէ շինուած խաղաղիկները: Իսկ ան աղէկ դարեջուր հանող արուեստանոցները երկրին շատ վաստակ կը բերեն, ինչու որ դարեջրին վաճառահանութիւնը տարուէ տարի շատ աւելնալու վրայ է: Ըսոնցմէ վար չեն մնար նաեւ յախճապակիի, ապակիի, կապարեայ գրչի արուեստանոցներն ու անոնց առուտուրը: Պաւիէրայի արտաքիններուն հետ ու-

նեցած առուտուրը գլխաւորաբար Աւստրիայի (որուն հետ Գանուբ գետով կը կապուի), վերին Իտալիայի, Հելուէտիայի, Մայն գետին քովի Ֆրանգֆուրդին ու Սաքսոնիայի հետ է: Աւգուստուրկ Պաւիէրայի առուտուրի քաղաքներէն ամենէն երեւելին է, ու Գերմանիայի եւ Իտալիայի մէջտեղը վաճառատեղի է: Վեղորայք ու գաղթականաց ապրանքները բոլոր Պաւիէրա Նիւոնպերկէն կը տարածին. բայց Միւնհէն մայրաքաղաքն ալ ընդարձակ առուտուր ունի, նաեւ Ռէկէնսպուրկ, Քէմփդէն, Հոֆ, Պամպերկ, Վիւրցպուրկ, Փիւրթ եւ այլն: Բասսաւ Պաւիէրայի աղի առուտուրին վաճառատեղին է:

Դ. ԱՆՆՈՎԱԷՐ: Բոլոր երկրին ընդարձակութիւնը 700 քառակուսի մղոն է 1,800,000 բնակիչով. մայրաքաղաքն է Հաննովէր Լայնէ գետին քով 35,000 բնակիչով: Հիւսիսային գերմանական ծովուն քովը աղէկ գիւրք ունենալով, իրեն ապահով ու հանգիստ նաւահանգիստներուն ու գետերուն պատճառաւ առուտուրն ալ յաջողութիւն գտած է: Աս երկրին վառատակը աւելի երկրագործութենէ է քան թէ արուեստներու ճարտարութենէն, անոր համար ալ Հաննովէրին դուրս հանած ապրանքներն են գլխաւորաբար միայն ցորեն, ընդեղէններ, շաղգամատակ (colza), շաղգամի եղ ու փայտ, մուրտ, գի (բրոնզ) ծառին հունտը, ձի, արջառ ու ոչխար, բուրդ, սպանիր, կարագ, փայլունիկ (բիւնկ-պուլը), մեղր, մոմ, այրելի հող, մանած, կտաւ, աղ, խեցեղէններ (շո-շո-լէօլէ+) եւ այլն: Իսկ վաճառարեւութեան գլխաւոր մասունքն տոնք են, գաղթականաց ու գեղադործութեան ապրանքներ, ներկի նիւթեր, բարակ շուխայ, բամբակ, մետաքս, բարակ կտաւ, խաղալիկ, յախճապակի, ապակեղէններ, նաւ շինելու փայտ, սնդիկ, գինի, շաքարօղի (բոմ), օղի, հանքային ջուր եւ այլն: Իր առուտուրը գլխաւորաբար ծովային է, որն որ Օսգիթրիսլանտ ամենէն աւելի է, ուր Իմսէն

ու Լէէր գլխաւոր վաճառատեղիներ են՝, առ տեղերէն
ետքը կու գայ Լիւնէպուրկ, որն որ Համպուրկի գլխա-
ւոր մթերանոց մըն է, ու ամենէն աւելի հոն կտաւի
առուտուր կ'ըլլայ: Միւնտէն, Համբըն ու Պոտէն-
վերտէր քաղաքներուն առուտուրն ու նաւագնացու-
թիւնն ալ աղէկ է, նաեւ Հաննովեր, Յէլլէ ու Օսնա-
պրիւք քաղաքներուն առուտուրն ալ ետ մնացած չէ:

Ե. ՍԻՐԴԵՄՊԵՐԿ: Ես թագաւորութեան եր-
կրին մեծութիւնը 360 քառակուսի մղոն է 1,600,000
բնակիչով. մայրաքաղաքն է Շդուդկարդ որ 36,000
բնակիչ ունի: Արկիրը թէպէտեւ աւելի լեռնային է,
քան թէ հարթ տափարակ, բայց բերրի է, ու եր-
կրագործներուն ջանքովը բնակիչներուն սննդեանը
բաւական պատուղ կը հասցընէ: Ենոր համար ալ իր
առուտուրին գլխաւոր մասունքը բնական բերքեր են,
ու գլխաւորաբար գիրցուցած եղ, արմտիք (ցորենե-
ղէն), ոչխարի բուրդ, գինի, միրգ, աղ. իսկ գործա-
տուններու ապրանքներէն գլխաւորաբար կտաւէ ու
բուրդէ գործուածներ ու կաշի դուրս կը խաւրուին:
Վարձեալ երեւելի են կաշիէ գործուածները, թըղ-
թարանները կամ թղթի գործատունները, ձէթի ա-
ղօրիքն ու փայտի գործած ապրանքները, որոնց հա-
ղարաւոր մարդիկ կը զբաղին, ու ասոնց պատճառաւ
մեծ գումարով ստակ ներս կը մանէ: Եղի առուտուրը
գլխաւորաբար Հոլանտայի հետ շատ մեծ է. նաեւ
ամէն տարի անհնարին բազմութեամբ եղեւին (շմ)
ծառեր կը կտրեն, գետերու վրայ լաստեր շինելով
Հոլանտա կը բերեն, ու հոն նաւագործութեան կը
գործածուի: Եսկից զատ իր առուտուրը Նէքար,
Գանուր գետերուն ու Պոտընի լճին մէջ եղած նաւա-
գնացութեամբ շատ կը դիւրիննայ, ու նաեւ արուես-
տական ճամբաներուն ձեռօք, որոնց մաս ունին
Շդուդկարդ, Հայլպրոն, Գալլ, Ուլմ, Գանշդատ ու
Փրեդերիկոսի նաւահանգիստ ըսուած քաղաքները:
Վրսէն կը բերուին գաղղիական գինիներ, հարաւային

երկիրներու պտուղներ, գաղթականաց, նիւթավա-
ճառի ու դեղագործի ապրանք, ձի, բարակ շուխայ,
բամբակէ գործուածներ, մետաքսեայ ապրանքներ,
երկաթ, պողպատ ու դարդի ապրանքներ:

Զ. ԱՆՔՍՈՆԻԱ: Աս թագաւորութեան բնակչաց
թիւը 1,650,000 հոգի է, որ միայն 27¹/₄ քառակու-
սի մղոն երկիր ունին. մայրաքաղաքնին է Տրեզտա
կամ Տրեզտէն 70,000 բնակիչով: Թէպէտեւ ասոր
ալ երկիրը աւելի լեռնային է քան թէ դաշտային, ի
վերայ այսր ամենայնի գետինը Վերմանիայի բերրի
ու պաղարեր տեղերուն կարգն է: Աշակութիւնը
ամէն ջանքով յառաջացընելու կ'աշխատին տեղացիք-
իսկ պաճարաբուծութիւնը, մանաւանդ եղան ու ոչ-
խարի կողմանէ շատ անուանի է: Աքքսոնիայի ոչխար-
ները ամէն կողմ շատ յարգի են: Այնպէս բովադոր-
ծութիւնն ալ հոս բարձր աստիճանի մը հասած է,
ու գրեթէ աղը դուրս հանելով ամէն ծանօթ մետաղ-
ներէն ունի: Ատեւ արուեստներն ու ճարտարու-
թիւնը աս երկրիս մէջ շատ ծաղկած են, ու իրեն
գործատուներուն հարստութեանը Վերմանիայի եր-
կիրներէն մէկը չհասնիր: Բուրգէ ապրանքները, ոս-
տայնանկութեան ու մանելու գործատուները, քը-
թանէ լաթերը, զանկապանի ու անոր նման հիւսուած
ապրանքներու, շուխայի, կտաւի, մետաքսի ու թղթի
գործատուները շատ երեւելի են, եւ մետաքսինն
ու թղթինը դուրս հանելով շատ գործք ունին:
Անուանի ու յարգի են Աքքսոնիայի մերինսօր, յախ-
ճապակին եւ բուրգը: Ապրանքները տեղէ տեղ փո-
խադրելու խիստ դիւրութիւն կու տան Ախիսիայի (Աի-
փիսկայի) ու Տրեզտէնի, Ախիսիայի ու Մագաէպուրկի
եւ Ախիսիայի ու Պաւիէրայի մէջ դրուած երկաթի ճամ-
բաները. ասոնցմէ դուրս ուրիշ արուեստական ճամ-
բաներ ալ կան, որ շատ օգուտ կ'ընեն: Աքքսոնիա իրեն
մեծութեանը կողմանէ Վերմանիայի մէկալ թագաւո-
րութիւններէն շատ պզտիկ է, ի վերայ այսր ամենայնի

չորս ազատ քաղաքները այս ինքն Համագործակցության, Լիւ-
պէի, Պրէմէն ու Ֆրանկֆուրդ գուրս հանելով, ամե-
նէն մեծ ու ընդարձակ առուտուրը իրենն է. Լիւպիա
քաղաքը գլխաւոր առուտուրի քաղաք է, ուստի
ապրանքները վաճառականներուն ձեռքը ամէն կողմ
թէ ներսը եւ թէ գուրսը կը տարածուին: Առու-
տուրի կողմանէ Լիւպիայէն ետքը կու գայ Քէմնից,
անկէ ետքը Տրէզան, Պաւլըն (կամ Պուտխախն),
Յիդդաւ ու Բլաւէն (որ իր մանածի ու կտաւի առու-
տուրովը անուանի է), Ֆրայպէրկ (որ իր բովազոր-
ծութեամբը երեւելի է), Բիռնա, Շնէպէրկ, Մայոսէն
անուանի իր ազնիւ յախճապակիին համար: Հանձնա-
րարութեան, անցողական ապրանքներու, ու ուղեւ-
որչութեան առուտուրի գլխաւոր քաղաքներն են
Լիւպիա, Տրէզան, Բիռնա, Յիդդաւ, Քէմնից եւ
այլն: Ա՛յն վաճառարեւութեան գլխաւոր ապրանքն են,
ցորենեղէններ, գինի, օղի, ազնիւ բմպելիք, աղ,
փայտ, անդործ ծխախոտի տերեւ, կորեակ, արջառ
ու ոչխար, ձի, մետաքս, սնդիկ, պղինձ, նիւթամա-
ճառի ու գաղթականաց ապրանքներ:

Է. ՊՐՏԸՆԻ մեծ գքսութիւն: Ընդարձակու-
թիւնը 280 քառակուսի մղոն է 1,300,000 բնակիչով.
մայրաքաղաքն է Վարլսրուհէ, որ 28,000 բնակիչ ունի:
Ա՛յն գքսութիւնը աղէկ մշակուած, բերրի ու պտղա-
բեր երկիր մըն է: Ա՛յն կրագործութենէ յառաջ եկած
բերքերն են գլխաւորաբար կորեակ (որ Ռենոսի կորեակ
անուամբ կը ճանչցուի), ծխախոտ, դայլուկ, տորոն,
շաղգամատակ ու մեկոն (Է-շէ-շ), շատ մեկոնի իւղ,
միրգ, գինի, փայտ, որմէ գետի վրայէն Հոլանտա
շատ կը խաւրուի: Պաճարարութիւնն աղէկ է,
ու հանքերն ալ առատ են: Ա՛յն բուստներն ու ճար-
տարութիւնը գործատուներուն ձեռքով շատ յա-
ռաջ կ'երթան. երեւելի են գոհարեղէններու, փայտէ
ժամացոյցներու, թղթի, քթախոտի ու կաշիի ա-
րուեստանոցները: Ա՛յնոցմէ զատ նաեւ փայտէ ու

յարդեայ ապրանքներ ալ գուրս շատ կը խաւրուին : Իսկ ներս մտած գլխաւոր ապրանքները Վիւրդէմպերկինին նման են : Վլխաւոր քաղաքներն են Գարլսբուհէ, Ֆորցհայմ, Մաննհայմ, Հայտէլպերկ, Գոնսգանց կամ Գոսգնից :

Ը. ՄԷՔԼԷՆՊՈՒՐԿ ՇՎԵՐԻՆԻ ՄԵԾ գքսութիւնը 228 քառակուսի մղոն տեղ է 500,000 բնակիչով, որուն մայրաքաղաքն է Շվէրին 18,500 բնակիչով : Շատ բերրի երկիր է, ու շատ փայտ ու ցորենեղէն գուրս կը խաւրէ : Պաճարաբուծութիւնը աղէկ վիճակի մէջ է, մանաւանդ ձիու կողմէն շատ երեւելի է. ձիու, գիրցուցած անասնոյ, կարագի, եղօտ սագի կուրծքի, դրշի, բուրդի ու ձուկի առուտութիւնը շատ մեծ է : Գուրս կը խրկուին գինի, նիւթավաճառի ու գաղթականաց ապրանքներ, աղ, հարաւային երկիրներու միրգ եւ այլն. բայց ասոնցմէ գուրս ելածէն աւելի ներս ալ կը բերուին : Լնուանի են աս քաղաքները Շվէրին, Ռոսգոք ու Վիսմար :

Թ. ՄԷՔԼԷՆՊՈՒՐԿ ՇԴՐԷԼԻՑԻ ՄԵԾ գքսութիւն : Լշրկրին ընդարձակութիւնը 36 քառակուսի մղոն է, ու գրեթէ 100,000 բնակիչ ունի : Վետինը ըստ ամենայնի Շվէրինի նման է, ու նոյն բերքերու առատութիւնն ունի : Վլխաւոր քաղաքներն են Նոր ու Հին Շգրէլից, ու Նոր Պրանտեպուրկ : Լռուտութիւնը գործքերը ամենէն աւելի նոր Պրանտեպուրկ ու Ֆիւրսգենպերկ կ'ըլլան, ու Ռադցենպուրկ իշխանութիւնը ցորեն, փայտ, գայլուկ, թթախոտ, շատ կենդանիներ, ձի, մամ, մեղր, ձիւթ, կուպր, տնկաղ եւ այլն գուրս կը խաւրէ, որոնք ըստ մեծի մասին Լիւպէք կ'երթան :

Ժ. ՀԷՍՍԷՆ-ՔԵՍՍԷԼԻ կայսրընտրութիւն : Լնդարձակութիւնը 203 քառակուսի մղոն է 700,000 բնակիչով, մայրաքաղաքն է Քասսել, Ֆուլտա գետին քով 36,000 բնակիչով : Լշրկիրը աղէկ մշակուած է. շատ արմախք ու փայտ յառաջ կը բերէ, նաեւ գինի

ու միրգ, որ դուրս կը խաւրովին. միանգամայն շատ ալ մետաղ: Հետեւնի երկաթեայ ու պողպատեայ գործուածները շատ անուանի են: Հատ մանած ու կառու դուրս կը խաւրէ, իրեն չոր միրգն ալ շատ աղէկ է, մանաւանդ սալորը: Ասոնցմէ զատ Արոսալմէրոտին այրելի հողէն շինուած ապրանքները, նաեւ Ապրամարի ու Շմալհայմի հանքային ջուրը շատ յարգի է: Իրեն անցողական ապրանքներու առուտունն ալ կենդանի է: Աւաճառաբերութիւնը շատ մեծ է, գլխաւորաբար ան նիւթերը, որոնք քիչ մը յառաջ վերը նշանակեցինք: Վլխաւոր քաղաքներն են Քասսէլ, Հանաւ ու Ֆուլտա:

ԺԱ. ՀԵՍՍԷՆ - ՏԱՐԲՇՏԱՏԻ մեծ գքսութիւնը: Իսկոր մեծութիւնը 185 քառակուսի մղոն է 776,000 բնակիչով, մայրաքաղաքն է Տարմշդատ, որ 36,000 հոգի բնակիչ ունի: Արկիրը բերրի է. գլխաւորաբար դուրս կը խաւրէ շատ արմաիք, գինի, ընդոյզ, տորոն, տնկաղ, կառք, ջնարակած թիթեղէ ապրանքներ, ձաւարի բարակ ալիւր, կորեակ, ընդեղէններ, շաղգամատակի, մեկոնի ու առուղտի հունտ, մեկոնի, ընգուղի, շաղգամատակի ու կտաւատի իւղ, դալար ու չորցած միրգ, մանած քթան, հասարակ կտաւ: Պաճարաբուծութիւնը ձիու ու ոչխարի կողմանէ երեւելի չէ, բայց եղան ու խոզի կողմանէ շատ աղէկ է: Հանքերէն միայն երկաթ ու պղինձ ունի, բայց առատ հանքային ւածուխ, այրելի հող, տանիքներու սալաքար, բասալտ ու աղէկ խիճ ունի: Աւաճառաբերութեան գլխաւոր ապրանքներն են գաղթականաց, նիւթավաճառի ու գեղագործութեան ապրանքներ, զարդի ու նորաձեւութեան ապրանքներ, զէնք, պղնձի քանդակներ եւ այլն: Արեւելի քաղաքներն են Տարմշդատ, Օֆֆէնպախ ու Մայնց:

ԺԲ. ՀՈՒՀԴԱՅՆ - ԼԱԻԷՆՊՈՒՐԿԻ գքսութիւնը: Ասիկա Տանիմարգայի դաւառ է, ու 175 քառակուսի մղոն տեղ է 470,000 բնակիչով, մայրաքաղաքն է

Ալիւքշդատ Էլլա գետին քով 6000 բնակիչով, Երեւելի է նաեւ Ռադէպուկ քաղաքը: Արեւելի են իրեն ծովային առուտուրին երկու վաճառատեղիները, Ալդոնա Էլլա գետին քով 30,000 բնակիչով ու Քիէլ Պալդիկ ծովուն քով 15,000 բնակիչով:

ԺԳ. I ԻԻՔՍԷՄՊՈՒՐԿԻ մեծ դքսութիւնը: Հաւանական մղոն է 120 մղոն ընդարձակութեամբ, ու 318,000 բնակիչով. գլխաւոր քաղաքն է Ալիքսէնպուրկ Էլլա գետին քով, որն որ 15,000 բնակիչ ունի:

ԺԴ. () ԼՏԵՆՊՈՒՐԿԻ մեծ դքսութիւնը: 120 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի 270,000 բնակիչով. մայրաքաղաքն է Օլտենպուրկ Հունդէ գետին քով: Ռաէպէտեւ Օլտենպուրկ Պալդիկ ծովուն քովը վաճառականութեան յարմար դիրք ունի, ի վերայ այսր ամենայնի դրսի հետ առուտուրը ոչինչ բան մըն է, ու նաւագնացութիւն միայն ծովեզերեայ տեղերը կ'ըլլայ: Աուրս հանած քիչ ապրանքներն են, շատ ձի, արջառ ու ոչխար, արմաիք, կարագ, պանիր, ընդեղէն, խոզի ապուխտ, ճարպ, միսած օձաձուկ, փայտեայ ապրանքներ ու այրելի հող: Օլարմանալի է Պիրքէնֆէլտի իշխանութեան մէջ եղած քար յղկելը, ուր թէ ազնիւ եւ թէ կէս ազնիւ քարերը կը յղկեն ու այլեւայլ կերպով կը գործեն կը պատրաստեն: Առուտուրի գլխաւոր տեղերն են Օլտենպուրկ, Վիլտեսհաւզէն, Վարէլ ու Եէվեր:

ԺԵ. I ԵՍԵՆԻ դքսութիւնը: Ընդարձակութիւնը 90 քառակուսի մղոն է 380,000 բնակիչով. մայրաքաղաքն է Վիսպատրն, որ 9000 բնակիչ ունի, ու մէկ աղուոր, բարեխառն ու հարուստ երկիր մըն է: Աուրս խրկած ապրանքներն են դինի, միրգի քաղցու, հանքային ջուր, քացախ, դալար ու շորցուցած միրգ, բուրդ, արջառ ու ոչխար, գեղմնոստայն (ֆէլդ), բրդէ զանկապան ու անոր նման հիւսած ապրանքներ, հաստ կտաւ, թուղթ, կաշի, մամ, մեղր, ալիւր, ձէթ, երկաթ ու ծխակալի կաւ (Լէ-Լէ Բոֆր-ը):

Վ իսպատըն այնչափ դործատուններով ու առուտու-
րով ծանօթ չէ, որչափ տաք բաղնիքներուն ձեռքով,
ուր ամէն տարի օտարականներ կը յաճախեն: Ար-
կրագործութիւնն ու հանքահանութիւնն ալ բաւա-
կան աղէկ վիճակի մէջ են:

ԺԶ. ՊՐԱՆԵՇՈՒԱՅԳԻ ԴՔՍՈՒԹԻՆԵՐ 73 քառակուսի
մղոն ընդարձակութիւն ունի 261,000 բնակիչով. մայ-
րաքաղաքն է Պրանշուայդ Օքէր գետին քով 38,000
բնակիչով: Արկրագործութիւնը, անասնաբուծու-
թիւնն ու բովագործութիւնը ծաղկած են: Իսկ
արուեստի ճարտարութիւնը միայն կտաւ մանեղու,
հիւսելու, աղաղելու, ջնարակած թիթեղէ ապրանք-
ներու, մենքենայով թուղթ պատրաստելու վրայ է:
Վաւրս խրկած ապրանքներն են, արմտիք, շաղգամա-
տակ, բուրդ, կանեփ, մանած, կտաւ, կաշի, թուղթ
եղրդակի խահուէ, գայլուկ, շաղգամատակի, կտաւա-
տի իւղ, երկաթ, կապար, քարմարցանկ (Ֆէրտիլիտ),
երկաթեղէն, ջնարակած ապրանքներ, փայտ ու խիճ:
Առուտուրը գլխաւորաբար Համպուրկի, Լիւպէքի ու
Պրէմէնի հետ է, անկից նաեւ Մեծ Բրիտանիա, Սպա-
նիա ու բոլոր հիւսիսային Եւրոպա կը տարածուի:
Պրանշուայդ բոլոր առուտուրի միջավայր մըն է,
ամէն տարի երկու մեծ տօնավաճառ ունի, ուր շորս
միլիօն թաւերի ստակի շրջան կ'ըլլայ:

ԺԷ. ԺԸ. ԺԹ. Ի. ՍԵՔՍՏՈՒԱՅԻ փոքր տէրու-
թիւնները, այս ինքն Սաքսէն Վայմարի ու Սաքսէն
Մայնինկէնի մեծ դքսութիւնները, եւ Սաքսէն Գո-
պուրկ Կոդայի, ու Սաքսէն Ալդենպուրկի դքսու-
թիւնները: Աջինը 68 քառակուսի մղոն ընդարձա-
կութիւն ունի 240,000 բնակիչով, երկրորդը 43'
140,000 բնակիչով, երրորդը 38' 130,000 բնակիչով, ու
չորրորդը 24' 120,000 բնակիչով: Աջինին մայրա-
քաղաքն է Վայմար, երկրորդինը՝ Մայնինկէն, երրոր-
դինը՝ Գոթա ու չորրորդինը՝ Ալդենպուրկ: Աղէկ բեր-
քեր ունին, ու անոնցմով ալ աղէկ առուտուր կ'ընեն:

ԻԱ. Սլաթէքի, ԻԲ. ԻԳ. Երկու Ռայսներու,
 ԻԴ. Լիբբէ - Տեղմուղի, ԻԵ. Շաւենպուրկ - Լիբբէի,
 ԻԶ. Հոհենցոլլեռն - Սիկմարինկէնի, ԻԷ. Հոհենցոլլեռն - Հէհնկէնի, ԻԸ. Շվարցպուրկ - Ռուտոլշդատի,
 ԻԹ. Շվարցպուրկ - Սոնտերսհաւդէնի իշխանութիւններուն. Լ. ԼԱ. ԼԲ. Անհալդ - Տեսսաւի, Անհալդ - Պեննպուրկի ու Անհալդ Քէդընի դքսութիւններուն,
 ԼԳ. Հեսսէն - Համպուրկի ու ԼԴ. Լիհտենշդայնի իշխանութեան վրայ գիտնալու բան չկայ. առուտուրնին գէշ վիճակի մէջ չէ:

ԼԵ. ՀԱՄԱՊՈՒՐԿ հանսէական ազատ քաղաքը 6 քառակուսի մղոն ընդարձակութեան վրայ 160,000 բնակիչ ունի, մայրաքաղաքն է Համպուրկ նաւելի Էլպային աջ կողմը ու Ալսդէրին բերանը, 135,000 բնակիչով, Էլպային բերնէն՝ որ Պալդիկ ծով կը թափի, 16 մղոն հեռու: Պերմանիայի երեւելի նաւահանգիստ ու վաճառատեղի է: Իրեն առուտուրին այնչափ ծաղկելուն պատճառը իր սքանչելի դիրքն է, որ թէ ներքին եւ թէ արտաքին առուտուրի համար շատ յարմար է: Համպուրկի առուտուրին գլխաւոր նիւթերը շատ տեսակ են, մէկ խօսքով ըսենք աշխրեքիս վրայ եղած ամէն ազգերուն թէ բնական եւ թէ արուեստական բերքերը: Վաճառահանութեան նիւթերն են ամէն տեսակ արմախք եւ հունտ, փայտ, կտաւ, բուրդ, չուխայ, կաշի, ապակի, երկաթ, տուրոն, կտրոցեղէններ, ու Պերմանիայի տարազազործութեան ու արուեստանոցներու ամէն ապրանքները: Իսկ վաճառաբերութեան նիւթերն են գաղթականաց ապրանքներ, Անգղիացւոյ ճարտարութեան ու արուեստական ապրանքները, եւ ընդհանրապէս բոլոր առուտուրի մէջ եղած ազգերուն բերքերը: Իր դործատուներուն մէջ երեւելի է առագաստի լաթ շինող գործատուները, խարիսխ թափողները եւ այլն: 1619էն մինչեւ հիմա կեցած է Համպուրկի դրամասէղանը, որն որ Համպուրկին ստակի ու փոխանակազրի

գործքերը շատ կը դիւրինցընէ, եւ ծովու ապահովացումանց ընկերութիւնները քաղաքին ընդարձակ առուտուրը կենդանացընելու ու աւելի մեծցընելու շատ կ'օգնեն: Համպուրկ քաղաքը այլեւայլ նաւահանգիստներ ունի, որոնք իրեն շատ օգտակար են: 100էն աւելի սեպհական նաւ ունի, անոր համար ալ իր առուտուրը անչափ կրնայ անուանուիլ. ինչու որ միջինը առնելով՝ 2000 նաւ ամէն տարի կու գայ, այնչափ ալ կ'ելլէ: Նաեւ կէտ (պուլշա), փոկ կամ ծովային հորմ ու փայլունկ որսալու համար ալ շատ նաւեր կը խաւրէ:

ԼԶ. ՊՐԵՄԷՆ հանսէական ազատ քաղաքը՝ Վեդէր գետին նաւելի կողմը, Համպուրկէն ետքը Գերմանիային երեւելի վաճառատեղին է: $4\frac{3}{4}$ քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի 65,000 բնակիչով, զիսաւոր քաղաքն է Պրեմէն, որ աղէկ նաւահանգիստ ունի: Իրեն առուտուրն ու նաւագնացութիւնը շատ ծաղկած է, մանաւանդ Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգաց հետ: Ավաճառահանութեան գլխաւոր նիւթերն են կտաւ ու արմախք. իսկ վաճառաբերութեանը՝ ամէն գաղթականաց ապրանքներ, գլխաւորաբար ծխախոտ ու խահուէ: Պրեմէն ունի շատ դարեջրոյ գործատուներ, աղէկ ընտանի անասուններ, ու գործատուներ, որոնց մէջ ամենէն աւելի երեւելի են քթախոտ ու ծխախոտի գլանիկ (շիլլ-ը) շինելու արուեստանոցները: Նսոնցմէ զատ նաեւ բուրգէ ու մետաքսէ ապրանքներու տարազներ կան. գլխարկներ ու առագաստի լաթ ալ կը հանէ: Պինին Պրեմէնի առուտուրին գլխաւոր նիւթ է. հոստեղս յանձնարարութեան, ուղեւորչութեան, ապրանքներու առուտուրը յաճախ է, ու շատ դիտողութեան ձեռք զարնողներ կան:

ԼԷ. ԼԻԻՊԷԳ հանսէական ազատ քաղաքը 6 քառակուսի մղոնին վրայ 54,000 բնակիչ ունի. Գրաւէ գետին քովը շինուած է Լիւպէք քաղաքը, որն որ

Գերմանիայի ու Պալդիկ ծովուն քովի երկիրներուն հետ եղած առուտուրին համար երեւելի է: Առուտուրը գիւրիներնեւ համար ծովու եւ ուրիշ ապահովացումանց շատ ընկերութիւններ կան, նաեւ փոխանակագրեր կտրելու ու փոխառութեան արկղ մ'ալ կայ: Առնաստանը Գերմանիայի մէջ շուտով իրարու հետ հազորդելու համար Վիպէքի ու Բեդրոպուքի մէջ շոգենաւներու երթեւեկութիւն դրուած է: Վիպէք գլխարկի, երաժշտական գործիքներու, կաշիի, մետաղէ ապրանքներու, քթախոտի, շաքարի, գործատուներ շատ կան, նաեւ նաւագործութիւն, ու թէ հիւսիսային եւ թէ արեւմտեան Ամերիկայի հետ մեծ առուտուր ունի: Աղէկ նաւահանգիստ մը ունի, գետի վրայ նաւագնացութիւնն ալ ծաղկած է, ու շոգենաւներու երթեւեկութեամբ Գոբէնհակի հետ ալ կապուած է:

ԼԸ. ՖԻՐԱՆՔՓՈՒՐԴ Մայն գետին քով աղատ քաղաքը $4\frac{1}{2}$ քառակուսի մղոն ընդարձակութեան վրայ 66,000 հոգի բնակիչ ունի: Համանուն քաղաքը Մայն գետին նաւելի կողմն է, որն որ հոսկից ութը ժամ ետքը Ռենոս կը մտնէ: Հատ մեծ հարստութիւն ունի, որն որ առուտուրով ու արուեստներու փութով ժողոված է: Թէպէտ եւ ասիկա աւելի առուտուրի տեղ է քան թէ գործատուներու, ի վերայ այսր ամենայնի քթախոտի, ներկելու, խաղու թղթի, մամլաթի, թղթէ գորգերու, յատակի գորգերու, ոսկեղէն ու արծաթեղէն ապրանքներու եւ ուրիշ շատ գործատուներ ունի, նաեւ գրավաճառութեան ու արուեստական գործուածներու առուտուրն ալ պրզտիկ բան չէ: Աղեւորչութեան գործքերը, փոխանակագրերով ու տէրութեանց թղթերով առուտուրը շատ ընդարձակ է, ու ամէն տարի հոս եղած տօնավաճառները Վիփաիայիներէն ետքը Եւրոպային մէջ ամենէն հարուստ ու յաճախուած են: Հոս ալ Ռենոսի եւ ուրիշ գինիներու շատ մեծ առուտուր կ'ըլլայ:

Ֆրանգֆուրգ աս կողմէն ալ երեւելի է, որ Գերմանական միութեան կենդրոնն է, ու ազգային ժողովքը հոս կը ժողովի:

Գերմանիայի երեւելի տօնավաճառներն են Նիւսիսայինները (3), Մայն գետին քովի Ֆրանգֆուրգինները (2), Օտեր գետին քովի Ֆրանգֆուրգինները (3), Պրաւնշուայգինները (2), Պրեսլաւինները (2): Նաւահանգիստներն են, Ա. Հիւսիսային ծովուն քով՝ Համպուրկ, Ալդոնա, Պրեմն ու Էմտեն. Բ. Արեւելեան (Պալդիկ) ծովուն քով՝ Մեմել, Քէօնիկապէրկ, Էլպինկ, Տանցիկ, Շդեդգին, Շդրալսունտ, Ռոշդոք, Ախամար, Լիւպէք, Քիէլ. Գ. Ադրիական ծովուն քով՝ Թրեստ:

267. ՏԱՆԻՄԱՐԳԱ (Դանիա): Իսլանտա ու Ֆարոեր կղզիները մէկտեղ առնելով՝ 2700 քառակուսի մղոն մեծութիւն ունի 2,200,000 բնակիչով. մայրաքաղաքն է Քոբէնհաւ. Սունտէ գետին քովը, որ 125,000 բնակիչ ունի: Գերմանիայէն ստացուածք ունի Հոլշդայնի ու Լաւէնպուրկի դքսութիւնները. հիւսիսային Ամերիկա՝ Վրոէնլանտիան, Արեւմտեան Հնդկաստան՝ Ս. Խաչ, Ս. Թովմաս ու Ս. Յովհաննէս. Ափրիկէ՝ Քրիսգիանպորկ ու Ֆրէտէրիկապորկ. իսկ Արեւելեան Հնդկաստան՝ Թրանքէպար ու Սէրամփուր կամ Ֆրէտէրիկանապոր: Աշրկրագործութիւնը, անասնաբուծութիւնն ու ձկնորսութիւնը շատ յառաջացած է, բայց հանքերուն կողմանէ շատ ողորմելի է. բնակչացը երեքին երկուքը ասանկ գործքերու կը զբաղին, անոր համար ալ իրենց ճարտարութիւնն ու արուեստները գլխաւոր հագուստի ու տան պիտոյից վերաբերեալ բաներու վրայ է: Տանիմարգայի առուտուրը՝ իբրեւ ծովային տէրութեան, շատ մեծ է, ու գրեթէ ամէն ծովերու վրայ տարածուած է: Արուեստով գործուելու նիւթերէն գլխաւորաբար կաշի, աղուոր ձեռնոցներ, հիւսկէն ծոպ, շաքար ու ծխախոտ դուրս կը խաւրէ, ասոնցմէ զատ նաեւ ար-

մտիք, ձի, արջառ ու ոչխար, կարագ, պանիր, ճարպ, աղած միս, մորթ, ձկան ճարպ, փոկի մորթ, ձկան ոսկր, ձուկ, ոստրե, կուպր, առագաստի լաթ, արոյրի ու երկաթի ապրանքներ: Իսկ ներս բերուած ապրանքներն են դաղձականաց ապրանքներ, գինի, հարաւային տաք երկիրներու միրգեր, անգործ մետաղ ու մետաղէ ապրանքներ, բարակ շուխայ, մետաքսէ ու բամբակէ ապրանքներ, նորածու լուծեան ապրանքներ, բուրդ, կորեակ, կանեփ, կտաւ, օղի, հանքային ածուխ եւ այլն: Արոէնլանտիայի ու Իսլանդիայի հետ եղած առուտուրը փոխանակութեան առուտուր է, ու գլխաւորաբար աս ապրանքներն են մուշտակի ապրանքներ, ձկան ճարպ, ձկան ոսկր, ճարպ, ոչխարի մորթ, ձողաձուկ, Իսլանդիայի պրտու, ու ընդհանրապէս հիւսիսային երկիրներու բերքեր: Գլխաւոր երեւելի քաղաքներն են Քոփէնհագ, Հէլսինկէօր, Ալդոնա, Ֆլէնսպուրկ, Ալիքշդադ ու Քիէլ:

268. ՍՈՒԵԴԻԱ ՈՒ ՆՈՐՈՒԵԳԻԱ: Ըս թագաւորու թեան սահման է հարաւէն Պալդիկ ծովը, հարաւային արեւմուտքէն՝ Գադգէկագի ծոցը, արեւմուտքէն՝ Հիւսիսային ծովը, հիւսիսէն՝ սառնապատ ծովը, ու արեւելքէն՝ Ռուսաստանը, Պոթնեան ծոցն ու Պալդիկ ծովը: Իսլոր երկրին ընդարձակութիւնը 13,700 քառակուսի մղոն է 4,500,000 բնակիչով. Սուեդիայի թագաւորանիստ մայրաքաղաքն է Շտոքհոլմ Մէլարի ծովին քով շինած 85,000 բնակիչով, իսկ Նորուեգիայի գլխաւոր քաղաքն է Քրիստիանիա 28,000 բնակիչով, որ ծովային առուտուրի կողմէն անուանի է: Գետինը բարձր լեռներուն ու հիւսիսային պաղ օդին պատճառաւ բերրի չէ, արմտիք բաւական չունի, բայց պաճարաբուծութիւնը, ձկնորսութիւնն ու բովագործութիւնը շատ երեւելի է: Այրիւ թագաւորութեանց երկիրներուն գլխաւոր բերքերն են փայտ, ձուկ (գլխաւորաբար փայլունկ ու ձողաձուկ), սարդիոն

($\frac{1}{2} \frac{1}{2}$), տպագրիոն, տկատ, պորփիր, սնդիկ, դու-
նաւորելու հող, թափշի հող, բորակ, արջասպ, ծը-
ծումբ, պաղլեղ, մազնէտ կամ մազնիս, բիւրեղ,
ոսկի, արծաթ, կապար, երկաթ ու պղինձ, որոնք
գետնին անպտղաբերութեան տեղ չափէն աւելի
կը լեցնեն, ու բոլոր աս երկրին հարստութեանը աղ-
բիւրներն են: Արուեստներն ու ճարտարութիւնը այն-
չափ ծաղկած չեն. ի վերայ այս ամենայնի ծովու
քով աղէկ գիրք ունենալով երկրէն հանած բերքերովը
մեծ ու ընդարձակ առուտուր կ'ընէ: Վաւրս խրկած
ապրանքներն են երկաթ, պղինձ, արոյր, կոբալտ,
փայտ, ծառի կեղեւ, չորցուցած ու աղած ձկեր, նաւ
շինելու նիւթեր, կաշի, զանազան մուշտակէ ապ-
րանքներ, մարմարիոն եւ այլն: Իսկ ներս բերուած-
ներն են շաքար, ծխախոտ, ու գաղթականաց ապ-
րանքներ, արմաիք, աղ, գինի եւ այլն. իսկ օղի,
շաքարօղի (շոճ), որզօղի (բրնձէ հանուած օղի), ու
բամբակէ ապրանքներ ներս խոթելը արգելուած
է: Վալիաւոր ու առուտուրի կողմանէ երեւելի
քաղաքներն են Օրէպրոյ, Գարլշդատ, Ֆալուն,
Եէնգէբինկ, Քրիսդիանշդատ (ներսի կողմերը).
իսկ ծովեզերեայ տեղուանք Շդոջօլմ, Աոդէն-
պուրկ, Աէֆլէ, Նիգօբինկ, Մալմէն, Գարլսգրո-
նա, Գալմար, Ախսպի, Գարլսհամ, Մարշդրանտ,
Հուտտիկսվալ ու Հէրնէսանտ: *Արուեգիայի մէջ
անուանի են Պէրկէն, Քրիսդիանիա մայրաքաղա-
քը, Տրամմէն, Լանկէսունտ, Քրիսդիանսանտ, Տրոն-
թայմ, Ֆրետերիքշդատ, Արենտալ, Օսդեր-Ռուս-
սէէր, Լաւերվիգ ու Քէօնկսպէրկ: — Սուեդիայի
գաղթականութիւն է արեւմտեան Հնդկաստանի մէջ
Սուրբ Բարթոլոմէոս կղզին, որուն մէջ աղէկ բամ-
բակ կ'եղէ:

269. ԻՐԻՏԱՆԱԿԱՆ պետութիւն, կամ Անգղիայի,
Սկոտիայի ու Իրլանտիայի թագաւորութիւնները:
Առիկայ Եւրոպայի մեծ ու հարուստ թագաւորու-

Թիւններէն մէկն է, ու առ իր հարստութիւնը բոլոր
 վաճառականութեան ձեռքով ժողոված է, ու բոլոր
 իր քաղաքական վարմունքն ալ վաճառականի վար-
 մունք է. 5516 յառակուսի մղոն ընդարձակութեան
 վրայ 27,000,000 բնակիչ, ունի Լոնտոն Անգղիայի
 մայրաքաղաքով, որն որ 1,900,000 բնակիչ ունի.
 Սկովտիայի մայրաքաղաքն է Էտաինպէօր 230,000
 բնակիչով, իսկ Երլանտայինը՝ Տէօպլին 250,000 բնա-
 կիչով: Վեաինը բաւական բերրի է, ու երկրագոր-
 ծութիւնը ազէկ յառաջանալով՝ բաւական մշակուած
 ալ է. գլխաւոր բերքերն են արմտիք, գետնախնձոր,
 լոթան, կանեփ, քրքում, միրգ, գինի քիչ: Պա-
 ճարաբուծութիւնը, բայց մանաւանդ ձի աճեցընելը
 շատ յառաջացած է, նոյնպէս ձկնորսութիւնը, բայց
 մանաւանդ ձողաձուկի, փայլունկի, կէտի. հան-
 քերը գլխաւորաբար երկաթի, անագի, պղնձի, կա-
 պարի, զինկի կողմէն առատ են, իսկ հանած հան-
 քային ածխոյն շափ չկայ: Արուեստներն ու ճարտա-
 րութիւնը անանկ բարձր աստիճան կատարելութեան
 մը հասած են, որ աշխրեքիս մէջ անոր դիմացը ելլող
 ու հաւասարող տեղ մը չկայ, եւ ասոր վրայ հաս-
 տատուած է Անգղիայի քաղաքական կողմէն ունեցած
 մեծութիւնը: Վամբակի, բուրդի, կտաւի ու մե-
 տաքսի տարազագործութեան գործատուները, կա-
 շիի, թղթի, մետաղներու, ապակիի, խեցեքարի կամ
 քարարդի (¹/₁ և ¹/₂ կամ ¹/₃), ու լոթախտի ա-
 րուեստանոցները խիստ յառաջացած են. նաեւ
 նաւագործութեամբ ու մենքենագործութեամբ ալ
 Անգղիայիք ուրիշ ազգերէն վեր են: Անչպէս որ
 Անգղիան տարազագործ տէրութիւն է աշխրեքիս
 վրայ, ասանկ ալ աշխրեքիս մէջ առջի վաճառական
 տէրութիւնն է. իրեն դրած իմաստուն առուտուրի
 օրէնքները, մեծ հարստութիւնը, բնակիչներուն ար-
 տաքոյ կարգի գործունեայ բնութիւնը, գիտողու-
 թեան (¹/₁ և ¹/₂ և ¹/₃) անյադ բաղձանքը, ու իրենց

միտքն ընդհանուրը յառաջացրնելու ունեցած մէկ միտքը մէկ դիտաւորութիւնը՝ ճարտարութիւնը շատ յառաջացուցին ու վաճառականութիւնը ծաղկեցուցին, ու շատ դիւրութեան միջոցներ հաստատելու պատճառ եղան, կ'ուզեմ ըսել դրամասեղաններու, ապահովացուցմանց ընկերութիւններու, ջրանցներու ու երկաթի ճամբաներու ընկերութեանց ու բաժանորդութեան թղթերու ընկերութեանց: Առուտուրի դործքերնին ու ձեռք զարկած բաներնին, որ աշխարհքիս ամէն կողմը կը տարածին, խիստ մեծ բաներ են. բոլոր ծովերու վրայ բանող նաւերնուն թիւը 28,000ի կը հասնի, որ 1500 միլիոն թաւերի շրջանի պատճառ կ'ըլլան: Պուրս հանած ապրանքները գլխաւորաբար բամբակէ, բուրդէ, կտաւէ, կաշիէ, երկաթէ, պողպատէ ու մետաքսէ շինուած ապրանքներ են, նաեւ պղինձ, արդյր, զտած շաքար, ապակեղէններ, խեցեքար ու յախճապակի, թուղթ ու հանքային ածուխ ալ գուրս կը խաւրուին: Իսկ վաճառաբերութեան գլխաւոր մասունքն են շաքար, թէյ, բամբակ, քթան, կորեակ, բուրդ, պողպատ, երկաթ ու գաղթականաց ապրանքներ: Առուտուրի ու գործատուններու կողմանէ երեւելի եղած քաղաքներն են Լոնտոն, Լիւրքուէ, Մանչէսթըր, Պէրմինկհէմ, Շէֆֆիլտ, Պրիսթըլ, Էտաինպէօր, Ալէսգոյ ու Տէօպլին: Անգղիա ջրանցներու ու երկաթի ճամբաներու կողմէն ալ շատ հարուստ է, որոնք ներքին առուտուրին խիստ շատ դիւրութիւն կու տան ու բոլոր երկիրը կը կտրեն:

Իր գաղթականութիւնները, որոնց երկիրն ալ ամենաբերրի ու հարուստ երկիրներ են, աշխրեքիս ամէն կողմը կրնաս գտնել, եւ ուրիշ ամէն տէրութիւններու գաղթականութիւններէն շատ են: Հիւսիսային Ամերիկային մէջ ունին Բրիտանական Հիւսիսային Ամերիկան կամ Նոր Անգղիան. Արեւմտեան Հնդկաստանի մէջ Եամաիգան, ու մեծ ու պզտիկ Անտիլեան կղզիները.

Հարաւային Ամերիկա ալ շատ գաղթականներ, նաեւ Ափրիկէ ալ: Ասիայի մէջ գրեթէ բոլոր վերին Հնդկաստանը ու Ստորին Հնդկաստանին մէկ մասը իրենց ձեռքն է, որոնց ընդարձակութիւնը 82,660 քառակուսի մղոնի, ու բնակչաց թիւը 125 միլիոնի կը հասնի: Ասոնցմէ զատ Աւստրալիայի կամ Նոր Հոլանտայի բոլոր ծովեզերեայ տեղուանքը: Աւրոպայի մէջ ունի նաեւ Հելիոլանտ ու Մալդա կղզիները, ու Սպանիայի մէջ Աիպրալդարը: Առանց հակառակութեան Բրիտանացւոյ առուտուրը բոլոր աշխարհքիս մէջ ամէն ազգերուն առուտուրէն ամենէն աւելի ընդարձակն է, ու ամէն ծովերուն վրայ կը տարածուի: Վարուած առուտուրի ընկերութիւններուն մէջ, Արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութեանը հաւասարը չկայ, ինչու որ թագաւորին վերին կառավարութեան տակ 27,563 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ու 83,530,000 բնակիչ բաղմութիւն ունեցող տեղւոյ մը վրայ կը տիրէ, որն որ 12 միլիոն թաւեր մուտք կը բերէ: ասկից զատ 144 հատ ալ պատերազմական նաւ կը պահէ: Անգղիայի առուտուրի երեւելի քաղաքներն ու տեղուանքն են բաց ի Լոնտոն մայրաքաղաքէն նաեւ Գենսինկդըն, Չէլսիա (Թէմս գետին քով), Գուէսդըր Գոլն գետին նաւելի կողմերը, Իրավիչ, Նորիչ Եար գետին քով, Եարմալթ Եարին բերանը, Քէմպրիժ Գամին քովը, Օքսֆորդ Իսիսի քով, Վորսդըր, Վարուիք, Պերմինկհէմ (գործատուներու երեւելի քաղաք), Նորթհամբդըն, Պէտֆորդ, Շրուսպուրի Սէվէոն գետին քով, Նոդդինկհէմ Քրէնդին քովը, Պոսդոն, Հուլ՝ Հուլ գետին քով, Լանգասդըր Լոնին գովը, Մանչէսդըր Իրուէլին քով, Լիվըրքուլ Մէրսէյ գետին բերանը, Տուրհամ Վիհրին քով երկաթի մեծ կամուրջով, Նիւքեասու Թինի քով, Պերուիք Պուիտի քով, Գարլիսդէլ Էտէնի քով, Ռէտինկ Գէննէգի քով, Բորդամալթ եւ այլն: Սկովտիայի երեւելի առուտուրի քաղաքներն

են բաց ի Ետտինպէօր մայրաքաղաքէն նաեւ Ալեք-
զոյ նաւահանգստի քով, Բէրթ Դայ գետին քով,
Էպրատին հիւսիսային ծովուն քովը, Ինվէռնէս Մէս
գետին բերանը, Հէպրիտ կղզիները, Ս. քայ ու Լիուիս :
Իսկ Իրլանտայիներն են բաց ի Տէօպլին մայրաքա-
ղաքէն նաեւ Քիլքէննի, Տրոկէտա, Պէլֆէսդ, Լոն-
տոնէրրի Կալուէյ, Էննիս, Քլոնէզ, Ուոդէրֆորտ
ու Գորկ :

270 . ՍՏՈՐԻՆ ՆԱՀԱՆԳՔ կամ Հոլանտայի թա-
ղաւորութիւն : Լիւքսէնպուրկն ալ մէկտեղ առնե-
լով 650 քառաքուսի միլոն ընդարձակութիւն ունի
3 միլիոն բնակիչով : Մայրաքաղաքն է Ամստերտամ՝
Այ գետին ու Ամսդէլին քովը 250,000 բնակիչով :
Լըկիրը թէպէտ դաշտային, հարթ ու ըստ մասին
ալ ճախճախուտ է, ի վերայ այսր ամենայնի բնակիչ-
ներուն ջանքովն աղէկ մշակուած բլրալով՝ շատ ալ
պտուղ կը բերէ : Պաճարաբուծութիւնն ու ձկնոր-
սութիւնը շատ երեւելի ու շահաբեր է, իսկ բովա-
դործութիւնը Լիւքսէնպուրկի դ. քսութենէն դուրս
բան չբերեր : Արուեստաներու ճարտարութիւնը միայն
կտաւի գործատուններուն, չուխայի, թղթի, քթա-
խտի ու քիմիական արուեստանոցներուն վրայ է :
Շատ երեւելի ու ընդարձակ առուտուր ունին
կաւէ ծխակալի գործատունները, ձէթի ու տորոնի
աղօրիքը, ու նաւանոցները (Բէր-Նէնէրը) : Թէպէտ
եւ 18երորդ դարուն վերջերը Հոլանտայի կամ Ստո-
րին նահանգաց առուտուրը աշխրաքիս վրայ ամենէն
երեւելին էր (Բաղդատէ 113 համարին հետ), բայց
Անգղիա եկաւ անիկա յաղթեց, ու գլխաւորաբար
(1830ին) Բեղգիային իրմէ բաժնուելովը՝ ընդարձա-
կութիւնն ու երեւելութիւնը կորսընցուց . բայց հիմա
կամաց կամաց դարձեալ կը սկսի ծաղկիլ, ու աշ-
խրաքիս ամէն կողմը կը տարածուի, թէ իր ապրանք-
ներուն եւ թէ յանձնարարութեանց, ուղեւորչու-
թեանց, փոխանակագրերու ու ապահովացուցմանց

առուտութիւնը: Հողանտայիք վաճառական ծնած են: Այլ վաճառահանութեան վերաբերեալ գլխաւոր ապրանքներն են երկրին ամէն բերքերը, Հողանտային ու Գերմանիային բոլոր ճարտարութեան ու արուեստական ապրանքները. իսկ վաճառաբեւութիւնը գաղթականաց ապրանքներու վրայ է: Հողանտայի գլխաւոր առուտորի քաղաքներն են իր մայրաքաղաքէն զատ, Հարլէմ համանուն ծովին քով, Ռոդ-դէրտամ՝ Մէրվէցին քովը, Տորդէհթ, Ախտէլ-պուրկ, Ալխսինկէն, Ուդրէհթ, Լայվարտէն, Յիլդը, Տէվէնդէր, Արէօնինկէն, Առնհայմ, Նիմվէկէն, Հէր-ցոկէնպուշ, Մասդրիխ: Հողանտան՝ արեւմտեան Հնդկաստանի, հարաւային Ամերիկայի, Ափրիկէի, Աուստրալիոսկէղէն ծովեղերքը, ու արեւելեան Հնդկաստանի մէջ գաղթականութիւններ ունի, որոնց մէջ մեծ ու անուանի ու ծաղկած է Եւալա կղզին Բատաւիա մայրաքաղաքովը:

271. ԲԵՆԴԳԻԱ: Բենդգիայիք 1830ին ապստամբելով՝ Հողանտայէն զատուեցան ու առանձին անկախ թագաւորութիւն մը հաստատեցին, որուն ընդարձակութիւնը 544 քառակուսի մղոն է $4\frac{1}{2}$ միլիոն բնակիչով. թագաւորանիստ մայրաքաղաքն է Պրիւսսէլ, Սէնն գետին քով 130,000 բնակիչով: Բոլոր երկիրը ջրանցքներով ու երկաթի ճամբաներով լեցուն է, ու ըստ մեծի մասին առատ, պտղաբեր գետին ունի. պաճարաբուծութեան մէջ Հողանտայէն ետ է, բայց ասոր տեղը կը լեցնեն հանքերը, որ մանաւանդ առատ երկաթ ու հանքային ածուխ կու տան: Բոլոր երկրին խիստ մեծ շահ կը բերէ արուեստներու ճարտարութիւնը, որ գլխաւորաբար կտաւի, բուրդի, բամբակի տարազներուն ու կաշիէ գործուածքներուն մէջ շատ յառաջացած է. նաեւ մետաղի գործատուներն ալ շատ ծաղկած են: Յարդի են Պրապանդեան հիւսկէն ծուկերը, Պրիւսսէլի կառքերն ու փառաւորութեան շատ ապրանք-

ները : Թէպէտ Բեղգիա Հոլանտային նման իր առու-
տուրին կողմանէ շատ դժբախտութիւններ քաշեց ,
այսու ամենայնիւ նոր ատեններս շատ ծաղկեցաւ
• ու առուտուրն ալ յառաջացաւ , ինչու որ արուեստ-
ներն ու ճարտարութիւնը յառաջացընելու ու առու-
տուրը ծաղկեցընելու միաբան ջանքն ու աշխատու-
թիւնը խիստ մեծ օգուտ ըրին ու յառաջացման
պատճառ եղան : Վլխաւորաբար դուրս խրկած ա-
պրանքներն են բաց ի վերը ըսած տարազներէն նաեւ
արմաթ , հունտեր , ղէնք , շոգեշարժ մենքենաներ
ու հանքային ածուխ . իսկ ասոնց տեղը ներս բերած-
ներն են գաղթականաց ապրանքներ , բուրդ , բամ-
բակ ու դինի : Պրիւսսէլէն ետքը , առուտուրի
երեւելի քաղաքներն են Անդուերբիա Շէլտէին քով ,
Կէնդ Լէզ գետին Շէլտէ մտած տեղը , Պրիւկկ ,
Ջրանցքներու քով , Օսդենտէ ծովու քով , Մոնս'
Ջրանցքներու քով , Նամիւր՝ Սամպրը գետին Մաաս
մտած տեղը , Լիւդղիհ ու Լէօվէն :

272 . § ՌԵՒԵԿԱՆ ԿԴՋԻՆԵՐԸ , որոնց ընդարձակու-
թիւնը 46 քառակուսի մղոն է , 180,000 բնակի-
չով : Ըսոնք Միջերկրական ծովուն մէջ Ալպանիային ,
Եպիւռոսին ու Մոռային մէջ տեղը կ'իյնան . ու Անդ-
ղիայի պաշտպանութեան տակ ազատ տէրութիւն , այս
ինքն հասարակապետութիւն մը կը կազմեն . ամենէն
մեծն ու գլխաւորն է Գորֆու , որն որ ազատ նաւա-
հանգիստ ունի , անկէ ետքը կու գան կարգաւ Բաք-
սոյ , Սանդա Մաւրա , Քեֆալոնիա , Չանդա , Թիաքի
(հին Իթակէն) ու Չեռիդոյ որ տաճկերէն Չուխա ա-
տաւը կ'ըսուի : Արկրին գլխաւոր բերքը ըստ մեծի
մասին հարաւային պտուղներն են , իսկ բնակիչները
աւելի նաւուղղութեան ու առուտուրի զբաղած են .
օտար երկիրներ կերթան ձէթ , Կորընթոսի շամիչն
ու դինի :

273 . § ՌԵՒԵՍՏԱՆ : Յոյները քանի մը տարի
Տաճկէն ապստամբ կենալէն ետքը՝ վերջապէս 1830ին

ազատ ազգ եղան ու տերութիւն մը հաստատեցին, որուն ընդարձակութիւնը 987 ³/₄ քառակուսի մղոն է գրեթէ 1 միլիոն բնակիչով: Աս թագաւորութեան սահման է հիւսիսէն Տաճկի Եւրոպան, արեւմուտքէն՝ նոյն երկիրն ու Յոնիական ծովը, հարաւէն՝ Միջերկրական ծովը ու արեւելքէն՝ Արքիպելագոսը: Մայրաքաղաքն է Աթէնք, որ 16,000 բնակիչ ունի: Արկրին բերքերն են ձէթ, բամբակ, լեմոն, նարինջ, թուրինջ, թուփ, նուշ, մազտաքէ ու դղժոր: Պաճարաբուծութիւնն ու բովադործութիւնը ողորմելի վիճակի մէջ են, նոյնպէս արուեստներն ու ճարտարութիւնը, միայն Յոյները ի բնէ նաւորդութեան սէր մը ունենալով, նաւադործութիւնը քիչ մը մէջերնին յառաջացած է: Առուտունին գլխաւորաբար Եւրոպային հետ է, ու անիկայ ալ փոխանակութեան առուտուր է, այս ինքն Եւրոպա Յունաստանէն առած գինիին, ձէթին, միրգին տեղ, անոնց ցորենի ու հագնելու ու տան հարկաւոր ապրանքները կու տայ: Ապրանք իջեցընելու տեղերն են Բադրաս, Սիրա, Հիտրա, Նաւիլիա, Նաւարին, Պալամադա, Սալոնա, Կալլաքոսիտի ու Միսսոլունի:

274. ՏԱՃԿԻ ԵՒՐՈՊԱ: Աս երկիրը արեւելքէն սահման ունի Ռուսաստանը, Սեւ ծովը, Կոստանդնուպոլսոյ նեղուցը, Մարմարա ծովը, Կէլիպոլուի կիրճն ու Արքիպելագոսը, հարաւէն՝ Արքիպելագոսն ու Յունաստանը, արեւմուտքէն՝ Յոնիական ու Ագրիական ծովերը, ու հիւսիսէն՝ Մաճառիստանը, Առտեալն ու Պուգովինան: Ընդարձակութիւնը 8632 քառակուսի մղոն է 9 միլիոն բնակիչով. մայրաքաղաքն է Կոստանդնուպոլիս Բոսպորոսի քով, որ 800,000 բնակիչ ունի: Աս երկիրը շատ պտղաբեր ու բերրի երկիր է, տարակոյս չկայ որ եթէ աղէկ մշակուէր, Եւրոպայի երկիրներուն մէջ ամենէն աւելի բերրին ու առատ երկիրը կ'ըլլար: Այսու ամենայնիւ անբաւ բերքեր ունի. գլխաւորներն են եգիպտացո-

րեն, բամբակ, ծխախոտ, ձէթ, դինի, մազտաքէ ու
 փայտ, հարաւային (տաք երկիրներու) պտուղներ,
 խիժեր ու ամփիոն եւ այլն: Պաճարաբուծութիւնը գէշ
 չէ. անուանի է Տաճկի ձին, նաեւ ունի ուղտ, էշ,
 ջորի, դմակաւոր ու բարակ բրդով ոչխար, այծ,
 խոզ, եւ այլն: Հանքերն ալ առատ են, բայց հա-
 նող շատ չկայ, անոր համար ալ բովադործութիւնը
 յառաջ գացած չէ: (Ը) Էպէտեւ ընդհանրապէս խօ-
 սելով Տաճկաստանի մէջ արուեստներն ու ճարտա-
 րութիւնը դեռ Եւրոպայի մէկալ կողմերուն կատարե-
 լութիւնը չունին, ի վերայ այսր ամենայնի իրենց
 մէջ ազաղելու արուեստը, ներկոցները կամ տորոնով
 ներկելու դործատունները, զէնքերը, պողպատէ դոր-
 ծուածները, մետաքսի, բամբակի ու բուրգէ հիւ-
 սուածները, ծովափրփուր (Խճճէ) կտրելը, ու վարդի
 իւղ պատրաստելը շատ մեծ կատարելութեան հա-
 սած են, ու ամէն տեղ անուն ունին: Աերքին ա-
 ռուտուրը պղտիկ է. իսկ դրսի առուտուրը թէ-
 պէտ աւելի օտարականներուն ձեռքն է, բայց Տաճ-
 կաստանի համար շատ օգտակար է, ինչու որ եր-
 կրին անդործ բերքերուն դիմացը եւրոպացի տարազ-
 ներ ու արուեստանոցներու ապրանքներ կ'առնու
 կամ թէ ըսենք փոխանակութիւն կ'ընէ: Առս-
 տանդինուպոլէն ետքը առուտուրի կողմանէ երեւե-
 լի են Էաիրնէ (Ադրիանուպոլիս) Մերիճ դետին քո-
 վը, Սելիմնա (Իզմէնիյէ), Ուզունճովա, Աելիպոլու,
 որ նաւահանգիստ ալ ունի, Սէլանիկ (Թեսաղոնիկէ)
 համանուն ծովածոցին քով, Սէվէս ու Օրֆանոյ
 (Մակեդոնիայի մէջ), Եէնիշէհիւր (Թեսաղոնիայի
 մէջ), Սոֆիա, Շումլա, Սիլիստրէ Դանուբ գետին
 քով, Առնա Սեւ ծովուն քով Պուլիարիայի մէջ,
 Եանինա համանուն ծովին քով, Էնսս Եգէացոց
 ծովածոցը, Պոսնա-Սէրաի Պոսնայի քով, Պանեա-
 լուգա (երկուքն ալ Պոսնիայի մէջ), Եաշ (Մոլտա-
 վիայի մայրաքաղաքը), ու Կալաս Դանուբի քով

(Մոլտաւիայի մէջ), Պուգրէշտ (Վալաքիայի մայրաքաղաքը, ու Տաճկաստանի Գանտիա ու Գանէա կղզիները:

275. ՈՒՌՍԻ կայսրութիւն: Աս մեծ ու ահագին երկիրը, որ զբւթէ 375,000 քառակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի, միայն 55 միլիոն բնակիչ ունի: Ռուսի Ասիային վրայ վերը բաւական խօսեցածք, հիմա գանք Ռուսի Եւրոպային կամ Եւրոպէական Ռուսաստանի վրայ: Արեւմուտքէն սահման ունի Նորուեգիան, Սուեդիան, Պոթնեան ծովածոցը Պալդիկ ծովը, Պրուսիայի ու Աւստրիայի երկիրն ու Տաճկաստանը, հարաւէն՝ Կալիցիան, Տաճկաստանը, Գանուբ գետը, Սեւ ծովը, Ազախու ծովն ու Տոն գետը, արեւելքէն՝ Ուրալ լեռները կամ Ռուսի Ասիան, ու հիւսիսէն Սառուցեալ ծովը: Իր ահագին մեծութեանը մէջ այլեւայլ բերքեր ունի, որոնցմով աղէկ առուտուր կ'ընէ: Գետինը ընդհանրապէս բերրի է. հարաւային կողմերը կ'ելլէ ցորեն, կտաւ ու կորեակ, կտաւատի հունտ, գայլուկ, գինի, փայտ, ընդեղէններ եւ այլն: Պաճարաբուծութիւնը շատ երեւելի է, բայց գլխաւորաբար ոչխարը, եղը, ձին ու խոզը: Մետաքսի ու մեղուի կողմանէ ալ առատ է. Սիպերիայէն սամոյրի, աղուէսի ու ջրային սամոյրի մորթ, շատ ընտանի ու վայրի թռչուններ կ'առնու: Վաւեւ ձկնորսութեան կողմանէ ալ առատ բերք ունի մանաւանդ կէտ, ծովացուլ (morse), ծովի շուն, ձողաձուկ, թառափ (Դրսին) ու փայլունկ: Լեռները սոկի, լոնոսկի կամ սպիտակ սոկի, արծաթ, պղինձ, ազ եւ ուրիշ շատ օգտակար ու շահաբեր մետաղներ կու տան: Արուեստներն ու ճարտարութիւնը տարուէ տարի ծաղկելու վրայ են. բրդի, բամբակի, մետաքսի, կտաւի, կաշիի, մետաղներու ու թղթի արուեստանոցներ շատ ունի. սապոնը, ճրագուն ու ճրագը գրսի երկիրներու հետ բրած առուտուրին գլխաւոր մասունքներն են: Գլխէն ներս մտած ապրանքները

գլխաւորարար են գաղթականաց ապրանքներ, բամբակ, բամբակէ մանած, թէյ, անգործ մետաքս, գինի, ձէթ, ներկելու նիւթեր, բարակ կտաւ, տարազներ, հանգէսի, նորաձեւութեան ապրանքներ, կտրոցեղէններու ու ակնագործի ապրանքներ, ու յախճապակի: Իսկ վաճառահանութեան ապրանքներն են արմաթ, ճրագուն, քթան, կորեակ ու ալիւր, երկաթ, պղինձ, կտաւատ, շէնքի փայտ, խոզանաստեւ (խոզի մաղ), մոմ, կաշի, առագաստի (էէլէ-նէ) լաթ, անկաղ, կուպր, վառելու եղ, մուշտակ եւ այլն: Փեղրոպուրի՝ Պեարոս մեծին շինած քաղաքը, որ 500,000 բնակիչ ունի, բոլոր Ռուսաց կայսրութեան առուտուրին կենդրոն, ու Եւրոպայի գեղեցիկ ու մեծ քաղաքներէն մէկն է ու իր գործատուներովը շատ երեւելի է. անկից ետքը կու գայ Մոսկաւ բոլոր տէրութեան մէջ ամենէն մեծ, բազմամարդ ու ճարտարութեամբ երեւելի քաղաքը, որ ցամաքային առուտուրին միջավայրն է. նոյնպէս Նիշնէի՝ Նովոկոստ քաղաքը Օքա գետին Վոլկա թափած տեղը, որուն տօնավաճառ աշխարհքիս մէջ ամենէն մեծն է: Ասոնցմէ ետքը կու գան Գալուկա Օգա գետին քով, Օրէնպուրի՝ Սաքմարային Ուրալ գետը թափած տեղը, Քուրսկ, Վոլոկատ, Քերսոն կամ Նիկոլայեւ Տնեբերի քով, Դուլա՝ Ուփայի քով, Ուսգեուք Վէլէքի, Վիլա, Եուքոպուրի, Սամարա՝ Սամարա գետին Վոլկա մտնելու տեղը, Դրոբէց, Ռոստով, Քիէվ՝ Տնեբերի քով, Նէշին, Տուպնոյ՝ Իրվաթի քով, Պերախէվ եւ այլն: Իբրեւ առուտուրի նաւահանգիստ եղած են, Գրոնշդատ Փեղրոպուրիի բուն նաւահանգիստէն ետքը, Ռիկա՝ Լիֆլանտի մայրաքաղաքը Տիւնայի քով, Ապոյ՝ Ֆիննլանտին մայրաքաղաքը, Պիոսնէպուրի, Հէլսինկիֆորս, Ռէվալ Էստլանտի մայրաքաղաքը Պալդիկ ծովուն քով, Բեռնաւ, Լիպաւ, Ուլապուրի, Վաղա եւ ուրիշ Պալդիկ ծովուն քով պղտիկ քաղաքներ, Փեղրոպուրի, Նիշնէի

Նովկորոտ, Գաղան, Աթտերխան, Պաքու ու Քիս-
լար Կասպից ծովուն քով, Օտէսսա աղատ նա-
ւահանգիստ, Գաւկանթոկ, Քէֆէ (Թէոդոսուպոլիս) ու
Գէրջ Սեւ ու Աղախու ծովուն քով: Սուսաստանի
Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ ու Հիւսիսային կղզիներու
վրայ եղած քանի մը պղտիկ գաղթականութիւն-
ները ջրային սամոյրի մորթ եւ ուրիշ անասուննե-
րու աղնիւ մուշտակ կու տան:

276. ՊՈՂՄՆԻԱՆ ԿԱՄ ԼԵՀԵՍՏԵՆԸ 2331 քա-
ռակուսի մղոն ընդարձակութիւն ունի $4\frac{1}{2}$ միլիոն
բնակիչով: մայրաքաղաքն է Վարսաւիա Վայքսըլ գե-
տին քով 160,000 բնակիչով: Սնի արմաիք, ընդեղէն-
ներ, փայտ, կորեակ ու քթան, շատ ձի, արջառ ու
ոչխար: Խոզի առուտուրը շատ մեծ է, նոյնպէս մեղ-
րէն, մոմէն ու պողոնիական որգան կարմիրէն ձեռք
ձգած վաստակը: Բովագործութիւնն ալ երկաթի,
զինկի ու արուրաքարի կողմէն շատ աղէկ է: Ճար-
տարութիւնը աս յետագայ կտորներուն մէջ շատ
յառաջացած է, այս ինքն շուխայի գործատուննե-
րուն, մետաքս ու կտաւ հիւսելու, աղաղելու, ձեռ-
նոցի ու քթախոտ պատրաստելու գործատուններու
կողմանէ: Պուրս հանած ապրանքներն են արմաիք,
բուրդ, մոմ, ձի, արջառ ու ոչխար, ճրագու, մորթ,
խոզանաստեւ, անկաղ, խիթ, կուպր ու շուխայ-
իսկ վաճառաբերութեան ապրանքներն են գաղթա-
կանաց ապրանքներ, աղ, ծխախոտ, գինի, տարաղ-
ներ ու գործատուններու ապրանքներ: Արսաւիայ-
էն ետքը՝ առուտուրի կողմէն անուանի է Լուպլին:

277. ԱՇԽԱՐՀՔԻՍ աս մասը, որուն ընդարձակութիւնը 530 — 630 հազար քառակուսի մղմն կը սեպուի, արեւելքէն սահման ունի Աարմիր ծովը, հարաւէն ու արեւմուտքէն՝ Եթովպացւոց ու Ատլանտեան ծովերը, իսկ հիւսիսէն՝ Միջերկրական ծովը: Վետինը շատ պտղաբեր է, բերքերը առատ են, մանաւանդ ցորեն, բրինձ, միրգ, արմաւ, շաքարի եղէգ, խահուէ, ծխախոտ, կնճիթ (— — — — —), քթան, բամբակ, պղպեղ, լեզակ, հոտաւետ փայտեր եւ այլն: Առջնապէս անթիւ անասուններ, փիղ, ռնդեղջիւր, առիւծ, ինձ, արջ, ընձուղտ, վիթ, ուղտ, կապիկ, կոկորդիլոս, շատ թռչուններ, ու նաեւ հանքեր ունի: Աս մասին ազգերը ճարտարութեան կողմանէ Ասիայի ազգերէն շատ վար են, բայց կան տեղեր, որոնց բնակիչները արուեստներու ու ճարտարութեան հոգ ունին, ինչպէս Մատակասկարի ու Եգիպտոսի բնակիչները, որոնք իրենց ապրանքները Եւրոպացւոց ապրանքներուն նմանցընելու մեծ հոգ ունին: Պործածնին մաքուր, աղէկ ու գիմացկուն է: Իսկ Պարպարընները, այս ինքն Արտրահի, Տակվումիպայի, Աշանդիի, Պոռնուի թագաւորութիւններուն եւ ուրիշ տէրութեանց բնակիչները քանի մը նիւթեր շինելու ու կաշի պատրաստելու կողմանէ քաջ են: Եգիպտոսի մանած բուրդը նոր ատենները շատ երեւելի եղաւ: Պունուղի տէրութեան Զէրպի կըղզւոյն մէջ դործուած ասուինները, կտաւէ ու բամբակէ հիւսածները բոլոր հիւսիսային Ափրիկէի մէջ շատ կը փնտռուին: Ափրիկէի Սեւամորթները սովորաբար քաջ օրսորդ չեն, բայց աղէկ ձկնորս, աղէկ գարբձ ու սկեգործ են, պողպատին խիստ կարծրութիւն տալ ու խիստ բարակ սկեթել շինել աղէկ գիտին: Պուլահները ու Սուսուները երկաթ ու ար-

ծաթ կը հալեցընեն, փայտ ու կաշի գործելու մէջ ու այլեւայլ նիւթեր ուստայնանկելու մէջ շատ ճարտար են: Միջին Ափրիկէի մէջ բանիլը, հիւսելը, ուստայնանկելն ու դունաւորելը բաւական կատարելութեան աստիճանի մէջ է, որ անկէ աւելի ալ չբաղձացուիր: Աշանգիի, Տակվումպայի, Շէնտիի, Ճիննէի, Գոմպուկոուի, եւ Ափրիկէի ուրիշ ներքին քաղաքներու ոսկեգործները զարմանալի են, հաստ ու անհեղեղ գործիքներով ամենաբարակ գործքեր դուրս կը հանեն, որոնք ըստ ամենայնի արծաթի գրուադներու (պէթէ իշէնէր) կը նմանին: Պէշուանները աղէկ դարբին, սուր շինող, բրուտ ու քանդակիչ են, բայց ասոնցմէ աւելի ճարտար են իրենց մերձաւոր Մաքինները, որոնք պղինձ, երկաթ ու փղոսկր կը գործեն: Ա՛րսուի որ Հուսսասներն ալ հրացաննին իրենք կը շինեն, նոյնպէս եւ իրենց վառօդը: Հոնկոյի ու Լոանկոյի վերի կողմերուն ժողովուրդը պղնձի հանք կը հանեն ու պղինձ կը գործեն. իսկ Քաթրաստանցիք Մոնոմոգաբայի մօտ աղէկ երկաթի արուեստաւորներ են: Ա՛խտահի բնակիչներն ու Մոլուացիները աղնիւ քարերու վաճառական են:

Արդ աս ըսածներնէս կ'երեւայ որ բովազործութիւնը, բանելու, մանելու, ուստայնանկելու ու ներկելու արուեստները, խեցեգործութիւնն ու գարբնութիւնը, աղաղելու եւ ընդհանրապէս քաղաքականացեալ մարդու կարօտութեանը հարկաւոր եղած արուեստները ասոնց մէջը կան: Այս երկրագործութիւնն ալ հնուցմէ մինչեւ հիմա Ափրիկէի մէջ յառաջացած է: Ագիպտոս երկրագործութեան դըլխաւոր տեղն եղած է. բայց ասկից զատ նաեւ հիւսիսային կողմերն ալ գետինը մշակելու շատ հոգ կը տարուի, ու անոր ձեռքովն է, որ տեղացիք իրենք զիրենք կրնան հոգալ: Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ մարդուս սննդեանը, հագուստին ու հանգստութեանը վերաբերեալ ամէն բերքերը կը տնկուին:

Իսկ Ափրիկէի մէկալ կողմերը թէպէտ գետինը մշակելու կը նային, բայց դեռ իրենց ներկայ կարօտութեանը հարկաւոր եղածէն աւելի բերք յառաջ բերելու ջանք չկայ: Միայն Գուինէայի ծովեզերեայ տեղուանքը իրենց ծովեզերքը եկած վաճառական նաւերուն ծախելու փոյթ կը տանին, ու Սեւաստանի կամ Նիկրիտիայի մէջ մօտաւոր անապատէն աղ կ'առնուն ու տեղը ալիւր կը խաւրեն: Բայց այսու ամենայնիւ միայն Եգիպտոսի ու Մաւրիտանիայի մէջ կարգաւորեալ ու աղէկ մշակութիւն կայ. ինչու որ երկայն ատենէ վեր է որ Եւրոպա ասոնց նաւահանգիստներէն շատ ալիւր կ'առնուր կը հանէ: Ագիպտոսացորեն, բրինձ, կանաչեղէններ հոս տեղաց մշակութեան գլխաւոր բերքերն են: Ասոնցմէ զատ արեւադարձի տակ եղած երկիրներու մէջ յառաջ կու գան հարաւային պտուղներ, այլեւայլ տեսակ աղնիւ միրգեր, ինչպէս ադամաթուզ (banane) ու անանաս, նաեւ շաքարի եղէգ, սննդարար արմատներ, ներկիչ տնկեր, ու համեմեղէններ, բայց ասոնցմէ շատ քիչ դրսի հետ եղած առուտուրի կը գործածուի: Թէպէտ գետինը այնչափ պտղաբեր է, ու անբաւ բերքեր ունի, բայց առուտուրի նկատմամբ կրնանք ըսել, որ Եգիպտոսն ու Գաբթուլոնիան դուրս հանելով, Ափրիկէի երկրագործութիւնը դեռ շատ ողորմելի վիճակի մէջ է: Ասիկայ պէտք ենք ըսել նաեւ պաճարաբուծութեան վրայ, որն որ ազգերու բնական ճարտարութեան երկրորդ գլխաւոր մասն է: Հիւսիսային Ափրիկէի Պետուինները ձի յառաջացընելու մէջ շատ արդիւնք ունին, ու անոնց ձիերը աշխարհքիս մէջ ամենէն աղնիւր կը սեպուին: Ագիպտոսի էշերն ալ շատ աղնիւ տեսակ են, անանկ որ ձիերուն հետ կրնան մրցիլ, բայց ասիկայ աւելի բնականին քան թէ ճարտարութեան ու կարգաւորեալ պաճարաբուծութեան վրայ հաստատուած է: Հարաւային բարձր կողմերուն բնակիչները, ինչպէս նաեւ Քաֆրաստանցիք

անասուն աճեցընելու ու սնուցանելու ետեւէ են, ու բոլոր իրենց կեանքն ու գոյութիւնը եղջերաւոր ընտանի անասուններ աճեցընելէն է, որոնցմով նաեւ իրենց երկիրը եկող վաճառական նաւերու հետ առուտուր կ'ընեն: Այսչափս Ափրիկեցոց ճարտարութեան վրայ խօսելէն ետքը անցնինք քիչ մ'ալ անոնց առուտորին վրայ խօսինք:

Անոնց երկրին բնական յատկութիւնը, բոլոր ասմասին շէնքը, կլիման ու ձեւը՝ առուտորին, որ ազգերուն կենդանութիւն ու զօրութիւնն է, շատ արդեւք կը դնեն: Աւելի զետերու պակասութիւնը, դահաւէժ, ամենեւին ծովածոց ու նեղուց չունեցող ծովեզերքը, բարձր ու ընդարձակ լեռներու շղթաները, անանցանելի անապատները, ու ի վախճանի դրսեցոց համար մահաբեր կլիման, ու ափրիկեցի ազգերուն մէջ տիրած անիշխանութիւնը առուտորը բոլորովին անկարելի կ'ընեն: Այց այսու ամենայնիւ ցամաքի վրայ հին ատեններէն մինչեւ հիմա կարգաւորեալ ներքին առուտուր կ'ըլլայ, որն որ բաւական ալ ընդարձակ է: Վոմպուքդու ու Ճիննէ եւ միջին Սեւաստանի ուրիշ քաղաքները ինչպէս Գանոյ, Գուգա եւ այլն կարաւաններու երթեւեկութեան տեղեր են, որոնք հեռաւոր ծովեզերեայ տեղերէն կու գան, ու Եւրոպայի եւ Ափրիկէի ապրանքներ տալով միջին Ափրիկէի բերքեր կ'առնուն կը տանին: Պեզզան գաւառին մէջ Մուրզուք ու Տարֆուրի մէջ Գուպէ Սեւաստանի հիւսիսային ու արեւելեան նաւահանգիստները կրնան զոյգուիլ: Արաւանները հոս կը ժողովին, ու անկից գէպ ի ներսի կողմերն ու ծովեզերեայ տեղուանք ճամբայ կ'ելեն: Քանի մը տարի կայ որ Աւճեւահայերն ալ արթնցան, ու իրենց հին ատենէ հարաւային ու արեւելեան կողմերու հետ ունեցած առուտորը նորէն ձեռք առին: Սարոգդոն Գոմպուքդուի վրայ ունեցած ազգեցութիւնը կորսընցընելէն ետքը, Սուսի նոր տէրութիւնն ելաւ, ու

Ափրիկէի հիւօհասային արեւմտեան եղերքը Սեւաստանի ներքին կողմերուն հետ առուտուրի կապով կապեց։ Սենեկամպիայի, Տակվումպայի ու Աշանգիի առուտուրը Ֆուլահներուն, Սուսուներուն ու Մանտինկոներուն ձեռքն է։ Աեղոսի կողմերը եղած երկիրներուն մէջ Գահիրէն Ափրիկէի ու Ասիայի մէջ եղած առուտուրին միջերանոցն է։ Աս քաղաքը՝ Ֆեզանի, Աւճէլահի, Տարֆուրի բնակիչներուն ու Շէնտիի ու Տամէրի վաճառականներուն ձեռք իր առուտուրը մինչեւ Պարպարըշներու երկիրը, Միջին Սեւաստան, Նուբիա, Հապէշիստան ու նաեւ Բարձր Ափրիկէ կը տարածէ։ Շէնտի քաղաքը նոր ատեններս միջին Ափրիկէի, Հապէշիստանի, Նուբիայի, Եգիպտոսի ու Արաբիայի մէջ կենդրոն մը եղած է. իսկ արեւմտեան Ափրիկէի մէջ Աշանգիներուն մայրաքաղաքը Գումասսիէ միջին Ափրիկէի ու Գուինէայի ծովեզերեայ տեղերուն մէջ նոր առուտուրի քաղաք եղաւ։

Բնդհանրապէս խօսելով կրնանք ըսել որ առուտուրը Ափրիկէի ազգերուն գլխաւոր զբաղմունքն է. բայց առուտուր ըսելով պէտք էնք ասկից յառաջ խօսած Եւրոպայի ազգերուն բարձր աստիճանի հասցուցած առուտուրը իմանալ, հապա միայն պզտիկ առուտուր կամ փոխանակութիւն մը։ Բոլոր Ափրիկէի մէջ սննդեան ամենահարկաւոր նիւթերուն առուտուրը, ու գերիներու անպիտան առուտուրը ամենէն աւելի շատ է։ Բայց աւելի փոխանակութիւն է քան թէ առուտուր։ Ափրիկէի շատ կողմերը տարածուած Հրեաները եւ քիչ մը յառաջ յիշած Ֆեզանցիներն ու Մանտիկոցիները զանց առնելով, Սենեկամպիայի Սերակհալլիները պէտք ենք յիշել, որոնք հին ատենէ մինչեւ հիմա ճարպիկ ու զգուշաւոր վաճառականներ ճանչցուած են։ Այնպէս Սոմալիցիները շատ ջանասէր վաճառականներ են, նաեւ ունին, որոնցմով Հապէշիստանի, արեւելեան Ափրիկէի ու Արաբիայի մէջ ազէկ առուտուր կ'ընեն։ Ախպէրդիները

մասնաւոր ազգ մը չեն կացուցաներ, այլ Արարացւոց մէկ ցեղն են, ու բոլոր Հապէշիստանի ու Ասիային մէջ եղած առուտուրին միջնորդն են: Սովիզացիներն ալ Մոնոմոգաբայի ներքին կողմերուն առուտուրը ձեռք ձգած են. իսկ Քրուսցիները եւ ուրիշ Ս. Աննայի զլխոյն ու Արմաւենեաց հրուանդանին մէջ եղած ծովեզերեայ տեղերուն բնակիչները առուտուրի պատճառաւ երբեմն երբեմն իրենց երկիրը կը թողուն, ու Եւրոպացւոց նաւերուն մէջ նաւավարներու ծառայութիւնը կ'ընեն: Պուլահներն ու Քէնուցիներն ալ շատ անգամ իրենց հայրենիքը կը թողուն Եգիպտոս ու Ափրիկէի ներքին կողմերը կ'երթան գործ գտնելու համար, ու շատ հաւատարիմ ու աշխատասէր բանուորներ են:

Առուտուրի նկատմամբ Ափրիկէի մէջ երեւելի քաղաքներն են Ֆէսի (Մարոգղոյի) կայսրութեան մէջ Ֆէս, Մարոգղոյ, Մոկատոր ու Դանկէր. Գաղղիացւոց Ալճերիի գաղթականութեան մէջ՝ Ալճիէր. Դունուզի տէրութեան մէջ՝ Դունուզ, Տրիպոլիս. Ֆէզզանի ու Պէլատէլճէրիտի մէջ Մուրզուք ու Կատամէս: Տաճկի Ափրիկէի մէջ՝ Գահիրէ, Աղէքսանդրիա, Շէնտի, Տամեր, Սէնաար, Սուաքին, Գոսէիր ու Մասսովահ. Հապէշիստանի մէջ՝ Ատովա. Պոռնուի տէրութեան մէջ՝ Ակոռնու ու Պոռնու. Ֆէլլադահներու տէրութեան մէջ՝ Գանոյ, Սակկադու ու Գաշէնա. Նիֆիէի մէջ՝ Գուլֆա. Աշանդիի տէրութեան մէջ՝ Գումասսիէ, Մեծ Պասսան, Գաբ Լահու, Եանտի, եւ այլն. արեւելեան կենդրոնական Սեւաստանի մէջ՝ Գոմպուքդու, Ճիննէ, Սէկոյ, Սանսանտինկ, Գանգան. Գուինէայի մէջ՝ Պոննի ու Գալապար. Ներքին կողմերը Գասսանկէ, Եանվոյ, Պիհէ, Պաիլունտոյ, Միսսէլ, Հոլոհոյ. ու հարաւային Սեւաստանի եզերքը՝ Գապինտա, Ամպրիզ, Սուրբ Լուդովիկոս Սէնէկալի քով, Պուրպոնի կղզւոյն (Գաղղիայի Ափրիկէի) մէջ Սուրբ Դիոնիսիոս, Մաւրիտիոս կղզւոյն

վրայ անգղիական Ափրիկէի մէջ՝ Ազատ քաղաք (Ֆրի գաւն), Գաբգորդ, Գափշդատ ու Լուդովիկոսի նաւահանգիստը. Սպանիական Ափրիկէի մէջ՝ Օրոդավա, Բորգուկալի մասին մէջ՝ Ֆունքալ, Բրայա, Ս. Պօղոս տէ Լոանտա, Պէնկուէլա, Մոզամպիք, Հոլանտայի մասին մէջ՝ Էլ Մինա. Տանիմարգայի մասին մէջ՝ Քրիստիանսպուրկ: Պէրպէրա Սոմալիններուն առուտուրին զլխաւոր առուտուրի տեղ է, նոյնպէս Գամագավէ ու Ֆուլէփոէնդ Մատակասկար կղզւոյն վրայ:

Ափրիկէի ներքին կողմերը շատ փնտռուած ապրանքներն են ատրճանակ հրացանն ու վառօդ, Ալենետիկի ապակեղէններ, որոնցմէ խիստ շատ ներս կը խոթուի, հաստ գեղմնոստայն, մետաքսէ ապրանքներ, խեցեղէն ապրանքներ, արոյրէ անօթներ, տպած բամբակեղէններ, գծաւոր շղարշներ, գրի թուղթ, բուստ, հայլի, ածելի ու դանակներ, կտրոցեղէններ, աղ, տան կարասիք: Իսկ մնացած կողմերը մտած ապրանքները վերը յիշածներնէս զատ նաեւ Հնդկաստանի նիւթեր, ցփսի, օղի, շաքարօղի, եւ եւրոպական գործատուններու ապրանքներ են: Այժմ առահանութեան վերաբերեալ զլխաւոր ապրանքներն են ոսկիի աւաղ, փղոսկր, բրինձ, արմաիք, խիժ, պղպեղ, ջայլամի փետուր, անգործ մորթ ու սերեկ (սաբոն), կաշի, բամբակ, լեղակ, արմաւ, ածալ (սիւն-մէլէ), մոմ, հալուէ, պղինձ, նատրոն, աղ, Մատերայի, Գանարիայի ու Գաբլանտիայի գինի, շատ գաղթականաց ապրանքներ եւ ըստ մեծի մասին Եւրոպացւոց գաղթականութիւններէն:

Ափրիկէն զանազան մասերու կը բաժնուի, 1. Նեղոս գետին քովի երկիրները, որ են Ա. Հապէշիստան, որուն մէջն են Գիկրէի, Գոնտարի, Անգուպէրի, Ամհաուայի, Անկոգի, Նարէայի, Սամհաուայի թագաւորութիւնները. Բ. հիւսիսային արեւմտեան երկիր, կամ Պարէլապիատի քովի երկիրները, որուն մէջն են Տոնկա, Շիլուկներու երկիրը, Տէնքա, Պէրդադ,

Շայպոն, Ֆէրդինդ գաւառները, Դուքլավի երկիրը
 Գորտոֆան գաւառը ու Տարֆուրի տէրութիւնը. Գ.
 Նուբիա՝ որուն կը վերաբերին Սէնաարի թագաւորու-
 թիւնը, Հալֆաի երկիրը, Շէնաիի երկիրը, Տամէր
 գաւառը, Պարպար գաւառը, Շաքիէ Արաբացիներ
 բուն երկիրը, Մահասի երկիրը, Սքքոդ, Վատի էլ
 Հաճար, Պարապրայի երկիրը, Նեղոսին արեւելեան
 կողմի երկիրը ու արեւմտեան կողմը. Գ. Եգիպտոս
 որ կը բաժնուի Ստորին Եգիպտոս (Պայրի) ու վերին
 Եգիպտոս: 2. Սաղըըպի երկիրը, որուն մէջն են Ա.
 Տրիպոլիսի (Դարապուլուսի), Բ. Դունուդի տէրու-
 թիւնները, Գ. Ալճէրիի (Ճէզայիրի) գաղթականու-
 թիւնը, Դ. Մարոգգոյի, Ե. Սիտի Հէշամի տէրու-
 թիւնները, Զ. Պէլատէլ ճէրիտ ու Սահրա: 3.
 Նիկրիտիա կամ Սեւաստան, ասոր մէջն են Ա. Կեն-
 դրոնական Նիկրիտիա կամ Սուտան, որուն մէջը այլեւ-
 այլ ինքնիշխան երկիրներ կան. Բ. Արեւմտեան Սեւ-
 աստան (Սենեկամպիա) այլեւայլ ազատ երկիրներով.
 Գ. Հիւսիսային արեւմտեան Սեւաստանի ծովեզե-
 րեայ կողմերը. Դ. Հարաւային Սեւաստան: 4. Հա-
 րաւային Ափրիկէ: 5. Արեւելեան Ափրիկէ, որուն մէջն
 են Ա. Արեւելեան Ափրիկէի ցամաք երկիրը, ու Բ.
 Արեւելեան կղզիները: 6. Վրսի տէրութեանց մասերը:

Ասոնց ամենուն վրայ մէկիկ շէնք խօսիր, ինչու
 որ շահաւոր բաներ մը շէն, վերը ընդհանուր դրած-
 նիս սորվիլ ուղղին քաւականէն ալ աւելի է:

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ն Դ

ԱՄԵՐԻԿԱ

278. Աս երկիրը որ Նոր աշխարհք ալ կ'ըսուի,
 ամէն կողմէն ծովով պատած է, արեւելքի կողմէն
 Ատլանդեան ծովով, հիւսիսէն՝ հիւսիսային սառու-
 ցեալ ծովով, արեւմուտքէն՝ մեծ ովկիանոսով ու
 հարաւէն՝ հարաւային սառնապատ ծովով: Վետինը

ընդհանրապէս բերրի է, իր բերքերն են տեսակ տեսակ կանաչեղէններ, արմտիք, եգիպտացորեան, բրինձ, գետնախնձոր, հնդիկ նուշ կամ վարնգանուշ ադամաթուղ, համեմուկ (շնէկէ), եւ ուրիշ աղնիւ պտուղներ, ծխախոտ, խահուէ, շաքար, բամբակ, լեղակ, որդան կարմիր, այլեւայլ ներկի ու գեղի նիւթեր, ու արմատներ, փայտ եւ այլն, աղնիւ փայտեր, համեմներ: Անտանի անասուններ, այծուղտ (լամ), առիւծ, ինձ, արջ, կապիկ, թռչուններ, հանքեր, զոր օրինակ ոսկի, լանոսկի կամ սպիտակ ոսկի, արծաթ, պղինձ, երկաթ, ադամանդ, աղնիւ քարեր, մանաւանդ գեղեցիկ տպապիտ:

Արկայն ատենէ ի վեր Եւրոպացւոց մէջ սխալ կարծիք մը կար, թէ Ամերիկայի բուն բնակիչները յառաջագոյն թափառական կեանք անցուցած, միայն որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ ապրած ըլլան, ու ընկերական կենաց հարկաւոր գործքերն ու արուեստները իրենց բոլորովին անծանօթ եղած ըլլան: Բայց Ամերիկայի գիւտին պատճութիւնը մեր առջեւ անանկ գործքեր կը հանէ, որոնցմէ յայտնի կը տեսնուի, որ նոյն իսկ ան ատեն հոնաեղաց բնակիչները քանի մը արուեստներու մէջ ու ընկերական կենաց վերաբերեալ կարգաւորութեանց մէջ յառաջացում ունէին. անոնց արձաններն ու այլեւայլ յիշատակարանները աս բանս յայտնի կը ցուցնեն: Այսօրուան օրս ալ Ամերիկայի ազգերը առանձին կարգաւորեալ կառավարութիւն ունին, երկիր կը գործեն, ու մարդու հարկաւոր արուեստները իրենց մէջը ծաղկեցուցած են, բայց գլխաւորաբար հողէ ամաններ ու խեցեքարէ (շնէկէ) նկարուած ամաններ շինել ազէկ գիտեն: Տեղացի կանայք մինչեւ հիմա հին տեսնէ մնացած անօթներուն նմանը կը շինեն: Աստեղաց ազգերուն մէջ Մափոցիները, Բարեգացիները, Եւալարանացիները, Գուրաշիքանացիները, ու հարաւային Ամերիկայի ուրիշ ազգերը ընդարձակ

երկիրներու վրայ աղամաթուղ, հացապաղի (manioc), եղիպտացորեն ու բամբակ կը տնկեն, ու բամբակէ հաստ լաթեր շինել ալ գիտեն: Յուրա երկիրներու բնակիչները կենդանեաց մորթը մուշտակ կը շինեն, որոնք շէ թէ միայն իրենց հազնելուն կը գործածեն, այլ նաեւ անոնցմով Եւրոպացւոց հետ ալ առուտուր կ'ընեն: Վաղղիացւոց նաւահանգիստ ըսուած տեղերուն բնակիչքը հիւսիսային արեւմտեան ծովեզերքը երկաթ ու պղինձ գիտեն գործել, մէկ տեսակ ասեղով մը գորգեր կը շինեն, աղուոր ու ձեւաւոր գլխարկներ ու կողովներ կը շինեն ու օձակուծէ (Էլլան Ֆէրֆէ, serpentine) ամէն տեսակ անօթ ու կահուց վերաբերեալ ապրանքներ կը պատրաստեն: Վինքազանի ծոցին մօտ բնակող Հնդիկները աղաղելու, նկարչութեան, պատկեր փորելու, ու ձեռքով գործօղելու այլեւայլ բաներու մէջ առանձին ճարտարութիւն ու յաջողակութիւն մը ունին: Իսկ անկիրթ ու չքաղաքականացեալ ազգերուն բոլոր արուեստը սղորմելի խրճիթ մը շինել է. բայց ասոնց թիւը օրէ օր քիչնալու վրայ է, ինչու որ տեսնելով որ քանի կ'երթայ ճերմակները կը շատնան, ու կրթութիւնը յառաջ կ'երթայ, իրենք ներքին անտառներու մէջ քաշուելու կը ստիպուին:

Ճերմակներուն կամ Եւրոպացւոց հաստատած տէրութիւնները՝ Սպանիացւոց Անգղիացւոց, Վաղղիացւոց, Լուսիտանացւոց գաղթականներուն ձեռք ճարտարութեան մէջ կրցան յառաջանալ: Ամենէն երեւելին աս կողմանէ են Միաբանեալ Նահանգները, որոնց ապրանքներուն աղնուութիւնը Եւրոպացւոց ապրանքներուն հաւասարած է: Հին ատենի Սպանիացւոց աակ եղած Ամերիկային մէջ նոր հաստատուած հասարակապետութիւններէն, երեւելի են Մէքսիկոյի, Լա Բուէպլայի, Գուերեգարոյի ու Աուատալաքսարայի տէրութիւնները, որոնք Մէքսիկոյի գաշնակցութեան կը վերաբերին. դարձեալ

Բէրուի հասարակապետութեան մէջ Լիմա, Գուա-
քոյ ու Երակիրա քաղաքները. Գոլոմպիայի մէջ
Կիդոյ, Պոկոդա ու Գարագաս. միջին Ամերի-
կայի մէջ Կուադէմալա, Սան Սալվատոր (Ս. Փրիլիշ)
եւ այլն. Ռիոյ տէլա Բլագայի գաւառներուն
մէջ՝ Պուէնոս Եյրէս, ու Չիլէի մէջ Սանդիակոյ
(Ս. Յակոբ): Բարասիլիայի կայսրութեան մէջ մին-
չեւ նոր ժամանակները արուեստներն ու ճարտա-
րութիւնը սպանիական Ամերիկայի տէրութիւննե-
րուն համեմատութեամբ շատ ետ մնացած էին.
Բայց քանի մը տարի կայ որ գլխաւորաբար մեծ
քաղաքները մանաւանդ Ռիոյ տէ Եանէիրոյ, Պա-
իա ու Փեռնամպուքոյ շատ յառաջացան: Ատեւ
Հաւանայի մէջ, Գանատայի գլխաւոր քաղաքները,
նոր Սկովիա ու նոր Պրանշուայդ շատ արուեստ-
ներու յառաջացում տեսնուեցաւ: Մէքսիկացիներ
ըր փայտէ, ոսկրէ ու մոմէ ամէն տեսակ խնդրալիկ
ու նաեւ տան կարասիք կը շինեն, որոնք իրենց ա-
ղուորութեանը, ձեւին, փայտին ընտրութեանն ու
փայլուն յղկելուն կողմանէ շատ երեւելի են: Իտա-
լէտեւ ոսկի ու արծաթ հանելը գեռ սպանիական
Ամերիկայի մէջ գլխաւոր արուեստներէն մէկն է,
բայց հիմակ հանուած ոսկին ու արծաթը առ-
ջինին պէս առատ չէ: Վաղաքական պատերազմ-
ներու ժամանակ հանքերը երեսի վրայ ձգուելով,
բոլոր գետնի տակ եղած ջրով լեցուեցան, անոր համար
ալ կամ ամենեւին չեն տար եւ կամ մետաղ հա-
նելու համար շատ ծախքի կը կարօտին: Մէքսի-
կոյին, Կուանախուադոյի, Բուէպլայի, Պոկոդայի,
Կիդոյի, Գարագասի, Լիմայի, Գուաքոյի, Սան-
դիակոյի, Պուէնոս Եյրէսի ու Ռիոյ տէ Եանէիրոյի
ոսկեգործներն ու արծաթագործները շատ ճարտար
ու քաջ են: Ասկից զատ աս երկիրներուն մէջ նաեւ
սապոն, վառօդ ալ կը շինեն, որ բովադործութեան
կամ հանքահանութեան շատ հարկաւոր են, նաեւ

տեսակ տեսակ կաշիներ ու թթախոտ. հաստ կտաւ ու հասարակ շուխայ ալ կը հիւսեն: Ամերիկայի տէրութեանց մէջ տպագրութիւնն ազատ բլալով՝ շատ լրագիրներ կը հրատարակուին, ու տպագրութեան արուեստը շատ գործք ունի:

*Աւագնացութիւնը, որ առուտուրի հիմն է, Ամերիկայի հին բնակչացը անծանօթ էր. իրենց փոքր նաւակները շինելէն եւ անոնցմով ասդին անդին երթալէն ուրիշ բան չէին գիտեր: Միայն Օմակուացիներն ու Բայակուացիները, որ Ամերիկայի հարաւային մասին մէջն են, քիչ մը աւելի ընդարձակ գաղափար ունէին: Բայց հիմա ան ազգերը, որոնք Աւրոպացիի սկիզբ ունին, զոր օրինակ Բրիտանական հիւսիսային Ամերիկայի մէջ, անթիւ վաճառականի նաւեր ունին, ու Միաբանեալ Նահանգներուն բնակիչները չէ թէ միայն քաջ նաւավարութիւն գիտցող ազգ մը, այլ նաեւ երկրորդ վաճառական տէրութիւն եղան: Աս անգղիացի Ամերիկացիք մեծ պատերազմական նաւատորմիդ ունին, որով իրենց անկախութիւնը մեծին Բրիտանիայի գէմ պաշտպանեցին, ու Բարբարոսներու տէրութիւնները նուաճեցին: Իրենց դրօշը ամէն նաւահանգիստներու մէջ կը տեսնուի, ձկնորսներնին աշխարհքիս երկու կիսագնդերուն սառուցեալ ծովերուն մէջ մտած են, ու առուտուրնին անանկ ծաղկած է, որ իրենց վաճառականները հին ու նոր աշխրջքին առուտուրին միջնորդ եղած են:

Վարայիպներուն, աս նոր աշխրջքիս Պալիարացիներուն, առուտուրի մէջ ունեցած գործունեայ ու ճարպիկ բնութիւնը շատ զարմանալի է. Աւրոպացւոց Ամերիկայի մէջ հաստատուիլը աս նոր գտնուած երկրին նոր դար մը եղաւ: Արիւրին տեսակ տեսակ ու աղնիւ բերքերը քիչ ժամանակուան մէջ առուտուրին ծաղկելուն ու ընդարձակուելուն պատճառ եղան. բայց մանաւանդ 1783ին հիւսիսային Ամերիկայի 13

նահանգներուն Բրիտանացւոց իշխանութենէն ելլելը՝
աս երկրին բերքերն աւելցուց, ու առուտուն ու
նաւագնացութիւնը յառաջացուց: Բայց զարմանալին
ան է որ ան ատենէ ետքը նաեւ Եւրոպայի տարազ-
ներու գործատուներն ու ուրիշ արուեստանոցները
աւելի գնողներ ունեցան, ու աւելի եւս յառաջ գա-
ցին: Աւտի ձկնորսութիւնը, որ երկու սառուցեալ
ծովերուն մէջ կ'ըլլայ, ու ամէն տարի Ամերիկայէն
նաւերով Եւրոպա խրկուած անբաւ շաքարը, ծխա-
խոտը, բամբակը, խաճուէն, բրինձը, ցորեանը,
մորթն ու կաշին, ու նաեւ ճարտարութեան ապրանք-
ները՝ որ Եւրոպայէն Ամերիկա կ'երթան, աշխրբքիս
աս երկու մասերը առատութեամբ լեցուցին, ու
անոնց առուտունն ու արուեստներուն մեծ կենդա-
նութիւն մը պատճառեցին, անանկ որ չկրնար ու-
րացուիլ որ Ամերիկայի հետ եղած առուտուրը ամե-
նէն աւելի վաստակ բերող առուտուրներէն մէկն է:

Ամերիկային վաճառահանութեան գլխաւոր ա-
պրանքներն են արծաթ, ոսկի, պղինձ, ադամանդ,
տպաղիոն, շաքար, խաճուէ, բամբակ, ծխախոտ,
բրինձ, արմաիք, համեմուկ ($\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ —), ջերմնդեղ,
որդան կարմիր, դարիճենիկ, մոմ, մուշտակ, մորթ
ու կաշի, ձողաձուկ, հնդիկ նուշ, լեղակ, մեխակ,
մշկահոտ ընկոյզ, անահտական արմատ ($\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ —),
մաղձարմատ (ipécaeuana), տեսակ մը բալսամոն, գաղ-
ղիական փայտ (gaïac), եւ ուրիշ գեղադործութեան
ապրանքներ, ներկելու նիւթեր, այլեւայլ տեսակ
փայտեր թէ շէնքի եւ թէ աստղձագործի ($\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ —
ֆշէ) գործքերու համար: Իսկ վաճառաբերութեան
գլխաւոր նիւթերն են չուխայ, կտաւ, մետաքսեայ
ապրանքներ, թաւիշ, գլխարկ, զէնք, ու Եւրոպական
գործատուներուն ու արուեստանոցներուն ամէն ա-
պրանքները, նաեւ գինի, օղի, աղ, թէյ ու աղած
ձկեր: Նոսովային առուտուրի կողմանէ երեւելի քա-
ղաքներն են Միաբանեալ Նահանգներուն մէջ՝ Նոր

Եորկ, Փիլադելփիա, Պոսդըն, Պալդիմոր, Նոր Օր-
լէան, Չարլզզաւն, Բրովիտէնս, Սալէմ, Բորդ-
լէնտ, Նորֆոք, Հաւաննա, Պրոսքլին ու Աղէք-
սանդրիա. Մէքսիկացւոյ տէրութեան մէջ՝ Վերա-
գրուզ, Դամբիքոյ տէ Դամաւիբաս ու Ագաբուլ-
քոյ. Գոլոմպիայի հասարակապետութեանց մէջ՝ Լա-
կուայրա, Բորդոյ Գապէլոյ, Կուայագուիլ ու Նոր
Կարքեդոն. Լաբլադայի տէրութեանց մէջ՝ Պուէնոս
Այրէս. Բէրուի մէջ՝ Գալլաոյ. Չիլէի մէջ՝ Վալբարաի-
ոյ. Ուրուկուայի մէջ՝ Մոնդէվիտոյ. Բրասիլիայի
մէջ՝ Ռիոյ տէ Եանէիրոյ, Պայիա, Փեռնամպուզոյ.
Հաիդիի հասարակապետութեան մէջ՝ Բորդոբրէնս,
Հաիդիի սար, Լէ Գաի ու Ժագմէլ. Սպանիա-
կան Ամերիկայի մէջ՝ Գուպա կղզւոյն վրայ Հաւան-
նա ու Մադանգաս, Բորդոյ Ռիգոյ կղզւոյն վրայ
Սան Ժոն. Բրիտանական Ամերիկայի մէջ՝ Եամաի-
գա կղզւոյն վրայ Գինկսդոն, Պարպատէոսի վրայ
Պրիճգաւն, Նոր Սկովտիայի մէջ՝ Հելիֆէքս, Գա-
նատայի մէջ՝ Գուիպէք, Կուիանայի մէջ՝ Ճորճգաւն.
Գաղղիական Ամերիկայի մէջ՝ Մարդինիգ կղզւոյն վրայ
Ս. Պետրոս, Կուատլուփի վրայ Բոէնդ ա Բիդրը. Հո-
լանտական Ամերիկայի մէջ՝ Կուիանայի մէջ Բարամա-
րիպոյ, ու Ս. Եւստաքէոս ու Վիլէմշդատ Անդի-
լէան կղզիներուն վրայ. Տանիմարգայի Ամերիկային
մէջ՝ Ս. Խաչ կղզւոյն վրայ Քրիսդիանսդէտ, ու Ս. Թո-
մաս կղզւոյն վրայ Ս. Թովմաս: Բոլոր աս գաղթա-
կանութեանց մէջ ամենէն մեծ ու ընդարձակ առու-
տուրը Նոր Եորկ, Հաւաննա, Փիլադելփիա, Վե-
րագրուզ, Ռիոյ տէ Եանէիրոյ, Պայիա, Պուէնոս
Այրէս ու Գինկսդոն քաղաքները կ'ընեն: Բայց
առանձինն Նոր Եորկ աշխրջքիս մէջ վաճառականու-
թեան երկրորդ քաղաք կրնայ համարուիլ:

Ամերիկան քաղաքական կողմանէ նայելով երկու
կը բաժնուի, Անկախ Ամերիկա, ու Գաղթականաց
Ամերիկա: Առջինին մէջն են Անգղիայի Ամերիկացւոյ

դաշնակցութիւնը (որն որ Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգք կ'անուանուի), Մեքսիկոյի դաշնակցութիւնը (կամ Մեքսիկոյի Միաբանեալ նահանգք), Միջին Ամերիկայի դաշնակցութիւնը (կամ Միջին Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգք), Ռիոյ տէլա Բլադայի դաշնակցութիւնը (կամ Ռիոյ տէլա Բլադայի Միաբանեալ նահանգք), Էգուատորի, Նոր Գրանատայի ու Վէնէզուէլայի հասարակապետութիւնները, Բէրուի, Պուլիվիայի, Չիլէի, Հայիդիի, ու Ուրուկուայի հասարակապետութիւնը, Բարակուայի դիկտատորութիւնը, Բրասիլիայի կայսրութիւնը, ու հին Ամերիկային անկախ մասերը: Իսկ երկրորդին մէջն են Բրիտանիայի, Սպանիայի, Գաղղիայի, Հոլանտայի, Տանիմարգայի, Ռուսիոյ Զուլէտի մասերը: Ասոնց ամէն մէկուն արուեստներուն ու առուտուրին վրայ մէկիկ մէկիկ խօսիլը աւելորդ կը համարինք, վերը դրած տեղեկութիւննիս ընդհանրապէս ամենուն վրայ բաւական ծանօթութիւն կու տայ: Իայց հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգները առ մասին մէջ շատ յառաջացած ըլլալուն ու առուտուրի մէջ շատ մեծ աստիճան բռնելուն՝ պէտք է որ անոր վրայ առանձին խօսինք:

Աս երկրին բնակիչներուն գլխաւոր զբաղմունքը երկրագործութիւն է, որն որ գետինը շատ պտղաբեր ըլլալուն պատճառաւ բնակչացը շատ վաստակ կը բերէ: Քանի որ ժողովուրդը կ'աճի ու կը բազմանայ, այնչափ ալ մշակողները շատնալով, երկիրն ալ կ'ազնուանայ: Եւ որովհետեւ առ Միաբանեալ նահանգներուն ահագին ընդարձակ երկիրը տարազագործութեան ամէն հարկաւոր եղած նիւթերն ունի, անոր համար բնակիչները արուեստները յառաջացընելու ու առուտուրը ընդարձակելու համար ուրիշ բանի հարկաւորութիւն չունին, բայց թէ խաղաղութեան, որն որ Անգղիայէն բաժնուելէն ետքը ձեռք ձգելով, իրենց առուտուրն ու արուեստները զարմանալի կեր-

պով մը կըցան յառաջացընել : 1803ին Միաբանեալ
 նահանգաց մէջ բամբակ մանելու մենքենայ միայն 4
 հատ կար, 1811ին մանելու մենքենաներուն թիւը
 80,000ի հասած էր, 1834ին մէկ միլիոն եղաւ, ու հիմա
 մէկ ու կէս միլիոն եղած է : Մէրինոսին Ամերիկա
 խոթուէէն ետքը՝ Ամերիկայի բուրդը շատ ազնուա-
 ցաւ. 1815ին միայն 10 հատ բուրդի գործատուն կար,
 անկից ետքը խիստ շատցան, ու հանած ապրանքնին
 Եւրոպացւոց տարազներուն դիմացը կրնան ելլել :
 Ուտայլէնտ, Մետսեշուսէզս, Գոննէկդիքուդ, Բէն-
 սիլուանիա, Տէլավէր, Նոր Եորկ, Նոր Ճէրսէյ ու
 Օհայոյ նահանգները ամենէն աւելի երեւելիներն են,
 ուր որ ճարտարութիւնը խիստ յառաջացած է : Ամէն
 տեղ ուր որ կ'երթաս՝ ամէն տեսակ ապրանքներու
 գործատուներ ու արուեստանոցներ կը տեսնես . եր-
 կաթի, վառօդի, աղ ու շաքար զտելու, քթախոտի,
 սապոնի, օղիի, գարեջրոյ, գամ շինելու, աղաղելու,
 թղթի, տարազներու եւ այլն : Նաեւ տպարանները,
 ձուլարանները, տպելու մենքենաներ շինելը, գործիք
 շինելը, թնգանօթ թափելը, շոգեշարժ մենքենա-
 ներ ու նաւեր շինելը, երկաթի, կապարի ու հան-
 քային ամփոյ հանքահանութիւնը շատ մարդիկ կը
 զբաղեցընէ : Բէնսիլուանիայի, Տէլավէրի, Վիրգի-
 նիայի, Բայց դիսաւորաբար Պալդիմորի մէջ վերջի ա-
 տեններս շատ ջրաղացքներ շինուեցան, գրավածա-
 ութիւնը շատ մեծցաւ : Ճարտարութեան կողմանէ
 անուանի քաղաքներն են, Նոր Եորկէն, Փիլադել-
 փիայէն, Պալդիմորէն, Նոր Օրլէանէն եւ ուրիշ քա-
 ղաքներէն դատ, նաեւ Բիդդսպուրկ, Չինչինադդի,
 Ռոշէսգրո, Գրոյ, Ուդիքա, Բադդէրսոն եւ այլն :

Հիւսիսային Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգները
 ծովային առուտուրի կողմանէ երկրորդ վաճառական
 տէրութիւն են, ինչու որ միայն Անգղիայի ծովային
 զօրութիւնը իրենցմէ աւելի է : Ներքին կողմերն ալ
 անանկ ջրանցքներ ու նաւելի դետեր կան որ աշ-

խրքքիս մէջ նմանը չգտնուիր, որով ներքին առու-
տուրն ալ խիստ կենդանութեան մէջ կը մնայ: Ասոր
կ'օգնեն նաեւ խիստ շատ երկաթի ծամբաները, ու
ամէն կողմ եկող դացող շողենաւները: Մինչեւ 1802
աս տեղաց առուտուրը կամաց ու դանդաղ վիճակի
մէջ էր, բայց ան ատենները Եւրոպա կուտի մէջ ըւ-
լալով, Ամերիկացիք անանկ մէկ ծամբայ բռնեցին, որ
իրենց առուտուրը ընդարձակելով բոլոր աշխարհքի
հետ կապ ունեցան, բայց մանաւանդ 1815էն ետքը երբ
որ Անգղիացւոց հետ կռիւնին դադրեցաւ տարուէ
տարի աս իրենց առուտուրը միշտ ընդարձակելու վրայ
է: — Ա՛յ լաճառահանութեան ապրանքները թէ իրենց
եւ թէ օտար երկիրներու բերքերն են, գլխաւորաբար
բամբակ, արմուիք, ալիւր, բրինձ, եգիպտացորեան,
ծխախոտ, կտաւատ, շէնքի փայտ, տնկաղ, աղած
ձկեր, այլեւայլ կերպով պատրաստուած եղան ու
խողի միս, մորթ, եւ ուրիշ անասնոյ բերքեր: ()տար
բերքերէն դուրս խրկածներն են դաղթականաց ապ-
րանքներ, զոր օրինակ թէյ, շաքար, խահուէ, բամ-
բակ, հնդիկ նուշ, լեղակ, պղպեղ եւ այլն: Վաճառի մը
տարի կայ որ իր տարազներէն շատ մը դուրս կը խաւ-
րէ, մանաւանդ բամբակէ դործուածներ, գլխարկներ
կաշիէ ապրանքներ, գրքեր, ղէնք, վառօդ եւ այլն: Իսկ
վաճառաբերութեան նիւթերն են, վերը ըսած դաղ-
թականաց ապրանքներէն զատ, օղի, աղ ու գինի.
դարձեալ եւրոպական դործատուներու ու արուես-
տանոցներու ապրանքներ, մանաւանդ անոնք, որոնք
Հնդկաստանէն ու Չինուամաչինէն կ'ելլեն: Ասեւ յիշա-
տակելու արժանի է Ամերիկայի ներքին կողմերուն
բնակչացը հետ ըրած փոխանակութեան առուտուր-
նին: Միաբանեալ նահանգաց հետ ամենէն աւելի
առուտուր ընողներն Անգղիացիք են, անոնցմէ ետքը
կու գան Անգղիացւոց դաղթականները, Գաղղիացիք,
Գուպացիք, Մեքսիկացիք, Հոլանտա, Չինուամաչին,
Հանսէական քաղաքները, Տանիմարդա ու Պրասիլիա,

279. ԱՇԽԱՐՀՔԻՍ աս հինգերորդ մասը՝ Ասիայի արեւելեան կողմը ու Ամերիկայի արեւմտեան կողմը մեծ ու պղտիկ կղզիներէ բաղկացած երկիր մըն է, 160,000 քառակուսի մղոն ընդարձակութեամբ, որուն միջին կողմերը դեռ անծանօթ են: Վատինը ընդհանրապէս բաւական բերրի կ'երեւայ, շատ չորքոտանիներէն զատ ունի զանազան ծառեր, սօսի, հացի եւ այլն, այլեւայլ պտուղներ, արմաւ, շաքարի եղէգ բամբակ, լեզակ, զթան, ծաղիկներ, թռչուններ ու ձկեր: Բնակիչները Անդդիացւոց գաղթականներէն զատ երկու կը բաժնուին, Բաբուս ըսածները, որ սեւ գունով Ափրիկեցւոց կը նմանին, ու Մալայեան ցեղիները՝ որոնք աւելի ձերմակի կը զարնեն ու Եւրոպացիներէն շատ տարբերութիւն չունին: Ասոնք ճարտարութեան կողմանէ ալ իրարմէ շատ տարբեր են: Բաբուսի ցեղէն յառաջ եկած ազգերը ամենեւին քաղաքականացեալ չեն, ուստի եւ ճարտարութիւննին ալ ողորմելի է: Ասոր հակառակ Մալայեան ցեղէն յառաջ եկածները չէ թէ միայն կրթութեան առաջին աստիճանը անցած են, հապա նաեւ շատ յառաջացած ալ են. երկրագործութիւն ու նաւազնացութիւն, եւ քաղաքականութեան նշաններ ունին: Աոյնպէս ձկնորսութիւնն ու հանքահանութիւնը, որ Հնդկաց Ովկիանոսին քանի մը կղզիներուն վրայ ծաղկած են, աս ազգերուն ճարտարութիւնը կը ցուցնեն: Խեցեղործութիւնը բոլոր Բաղամակղիներու (Բուլինեզիայի) մէջ ծաղկած է, ու Բաբուսի ցեղէն մարդիկներուն ալ քիչ մը ծանօթ է: Բնդհանրապէս Մալայեանները հիւսող ու ոստայնանկ են, ու իրենց արուեստին մէջ քաջ են: — Արեւմտեան Ովկիանիայի շատ ազգերը՝ Ասիայի ու Ափրիկէի քիչ մը կրթեալ ազգերուն պէս սփիւռն ու արծըթէ զարդեր

շինելու բերում մը ունին: Սումադրա կղզւոյն մէջ Մանատոյի, Աշէմի, Մէնանկքապուի, Ռէճանկի ու Բանտանկի բնակիչները մէկալ ցեղերուն ամենէն քաջ են. Տաոյ պղտիկ կղզւոյն բնակիչներն ալ աս արուեստին մէջ վարժ են, ու մօտաւոր կղզիներուն ոսկեգործներն են: Պոնէոյի ու Եաւայի Մալայեանները նաեւ աղամանդ եւ ուրիշ ազնիւ քարեր յղկելու ու փայլեցնելու արուեստէն կը հասկընան, ու Եաւայիները միանգամայն ճարտար փայտ գործող ալ ըլլալով, Հնդկաց արքիպեղապոսին մէջ բնակող Եւրոպացւոց կա՛հ կարասիքը իրենք կը շինեն: Ասեւ աղէկ քանդակող ու փորող են, ինչպէս իրենց զէնքերուն վրայի քանդակներէն կ'երեւայ:

Ովկիանիայի առուտուրին բուն տեղը Հնդկաց արքիպեղապոսն է, հին ատենները հոս տեղաց բնակիչները առուտուրի ձեռք զարկած էին, ու մինչեւ հիմա ալ ասոր կը զբաղին: Բուն Աւստրալիա կամ Նոր Հոլանտա ըսուած մեծ կղզւոյն տեղացոց առուտուրը ոչինչ է: Բայց Բազմակղզիներու մէջ Վարովինացիք ու Սանտուիչիք աւելի առուտուրի զբաղած են. Սանտուիչի կղզիներուն վրայ Հանանուրուի նաւահանգիստը՝ Ասիայի ու Ամերիկայի մէջ երթեւեկութիւն ունեցող նաւերուն ժողովարանն եղած է, ու նաեւ տեղացիներէն ծանգան (չիւրէն, սանթալ ալճը) կ'առնուն Չինումաչին կը տանին: ()տար ազգերէն Չինումաչինցիք աս տեղաց հետ ամենէն աւելի առուտուր կ'ընեն, իրենց առուտուրը Անգղիացւոց առուտուրէն ալ աւելի է: Հնդկաց արքիպեղապոսին մէջ Չինումաչինցիք ան են, ինչ որ Հրեաները Եւրոպայի մէջ են, բայց անոնցմէ աւելի ճարպիկ ու ճարտար են, մեծ ու փոքր առուտուրէն զատ, նաեւ պարտիզպանութիւն, դերձակութիւն ու նկարչութիւն ալ կ'ընեն, կառքեր, հողէ ամաններ ալ կը շինեն, եւ ուրիշ այլեւայլ գործքերու մէջ կը մտնեն, որոնցմէ երեւելին է հանքերը բանեցընելն ու դրամ հոգալը: Ովկիանիայի

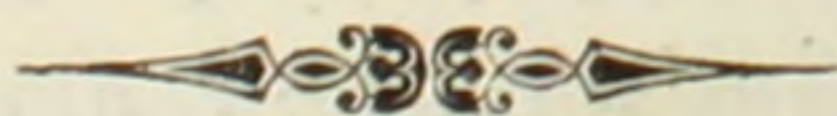
բոլոր ազգերուն կղզիական դիրք ունենալուն պատճառաւ՝ տեղացիք աներկիւղ ու յանդուգն նաւաւարներ եղած են, ու նաւապործութիւնը իրենց մէջ յառաջացած է: Ասոր մէջ Մալայեան ցեղինները անուանի են, մանաւանդ Սումատրա կղզւոյն Աչէմ ու Իրաք քաղքներուն բնակիչները, Չէլէպեան կղզւոյն ու Լիւսոնի բնակիչները, Մինտանեոցիները, Սուլուի ու Պալիի կղզեցիները: Ասոնք իրենց նաւերը թնդանօթներով ղինաւորել ալ գիտեն, ու նաւերնին թեթեւ ու արագաշարժ է: Իսկ Ովկիանիայի ան մասին մէջ, ուր որ բոլոր կրթութիւնը Եւրոպացիներէն մտաւ, Դակալէս ու Լիւսոնի կամ Մանիլայի ուրիշ ազգերը բոլոր Մալայայի մէջ աղէկ թնդանօթաձիգ ու ղեկավար են. նոյնպէս Նոր Զելանտիայի ու Սանտուիչեան կղզիներու բնակիչները, որոնք Քանդանի ու Տիւոսիային արեւմտեան Ամերիկայի մէջ առուտուրի համար, կամ մեծ Ովկիանոսի մէջ ձկնորսութեան պատճառաւ բանող Անգղիացի նաւերուն մէջ նաւաւարութիւն կ'ընեն: Բայց աս քաջ նաւորդ ազգերուն մէջ շատ ալ գողեր ու ելուզակներ կը գտնուին, որ ծովու վրայ կը պտըտին. անոր համար ալ Անգղիացիք ու Հոլանտացիք փոփոխակի նաւերով միշտ ծովուն վրայ կը գիտեն, ու ձեռքերնէն եկածը կ'ընեն ճամբաներու ապահովութեան համար:

Ովկիանիայէն դուրս խրկուած գլխաւոր ապրանքներն են մէկընկոյղ, մեխակ, դարիճենիկ, պղպեղ, բրինձ, անագ, ոսկի, ադամանդ, մարգարիտ, փղոսկր, թռչնոյ բոյն, ճանդան, բարակ փայտի տեսակներ, լեզակ, մոմ, շաքար, բամբակ, ծխախոտ, քափուր, բեւեկինի, մսխրագոյն սաթ, հանքային ածուխ, գարի, քթան, բարակ բուրդ, եղ, կէտի եղ, կրիայի խեցի, դրախտահաւ, հնդիկ ընկոյղ, կոճապղպեղ, ուղղալից արմաւենի (sagou), եղէգ, հնդկեղէգ, հացապտղի: Իսկ վաճառարներութեան վերաբերած ապրանքներն են ափսոն, իւղ,

աղ, հաստ կտաւ, մետաքսէ ու նորաձեւութեան ապ-
 րանքներ, յախճապակի, պղինձ, սապոն, զինի, զօ-
 րաւոր օղի, հրաղէնք, կտրոցներ, վառօդ ու եւրո-
 պացւոց դործատուններուն ամէն տեսակ ապրանքնե-
 րը: Առուտուրի կողմանէ երեւելի են աս քաղաքները
 Պաղաւիա, Սամարանկ, Սուրապայա, Ռիոյ, Ամգոյ-
 ինա, Քուբանկ ու Մաքասսար, որոնք Հոլանտայի՝ Ով-
 կիանիային մէջն են. իսկ Սպանիայի մասին մէջ՝ Մանիլ-
 լա. անգղիական Ովկիանիայի մէջ՝ Սիտնէյ, Հոպարդ-
 դաւն ու Սուանրիվէր, անկախ Մալայայի մէջ Պոռնէոյ,
 Աչէմ ու Պէլան: Բազմակողմներու մէջ կղզիներու
 ծոց ու Հուքիանկա՝ Նոր Զելանտիայի մէջ. Մադալաէ
 ու Բաբէյդի Դաիդիի մէջ. Հանարուրու Սանտուի-
 շեան կղզիներու վրայ. Ֆիճի ու Մէնտանա կղզիները
 իրենց ճանգան փայտին համար, Բոմոդու կղզին մար-
 գարտին համար:

Իսկոր Ովկիանիան կը բաժնուի Ա. Արեւմտեան
 Ովկիանիա կամ Մալայա, որուն մէջն են Սումա-
 դա կղզին, Եաւա կղզին, Սումպաւա-Դիմորի ար-
 քիպեղադոսը (Սումպաւա քաղքով), Մոլուկեան
 արքիպեղադոսը, Զէլէպեան կղզիները, Պոռնէոյի
 կղզիները, Փիլիպպեան արքիպեղադոսը: Բ. Միջին
 Ովկիանիա կամ Աւստրալիա, որուն մէջն են Նոր
 Հոլանտա կամ Աւստրալիա ըսուած մեծ կղզին, Նոր
 Գուինէա կամ Բաբուաններու կղզիները, Նոր Բրիտա-
 նիայի արքիպեղադոսը, Սողոմոնի արքիպեղադոսը,
 Ս. Խաչի արքիպեղադոսը, Ս. Հոգիի արքիպեղադոսը,
 Նոր Գալէտոնիայի կղզիները, Նորֆոլքի կղզիները,
 Նոր Զելանդիայի արքիպեղադոսը: Գ. Արեւելեան
 Ովկիանիա կամ Բազմակողմք, որուն կը վերաբերին
 Մակէլլանի արքիպեղադոսը, Մարիանեան, Բալայեան,
 Կարուեան, Լորտ Մուլկրավի արքիպեղադոսները, Ֆի-
 ճիի կղզիները, Դոնկայի արքիպեղադոսը, Նաւորդաց
 կղզիները, Քէրմատէքի, Քուքի, Ընկերութեան ար-
 քիպեղադոսները, Բոմոդու կամ տափարակ կղզիները,

Մէնտանայի արքիպեղագոսը, Սանտուիչի արքիպեղագոսը, Սփիռ կղզիները: Աս տեղերէն կան որ Եւրոպացի ազգաց այս ինքն Հռլանտացւոց, Բորդուկալցոց, Սպանիացւոց ու Անգղիացւոց իշխանութեան տակ են, որոնք Եւրոպական Ստացուածք Ովկիանիայի կրնանք անուանել: Հոլանտայի տակ է Եափա կղզին Մատուրա կղզւով, Սումադրայի ու Չէլէպեան կղզիներուն մեծ մասը, ու Պոռնէոյի մէկ մասը, Սումպափա-Դիմորի արքիպեղագոսին մէկ մասը, գրեթէ բոլոր Մուլուքները, Բաբուսիայի մէկ մասը: Սպանիայի տակն են բուն Փիլիպպեան արքիպեղագոսին մեծ մասը, Մինտանէոյին մեծ մասը, Բարանեոնայի մեծ մասը, որոնք Փիլիպպեան արքիպեղագոսին մէջ կը համրուին, Բազմակղզիներու մէջ Մարիանեան արքիպեղագոսը. որոնց ամենուն մայրաքաղաք է Մանիլա Լիսոնի վրայ: Անգղիայի տակն են Նոր Հոլանտայի կամ Աւստրալիայի արեւելեան կէս մասը, բայց բուն նայելու ըլլանք, բոլոր Նոր Հոլանտան Անգղիացւոց տէրութեան կը վերաբերի. անկէ ետքը Դասմանիա, Նորֆոքի կղզիները ու Նոր Զելանդիա: Սիտնէյ, նոր հարաւային Ուելսի ու Հոպարդդաւն Դասմանիայի վրայ գլխաւոր քաղաքներն են: Բորդուկալի իշխանութեանը կը վերաբերին Դիմոր կղզւոյն արեւելեան մասը, Սապրաոյ ու Սոլոր պզտիկ կղզիները: Դիմորի հիւսիսային եզերքը Տիլէ քաղաքը աս ստացուածքներուն մայրաքաղաքն է:

Պատրաստութիւն	1
ԳԼՈՒԽ Ա . Առուտուրի միջոցներուն կամ միջնորդներուն վրայ	7
Հատուած Ա . Ապրանքներու վրայ	8
Հատուած Բ . Ստակի վրայ	15
ԴԻՈՒԽ Բ . Ապրանքներուն արժէքը որոշելու վրայ	28
ԳԼՈՒԽ Գ . Առուտուրի ուսման վրայ	45
Հատուած Ա . Առուտուրի վրայ ընդհանրապէս ու առանձինն անոր ճիւղերուն վրայ	45
Ա . Ապրանքներու առուտուր	46
Բ . Փոխանակագրի առուտուր	50
Գ . Յանձնարարութեան առուտուրի կամ ընդհանրապէս յանձնարարութեան գործքերու վրայ	68
Դ . Առուտուրի անյատուկ տեսակներ	76
Ե . Առուտուրի մէջ պահելու պայմանները	83
Հատուած Բ . Գներու վրայ	86
Հատուած Գ . Ծախելու կամ վաճառելու վրայ	96
Հատուած Դ . Վճարելու վրայ	111
Հատուած Ե . Ուղեւորելու վրայ	118
ԳԼՈՒԽ Դ . Վաճառականութեան պատմութիւնը	129
Հատուած Ա . Վաճառականութեան հին պատմութիւնը	134
Հատուած Բ . Վաճառականութեան միջին պատմութիւնը	147
Հատուած Գ . Վաճառականութեան նոր պատմութիւնը	157
Հատուած Դ . Ազգային վաճառականութեան պատմութիւնը	176
ԳԼՈՒԽ Ե . Հաշուեգիտութեան ու գլխաւորաբար թըղթակցութեան վրայ	190
Հատուած Ա . Թղթակցութեան վրայ	192
Հատուած Բ . Առեւտրական ուրիշ գրուածներու վրայ	214
ԳԼՈՒԽ Զ . Դիտողութեան կամ հնարագիտութեան վրայ	227
Հատուած Ա . Առուտուրի հաւանականութեանց վրայ ընդհանրապէս	229
Հատուած Բ . Ապրանքներու առուտուրին մէջ եղած հաւանականութեանց կամ ապրանքներու դիտողութեան վրայ	235
Հատուած Գ . Գործատուներու գործքերուն հաւանականութեանցը վրայ	253
Հատուած Դ . Փոխանակագրերու գներուն հաւանականութեանցը վրայ	255
Հատուած Ե . Տէրութեան թղթերով առուտուրին մէջ եղած հաւանականութեանցը վրայ	260
Հատուած Զ . Բաժանորդութեան թղթերուն բարձրանալուն ու իյնալուն հաւանականութեանցը վրայ	261

Հատուած Է . Ապահովեցնելու գիտողութեանց վրայ	262
ԳԼՈՒԹ Թ . Տերութեան առուտուրը յառաջացնելու վրայ	264
Հատուած Ա . Ապրանքներու առուտուրը յառաջացնելու միջոցներու ու պատրաստութիւններու վրայ	265
Ա . Տնտեսականներ	266
Բ . Վաճառական , վաճառակոյտ , Բաժանեղի .	268
Գ . Հասարակաց կշռորդներ	269
Դ . Չափին ու կշռոյն զգուշութիւն	270
Ե . Ապրանքներու միջնավաճառներ կամ միջնորդներ	270
Զ . Քննարան	272
Է . Հասարակաց ֆաճուրդներ	273
Ը . Նաժարկատուն կամ թղթատարութեան տեղեր	273
Թ . Ակմբանոցներ (պորտ)	276
Հատուած Բ . Ապրանքները յանձնելու կարգադրութեանց վրայ	276
Ա . Ապրանքը տանողներ	276
Բ . Ճամբաներ ու զանոնք հողալու պաշտօնատեղիներ	280
Գ . Նաւագնացութիւնը դիւրինցնելու համար կառավարութեան ընելու հոգը	281
Դ . Հողեկառքներ ու շոգենաւներ	285
Հատուած Գ . Ստակի շրջանը յառաջացնելու միջոցներուն վրայ	287
Ա . Լոմացադրի գրամասեղան	297
Բ . Փոխանցութեան գրամասեղան	302
Գ . Փոխատու գրամասեղան	309
Հատուած Դ . Կառավարութեան գրութեղիքներուն կամ տերութեանց հետ եղած առուտուրը յառաջացնելու համար բանեցնելու միջոցները	314
Հատուած Ե . Կառավարութեան առուտուրը հաստատուն պահելու համար բանեցուցած միջոցները	320
Ա . Առուտուր ընողներու ու արուեստագէտներու վրայ եղած զգուշութիւն	322
Բ . Մարսի կարգադրութեանց վրայ	325
Գ . Առուտուրի իրաւունքը հաստատուն բանելու վրայ	331
Դ . Պատշաճ դատատանն հաստատելու վրայ	331
ԳԼՈՒԹ Ը . Վաճառականութեան աշխարհագրութիւն	333
Հատուած Ա . Ասիա	333
Հատուած Բ . Եւրոպա	359
Հատուած Գ . Աֆրիկէ	399
Հատուած Դ . Ամերիկա	406
Հատուած Ե . Ովկիանիա կամ Աւստրալիա	416

Գ. ՀԱՇՎԻ ԱՐԱՄԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ի սկզբանէ Գունուարի 1847 մինչեւ յ30 Գունիսի 1848:

Թիվ. համ.	Անուանից Ազնուական եւ Ազգասէր Ընկերացն	Աւարտ յորս գրեցանն	Բաժին	Գումար	
				Գումար	Ըրծ. ֆ.
5	Արեւեան Պարոն Գրիգոր . . .	10 Ապրիլ 1843	2	200	
7	Ազարեան Պարոն Գովհաննէս . .	1 Դեկտեմբ. 1843	3	300	
25	Աշխարեան Միքայէլ Աղա . . .	2 Նոյեմբ. 1845	1	100	
21	Ալաշկերտեան Արրահամ Ամիրայ .	11 Ապրիլ 1845	1	100	
22	Ալաշկերտեան Անտոն Պէյ . . .	11 Ապրիլ 1845	1	100	
29	Ալաշկերտեան Գրիգոր եւ Գովհաննէս Պէյ	20 Գունիս 1847	1	100	
3	Ապրտեան Պարոն Արրահամ . . .	10 Ապրիլ 1843	2	200	
4	Ապրտեան Պարոն Ստեփան . . .	10 Ապրիլ 1843	4	400	
20	Բազլա Պարոն Մկրտիչ	1 Գունուար 1845	1	100	
27	Գրիգորեան Վիլէն Աղա	1 Փետրուար 1846	1	100	
16	Եղիաթիմուզադայ յարգոյ Հասարակութիւն	8 Գունիս 1844	1	100	
2	Եւստոֆեան Պետրոս Ամիրայ . . .	10 Ապրիլ 1843	5	500	
23	Չեմպերէրճեան Պետրոս Աղա . . .	4 Գունիս 1845	1	100	
24	Թրնկերեան Գովհաննէս Աղա . . .	24 Գունիս 1845	1	100	
19	Լազարէի Պարոն Խաչատուրներգործ . խորհրդական եւ սենեկասեւ Կայսեր Ռուսաց . . .	30 Սեպտեմբ. 1844	3	300	
12	Կարապետեան Պարոն Գովհաննէս .	14 Դեկտեմբ. 1843	1	100	
30	Համազգեաց յարգոյ Ընկերութիւն Ի Կոստանդնուպոլիս . . .	4 Գունուար 1848	1	100	
8	Համսոն Պարոն Վիլէն	4 Դեկտեմբ. 1843	2	200	
9	Ճէփահիրճեան Պարոն Գրիգոր . .	10 Դեկտեմբ. 1843	2	200	
11	Մանասեան Պարոն Բուզանդ . . .	11 Դեկտեմբ. 1843	1	100	
15	Մ. Վ.	18 Ապրիլ 1844	1	100	
13	Նիկողայսեան Պարոն Ղազարոս . .	20 Դեկտեմբ. 1843	1	100	
14	Շանչեան Պարոն Նիկողայոս . . .	8 Գունիս 1845	1	100	
1	Ռաֆայէլ Ղարամեան Պարոն Աղէքսանդր Ասպետ	4 Մարտ 1843	5	500	
18	Սամուել յարա յարգոյ Հասարակութիւն	31 Գունիս 1844	1	100	
6	Սարգսեան Գալիմ Աղա	1 Դեկտեմբ. 1843	2	200	
10	Սարգսեան Պարոն Ռատուֆ	11 Դեկտեմբ. 1843	1	100	
28	Տատեան Գովհաննէս Ամիրայ . . .	5 Մայիս 1847	2	200	
26	Տէփիշեան Սերափէ Աղա	11 Գունուար 1846	1	100	
17	Տիգեան Գալիմ Չէլէպի	27 Գունիս 1844	2	200	
			52	5200	

Ե Լ Ք

* Յերկրորդ հաշուէ մնայ
 Վասն կազմից Բ. մատենին վասն ընկերաց .
 " Թղթարերի եւ սյւնց ինչ մանր ծախուց
 " Դրոշմելոյ Գիտութեան վաճառականու
 թեան 18 թերթ, 500 օրինակ

Արժաթ ֆիոր .			
64	3		
1	36		
2	32		
372	—	440	11

Մ Ո Ւ Տ Ք

Հաճ 0/04 վերադոյն գրեալ 5200 գլխոյ դրամոց
 մինչեւ ցայսօր
 Ի վաճառելոյ 23 օրինակաց Ա. մատենի
 Ի " 43 " Բ. "
 Պակասի, զոր անցուցանեմք ի Դ. հաշիւն

303	19		
13	48		
30	6		
92	58	440	11

